KÂZIM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski

BİR YAZARIN GÜNLÜĞÜ

I

Çeviri ve Notlar: Kayhan Yükseler

Yapı Kredi Yayınları

üçüncü baskı

KÂZIM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski

BİR YAZARIN GÜNLÜĞÜ

I. CİLT

Çeviri ve Notlar:
Kayhan Yükseler

YKY
Yapı Kredi Yayınları

Yapı Kredi Yayınları - 2181
Kâzım Taşkent
Klasik Yapıtlar Dizisi - 57

Bir Yazarın Günlüğü / Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
Özgün adı: Dnevnik Pisatelya
Çeviren: Kayhan Yükseler

Kitap editörü: Nurettin Pirim
Düzelti: İncilay Yılmazyurt

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel

Baskı: Mas Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3 Kağıthane-İstanbul
Telefon: (0 212) 294 10 00 e-posta: info@masmat.com.tr
Sertifika No: 12055

Çeviriye temel alınan baskı:
F.M. Dostoyevskovo Polnoye Sobraniye Soçineniy. Tom devyatıy, desyatıy, odinnatsatıy.
İzdaniye A.F. Marksa. Sankt-Petersburg 1895
1. baskı: İstanbul, Nisan 2005
3. baskı: İstanbul, Mart 2012
ISBN 978-975-08-0926-2
Takım ISBN 978-975-08-0925-4

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2001
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23

İçindekiler

Dostoyevski'nin Yaşamı ve Yapıtları • XI
Sunuş • XVII

1873
Giriş • 5
Eski insanlar • 9
Çevre • 15
Kişisel bir mesele • 28
Vlas • 39
Bobok • 52
"Çok üzücü bir görüntü" • 69
"Birinin" yarım mektubu • 78
Sergi vesilesiyle • 88
Karnaval giysili • 99
Düşünceler ve hayaller • 117
Yeni bir drama nedeniyle • 124
Küçük manzaralar • 136
Öğretmene • 146
Yalan üzerine • 152
Günümüzün yalanlarından biri • 163

1876

Ocak

Birinci Bölüm

Önsöz yerine. Büyük ve Küçük Ayı takımyıldızları, büyük Goethe'nin duası ve genellikle kötü alışkanlıklar üzerine • 181
Geleceğin romanı. Yine "rastgele" aile • 184
Ressamlar Kulübünde Noel şenliği. Düşünen çocuklar ve kolaycılığa alıştırılan çocuklar. "Obur gençlik". Vuykalar. İtişip duran yeniyetmeler. Moskovalı telaşlı yüzbaşı • 186
Altın çağ ceptedir • 190

İkinci Bölüm

Fantastik bir öykü

Dilenci çocuk • 193
İsa'nın Noel ağacındaki çocuk • 194
Çocuk ceza ve ıslah evi. Karamsar tipler. Suçlu canları tedavi etme. Bu amaçla en iyi kabul edilen yöntemler. İnsanların küçük cüretkâr dostları • 199

Üçüncü Bölüm

Rusya Hayvanları Koruma Derneği. Askeri kurye. Pis votka. Ahlaksızlık ve serçe kaşıntısı. Sondan mı, yoksa baştan mı? • 210
İspritizma. Şeytanlar üzerine. Şeytanların olağanüstü kurnazlığı, eğer sadece şeytansalar tabii • 218
Özgeçmişim üzerine bir çift söz • 224
Bir Türk atasözü • 225

Şubat

Birinci Bölüm

İyi insanlar olduğumuz üzerine. Rus toplumunun Mareşal Mac-Mahon'a benzemesi • 226
Halk sevgisi üzerine. Halkla uzlaşmanın kaçınılmazlığı • 230
Mujik Marey • 234

İkinci Bölüm
Kroneberg davası hakkında • 240
Avukatlar üzerine. Saf ve cahilce varsayımlarım.
Özellikle yetenekli insanlar üzerine birkaç söz • 243
Bay Spasoviç'in konuşması. Ustaca yöntemler • 249
Semeresi • 258
Çılgınlığın son perdesi • 264
Aile ve kutsallığımız. Yeni bir yöntem üzerine son sözler • 269

Mart
Birinci Bölüm
"Gerçeklik iyi olsun da, varsın ülküler kötü olsun!"
görüşü doğru mu? • 271
Asırlık kadın • 273
"Soyutlanma" • 279
Avrupa üzerine düşünceler • 284
Cansız güç ve geleceğin güçleri • 289

İkinci Bölüm
Don Carlos ve Sir Watkin.
Yine "sonun başlangıcı" belirtileri • 295
Lord Redstock • 304
İspritizma Olayları Bilim Araştırma
Komisyonunun raporu üzerine • 306
Kuraldışı olaylar • 308
Yuri Samarin üzerine • 310

Nisan
Birinci Bölüm
Bitkisel, durağan yaşam ülküleri. Vurguncular ve toprak
ağaları. Rusya'yı koşu atı gibi sıkıştıran beyefendiler • 311
Kültürlü insancıklar. Kendine zarar veren tipler • 314
Tartışılan noktaların yanlışlığı ve tutarsızlığı • 320
Rus köylüsünü kurtaran iyi kalpli İsviçreli • 325

İkinci Bölüm
Siyasal sorunlar üzerine • 334
Paradoksçu • 337
Yine ispritizma üzerine birkaç söz • 343
Hayatta olmayan birinin adına • 350

Mayıs
Birinci Bölüm
Özel bir mektuptan • 355
Bölgesel yeni bir sözcük • 356
Duruşma ve Bayan Kairova • 358
Bay Avukat ve Kairova • 363
Bay Avukat ve Velikanova • 369

İkinci Bölüm
Bir kurum üzerine. Uygun düşünceler • 375
Tutarsız bir düşünce • 379
Tartışmasız demokrasi. Kadınlarımız • 384

Haziran
Birinci Bölüm
George Sand'ın ölümü • 387
George Sand üzerine • 389

İkinci Bölüm
Paradoksum • 397
Paradokslardan çıkış • 403
Doğu Sorunu • 405
Ütopik tarih anlayışı • 407
Yine kadınlar üzerine • 413

Temmuz-Ağustos
Birinci Bölüm
Yurtdışına çıkış. Trenlerde Ruslarla ilgili izlenimler • 418
Petersburg "Baden Baden"i üzerine • 422

Almanların savaşçılığı • 424
Uygarlığın en son sözü • 427

İkinci Bölüm
İdealist kinikler • 431
İdealist olmak utanılacak bir şey mi? • 436
Almanlar ve çalışma düzeni. Akıl almaz beceriler.
Keskin zekâ üzerine • 441

Üçüncü Bölüm
Rusça mı, Fransızca mı? • 450
Anayurdun babası hangi dilde konuşmalı • 453

Dördüncü Bölüm
Kaplıcalar ne sağlar? Şifa mı, görgü mü? • 459
Zamanımız kadınından iyilik gören biri • 464
Çocuk sırları • 468
Toprak ve çocuklar • 473
Rusya için çok önemli bir yaz • 478
Post scriptum • 481

Eylül
Birinci Bölüm
Piccola bestia • 486
Sözler... sözler... sözler... • 492
Tertipler, tertipler, tertipler... • 495
Cüppeler ve sabunlar • 500

İkinci Bölüm
İflah olmaz tipler • 503
Kifomokiyevlik • 507
Bir önceki bölümün devamı • 510

Ekim

Birinci Bölüm

Basit gibi görünen karışık bir dava • 522
Basitlik ve küçümseme üzerine • 528
İki intihar olayı • 532
Hüküm • 535

İkinci Bölüm

Doğu Sorununun yeni evresi • 538
Çernyayev • 541
Seçkin insanlar • 545
Aynı konu üzerine • 549

Kasım

Birinci Bölüm

Uysal Kız

(Fantastik bir öykü)
Yazardan • 557
Ben kimdim, o kimdi? • 558
Evlenme teklifi • 564
İnsanların en soylusuyum, ama buna kendim bile inanmıyorum • 568
Planlar, planlar, planlar • 571
Uysal kız başkaldırıyor... • 574
Korkunç bir anı • 579

İkinci Bölüm

Gurur düşü • 583
Perde birden iniverdi • 588
Çok iyi anlıyorum • 592
Sadece beş dakika geç kalmıştım • 596

DOSTOYEVSKİ'NİN YAŞAMI VE YAPITLARI

1821 Fyodor Mihayloviç Dostoyevski 30 Ekimde, Moskovalı bir tüccarın kızı olan Marya Fyodorovna ve doktor Mihail Andreyeviç Dostoyevski'nin oğlu olarak Moskova'da dünyaya gelir. On yaşına kadar çocukluğu, oyun arkadaşlarından yoksun, sıkıcı ve kapalı aile çevresinde geçer.

1831 Baba Dostoyevski Moskova'ya 150 kilometre uzaklıktaki Darovoye adlı bir yurtluk satın alır, yaz aylarını burada geçirirler. Dostoyevski Rus köylüsüyle ilk kez tanışır. Marey adlı bir köylüyle karşılaşması onu derinden etkiler (bu izlenimini "Bir Yazarın Günlüğü"nde derin bir duyarlılıkla anlatır). Ağabeyi Mihail'le Moskova'da özel bir okula başlar. Baba Dostoyevski akşamları çocuklarına İncil'i, Karamzin'in *Rus Tarihi*'ni, Derjavin'in *Koşuklar*'ını, Jukovski ve Puşkin'den şiirler okur.

1834 Mihail'le Çermak yatılı okuluna başlar. Walter Scott, Dickens, George Sand, Hugo'nun yapıtlarıyla tanışır. Okul yılları arkadaşsız geçer.

1837 Anne Marya Fyodorovna hayata gözlerini yumar. Annesinin ölümü Dostoyevski'yi derinden sarsar. Mihail'le birlikte Askeri Mühendislik Okuluna girmek üzere Petersburg'a giderler. "Yüce ve güzel"e inanç dönemidir. Tutkuyla dolu bu iki delikanlı düelloda öldürülen Puşkin'in evini ziyaret etme hayalleri kurar. Yol üzerinde karşılaştığı ve arabacısına insanlıkdışı davranışta bulunan

bir askeri kurye Dostoyevski'yi derinden etkiler (Günlüğünün birkaç sayısında bu olaya yer vermiştir.)

1838 Askeri Mühendislik Akademisine girer. Kardeşi Mihail'in sağlık nedeniyle okuldan ayrılması Dostoyevski'yi derinden üzer, yapayalnızdır. Arkadaşlarına, okula bir türlü ısınamaz. Teselliyi Shakespeare, Schiller, Hoffmann, Balzac, Gogol'ün yapıtlarında bulur.

1839 Babası köylüler tarafından öldürülür. Babasına duyduğu gizli nefret nedeniyle ağır bunalımlar geçirir.

1843 Okulu bitirdikten sonra İstihkam Dairesinde teğmen olarak göreve başlar.

1844 Kardeşi Mihail'le sürekli mektuplaşır. Balzac'ın *Eugénie Grandet* ve Schiller'in *Don Carlos*'unu çevirir. Ordudan istifa eder.

1845 İlk yapıtı *İnsancıklar*'ı askeri okulundan arkadaşı köy romanları yazarı Aleksandr Grigoroviç'e okur. Şair Aleksandr Nekrasov'un aracılığıyla öykü, ünlü Rus düşünür ve eleştirmen Vissarion Belinski'ye götürülür. "İnsancıklar" Belinski'nin evinde bir akşam toplantısında okunur, Belinski Dostoyevski'yi coşkuyla kutlar.

1846 *İnsancıklar* Nekrasov'un *Petersburg Almanağı*'nda yayınlanır. Sonraları "düşüncesi çok güzeldi, böylesini yaşamım boyunca düşünmemiştim" diyeceği *Öteki* adlı öyküsü büyük hayal kırıklığı yaratır. Belinski, Gogol özentisi olarak nitelediği bu öyküyü yerden yere vurur. Dostoyevski, Belinski'den uzaklaşır, derin umutsuzluğa kapılır. Mihail'le edebiyat üzerine yazışmayı sürdürür.

1847 *Sovremennik* [Çağdaş] dergisine yazdığı *Dokuz Mektupluk Öykü, Ev Sahibesi* ve *Kaldırılan Kançılaryalar* adlı öyküleri ses getirmez. Dergiyle arası açılır.

1848 1848 Fransız Devriminin estirdiği rüzgârlar Rusya'da da yankı bulur. Petraşevski çevresinde kurulan gizli siyasal örgütle yakın ilişkiler kurar. *Beyaz Geceler* ve *Bir Yufka Yürekli* adlı öyküleri yayınlanır.

1849 *Netoçka Nezvanova* ve *Küçük Kahraman* adlı öyküleri gün ışığına çıkar. Mihail'le beraber "Durov" adlı gizli siyasal bir örgüte girer. Örgütün lideri Durov'un evinde gizli ak-

şam toplantılarına katılır. 22 Nisanda çara suikast gerekçesiyle örgütün diğer üyeleriyle birlikte tutuklanır. Peter ve Pol kalelerinde sekiz ay tutuklu kalır. 22 Aralıkta ölüm cezasına çarptırılır. Karar, götürüldükleri infaz alanında yüzlerine karşı okunur. Ardından çarın buyruğuyla bağışlandıkları bildirilir. (Bu korkunç sahneyi hayatı boyunca unutmayacak, yapıtlarında işleyecektir.) Dostoyevski'nin cezası dört yıl kürek ve süresiz orduda hizmet cezasına çevrilir.

1850 Cezasını çekmek üzere Tobolsk'a sevk edilir. Dekabristler'in çilekeş eşleriyle görüşür. (Kadınlardan birinin verdiği İncil'i ölene kadar yanından ayırmayacaktır.) Cezaevinde ağır koşullarda dört yıl geçirir. Bir Dekabristin eşi olan N. A. Fonsivina aracılığıyla Mihail'le mektuplaşır. İlk sara nöbetleri başlamıştır.

1854 15 Şubatta kürek cezasını tamamlar, geri kalan cezasını çekmek üzere Semipalatinsk'e sevk edilir. Yedinci Sibirya Taburunda er olarak göreve başlar. Burada Baron Vrangel ve İsayev ailesiyle tanışır. Marya Dmitriyevna İsayeva'ya yakın ilgi duyar. Dört yıllık kürek cezası dünya görüşünü değiştirmiştir. İsa ve Ortodoksluk inancına sarılır.

1855 Hapishane yaşantısını anlattığı *Ölüler Evinden Anılar* adlı romanına başlar. İsayevler Kuznets'e atanır. Marya'ya tutkulu aşk mektupları yazar. Marya'nın kocası ölür.

1856 Askeri Mühendislik Akademisinden tanıdığı general Totleben'e mektup yazarak affedilmesini ister. Rütbesi asteğmenliğe yükseltilir. Marya Dmitriyevna'ya evlenme teklifinde bulunur. Şubatta evlenirler. Sekiz yıllık yayın yasağından sonra *Küçük Kahraman* öyküsü *Otoçestvenniye Zapiski* [Yurt Notları] dergisinde yayınlanır.

1859 Görevinden istifa ederek Moskova'ya yerleşmek amacıyla ilgili makamlara başvurur. Moskova'ya 150 kilometre uzaklıktaki Tver ilinde oturmasına izin verilir. Tver'de üç ay kaldıktan sonra on yıldır görmediği Petersburg'a yeniden döner. *Ruskiy Vestnik*'te [Rusya Postası] *Amcamın Rüyası* adlı öyküsü yayınlanır.

Ölüler Evinden Anılar ve *Stepançikovo Köyü* üzerine çalışmalarını sürdürür.

1861 Toprağa bağlı kölelik düzeni çar buyruğuyla ortadan kaldırılmıştır. Kardeşi Mihail'in kurduğu *Vremya* [Zaman] dergisine yazılar yazar. *Ezilenler* adlı uzun öyküsü bu dergide yayınlanır. *Ölüler Evinden Anılar*'ı bitirir. Yayıncı ve gazeteci Apollon Maykov ve Nikolay Strahov'la tanışır. Eleştirmen ve yazar Apollon Grigoryev *Vremya* dergisine katılır. Dostoyevski *Otoçestvenniye Zapiski* dergisiyle sert edebiyat tartışmalarına girer. On yıl önce tanıdığı ve gizli aşk beslediği Polina Suslova adındaki üniversiteli genç bir kızın öyküsünü *Vremya*'da yayınlar.

1862 Dostoyevski Slavcı düşüncülere eğilim gösterir. İlk kez yurtdışına çıkar. Berlin, Dresden, Paris, Londra yolculukları yapar. Avrupa'yı eleştirel bakışla ele aldığı *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* adlı yapıtı *Vremya*'da yayınlanır.

1863 Polina Suslova'yla Avrupa'ya gider. Zamanının çoğunu rulet masalarında geçirir, çok para kaybeder. Ünlü düşünür Aleksandr Herzen'le buluşur. Strahov'un Polonya ayaklanmasına ilişkin bir yazısı üzerine, *Vremya* sansür kurulunca kapatılır. Marya hastalanır. Dostoyevski'nin şiddetli sara krizleri başlar.

1864 Eşi Marya Dmitriyevna hayata gözlerini yumar. Kardeşiyle birlikte *Vremya* yerine *Epoha* [Devir] adlı bir dergi çıkarırlar. Kardeşi Mihail ölür. Dostoyevski derinden sarsılır. Önemli yapıtlarından biri olan *Yer Altından Notlar*'ı bitirir ve *Epoha*'da dizi olarak yayınlanır.

1865 Yurtdışına çıkar. Wiesbaden'de *Suç ve Ceza* romanına başlar. Paralarını kumarda kaybeder. 3000 ruble ve yeni bir yapıt yazarak teslim etmesi karşılığında bütün yapıtlarının yayın hakkını Stellovski adında bir yayıncıya devreder. Kopenhag'da Baron Vrangel'le karşılaşır.

1866 *Suç ve Ceza*, *Ruskiy Vestnik*'te dizi olarak yayınlanmaya başlar. Polina Suslova'yla yeniden Avrupa yolculuklarına çıkar. Paralarını rulet masasında yitirir. *Kumarbaz* romanına başlar. İleride eşi olacak Anna Grigoriyevna Snitki-

na adında genç bir kızı stenograf olarak tutar. *Kumarbaz*'ı 25 günde bitirip Stellovski'ye teslim eder. Anna Grigoriyevna'ya ilgi duyar. *Suç ve Ceza* romanını tamamlar.

1867 Anna Grigoriyevna'yla evlenir. Üç yıl sürecek yurtdışı serüveni başlar. Cenevre'de eşiyle birlikte Barış ve Özgürlük Birliği toplantısına katılır. *Budala* romanına başlar. Belinski üzerine bir makale yazar. Kumarda bütün parasını yitirir. Turgenyev'le onun *Duman* romanı üzerine sert tartışmalara girer.

1868 *Budala*, *Ruskiy Vestnik*'te yayınlanmaya başlar. İlk kızları Sonya dünyaya gelir ve üç ay sonra ölür.

1869 Dresden'de *Ebedi Koca* öyküsünü bitirip, Rusya'da yeni çıkan *Zarya* [Şafak] dergisine gönderir. Sara nöbetleri sıklaşır. *Suç ve Ceza* kitap halinde basılır. Kızları Lyubova dünyaya gelir. Rusya gözlerinde tütüyordur. *Ecinniler* romanına başlar.

1871 Rusya'ya döner. İkinci çocukları doğar. *Ecinniler*'i bitirir.

1872 *Ecinniler* romanı yayınlanır. "Bir Yazarın Günlüğü" adında bir dergi çıkarmayı tasarlar. *Grajdanin* [Yurttaş] dergisinin sahibi Prens Meşçerski'yle görüşür ve derginin yayın yönetmenliğine getirilir. Yaz ayını Staraya Russa'da geçirir.

1873 *Budala* ve *Ecinniler* kitap halinde basılır. *Grajdanin*'in "Bir Yazarın Günlüğü" köşesinde on altı bölümlük bir yazı hazırlar. *Delikanlı* adlı romanını yazmak için dergiden ayrılır.

1874 *Delikanlı* üzerine çalışmalarını sürdürür.

1875 *Delikanlı*, *Otoçestvenniye Zapiski* dergisinde yayınlanır. Alyoşa adını verdikleri bir erkek çocukları dünyaya gelir.

1876 "Bir Yazarın Günlüğü"nü her ay aksatmadan 1877'nin sonuna kadar sürdürür. Artık geçim sıkıntısından kurtulmuştur.

1877 Sağlığı gittikçe bozulur, başladığı diğer yapıtlarını bitirmek üzere "Bir Yazarın Günlüğü"ne iki yıl ara verir. *Karamazov Kardeşler* romanına başlar.

1878 Rus düşünür Vladimir Solovyev'le tanışır. Onunla birlikte Optima Pustin Manastırını ziyaret eder. Piskopos, aziz

Tihon Zadanski'nin öğretilerine yakından ilgi duyar. *Karamazov Kardeşler* için kaynak arayışlarına girer. Kiev'de gösteri yapan gençlere hitaben, Rus aydınının halkından ve köklerinden kopukluğu ve Avrupalılaşmanın getirdiği kültürel yozlaşma üzerine bir mektup yazar. Oğulları Alyoşa saradan ölür.

1879 *Karamazov Kardeşler*'i bitirir. Rus Edebiyatını Sevenler Derneğinin düzenlediği Puşkin'i anma gününde bir konuşma yapar. Bu konuşması Rusya'da büyük bir yankı uyandırır. Dostoyevski bir peygamber gibi görülür. Konuşmasına Profesör A. Gradovski'nin yönelttiği sert eleştiriler üzerine "Bir Yazarın Günlüğü"nde yanıt niteliğinde uzun bir yazı yazar.

1881 "Bir Yazarın Günlüğü"ne yeniden başlar. Ocak sayısını çıkardıktan sonra hastalanır. 28 Ocakta hayata gözlerini yumar ve 31 Ocakta Aleksandr Nevski Manastırındaki büyük bir törenle toprağa verilir.

SUNUŞ

Dostoyevski'nin *Dnevnik Pisatelya* (Bir Yazarın Günlüğü) adlı bu yapıtı 1873, 1876-1877, 1880 ve 1881 yıllarını kapsıyor. 1873'te *Grajdanin* adlı dergide yayınlanmaya başlayan "Bir Yazarın Günlüğü" köşesinde, edebiyat, sanat, ahlak, Rus gündelik yaşamı, Rus halkının dinsel inançları, karakter özellikleri ve Rus hukuk sistemiyle ilgili 16 yazı yer alıyor.

Üç yıl ara verdikten sonra, 1876-1877 yıllarında *Bir Yazarın Günlüğü* adı altında kendi dergisini çıkarmaya karar veriyor ve hiç ara vermeden, tüm ayları kapsayacak biçimde iki yıl düzenli olarak çıkarıyor. Sağlığının bozulması üzerine derginin yayınına ara veriyor. 1880'de yalnızca bir sayı çıkarıyor ve uzun sayılabilecek bu sayıyı 1880 Haziranında Aleksandr Puşkin'i anma törenlerinde yaptığı ünlü konuşmasına ayırıyor. 1881'de yine her ayı kapsayacak şekilde "Günlüğü" yayınlamaya karar veriyor ve ocak sayısını çıkarıyor. Ancak ocak ayı sonunda geçirdiği ağır bir akciğer kanaması sonucu hayata gözlerini yumuyor. "Bir Yazarın Günlüğü" dizisi de böylece sona eriyor.

Dönemin siyasal ve toplumsal olayları, din, ahlak, adalet ve savaş üzerine kaleme aldığı 1876-1877 yazılarında, özellikle 1876 Osmanlı-Sırp ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarının Rus halkında yarattığı ulusal heyecanlar Dostoyevski'yi farklı bir çizgiye taşıyor. Bu dönemde yazdığı makaleler Slavcı bir coşkuyla kaleme alınmıştır.

"Günlüğün" içeriğini oluşturan belli başlı konular:

- Rus halkının yüceltilmesi, halkçı gerçeğe ve ülkülere inanç, halk sevgisi.

- Rus ruhu, Rus düşüncesi.
- Rus aydınının halktan kopukluğu, halkın ve aydınların birbirini anlama sorunu.
- Batılılaşma, Batı düşüncesi, Avrupa özentisi, Batı ve Doğu uygarlıkları.
- Evrensel birlik düşüncesi.
- Katoliklik ve Ortodoksluk, Roma Katolik ideolojisi. İsa inancı.
- Anadil sorunu.
- Ulusal bilinç.
- Kültür ve eğitim sorunları.
- Savaş ve barış üzerine düşünceler.
- Bütün Slavların birleştirilmesi ülküsü.
- Doğu Sorunu, Osmanlı-Rus Savaşı

olarak özetlenebilir.

Dostoyevski'nin ezilen ve baskı altında tutulan Rus halkından yana tavır alması, Rus halkını yüceltmesi, ondan ideal bir halk yaratma çabaları, neredeyse "Günlüğün" içeriğini oluşturur. Bu görüşler somut olgulardan uzak görünmesine karşın büyük bir inançla ve coşkuyla kaleme alınmıştır. Edward Hallett Carr *Dostoyevski* adlı yapıtında bu konuda şöyle yazıyor:

> ... ve hatta şimdi bile bazı eleştirilerde Dostoyevski'den "ezilenlerin" savunucusu olarak söz ediliyor. Aslında böyle şeylere aldırmıyordu o. İlgisi politik ya da sosyal konulara değildi, ahlakaydı. İnancın nesnesi bir soyutlamaydı ve o, daha sonra o denli şaşırtıcı bir şekilde boşa çıkan "kutsal Rus insanı" mitinin (eğer yaratıcılarından biri değilse) yaygınlaşmasını sağlayandı. (s. 255)

Rus halkını ülküleştirmek Dostoyevski'de tutku halini alır, derin bir inançla sarıldığı bu tezini "Günlüğün" hemen hemen her sayısında dile getirir:

> Hayır, halkımızı nasıl olduğuyla değil, nasıl olmak istediğiyle yargılayın. Ülküleri güçlü ve kutsaldır, acılar ve zorluklar döneminde onu kurtaran bu ülküleri olmuştur; ülküleri ezelden beri ruhuyla kaynaşmış

ve onu daima saf yüreklikle, dürüstlük, içtenlik ve kavrayış zenginliğiyle, zihin açıklığıyla ödüllendirmiştir.

Yine halka bağlanan umuda ve inanca iki örnek:

[Halk] gerçekten felaketin eşiğine gelse de, ne olursa olsun kendini de, bizleri de [aydınları] kurtaracaktır, çünkü ışık ve kurtuluş aşağıdan gelecektir.

İnsanlığa yeni sözler söylemek için yalnızca bizler mi görevlendirildik? Burada ekonominin, silah gücünün ya da bilimin zaferinden söz etmiyorum ki! Evrensellik ülküsüne, tüm insanların kardeşçe birleşmesine, Rus ruhunun belki de bütün halklardan daha yatkın olduğunu dile getirdim sadece.

Rusya'da yukarı toplum katı ve aydın zümre ile halk arasındaki derin uçurumun nedenlerini iki yüz yıllık Avrupalılaşma sürecine bağlar. Bu dönem içinde yalnızca Avrupa giyim kuşamına özenildiğini ve bunun Rus aydınında kültür yozlaşmasına yol açtığını dile getirdiği yazılarında Dostoyevski'yi batılılaşmaya karşı bir tutum içinde görürüz. "Günlüğünün" neredeyse her sayısında, Avrupa aydınlanmasının şekli olarak dıştan benimsendiğini vurgulayarak, Rus halkıyla ve toprağıyla köklerini koparmış Rus Batıcılara yüklenir ve Batı yanlısı bir Rus düşünürüne şöyle seslenir:

Ama bu aydınlanmadan, kelimenin tam ifade ettiği "aydınlanmayı" anlıyorum, yani ruhu ve kalbi aydınlatan, akla yön veren, ona yaşam yolunu gösteren tinsel ışığı... Eğer böyleyse, bu aydınlanmayı Avrupa kaynaklarından almamızın hiç de gerekmediğini müsaade edin de söyleyeyim.

Dostoyevski'nin, Avrupa'yla ilgili, birbiriyle çelişen görüşleriyle de karşılaşırız:

... Gelgelelim, içten içe oyulan bu hastalıklı, çürümüş toplum düzeni [Avrupa] ulaşılması gereken ve ancak ulaşıldığı takdirde, Avru-

pa'da varlığımızı hissettireceğimiz yüce bir ülkü olarak gösteriliyor halkımıza.

Avrupa'da bütün ülkelerin temellerinin oyulduğunu söyler, yakın gelecekte bunların iz bırakmadan yıkılıp gideceği ve yerini hiç duyulmamış, eskisine hiç benzemeyen bir yapının alacağı kehanetinde bulunurken, başka bir bölümde Avrupa'nın Rusya için ne kadar değerli olduğunu söylemekten de kendini alamaz:

Ah, bilir misiniz beyler, bizler için, hayal düşkünü Slavcılar için –sizlerin deyişinizle Avrupa'ya kin besleyenler için– bu Avrupa'nın, bu "kutsal harikalar ülkesinin" ne kadar değerli olduğunu! Bu değerli, bizim için "yurt" olan bu kıtanın yazgısının bizleri nasıl ilgilendirdiğini, ufkunu gitgide saran kara bulutların bizleri nasıl endişelendirdiğini bilir misiniz!

Rus ruhunun, Rus dehasının evrensel birliğe bütün halklardan daha yatkın olduğunu öne sürer. Rusya'nın, Rus halkının kendisi için belirlediği ve üstlendiği evrensellik görevi "Günlüğünde" sık sık ele aldığı konulardan biridir:

Evet, Rus insanının kendisi için belirlediği görev, tartışmasız, Avrupa'nın birleşmesi ve evrenselliktir. Gerçek Rus için Avrupa ve büyük Ari kavmin yazgısı, Rusya kadar, anayurdumuzun yazgısı kadar büyük değer taşır, çünkü bizim yazgımız kılıç zoruyla değil, kardeşliğin, tüm insanlığın kardeşçe birleşme emellerimizin gücüyle varılacak bir evrenselliktir.

Roma Katolik ideolojisine yüklenir, Hıristiyan erdemlerinin, İsa'nın yalnızca Ortodokslukta korunduğunu, kurtuluşun Rusya'nın önderliğinde Ortodoks halkların birleşmesinde olduğunu ileri sürer:

Roma Katolik dini Avrupa'da doğallıkla sosyalizmi de yaratmıştır. Sosyalizm, insanoğlunun yazgısı sorununun çözümünde Tanrının dışında bir görevi üstlenmiştir çünkü... Yitirilen İsa imgesi bütün dünyada

> apaklığıyla Ortodokslukta korunmuştur. Geleceğin sosyalizmine doğru, belki de Avrupa insanlığına yeniden kurtuluş yolunu gösterecek yeni rüzgârlar Doğu'dan esecektir. İşte Doğu'nun misyonu ve işte Rusya için Doğu Sorununun taşıdığı anlam budur.

Bunlar iddialı sözlerdir tabii, ama bu görüşler yalnızca Dostoyevski'ye ait değildi, geçmişte de birçok Rus düşünür söylemişti bunları. Ancak, ne Avrupa ülkelerinin yıkılacağına, ne Rusya'nın gelecekte üstleneceği evrensellik görevine, ne İstanbul'un Ruslar tarafından ele geçirileceğine, ne de Ortodoksluğa değgin öngörüleri gerçekleşmiştir (en azından bu zamana kadar).

Savaşla ilgili görüşlerine gelince, Dostoyevski'nin savaş ve uzun süreli barışla ilgili görüşleri hayli ilginçtir. Savaşın değil, asıl uzun bir barışın insanları canavarlaştırdığını, acımasız yaptığını; bir toplum hastalığın pençesinde inim inim inliyorsa, barış gibi hayırlı bir işin, gerçekte topluma yarar yerine zarar getireceğini; savaşın bazı şeyler için zorunlu olduğunu, iyileştirici gücü bulunduğunu, insanlığı rahatlattığını söyler:

> Bu savaş bize gereklidir, Türklerin zulmü altında ezilen Slav kardeşlerimiz için değil sadece, kendi kurtuluşumuz için biz de bu savaşı başlatacağız: Savaş, çürümüşlüğün batağında tinsel acılar içinde otururken soluduğumuz o zehirli havayı temizleyecektir.

Savaşa hiç kuşkusuz toprak ele geçirme, fetih emelleri dışında bakıyor, savaşın uyuşmuş canları uyandıracağına, Rus toplumunu baştan aşağıya saran ahlaksızlığı ortadan kaldıracağına, toplumu devindireceğine inanıyordu. Dostoyevski'nin bu sözlerini farklı anlamlara çekmemek gerekir.

Dostoyevski'nin dünya görüşündeki köklü değişime gelince, gençliğinde Petraşevski'nin çarlık muhalifi gizli örgütüne katılmış, örgüt üyeleriyle birlikte tutuklanmış, sekiz ay tutuklu kaldıktan sonra Sibirya'da dört yıl kürek cezasına çarptırılmıştı. O yıllar inancını şöyle dile getiriyordu:

> ... Son derece kutsal, ahlaki, en önemlisi de tüm insanlığı içine alan, gelecekte istisnasız bütün insanlığın temel yasası olarak görüyorduk

> [sosyalizmi]. Bu ülkülerin büyüleyici etkisi, 1848 Paris Devriminden çok önce sarmalamıştı bizleri. Geleceğin "yeniden kurulmuş bir dünya" gerçeğine ve komünist bir toplumun kutsallığına adamıştım kendimi.

Ancak dört yıllık kürek cezası dünya anlayışını değiştirecek, cezasını çekmek üzere sevk edildiği Tobolsk'ta görüşme olanağı bulduğu Dekabristler'in (1825 Aralık ayaklanmacıları) eşlerinin verdiği ve ölene kadar yanından ayırmadığı İncil'i rehber edinecek, "dört yıl kürek cezası uzun bir okuldu, düşünce ve inançlarıma yön verecek zamanım oldu" diyerek kendini dine ve İsa inancına adayacaktır.

1877'de "Günlüğünde" ağırlıkla işlenen konu Doğu Sorunudur. Yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı-Rus Savaşının ateşlediği Slavcı duygularla kaleme alınmıştır. Dostoyevski'nin İstanbul'la ilgili görüşleri hayli ilginçtir. "İstanbul er ya da geç bizim olacaktır" söylemi Dostoyevski'nin sloganı haline gelmiştir. İstanbul'un Ruslar tarafından ele geçirilmesinin nedenlerini kendince yorumlayarak, bu konuya "Günlüğünde" dörtten fazla bölüm ayırmıştır:

> İstanbul *bizim* olmalıdır, evet, İstanbul Ruslar tarafından fethedilecektir, Türklerden bize sonsuza dek geçecektir. Kısacası, sadece bize ait olmalıdır, sahip olduktan sonra biz bu kente Slavları ve sonra kimi istiyorsak onları sokacağız...

"Günlüğün" çeşitli bölümlerinden yaptığımız bu alıntıların amacı, elbette Dostoyevski'yi eleştirme ya da öngörülerinin gerçekleşmediğini kanıtlama çabası değildir, "Günlükte" dile getirdiği düşüncelerin kısaca bir özetini yapmaktır sadece.

Dostoyevski'nin bu yapıtı yalnızca zamanın siyasal ve toplumsal olaylarıyla, savaşla sınırlı değil kuşkusuz. "Bobok", "Tuhaf Adamın Düşü", "Uysal Kız", "İsa'nın Noel Ağacındaki Çocuk" gibi fantastik öğeler taşıyan öyküler, "Asırlık Kadın", "Mujik Marey" ve "Petersburg'dan İnsan Görüntüleri" gibi duygu yüklü anlatılar da vardır. 1880 sayısının tamamını oluşturan, Puşkin'i anma töreninde yaptığı ünlü konuşma

"başlı başına bir olay" olarak kabul edilmiş, o dönemde Rusya'da büyük yankı uyandırmıştır. Slavcılar ve Batıcılar tarafından coşkuyla karşılanmış, Dostoyevski "peygamber" olarak nitelendirilmiştir.

Dostoyevski Rus adalet sistemiyle de çok ilgilenmiştir. "Günlüğü" neredeyse yüz sayfayı bulan duruşmalarla doludur. O zamanlar Rusya'da uygulanmaya başlanan jürili mahkemelerin yetersizliğini vurgularken, avukatlık kurumuna da sert eleştirilerde bulunur.

Sunuş yazısını bitirirken bir iki konuda okurları bilgilendirmenin yerinde olacağını düşünüyorum.

Dostoyevski birkaç yerde Türkler için ağır hakaretler içeren sözler kullanır. Dostoyevski, yapıtlarında dış ayrıntılara pek yer vermeyen bir yazar olarak bilindiği halde, bu yapıtta Türklerin Bulgar ve Sırp kadın ve çocuklarına yaptıklarını iddia ettiği işkenceleri en ince ayrıntılarına kadar anlatır, aynı anlatım tutsak Rus askerlerine yapılan işkenceler için de geçerlidir. Bu ağır sözler ve işkence anlatıları metne sadık kalınarak olduğu gibi çevrilmiştir.

Dostoyevski gibi dünya çapındaki bir yazarın Doğu Sorununa ve Türklere bakış açısı –olumsuz da olsa– okurlarımızın ilgisini çekecektir kuşkusuz.

Ancak Batı uygarlığı, Batı düşüncesi ve Avrupalılaşma üzerine görüşlerinin, özellikle günümüzde bizleri yakından ilgilendireceğini de belirtmek gerekir.

Dostoyevski "Yahudi" yerine sık sık "Jid" sözcüğünü kullanmaktadır. "Jid" Rusların Yahudiler için küçümseyerek kullandıkları bir sözcük. Dostoyevski Mart 1877 sayısında "Yahudi Sorunu" adlı makalesinde buna açıklık getiriyor. "Jid" sözcüğünü belli bir düşünceyi belirtmek için kullandığını, "Jidleşmek, Jid saltanatı" gibi bir anlayışın, eğilimin ve çağın özelliklerinin dile getirildiğini, bu sözcüğü vurguncu, sömürücü anlamda kullandığını belirtiyor.

Özetle, Dostoyevski'nin üç yıl, aralıklı olarak çıkardığı "Bir Yazarın Günlüğü" dizisi, özellikle ulusal duygularla kaleme aldığı yazıları o yıllarda Rus okurlar tarafından ilgiyle karşılanmış, onu hatırı sayılır bir okur kitlesine ulaştırmıştır.

Bazı Avrupalılar gibi, Dostoyevski de "Osmanlı" yerine "Türkiye, Türkler" diyor. Okurun yadırgayacağını düşündüğüm "Türkiye İmparatorluğu," "Türkiyeli Hıristiyan reaya" gibi ifadelerde "Osmanlı"yı kullandım, bunu dipnot olarak da belirttim, bu değişiklik sadece bir iki yerde yapılmıştır, diğer ifadelerde "Türkiye" kullanılmıştır.

Yabancı sözcükler, deyimler, ifadeler dipnotlarda açıklanmış, ancak sonraki sayfalarda yinelenmeleri halinde dipnot yerine kitabın sonundaki açıklama bölümünde yer almışlardır. Kitapta geçen kimi yazarlar ve kişiler için kısa açıklama notları dizinde yer almaktadır.

BİR YAZARIN GÜNLÜĞÜ

I. CİLT

1873

I
Giriş

Aralık ayının yirmisinde *Grajdanin*'in redaktörlüğüne getirildiğimi öğrendim. Bu olağanüstü olay, yani benim için olağanüstü olan bu olay (kimseyi kırmak istemiyorum) çok sade biçimde olup bitmişti. O gün, *Moskovskiye Vedomosti* (Moskova Haberleri) dergisinde, Çin imparatorunun evlenme töreniyle ilgili bir yazı okumuştum; üzerimde güçlü bir etki yaratmıştı. Bu görkemli, göründüğü kadarıyla son derece karışık olan olay öylesine sade biçimde gerçekleştiriliyordu ki şaşmamak elde değil. Bu düğün töreni neredeyse iki yüz cildi bulan bir törenler kitabında en ince ayrıntılarına kadar düşünülmüş ve belirlenmişti. Çin'de geçen bu olayın büyüklüğünü, redaktörlüğe getirilmemle kıyaslayınca, yazı işlerine böylesine kolayca getirilmeme karşın, ülkemin kuruluşlarına karşı birden bir değerbilmezlik hissediverdim. Bizlere, yani bana ve Prens Meşçerski'ye, *Grajdanin*'i Çin'de çıkarmanın, buraya göre benzersiz yararlar sağlayacağını düşündüm bir an. Orada her şey alabildiğine açıktı. Belirlenen günde ikimiz, oranın yayın işleri genel yönetmeninin huzuruna çıkardık. Alnımızı yerlere kadar değdirip, döşemeyi de şöyle bir yaladıktan sonra doğrulur, saygıyla eğilerek, işaretparmaklarımızı kaldırırdık. Basın işleri müdürü kuşkusuz, odada uçuşan sinekler kadar ilgi göstermezdi bize. Fakat üçüncü sekreterinin üçüncü yardımcısı ayağa kalkar ve yazı işlerine getirilmeme ilişkin belgeyi elinde tutarak, kibirle, ancak yumuşak bir ses tonuyla, bize protokolle belirlenmiş bir söylev çekerdi. Bu söylev öylesine açık ve anlaşılır olurdu ki dinlemek bize müthiş zevk verirdi. Yeteneğimin zayıflığını kavrayarak, Çin'de yazı işleri müdürlüğüne başlarken, bu kadar aptal ve temiz kalpli olmamdan korku ve vicdan azabı duyardım ve böyle duygular beslediğim için de o saat iki misli aptala çıkarırlar-

dı adımı. Bu andan sonra, aklım olsa bile, bana aklın hiç gerekmediğini, tersine, hiç olmamasının beni daha güvenilir ve dürüst kılacağını söylerlerdi. Kuşkusuz bunu duymaktan inanılmaz bir keyif alırdım. Üçüncü sekreterin üçüncü yardımcısı: "Haydi git yazı işleri müdürü, bundan böyle pirinci gönül huzuruyla yiyebilir, çayını içebilirsin!.." gibisinden tumturaklı sözlerle söylevini tamamlar, kırmızı atlas üzerine altın harflerle basılmış kırmızı belgeyi bana uzatırdı. Prens Meşçerski ona iyi bir rüşvet verir, eve döndükten sonra da hiç beklemeden, yurdumuzda asla yayınlama olanağı bulamadığımız *Grajdanin*'in mükemmel bir sayısını çıkarırdık Çin'de.

Ancak öyle düşünüyorum ki Prens Meşçerski, Çin'de ayak tabanlarına bambu kamışı yemek üzere yazı işlerine çağrıldığı her defasında, orada zatının yerini almam için, beni özellikle yazı işlerine davet ederek, yüzde yüz oyun oynardı. Ama ben daha kurnaz davranır, "Bismarck"ı yayınlamayı hemen kesiverirdim. Aksine öyle güzel makaleler yazardım ki bambu sopasına beni yalnızca her sayıda bir çağırırlardı. Buna karşılık yazmayı öğrenirdim.

Çin'de mükemmel yazardım; oysa ülkemizde çok, ama çok güçtür bu. Orada her şey bin yıl öncesinden düşünülmüş ve tasarlanmıştır. Rusya'da bin yıl geçse de eski tas, eski hamam... Üstelik Çin'de ister istemez anlaşılır yazmaya özen gösterirdim. Okuyanım çıkar mıydı – doğrusu bilemem! Oysa burada okunmak istiyorsan, anlaşılmaz yazman daha bir yararınadır. Başmakaleler sadece *Moskovskiye Vedomosti*'de bir buçuk sütuna yazılır ve şaşılacak derecede de anlaşılırdır. Bir de ünlü kalemsen!.. *Golos*'ta (Ses) sütunların sekiz, on, on iki, hatta on üçü bulduğu olur. Özetle, burada ne kadar sütun harcarsan, kendini o kadar saydırıyorsun demektir.

Bizde birileriyle konuşmak bir bilimdir, yani ilk bakışta, aynı Çin'deki gibi belki, oradaki çok yalın ve duru bilimsel tarz bizde de vardır. Sözgelimi eskiden "Hiçbir şey anlamıyorum!" tümcesi söyleyenin aptal olduğunu gösterirdi, şimdiyse yüce bir onur sayılıyor. "Dinden anlamam, Rusya'da hiçbir şeyden anlamam, sanata da hiç aklım yatmaz!" sözlerini gösteré göstere ve gururlu bir tavırla kullandın mı, o saat harika yücelere çıkarırsı-

nız kendinizi. Gerçekten de hiçbir şeyden anlamıyorsanız, bu, büsbütün yarar sağlayacaktır size.

Gelgelelim bu yalın tarz bir şey anlatmaz. Aslında bizde herkes "Gerçekte budala olan ben değil miyim?" sorusunu kendisine hiç yöneltmeden ve hiç mi hiç kafa yormadan, başkasının budalalığından kuşkulanır. Bu, kişinin hoşuna giden bir durumdur ya, kimse hoşnut olmaz aslında, öfkelenir de. Sonra zamanımızda düşünmek neredeyse olanaksızdır. Pahalıya patlar. Hazır düşünceler satın alındığı bir gerçek. Her yerde satılıyor, hem de bedavaya. Ne var ki, bu bedavalık daha pahalıya patlıyor kişiye. İnsanlar bunu sezmeye başladılar artık, ama sonuçta eskisi gibi yine düzensizlik ve yararsız uğraşılar!..

Çin gibiyiz belki de, ancak onun düzeninden hayli uzaktayız. Çin'de biten bir olay bizde yeni yeni başlıyordur. Kuşku yok ki aynı noktaya geleceğiz, güzel de, ne zaman? Bin ciltlik tören kitabını özümsemek ve böylece kesin olarak hiçbir şeye kafa yormamak hakkını kazanmak için en azından bin yıl düşünmemiz gerekir. Oysa kimse düşünmeyi istemediğinden arayı kapatmaya çaba göstermiyor.

Doğrusunu isterseniz: Kimsenin düşünmek istememesi, öyle görünüyor ki, en çok Rus yazarının işine gelir. Bu gerçekten böyle. Zamanımızda düşünen yazar ve yayıncının durumu içler acısıdır. Bir şeyler öğrenmeye ve anlamaya kalkışanın durumuysa daha kötüdür, hele hele bu niyetini içten biçimde açıklamayagörsün hepten başı derttedir; birazcık anlamaya başladığını, düşüncelerini dile getirmek isteğini bildirsin, hemen bir kenara koyuverirler. Böylece konuşacak uygun bir adamcağız bulmaktan ya da kiralamaktan başka çaresi kalmaz; bir de bakmışsın, adamcağız için bir dergi çıkarmış. Bu, kendi kendine konuşmak, kişisel arzularını gidermek için dergi çıkarmakla aynı kapıya çıktığından, doğrusu tiksindirici bir durumdur. *Grajdanin*'in daha uzun süre kişisel duygularını tatmin için kendi kendine konuşacağından kuşkulanırım. Kendi kendine konuşmanın tıbben delilik anlamına geldiğini de dikkatlerden uzak tutmamak gerekir, *Grajdanin* bunu yurttaşlarımızla mutlaka konuşmak zorundadır, ancak işin berbat yanı da burada!

Her neyse, böyle bir yayın işine girmiş oldum. Durumum

son derece belirsiz; ancak ben de günlük kalıpları içinde ne çıkarsa çıksın, kendimle söyleşip kişisel duygularımı tatmin edeceğim. Nelerden mi söz edeceğim? Beni şaşırtan, düşünmeye yönelten her konudan... Okur ve bir de –Tanrı esirgesin!– karşıt düşünceli kişiler bulursam, hiç değilse söyleşi yeteneği kazanmanın ve kiminle nasıl konuşulacağını bilmenin önemini anlarım. Bunu öğrenmeye çaba gösteririm, çünkü bizde, yani yazın alanında son derece güçtür bu. Üstelik karşıt düşünceliler türlü türlü olur. Her biriyle konuşmak kolay değildir. Geçenlerde duyduğum bir masalı anlatacağım. Çok eski bir Hint masalı olduğunu, kişiyi çok rahatlattığını söylüyorlar.

Günlerden bir gün domuz aslanla tartışmış ve onu dövüşe davet etmiş. Eve dönerken yolda aklı başına gelmiş ve korkudan tir tir titremeye başlamış. Domuz sürüsü toplanmış, aralarında düşünüp tartıştıktan sonra şu karara varmışlar:

"Dinle, şurada, yakınımızda bir çukur vardır. İçinde bir güzel debelen dur ve sonra aslanın karşısına çık, ne olacağını göreceksin!"

Domuz denileni yapmış. Aslan domuza yaklaşmış, şöyle bir kokladıktan sonra çekip gitmiş. Aslanın korktuğunu, dövüş alanından kaçtığını etrafına yayan domuz uzun zaman böbürlenip durmuş.

Bir masal işte. Kuşkusuz bizde aslan yok, iklimin elverişsizliği bir yana, oldukça da cüsseli bir hayvan. Her insanın olması gerektiği kadar namuslu bir adamı aslanın yerine koyun, aynı ahlak dersi çıkacaktır.

Yeri gelmişken bir olay daha anlatacağım.

Bir gün rahmetli Herzen'le sohbet ederken, *O Kıyıdan* adlı yapıtına övgüler düzmüştüm. Mihail Petroviç Pogodin de, Herzen'le yurtdışında görüşmesi üzerine kaleme aldığı çok güzel ve bir o kadar da ilgi çekici yazısında büyük keyif aldığım bu kitaptan övgüyle söz ediyordu. Bu yapıt, iki kişinin –Herzen ve karşı tezi savunan muhatabının– karşılıklı söyleşileri biçiminde kaleme alınmıştı.

Söz arasında: "Asıl hoşuma giden" dedim, "rakibinizin çok zeki olmasıydı. Çoğu kez sizi köşeye sıkıştırdığını da kabul etmelisiniz."

Herzen gülerek: "Bütün mesele de burada ya!" dedi. "Size başımdan geçen bir olayı anlatacağım. Petersburg'da bulunduğum bir gün, Belinski beni adeta sürükleyerek evine götürmüştü, beni oturttuktan sonra yazdığı bir yazıyı coşkuyla okumaya başladı: Bay A ve Bay B arasında geçen bir sohbetti (bu yazı külliyatına girdi). Bu yazıda Bay A –kuşkusuz Belinski'nin kendisiydi– çok zeki gösteriliyordu, Bay B de Belinski'nin düşüncelerine karşı olan rakibiydi ve çok sıradan biriydi. Bitirdiğinde heyecanlı bir beklentiyle bana sordu:

'Ee, söyle bakalım, ne düşünüyorsun?'

'İyi olmasına iyi de!' dedim, 'sen belli ki zekisin, ancak böyle bir budalayla zaman geçirme isteğini anlamadım.'

Belinski kendini yatağa attı, yüzünü yastığa gömerek katıla katıla gülmeye başladı. Bir yandan da:

'Seni lafını esirgemez, seni lafını esirgemez!' diye bas bas bağırıyordu."

II
Eski İnsanlar

Belinski'yle ilgili bu küçük anekdot, beni yazın alanına girdiğim ilk günlere götürdü. Kim bilir kaç yıl önceydi. Benim için acılı, zorlu bir dönemdi. Özellikle Belinski'nin beni karşılayışını, o karşılaşma heyecanımı hatırladım... Yenilerle, kuşkusuz, karşılaştığım için, şimdi sık sık eski insanları hatırlıyorum. Belinski yaşamımda gördüğüm en coşkulu kişiliklerden biriydi. Herzen oldukça farklıydı. O, soylu sınıfımızın bir ürünüydü, her şeyden önce, Rusya'dan başka hiçbir ülkede rastlayamayacağımız *gentilhomme russe et citoyen du monde*'du.[1] Herzen asla göçmen olmamıştır. Rus göçmenliğini başlatmamıştır; hayır, onda doğuştan göçmen ruhu vardı. Ona benzeyen herkes, çoğu Rusya'yı terk etmediği halde, göçmen olarak doğmuştur. Rus soyluluğunun son yüz elli yıllık geçmişinde, bir iki soylunun dışında diğerlerinin son kökleri çürümüş, Rus toprağına, Rus gerçeğine

1 Rus soylusu ve dünya yurttaşı. (Fransızca)

olan son bağları da gevşemiştir. Aydın sınıfımızın büyük çoğunluğunun, halktan kopuşunun en parlak örneği olarak Herzen'i adeta tarih tayin etmiştir. Bu anlamda Herzen tarihsel bir kişiliktir. Bu kişiler halkla bağlarını koparırken doğal olarak Tanrılarını da yitirmişlerdir. Huzursuz olanları –tanrıtanımaz, gönlü rahat olanları– dünyayı umursamaz tipler olup çıkmışlardır. Halkı sevdiklerini, onun için güzel bir geleceği istediklerini düşünüyorlar ve buna derinden inanıyorlardı, Rus halkına besledikleri aslında bir hor görme duygusuydu. Kendi anlayışlarına uygun –Rus halkından olması gerektiği kadar– ideal bir halk yaratmayı hayal etmekle besledikleri sevgi olumsuz bir sevgidir. Bu ülküleştirilmiş halk, ister istemez, kimi öncülerin kafasında 1793 Paris çapulcularıyla özdeşleşmişti. O zamanlar halkın en büyüleyici ülküsüydü bu. Kuşkusuz Herzen bir Rus beyefendisi olarak, yani hiç derdi sıkıntısı ve amacı olmayan, salt "düşüncesinin akla yatkın akışı" ve ülkesindeyken kalbi bomboş bir kişi olarak sosyalist olmak zorundaydı. Eski toplum düzenini ve aileyi yadsıdı. Bildiğim kadarıyla iyi bir baba ve kocaydı. Özel mülkiyete karşıydı karşı olmasına, ama beklemedeyken işlerini bir düzene koymayı ihmal etmemiş ve zenginliğinin keyfini de sürmüştür yurtdışında. Kafasında devrimler kurmuş, başkalarını ayartmış, oysa kendisi lüks içinde ve aile huzuruyla yaşamayı sevmiştir. Herzen sanat adamı, düşünür, parlak bir yazar, çok okunan, keskin zekâlı, üstün bir muhatap (konuşması yazmasından daha iyiydi) ve mükemmel bir içgözlemciydi. En derin duygusundan bir konu yaratma, onu coşkuyla selamlama ve hemen sonra belki de alay etme, onu önüne koyma yeteneği ve içgözlemi gelişmişti. Olağanüstü bir kişilik olduğuna kuşku yok; ancak nasıl bir kişilik örneği sergilerse sergilesin, yazılarını yazarken, Proudhon'la dergi çıkarırken; Paris barikatlarına girerken (anılarında o günleri güldürü biçiminde anlatır); acılar çekerken, sevinirken, kuşku duyarken; Polonyalılara inanmadığı halde, kendisini aldattıklarını ve belki de yüzlerce talihsiz insanı ateşe atacaklarını bile bile, Polonyalılara destek için Rus devrimcilerine çağrıda bulunurken; son yazılarından birinde bunu inanılmaz bir saflıkla itiraf ederken ve bu itirafının kendisini ne hallere düşürdüğünü düşünmeden, her zaman, her yerde ve yaşamı bo-

yunca, *gentilhomme russe et citoyen du monde*'du o. Kin duyduğu, ama içinden çıktığı eski toprak köleliği düzeninin bir ürünüydü. Yalnızca doğuştan değil, anayurduyla, yurdunun ülküleriyle köklerini kopardığı için böyleydi. Belinski, tersine, hiç de bir *gentilhomme* değildi; oh, hayır, (nereden geldiğini Tanrı bilir, sanırım babası askeri doktordu) Belinski genellikle duygularına eğilen, ruhsal durumu üzerinde düşünüp taşınan yapıda bir insan değildi, her zaman, hayatı boyunca, kendinden geçercesine heyecanlar yaşamış biriydi. İlk uzun öyküm *İnsancıklar* büyülemişti onu. (Bir yıl sonra, çeşitli, ama her bakımdan çok önemsiz nedenlerden, birbirimizden ayrıldık.) Tanıştığımız ilk günler bütün kalbiyle bana bağlanırken, saf bir acelelikle bana kendi inançlarını benimsetmeye çalışmıştı. Bana olan, en azından tanıştığımız ilk aylardaki coşkulu ilgisini asla abartmıyorum. Karşımda tutkulu bir sosyalist duruyordu; doğrudan tanrıtanımazlık konusuna girmişti. Bu konuşmada özellikle olağanüstü sezgisi, düşünceleri derinliğine kavramadaki inanılmaz yeteneği çok önem taşımıştır benim için. Enternasyonalci bir kadının iki yıl önceki çağrılarından birinde: "Bizler her şeyden önce tanrıtanımaz bir toplumuz!" ünlü bildirisiyle, yani meseleye damarından girmesi gibi, Belinski de benimle aynı şekilde konuşuyordu. Aklı, bilimi ve gerçekçiliği her şeyin üstünde değerlendirirken, aynı zamanda, tüm bunların insanların bir arada yaşayabileceği toplumsal "uyumu" değil, yalnızca bir karınca toplumu yaratabileceğini herkesten daha derinliğine kavrıyordu. Her şeyin temelinde ahlaki ilkeler olduğunu biliyordu. Sosyalizmin yeni ahlaki temellerine (ancak sosyalizm bu zamana kadar doğayı ve sağduyuyu çirkin biçimde bozmaktan öteye gidememiştir) çılgınlığa varacak denli ve hiç düşünmeden inanıyordu: Burada olan yalnızca coşkuydu. Ama bir sosyalist olarak her şeyden önce Hıristiyanlığın ortadan kaldırılması yolunu seçiyordu. Devrimin mutlaka tanrıtanımazlıktan başlaması gerektiğine inanıyordu; yadsıdığı toplumun manevi temellerini oluşturan dini ortadan kaldırması gerekiyordu. Aile kurumunu, özel mülkiyeti, kişinin ahlaki sorumluluğunu kesin biçimde yadsıyordu. (Onun da, Herzen gibi, iyi bir koca ve baba olduğunu belirtmeliyim.) Bireyin ahlaki sorumluluğunu yadsırken, aynı zamanda onun

özgürlüğünü de yadsıdığını kuşkusuz biliyordu, ama sosyalizmin birey özgürlüğünü yok etmeyeceği gibi, aksine, onu yeni ve çelik gibi sağlam temeller üzerinde duyulmamış yücelere çıkaracağına tüm benliğiyle inanıyordu (sanırım yaşamının son yıllarında kuşkulara düşen Herzen'den de körü körüne...).

Ne var ki mücadele etmenin bütün bütüne güç olduğu İsa'nın ışıldayan kişiliği kalıyordu burada. Belinski'nin bir sosyalist olarak, İsa'nın öğretisini ortadan kaldırması ve Onu çağdaş bilime ve ekonominin ilkelerine ters düşen sahte ve cahil bir insansever olarak nitelemesi gerekiyordu ya, yine de İnsan-Tanrının ışıltılı yüzü, tinsel erişilmezliği, o mucizeler yaratan eşsiz güzelliği kalıyordu geride. Renan İsa'nın yine de insan güzelliğinin bir ideali, gelecekte de tekrarlanması olanaksız, ulaşılmaz bir kişilik olduğunu söylemekten kendini alamadığı, ama bir dolu inançsızlık taşıyan *İsa'nın Hayatı* adlı kitabında pes ederken, Belinski o hiç dinmeyen ve sönmeyen coşkusuyla, bu karşı konulmaz engel karşısında bile geri adım atmamıştır.

Bir akşam bana dönerek: "Biliyor musunuz!" demişti çığlık çığlığa (çok heyecanlı olduğunda böyle keskin çığlıklar koparırdı), "böylesine alçakça bir toplum düzeni kurulmuşken ve kişioğlu ekonomik açıdan inim inim inlerken, kötülük yapmamasının olanaksız olduğunu, onun her davranışını günah hanesine yazmanın, ondan sabırlı olmasını bekleyerek onca görevler yüklemenin ve kendi istese bile, ondan mantıksızca ve acımasızca doğa yasalarına göre yerine getiremeyeceği işler beklemenin ne denli saçma ve insafsız olduğunu biliyor musunuz?"

O akşam yalnız değildik, Belinski'nin saygı duyduğu, birçok bakımdan da sözlerini ilgiyle dinlediği bir dostu da vardı; o da yazarlığa yeni başlayan, ama sonraları yazın alanında ünlenen bir gençti.

Belinski birden öfkeli çığlıklarını kesti ve dostuna döndü. Beni göstererek:

"Ona bakmak duygulandırıyor beni" dedi. "İsa'dan ne zaman söz açsam yüzü değişir, ağlayacak gibi olur." Yine bana yükleniyordu. "İnanın, çok safsınız! Sizin İsa'nız zamanımızda yaşasaydı, inanın, kimsenin farkına bile varmayacağı sıradan bir

kişi olurdu. Zamanımızın bilimi ve insanlığı harekete geçirenler karşısında büsbütün silinir giderdi."

Belinski'nin dostu ansızın: "Yok, ha-yır!" dedi çeke çeke. (Hatırlıyorum, biz otururken, Belinski odada bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu.) "Hayır efendim, İsa günümüzde yaşasaydı, davamıza katılır, önderimiz bile olurdu."

Belinski şaşılası bir çabuklukla: "Evet, evet!.." diye onayladı. "Özellikle sosyalistlere katılır, peşlerinden giderdi!.."

İsa'nın da dahil edildiği insanlığın bu itici güçleri arasında o zamanlar hep Fransızlar vardı: Başta George Sand, şimdi tümüyle unutulan Cabet, Pierre Leroux ve faaliyetlerine yeni yeni başlayan Proudhon... Yanlış hatırlamıyorsam Belinski o zamanlar bu dört kişiliğe herkesten fazla saygı duyuyordu. Fourier bu saygının uzağındaydı daha. Akşamları hep bu düşünürleri tartışırdık. Belinski'nin karşısında saygıyla eğildiği bir Alman vardı: Feuerbach. (Belinski hayatı boyunca bir tek olsun yabancı dil öğrenmemişti, ona Fierbach derdi.) Strauss'tan derin bir saygıyla söz edilirdi.

Kendi düşüncelerine karşı duyduğu böylesine coşkun inançla, Belinski kuşkusuz en mutlu insanlardan biriydi. "Belinski daha uzun yaşasaydı Slavcılara katılırdı" sözlerini boşuna söylemişlerdir sonraları. Asla Slavcı olmazdı, uzunca yaşayıp göçmen olmayı da başarabilseydi, sonu belki de göçmenliğe varırdı ve ufak tefek, ama coşkulu bir ihtiyarcık olarak, en ufak kuşku götürmeyen o eski içten, coşkusal inancıyla, bir yerlerde, Almanya ve İsviçre'de toplantıdan toplantıya dolaşır durur ya da kendini kadın sorunlarına adayarak bir Alman Madam Gögg'ün buyruğuna girerdi.

Şaşılası bir vicdan huzuruna sahip ve her şeyden mutlu olmasını bilen bu insan kimi zaman çok kederlenirdi. Ancak bu ruh durumunun nedenleri özeldi, ne kuşku, ne de düş kırıklığıydı bu, hayır, incir çekirdeğini doldurmayan nedenlerdi... Bütün Rusya'nın neredeyse en tez canlı insanıydı. Bir gün öğlenden sonra üçte Znamenski Kilisesi önünde karşılaşmıştık. Şöyle bir dolaşmaya çıktığını, eve döneceğini söylemişti.

"İnşaat nasıl gidiyor diye sık sık uğrarım buraya" diye sürdürmüştü konuşmasını. (O zamanlar yapımı sürdürülen Nikolayevski Garı.) "Durup çalışmaları izlerken, hiç değilse kurtlarımı

döküyorum. Sonunda bizim de bir demiryolumuz olacak. Bu düşüncenin bazen yüreğimi nasıl rahatlattığına inanamazsınız!"

Sıcak, içten söylenmiş sözlerdi bunlar. Belinski hiçbir zaman gösteriş olsun diye konuşmazdı. Birlikte yürüdük, hatırlıyorum, yolda şöyle demişti:

"Ancak beni toprağa verdikleri zaman (verem olduğunu biliyordu) farkına varacaklar ve kimi yitirdiklerini anlayacaklar..."

Hayatının son yıllarında ona hiç uğramamıştım. Benden hoşlanmıyordu, ama öğretilerine tutkuyla bağlanmıştım. Bir yıl sonra Tobolsk'ta, geleceğin bizler için neler hazırlayacağının beklentisi içinde, cezaevinde sevk bölümünde kalırken, Dekabristler'in[2] eşleri hapishane yöneticisine rica minnet, odasında bizimle gizlice görüşme izni koparmışlardı. Kocalarının peşinden seve seve Sibirya'ya giden bu yüce çilekeş kadınları gördük. Geride her şeylerini –ünlerini, varlıklarını, geçmişle bağlarını, yakınlarını– bırakmışlar, insanoğlunda çok az rastlanabilecek en yüce ahlaki görev uğruna her şeylerini feda etmişlerdi. Mahkûm kocalarının çektiği acıları, hiç suçu olmayan bu kadınlar da 25 yıl çekti... Görüşme bir saat kadar sürdü. Yeni yolumuza uğurlarken haç çıkardılar, bizim için dua ettiler ve her birimize birer İncil verdiler. Hapishaneye sokulmasına izin verilen tek kitaptı İncil. Hapishanede dört yıl yastığımın altında durdu; bazen kendim okuyor, bazen de mahkûmlara okuyordum. Bir kürek mahkûmuna İncil'le okumayı öğrettim. Çevremdeki insanlar, Belinski'nin inancına göre, suç işlememesi olanaksız mahkûmlardı; öyleyse haklılardı, ancak diğerlerine göre daha talihsiz insanlardı sadece. Rus halkının bizleri de "talihsiz" gördüğünü biliyordum. Bunu çok kişiden birkaç kez duymuştum. Belinski'nin söylediğinden, sözgelimi jüri üyelerimizin aldığı kararlarda tanık olduğumuzdan tümüyle farklı bir durum vardı burada. Halkımızın suçluyu "talihsiz" görmesinde farklı bir düşünce çınlıyordu. Dört yıllık kürek cezası uzun bir okuldu. İnançlarıma yön verecek zamanım oldu ve şimdi özellikle bu konuya değinmek istiyorum.

2 Dekabrist hareket, baskıcı çar düzenine ve toprak köleliğine karşı bir hareket olarak doğmuş, kısa zamanda da yazın alanında, sanatta derin izler bırakmıştır. 1825 Aralık (dekabr) ayında girişikleri (ve kanlı bir biçimde bastırılan) ayaklanma nedeniyle, bu hareketin ardından gidenler "Dekabrist" olarak adlandırılmıştır.

III
Çevre

Sanırım dünyada bütün jüri üyelerinin tek ortak duygusu vardır, bizde özellikle görüldüğü gibi (kuşkusuz diğer duygulardan başka), gücü elinde tutma, daha doğrusu salt hükmetme duygusu olsa gerektir bu. Bu duygu diğerlerine üstün gelmesi halinde iğrençtir. Belli belirsiz de olsa, kimi bir yığın soylu duyguyla bastırılmış ve hatta yurttaşlık görevi bilincinin en yüksek derecesine varmış olsa bile, her jüri üyesinde bu duygu vardır. Öyle ya da böyle, sanıyorum doğa yasalarından çıkmadır bu olgu. Bu nedenle, hatırlıyorum, bizde yeni mahkemeler (hukuk) kurulur kurulmaz bu anlamda müthiş ilgimi çekmişti. Sözgelimi, dünün toprak kölesi olan köylülerle dolu mahkeme salonları geliyordu gözlerimin önüne. Savcı ve avukatlar köylülere adeta yaltaklanarak, gözlerinin içine bakarak hitap ediyorlardı. Mujiklerimiz de oturdukları yerden: "Vay be!" diyorlardı içlerinden, "istersem aklarım, istersem Sibirya'yı boylatırım..."

Gelin görün ki köylülerin hiç cezalandırmamaları, sürekli aklamadan yana tavır koymaları fevkalade bir durum yaratıyor. Kuşkusuz eldeki gücün kullanılmasıdır bu, hem de aşırı ölçüde; ancak işin öte yanını (duygusallığını), yanılmıyorsam, çözemiyor insan, çünkü bizde her yerde önyargılı ve adeta söz birliği etmişçesine konuşulur. Kuşku götürmez "yöneliş" birliğidir bu. Sorunun can alıcı noktası, neye mal olursa olsun aklama düşkünlüğünün, yalnızca dünün ezilen ve aşağılanan insanlarını –köylüleri– değil, bütün Rus jüri üyelerini, yüksek mevki sahiplerini, soyluları ve üniversite profesörlerini bile sarmasıdır. Yalnız bu birlikte hareket etme, düşünmek için çok ilgi çekici bir konuyu ortaya çıkarabilir; ama kişiyi bazen çok çeşitli, belki de çok tuhaf düşüncelere itebilir.

Geçenlerde bizim en etkili gazetelerden birinde, gösterişsiz, ama iyi niyetle kaleme alındığı belli bir yazıda, bu konuda küçücük de olsa şöyle bir düşünce dile getiriliyordu: "Yüzyılların getirdiği onca aşağılanmışlık ve ezilmişlikten sonra, birden durup dururken kendinde büyük bir güç duyan (gökten düşmüş

gibi) insanlar olarak jüri üyeleri, fırsatını buldukları her defasında, uçarıca davranmak, daha doğrusu geçmişe, diyelim ki bir savcıya ters düşmek için, genelde 'egemenlerle' alay etmeye eğilimli olmamışlar mıdır hiç?" Pek kötü sayılmayacak bir görüş, üstelik uçarıca bir yanı da var. Ama her şey bununla açıklanamaz elbette.

"Başkasının geleceğini mahvetmek doğrusu üzücü bir durumdur. Onlar da insan... Rus halkı merhametlidir" diyenleri arada bir duyduğum oluyor.

Oysa ben, sözgelimi, İngiliz halkının da merhametli olduğunu düşünmüşümdür hep; daha doğrusu halkımızın yufka yüreklliliği kadar olmasa bile, hiç değilse insancıldır; yakınına karşı Hıristiyanca gerçek bir görev duygusu ve bilinci vardır; belki de bu duygu ve bilinç en yüksek dereceye, sağlam ve bağımsız inanca varacak denli güçlüdür de; oranın eğitim düzeyini ve uzun yıllar önce kazandıkları bağımsızlıklarını dikkate aldığımızda, belki de bizimkinden de sağlamdır bu duygu. Onca güç onlara birden "gökten düşmedi" ya! Jüri üyeli mahkemelerini kendileri buldular, hiç kimseden almadılar, yüzyıllar boyu pekiştirdiler, yaşam deneyimlerinden geçirdiler, bir armağan olarak kazanmadılar.

Oysa İngiltere'de jüri üyeleri mahkeme salonunda yerlerini alır almaz, sadece duygusal, yumuşak kalpli birer insan değil, her şeyden önce yurttaş olduklarının bilincindedirler. Kişisel, içten bir özverinin ötesinde, yurttaşlık görevinin yerine getirilmesi olarak düşünüyorlar belki (doğru mu değil mi, bilemem). Daha geçenlerde, suçu aşikâr bir hırsızın jüri tarafından aklanması tüm İngiltere Krallığı'nda müthiş kıyamet koparmıştı. Ülkedeki bu ortak tavır, bizdekine benzer kararların orada da alındığına tanıklık etse de, seyrek rastlandığını, kamuoyunda hemen öfke uyandırdığını göstermektedir. Oranın jüri üyeleri her şeyden önce İngiliz bayrağını ellerinde tuttuklarını, kişiselliği bırakmaları gerektiğini ve ülkenin ortak görüşünü yansıtmak zorunda olduklarını bilirler. Bu, yurttaş olabilme özelliği, kendini ülkenin genel görüşüne yükseltme bilincidir. Orada da alınan kararlarda bir "merhamet" duygusu vardır kuşkusuz. Orada da gözü "her an üzerinizde olan çevre" dikkate alınıyor (sanırım, günümüzde

sevilen kuramımızdır bu); ancak belirli sınırlara kadar, sağduyulu kamuoyunun ve onun Hıristiyan ahlakı olarak kültür düzeyinin olanak verdiği ölçüde... (Göründüğü kadarıyla bu düzey oldukça yüksektir.) Bununla beraber oranın jürisi, uğruna canlarını esirgemeyecekleri Büyük Britanya'da, suçun suç, zorbalığın zorbalık olarak görüldüğünü, ülkede ahlaki temellerin değişmediğini ve eskisi gibi ayakta durduğunu aldığı kararla yurttaşlarına göstermenin öncelikle görevi olduğunun bilincinde olarak, gönülsüz de olsa mahkûmiyet kararı vermektedir.

İçimden bir ses şöyle fısıldıyor bana:

"Sizin şu sağlam temelleriniz (yani Hıristiyanlığınız) gerçekten de her şeyden önce, diyelim ki yurttaş olmayı gerektiriyor; demin söyleyip durduğunuz bayrak tutma vs... gibi... Şimdilik tartışmaya girmeden bunu kabul ettik diyelim; bir an düşünün: yurttaşlarımız nereden başlayacaklar peki? Dünü bir anlayalım hele! Şu yurttaşlık hakları var ya! (hem de nasıl!..) onun üzerine tepeden yuvarlanıvermiştir birden. Ezmiştir; şimdilik ağır bir yükten başka bir şey değildir, evet, ağır bir yüktür..."

Biraz mahzun: "Elbette eleştirinizde gerçek payı vardır" diyorum bu sese. "Ama öte yandan Rus halkı..."

"Rus halkı mı dediniz? İzin verin!" diye araya giren başka bir ses duyuyorum. "Tepeden bir çeşit armağan olarak düştüğünü, onu ezdiğini söylüyorlar. Ama onca gücün armağan olarak alındığından başka, hiç yoktan kazanıldığını, yani bu armağana değmediğini de duymaktadır içinde. Yalnız dikkat edin, aslında bu armağanlara değmediği, ona gerekmediği ya da erken verildiği anlamına gelmez; hatta tam aksine, halkımızın, uysal vicdanında bu armağanlara layık olmadığı bilincini taşıdığını gösterir; halk bu alçakgönüllülüğüyle şimdilik şaşkındır. Yüreğinin gizli derinliklerini bu zamana kadar kim görmeye çalışmıştır? Bizde Rus halkını bütünüyle tanıdığını kim çıkar da söyleyebilir? Hayır, gülüp geçtiğiniz bir acıma duygusu, yufka yüreklilik değildir bu. Evet, burada olan, gücün korkunçluğudur. İnsan yazgısına, öz kardeşin yazgısına yön veren bu korkunç güçten ürktük, yurttaşlık bilincine varana kadar da bağışlayacağız. Korkudan bağışlayacağız... Jüri üyesi olarak mahkeme salonunda oturur-

ken belki de şöyle düşüneceğiz: 'Sanıktan daha mı iyiyiz? Zenginiz, yaşamımız güvence altında, onun başına gelen, bizim de başımıza gelseydi, ondan belki de daha kötüsünü yapardık, öyleyse bağışlayalım!..' Bakın, bu içten duygusallık iyi olabilir de. Belki de, dünyanın bu zamana dek henüz bilmediği, gelecekteki yüce Hıristiyanlık anlayışının bir güvencesidir..."

"Biraz Slav ağızları!" diye hükmediyorum. Aslına bakarsanız insanı avutan bir düşünce. Bedavadan alınan ve şimdilik "layık olmayana" bağışlanan bu güç karşısında halkın alçakgönüllülüğü görüşüne gelince... "Savcıya takılmak" hevesiyle ilgili görüşten kuşkusuz daha katıksız duruyor, ne derseniz deyin yine de, kendi gerçekliği içinde bu görüşten hoşlanmam sürüyor (yazarının vurguladığı gibi, elbette bu görüşü daha çok kişisel olay görerek), ama... beni son derece şaşırtan, halkımızın birdenbire merhametinden ürker olmasıdır. "İnsanı mahkûm etmek acı veriyormuş." Ee, acılarınızı atın bir kenara! Gerçek, acılarınızın üstündedir.

Gerçekten de bazen kendimizi suçludan daha kötü biri olarak görürsek, bu, suçun yarısını kabullendiğimiz anlamına gelir. Yeryüzünün koyduğu yasayı çiğnemişse, bu kez karşımızda durduğu için suçluyuzdur. Eğer biz daha iyi olsaydık, o da iyi olurdu ve böyle karşımızda dikilmezdi.

"Ne o, yoksa aklamak mı gerekiyor o zaman?"

"Hayır, aksine, burada gerçeği dile getirmek, kötüyü kötü olarak nitelemek gerek; bununla birlikte hükmün ağırlığının yarısını da üzerimize almalıyız. Mahkeme salonuna suçlu olduğumuz düşüncesiyle girelim. Günümüzde herkesin korktuğu ve salondan ayrılırken içimize işleyen yürek acısı bizler için ceza olacaktır. Eğer bu acı göstermelik değilse ve güçlüyse, içimizi temizleyecek, bizleri daha iyi insan yapacaktır. Bizler daha iyi olunca çevremizi de düzeltir ve daha güzelini yaratırız. Yalnızca bununla düzeltebiliriz çevreyi. Kişisel acıma duygusundan kaçınmak, acı çekmeyelim diye sürekli aklamak kolay bir yoldur. Sonunda yavaş yavaş, suç diye bir kavramın bulunmadığı, her şeyde 'suçlu çevredir' sonucuna varırız. Durum öyle karışır ki, suçu 'çevreye' karşı soylu bir başkaldırı ve bir görev olarak bile görürüz. "Efendim, iğrenç bir toplum düzeni kurulu olduğu

için, böyle bir toplumda başkaldırmadan, suç işlemeden bir arada yaşamak imkânsızdır!" "Evet, toplum iğrenç olduğuna göre, elinde bıçak taşımadan ondan kolay kolay kurtulamazsın!" Çevrenin baskısını tümüyle kabul ederken ve günahkâra merhametli olmayı bildirirken, aynı zamanda çevreyle mücadelesinde kişinin ahlaki görevlerini ve çevrenin nerede bittiğini, görevin nerede başladığını belirleyen Hıristiyanlığa karşı toplum öğretisi işte budur.

Hıristiyanlık kişiyi sorumlu kılarken, aynı zamanda özgürlüğünü de kabul eder, oysa toplum öğretisi toplumsal düzen içinde kişiyi her hatasıyla bağlarken, tam anlamıyla kişiliksizliğe, her çeşit kişisel ahlaki görevinden, karakter bağımsızlığından tam anlamıyla kopmasına ve imgelemi zorlayacak kadar rezilce bir köleliğe vardırır. Diyelim ki kişinin canı tütün çekiyor, parası da yok, tütün edinmek için başkasını öldürüyor. Allah aşkına beyler, ihtiyaçlarını gideremediği için düştüğü sıkıntıyı, yarı cahil kişiden daha güçlü duyumsayan okumuş kişi, ihtiyacı için gerekli olan parayı hiçbir biçimde sağlayamıyorsa, bu yarı cahil adamı neden öldürmesin, öyle mi? Avukatların sözlerine kulak verdiğiniz oldu mu? "Elbette ki yasaya aykırı hareket edilmiştir; şu gelişmemiş adamın öldürülmesi... Elbette bu suçtur, fakat sayın jüri üyeleri, şunu da göz önünde bulundurmanız gerekir ki..." Hemen hemen her yerde duyarsınız bu sözleri, hem sonra...

Alaylı bir ses duyuyorum bu kez:

"Ama siz... Siz, sanırım, bence yeni bir toplum felsefesi dayatıyorsunuz halka, peki, bu felsefe ona nereden uçup gelmiştir? Şu on iki jüri üyesi kimi kez köylülerden kurulu olur ve her biri oruç bozmayı ölümcül günah sayar. Toplumsal eğilimleri nedeniyle onları düpedüz suçlu bulsaydınız."

"Elbette, elbette!" diyorum kendi kendime. "Çevrede ne oluyormuş, onlar için, yani hepsi için! Bilmezler; düşünceler havada uçuşur, ama içinde insanın yüreğine işleyen bir şeyler vardır..."

"Vay, vay!.." diye kahkaha atar alaylı ses.

"Peki, halkımız doğası gereği, diyelim ki, Slavcı düşünceleri nedeniyle, toplum öğretisine özellikle eğilimliyse? Ya Avrupa'da kimi propagandacılara çok iyi malzeme veriyorsa?"

Alaylı ses bu kez gürültülü, fakat biraz zoraki bir kahkaha savurur.

Hayır, halk için bu, "toplum felsefesi" değil, şimdilik bir oyundur sadece. Burada bir yanılgı, aldatı vardır ve çok çekicidir.

Bu yanılgıya en azından şu örnekle açıklama getirebiliriz:

Sözgelimi, halk hüküm giyeni "bahtsız" olarak görüyor ve ona para ve ekmek veriyor. Bu davranışıyla halk yüzyıllardır ne demek istemiştir acaba? Hıristiyanlık gerçeğini mi, yoksa "toplum" gerçeğini mi? Asıl engel buradadır ve "topluma" yön verenlerin başarıyla tutunabileceği manivela asıl burada gizlidir.

Dile getirilemeyen, bilinçsiz, ama güçlü biçimde hissedilen düşünceler vardır. Kişinin adeta ruhuyla kaynaşan bu tür düşünceler pek çoktur; halkta da, bütünün parçası olarak insanoğlunda da vardır. Bu düşünceler halkın yaşamında şimdilik bilinçsiz olarak durmaktadır; ancak doğru ve güçlü olarak hissedildikleri sürece halk son derece güçlü, canlı bir hayat yaşayabilir. Derinlerde kalmış düşünceleri kavrama çabaları yaşamının iç gücünü oluşturur. Halk bu düşünceleri sarsılmaz biçimde yüreğinde besledikçe, farklı ve sahte yorumlarından etkilenmeye ve ilk duygularına ihanet etmeye ne kadar az eğilimliyse, daha güçlü, sağlam ve mutlu olacaktır. Rus halkının bu derinlerde kalmış düşüncelerinden biri de –evet, Rus halkının düşünceleri– suçu bahtsızlık, suçluyu da bahtsız olarak görmesidir.

Katışıksız Rus düşüncesidir bu. Hiçbir Avrupalı ulusta görülmez. Batı'da düşünürler ve yorumcular ancak şimdi bundan söz ediyorlar. Oysa halkımız kendi filozoflarından ve yorumcularından önce söylemiştir bunu. Ancak bir zaman için, hiç yoksa bir ucundan bu düşünceyi yorumlayanlar tarafından yanlış olarak geliştirilmiş olanının halkın kafasını karıştırmadığı sonucunu çıkarmamalı. Kesin anlam ve son söz kuşkusuz halkındır, ama bazen başka türlü olabiliyor.

Kısaca, "bahtsızlar" demekle halk kendi "bahtsızlığını" dile getirmektedir sanki. "Sizler günah işlediniz ve acı çekiyorsunuz, ama biz de günahkârız. Sizin yerinizde olsaydık, belki daha kötü olurduk. Bizler daha iyi olsaydık, hapishaneye girmek zorunda kalmazdınız. Suçunuzun karşılığı aldığınız cezayla genel yasasızlığın yükünü de almış oldunuz. Bizler için dua edin!

Sizler için de biz dua edeceğiz! Ey bahtsızlar, şimdilik şu paraları alın! Sizleri unutmayacağımızı, kardeşlik bağlarını koparmayacağımızı bilesiniz diye veriyoruz bu paraları..."

"Çevre" öğretisini şöyle bir anlayışa uygulamak kadar kolay bir şey olmadığını kabul edin: "Toplum iğrençtir, bu yüzden biz de iğrenciz, bizler zenginiz, arkamız sağlam; sizin karşı karşıya bulunduğunuz talihsizlikten bizler rastlantıyla kurtulduk; bizim de başımıza gelseydi, sizin yaptığınızı yapardık. Kim suçlu? Çevre elbette. Ortada iğrenç bir çevre vardır ve asla suç yoktur..."

Yukarıda sözünü ettiğim o oyun da bu safsatalı yargıdadır işte...

Hayır, halk suçu yadsımıyor, suçlunun kabahatli olduğunu biliyor. Ama halk aynı zamanda her suçluyla birlikte kendisinin de kabahatli olduğunu anlıyor. Ancak kendini suçlamakla "çevreye" inanmadığını gösteriyor; tersine, çevrenin tamamen halka, halkın sürekli pişmanlık duymasına ve kendini olgunlaştırmasına bağlı olduğuna inanıyor. Enerji, emek ve mücadele: işte çevreyi çevre yapan öğeler... Karakter bağımsızlığına ve özsaygıya ancak emekle, mücadeleyle ulaşılabilir. "Buna ulaşacağız, daha iyi olacağız ve çevre de iyi olacak." Suçluyu talihsiz görme saklı düşüncesinde Rus halkının güçlü biçimde duyumsadığı ve söyleyemediği işte budur.

"Talihsiz" olduğunu halkın ağzından duyan bir suçlunun kendini artık suçlu değil de yalnızca talihsiz olarak gördüğünü düşünün şimdi. İşte bu durumda halk bu tür sahte yorumlara yüz çevirir ve bu tavrı halkın gerçeğine ve inancına ihanet olarak kabul eder.

Buna birkaç örnek gösterebilirdim, ama şimdilik bırakalım, şöyle diyelim:

Suçlu ve suç işlemeye eğilimli, farklı iki kişiliktir, ancak aynı kategoride yer alırlar. Ya suçlu, bilinçli olarak suç işlemeye hazırlanırken: "Hayır, bu, suç değil!" derse ve halk da onu "bahtsız" olarak nitelerse?

Evet, hiç kuşkusuz böyle değerlendirecektir. Halk merhametlidir. Kendini artık suçlu bile saymayan bir suçludan daha talihsizi yoktur. Bir hayvan, bir canavardır o. Bir hayvan olduğunu ve kendi vicdanını yok ettiğini anlamıyorsa ne yapalım? Çok

talihsizdir, iki misli talihsiz, ama aynı zamanda iki misli de suçludur. Halk ona acıyacaktır, ancak kendi doğrularından asla vazgeçmeyecektir; halk, suçluyu "bahtsız" olarak değerlendirirken, asla suçlu saymaktan vazgeçmez. Halkın suçluyu haklı görüp: "Hayır, suçlu değil, çünkü suç diye bir şey yoktur!" yargısına varmasından daha kötü bir felaket olamazdı...

İnancımızı –ortak inançlarımızı– dile getirmek istedim, umutla dolu olanların, bekleyenlerin inancını... Bir iki söz daha ekleyeceğim.

Hapishanede bulundum ve "hüküm yemiş" suçlular gördüm. Tekrar söylüyorum, bu, upuzun bir okuldu. Hiçbiri kendini suçsuz görmüyordu. Görünüşte korkunç, acımasız insanlardı. "Caka satanlar" yok değildi; sadece yeni gelenler ve aptallar davranırlardı böyle; diğerleri de gülüp geçerlerdi. Çoğu asık yüzlü ve düşünceliydi. Kimse suçundan söz etmezdi, yakındıklarını hiç duymadım. Suçlarından yüksek sesle söz etmek imkânsızdı. Birinin meydan okuyan, gösterişli sesinin duyulduğu olurdu ya, "kürek mahkûmları" hep birlikte bu türediye gereken cezayı verirlerdi. Suçlarından söz etmek kabul edilmez bir durumdu. Ama, doğruyu söylüyorum, hiçbiri kişinin içini temizleyen, güçlendiren o ruhsal, derin acıyı yaşamamıştır. Onları hep yalnız başlarına düşünürken görürdüm. Kilisede günah çıkarmadan önce dua edenleri gördüm; ansızın kopan çığlıklarını, sayıklamalarını dinledim. Yüzlerini hatırlıyorum, ah, inanın hiçbiri kendini yürekten haklı görmüyordu!

Sözlerimin acımasızlık olarak değerlendirilmesini istemem. Yine de anlatmaya cüret edeceğim, hiç sapmadan söyleyeceğim: Ağır ceza, cezaevi ve kürekle belki onların yarısını kurtarırdınız. Ağırlaştırmaz, biraz hafifletirdiniz. Kişinin, ruhunu acıyla temizlemesi daha kolaydır; evet, mahkemede birçoğunu tümüyle aklamakla ona hazırladığınız yazgıdan daha kolaydır bu. Ne var ki ruhuna yüzsüzlüğü yerleştirmiş oluyorsunuz. Çekici bir soru, kendinize alay bırakıyorsunuz içinde; inanmıyor musunuz? Evet, sizinle, mahkemenizle ve ülkenin tüm mahkemeleriyle alay ediyor! Ruhlarına, Tanrı gerçeğine ve halkın gerçeğine inançsızlığı aşılıyorsunuz; akıl karışıklığına mahkûm ediyorsunuz onu... Ayrıldıktan sonra şöyle düşünüyor: "Eh, demek ki

şimdi sertlik falan yok. Akılları başlarına geldi zahir. Belki de korkuyorlar... Demek ki bir dahaki sefer de aynı şekilde davranabilirler. Böyle darda kaldıktan sonra neden çalmayayım ki..."

Hepsini suçsuz ya da "her türlü hoşgörüye değer" bularak önünüze geleni serbest bırakırken yola gelmeleri için şans verdiğinizi mi düşünüyorsunuz yoksa? Sizin için düzelecek! Başka derdi yoktu da! "Demek ki hiç suçlu değildim!" Evet, sonunda böyle diyecektir, onu bu yargıya vardıran da siz olacaksınız... En önemlisi de, yasalara ve halkın gerçeğine inanç sarsılacaktır.

Yakın geçmişte birkaç yıl aralıksız yurtdışında kalmıştım. Rusya'dan ayrıldığımda, yeni Rus mahkemeleri görevlerine başlamıştı. Bizim gazetelerde Rus mahkemeleriyle ilgili yazıların tümünü ne büyük iştahla okurdum! Avrupa'da bizim etliye sütlüye karışmayan ve yurttaşlık görevini yerine getirmeyen kişileri ve onların anadillerini bilmeyen ya da unutan çocuklarını nasıl üzüntüyle izlerdim! Olayların zorlamasıyla sonunda en azından yarısının göçmen olacağını apaçık görüyordum. Bunu her zaman acıyla düşünmüşümdür. Onca güç, onca seçkin insan... Oysa ülkemizin bu tür insanlara ihtiyacı vardı! Ama bazen okuma salonundan çıkarken, inanın baylar, aymazlığa ve yurdundan bağlarını koparmış bu aymaz kişilere bakış açım değişiyor, elimde olmadan hoşgörülü davranıyordum onlara. Rusya'da, kocasını öldüren bir kadının aklandığı haberini okuyunca üzüntüden kahroluyordum! Suç açık ve kanıtlanmış, kadın itiraf etmiş, "Hayır, suçsuzdur!" Genç bir adam kasayı kırmış, paraları götürmüş: "Çılgınca sevmiştim" diyor. "Birlikte yaşadığım kadına yaranmak için para bulmam gerekiyordu." "Hayır, suçsuzdur!.." Bütün bu olayları üzüntü ve acıma duygusu haklı kılsaydı!.. Hayır, aklamanın nedenlerini anlamıyordum bir türlü, aklım karışıyordu. İçimde bulanık, neredeyse onur kırıcı bir etki yaratıyordu. Kendimi çok kötü hissettiğim bu anlarda, bazen Rusya'yı, birinin, üzerinde saray yapmayı tasarladığı vıcık vıcık bir bataklık olarak düşünürdüm. Dıştan bakıldığında sağlam, dümdüz bir alan, oysa yüzeyi bir çeşit nişasta gibi bir şey... Bastınız mı, aşağı doğru, dibe kayıyorsunuz. Yüreksizliğime söylenip durdum. Yine de benim de şimdilik diğerleri gibi yurdumdan kopuk yaşadığım, yakından göremediğim, açık biçimde duyamadığım,

dolayısıyla uzaktan yanılabileceğim düşüncesi cesaretlendiriyordu beni.

İşte, uzun zamandır yine yurdumdayım.

"Yeter artık, onlara acıma duygusuyla yaklaşılacak mı gerçekten?" Bu soruyu bu kadar önemsediğim için bana gülmeyin! "Acıma" duygusu hiç değilse bir şeyi açıklar, en azından karanlıklardan çıkarır kişiyi, bu son açıklama olmadan da, bir delinin içinde yaşadığı karanlık gibi, anlaşılmaz kalır.

Bir köylü, karısını dövüyor, uzun yıllar sakat bırakıyor, köpeğe davrandığından daha kötü davranıyor ona. Kadın umutsuzluk içinde yaşamına son vermeye karar veriyor ve yarı çıldırmış durumda köy mahkemesine gidiyor. Görevliler umursamazca: "Hadi git, kocanla barış!" diyerek kadını savıyorlar. Söyleyin, bu, merhamet midir? Karşısında durduğunuzu güçlükle fark eden, engel olmayasınız diye, size aptalca ve anlamsızca tuhaf el kol hareketleri yapan, başı dumanlı, dili dönmeyen körkütük bir sarhoşun bönce sözleridir bu...

Olay çok yeni olduğu için bu zavallı kadının öyküsü biliniyor, gazetelerin hepsinde okuduk. Belki hâlâ belleklerdedir. Kadın düpedüz kocasının dayaklarından bezip kendini astı; kocayı yargıladılar ve "hoşgörüye değer" buldular. Bu olay uzun zaman hayalimden gitmedi, hâlâ aklımdan çıkmıyor.

Hep adamı getiriyorum gözlerimin önüne: Uzun boylu, irikıyım, güçlü kuvvetli, sarı saçlı olduğunu söylemişlerdi. Ben de ayrıca seyrek saçlı olduğunu eklerdim. Beyaz tenli, toplu, hareketleri ağır, mağrur, çelik bakışlı... Çok seyrek konuşuyor, sözler ağzından değerli inci taneleri gibi dökülüyor, bu sözlere her şeyden önce kendisi değer veriyor. Acımasız biri olduğunu tanık ifadelerinden öğreniyoruz: Tavuğu yakalayıp, sırf zevkinden, ayaklarından baş aşağı asarmış, bu onu müthiş eğlendirirmiş, mükemmel bir kişilik tanımlaması! Eline ne geçirirse –iple, sopayla– birkaç yıl karısını aralıksız dövmüş. Döşeme tahtasını yerinden koparıp, kadının ayaklarını aralığa sokuyor, tahtayı aralığa yeniden tutturarak ayaklarına Allah yarattı demeden vuruyormuş. Karısını niçin dövdüğünü sanırım bilmiyordu, bacaklarından astığı tavuk için de aynı şey söylenebilir. Aç bırakıyormuş karısını, üç gün yiyecek vermemiş. Ekmeği rafa koyuyor, karısı-

nı yanına çağırıp: "Sakın ekmeğe dokunayım deme, o benim!.." diyormuş. Bu da son derece ilginç bir kişilik tanımlaması! Kadın on yaşındaki çocuğunu alarak komşuya, ekmek dilenmeye gidiyormuş: Komşuları önlerine yemek koyarlarsa karınlarını doyuruyorlar, vermezlerse aç kalıyorlarmış. Kocası ondan hep iş istermiş, sabırla, korkuyla, çıtını çıkarmadan yaparmış hepsini ve sonunda aklını oynatacak duruma gelmiş.

Kadının dış görünüşünü de şöyle canlandırıyorum: Sanırım ufak tefek, yonga gibi ipince bir kadın olmalıydı. Beyaz tenli, sarı saçlı, iriyarı, şişman erkeklerin ufak tefek, incecik kadınlarla evlendiklerini bazen görüyoruz. (Buna eğilimli olduklarını ben de fark ettim.) Yan yana dururken ya da birlikte yürürken ne ilginç bir manzara oluştururlardı kim bilir! Bana öyle geliyor ki son günlerinde ondan gebe kalsaydı durumu tamamlayan ilginç ve gerekli bir ayırtı olurdu bu; yoksa bir eksiklik varmış gibi hissedilirdi.

Bir köylünün karısını nasıl dövdüğünü gördünüz mü? Ben gördüm. İşe iple ya da kemerle başlar. Köylünün yaşamı müzik, tiyatro, dergi, kitap okuma gibi estetik zevklerden yoksundur. Doğallıkla, yaşamını başka uğraşılarla doldurması gerekir. Karısını bağladıktan ya da döşeme aralığına ayaklarını sıkıştırdıktan sonra aralıksız vururken, bizim köylü, herhalde sistemli, soğukkanlı, hatta uyur gibi, uyumlu vuruşlarla, karısının çığlıklarına ve yakarışlarına kulak asmadan, yani bu çığlıkları dinleyerek, hazla dinleyerek sürdürüyordu dayağı, zevk almasa neden dövsün karısını?

Bakın baylar, insanlar farklı koşullarda dünyaya gelirler, bu kadının başka koşullar altında, örneğin: Shakespeare'in Juliet'i, Dante'nin Beatrice'i, sonra Faust'un Gretchen'i olabileceğine inanıyor musunuz yoksa? Böyle olduğunu söylemiyorum, bunu öne sürmek kuşkusuz gülünç olurdu. Ama rüşeym halinde soyludan hiç de geri kalmayan soylu kıpırdanışlar olabilirdi demek istiyorum; seven, hatta yücelmiş yürek, özgün güzellikle dolu dolu bir kişilik... Canına kıymayı bu kadar geciktirmesi bile, onun dingin, uysal, sabırlı, sevgi dolu dünyasını gösterir. İşte bu Beatrice ya da Gretchen dövülüyor, bir kedi gibi dövülüyor! Darbeler birbiri peşinden indikçe, şiddeti arttıkça adam kudurmaya başlıyor; hazdan eriyor adeta. Büsbü-

tün canavarlaşıyor, bunun zevkle farkında. Acı çeken kadının vahşi çığlıkları şarap gibi döndürüyor adamın başını. Beatrice: "Ayaklarını yıkayacağım" diye insani olmayan bir sesle bağırıyor. "Sonra bu suyu içeceğim!" Sonunda sesi kesiliyor, bağırmıyor artık; hırlayışları duyuluyor sadece; soluğu arada bir kesiliyor; işte bu anda darbeler daha sık, daha iz bırakırcasına iniyor. Birden kemeri fırlatıp iyice kendinden geçmiş durumda bu kez budaklı iri bir odunu kavrıyor, gelişigüzel, acımasızca, sırtında parçalanıncaya kadar sürdürüyor dayağı ve "bu kadar yeter!" diyor. Uzaklaşıyor, masaya geçiyor ve derin bir nefes alıp kvas'a[3] girişiyor. Küçük kızları (bir de kızları vardı!) fırının[4] üzerinde bir köşeye gizlenmiş, korkudan tir tir titriyor: Anasının çığlıklarını duymuştur. Adam dışarı çıkıyor. Gün doğarken kadın kendine geliyor, kalkıyor, her adım atışında inleyerek, işlere, süt sağmaya, su taşımaya gidiyor.

Adam evden çıkarken, o alışıldık ağır ve kibirli ses tonuyla: "Sakın ekmeğe el sürme, o benim!" demeyi de unutmuyor.

Son günlerde, tavuğa yaptığı gibi karısını asmaktan da hoşlanmıştır, herhalde asıyordu ve masaya geçip karşısında pirinç lapası yiyordu, sonra yeniden kemeri alıyor, asılı kadına insafsızca girişiyordu... Küçük kız da korkudan dehşet içinde fırın üzerinde bir köşeye büzülüyor ve arada bir göz ucuyla annesine bakıyor, yeniden gizleniyordu.

Kendini bir mayıs sabahı astı. Herhalde güzel, parlak bir bahar günüydü. Onu bir gün önce çok kötü dövülmüş, yarı çılgın durumda görmüşler. Ölümünden önce de bucak mahkemesine gitmiş ve işte orada "barışın!" diyerek savmışlardı zavallıyı.

Kendini tavana asıp hırlamaya başladığınca, kızı bulunduğu köşeden: "Anacığım, niçin kendini asıyorsun?" diye bağırmış. Sonra çekine çekine annesine yaklaşmış, seslenip durmuş, korku dolu gözlerle bakmış ona. Sabahtan beri, babası eve dönene kadar birkaç kez böyle gidip gelmiş.

Bu mağrur, göbekli, bakışları dikkatli adam şimdi mahkeme önünde; her şeyi inkâr ediyormuş; sözler ağzından değerli inci taneleri gibi dökülürken: "İçtiğimiz su ayrı gitmezdi!"den başka söz

3 Meyveden yapılan alkolsüz içki.

4 Geleneksel Rus sobası, üzerinde yatılabiliniyordu.

çıkmıyormuş ağzından. Jüri üyeleri "kısa bir görüşmeden sonra" salona girip kararı getirmişler: "Suçlu, fakat hoşgörüye değer!.."

Kızın babasına karşı tanıklık yaptığına dikkatinizi çekmek isterim. Her şeyi bir bir anlatmış, söylediklerine göre salonda bulunanlar gözyaşlarını tutamamışlar. Jürinin "hoşgörüsü" olmasaydı soluğu Sibirya'da alırdı. Ne acı ki bu "hoşgörü" kararı nedeniyle şunun şurası sekiz ay hapis yatacak ve sonra evine dönecek, aleyhine tanıklık yapan kızını isteyecek ve yine ayaklarından asılan biri olacak...

"Hoşgörüye değer!" bile bile verilmiş bir karardı. Zavallı çocuğu nelerin beklediği biliniyordu. Kime, neye karşı bu hoşgörü? Bir çevrintinin içinde gibi hissediyorsun kendini, seni yakalamış, savurdukça savuruyor!

Durun, daha bitmedi. Küçük bir olay daha anlatacağım.

Yeni mahkemeler kurulmadan (kısa bir zaman önce), bizim gazetelerde küçük bir olay okumuştum: Bir anne on dört aylık çocuğunu kucağında gezdiriyor. Bu yaşta çocukların dişleri çıkar, huysuz olurlar, sürekli ağlarlar, çok acı çekerler. Çocuk anneyi canından bezdirmiş, belki de işi başından aşkındı kadının, çocuk da kucağında, üstelik cıyak cıyak ağlıyor. Kadın sinirlenmiş. Ama küçücük çocuğu bu yüzden dövmek olur mu! Vurmaya kıyamamış, sonra ne anlar zavallıcık? Kendine bakmaktan acizdir, en ufak şeyde bile başkasının eline bakar. Dövsen de susmaz ki! Minik gözyaşları döker, küçücük parmaklarıyla size yapışır, sizi öpmek ister, durmadan ağlar. Evet, kadın çocuğunu dövmemiş, odada semaver kaynıyormuş. Çocuğun parmaklarını yaklaştırmış ve musluğu çevirmiş. On saniye kadar bu şekilde kaynar suya tutmuş...

Bu gerçek bir olay, okudum. Bu olayın günümüzde olduğunu ve kadının mahkemeye verildiğini düşünün şimdi. Jüri üyeleri odalarına çekilir ve "kısa bir görüşmeden sonra" kararı getirirlerdi: "Her türlü hoşgörüye değer!"

Hadi, şu anneyi canlandırın gözlerinizde, hiç değilse anneleri düşünmeye davet ediyorum. Avukatı da sanırım, sözü döndürüp dolaştırıp şöyle derdi:

"Sayın jüri üyeleri, kuşkusuz bu olayı insani bir davranış olarak görmek mümkün değildir, ancak olayı bütünüyle ele alınız, çevre koşullarını da göz önüne getiriniz. Yoksul bir kadın, evinin çalışanı, ne sıkıntılar çekiyordur kim bilir! Çocuğuna ba-

kıcı tutamıyor, kişiyi içten içe kemirip duran çevrenin neden olduğu bir öfke anında, sayın baylar, çocuğun parmaklarını musluğun altına götürmesi doğaldır... ve..."

Herkesin saygı duyduğu avukatlık mesleğinin büyüklüğünü ve yararlarını elbette anlıyorum. Ne var ki kimi zaman bu mesleğe tek açıdan bakmamak neredeyse imkânsız... İşe kolayından baktığımı kabul ediyorum, ama insanın elinde değil: Bazen mesleklerinin ne denli ağır olduğunu geçirirsiniz aklınızdan, sözü evirip çevirip nereye getirdiklerini, kendi vicdanlarına, kişisel inançlarına, her türlü ahlaki değerlere ve tüm insanlığa karşı ne yalanlar kıvırmak zorunda kaldıklarını görürsünüz... Hayır, gerçekten de boşuna kazanmıyorlar parayı!

Bu sırada: "Hey, dur bir dakika!" diye boğulurcasına haykırıyor az önceki alaycı ses: "Bu yaklaşımınız düpedüz saçmalık! Sadece ve sadece sizin fantazyanız... Jüri, asla böyle bir karar vermez. Avukatlar asla sözü döndürüp dolaştırmazlar. Hepsini siz uydurdunuz."

Ya tavuk gibi ayaklarından tavana asılan kadın; ya "sakın ekmeğime dokunayım deme!"; ya fırının üzerinde titreyerek annesinin çığlıklarını yarım saat dinleme zorunda bırakılan kız çocuğu, "Anacığım, kendini neden boğuyorsun?" sözleri – bütün bunlar, kaynar suyun altına sürülen minicik parmaklarla birlikte, aynı şeyler değil mi? Evet, hemen hemen aynı şeylerdir...

Köylünün avukatı: "Gelişmemişlik, cahillik, çevre işte, acıyın bu adama..." diye ısrar ediyordu. Ama bu ülkede milyonlarca kişi yaşıyor da, kimse karısını ayaklarından tavana asmıyor. Burada yine de bir çizgi olmalı... Öte yandan bakın, okumuş da asıyor şimdi. Sayın avukatlar şu "çevre" sözünü dilinize dolamayı bırakın artık!

IV
Kişisel Bir Mesele

Benden birkaç kez edebiyat anılarımı yazmamı istediler. Olabilir mi, bilemiyorum. Üstelik belleğim de pek güçlü değildir. Hatırlamak ayrıca hüzün verir bana; genelde geçmişi hatırlamayı sevmem. Belleğim zayıf olmasına rağmen, edebiyat yaşa-

mımdan olanca canlılığıyla hatırladığım kimi anılarım vardır. İşte onlardan biri:

Bir ilkbahar sabahı, rahmetli Yegor Petroviç Kovalevski'ye uğramıştım. O zamanlar *Ruskiy Vestnik* dergisinde yayınlanan *Suç ve Ceza* romanımı çok beğenmişti. Kitaptan övgüyle söz etmiş, adını açıklayamayacağım birinin benim için çok değerli olan olumlu eleştirilerini de aktarmıştı. Bu sırada odaya peş peşe iki dergi yayıncısı girdi. Bu dergilerden biri, sonraları, bizim aylık dergilerimizin hiçbirinin ulaşamadığı abone sayısına ulaşmıştır. O yıllar faaliyetine yeni yeni başlamıştı. Diğer dergiyse, tersine, edebiyat ve okur kitlesi üzerindeki önemini ve etkisini çoktan yitirmişti ve o sabah, bu derginin yayıncısı yayın hayatlarının sonuna yaklaştığını henüz bilmiyordu. İşte bu yayıncıyla diğer odaya geçmiş ve baş başa kalmıştık.

Adını vermeden, yalnızca şunu diyebilirim ki, onunla ilk karşılaşmam, yaşadığım olağanüstü, en heyecanlı ve asla unutamayacağım olaylardan biri olmuştur. O da hatırlayacaktır. O zamanlar henüz yayıncı değildi. Sonraları aramızda birtakım anlaşmazlıklar oldu. Sibirya'dan dönüşümden sonra da çok seyrek görüştük. Ancak öylesine görüştüğümüz bir gün, beni son derece sıcak ve içten karşılamış, bu vesileyle de bir şiir göstermişti. Yazdığı en güzel şiirdi. Dış görünüşü ve tavırlarıyla bir şaire, üstelik "acı çeken" bir şaire onun kadar az benzeyenin olmayacağını da sözlerime eklemeliyim. Oysa en tutkulu, en karamsar ve "acı çeken" şairlerimizden biriydi.

"Ee, hakkınızda epeyi atıp tuttuk" dedi. (*Suç ve Ceza* romanımla ilgili, dergisinde çıkan eleştirisi.)

"Biliyorum."

"Nedenini biliyor musunuz peki?"

"İlkesel olarak sanırım."

"Çernişevski yüzünden mi?"

Şaşkınlıktan kalakalmıştım.

"Eleştiriyi kaleme alan N. N." diye konuşmasını sürdürdü yayıncı, "bana şöyle demişti: 'Romanı iyi, ama iki yıl önce yazdığı bir öyküde zavallı bir sürgünü yerin dibine batırmaktan hiç utanmamış, gülünç duruma düşürmüştü; işte, romanına bu yüzden verip veriştirdim."

Durumu anladıktan sonra: "Yoksa!" diye bağırdım, " 'Tim-

sah' öykümün ardından çıkarılan aptalca dedikodular mı bunlar? Yoksa siz de mi inanıyorsunuz bunlara? Peki, bu öykümü, 'Timsah'ı okudunuz mu?"

"Hayır, okumadım."

"Hepsi dedikodu, hem de en adisinden dedikodu... Güldürü tarzındaki pek de önemi olmayan bu öykünün satırları arasında böylesi toplumsal bir alegoriyi, hem de işin içine Çernişevski'yi de katarak, bulmak için Bulgarin'in zekâsına ve şiirsel duyarlılığına sahip olmak gerekir doğrusu! Bunun ne kadar budalaca bir zorlama olduğunu bilseniz! İki yıl önce öyküm çıkar çıkmaz bu alçakça iftirayı yalanlamadığım için kendimi asla bağışlamayacağım!"

Şimdi çoktan kapanan derginin yayıncısıyla bu görüşmem yedi yıl önce olmuştu. Bu kadar yıl geçmesine karşın, uğradığım bu "iftiraya", gerek önemsemediğimden, gerekse "zaman bulamadığımdan" hâlâ karşılık vermedim. Gelgelelim, uğradığım bu çirkin iftiranın doğruymuş gibi algılandığı ve bazılarının belleğinde yer ettiği bir gerçek; edebiyat çevrelerinde malzeme olmuş, okurlara kadar yayılmış, benim de tatsız durumlarla karşılaşmama neden olmuştur. Tek kelimeyle de olsa bundan söz etmenin zamanının geldiğine inanıyorum, bir delile dayanmayan, tümüyle temelden yoksun bu iftirayı çürütmenin tam sırası... Yoksa uzun suskunluğumla ve umursamazlığımla, bu çirkin yakıştırmayı şimdiye kadar doğrulamış görüneceğim.

Nikolay Gavriloviç Çernişevski'yle 1859'da, Sibirya'dan döndüğümün ilk yılında karşılaşmıştım. Nerede, nasıl olduğunu hatırlamıyorum. Ara sıra karşılaşıyorduk, ama çok az, ayaküstü konuşup ayrılıyorduk. Her karşılaşmamızda hiç değilse merhabalaşıyorduk. Dış görünüşü ve tavırlarıyla Çernişevski'nin, üzerinde sevimsiz bir izlenim bıraktığını söylemişti Herzen. Oysa ben Çernişevski'nin tavırlarından hoşlanmıştım.

Bir gün sabahleyin, dairemin kapı koluna sıkıştırılmış, o zamanlar basılanların belki de en ilgi çekicilerinden olan bir bildiri bulmuştum. Bu tür bildiriler çok basılıyordu o zamanlar. Başlığı "Genç Kuşağa"ydı. Bundan daha saçma ve budalaca bir şey olamazdı. Okuyanın kafasını allak bullak edecek ve ancak azılı bir suçlunun uydurabileceğini akla getiren, gülünç, ama insanı

öfkelendiren bir havası vardı. Müthiş canım sıkılmıştı. Gün boyu sıkıntılı oturdum durdum. Böylesi olaylar yeni yeni başlamıştı, o kadar yakınınızda dolaşıyorlardı ki bu tiplere dikkat etmeniz güçtü, özellikle güçtü. Çünkü bu keşmekeşliğin içinde böylesi önemsiz bir olayın saklı olabileceğine doğrusu kimse inanmazdı. Olayın bütünselliği içinde, o zamanın eylemlerinden değil, kişilerden söz ediyorum. Eylemlere gelince, bu, ağır, acı veren, ancak tarihimizin Petersburg dönemi içinde ciddi bir sayfa oluşturan ve birbirini izleyen tarihsel sonuçlarıyla uğursuz bir olaydır. Üstelik bu sayfa, göründüğü kadarıyla, henüz kapanmamıştır.

Bu tip insanlara ve eylemlerine öteden beri ne kalbimle, ne de ruhumla katılmıştım, ama o sabah nedense birden canım sıkılmıştı, acemiliklerinden sanki utanç duymuştum. "Nasıl bu denli budala, bu kadar beceriksiz olabilirlerdi!" Bu işlerden bana neydi! Ancak üzüldüğüm, başarısızlıkları değildi. Bildiriyi dağıtanlardan hiçbirini tanımıyordum, hâlâ kim olduklarını bilmiyorum, ama beni üzen, bu eylemin münferit bir olay gibi görünmemesi ve özellikle bu sıradan insanların ahmakça oyunlarıyla sınırlı olmamasıydı. Burada insanı ezen bir gerçek vardı: Eğitim ve gelişme, gerçekleri bir şekilde anlama düzeyi korkunç biçimde baskın çıkıyordu. Üç yıldır Petersburg'da kalmama ve birçok olayı gözlemlememe karşın bu belge o sabah beni allak bullak etmişti. Benim için adeta yeni, beklenmedik bir keşif olmuştu. Hiçliğin bu kadarını asla düşünmemiştim! Asıl, hiçliğin ölçüsü ürkütüyordu beni. Akşama doğru aklıma birden Çernişevski geldi. O zamana kadar ona hiç gitmemiştim, gitmeyi de düşünmemiştim, sanırım o da bana gelmeyi düşünmüyordu.

Hatırlıyorum, saat akşamın beşiydi. Çernişevski'yi evde yalnız buldum, hizmetçileri de yoktu, kapıyı kendisi açmıştı. Beni son derece candan karşıladı, çalışma odasına geçtik.

Bildiriyi hemen çıkarıp: "Nikolay Gavriloviç Çernişevski!" dedim. "Nedir bu?"

Hiç görmediği bir nesneye bakar gibi bildiriyi aldı ve okudu. On satır kadar bir şeydi.

Hafiften gülümseyerek: "Ee, ne var bunda?" diye sordu.

"Size çok aptalca ve gülünç gelmiyor mu?" dedim. "Bu tür belgelerin dağıtımını durdurmak, bu rezalete son vermek mümkün değil mi?"

Son derece saygı uyandıran, inandırıcı bir ses tonuyla karşılık verdi:

"Onlarla beraber olduğumu mu sanıyorsunuz yoksa? Şu kâğıt parçasının hazırlanmasına katıldığımı mı düşünüyorsunuz?"

"Hayır, kesinlikle, aklımın ucundan geçmedi!" dedim. "Hatta sizi buna inandırmayı gereksiz buluyorum. Ama ne olursa olsun durdurulmaları gerek, sözünüzü dinlerler, kuşkusuz sizden çekinirler."

"Ama hiçbirini tanımıyorum ki!"

"Bundan eminim, ama onları tanımanıza, yüz yüze konuşmanıza gerek yok. Bir yerde yapacağınız, bu eylemleri yeren tarzda bir konuşma hemen onlara ulaşır."

"Etkili olmayabilir, hem bu olaylar doğrudan ilgisi olmayan olgular gibi kaçınılmazdır."

"Ama her şeye, herkese zararları dokunuyor."

Tam bu sırada zil çaldı, tanımadığım bir konuktu gelen. Evden ayrıldım. Çernişevski'yle samimi havada sohbet ettiğimizi, söz konusu bildiriyi dağıtanlarla işbirliği içinde olmadığını, bugün de olduğu gibi ona tüm kalbimle inandığımı burada vurgulamayı kendime bir görev sayıyorum. Nikolay Gavriloviç ziyaretimden hoşlanmış olmalı, birkaç gün sonra bana uğramakla gösterdi bunu. Bir saate yakın oturdu. Bu kadar yumuşak ve candan insanla çok az karşılaştığımı söylemeliyim. O zamanlar karakteriyle ilgili eleştirilere şaşırmıştım. Öyle ki, sert ve içine kapanık biri olduğu kulağıma gelmişti. Benimle dost olmayı çok arzu ettiğini açıkça görüyordum; hatırlıyorum, bu tavrı çok hoşuma gitmişti. Sonra birkaç kez evine gittim, o da bana geldi. Çok geçmeden bazı özel durumlarım nedeniyle Moskova'ya gittim, orada on ay kaldım. Yeni başlayan dostluğumuz da böylece sona erdi. Ardından Çernişevski'nin tutuklanması ve sürgünü geldi. Suçunun ne olduğunu öğrenemedim, hâlâ da bilmiyorum

Bir buçuk yıl sonra Gogol'e öykünerek "Burun" gibi, düşlemsel bir öykü yazmayı düşündüm. Fantastik türde öykü yazmayı hiç denememiştim. Yalnızca güldürü tarzında, temiz bir

edebiyat şakasıydı bu. Geliştirmeyi istediğim, gülünç birtakım olaylar vardı içinde. Üzerinde durulması gerekmeyebilir, ama çıkarılacak sonuçların anlaşılması bakımından, öykünün konusunu kısaca anlatmak istiyorum. O zamanlar bir Alman, Petersburg'da pasaj içinde, para karşılığı halka timsah gösteriyordu. Yurtdışına çıkmak üzere olan Petersburglu bir memur, genç karısı ve yanlarından hiç ayrılmayan arkadaşıyla timsahın gösterildiği pasaja gider; bu arada timsahı izlemek isterler. Memur orta sınıftan olmasına karşın hatırı sayılır bir geliri vardır, gençtir, gurur düşkünlüğüyle kendine olmadık eziyetler eder; burnunu yitiren unutulmaz binbaşı Kavalev[5] gibi budala biridir her şeyden önce. İnsanı güldürecek derecede yüce erdemlere sahip olduğuna inanmaktadır; yarı aydındır, ama handiyse kendini bir dâhi gibi görmektedir; çalıştığı dairede adamdan saymazlar onu, toplumda önemsenmediğinden, sürekli iç kırıklığı yaşayan biridir. Bunun hırsını kişiliği zayıf arkadaşından çıkarır gibi, ona despotça davranır; akılca ondan üstün olduğunu göstererek onu eğitmeye soyunur. Arkadaşı ondan nefret eder, ama karısından gizliden gizliye hoşlandığı için olanlara katlanır. Genç, güzel, tam bir Petersburglu, orta sınıfın aptal cilvelilerinden biri olan karısı pasajda timsahla birlikte gösterilen maymunları izlerken, kocası o zamana kadar uykulu uykulu kütük gibi yatan timsahı nasılsa kızdırır; timsah ağzını açtığı gibi memuru tümüyle yutar, geride bir şey kalmaz. Çok geçmeden bu büyük memurun en ufak zarara uğramadığı anlaşılır; aksine kendine özgü inadıyla, timsahın içinde keyfinin yerinde olduğunu söyler arkadaşına. Arkadaşı ve karısı onu kurtarmak amacıyla soluğu yerel yöneticide alırlar; bu büyük adamı kurtarmak için timsahın öldürülmesi, ayrıca timsahın sahibi Alman'a ve yanından hiç ayırmadığı *Mutter*'ine[6] yüklüce para ödemeleri gerekmektedir. Alman önce, "büyük memuru" yutan zavallı timsahının ölebileceği korkusuyla umutsuzluğa kapılır; çok geçmeden, timsahının midesinde, hem de sapasağlam duran Petersburg yönetiminin bu saygıdeğer üyesinin Avrupa'nın her yerinde kendisine büyük paralar kazandıracağı gelir aklına. Timsah için yüklü bir para ve ayrıca kendisine

5 Gogol'ün *Burun* öyküsünün kahramanı.
6 Anne. (Almanca)

Rus albay rütbesi verilmesini ister. Öte yandan böyle bir olay, bakanlığa göre, şimdiye kadar hiç yaşanmadığı için yerel yönetim öyle böyle değil, hayli sıkıntılı bir durumla karşı karşıyadır: "Geçmişte buna benzer küçücük de olsa bir örneğiyle karşılaşmış olsaydık, ona göre davranırdık, ama işimiz şimdi çok zor" der dururlar. Memurun, timsahın içine bir çeşit yasak, liberal eğilimleri nedeniyle girdiğinden bile kuşkulanırlar. Bu arada karısı kendini "bir dul gibi" görmeye başlamıştır artık; bu düşünceden hoşlanmıştır. Kocası da, arkadaşına, timsahın içinde yaşamanın, dairede çalışmaktan kıyaslanmayacak ölçüde iyi olduğunu, çünkü toplumun kendisine geçmişte esirgediği ilgiyi ister istemez şimdi göstereceğini kesin bir dille bildirir. Karısının akşam partileri düzenlemesini ve timsahın da bir kafeste eve götürülmesini ısrarla söyler. Tüm Petersburg ve üst düzey devlet memurlarının bu olağandışı yeni olayı izlemek üzere bu akşam toplantılarına koşup geleceklerinden emindir. Bundan kârlı çıkmaya niyetlidir:

"Gerçeği anlatacağım ve öğreteceğim; devlet adamlarına öğütler vereceğim, bakanın karşısında yeteneklerimi sergileyeceğim" der. Kendini bu dünyadan değilmiş gibi görerek yol göstermeyi, hükümler vermeyi kendine hak görür. "Ya beklenmedik olayla karşılaşır da –bunu zaten beklemek gerekir– ansızın o bilinen şey haline gelirsen?" şeklindeki arkadaşının biraz mesafeli, ama ince alay sezilen sorusuna "büyük adam", bunu çoktan düşündüğünü, doğa yasalarına göre olması çok mümkün böyle bir oluşuma karşı şiddetle karşı koyacağını söyler. Karısı, akşamlar düzenleme fikrinden hoşlandığı halde razı olmaz: "Nasıl yani, kocamı bir kafese mi kapatacaksınız?" diye itiraz eder. Bununla birlikte dul kalma düşüncesi gittikçe daha çok hoşuna gitmeye başlamıştır. Haz duyar, ilgi de görecektir. Kocasının müdürü sık sık evine gelecek, kadınla kozlarını oynayacaktır. Bu gülmecenin ilk bölümü bu kadar işte, henüz bitmedi. Zamanı gelince mutlaka bitireceğim, gerçi unutmuşum, hatırlamak için yeniden okumak zorunda kaldım.

İşte asıl kıyamet bu küçük bölümden koptu. Öykü *Epoha*'da (1865) çıkar çıkmaz *Golos* hemen yergi biçimi tuhaf bir yazı yayınladı. Tamı tamına hatırlamam hayli güç, ancak anlamı

aşağı yukarı şöyleydi: "'Timsah'ın yazarı bu yola boşuna başvuruyor, ona ne onur, ne de beklediği yararı kazandırır" vs... vs... Sonra da anlaşılması güç, öfke dolu bir iki dokundurma... Pek üzerinde durmadan okumuştum, hiçbir şey de anlamamıştım, ama iğneleyici olduğu açıktı, yalnız anlamadığım şey nedeniydi. Bu son derece belirsiz, yergisel eleştiri elbette bana zarar veremezdi; benim gibi, okurlar da hiçbir şey anlamamışlardır zaten. Bir hafta geçtikten sonra N. N. Strahov bana: "Bu yazıda" dedi, "ne düşündüklerinden haberiniz var mı? 'Timsah' öykünüzün bir alegori, Çernişevki'nin sürgününün hikâyesi olduğuna, onu alaya almak ve kirli çamaşırlarını dökmek istediğinize inanıyorlar." Şaşırmıştım, ama fazla endişeye kapılmadım; kim bilir daha neler düşünüyorlardı! Bu düşünce gelişmeyecek kadar zorlama görünmüştü bana. İşin üstüne gitmeyi gereksiz buldum. Ancak bu görüş kamuoyunda güçlendi ve yaygınlaştı. Bunun için kendimi asla bağışlamayacağım. Çünkü *Calomniez, il en restera toujours quelque chose.*[7]

Aslında, burada bir karalama olmadığına bugün de çok eminim, sonra neden, ne için olsun ki? Kimseyle edebiyat üzerine tartışmaya girmedim, en azından fazla çatışmadım. Yirmi yedi yıllık edebiyat yaşamımda yalnızca ikinci kez kendimden söz ediyorum. Bu olayda düpedüz bir cehalet, belirli bir yöne saplanıp kalmış, kuruntulu, karamsar, hastalıklı bir beyin vardı. Bu, çok düşünceler barındıran beynin yanılmadığına, talihsiz Çernişevski'yi alaya aldığıma hâlâ inandığına eminim. Yapacağım bir açıklama ya da bir özrün bugün bile hakkımdaki düşüncelerini değiştirmeyeceğine eminim. Çok düşünceler barındıran beyindi zaten... (Kuşkusuz Andrey Aleksandroviç'ten söz etmiyorum; gazetesinin yayın yönetmeni ve yayıncısı sıfatıyla her zamanki gibi işi başından aşkındı.)

Peki, alegori neresindeydi bunun? "Timsah" Sibirya'yı simgeliyormuş; kendine aşırı güvenen, gelgeç düşünceli memur da Çernişevski'ymiş. Kendini timsahın içinde bulan, bütün dünyaya yol göstereceği, bir şeyler öğreteceği umudunu besleyen bu adamın despotça davrandığı, kişiliği zayıf arkadaşı, Çernişevski'nin buralı dostlarından biriymiş; memurun güzel, "dul

7 Her iftiranın daima izi kalır. (Fransızca)

kalmış gibi" sevinen aptal karısıysa... Bu, bu... öyle bir pislik ki, böyle bir pisliğe bulaşmayı, alegorileri açıklamayı artık istemiyorum. (Öykümde bu alegoriler söz konusuysa, bu son ima da güçlenmiştir belki, bu konuda tartışma götürmez kanıtlarım var.)

Eski sürgün, kürek mahkûmu olan benim gibi birinin, bir başka "talihsizin" sürgününe sevindiğimi, dahası, bu olay üzerine yergi tarzında bir öykü yazdığımı bile düşündüler demek! Alegoride bunu gösteren kanıtlar nerede peki? Neyi isterseniz getirin bana... *Bir Delinin Hatıra Defteri*'ni[8], *Yuri Miloslavski*'yi[9], "Tanrı"[10] kasidesini, Fet'in şiirlerini... Neyi istiyorsanız getirin... Sizlerin seçeceği ilk on satırdan, Fransa-Prusya Savaşı üzerine bir alegoriyi ya da ne bileyim, aktör Gorbunov'un hicvedilmesini... kısaca kim olursa, kimi isterseniz bulup çıkarırım. Eskiden, belleğinizi bir zorlayın, kırklı yılların sonunda, örneğin sansür kurumu bir elyazması ya da pankartı nasıl incelerdi! Alegoriden kuşkulanılmayan bir satır, bir nokta yoktu. Kötü niyetli, acımasız bir yergi yazarı olduğumu, böylesi benzetmelerin benden bekleneceğine dair hiç değilse yaşamımdan bir kanıt gösterebilselerdi.

Aslında tam anlamıyla kanıtlamaktan uzak bu iddialarda dikkati çeken özellikle telaş ve acelecilik, suçlayanların ruh hallerindeki çirkefliği, bakış açılarının kabalığını ve insafsızlığını gösterir. Burada en safından iddialar bile bağışlanamaz. Niçin mi? Saflıkta da bir alçaklık olabilir bazen.

Çernişevski'ye kişisel kinim olduğu söylenebilir mi? Bu suçlamanın önünü almak için Çernişevski'yle kısa, ama içten yakınlaşmamızı yukarıda bilerek aktardım. İçten içe kin beslediğimi, bunun yetersiz kalacağını söyleyenler çıkacaktır. Bildikleri bir şey varsa, o zaman kin beslediğime ilişkin nedenleri döksünler ortaya. Böyle bir neden yoktu ki! Öte yandan zamanı gelir de şu yazdıklarımı okursa, Çernişevski'nin karşılaşmamız üzerine anlattıklarımı doğrulayacağına eminim. Umarım bir fırsatını bulur da okur; yaşadığı talihsizlikler için ne denli içten

8 Gogol'ün bir yapıtı.
9 Zagoskin'in tarihsel romanı.
10 Derjavin'in şiiri.

üzüldüysem ve üzülmeye devam ediyorsam, o kadar gönülden istiyorum bunu.

Ya görüşleri nedeniyle kin duymuş olabilir miyim?

Ama neden? Çernişevski hiçbir zaman inançlarıyla beni incitmemiştir ki! İnsan kendisinden çok farklı düşünen kişiye de saygı duyabilir. Temelsiz söylemiyorum bunları, bu konuda küçük de olsa bir kanıtım var: O sıralar yayınını durduran *Epoha* dergisinin son sayılarından birinde (sanırım en son sayısıydı) Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı?* adlı "ünlü" romanı üzerine geniş eleştirel bir yazı çıkmıştı. Bu çok ilgi çekici yazı ünlü bir kaleme aitti. Ne mi vardı yazıda? Öncelikle Çernişevski'nin yeteneğine ve zekâsına geniş yer veriliyordu. Özellikle romanından büyük heyecanla söz ediliyordu. Üstün zekâsından asla kimse kuşku duymamıştır. Yazıda kişiliği ve eğilimleri uzun uzun anlatılıyordu; ancak yazıyı asıl önemli kılan, eleştirmenimizin incelediği yazarın insani değerlerine ve onuruna karşı duyması gereken saygıydı. Lütfen kabul edin şimdi: Görüşleri nedeniyle ona kin duysaydım, Çernişevski'den bu denli saygıyla söz edilen yazının dergide yayınlanmasına elbette izin vermezdim; *Epoha*'nın yayın yönetmeni bendim çünkü, başkası değil.

Böylesi zehir dolu bir alegoriyi dergide yayınlarken, bir yerlerde *en haut lieu*[11] kazanmayı ummuş olabilir miydim? Bu anlamda bir *lieu*[12] kazandığımı ya da ortamını hazırladığımı, başka bir deyişle kalemimi sattığımı kim, ne zaman söyleyebilir? Bu yargıya varan yazarın, bayağı saflığına rağmen, böyle bir düşünceye sahip olduğunu da sanmıyorum. Kaldı ki suçlama yalnızca bundan ibaret olsaydı edebiyat dünyasında yerleşemezdi.

Nikolay Gavriloviç'in birtakım ailevi meselelerini hicvettiğim suçlamasına gelince, ısrarla yineliyorum, bulaşmamak için kendimi "aklamaya" bu açıdan girmek istemiyorum.

Bu kez kendimden söz ettiğim için çok üzgünüm; demek edebiyat anıları yazmak buymuş. Bir daha asla yazmam. Okurlarımı sıktığım için de üzgünüm tabii, ama günlük yazıyorum, bir bakıma kişisel izlenimlerimin bir kısmını oluşturan bir günlük...

11 Yüksek mevki sahibi (Fransızca)
12 Mevki. (Fransızca)

Tam da bu sırada unutulup giden "Timsah" öykümle ilgili anımı dolaylı olarak bana hatırlatan "yazınsal" bir izlenim edinmiştim.

Geçenlerde de görüşlerine büyük değer verdiğim ve çok saygı duyduğum biri bana şöyle demişti:

"*Grajdanin*'in ikinci sayısında, jüri üyelerimizin kararlarına ilişkin 'Çevre' başlıklı yazınızı okudum. Sizinle tamamen aynı düşüncedeyim; ancak yazınız kamuoyunda hoş olmayan şaşkınlıklar yaratabilir; insanlar jüri üyeli mahkemelerin kaldırılmasını ve yerine yönetimin müdahale edeceği, bir tür vasilik biçiminde bir yapılanmaya gidilmesini istediğiniz anlamını çıkarabilirler."

Yüreğime saplanan acıyla sersemlemiştim. Aşırı tarafsız, her çeşit edebiyat topluluğu ve "alegorilerin" dışında kalmış bir adamın sesiydi bu.

"Demek yazımı böyle yorumlayabiliyorsunuz. Bundan sonra hiç konuşmamalı. Toprak köleliği boyunduruğundan kurtulduktan sonra, halkın ekonomik ve ahlaki düzeyinin içler acısı durumu ortada. Meydana gelen son derece büyük endişe verici olaylar bunu gösteriyor. Ahlaki çöküş, bayağılık, *Jid*[13] –meyhaneciler, hırsızlık, güpegündüz yapılan soygunlar... Bütün bunlar kuşku götürmez bir gerçek ve günbegün artıyor. Ne olacak peki? Yürekten endişe duyan bir yazar, kalemi alıp da bu olanları yazarsa, ne yani herkes onun kölelik taraftarı, toprak köleliği düzeninin yeniden kurulmasını savunduğunu mu haykıracak?"

"Düştüğü acıklı durumdan kurtulması için, hiçbir himaye ve eskiye dönüş düşünmeden ne olursa olsun halkın tam özgürlüğe sahip olmasını istemeliyiz."

"Evet, kesinlikle, benim de düşüncem bu. Halkımız düşkünlüğe uğrayınca (bazen kendine bakarak her yerde: 'Zayıfladık, zayıfladık!..' diye söylenir durur), diyorum ki, gerçek sıkıntılar ve acılar, büyük çöküşler ve felaketler baş gösterse bile, halk kendi kendini kurtarır, bütün tarihimize bakarsanız, defalarca yaptığı gibi kendini de, bizleri de kurtardığını görürsünüz. İşte benim düşüncem bu! Asıl müdahaleciliğe dur demeli! Ama sözler nasıl da yanlış yorumlanıyor ve ne anlamlara çekilebiliyor! Sanırım bir alegoriye daha bulaşmam gerekecek!.."

13 Rusçada kaba anlamda Yahudi. Yazar bu sözcüğü genellikle vurguncu anlamında kullanmaktadır.

V

Vlas[14]

Vlas'ı hatırlar mısınız? Benim nedense hep aklımdadır.

Kaftanının yakası açık,
Başı çıplak,
Dolaşır ağır ağır kentleri,
Yaşlı mı yaşlı – Vlas dayı.
Göğsünde bakır ikonası,
Tanrı evine şefaat diler.

Bu Vlas'ın, bilindiği gibi, "Tanrısı falan yoktu" geçmişte.

..... dayaklarla
Mezara yolladı karısını,
Yağmalarla geçinip duran
Çok at hırsızını sakladı.

At hırsızlarını bile! – dini bütün ihtiyarın ağzıyla ozan bizi ürkütüyor. Vay ne günahlar! Bu ne yaman gök gürültüsü! Vlas hasta düşmüş ve gördüğü düşten sonra dünyayı dolaşmaya ve tapınaklara bağış toplamaya ant içmiş. Cehennemi görmüş, dehşet cehennemi!

Yok oluşunu gördü dünyanın,
Cehennemde gördü ne günahkârlar.

Ayağı tez iblisler işkence eder...
Civelek cadı karı ısırır sokar,
Kömür karası gözlü zebaniler...
.....
Uzun sırıklara geçirilmiş zavallılar
Kızgın döşemeyi yalıyorlar...

14 Aleksandr Nekrasov'un uzun şiiri.

Sözün kısası, insanın imgelemini zorlayan bir dehşet, okunması bile korkunç!.. "Ama hepsi anlatılamaz!" diye devam ediyor ozan.

Dindar akıllı kocakarılar
Daha güzelini anlatırlar...

Ah, ozan (yazık, bir de gerçek ozanımızsın!), "Dindar akıllı kocakarılar/ Daha güzelini anlatırlar" diye coşkularınızla halka yaklaşmasaydınız, "Yükseliyor Tanrı evleri/ Anayurdumuzda baştan başa" gibi kocakarı saçmalıklarıyla da bizleri aşağılamamış olurdunuz.

Vlas "aptallığından" heybesiyle yollara düşse de, siz yine de çektiği acıların ciddiyetine varırdınız; onun yüce görüntüsü şaşkına çevirirdi sizi. (Öyle ya, siz bir ozansınız, başka türlü olamazdı.)

Ruhundaki büyük gücü
Hak yolunda hep harcadı...

Parlak sözler ediyorsunuz. Elinizde olmadan sergilediğiniz alaylı tavrın liberal korkularınız nedeniyle olduğuna inanmak isterim, çünkü bu korkunç, ürkütücü güç, Vlas'ın gösterişsiz gücü, bu kendi kendini kurtarma isteği, bu, acıya susuzluk sizi de, bütün insanı da, Rus *gentilhomme*'u da sarsmıştır ve halkın güçlü imgesi sizin yüce hoşgörülü ruhunuzdan coşku ve saygıyı söküp çıkarmıştır!..

Malını mülkünü dağıttı Vlas,
Kendisi kaldı beş parasız.
Tanrı evleri kurmak için
Bağış toplamaya yollara düştü.
O günden beri zavallı köylü
Diyar diyar dolaşıyor.
Otuz yıl olacak yakında.
Sadakayla geçinip gidiyor ama,
Verdiği sözü hiç bozmuyor.

.....
Avuntusuz kederle dolu,
Dediğim dedik, esmer, uzun boylu.
[Aman ne harika!]

Dolaşıyor ağır adımlarla
Köyleri, kasabaları, kentleri
.....
Yanında kutsal kitabı, tasviri,
Kendi kendiyle konuşmada,
Ve göğsünde çile zincirleri
Çınlıyor sessiz her adım atışında

Oh, ne harika, o kadar hoş ki, siz yazmamışsınız sanki bunları; sonra "Volga üzerinde" yedekçilerin ezgileri üzerine düzdüğünüz kusursuz dizelerde şakıyan siz değil, adeta başkası, hem "Volga üzerinde"de şakımıyordunuz ki! Şöyle birazcık işte! Volga üzerinde siz de yedekçilerin kişiliğinde insanları sevmiş, onlar için gerçek acılar çekmiştiniz, yani tek yedekçi için değil, daha doğrusu tüm yedekçiler için... Bakın efendim, insanlığı sevmek, yakınınızdaki can dostunuzdan kimi zaman nefret etmek, onu küçümsemek anlamına da gelir. Bu güldürü tarzı şiirlerinizden (bütününde böyledir, bağışlayın beni!) seçkin dizeleri bilerek aldım.

Vlas'ın bu dizelerini hatırlamamın nedeni, geçenlerde başka bir Vlas üzerine, hatta iki Vlas üzerine duyduğum, insanı hayretler içinde bırakan fantastik, ama tam anlamıyla kendine özgü, hatta bu zamana dek hiç duyulmamış gerçek bir hikâyeydi, olağandışı ve alışılmadık olmasıyla dikkate değer gerçek bir olay bu...

Rusya manastırlarında günümüzde bile günah çıkaran ve öğüt veren keşişlerin, birtakım münzevilerin türediği söyleniyor. Bu, hayır mıdır, şer midir, bu tür keşişler gerekli midir, değil midir, şu an yargıda bulunmak istemiyorum. Kalemimi bu

yüzden almadım elime. Fakat söz konusu gerçeklik içinde yaşadığımıza göre, öykü bir keşişe dayanıyorsa, bir keşiş diye onu öykünün içinden çıkarıp atmak olmaz. Bu yol gösterici keşişler, çok bilgili ve zeki kişilermiş. En azından haklarında anlatılanlar böyle; benim bile bir bilgim yok. Kimileri bu keşişlerin insanın ruhuna nüfuz etmede ve hükmetmede şaşırtıcı yetenekleri olduğuna tanık olmuşlar; Rusya'da böyle birkaç kişi tanıyorlarmış, daha doğrusu kime gerekiyorsa tabii.... Diyelim ki staretslerden[15] biri Herson ilinde yaşamaktadır; Petersburg, Arhangelsk, Kafkasya ve Sibirya'dan insanlar atlı ya da yayan ona geliyorlar. İyileşme ve kurtuluş umudunu tümüyle yitirmiş bir ruh çökkünlüğüyle geliyorlar kuşkusuz; yürekleri üzerinde öylesine ağır bir yük var ki, korku ya da güvensizlikten değil, kurtuluş umudunu tam anlamıyla yitirdiklerinden, kendi papazlarına günah çıkarmıyorlar. Bir yerlerde öğüt veren keşişlerin bulunduğunu duyar duymaz hemen yollara düşüyorlar.

Böyle staretslerden biri bir gün, onu dinlemeye gelen birine bakın neler anlatıyor:

"Yirmi yıldır insanları dinliyorum, inanın, şu yirmi yılda insan ruhunun en gizli, en karmaşık hastalıklarını sanırım öğrenme fırsatı buldum, ama yirmi yıl sonra bazen çok daha farklı ve şaşırtıcı sırları işitince sarsılıyor, birden öfkeye kapılıyorsun; zavallıyı yatıştıracak gerekli ruh dinginliğini yitiriveriyorsun, bu durumda kendi ruhunu güçlendirme ve rahatlatma zorunda kalıyorsun."

Ardından, yukarıda sözünü ettiğim, halkımızın yaşantısından şu hayret verici öyküyü anlatmış:

"Görüyorum, dizleri üstünde sürüne sürüne bir köylü geliyor; daha pencereden görmüştüm sürünüşünü. İlk sözü şu oldu:

'Benim için kurtuluş yok, lanetliyim ben! Ne söylersen söyle, lanetliyim işte!'

Köylüyü güçlükle yatıştırdım. Bakıyorum, uzaklardan derin acılarla neredeyse sürüne sürüne gelmiş adam.

'Köyde birkaç delikanlı toplanmıştık' diye hikâyesine başladı. 'Aramızda bir tartışma çıktı. Kim kimden daha cesur davra-

15 Din adamı, ermiş.

nacak? diye. Herkese meydan okudum; bir delikanlı beni kenara çekti; baş başa kalmıştık.

'Dinle!' dedi. 'Söylediğini kesinlikle yapamazsın! Palavra atıyorsun...'

Yemin edecek oldum, sözümü kesti:

'Hayır, dur, söyleyeceklerimi yapacağına öteki dünyada ruhunun esenliğe kavuşması üzerine yemin et!'

Yemin ettim.

'Perhiz zamanı yaklaşıyor' dedi. 'Perhize başla, kiliseye gittiğinde, papazın vereceği şaraplı ekmeği ağzında tut, ama yutma! Kiliseden ayrıldıktan sonra ekmeği çıkar, sakla! Ne yapacağını söyleyeceğim.'

Denileni yaptım. Kiliseden çıktıktan sonra doğru bostana götürdü beni. Bir sırık alıp toprağa batırdı. 'Sırığın tepesine koy!' dedi; şaraplı ekmeği sırığın üstüne koydum.

'Şimdi git, tüfek getir!' dedi.

Getirdim.

'Doldur!' Doldurdum.

'Kaldır ve ateş et!'

Kolumu kaldırdım ve nişan aldım. Ateş edecektim ki, birden karşımda haça benzer bir şey belirdi. Çarmıha gerilmiş İsa Babamız değil mi! Silahım elimde boylu boyunca yere kapaklandım, bayılmışım..."

Bu olay starets'e gelmeden birkaç yıl önce olmuş. Kimdi bu Vlas, nereliydi, adı neydi, starets, günahlarından arınmak için ona yüklediği görevleri açıklamadığı gibi, kuşkusuz bunu da açıklamadı. Acı ne kadar fazla olursa, o kadar iyi olacağını düşünerek –"Adam acı çekmek için yerlerde sürünmüyor muydu?"– köylüye insan gücünün üstünde ağırlıklar yüklemişti. Öte yandan, çok şeyi imleyen, üzerinde özel olarak birkaç dakika durmaya değecek kadar ilginçlikte bir olay değil mi, ne dersiniz? Son sözü, birbirlerinden bütün bütüne farklı tövbe eden ve etmeyen "Vlasların" söyleyeceğine, üstesinden gelemediğimiz ve göründüğü kadarıyla çıkış yolu bulamadığımız tüm zorluklar için bizlere çözüm ve yeni yollar göstereceklerine inanıyorum, benim düşüncem bu. Rus'un yazgısına yön verecek Petersburg olmayacaktır. Bu nedenle, günümüzün bu "yeni insanlarına"

ilişkin küçücük de olsa her yeni özellik hepimiz için ilgiye değer olabilir.

* * *

İlkin beni asıl hayrete düşüren, en sarsan şey, olayın başlangıcıydı, yani bir Rus köyünde böyle bir tartışmanın, "kim kimden daha cesur davranacak?" biçiminde bir yarışmanın yapılabilmesiydi. Halkı çok iyi tanıdığım, en ayırt edici özelliklerini bildiğim halde, benim için bile tam anlamıyla beklenmedik, çok şey anlatan bir olaydı bu... Belirtmeliyim ki, olayın göründüğü kadarıyla benzersiz olması, gerçek olduğuna tanıklık etmektedir: Yalana başvurulduğu zaman, genelde kişiyi inandırabilecek daha olağan, gündelik olaylar seçilir.

Sonra olayın özellikle tıbbi yanı da son derece ilgiye değer. Hayal görme aslında bir hastalığın belirtisidir, çok ender görülür bu hastalık. Çok sağlıklı olan bir insanın, aşırı heyecanlı da olsa, durup dururken hayal görmesi belki daha az duyulmuştur. Tıbbi bir konu, bu konuda pek bilgim yok.

Bir diğer mesele de olayın psikolojik boyutu... Burada karşımıza, bütünü içinde Rus halkını bizlere çok iyi anlatan iki insan örneği çıkmaktadır. Bu, öncelikle her şeyde, her çeşit ölçünün kaçırılmasıdır. (Dikkatinizi çekerim, bu ölçünün kaçırılması hemen hemen her zaman anlık ve geçici sanrı gibidir.) Aşırıya kaçma isteğidir; taş kesilmiş durumda uçuruma varıp beline kadar sarkmak, uçurumun dibine bakmak –alışılmadık, ancak sıkça karşılaşılan bir durumdur– kendinden geçerek baş aşağı kendini boşluğa bırakma gereksinimidir bu... İnkâr nedir bilmeyen, dinine derin saygı duyan kişide bazen yüreğindeki en kutsal değerlerin, eksiksiz ülküsünün, halkın şimdi saygı duyduğu, ama zamanla birden adeta dayanılmaz bir yük haline gelen kutsal bildiği değerlerin tümünün yadsınması isteğidir bu... Rus insanının kimi zaman kendi yaşantısında ya da halkın yaşamının kimi önemli anlarında kendini iyi ya da kötü olarak anlatırken sergilediği o telaş ve çaba çok şaşırtıcıdır. Bazen duracağı yeri hiç bilmez, sınır falan tanımaz. Kimi Rus insanı kendini aşka, içkiye, ahlaksızlığa, gurur düşkünlüğüne, kıskançlığa öylesine

kaptırır ki her şeyi yıkıp geçmeye, her şeyi –aileyi, gelenekleri, Tanrıyı– yadsımaya hazırdır. Yaşamın kimi uğursuz anlarında, Rus halkının doğasına özgü olan, o hummalı ve anlık kendini yadsımanın ve kendini mahvetmenin uğursuz burgacına kendini kaptırmaya görsün, en nitelikli, en seçkin kişi bile ansızın bir alçak, bir katil, bir pislik haline gelebilir. Buna karşılık son sınıra geldiğini, artık gidecek yeri kalmadığını görünce Rus halkı gibi, aynı güçle, aynı çabayla, kendini koruma güdüsü ve pişmanlık isteğiyle kendi kendini kurtarır. Ancak eski durumuna dönüş, kendine geliş ve kurtuluş anındaki sarsıntının her zaman eski şiddetinden –kendini yadsıma ve kendini yok etme şiddetinden– daha güçlü olması özellikle ilginçtir. Yani küçük ölçüde korkaklık gibi bir şeydir bu; bu durumda Rus insanı, büyük ve ciddi bir çabayla kendini yeniden uyanışa verirken, eski olumsuz davranışına bir çeşit küçümsemeyle bakar.

Sanıyorum Rus halkının en temel, en köklü tinsel gereksinimi her şeyde, her yerde, dinmek bilmeyen bir acı çekme gereksinimidir. Bu acı çekme tutkusu ezelden beri bulaşmıştır ona. Bütün tarihi boyunca süregelen bu ıstırap seli yalnızca dış felaketlerin getirdiği zorlukların sonucu değildir, halkın yüreğinin derinliklerinden fışkırmıştır... Rus halkı için, mutluluğun içinde mutlaka acı da yer almalıdır, yoksa onun için mutluluk tam olmaz. Tarihinin en muzaffer anlarında bile, hiçbir zaman gururlu ve üstünlük taslayan bir tavır sergilememiştir, bir çeşit acıya benzer duygululuk vardır; kazandığı zaferi, içini çekerek Tanrının bir lütfu sayar. Rus insanı acı çekmekten adeta haz duyar. Aslına bakacak olursak, halkın bütününde olduğu gibi, kişilerde de vardır bu duygu... Sözgelimi, hiç de azımsanmayacak sayıda olan şu ciğeri beş para etmez Rus tiplerine bir bakın. Burada olan, küstahlığıyla ve insan ruhunun düşüşünün iğrençliğiyle bazen çok şaşırtıcı olan korkunç ahlaksızlık değildir sadece. Bu işe yaramaz tip her şeyden önce bir çilekeştir. Rus insanında, aptalında bile, tutkulu bir saflıkla kendinden hoşnut olma duygusu hiç yoktur. Sarhoş bir Rus ve Alman'ı ele alalım: Rus Alman'dan daha çirkin davranışlar sergiler, ama sarhoş Alman kesinlikle daha aptal, daha gülünçtür. Almanlar genellikle kendini beğenen, övünen bir millettir. Alman halkının bu temel

özelliği, sarhoş Alman'da içtiği biranın ölçüsüne bağlı olarak artar. Sarhoş Alman tartışmasız mutlu insandır ve hiçbir zaman ağlayıp dövünmez; kendini öven şarkılar söyler ve gururlanır. Evine zilzurna sarhoş gelir de gururundan vazgeçmez. Rus kederden içmeyi, ağlayıp sızlamayı sever. Caka satmak isterse, üstün gelme duygusuyla değil, sadece hır çıkarmak için böyle davranır. Her zaman uğradığı bir hakareti hatırlar ve orada bulunsun bulunmasın, kendine hakaret edene demediğini bırakmaz. İşi küstahlığa kadar götürerek bir general olduğunu bile kanıtlamaya çalışır; inanmazlarsa sayıp dökmeye başlar ve inandırmak için, her zaman olduğu gibi, sonunda: "Nöbetçi!" diye seslenir. Sarhoş ruhunun derinlerinde hiç de "general" olmadığının, yalnızca aşağılık bir ayyaş olduğunun ve kendini hayvandan da küçük duruma düşürdüğünün farkında olduğu için "nöbetçi" diye seslenerek olmadık çirkinlikler sergiler. Mikroskoptaki örnek neyse, büyüğünde de odur: Cüretkârlığı ve zarif kusurlarıyla çok çekici, öyle ki, aptalların öykündüğü en aşağılık bir adam bile, çirkin ruhunun derinlerinde aşağılık biri olduğunu hisseder. Kendinden hoşnut değildir; yüreğinde sitem çoğalır ve bunun öcünü çevresindeki insanlardan çıkarır; korkunç öfkelidir, herkese sataşmaya başlar, anbean ruhunda yoğunlaşan acıyla mücadele ederken, aynı zamanda hazla adeta kendinden geçerek, artık son sınırına dayanır. Ezilmişliğine başkaldıracak gücü varsa, kendinden hoşnut olmamanın getirdiği gizli azaplarının hıncını –düştüğü iğrençlikle başı dumanlı– başkalarından aldığından daha güçlü biçimde kendinden çıkarır.

"Kim daha cesur davranacak?" tartışmasına bu iki delikanlıyı iten kimdi? Böyle bir yarışmanın hangi nedenlerle meydana geldiği belirsiz kalıyor; ama biri meydan okumayı kabullenirken, diğeri önerirken, ikisinin de acı çektiğine kuşku yok. Belli ki aralarında geçmişten gelen bir şeyler vardı: Gizli bir düşmanlık ya da çocukluk dönemlerinden ve kendilerinin bile ayrımına varamadığı, tartışma ve meydan okuma sırasında ansızın su yüzüne çıkan bir kin... Sonuncusu daha olasılıklı; her halde o ana kadar arkadaştılar ve zaman geçtikçe, çekilmez hale gelen kavgasız bir ilişki vardı aralarında; ne var ki karşılıklı duyulan kinin

gerilimiyle kurbanın Mefistofeles'ine duyulan kıskançlığın gerilimi, meydan okuma anında olağanüstü düzeye çıkmıştı.

"Hiçbir şeyden korkmuyorum, söylediğin her şeyi yaparım, tek seni alt edeyim de, ruhum yok olsun varsın!"

"Yüksekten atıyorsun, sonunda fare gibi deliğine kaçacaksın, ruhum mahvolsa da seninle alay edeceğim!.."

Yarışmada daha cesurca, ne bileyim, bir cinayet, bir soygun, güçlü kuvvetli birine meydan okuma gibi yollar seçilebilirdi. Delikanlı her şeyi yapacağına yemin etmemiş miydi? Kışkırtan bu kez söyleneni duraksamadan yapacağını biliyordu.

Hayır, en aşırısından bir "cüretkârlık" aslında kışkırtana gayet olağan görünür. O, duyulmamış, olağandışı ve akıl almaz cesaret biçimini bulmuştur; Rus halkının dünya görüşü yansımaktadır bu seçiminde.

Akıl almaz mıdır? Bu cüretkârlığın üzerinde özellikle durması, öteden beri bunu aklına koyduğunu gösterir. Bu hayal, çok önceden, belki de çocukken ruhuna girmiş, onu müthiş derecede sarsmış, aynı zamanda ona acılı bir haz vermiştir. Her şeyi –tüfeği, bostanı– çok önceden düşünmüş, sır olarak saklamıştır içinde, hemen hemen böyle olduğuna kuşku yok. Gerçekleştirmeyi anlaşılan düşünmemişti, hem tek başına yapmaya asla cesaret edemezdi. Doğrusu, kurduğu bu hayal hoşuna gidiyordu, zaman zaman ruhuna işliyor, onu çekiyor, ürkek ürkek kendini kaptırıyor, bazen korkudan ürpererek geri çekiliyordu. Bu duyulmamış cesareti bir dakika yaşasın, isterse her şey mahvolsun! Hiç kuşkusuz bunun kendisine sonsuz yıkım getireceğine inanıyordu, ama "ben de çıktım ya bu yücelere!" demesi yetecekti.

Çok şeye bilinçli olarak varılmayabilir, ama duyumsanabilir. Bilinçsiz de olsa çok şey bilinebilir, ancak bu yaşantıdan çıkan en önemli şeyin ilginç bir ruh yapısı olduğu bir gerçektir. Bütün mesele de burada değil mi? Bu delikanlının kendini kurbanından daha suçlu görüp görmediğini öğrenmek iyi olurdu. Görünen gelişmişliğine bakılırsa, herhalde kendini daha suçlu ya da hiç değilse eşit derecede suçlu görüyordu, çünkü kurbanını cesarete davet ederken, kendini de işin içine sokuyordu.

Rus halkının İncil'i ve dinin ana kurallarını iyi bilmediğini söylüyorlar. Kuşkusuz böyledir, ancak İsa'yı bilir ve ezelden be-

ri yüreğinde taşır. Bundan asla kuşku edilemez. Din bilgisi olmadan gerçek İsa düşüncesine varılabilir mi? Bu ayrı bir meseledir. Ancak gerçek İsa bilinci ve anlayışı halkın ruhunda derinlikli yaşamaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılmış ve Rus insanının yüreğiyle kaynaşmıştır. Belki de Rus halkının tek sevgisi İsa sevgisidir, kendine özgü, yani acıya yakın imgesini sever Onun. Halkımız en çok Ortodoks[16] sözcüğüyle, yani İsa'ya herkesten çok bağlı olmasıyla gurur duyar. Tekrar ediyorum, bilinçsiz olarak çok şey kavranabilir.

Halkın böylesine kutsal bildiği değerleri sayıp dökerek dünyayla ilişkisini koparmak, sadece bir anlık yadsıma ve gurur sarhoşluğuyla kendini sonsuza dek mahvetmekle Rus Mefistofeles'i bundan daha küstahça bir şey bulamazdı doğrusu! Sıradan bir insanın ruhunda böylesine bir tutku gerilimi, bu denli karamsar ve karışık duyguların olabilmesi sarsıcıdır! Bütün bunların bilinçli düşünmeye varacak kadar arttığına dikkatinizi çekerim.

Ne ki kurban teslim olmuyor, boyun eğmiyor, korkmuyor; en azından korkmamış gibi davranıyor. Delikanlı meydan okumayı kabul ediyor. Günler geçiyor, o hâlâ diretiyor. Başlayan artık hayalleri değil, gerçeğin ta kendisidir; kiliseye gidiyor, her gün İsa'nın sözlerini dinliyor, ama geri adım atmıyor. Öldürdüğü kurbanı gördüğünde bile istifini bozmayan korkunç caniler vardır. Suçüstü yakalanan bir katil sonuna kadar suçunu itiraf etmemiş, sorgu yargıcının önünde bir yığın yalan söylemişti. Sorgu yargıcı ayağa kalkıp tutuklanmasını emredince, birden yumuşayıp duygusallaşmış, yerde yatan kadınla vedalaşması için yalvarıp yakarmıştı. (Âşığını kıskançlık nedeniyle öldürmüştü.) Eğilerek kadını sevgiyle öpmüş, gözyaşları içinde dizleri yerde ellerini kadının üzerinde havaya kaldırarak sürekli masum olduğunu yinelemişti. Bu örnekle insanoğlunda duygusuzluğun bazen nasıl bir canavarlığa varabileceğini vurgulamak istedim.

Ama burada olan duygusuzluk değildi pek. Tamamen farklı bir şey vardı, insan ruhunun üzerindeki en büyük güç: Mistik korkuydu bu. En azından olayın sonucuna baktığımızda, bu kor-

16 Ortodoksluğun Rusçası "Pravoslaviye"dir.

ku tartışmasız vardı. Ancak delikanlının güçlü ruhu bu korkuyla da mücadeleye girebildi ve bunu gösterdi. Güçlülük müydü bu, yoksa son kertede bir korkaklık mı? Galiba karşıtların bir araya gelmesiyle hem o, hem de diğeriydi. Gelgelelim bu mistik korku, savaşımı durduramadığı gibi, daha da uzatmış, anlaşılan her türlü duygusallığı günahkârın yüreğinden uzaklaştırmakla mücadelenin sonuçlanmasına yardımcı olmuştur, onu daha fazla ezdikçe bu duygululuk daha da olanaksız duruma gelmiştir. Korku acımasız bir duygudur. Her çeşit duygusallığı ve yüce duyguları insanın yüreğinden uzaklaştırır, onu katılaştırır. Kutsal kâsenin önünde, bitkinlik derecesinde korkudan uyuştuğu halde suçlunun dayanmasının nedeni budur. Düşünüyorum da, kurban ile ona acı çektiren arasındaki bu karşılıklı düşmanlık o günlerde büsbütün kaybolmuştu. Kışkırtıcı hem kendinden, hem de kilisede dua edenlerden ve çevresindekilerden hastalık derecesinde nefret ediyordu ya, kendi Mefistofeles'ine bu denli kin duymuyordu. İşi birlikte sona erdirmek için birbirlerine ihtiyaçları olduğunu hissediyorlardı. Sanırım ikisi de tek başına işi sonuçlandırmada kendini güçsüz görüyordu. Bunu ne diye sürdürdüler peki, onca acıyı niçin çektiler? Aralarındaki bağı koparamıyorlardı yine de. Eğer anlaşmaları bozulsaydı, karşılıklı nefret eskisinden on misli güçlü olurdu ve o anda mutlaka sonu cinayete varır, acı çeken, işkencecisini öldürürdü!

Böyle oldu diyelim. Kurbanın maruz kaldığı o dehşet karşısında bile, bu hiç kalırdı kuşkusuz. Ayrıca her ikisinin ruhunun derinliklerinde mutlaka yok olmanın korkunç hazzı, uçuruma eğilmeye ve bakmaya duyulan soluk kesici bir istek, cüretleri karşısında duydukları sarsıcı bir hayranlık olmalıydı. Bu heyecanlı ve tutkulu duygular yaşanmadan işi son noktaya vardırmak neredeyse imkânsızdır. "Cesaret" yarışmasından başlayarak, bunu rahibin önünde umutsuzlukla sona erdirirken, bu çocuklar elbette sıradan, uçarı, kör ve aptal insanlar değillerdi.

Kışkırtıcının tüm sırlarını kurbanına açmadığını, kurbanın da kiliseden çıkarken o kutsal ekmekle ne yapacağını, tüfek olaya girene kadar bilmediğini belirtirim. Bu mistik bilinmezliğin onca gün yaşanması, yine günahkârın korkunç inadını gösterir;

öte yandan köylü Mefistofeles de büyük bir ruhbilimci olarak ortaya çıkmaktadır.

Bostana yaklaşırken kendilerinde değil miydiler? Ancak delikanlı silahı dolduruşunu ve nişan alışını hatırlıyordu. Bilinci tam olduğu halde belki de istenci dışında hareket ediyordu. Belleği yerinde idiyse o müthiş korkuyu yaşayabilir miydi? Sanmıyorum, yalnızca süredurum halinde devinimini sürdüren bir makine haline gelseydi, her halde sonra hayal göremezdi; üstelik süredurum tüm yedeklerini tüketirken –önce değil, ateş ettikten sonra– bayılarak düşerdi. Hayır, büyük olasılıkla her an artan ölümcül korkuya rağmen, bilinci hep açık kalmıştı. Kurban artan korkunun baskısına dayanıyordu çünkü, yine söylüyorum, kurbanın o anda inanılmaz bir ruh gücüne kavuştuğuna kuşku yok.

İlgimizi silahın dolduruluşuna çekelim, ne olursa olsun bu bir parça dikkat isteyen bir harekettir. Bence böyle bir anda en zor ve en dayanılmaz olan, korkularından, kendini ezen düşüncelerden kişinin sıyrılma becerisi göstermesidir. Son aşamaya kadar korkudan sersemleyenler, genelde, korkularını izlemekten, bir olaydan ya da düşünceden, sarsıntılarının nedeni olan olgulardan kendilerini alamazlar: Adeta mıhlanıp kalırlar ve büyüleyici gözlere bakar gibi, kendi korkularına bakarlar. Oysa delikanlı tüfeğini dikkatle doldurmuştu, bunu da, sonra nişan alışını da hatırlıyordu, son ana kadar da her şeyi hatırlamıştı. Tüfeği doldurma süreci onun için bir rahatlama ve acı çeken ruhunun kurtuluşu olabilirdi; bir an için de olsa dikkatini dış nesnelerde toplamasına sevinmiş olmalıydı. Kafaların uçurulduğu giyotinde de benzer duygular yaşanmıştır; Kontes Barry, celladına: "*Encore un moment, monsieur le bourreau, encore un moment!..*"[17] diye yalvardığında, bu bir dakikayı bağışlasalardı, yirmi kat acı çekerdi kuşkusuz; yine de o bir dakika için yalvarıp durdu.

Bizim günahkârımız için tüfeği doldurmanın Kontes Barry'nin "*encore un moment...*"ine benzer bir şey olduğunu varsayalım, böyle bir andan sonra bir kere kurtulduğu korkularına dönemez, kuşkusuz eylemini sürdüremez, yani nişan

17 "Bir dakika, bay cellat, bir dakika daha!"(Fransızca)

alıp ateş edemezdi. Bu anda, doğrusu, elleri uyuşur, itaat etmez, bilincini ve iradesini korumasına rağmen silah kendiliğinden düşerdi.

Ve işte son anda bütün yalan, alçakça davranış, kuvvet sandığı korkaklık, düşmenin utancı, hepsi yüreğinden bir anda koptu ve önünde dehşet verici biçimde açığa çıkıverdi; inanılmaz bir hayalle karşılaştı ve her şey sona erdi.

Aslında yüreğinden kopan kendi yargısı, kendi iç sesiydi. Neden bilinçle, akıl ve vicdanın ansızın açığa çıkmasıyla değil, dışşal, ruhundan tamamen bağımsız bir olayla patlayıverdi? Büyük, psikolojik bir sorun bu ve Tanrının işi... Bu delikanlı için, bir suçlu için Tanrının işi olduğuna kuşku yok, Vlas dünyayı dolaşmada buldu kurtuluşu ve tek isteği acılar çekmekti...

Ya öteki Vlas, kışkırtıcı olan Vlas? Duyduğu pişmanlıkla, öteki Vlas gibi dolaştığına ilişkin bir bilgi öyküde yer almıyor, ondan hiç söz edilmiyor; sürüne sürüne dolaşıyor olabilir ya da köyde kalmıştır ve yine içiyor, şölenlerde milletle dalgasını geçiyordur. Hayal falan da görmüyordur ayrıca. Böyle midir acaba? Araştırma ve ön çalışma için öğrenmek iyi olurdu.

Bakın, neden iyi olurdu: Bu kişi ya sahiden bir köy nihilisti, bir inkârcı, düşünür müsveddesi, yarışma konusunu kibirli bir alayla seçmiş, çalışmamızda varsaydığımız gibi, kurbanıyla birlikte titremeyen ve acı çekmeyen, sırf başkasının acılarını ve düştüğü aşağılanmayı –kim bilir, belki de bilimsel bir gözlemden– kurbanının tir tir titremesini ve acıyla kıvranmasını soğuk bir ilgiyle izleyen inançsız biriyse?

Halkımızın karakter özelliğinde, üstelik köylerimizde böyle çizgiler varsa (günümüzde böyle düşünmek çok mümkündür) bu yeni, ama biraz da beklenmedik bir buluş olurdu. Nedense geçmişte buna benzer ayırıcı özellikler hiç duyulmuyordu, *Dilediğin Gibi Yaşayamazsın!* adlı güzel güldürüsünde, Bay Ostrovski'nin kışkırtıcısı çok kötücül çıkmıştı. Bu hikâyedeki gerçeği hiç öğrenemeyeceğiz ne yazık ki.

Anlatılan hikâyenin ilginçliği, kuşkusuz, gerçek olmasıdır, bu neden ilgiye değer görülürse tabii. Ancak günümüz Vlas'ının ruhuna bazen bakmak hiç de yersiz olmasa gerek. Zamanımız Vlas'ı hızla değişiyor; *19 Şubattan*[18] beri biz yukarıdakiler gibi, aşağıda-

18 19 Şubat 1861: Rusya'da toprağa bağlı kölelik düzeninin ortadan kaldırıldığı tarih.

ki Vlas'ın da yüreği kaynayışlarda. Pehlivan uyandı, çekidüzen veriyor kendine; belki de oynayıp sıçramak, gününü gün etmek istiyor. Söylenenlere göre âlemlere dalmış bile... Korkunç şeyler anlatılıyor, gazeteler dergiler yazıyor: Ayyaşlık, soygun, sarhoş çocuklar, sarhoş analar, kinizm, dilencilik, namussuzluk, tanrıtanımazlık diz boyuymuş... Kimi önemli kişiler, biraz da buluttan nem kapanlar olaylara bakarak: "Bu korkunç 'ahlaksızlığın' on yıl kadar sürmesi halinde, yalnızca ekonomik açıdan sonuçlarını kestirmenin olanaksız olacağını" söylüyorlar. Fakat biz Vlas'ı hatırlayacağız ve rahatlayacağız. Son anda tüm yalanı –ancak yalan varsa tabii– halkın yüreğinden söküp çıkaracak; yalan, karşısında inanılmaz bir güçle açığa çıkacaktır; Vlas kendine gelecek ve Tanrı yoluna adayacaktır kendini. Gerçekten felaketin eşiğine gelse de, ne olursa olsun kendini de, bizleri de kurtaracaktır, çünkü ışık ve kurtuluş aşağıdan gelecektir. (Bizim Rus liberalleri için hiç beklenmedik ve çok gülünç gelebilir.) Bu "beklenmedik olguyu" gösteren belirtiler var, şimdi kendiliğinden ortaya çıkan olaylar bile var... Gerçi bu meseleler sonra da tartışılabilir. Şurası muhakkak ki günümüzde Petrov'un "kuş yuvaları" örneği batkınlığımız ortadadır. Evet, Rus tarihinin *19 Şubat* süreci ile Petrov dönemi, gerektiği gibi sona ermiştir, bu derin belirsizliğe çoktan girmiştik zaten.

VI
Bobok

Bu kez "Birinin notları"na yer veriyorum. Ben değilim bu, tamamen farklı biri. Önsöze de gerek olmadığını düşünüyorum.

Birinin Notları

Semyon Ardolyonoviç nihayet üçüncü gün: "İvan İvaniç!" dedi bana. "Seni ne zaman ayık göreceğiz? Söyler misin, Tanrı aşkına!"

Tuhaf bir istek. Alınmıyorum, çekingen bir insanım, ama beni deli ettiler işte. Bir ressam tesadüfen portremi yapmıştı. "Sen" demişti, "ne de olsa bir yazarsın..." Kabul ettim, o da sergiledi. Bir de ne okuyayım: "Şu hastalıklı, deliliğe yakın yüzü görmeye gidin!"

Diyelim ki doğru, ama böyle açıktan yazılır mı? Basında soylu bir şeyler, ülküler olmalı, buradaysa...

Hiç değilse üstü kapalı ifade etseydin ya! Biçem denilen şey sana ne diye verildi? Hayır, adam üstü kapalı yazmak istemiyor. Günümüzde nükte ve iyi üslup kayboluyor, ince dokundurmalar yerini sövgüye bırakmış. Alınmıyorum: Pek ahım şahım bir yazar değilim ki aklımı kaçırayım. Uzun bir öykü yazdım, basmadılar. Hiciv yazdım, reddettiler. Birçok yergisel denememi çeşitli yazı işlerine taşıdım durdum, kabul etmediler: "Sizde nükte yok!"

"Sana nasıl bir nükte gerekiyor?" diye soruyorum alaylı. "İnce mi?"

Gelgelelim anlamıyorlar bile. Kitap satıcılarına Fransızca çeviriler yaptım; tüccarlara da ilanlar yazdım. "Eşi az bulunur, özel toprağımızın eşsiz kan kırmızı çayı bunlar!" Ekselansları müteveffa Peter Matveyeviç'e düzdüğüm övgüler için güzel paralar kazandım. Kitapçıların siparişi üzerine "Kadınları beğendirme sanatı" üzerine derlemeler hazırladım. Böyle altı kadar kitapçığım oldu. Voltaire'in *bon mot*'larını[19] derlemek istiyorum ya, bizde yavan kaçar diye korkuyorum. Voltaire de ne oluyormuş şimdi? Günümüzde bize Voltaire değil, odun gerekli! Birbirimizin son kalan dişlerini de döktük... Edebi çalışmalarımın hepsi bu... Ayrıca karşılığını almadan yazı işlerine kendi imzamla yazılar yollarım. Öğütler veririm, eleştiririm, yol gösteririm. Yazı işlerinin birine geçen hafta tam iki yıl içinde kırkıncı yazımı gönderdim, dört ruble pul parası harcadım. Yaradılışım iğrenç mi iğrenç... İşte hepsi bu...

Ressamın portremi yazar olduğum için değil, alnımdaki simetrik iki siğil yüzünden yaptığını sanıyorum. İnanılmaz bir görüntüymüş. Düşünce falan hak getire, şimdi kafalarını fonomen-

19 Nükte. (Fransızca)

liğe takmışlar. Portrede siğillerimi çok güzel yapmış doğrusu, adeta canlı gibiler... Buna da gerçekçilik diyorlar işte.

Delilik konusuna gelince, geçen yıl çok kişiyi deliye saydılar. Hem de ne üslupla! "Onda bu denli özgün yetenek olsun da... Buyurun işte, en sonunda kendini gösterdi, aslında bunu çoktan sezmemiz gerekirdi..." Bayağı bir kurnazlık var burada, öyle ki yalın sanat açısından övülebilir de. Kendileri de nasılsa birden akıllıca dönüş yaptılar. Bizleri çıldırtacak duruma getirmişlerdir, kimseyi de asla daha akıllı yapmamışlardır.

Ayda bir kez olsun kendini aptal yerine koyan, herkesten akıllıdır bence. Günümüzde duyulmamış bir özelliktir ya! Eskiden hiç değilse yılda bir kez, aptal olduğunu bilen çıkardı, şimdi nerde!.. İşler öyle karıştı ki kim aptal, kim akıllı, ayrımına varamıyor insan. Bunu bile bile yaptılar.

Fransızların iki yüz elli yıl önce inşa ettikleri ilk tımarhaneyle ilgili olarak, İspanyolların şu esprisini hiç unutmuyorum: "İnsanlar akıllı olduklarına kendilerini inandırmak için bütün aptalları tımarhaneye kapattılar." Bu doğru da, başkasını tımarhaneye kapatmakla, akıllı olduğunu kanıtlayamazsın. "K*** aklını oynattı, oo, demek ki biz akıllıyız!.." Yo, hiç de öyle değil.

Lanet olsun... Aklımla zorum ne? Homurdanıp duruyorum. Hizmetçi kadını bile canından bezdirdim. Dün bir dostum uğramıştı. "Biçemin hayli değişmiş" dedi. "Bölük pörçük, sürekli bölüyorsun, giriş tümcesi, bir bakmışsın, ardından bir giriş daha... Tümceleri çok ayraç içine alıyorsun. Bölüyor da bölüyorsun..."

Dostum haklı. Bana garip şeyler oluyor. Huyum da değişiyor, başım ağrıyor. Tuhaf nesneler görüyorum. Sesler işitiyorum; sese falan benzemiyor, sanki biri yanı başımda: "Bobok, bobok, bobok!.." diye bağırıyor. Neyin nesi bu bobok? Oyalanacak bir şeyler bulmalıyım.

* * *

Dışarı çıktım, bir cenazeye rastladım. Uzaktan bir akraba. Lisede danışmandı. Geride dul bir kadın ve evlenmemiş beş kız bıraktı. Şu botlara kim bilir kaç ruble saymışlardır! Rahmetlinin

kazancı iyiydi. Ya şimdi, bir tek emekli maaşına kaldılar. Kuyruklarını kısmaları gerekecek. Beni her zaman soğuk karşılamışlardır. Böyle olağanüstü bir olay olmasaydı, gitmezdim. Diğerleriyle birlikte mezarlığa kadar yürüdüm; benden adeta kaçıyorlar, küçümseyerek bakıyorlardı. Üzerimdeki giysiler gerçekten berbattı. Sanırım yirmi beş yıldır mezarlığa gitmedim. Ne yermiş!

İlk dikkatimi çeken şey koku oldu. On ölü getirmişlerdi. Çeşitli fiyatlarda tabut örtüleri... Bir generalle bir bayana ait iki katafalk bile vardı. Kederli yüzler, yapmacık üzüntüler... Çoğunun yüzünde apaçık bir sevinç... Papaz hiç yakınır mı? Bir kazanç onun için. Ama şu koku... Koku... Burada din adamı olmak istemezdim.

Etkileneceğimden çekinerek ölülerin yüzüne sakınarak baktım. Yüz ifadeleri hem yumuşak, hem sevimsizdi. Gülümsemelerinde hoşa gitmeyen bir yan vardı, kiminde bu çok belirgindi. Sevmem, insanın düşlerine girerler.

Ayin sırasında, hava almak üzere kiliseden çıktım. Hava kapalıydı, ama yağış yoktu, soğuktu, ee, ekim ayı değil mi! Mezarları dolaşmaya başladım. Sınıf sınıf mezarlar... Üçüncü sınıf otuz ruble; uygun, pek pahalı sayılmaz. Birinci sınıf iki cenaze kilisede, girişin altındaydı; eh, buna niyetlenirseniz... uçtu paralar!.. Üçüncü sınıf tam altı cenaze defnedilecekti bu kez; general ve bayan bunların arasındaydı.

Mezarlara göz gezdirdim, korkunç!.. Suyla dolu, ne su! Yemyeşil, her neyse, yapacak bir şey yok. Mezarcı geniş bir kepçeyle ha babam suyu boşaltıyordu. Ayin sürerken kilise avlusu dışında dolaşmaya çıktım. Burada düşkünlerevi, az ötede küçük bir lokanta vardı. Bir şeyler atıştırmak için fena sayılmaz. Cenazeye katılanların çoğu buraya doluşmuştu. Yüzlerinde hayli neşe ve coşku fark ettim. Bir şeyler atıştırdım, içtim.

Sonra tabutu kiliseden mezarlığa taşıyanlara katıldım. Ölüler tabutta neden bu kadar ağır olurlar? Cesedin kendini yönetememesinden ileri gelen bir çeşit süredurummuş bu... Ya da buna yakın bir şey; saçma, mekaniğe ve sağduyuya aykırı bir şeyler... Genel eğitim almış kişilerin uzmanlık isteyen işlere kalkışmalarından oldum olası hoşlanmam; bizde diz boyudur bu özellik... Sivil kişiler askerlik, hatta ancak bir mareşalin bileceği

konularda fikir yürütmeyi severler; mühendislik eğitimi almış insanların daha çok felsefe ve politik ekonomi üzerine konuştukları sık görülen olaylardandır.

Ölü duasına gitmedim. Gururlu bir adamım; sadece böyle önemli günlerde hatırlandıktan sonra, ölü yemeği de olsa, ne diye yemeklerine katılayım? Anlayamadığım, hâlâ neden mezarlıktan ayrılmadığımdı; bir mezar taşına oturdum ve havaya uygun olarak düşüncelere daldım.

Moskova sergisinden başladım, genel bir konu olarak "hayret" üzerine görüşlerimle bitirdim. İşte hayret üzerine düşüncelerim:

"Her şeye şaşırmak, kuşkusuz budalalıktır; hiçbir şeye şaşırmamaksa daha iyidir, nedeni bilinmez, ama iyi bir tavır olarak kabul edilir bu. Aslında bu, kuşku götürür. Bence hiçbir şeye şaşırmamak, şaşırmaktan daha bir budalalıktır. Hem hiçbir şeye şaşırmamak, neredeyse saygı duymamak anlamına gelir. Evet, aptal insan da saygı duyamaz zaten."

Bir dostum geçenlerde bana şöyle demişti:

"Evet, her şeyden önce saygı duymayı arzularım. Saygı duymaya adeta can atarım..."

Saygı duymaya can atıyormuş! Bir an düşündüm: Şimdi bunu basma cesareti gösterseydin, aman Tanrım kim bilir başına neler gelirdi!

Derken dalıp gitmişim. Mezar yazılarını okumayı hiç, ama hiç sevmem. Yakınımda, mezar taşının üzerine yarısı yenmiş bir sandviç bırakılmıştı; aptalca, yeri miydi burası? Yere fırlattım, ekmek değil nasılsa, bir sandviç... Ekmeği ufalayarak toprağa dökersen günah olmaz, günah olan, yere atılması... En iyisi Suvorin'in almanağına bakmalı.

Uzun zaman oturmuş olmalıyım, hem de hayli; daha doğrusu mermer tabut biçimi uzun bir taşın üzerine uzanmıştım. Nasıl oldu, bilmiyorum, birden sesler duymaya başladım. Umursamadığım için başlangıçta pek ilgilenmedim. Ancak konuşmalar sürüyordu. Ağza sanki yastık bastırılmış gibi boğuk sesler duyuyordum; buna rağmen belirgindi ve çok yakınımdan geliyordu. Birden silkindim, doğruldum ve dikkatle dinlemeye başladım.

"Ekselansları, böyle olmaz efendim! Kozu kupa demiştiniz,

ben oynuyorum, bir de ne göreyim koz diye karo yedilisini oynuyorsunuz. Karo konusunda önceden anlaşmamız gerekirdi, efendim!"

"Ne demek yani, ezbere mi oynayacaktık! O zaman neresi çekici olur!"

"Olmaz, ekselansları, garantisiz asla olmaz. Siz en iyisi bir enayiyle oynayın!"

"Burada enayiyi nerede bulacaksın?"

Ne kibirli sözler! Tuhaf, hem de beklenmedik... Biri saygı uyandıran, ağırbaşlı, diğeri tatlı, yumuşak bir sesti; kulaklarımla duymasaydım inanmazdım doğrusu. Herhalde ölü duasında falan değildim. Güzel de, burada iskambil oynansın, olacak iş mi! Bu general de kimin nesiydi? Hiç kuşkum yok, sesler mezarların altından geliyordu. Eğildim, mezar yazısını okudum: "Burada Tuğgeneral Pervoyedov yatıyor... Falanca nişan sahibi." Hmm. "Bu yılın ağustosunda vefat etti, elli yedi yaşında... 'Uyu sevgili ölü, mutlu uyanışa dek!' "[20]

Hmm, Allah kahretsin, sahiden generalmiş! Yılışık bir sesin geldiği öteki mezarın üzerinde yazıt yoktu, sadece taş vardı, yeni gömülmüş olmalıydı. Sesinden anlaşıldığı kadarıyla yedinci dereceden bir memurdu.

"Hih hih hih..." diye hıçkırığı andıran bir erkek sesi duyuldu; yeni mezardan geliyordu ve generale on metre kadar uzaklıktaydı, sıradan bir adamın sesiydi, ama saygılı, duygulu, bitkin bir sesti bu.

" Hih hih hih..."

Yüksek sosyeteden olduğu belli bir kadın kibirli ve küçümser bir tavırla:

"Of, hıçkırığı tuttu yine!" diye söylendi. "Şu bakkal parçasının bitişiğimde yatması Tanrının bana verdiği bir ceza!"

"Hiç de hıçkırmıyorum, üstelik yemek de yemedim, doğal halim bu benim. Hem şu kaprisleriniz yüzünden, bayan, asla huzur bulamayacaksınız."

"Niçin buraya düştünüz peki?"

"Koydular beni, karım, küçük çocuklarım koydular, ken-

20 Karamzin'in ünlü sözü.

dim istemedim ki! Ölümün gizi! Beni yakınınıza gömmeselerdi ne altın, ne bir şey görürdü gözüm, ayrıca fiyatına bakarsanız kendi paramla yattığımı anlarsınız. Üçüncü sınıf mezar için her zaman imkânımız vardır çünkü."

"İnsanları kazıklayarak mı edindiniz bu paraları?"

"Ocaktan beri ödemediğiniz borçlarınız yüzünden mi kazıklandınız? Dükkânda hâlâ hesabınız var."

"Ama saçmalık bu! Burada borçlardan söz etmek bence çok aptalca!.. Yukarı çıkın o halde, yeğenimden isteyin. Mirasçımdır."

"Soracak yer mi kaldı ki! İkimiz de sonuna erdik. Tanrının mahkemesi önünde günahlarımız yönünden eşitiz."

Kadın küçümseyerek: "Ne, günahlarımız yönünden mi?" diye bağırdı. "Benimle böyle konuşmaya nasıl cüret edersiniz?"

"Hıh hıh hıh..."

"Ama ekselansları, bakkal hâlâ dinliyor kadını!"

"Neden dinlemeyecekmiş ki?"

"Herkes biliyor, ekselansları, burada yeni bir düzen var efendim."

"Ne dedin, ne yeni düzeni?"

"Biz, şey efendim, doğrusunu söylemek gerekirse... ölüyüz, ekselansları."

"Ah, evet, ne olursa olsun yine de bir düzen..."

Beni oyalamışlar, söyleyecek söz yok, yatıştırmışlardı işte. Böyle bir yerde işler bu kerteye varıyorsa, yukarıdakilere ne söylememiz gerekir ki? Ne karmaşık işler... Anlaşılır gibi değil. Öfkeden küplere binmeme karşın dinlemeyi sürdürdüm.

* * *

Generalle sinirli bayanın arasında bir yerlerden birden yeni bir ses duydum.

"Hayır, yaşasaydım... Hayır, ben... biraz daha yaşasaydım!" diye sızlanıp duruyordu.

"Dinleyin ekselansları, bizimki yine tutturdu, üç gün çıtı çıkmıyor, sonra birdenbire 'Yaşasaydım, ah, biraz daha yaşasaydım!' diye biteviye yakınıyor. Öyle iştahla söylüyor ki, ha ha ha..."

"Hem de düşüncesizce."

"Bir kere içine işlemiş, ekselansları, bakın uyuyor, nisandan beri uyuyor ve birden: 'Ah, biraz daha yaşasaydım!' diye dövünüyor."

"Yine de can sıkıcı bir durum" dedi ekselansları.

"Evet, sıkıcı bir durum efendim, yine Avdotya İgnatyevna'yı kızdıralım mı? Ha ha ha..."

"Oh, hayır, çıkarılmasını istiyorum, kulak tırmalayıcı o çığlıklarına daha fazla dayanamayacağım!"

Avdotya İgnatyevna: "Asıl ben" diye çığlığı bastı tiksintiyle, "asıl ben ikinize dayanamıyorum. Dünyanın en can sıkıcı insanlarısınız; ideallerinizden söz etmeyi beceremezsiniz. Sizinle ilgili, ekselansları, öyle caka satmayın lütfen, bir hikâye biliyorum ki... Evli bir kadının karyolası altından uşağınızın sizi nasıl süpürgeyle çıkardığını..."

General: "Rezil kadın!" diye homurdandı.

"Ah, Avdotya İgnatyevna hanımefendi!" diye inledi bakkal. "Sen benim hanımefendimsin, bir kötülük düşünmeden söyle bana, bende kabir azapları mı başladı, ne? Yoksa bana değişik bir şeyler mi oluyor?"

"Of, aynı şeyi hissettim yine, döndükçe onun kokusunu duyuyorum."

"Dönmüyorum hanımefendi, benden asla böyle koku yayılmaz, çünkü cesedimiz eskisi gibi sapasağlam hâlâ, ama siz bayan, kımıldadınız, koku burada bile gerçekten dayanılmaz... Nezaketimden sesimi çıkarmıyordum."

"Ah, seni aşağılık, küstah adam! Koku asıl senden geliyor, bir de bana söylüyor."

"Hi hi hi... Kırkımız gelse bari, üzerimde acılı ağlayışlar duyuyorum: Eşimin feryatlarını, çocuklarımın hıçkırıklarını..."

"Sızlandığı şeye bak! Ölü yemeğinde kutya'yı[21] zıkkımlanıp, sonra da basıp gidecekler. Ah, hiç olmazsa biri uyansaydı!"

"Avdotya İgnatyevna!" dedi yılışık memur. "Biraz bekleyin, yeniler yakında konuşmaya başlar."

"Aralarında gençler var mı?"

"Gençler de var, Avdotya İgnatyevna. Körpe delikanlılar da var."

21 Ölü yemeğinde verilen ballı, üzümlü pirinç pilavı.

"Ah, nasıl da tam zamanı!"

"Niçin uyanmadılar daha?" diye sordu general.

"Gömüleli üç gün oldu, ekselansları, kendilerine gelemezler daha; zatıâliniz bilirler, bazen bir hafta konuşmazlar. İki gün önce, dün ve bugün bu kadar çok kişinin gömülmesi iyi oldu. Yirmi metrelik çevreniz geçen yıldan gömülenlerle dolu."

"Evet, ilginç olacak!"

"Dinleyin ekselansları, bugün önemli birini, birinci dereceden danışman Tarasyeviç'i toprağa verdiler. Seslerden öyle anladım. Yeğenini tanıyorum, demin tabutu indirmişti."

"Hmm... nerede peki?"

"Size beş adım uzaklıkta, solunuzda ekselansları, hemen hemen ayak ucunuzda efendim... Tanışmak ister misiniz, ekselansları?"

"Hmm, olmaz, neden ben tanışacakmışım?"

"O başlatacak, ekselansları. Sizinle tanışması gururunu okşayacaktır, beni görevlendirirseniz, ekselansları, ben de..."

"Ah, ah, ah, neler oluyor?" diye inledi korku dolu yeni bir ses.

"Yenilerden, ekselansları, yenilerden, Tanrıya şükür! Nasıl da hemen... Başka zaman bir haftadan önce konuşmazlardı."

"Oh, bu genç olmalı!" dedi Avdotya İgnatyevna çığlık çığlığa.

"Ben... ben... ben..." diye mırıldandı delikanlı. "Ansızın komplikasyon geçirdim. Bir gün önce Shultz: 'Siz bir komplikasyon geçiriyorsunuz' dedi ve sabaha karşı birden ölüverdim. Ah... ah... ah..."

General: "Artık elden bir şey gelmez!" dedi acımayla. Bu yeni sese sevinmişe benziyordu. "Rahat olun, bize, daha doğrusu Yasafatova Vadisine[22] hoş geldiniz! İyi insanlarız, tanıyacaksınız ve sonra değerlendireceksiniz. Tuğgeneral Vasili Vasilyeviç Pervoyedov emrinizdedir."

"Oh, hayır, hayır, asla olamaz! Shultz'un yanındaydım, dinleyin, komplikasyon geçirdim, önce göğsüme yayıldı, ardından bir öksürük, sonra da üşütmüşüm, göğsüm ve grip... Hiç anlamadan ansızın... en önemlisi de beklenmedik olması..."

Memur araya girerek yumuşak bir sesle: "Önce göğsünüz

22 Kırım dolaylarında, Karaim mezarlarının bulunduğu vadi.

mü dediniz?" diye sordu. Sesinde yeni geleni cesaretlendirmek istermiş gibi bir hava vardı.

"Evet, önce göğsüm ve balgam; sonra balgam birden kesildi, göğsüm daraldı, nefes alamıyordum ve işte biliyorsunuz."

"Biliyorum, biliyorum. Ama göğsünüz sıkışmışsa Shultz'a değil, Ek'e gitmeniz gerekirdi."

"Bakın, Botkin'e gidecektim... ve birden..."

"Olur mu? Botkin insanı acıtır" dedi general.

"Oh, hayır, hiç de öyle değil, işinin eri, ileri görüşlü bir doktor olduğunu duymuştum ama."

"Ekselanslarının demek istediği fiyatıydı" diye düzeltti memur.

"Ah, ne diyorsunuz, altı üstü üç ruble! Bir güzel muayene ediyor, reçete de... Ününü duyduğum için kesin olarak ona gitmek istemiştim. Peki beyler, kime gitmeliydim, Ek'e mi, yoksa Botkin'e mi?"

"Ne, nereye mi?" diyen general hoş bir kahkaha attı, yerinde şöyle bir hopladı.

Memur da aynı ses tonuyla generale eşlik etti.

Avdotya İgnatyevna çığlık çığlığa heyecanlı:

"Sevgili çocuk, sevgili, neşeli çocuk!" dedi. "Nasıl da hoşlanıyorum senden! Ah, yakınıma senin gibi birini gömselerdi!"

Hayır, bu kadarına da dayanamam doğrusu; bir de çağdaş ölü bu! Her neyse, dinlemeli, sonuna kadar dayanmalı. Şu sümüklü çocuğun –demin tabutunu hatırlıyorum– yüzünde korkak bir tavuk anlatımı vardı; dünyada bu denli iğrenç yüz ifadesi olamaz! Bakalım daha neler olacak!

* * *

Sonra öylesine bir kargaşa başladı ki hepsini aklımda tutamadım, inanın, çünkü bir anda çoğu uyanıverdi: Birinci dereceden bir memur uyanır uyanmaz, bakanlıkta alt komisyonun yeni tasarısı üzerine generalle hemen ateşli bir sohbete girişti. Alt komisyona girmesi muhtemel devlet memurlarının atanmasına ilişkin bir tasarıydı. Bu sohbet generali hayli oyalamış, eğlendirmişti. İtiraf etmeliyim ki ben de pek çok şeyi böylece öğrenmiş

oldum, öyle ki, başkentimizde yönetimdeki yenilikleri yurttaşlara ulaştırmada kullanılan yöntemlere şaşıp kalmıştım. Sonra yarı uyanık bir mühendis uzun süre saçmalayıp durdu, bu yüzden bizimkiler pek yüz vermediler, kendi haline bıraktılar. Nihayet sabahleyin gömülen katafalktaki ünlü bayan da mezar heyecanları göstermeye başladı. Lebezyatnikov (şu yavşak, midemi bulandıran, generalin yanına gömülü olan yedinci dereceden memurun adı Lebezyatnikov'muş)... bu kez çok kişinin birden uyanması onu şaşırtmış, büyük bir telaşa kapılmasına neden olmuştu. Ne yalan söyleyeyim, ben de şaşırmıştım; oysa bazıları daha üç gün önce gömülmüştü; örneğin on altı yaşlarında, iğrenç biçimde, işveyle kıkırdayan bir kız da bunların arasındaydı.

Lebezyatnikov son derece telaşlı: "Sayın ekselansları!" diye haber verdi. "Birinci dereceden devlet danışmanı Tarasyeviç kendine geliyor."

Kendine gelen Tarasyeviç iğreniyormuş gibi ve peltek peltek: "Ha, ne?" dedi. Sesinin tonunda kararsız, ancak emredici bir hava vardı. Merakla kulak kabarttım. Şu Tarasyeviç'le ilgili son günlerde çekici ve tedirgin edici şeyler duymuştum.

"Benim efendim, ekselansları, şimdilik sadece benim efendim!"

"Ne var, ne istemiştiniz?"

"Tek istediğim sağlığınızdan haberdar olmaktır, ekselansları, alışık olmadıkları için herkes ilk günden kendini burada sıkışmış hisseder efendim. General Pervoyedov, siz ekselanslarıyla tanışma onuruna erişmeyi arzu ederlerdi, bekliyorlar..."

"Anlamadım."

"Bağışlayın, ekselansları, general Vasili Vasilyeviç Pervoyedov..."

"Siz general Pervoyedov musunuz?"

"Hayır, ekselansları, ben sadece yedinci dereceden memur Lebezyatnikov, emrinizdeyim efendim, general Pervoyedov'sa..."

"Saçmalık bu, beni rahat bırakmanızı rica ediyorum."

General Pervoyedov: "Bırakın!" dedi ciddi ciddi. Mezarda bile yakasını bırakmayan adamın bu iğrenç aceleciliğine sonunda noktayı koydu.

"Daha uyanmadılar, ekselansları, henüz kendilerine gelmediklerini göz önünde bulundurmak gerekir efendim, uyanacaklar ve o zaman farklı davranacaklardır."

"Bırakın!" diye yineledi general.

* * *

"Vasili Vasilyeviç, hey siz ekselansları!" Ansızın Avdotya İgnatyevna'nın yakınında kavgacı bir ses gürledi. Sesin sahibi adeta söylev çeker gibi, kelimelerin üstüne basa basa konuşmasını sürdürdü: "İki saattir kulağım sizlerde, üç gündür de buradayım, Vasili Vasilyeviç beni anımsadınız mı? Klinyeviç... Volokonskiler'de karşılaşmıştık, oraya nasıl girdiniz bilmiyorum." Bu soylu ve cüretkâr seste modaya uygun yorgun bir azarlama ve aşırı küstah bir ifade vardı.

"Nasıl? Oo, Kont Pyotr Petroviç... Yoksa siz misiniz? Ah, bu kadar genç yaşta... Çok üzüldüm doğrusu!"

"Evet, ben de üzgünüm, ama umurumda değil, her yerde duruma göre bir şeyler çıkarmak isterim. Ayrıca kont falan da değilim, sadece baronum, uşaklıktan gelen uyuz baroncuklarız biz, üstelik nedenini de bilmiyorum, vız gelir! Sözde yüksek sosyetenin aşağılık adamıyım sadece ve 'sevimli düzenbaz' sayarım kendimi. Babam bir general parçasıydı, annemse bir zamanlar *en haut lieu* kabul edilmişti. Yahudi Zifel'le geçen yıl elli bin sahte banknot basmıştık, onu ele verdim, Yulka Charpentier de Lusignan da tüm paraları Bordeaux'ya kaçırdı. Nişanlıydım, düşünsenize, nişanlım Şçevalevskaya daha on altısına basmamış küçücük bir kızdı ve henüz enstitüde öğrenciydi, doksan bin ruble drahoması vardı. Siz, Avdotya İgnatyevna, beni hatırlarsınız, on beş yıl önce daha on dört yaşında bir beyzadeyken beni baştan çıkaran siz değil miydiniz?

"Ah, seni namussuz! Tanrı gönderdi seni, yoksa burada..."

"Pis kokular geliyor diye bitişiğinizdeki tüccardan boşuna kuşkulandınız. Sadece sustum ve gülüp geçtim. Benden geliyordu bu koku; çivilenmiş tabutla gömmüşlerdi çünkü beni."

"Ah, ne iğrenç koku! Yine de memnunum; Ah Klineviç, inanın burada ne hayat vardır, ne de nükte!"

"Tamam işte, ben de burada tamamen özgün, farklı şeyler yapma niyetindeyim. Ekselansları, zatiâliniz değil, General Pervodeyov, öteki, sayın danışman Tarasyeviç! Ses verin! Sizi matmazel Furie'ye perhize götüren Klineviç... Duyuyor musunuz?"

"Sizi duyuyorum, Klineviç, inanınız çok sevindim."

"Tek kelimesine bile inanmam, vız gelir... Sizi, sevimli ihtiyar, öpmek isterdim ya, Tanrıya şükür yapamıyorum. Beyler, şu *grand-père*'in[23] ne haltlar karıştırdığını bir bilseniz! Düşünebiliyor musunuz, devlet kasasında tam dört yüz bin ruble açık bıraktıktan üç dört gün sonra dünyasını değiştirdi. Yetimlerin, dulların fonuydu; ne hikmetse bu fonu tek başına yönetmiş, hem de son sekiz yıl teftiş görmemişti. Gözümün önüne getiriyorum da, hepsinin yüzleri nasıl uzamıştır şimdi, hakkında neler düşünüyorlardır kim bilir! Ama ne insanın kanını kaynatan bir düşünce, değil mi! Elleri, ayakları romatizmalı yetmişlik bir ihtiyarın zevk âlemleri için, son yılında onca gücü nereden bulduğuna şaşıyordum, işte her şey ortaya çıkıverdi! O dul ve yetimleri... Sadece onlarla ilgili düşünce bile kanını nasıl kaynatmıştır kim bilir! Çoktan haberim vardı bundan, sadece ben biliyordum; Charpentier anlatmıştı bana; öğrenir öğrenmez doğru ona, o sevimli ihtiyara gittim; yüklendim, ama dostça: 'Yirmi beş bin ruble bul, yoksa yarın teftişe gelecekler' dedim; düşünün, sadece on üç bin ruble çıkarabilmişti, doğrusu tam zamanında ölüverdi adamcağız. *Grand-père, grand-père*, beni dinliyor musunuz?"

"*Cher* Klineviç, sizinle tamamen aynı fikirdeyim, ama siz gereksiz yere... böyle ayrıntılara girdiniz... Hayatta ne acılar, sıkıntılar yaşanıyor, ama karşılığı o kadar az ki! Sonunda rahata ermeyi istedim; görüldüğü kadarıyla buradan bir şeyler çıkaracağımı umuyorum."

"Katiş Berestova'nın kokusunu aldığına bahse girerim."

"Ne, hangi Katiş'in?" İhtiyarın sesi şehvetle titredi.

"Oo, hangi Katiş mi? İşte şurada, benden beş adım uzaklıkta, sizin de on adım solunuzda. Beş gündür burada, ah, *grand-père*, onun ne malın gözü olduğunu bilseniz! Hatırı sayılır bir evde

23 Büyükbaba. (Fransızca)

eğitim görmüştür; ne cadalozdur o, tam bir cadaloz! Onu kimseye göstermedim, yalnızca ben biliyordum. Katiş... Konuşsana!.."

Kız: "Hi hi hi..." diye kıkırdadı. Sanki iğne batırılmış gibi çıkmıştı sesi: "Hi hi hi..."

"Sa-rı-şın mı?" dedi ihtiyar iç geçirerek.

"Hi hi hi..."

İhtiyar soluk soluğa: "Ben... Ben çoktan beri sarışınları hayal ederdim... Şöyle on beş yaşında falan... Asıl bu durumda..."

"Ah, seni canavar!" diye bağırdı Avdotya İgnatyevna.

Klineviç kızgın: "Yeter!" diye gürledi. "Burada harika bir malzeme olduğunu görüyorum. Kısa zamanda işleri bir düzene koyacağız. Önemli olan kalan zamanımızı neşeli biçimde geçirmek... Ama hangi zamanı? Hey, siz... Memur muyduydunuz ne, Lebezyatnikov... Adınız buydu, değil mi?"

"Lebezyatnikov, yedinci dereceden memur Semyon Yevseviç Lebezyatnikov, emrinizdeyim, çok çok çok sevindim..."

"Sevinmişsin sevinmemişsin, vız gelir bana, burada olup bitenlerden elbette sizin haberiniz vardır. Önce söyleyin, nasıl konuşabiliyoruz burada? (Dünden beri zaten hayret ediyorum.) Bizler ölü değil miyiz? Oysa konuşuyoruz, sanki hareket de ediyoruz; oysa ne hareket ediyoruz, ne de konuşabiliyoruz değil mi? Bu nasıl bir hokus pokus?"

"Bunu öğrenmeyi istiyorsanız baron, size benden daha iyi Platon Nikolayeviç açıklayabilir."

"Kim bu Platon Nikolayeviç? Geveleyip durma da konuya geç!"

"Efendim, Platon Nikolayeviç buranın, bir yerlerine filozofluk bulaşmış düşünürüdür, doğabilimci ve üstattır. Felsefe üzerine birkaç kitapçık çıkarmış, ama üç aydır uyuyor, onu şimdi uyandırmak çok güç. Haftada bir kez konuyla uzaktan yakından ilgisi olmayan sözler homurdanır."

"Konuya gir, konuya!"

"Her şeyi çok basit biçimde açıklıyor. Yukarıdaki hayatımızda ölümü, ona göre, yanlış değerlendirmişiz. Beden burada bir kez daha canlanıyormuş, hayat artıklarının, ancak bilinçte olmak kaydıyla burada bir araya geldiğini, toplandığını söylüyor. Bunu size tam olarak izah edemiyorum –yaşam sanki süredurum halindey-

ken devam ediyormuş. Üstadın görüşüne göre, her şey bilinçte bir yerlerde toplanıyor ve iki, üç, bazen altı ay ruh yaşamayı sürdürüyormuş. Örneğin, burada neredeyse çürümüş bir cesedin altı haftada bir ansızın saçma sapan sözler mırıldandığını işittik; kuşkusuz anlamsız sözlerdi, 'Bobok... Bobok...' gibi bir şeydi. Demek ki sönük de olsa bir yaşam kıvılcımının hâlâ parladığını gösterir bu."

"Düpedüz saçmalık! Peki, koku hissim olmadığı halde, kokuyu nasıl duyumsadığımı açıklar mısın bana?"

"Bu, he he he... Bizim filozof için de bu biraz karışık... Kokunun hissedildiğini söylüyor, daha doğrusu bunu ahlaki koku diye tanımlıyor, he he he... İki üç ay daha kendini hatırlamasını sağlayacak ruhun kokusuymuş bu... Bize bağışlanan son bir iyilikmiş sizin anlayacağınız. Ama baron, bütün bunların, bu durumda bulunan biri için bağışlanabilir mistik bir hezeyan olduğunu sanıyorum..."

"Yeter, kes artık! Gerisinin de saçma olduğuna eminim. Önemli olan iki üç aylık bir yaşam, sonra da bobok! Şu iki, üç ayı elimizden geldiğince hoş geçirmemizi öneriyorum sizlere; bunun için değişik, farklı bir şeyler yapalım. Evet beyler, sizlere hiçbir şeyden utanmamayı öneriyorum!"

"Ah, evet, evet, hiçbir şeyden utanmayalım, utanmayalım!" sesleri duyuldu birden. İşin tuhaf yanı bu seslere yenilerin de katılmasıydı; demek arada bir uyananlar da vardı. Tamamen kendine gelen mühendis bu öneriye katıldığını heyecanlı bir istekle bildirdi. Katiş sevinçle kıkırdadı.

Avdotya İgnatyevna heyecanlı: "Ah, hiçbir şeyden utanç duymamayı ne kadar istiyorum!" diye bağırdı.

"Dinleyin, Avdotya İgnatyevna bile böyle düşündükten sonra!"

"Hayır, hayır, hayır, Klineviç! Utanma duygum vardı, yukarıdayken utanırdım, buradaysa korkunç derecede hiçbir şeyden utanmamayı istiyorum."

Mühendis bet sesiyle: "Klineviç!" dedi. "Burada ne yapmak istediğinizi anlıyorum, yanılmıyorsam, hayatı yeni ve mantık ilkeleri üzerine kurmayı öneriyorsunuz."

"Ee, umurumdaydı sanki! Yalnız Kudeyarov'u beklememiz gerekecek, dün getirmişlerdi. Kendine gelince size her şeyi açıklar, çok önemli bir kişi! Yarın sanırım bir doğabilimciyi ve

bir subayı, yanılmıyorsam iki üç gün sonra da yayın yönetmeniyle birlikte bir gülmece yazarını getirecekler. Canları cehenneme onların; bizim küçük bir grubumuz var, her şey kendiliğinden yoluna girecek. Yalnız şimdilik yalan hiç istemiyorum. Bu önemli olduğu için istiyorum. Dünyada yalan söylemeden yaşamak mümkün değil, çünkü hayat ve yalan eşdeğerde iki kavramdır; hiç değilse neşelenmek için yalan söylemeyeceğiz. Allah kahretsin, ölümün de bir anlamı olmalı, değil mi! Yaşam öykülerimizi yüksek sesle anlatacağız ve hiçbir şeyden utanmayacağız. Önce ben başlayacağım: Biliyorsunuz, şehvet düşkünü bir adamdım. Bütün bunlar yukarıda çürük iplerle bağlıydı birbirine. Koparalım bu ipleri, şu bir iki ayımızı utanmasız gerçekle geçirelim! Soyunalım, çırılçıplak olalım!"

"Çırılçıplak olalım, çırılçıplak olalım!" diye bir ağızdan bağrıştılar.

Avdotya İgnatyevna: "Çıplak olmayı korkunç, korkunç istiyorum!" diye keskin çığlıklar atıyordu.

"Of, of... Burada neşeli anlar geçireceğimizi görüyorum, Ek'e de gitmek istemiyorum."

"Hayır, biraz daha yaşasaydım, ah, dinleyin, biraz daha yaşasaydım!.."

"Hi hi hi..." diye kıkırdadı Katiş.

"En önemlisi de kimse bize yasak koyamayacak, bakıyorum Pervoyedov sinirleniyor, nasılsa eli bana ulaşamaz! *Grand-père*, razı mısınız?"

"Tamamen, tamamen aynı düşüncedeyim, hem de büyük bir zevkle; ama ha-ya-t hikâyesine önce Katiş başlasın!"

General Pervoyedov öfkeyle: "Karşıyım, bütün gücümle karşıyım!" diye sertçe bağırdı.

Aşağılık Lebezyatnikov sesini alçaltarak telaşlı bir heyecanla: "Ekselansları..." dedi, "kabul edersek sizin için daha iyi olur, efendim. Bildiğiniz gibi, bu kız... Nihayetinde bunların hepsi çeşitli şeyler..."

"Diyelim, bu kız... ama..."

"Daha işinize gelir, ekselansları, inanın daha yararlı olur; en azından küçücük de olsa, hiç değilse denemiş oluruz."

"Mezarda bile insana rahat vermiyorlar."

Klineviç söze karıştı:

"Durun bir dakika general!" dedi. "Bir kere, mezarda iskambil oynuyorsunuz, ikincisi bize vız ge-lir-si-niz, tamam mı?"

"Saygıdeğer beyfendi, lütfen kendinize gelin!"

"Ne? Siz bana ulaşamazsınız buradan, ama sizi Yulka'nın finosu gibi kızdırabilirim. Bir kere beyler, burada nasıl general oluyormuş? O yukarıda generaldi, buradaysa bir hiç..."

"Hayır, bir hiç değilim... Ben burada da..."

"Tabutta çürüyüp gideceksiniz, sizden geriye sadece altı bakır düğme kalacak..."

"Yaşa Klineviç! Ha ha ha..." diye böğürdü bir ses.

"Çarıma hizmet ettim... Kılıç sahibiyim..."

"Kılıcınızla fareleri ürkütebilirsiniz ancak, zaten hiçbir zaman çekmediniz ki onu!"

"Olsun efendim, ben bütünün bir parçasıyım."

"Bu, bütünün parçası da neymiş, az bulunur bir şey mi?"

"Yaşa Klineviç, yaşa, ha ha ha..."

Mühendis: "Kılıçtan falan anlamam!" dedi.

"Prusyalılardan fare gibi kaçalım; tozumuzu atıyorlar!.." diye bağırdı biri. Ses hayli uzaktan geliyordu ve sahibi neredeyse heyecandan boğulacaktı.

"Kılıcın bir onuru vardır, efendim" diye bağırdı general. Onu yalnızca ben duydum. Müthiş bir gürültü koptu, herkes kudurmuşçasına bağırıyor, çığlıklar atıyordu, bu gürültüde yalnızca Avdotya İgnatyevna'nın o dayanılmaz histerik çığlıkları duyuluyordu:

"Haydi, çabuk, çabuk... Ah, ne zaman hiçbir şeyden utanmamaya başlayacağız?"

Basit halktan adamın sesi duyuldu:

"Ah, ah...ah... Ne kabir azapları çekiyorum, ah!"

Tam bu anda birden hapşırmam tuttu. Elimde olmadan, ansızın oluvermişti. Ancak etkisi şaşırtıcı oldu: Çevre birden derin bir sessizliğe gömüldü; düş gibi her şey bir anda sona erdi. Tam bir mezar sessizliğiydi. Benden utandıklarını sanmıyorum; hiçbir şeyden utanmamaya kendileri karar vermişti! Beş dakika kadar bekledim, çıt çıkmıyordu. Polise bildireceğimden korktuklarını düşünmem yersiz tabii; polisin ne işi olacaktı burada! Yi-

ne de ölümlülerden özenle sakladıkları, bir ölümlü için bilinmeyen sırları olduğu yargısına varıyorum ister istemez.

"Ey kuzucuklarım! Sizleri yine ziyaret edeceğim!" dedim ve mezarlıktan ayrıldım.

* * *

Hayır, buna asla dayanamam, hayır, gerçekten dayanamam! Bobok değil zihnimi bulandıran. (Ah, işte yine bobok...)

Böyle bir yerde ahlaksızlık, son umutların, pörsümüş, çürümüş cesetlerin ahlaksızlığı... Hem de bilinçlerinin son anlarına bile acımadan!.. Oysa onlara bir armağan olarak verilmişti bu dakikalar... Ama asıl önemlisi, evet, en önemlisi böyle bir yerde... Hayır, buna dayanamam!

Diğer sınıf mezarları da dolaşacağım, oralarda da duyacağım bu sözleri. Bir anlayışa varmak için üstünkörü değil, dikkatle dinlemeliyim. Belki de teselli edici bir şey bulurum.

Onlara mutlaka gideceğim. Yaşamöykülerini, çeşitli anılarını anlatmaya söz vermişlerdi. Tuh! Gideceğim, mutlaka gideceğim, vicdan meselesi bu.

Grajdanin'e götüreceğim; orada yayın yönetmeninin portresini de sergilemişlerdi. Belki de basarlar.

VII
"Çok Üzücü Bir Görüntü"

Günümüz yazınından bir şeyler okudum. *Grajdanin*'in sayfalarında bu tür yapıtlara yer vermesi gerektiğini düşünüyorum. Benden eleştirmen mi olur! Eleştirel yazılar yazmayı gerçekten istediğim oldu; sanırım "bir vesileyle" buna yönelirim. Bay Leskov'un *Mühürlü Melek*'ini, Nekrasov'un şiirlerini, Şçedrin'in ve *Otoçestvenniye Zapiski*'den Bay Skabiçevski ve N. M.'nin yazılarını, hepsini okudum. Son iki yazı bir anlamda benim için yeni bir keşif oldu; zamanı geldiğinde bu yazılardan mutlaka söz edeceğim. Şimdi baştan, yani okuduğum sıraya göre, özellikle *Mühürlü Melek*'i ele alacağım.

Bay Leskov'un bu öyküsü *Ruskiy Vestnik*'te çıktı. Bilindiği gibi, bu öyküyü burada Petersburg'da çok kişi beğenmiş ve okumuştu. Gerçekten buna değer: İlgi çekici ve sürükleyici... Bir işyerinde çalışan yüz elli kadar raskolnik'in,[24] meydana gelen bir mucize sonucu hep birlikte yeniden Ortodoks olmalarıyla ilgili, yılbaşı gecesi bir handa eski bir raskolnik tarafından anlatılan bir öykü. Bu işyeri büyük bir Rus kentinde köprü inşa ediyormuş ve çalışanları ırmak kıyısına kurulu barakalarda üç yıl yaşamışlar. Kendilerine ait bir şapelde, Patrik Nikon döneminden önce hâlâ kutsal sayılan çok eski ikonalar bulunuyormuş. Önemli bir devlet memurunun bu işyerinden on beş bin ruble rüşvet koparmak istemesi öyküde çok mükemmel anlatılıyor. Memur, şapeli görevlilerle birden basıp, tasvir başına yüz ruble kurtulmalık talep ediyor. İşçiler vermiyorlar, bunun üzerine memur tasvirlere el koyuyor, üzerlerine delik açtırarak simit gibi bir çubuğa geçirtiyor ve bodruma taşıtıyor. Bu tasvirlerin arasında işçilerin derin saygı duydukları, mucizeler yarattığına inandıkları çok eski bir melek tasviri vardır. Para vermemekte direnen raskolniklere çok öfkelenen memur, hıncını almak, onları aşağılamak ve sarsmak amacıyla, mühür mumunu alıyor ve herkesin gözleri önünde tasvirin yüzüne damlatıyor, ardından devlet hazinesinin mührünü basıyor. O yerin piskoposu meleğin mühürlenmiş yüzünü görünce: "Çok üzücü bir görüntü!" diye hayıflanıyor ve küçük düşürülmüş tasvirin katedralde pencere kenarına konmasını emrediyor. Bay Leskov piskoposun bu sözlerinin ve lekelenmiş tasvirin bodrum yerine katedrale taşınması emrini vermesinin işçilerin çok hoşuna gittiğine inanıyor.

Sonra bu "melek" tasvirinin katedralden çalınmasıyla beraber karışık ve çok ilginç olaylar dizisi başlıyor. Köprü yapımının sanırım yüklenicisi olan İngiliz'in raskolniklerle arası çok iyidir; kendisine çok içten davrandıkları için onlara kanı kaynıyor ve yardımcı olmaya niyetleniyor. Özellikle raskolniklerin İngiliz'le ikona sanatı üzerine yaptıkları sohbetler öykünün en önemli ye-

24 1654'te Ortodokslukta yapılan reformlara katılmayan ve eski inançlarını sürdüren kişiler. Zamanla Ortodoksluktan saparak çeşitli tarikatlara bölünmüşlerdir.

ri, öykünün bütünü içinde en güzel bölümdür. Nihayet akşam ayininden sonra tasvirin katedralden çalınması, meleğin yüzündeki mührün çıkarılması ve yerine İngiliz'in eşinin ilkine benzeterek "mühürlediği" pek kutsal olmayan bir tasvirin konmasıyla her şey bitiyor. İşte, tam bu kritik anda bir mucize gerçekleşiyor: Yeni mühürlenen tasvirden ansızın bir ışığın yayıldığını görüyorlar (gerçekte bu ışığı tek kişi görmüştür); tasviri getirdiklerinde, mühürsüz olduğunu, yani yüzünde mühür mumunun olmadığını fark ediyorlar. Tasviri taşıyan raskolnik öylesine şaşırıyor ki, soluğu katedralde alıyor ve günah çıkarıp piskoposa olanları anlatıyor; piskopos onu bağışlamakla birlikte şöyle diyor: "Bu sana iyi bir ders olmuş, gerçek dini nerede araman gerektiğini göstermiştir: Sizler hileyle meleğinizden mührü söktünüz, bizim meleğimizse kendi çıkardı mührünü ve işte seni buraya getirdi."

Bu mucize raskolnikleri öyle şaşırtıyor ki, hepsi birden, yüz elliye yakın kişi yeniden Ortodoks dinine dönüyor.

Gelgelelim yazar burada kendini tutamamış ve öyküyü çok beceriksizce bitirmiştir (bu beceriksizlik Bay Leskov'un özelliğidir. *Kilise Görevlileri* adlı yapıtındaki zangoç Ahilla'nın sadece sonunu hatırlamamız yeterli olur sanıyorum). Herhalde kendisini kör inançlara eğilimli olmakla suçlayacaklarından çekinmiş olmalı, mucizeyi açıklamakta aceleci davranmıştı. Öyküyü aktaran, yani eski raskolnik, Ortodoksluğa yeniden döndükleri günün ertesinde, meleğin yüzündeki mührün sökülme nedeninin kendisini "neşelendirdiğini" itiraf ediyor. İngiliz kadın, kutsal olmayan melek tasvirine yine de mühür mumunu damlatmaya çekinmiş, bir kâğıt üzerine mühür basıp ikona üzerindeki madeni çerçeveye iliştirmiş. Yolda kâğıt kuşkusuz kaymış ve melek olduğu gibi ortaya çıkıvermiş. Bunun bir mucize olmadığı ortaya çıktığı halde raskolniklerin Ortodoks kalmalarının nedeni bir dereceye kadar anlaşılmaz kalıyor. Piskoposun bağışlaması karşısında çok duygulanmalarından olabilir miydi? Ancak eski inançlarının temiz ve sağlamlığını, kutsal saydıkları tasvirlerinin lekelenmesini dikkate aldığımızda, kutsal duygularının ayaklar altına alınmasını ve nihayet genel olarak bizim raskolniklerin karakterini göz önünde bulundurduğumuzda, bu davranışlarını

yalnızca duygusallıkla –sonra kime ve neye karşı?– açıklamanın mümkün olmadığını düşünüyorum ben. Piskopos bağışladığı için duyulan bir gönül borcu muydu? Ucu raskolniklere olduğu kadar tüm Ortodokslara da dokunan, rüşvetçi bir memurun neden olduğu böylesine akıl almaz ve vicdansızca dinin ayaklar altına alınmasından sonra, piskoposun sadece "çok üzücü bir görüntü!" demekle yetindiği ve inançlara adeta küfür edercesine eylemini gerçekleştiren bu ikinci dereceden memuru durdurma gücünü kendinde bulamayan bu kiliseye karşı sevgi duyguları besleyemezlerdi. O kilisede piskopos için gücün ne demek olduğunu başkalarından daha iyi bilirlerdi.

Bay Leskov'un bu anlamda öyküsü üzerimde, aslında, kötü bir izlenim ve anlatılan olayın doğruluğu üzerine birtakım kuşkular bıraktı. Elbette ki öykü çok güzel anlatılmış ve çok övgüyü de hak ediyor; bir sorum var: Acaba bütün bunlar gerçek mi? Bunlar bizde yaşanmış olabilir mi? Öykünün gerçek bir olaya dayandığı söyleniyor. Hayal gücümüzü şöyle bir çalıştıralım: Diyelim ki günümüzde herhangi bir yerde, bir Ortodoks kilisesinde mucizeler yarattığına inanılan ve her yerde Ortodokslar tarafından kutsal sayılan bir tasvir bulunsun. Yine, dinden ayrılmışların oluşturduğu bir grubun, kendilerine ait ibadet yerinde sırf kendi dinsel görevlerini yerine getirmek amacıyla bu tasviri hep birlikte katedralden çaldıklarını düşünelim. Bunlar kuşkusuz olabilirdi. On yıl gibi bir aradan sonra bilmem ne devlet memurunun bu tasviri bulduğunu ve yüklü bir rüşvet koparmak için raskolniklerle pazarlığa oturduğunu, ancak raskolniklerin bu parayı ödeyememeleri üzerine, memurun mühür mumunu alıp tasvirin yüzüne damlattığını ve üzerine devlet hazinesi mührünü bastığını düşünelim. Tasvirin birkaç yıl raskolniklerin elinde olması, kutsallığını yitirdiği anlamına mı gelir? Bay Leskov'un anlattığı "melek" tasviri de dinlerinden ayrılmadan önce Ortodoksların kutsal saydığı çok eski Ortodoks tasviri değil miydi? Acaba yerel piskopos "çok üzücü bir görüntü!" diye sızlanacağına, tasvirin kutsallığını korumak için daha etkin bir davranış sergileyemez miydi? Bu tedirgin edici sorularım eğitim görmüş insanlarımıza entipüften ve önyargılı gelebilir, ama ben halkın dinsel duygularının ayaklar altına alınmasının, korkunç bir zor-

balık ve tam anlamıyla insafsızlık olduğu inancındayım. Raskolnikler de içlerinden şöyle geçirmezler miydi: "Ya dine saygısızlık eden daha yüksek mevkide bulunsaydı, bu Ortodoks papazı kiliseyi nasıl koruyacaktı peki?" Öyküde anlatıldığı gibi, dinsel yetkinin böylesine yetersiz kullanıldığı bir kiliseye saygı duyabilirler miydi? Söyler misiniz, piskoposun bu davranışı yetki azlığıyla değil de başka neyle açıklanabilir? Umursamazlıkla mı, tembellikle mi, yoksa inanılması güç ama, piskoposun görevini bir kenara iterek, devletin bir memuru durumuna düşmesiyle mi? Onun toy meslektaşlarının başına bu tür saçmalıklar bulaşmışsa bu hepsinden de kötüdür: Bu durumda onun Ortodoks çocukları, dinsel inançlarına olan tüm enerjilerini, kiliseye sevgi ve bağlılıklarını yavaş yavaş yitirecekler, kuşkusuz raskolnik de Ortodoks kilisesine küçümseyerek bakacaktır. Papazlık görevinin bir anlamı olmalıdır, değil mi? Raskolnikler bunu hiç anlamayacaklar mı?

Leskov'un bu güzel öyküsünü okuduktan sonra insanın aklına ister istemez bu gibi düşünceler geliveriyor demek. Bir kez daha söyleyelim, bazı ayrıntılara girdiğimizde bu öykünün pek gerçekle bağdaşmadığı eğilimindeyiz. Bu arada, geçenlerde *Golos*'un bir sayısında şöyle bir haber okumuştum:

> Orlov ilinden bir köy papazı *Sovremennik* gazetesine şöyle yazıyor:
> Toprak köleliği düzeninin kaldırılmasından beri, kilise cemaati çocuklarına okuma-yazma dersi veriyordum. Bizim D... köyü zemstvo'sunun[25] bir fon kurduğunu ve ders veren normal öğretmenlerin dışında öğretmenlik yapabilecek insanlara ihtiyaç duyduklarını öğrenmem üzerine bu görevimi bıraktım. 1872-1873 yılı öğretim yılı başında ilçemizde halk öğretmeni sayıca yetersizdi. Köyümüzdeki okulun kapatılmasını hiç istemediğimden öğretmen olmaya karar verdim ve bu göreve atanmama ilişkin başvuru dilekçemi okul idaresine gönderdim. Okul idaresi, Köy Cemiyetinin uygun görmesi halinde bu göreve atanmamın yapılacağı yanıtını

25 Toprağa bağlı kölelik düzeninin kaldırılmasından sonra kurulan, yol, okul gibi bayındırlık işleriyle uğraşan yerel teşkilat.

verdi. Köy Cemiyeti kabul etti ve buna ilişkin karar aldı. Okul idaresinin talebine uygun olarak kararın onaylanması için bucak yönetimine başvurdum. Başında kara cahil sekreter M. S. ve onun sözünden çıkmayan muhtarın bulunduğu volost[26] yönetimi, öğretmenlik yapacak zamanım olmadığını öne sürerek –aslında başka gerekçelerle– kararı onaylamadı. Sulh yargıcına başvurdum. Yargıç P. yüzüme karşı dikkate değer şu sözleri söyledi: "Devletimiz genelde halk eğitiminin din adamlarının eline bırakılmasına karşıdır." Şaşkınlık içinde: "Ama niçin?" diye sordum. "Çünkü" dedi, "din adamları ortalığı bulandırıyorlar..."

Nasıl beyler, bu haber hoşunuza gitti mi? Kuşkusuz bu olay dolaylı olarak, kuşkulandığımız ve ısrarla kuşkumuzu sürdürdüğümüz Bay Leskov'un öyküsünün hemen hemen gerçeğe yakınlığını gösteriyor bize. Böyle bir yargıç varmış yokmuş hiç önemli değil: Bir budalanın çıkıp da böyle saçma sözler etmesinden bize ne? Onun görüşleri bizi ne ilgilendirir? Burada önemli olan, bu sözleri hiç sapmadan, yetki gücüyle söylemesi; bilinçli bir yetkiyle, öylesine rahat ve teklifsizce söylemesidir. Bilgelik kokan görüşlerini doğrudan ve hiç duraksamadan insanın yüzüne karşı söyleyebiliyor, üstelik böyle bir görüşü devlete dayatma ve devlet adamı sıfatıyla bildirme küstahlığında bulunabiliyor.

Bırakın herhangi bir sulh yargıcını, yetki bakımından ondan on derece yüksek biri, örneğin bir Ostsee[27] papazına bu sözleri etmeye cüret etseydi ya! Aman Tanrım, bu papaz ortalığı nasıl velveleye verir, ne gürültüler koparırdı kim bilir! Bizim papaz alttan alarak, bu kendini bilmezlerin ayıbını ancak uysalca açığa vurur. Şöyle bir düşünce geliyor insanın aklına: Bu kişi, yani papaz, ya sulh yargıcından daha yüksek bir mevkide bulunsaydı (bu çok mümkün, bizde her şey olabilir çünkü), iyiliksever papaz, bundan sadece "çok üzücü bir görüntü"den başka bir şey çıkmayacağını bilerek, belki de hiçbir açıklamada bulunmayacaktı. Bunu istesek bile, Hıristiyanlığın ilk zamanlarındaki enerjisini ondan beklemek mümkün değildir. Genelde din adamla-

26 Bucak.
27 Baltık Denizi.

rımızı, din işlerine karşı ilgisizlikle suçlamaya istekliyizdir; değişik koşullarda din adamı nasıl davranmalıdır peki? Oysa halkımızın din adamlarına ihtiyacı hiçbir zaman bu kadar kaçınılmaz olmamıştır. Belki de Rus halk tarihinin en bulanık, en zorlu, en uğursuz dönemini yaşıyoruz.

* * *

Geçenlerde Rusya'nın bir köşesinde, çok tuhaf bir olay ortaya çıktı, *Grajdanin*'in zamanında haber olarak verdiği, Ortodoks bir çevrede Alman Protestanlığı, yeni bir Ştunda tarikatıydı bu. Bu oluşum doğum aşamasında, ama sanki geleceğe değgin bir şeyler içeriyor.

Herson ilinde Boneketberg adlı iyiliksever bir Protestan papazı o bölgede Rus halkının bilgisizliğini ve inanç yetersizliğini görünce onlara acımış ve Ortodoks inançlarına uymalarını ve halka Ortodoks dininden ayrılmamalarını öğütleyerek Hıristiyan ilkelerini öğretmeye koyulmuş. Ne var ki farklı bir durum çıkmış ortaya: Protestan papazı tam bir başarı elde etmiş, ama yeni Hıristiyanlar yeni oluşumu birinci ve mutlak koşul kabul ederek Ortodoks dininden uzaklaşmaya başlamışlar; ibadetlerini, kutsal tasvirlerini yadsımışlar; Luterci eğilimler altında toplanmaya ve Zebur'dan ilahiler okumaya başlamışlar; kimileri Almanca öğrenmeye kadar götürmüş işi. Tarikat müthiş bir hızla kasabalara ve ile kadar yayılmış; tarikat üyeleri yaşam biçimlerini değiştirmişler, içki içmeyi bırakmışlar. Sözgelimi şöyle düşünmeye başlamışlar:

"Onlar (Almanlar-Luther Ştunda tarikatı üyeleri) oruç tutmadıkları için namuslu ve gönenç içinde yaşıyorlar..."

Kısır bir mantık, ama ne derseniz deyin, orucu sırf yerine getirilmesi gereken dinsel bir kural olarak görürseniz bunun bir anlamı olur. Zavallı adam orucun ruhu günahlardan arındıran o derin amacını nereden bilecek ki? Evet, eski inancını da dinsel vecibelerin yerine getirilmesi olarak bellemişti.

Demek ki dinsel kurallara karşı duruyordu.

Bunun anlaşılır olduğunu varsayalım, ama niçin birden karşı durma yolunu seçti? Onu buna zorlayan neden nerededir?

Nedeni çok genel: onun 19 Şubattan sonra yeni yaşamın ışığıyla aydınlanmasıdır belki de. Bu yeni yolunda ilk adımlarını atarken tökezleyecek ve düşecekti, ama mutlaka uyanacaktı, kendine gelince de birden "ne kadar acınası, zavallı, kara cahil, kör ve yoksul" olduğunu görecekti. En önemlisi gerçeğe can atıyordu, şimdiye kadar kutsal bildiği neyi varsa feda ederek, ne pahasına olursa olsun gerçeği arıyordu. Çünkü hiçbir ahlaksızlıkla, baskıyla ve aşağılamayla halkımızın yüreğindeki gerçeğe olan susuzluğu asla yıkamaz, yok edemez ve kökünü kurutamazsın, çünkü bu tutku onun için her şeyden daha değerlidir. O, korkunç derecede düşkünleşebilir, ama en aşağılık anında bile, sadece alçak bir adam olduğunu, ancak bir yerlerde yüce bir gerçeğin bulunduğunu ve onun her şeyin üstünde olduğunu her zaman hatırlar.

Olay bu işte. Tek tük olaylardan görünse de rastlantısal olduğu şüphelidir. Daha başlangıcında dinebilir, kabuk bağlayabilir, öte yandan pek dokunulmadığı takdirde Rus tarikatların çoğunda görüldüğü gibi yeni bir dinsel inanç biçimi haline gelebilir. Ama ne olursa olsun, yineliyorum, bu olayda yine de kehanete benzer bir şeyler var sanki. Geleceği böylesine bulanık gördüğümüz günümüzde bazen kehanete inanmak bile mümkün görülebiliyor.

Benzer bir oluşum ya Rusya'nın her yanına yayılırsa? Ştunda tarikatı değil, sadece bir benzeri (gerçi gerekli önlemlerin alındığı söyleniyor). Ya halk toptan kendi perişanlığını gördükten ve ahlaksızlığın son sınırına vardıktan sonra: "Ahlaksızlık yapmak istemiyorum artık, içki içmeyeceğim, sadece gerçeği ve Tanrı korkusunu istiyorum, en önemlisi gerçeği, her şeyden önce gerçeği!.." derse?

Halkın gerçeğe tutkusu, kuşkusuz, kıvanç vericidir. Ne var ki gerçeğin yerine Ştunda tarikatında olduğu gibi, olağanüstü bir yalan çıkabiliyor.

Aslında halkımızın Protestanlıkla, Almancılıkla ne işi var? İlahiler okumak için neden Almanca öğrensin ki? Aradığı her şey Ortodokslukta yok mu? Rus halkının ve gelecek yüzyıllarda tüm insanlığın kurtuluşu da, tek gerçek de yalnızca Ortodokslukta değil mi? İsa'nın Tanrısal imgesi tüm duruluğuyla sadece Ortodoks dininde korunmamış mıdır? Ve belki de in-

sanoğlunun yazgısında, Rus halkı için saptanmış en belli başlı görev, apaklığıyla İsa'nın Tanrısal imgesini yüreğinde barındırması ve zamanı geldiğinde de yolunu yitirmiş dünyaya bu imgeyi göstermesidir!

Bunların hepsi zamanla gerçekleşecek, işte bir Protestan papazı erkenden ilk kuşlarla birlikte kalktı; üstelik gerçeği, Ortodoks gerçeğini anlatmak için halka gitti; çok vicdanlı biriydi. Ama halk Ortodoksluğun değil, onun peşinden gitti, bu sadece gönül borcu değildi, onda ilk gerçeği gördüğü için yürüdü. "Oruç tutmadıkları için onlar iyi" yargısı ortaya çıktı. İşin içine kişilik bulaştığında bu çok anlaşılabilir bir durumdur.

Aklıma gelmişken, peki ya bizim papazlar ne âlemde, onlar hakkında neler duyuyoruz?

Papazlarımızın da uyandığını söylüyorlar. Din adamlarımız çoktandır yaşam belirtileri göstermeye başlamış. Piskoposların saygın bir yaşam ve din üzerine kendi kiliselerinde verdikleri dersleri duygulanarak okuyoruz. Papazlarımız, gelen haberlere göre, kararlı biçimde din kitapları yazmaya koyulmuşlar ve bunları halka okumaya hazırlanıyorlarmış.

Zamanında yetiştirebilecekler mi? İlk kuşlarla birlikte uyanabilecekler mi? Protestan papazı yine de farklı, tesadüfen uçup gelen bir kuş, üstelik güvencesi de farklı. Sonra tamamen değişik görev, makam sahibi vs... Öyle olmasına öyle, ama bizim papaz da aslında memur değil. Tüm dünyayı yenileyen tek yüce Gerçeğin yayıcısı da değil mi?

Protestan papazı bizimkinden daha erken olgunlaştı, bu gerçek; sözgelimi Ştunda olayında bizim papaz nasıl davranırdı acaba?

Papazlarımızı hep suçlamaya eğilimliyizdir, ama anlamaya çalışalım: Sadece ilgililere ihbar etmekle mi yetinmeliyiz? Elbette hayır, nitelikli çok papazımız var, hatta umduğumuzdan, hak ettiğimizden de çokturlar. Gelgelelim Ortodoks dininin Luterciler karşısında üstünlüğü üzerine ne gibi vaazlar vermişlerdir peki? (Bu konulara yabancı, kibar çevrenin adamı misali, kimileyin bu tür düşünceler gelir aklıma.) Köylüler kara cahildir: Hiçbir şeyden anlamazlar, belki de ne desen inanmazlar. Hiç ayrıntıya girmeden olaya genel olarak bakalım, nitelikli davranış-

lar ve huylar mı? Halk sabahtan akşama kadar ayyaş dolaştığı zaman "iyi huylardan" nasıl söz edebiliriz? Kötülüğü kökünden yok etmek için içkiden sakınmak yeter mi? Ayrıntıya pek girmeden söyleyelim, bu doğrudur elbette, çünkü, evet, çünkü epeyce pahalıya mal olan büyük devlet olarak Rusya'nın büyüklüğünü dikkatlerden uzak tutmamanız gerekir... Bu neredeyse "çok üzücü bir görüntüyle" aynı anlama geldi. Halka az içmesi için öğüt vermekten başka bir şey kalmıyor geriye...

Büyük bir Avrupa devleti olarak Rusya'nın büyüklüğü Protestan papazını niye ilgilendirsin? Asla "çok üzücü bir görüntü"den çekinmez, görev anlayışı farklıdır ve işte bu yüzden işleri düzgün gidiyor.

VIII
"Birinin" Yarım Mektubu

Aşağıda "birinin" mektubuna, daha doğrusu yarım mektubuna yer veriyorum, *Grajdanin*'in yazı işlerine gönderilen bu mektubun tamamını yayınlamak olacak iş değil. *Grajdanin*'de daha önce "Mezarlıklar" üzerine yazısı çıkan "kişinin" ta kendisi bu. İtiraf etmeliyim ki sırf ondan kurtulmak için bu mektubu yayınlayacağım. Yazı işleri bu yazılarla tam anlamıyla bunalmıştır. İlkin, bu "zat" edebiyat çevresindeki "düşmanlarıma" karşı beni savunmaya kalkışmış. Bu konuda lehime üç "karşı eleştiri, iki not, üç gelişigüzel not" ve nihayet "nasıl davranılması gerektiği üzerine öğütler"i kapsayan yazılar hazırlayarak göndermiş. Polemikler içeren bu son yazısında "düşmanlarıma" öğüt görünüşü altında, bizzat bana saldırıyor; öyle bir üslupla saldırıyor ki böyle bir enerjiyi ve öfkeyi "düşmanlarımda" bile görmedim. Yazının tümünü yayınlamamı istiyor! Ona, ilk önce, hiç "düşmanım" olmadığını, bütün bu yazılanların hayal ürünü olduğunu; ikincisi, zamanının da geçtiğini kesin bir dille bildirdim; zira 1873'te *Grajdanin*'in ilk sayısının çıkışıyla birlikte duyulmamış bir edebiyat öfkesiyle, küstahlığa ve safdilliğe varan saldırılarla koparılan gazeteci yaygaraları neden başladığı bilinmediği gibi,

nasılsa, bundan iki ya da üç hafta önce ansızın kesilivermişti. Nihayet, birine yanıt vermeyi aklımdan geçirseydim bu zatın yardımı olmadan da yapardım bunu.

Benimle tartıştıktan sonra sinirlendi ve çekip gitti. Bu davranışına sevinmiştim. Hasta bir adamdı. Dergimizde daha önce yayınlanan yazısında bir dereceye kadar yaşamöyküsünden bazı özelliklerini açığa vuruyordu zaten. Her zaman üzüntülü, her gün kendini "yiyip bitiren" biriydi; yalnız bu memurun "yurttaşlık heyecanı ve enerjisi" doğrusu beni ürkütüyor. Düşünün, daha ilk sözlerinde, azıcık olsun telif ücreti istemediğini, yalnızca "yurttaşlık görevi" nedeniyle bu yazıyı kaleme aldığını bildirmişti bana. Gururla, ancak kendisine zararı dokunabilecek bir açıkyüreklikle, amacının hiç de beni savunmak değil, hiçbir yayınevince kabul edilmemesi nedeniyle düşüncelerini bu yolla okur kitlesine ulaştırmak olduğunu da itiraf ediyordu. Bedavadan da olsa, dergimizde düşüncelerini sürekli açıklama olanağı bulacağı bir köşe koparacağından da bayağı umutluydu. Nasıl düşüncelerdir bunlar? Hemen her yere burnunu sokuyor, öfkeyle, zehirli bir dille, kederle ve "duygulu gözyaşlarıyla" herkese sesleniyordu. Bir yazısında: "Yüzde doksan zehir, yüzde bir duygulu gözyaşları" diyebiliyordu. Yeni bir dergi ya da bir gazete mi çıktı, şıp diye damlayıverir: Öğütler verir, yollar gösterir. Bir gazeteye kırka yakın öğüt verici yazı gönderdiği tamamen gerçektir, yayın faaliyetinin nasıl olacağı, nasıl davranılacağı, ne tür yazılara yer verileceği, nelere dikkat edilmesi gerektiği gibi öğütler... Yazı işlerimizde yirmi sekiz adet yazısı iki buçuk aydır bekliyor. Kendi el yazısıyla gönderiyor, her yerde tanınıyor artık; son meteliğini bu işlere harcamakla kalmayıp istediğini elde edeceğini ve yayınevleriyle yazışma yapacağını düşünerek, mektuplarının içine yeni pullar bile koyuyor. Beni en çok şaşırtan, bize yolladığı yirmi sekiz yazıdan bile, eğilimlerine ve özellikle neye varmak istediğine bir türlü açıklık getirememdi. Karmakarışık bir şeydi bu. Deyiş kabalığının, mosmor bir burnun, gemi azıya almış üslubun ve delik deşik çizmelerin "acı veren" kokusunun iğrençliği yanında, gizli bir incelik tutkusu ve ülküsel bir şeylerin, güzelliğe inancın ve yitirilmiş bir şeye

duyulan bir *sehnsucht*'un[28] zayıf da olsa parıldadığı görülüyor ve bütün bunlar onda son derece rezil biçimde ortaya çıkıyor. Kısacası, beni usandırmıştı. Aslına bakarsanız, kabalığını açıkça gösteriyor, para da talep etmiyor, bir ölçüde dürüst bir adam demek ki; aman soyluluğu kendine kalsın! Tartışmamızdan üç gün sonra "son bir girişimde" bulundu ve işte yukarıda sözünü ettiğim "birinin' mektubunu" getirdi. Yapılacak bir şey yok, çaresiz aldım ve şimdi de yayınlamak zorundayım.

Yazının ilk bölümünü yayınlamamız kesinlikle mümkün değil. Neredeyse Petersburg ve Moskova yayınevlerinin tümüne ağza alınmaz sövgüleri içeriyor, çok kişisel. Yerdiği yayınevlerinden hiçbiri bu kadar hayâsızlık derecesine çıkarmamıştır sövgülerini. Asıl önemlisi de, kendisi bu yayın kuruluşlarının polemik içeren yazılarında çirkin bir üslup ve rezillik bulduğu için küfrediyor. Yazının bu ilk bölümünü doğrudan kestim ve ona geri gönderdim. Son bölümü, genel bir izlek olduğundan yayınlıyorum: Hayali bir mizah yazarına öğüttür bu, tüm zamanların ve halkların mizahçıları için yararlı bile olabilecek öğüt... Biçemi kusursuz, üstelik bu deyiş gücü, dile getirilen düşüncelerin saflığıyla da aynı düzeyde. Mizahçıya öğütler verirken, eski dönemlerin koşuklarında olduğu gibi, sen diye hitap ediyor. Cümle bittikten sonra başlamamı kesinlikle istemedi. Makasla kesildiği yerden, yarım cümleden başlanması için diretti: "Görsünlerdi beni nasıl çirkinleştirdiklerini!.." Başlık konusunda ısrarı sonuç verdi: Ben " 'birinin' mektubu" başlığını atmak istemiştim. O, kesinlikle, " 'birinin' yarım mektubu" olmasını istedi.

İşte yarım mektup:

"Birinin" Yarım Mektubu

..... "domuz" sözcüğünde hemen üzerine alacağın büyüleyici ve çekici bir anlam mı var yoksa? Rus yazınında bu sözcüğün kimi özel, hatta mistik bir anlamı bulunduğunu ayrımsayalı

28 Özlem. (Almanca)

uzun zaman oldu. Krılov dede de bunu anlayarak apologlarında "domuzu" özel bir sevgiyle kullanmıştır. Bir yazar yalnız başına kitap okurken bile bu sözcükle karşılaşınca ansızın irkiliverir; "Ah, bu ben miyim, beni mi kastediyor?" diye başlar derin derin düşünmeye. "Domuz" sözcüğünün bir gücü olduğunu, tamam, kabul ediyorum, ama neden illa kendi üzerine alıyorsun? Oysa senin dışında başkaları da var. Bu sözcüğe karşı ilginin gizli nedenleri mi var? Bu kuruntularını başka neyle açıklayabilirim yoksa?[29]

İkincisi, bak nükteci dostum, nüktelerini tasarlarken pek tutarlı davranmadığını belirtmeliyim. Sütunlarına, sana ve zeki sözlerine gereksinim duyan o kadar çok general, prens, işadamı sokuşturuyorsun ki okurken ister istemez bu bolluk içinde aslında hiçbir şeye sahip olmadığın yargısına varıyorum. Burada Kurulun önemli bir toplantısında bulunuyorsun, kibirle ve herkese tepeden bakarak nükte yapıyorsun; ama sözlerinle insanları aydınlatıyorsun, kurul hızla iyiye doğru gidiyor. Varlıklı bir prensi açıkça alaya alıyorsun, buna karşılık seni bir öğlen yemeğine davet ediyor, sen prensin yanından geçiyor, ama liberal ruhunla yemek davetini geri çeviriyorsun. Salonda yabancı bir milordla[30] samimi bir sohbette, şakadan, Rusya'nın tüm gizli sırlarını açıklıyorsun; o, korku ve hayranlıkla hemen Londra'ya telgraf çekiyor ve devrisi gün Victoria Kabinesi düşüyor. Nevski'de saat ikiden dörde kadar dolaşırken, peşinden koşturan üç emekli bakan için devlet sorunlarını çözüyorsun; tüm parasını kumarda yitiren bir süvari subayıyla karşılaşıyorsun ve ona iki yüz ruble borç veriyorsun; onunla soylu bir öfke için (olur mu demeyin!) Fifina'ya gidiyorsun... Özetle orada, burada, her yerde oluyorsun; toplum içine girip çıkan sen adeta kapışılıyorsun; bon-

29 Kuşku yok ki bu yargı biraz abartılı, ama doğru yanları da var. *Grajdanin*'in ilk sayısında eski bir Hint masalı olan "Aslan ile Domuzun Dövüşü"nü talihsiz biçimde aktarmama bir gönderme bu; oysa "aslan" sözcüğünü çirkince kendime yormamı, ustaca ihtimal dışı bırakmıştım. Bakın neler oldu? Gerçekten çok kişi aşırı ve telaşlı bir kuruntuya kapıldı. Son derece ilginç olaylarla karşılaştık: Rusya'nın uzak bir bölgesinden bir abone, yazı işlerine bir mektup göndermişti; abone küstahça ve kavgacı bir üslupla, "domuz" sözcüğünün kuşku götürmeyecek biçimde okurları ima ettiğini yazarak bizleri kınıyordu. Bu yaklaşım öylesine ipe sapa gelmezdi ki, kimi Petersburg nükte yazarları suçlamalarında bile bundan yararlanmayı düşünmemişlerdi... Bu, okurlarımız için yeterli bir ölçüdür sanıyorum. Yazı işleri müdürü. (Dostoyevski)

30 Kıta Avrupası'nda İngiliz soylular için kullanılan unvan.

bon şekerlerini, çikolataları midene indiriyorsun; sürekli arabalarla geziyorsun; Palkin'de meyhanecilerle düşüp kalkıyorsun, kısacası sensiz hiçbir şey olmuyor. Nihayet bu yüksek konumun şüphe çekiyor. Taşranın sessiz sakin okuru seni gerçekten ödülle uyutulmuş ya da en azından özgür, fakat muhalif basın yoluyla eski görevine dönmeyi arzulayan emekli bir bakan sanacaktır. Ama iki başkentin görmüş geçirmiş sakini daha farklı bakıyor: Senin, işverenin kiraladığı bir kalemden başka bir şey olmadığını biliyor; kiralanmışsın ve patronu savunmaya mecbursun. O da (başkası değil) canı istediği kişiye saldırtıyor seni.

Sonuçta senin bütün bu öfkeli ve kavgacı tavırlarının, bütün hırlamalarının tek nedeni, başkası tarafından kiralanman ve kışkırtılmandır. Kendini savunsaydın iyi ederdin! Aksine, en çok neyine şaşıyorum, biliyor musun? Sonunda gerçekten de heyecanlanmana, üzülmene ve sözümona sevdiğin bir düşünce ya da değer verdiğin bir inanç adına, nükte yazarı rakibinle küfürleşmene... Oysa kendine ait bir düşüncen ve uzun zamandır da inançların olmadığını kendin de biliyorsun. Pislik kokan başarının getirdiği, yıllar süren coşku ve esrimeyle düşünce ve görüş yeteneği kazandığını mı hayal ettin yoksa? Eğer böyleyse, bundan sonra sana saygı duymamı nasıl bekleyebilirsin?

Bir zamanlar onurlu ve namuslu bir gençtin... Ah, Puşkin'den hatırla, yanılmıyorsam Farsçadan bir çeviriydi. Saygıdeğer bir ihtiyar, savaşmaya can atan bir gence şöyle sesleniyordu:

Korkarım çarpışma ortasında
Yitireceksin sen sonsuzca
O ürkek uysallığını tavırlarının,
Güzelliğini erincin ve utanmanın...

Yazık ki bu erdemleri çoktan yitirdin sen! Fıkra yazarı rakibinle şu tartışmalarına bir bak, işi küfürleşmeye kadar götürdüğünüzü anla! Aslında birbirinizin kirli çamaşırlarını dökecek kadar alçak insanlar değilsiniz. Düşüncelerini mantıklı biçimde açıklamayı beceremedikleri için işi kavgaya götüren küçük çocukları aklına getir. Sen, düşünce yoksulu yaşlı çocuk! Hemen küfre başvuruyorsun. Kötü yöntem! Görüş ve gerçek bilgi yok-

sunluğunla rakibinin özel yaşamını kurcalamaya kalkışıyorsun; onun davranışlarını aşırı bir istekle öğreniyor, sonra çarpıtıyor, tüm çıplaklığıyla ortaya seriyorsun. Karısına ve çocuklarına acımıyorsun. Birbirinizi ölmüş varsayarak, mizah görünüşü altında mezar başı söylevleriyle karşılıklı atışıyorsunuz. Söyle, sana kim inanır? Salya, mürekkep bulaşmış nüktelerini okurken, haksız olduğunu; yazılarının özel ve gizli bir anlam taşıdığını; bir yerlerde, kır evinde dövüşmüşsünüz de bunu unutamadığınızı düşünmeden edemiyorum doğrusu. İster istemez hasmının lehine bağlıyorum olayı ve senin etkin de güme gidiyor. Tüm çabaların bunun için miydi?

Ne çocuksu bir toyluktur seninki! Hasmına ağzına geleni söyledikten sonra, yazını şu sözlerle bitiriyorsun: "Bu satırları okuduktan sonra sizin, Bay N. N., odanızdan dışarı fırlamanızı, saçınızı başınızı yolmanızı, dehşet içinde size koşan karınıza bağırmanızı, çocuklarınızı kovalamanızı ve dişlerinizi gıcırdatarak tükenmiş bir kudurmuşlukla kanayana dek duvarları yumruklamanızı görür gibiyim..."

Ah, benim saf, ancak patronunun çıkarına kullandığın o sahte kudurmuşlukla debelenen çilekeş nükteci dostum! Konuş! Rakibin için yazdığın bu satırları okuduktan sonra, odasından fırlayanın, saçlarını yolanın, korku içinde kaçan uşağını dövenin –tabii uşağın varsa ve 19 Şubattan sonra da o ilk saflığını hâlâ yitirmemişse–, kan gelene kadar duvarları yumruklayanın sen olduğunu anlamadığımı mı sandın yoksa? Duvarları böyle öfkeyle yumruklamadıktan sonra, bu satırları rakibine yazdığına kim inanır? Böylece kendi kendini ele veriyorsun.

Kendine gel artık ve utanmayı bil! Utanma duygusunu kazanınca ustaca fıkralar da yazarsın, yararına olur.

Sana bir alegori sunuyorum. Gelecek hafta perşembe ya da cuma günü (sözün kısası mizahlarını yazdığın gün olsun) bir afiş bastırıyorsun; Berg Tiyatrosunda ya da bu iş için özel olarak hazırlanmış bir salonda tüm çıplaklığıyla ve en küçük ayrıntıya varıncaya dek kendini göstereceksin. Meraklıların çıkacağına eminim; bu tür izlence özellikle günümüz toplumunun ilgisini çekecektir. Çok kişinin de geleceğine inanıyorum; sana saygılarını göstermek için mi? Öyleyse başarı neresinde bunun?

Şöyle bir düşün dostum, tabii elinden geliyorsa: Hicivlerin aynı şeyleri yansıtmıyor mu? Bütün çıplaklığınla ve en özel ayrıntılarıyla her hafta böyle bir günde okurların karşısına çıkmıyor musun? Ne için, kimin için bu çabaların?

İşin en eğlenceli yanı, okurların aranızdaki gizli savaştan haberdar olmaları; biliyorlar da, bilmezlikten gelip umursamazca yanınızdan geçiveriyorlar; içinizden yırtınıp duruyorsunuz ve herkesin sizlere ilgi gösterdiğinizi sanıyorsunuz. Ey saf yürekli adam! Okur, başkentte herhangi bir gazete işvereninin, kendi gazetesine benzeyeninin çıktığını öğrendiğinde etekleri tutuşarak: "Şu yeni çıkan yere batasıca gazete beni iki bin, belki de iki bin beş yüz aboneden edebilir; hır çıkaran birini tutmalıyım hemen ve rakibime saldırtmalıyım!" diyeceğini çok iyi bilir. Hırlayan, işte bu sensin!

İşverenin senden hoşnut... Kahvaltı sonrası favorilerini okşuyor ve gülümsemeyle: "Vay canına!" diyor içinden, "nasıl da kışkırttım onu!.."

Turgenyev'in Antropka'sını[31] hatırlıyor musun? Çok sevilen yazarın bu epizodu gerçekten harika. Antropka bir taşra çocuğudur; daha doğrusu, yine bir taşra çocuğunun yaptığı yaramazlık nedeniyle karanlık bir yaz gecesi evinden kaçarak gizlenen Antropka'nın kardeşidir (ilkine Nefed diyelim). Sert babaları, kardeşini bulup eve getirmesi için ağabeyi peşinden yollar. Uçurumun üstünde kulakları tırmalayan bir ses duyulur:

"Antropka! Antropka-a..."

Kabahatli çocuk bir süre sesini çıkarmaz, neden sonra uçurumun karşı tarafından "öteki dünyadan" geliyormuşçasına, titrek sesi duyulur:

"Ne va-r?"

Ağabey öfkeli ve telaşlı bir sevinçle bağırır:

"Babam seni öl-dü-re-cek..."

"Öteki dünyadan" ses tabii ki kesilir. Kesilmeyen, ama gittikçe zayıflayan kulak tırmalayıcı sesleniş, yırtınırcasına ve güçsüz bir öfkeyle daha uzun zaman gecenin karanlığında yankılanır:

31 Turgenyev'in *Avcının Notları* yapıtından "Türkücüler" adlı öykünün bir bölümünde geçen olayın kahramanı.

"Antropka-a! Antropka-a-a!.."

Antropka'ya bu güçsüz, ama yırtınırcasına öfke dolu harika sesleniş, yalnızca taşra çocuklarında değil, çağdaş, fakat reformlarla dalgalanan toplumun saygın, saçlarına ak düşmüş yetişkin üyeleri arasında da yankılanır. Bu, başkentimizdeki Antropkaları sana hatırlatmıyor mu? Başkent yayıncılarının iki işvereni arasında Antropkavari tavır sezmiyor musun? Sen ve rakibin, patronlarınız tarafından Antropka aramaya sürülmediniz mi? Antropkalar, dürüstlüğünüze inanacak, beklediğiniz yeni aboneler değil mi? Tüm öfkenizin, tüm yırtınmalarınızın ve onca çabanızın boşuna olduğunu, Antropka'nın ses vermeyeceğini, birbirinizden tek abone bile koparamayacağınızı ve mevcut abonelerinizin zaten sizlere yettiğini ikiniz de biliyorsunuz aslında; bu oyun sizin öyle ruhunuza işlemiş, kalplerinizi tırmalayan bu şeyden öylesine zevk alıyorsunuz ki kendinize artık egemen olamazsınız. Ve işte her hafta ve bilinen günlerde karanlık gecenin içinden edebiyatımızı saran o yırtınırcasına, öfkeli "Antropka-a! Antropka-a!" seslenişi yankılanır. Hep dinliyoruz bunu...

Bir alegoriye daha gireceğim.

Eli yüzü düzgün bir topluluğa davet edildiğini düşün, çünkü böyle ortamlarda bulunduğunu sanıyorum. Yüksek dereceden bir memurun gününe davetli olarak bir akşam partisine gittin. Ev sahibi, nükteci kişiliğin konusunda konukları önceden uyarmış. Nezaketle içeri giriyorsun; çok da şıksın; ev sahibesinin önünde yerlere kadar eğiliyor, ona iltifatlar yağdırıyorsun. Herkesin seni izlediğini büyük keyifle duyumsuyorsun, havalara girmeye hazırlanıyorsun. O da ne, aman Allahım, salonun bir köşesinde, senden önce gelen ve böyle bir yerde tanıdığı çıkacağını o ana kadar hiç düşünmediğin rakibin değil mi! Yüzün birden değişiyor; ev sahibiyse sendeki bu değişikliği anlık bir rahatsızlığa yorarak, saf saf seni edebi düşmanınla hemen tanıştırmak istiyor. Birbirinize homurdanıyorsunuz ve sırtınızı dönüyorsunuz. Ev sahibi şaşkınlık içindedir, ama bu tavrın, görevi gereği yabancı kaldığı yeni bir edebiyat tarzı olduğunu düşünerek rahatlıyor. Bu arada hemen iskambil kartları getiriliyor; ev sahibesi kendine özgü incelikle seni iskambil oyununa davet ediyor. Rakibinden kurtulmak için sevinçle alıyorsun kâğıtları;

oo, yeni bir dehşet! İkiniz de aynı masadasınız. Vazgeçmek olmaz; zira partnerleriniz senli benli, güler yüzlü iki sosyete hanımı. Hemen masaya geçiyorlar, çevrelerinde yakınları, dostları... Herkes iki yazarı dinlemeye can atıyor; gözlerini sizlerden ayırmadan ilk sözünüzü yakalamaya çalışıyorlar. Rakibin sakince bayana dönüyor: "Sanırım dağıtılacak ilk kart siz olacaksınız hanımefendi!.." diyor. Herkes gülümseyerek birbirine bakıyor; nükte başarılı olmuştur ve yüreğin kıskançlıkla daralıyor birden. Kâğıtlar dağıtılıyor. Kartlarını açıyorsun: Üçlü, ikili, altılı ve en büyüğü vale. Dişlerini gıcırdatıyorsun, rakibinse gülüyor. İyi kart gelmiştir, elini gururla gösteriyor. Bakışların donuklaşıyor. Bütün yıl ev sahibesinin dolabında sakladığı ve yalnızca melekler gününde çıkardığı, gurur duydukları atadan kalma kunt şamdanı kavradığın gibi, var gücünle rakibinin alnına fırlatıyorsun. Çığlıklar, bir şaşkınlık ki sorma! Herkes ayağa fırlıyor; sizlerse kudurmuş köpekler gibi köpükler saçarak, saç saça baş başa birbirinize giriyorsunuz.[32]

Edebiyattaki sabırsızlığına ve kendine hâkim olamamana bakılırsa, toplum içinde de sabırsız davranacağını düşünme hakkına sahibim çünkü. Partnerin genç bayan, senden güzel bir nükte beklerken, çığlık çığlığa, çevrede isim yapmış mühendis yarbay kocasının kanatları altına sokuluyor. Kocası, saçı başı darmadağın olmuş sizleri göstererek eşine: "Bir tanem!" diyor, "günümüz yazarlarından böylesi bir davranışın bekleneceği konusunda seni önceden uyarmıştım." Sizleri de merdivenden sürükleyerek, ite kaka kapı dışarı etmişlerdir. İsim günü kutlanan ev sahibi kendini suçlu hissederek herkesin önünde konuklardan özür diliyor ve Rus edebiyatını unutmalarını salık vererek oyuna devam etmelerini rica ediyor. Sen de sosyete partisinden, Petersburglu bir hanımla masum da olsa hoş anlar geçirmekten ve güzel bir akşam yemeğinden oldun. Bunu ikiniz de umursamıyorsunuz: Bir an önce yazınıza başlamak için bir faytona atlayıp son sürat pislik içindeki Petersburg sokaklarından doğru evlerinize gidiyorsunuz. Bu arada masumiyetini kıskanarak arabacıyı da kovuyorsun; artık yazını düşünüyorsun. Adeta uçar gibi odana dalıyorsun, kaleme yapışıp noktası noktasına ve en ince

32 Yazı işleri kurulumuz bu tabloyu biraz abartılı buluyor. (Dostoyevski)

ayrıntılarına kadar, üst düzey devlet memurunun partisinde başına gelenleri yazmaya başlıyorsun.

İsim günü kutlanan ev sahibini, karısını, konukları nasıl ağırladıklarını bir bir ortaya döküyorsun; isim günü kutlama geleneğine, mühendis yarbaya, kadınlara, partnerine veryansın ediyorsun ve sonunda rakibine getiriyorsun işi. Oo, işte bu anda her şeyi en ince ayrıntısına kadar, günümüzün o malum tarzıyla kirli çamaşırlarını dökercesine anlatıyorsun: Birbirinize nasıl giriştiğinizi, onun seni dövmeyi kafasına koyduğu gibi, sen de onu döveceğine söz veriyorsun. Rakibinden kopardığın bir tutam saçı bile yazına iliştirmeyi düşünüyorsun. Nihayet sabah oluyor... Odada bir aşağı bir yukarı dolaşırken, heyecanla işe başlama saatini bekliyorsun. Yayın yönetmeninin yanına çıkıyorsun; o da nesi! Yönetmen sana gayet sakin, yayınını kesen ve abonelerini kendisine bırakan rakibi işverenle bir gün önce barıştığını ve şerefine Dussaud'da[33] bir şişe şampanya patlattıklarını söylüyor. Sonra sana hizmetlerin için teşekkür ediyor ve artık sana ihtiyacı olmadığını bildiriyor. Yüzün nasıl bir hal alırdı kim bilir!

Din iman bilmeyen milletin, pisliklerinin son sınırına kadar içtikleri, Maslenitsa'nın[34] son günlerini oldum olası sevmem. Alık alık bakan ayyaşlar, yırtık pırtık kaftanları ve ceketleriyle meyhanelere üşüşürler. İşte iki kişi caddenin tam ortasında durmuş: Biri, general olduğunda diretiyor, diğeriyse: "Yalan söylüyorsun!" diyor. Kendini general sanan öfkeleniyor ve basıyor küfrü; öteki yine: "Yalan söylüyor-sun!" diyor. Adam daha fazla diretiyor; ötekinde yine aynı terane: "Yalan söylüyor-sun!" Belki iki yüz defa yineliyor bunu! Aslında ikisi de, ezilmişliklerinin acınası hazzına gömülerek, bu zavallılıklarında ve aynı sözü biteviye yinelemelerinde bir güzellik buluyorlar.

Yazılarını okurken elimde olmadan, edebiyatımızda uzun zamandır süregelen o sarhoşluğu, saçma sapan Maslenitsa günlerini ve o can sıkıcı biteviyeliği düşünürüm hep. Evet, siz ikiniz de aynı yol ağzında dikilen kalın kafalı o iki ayyaş serseri değil misiniz? Rakibin, her nüktesinde general olduğunu söylemiyor mu? Sen de yol ağzındaki o serseri gibi "Yalan söylüyorsun!"

33 Petersburg'un ünlü restoranı.

34 Büyük perhiz sonrası kutlanan bayram.

diye bağırmıyor musun? Tavırlarınızın okuyucuları usandırdığından habersiz sürdürüp duruyorsunuz bu kavgayı. Maslenitsa'nın son (bağışlanma) gününde aklınızı yitirmiş, zilzurna sarhoş hayal ediyorum sizleri; yayınevlerinizin pencere diplerinde başkentin kirli karları üzerinde yuvarlanışınızı ve kısılmış seslerinizle avazınız çıktığı kadar bağırışınızı:

"Nöbetçi! Nöbetçi! Nöbetçi!.." Ben susuyorum ve aceleyle önünüzden geçip gidiyorum.

Suskun gözlemci.

Not: "Suskun gözlemci" "birinin" takma adı. Size bildirmeyi unutmuşum.

IX
Sergi Vesilesiyle

Resim sergisine uğradım. Bizim Rus ressamlara ait pek çok tablo Viyana Uluslararası Resim Sergisine gönderiliyor. Bu ilk kez olmuyor, çağdaş Rus ressamları Avrupa'da tanınıyorlar artık. yine de aklımdan şöyle bir düşünce geçiyor: Ressamlarımızı orada anlayabilecekler mi, hangi açıdan değerlendirecekler? Ostrovski'nin *Yabancı Değiliz, Anlaşırız* ya da bir başka seçkin güldürüsünü, elden geldiğince özenle Almanca'ya ya da Fransızca'ya çevirin ve Avrupa'nın herhangi bir yerinde sahneleyin, ne çıkacağını doğrusu bilemem. Bir şeyler çıkacaktır kuşkusuz, kim bilir belki de anlayan olacak ve bir bölümü hoşuna bile gidecek, ama güldürünün en azından dörtte üçü Avrupalı'ya anlaşılmaz gelecektir. Hatırlıyorum, gençliğimde, hiç Rusça bilmeyen Fransız Viardo'nun (o zamanlar ülkemizde İtalyan operasında şarkı söyleyen kadın sanatçının kocası) Bay Turgenyev'in yardımıyla Gogol'den çeviriler yaptığı haberi müthiş ilgimi çekmişti. Viardo'da kuşkusuz sanatsal eleştiri yeteneği ve ayrıca başka halkların şiirini kavrama duyarlılığı güçlüydü, *Don Kişot*'u Fransızcaya kusursuz çevirisiyle göstermişti bunu. Bay Turgenyev elbette Gogol'ün tüm inceliklerine varmıştı; o yıllar düşündüğüm gibi onun coşkulu yanını sevmişti, ayrıca o zamanlar şiir

alanına henüz girmemiş olmakla birlikte, kendisi bir şairdi aslında. (İsimlerini unuttuğum birkaç şiir yazmıştı, bir de *Üç Portre* adlı ilgi çekici bir öyküsü vardı.) Böylece iyi bir şeyler çıkabilirdi. Turgenyev'in de mükemmel Fransızca bildiğini belirteyim. Ne mi oldu? Bu çeviriden öylesine garip bir sonuç çıktı ki Gogol'ün Fransızcaya çevrilemeyeceğini önceden hissettiğim halde doğrusu böyle bir sonucu kesinlikle beklemiyordum. Nasıl bir şey olduğuna bakmak isteyenler bu çeviriyi günümüzde bulabilirler. Gogol tümüyle kaybolmuştu. Yalnız başınayken durduk yerde birden aklımıza gelince (çoğunlukla edebiyatla hiç ilgilenmediğimiz anlarda) makaraları koyverdiğimiz tüm mizah, o güldürü öğeleri, ayrıntılar, en önemli çözüm anları –bunların hepsi– yitip gitmişti. Bu çeviriye göre, o zamanlar Fransızların Gogol üzerine nasıl bir yargıya vardıklarına aklım yatmıyor doğrusu, zaten varmamışlardı sanırım. Gogol'den daha çok anlaşılır olmasına karşın, o zamanlar Fransızcaya çevrilen *Maça Kızı* ve *Yüzbaşının Kızı*'nın[35] kuşku yok ki yarısı kaybolmuştur. Özetle, tüm özelliklerimizi, öncelikle ulusal olan her şeyimizi (bu demektir ki gerçekte sanatsal olan her şeyimizi) bence Avrupalı kavrayamaz. Turgenyev'in *Rudin*'ini (Turgenyev'den söz etmemin nedeni en çok yabancı dile çevrilen yazarlarımızdan olmasıdır ve özellikle *Rudin* bir Alman'ın anlayışına en uygun yapıttır) Avrupa'nın hangi diline çevirirseniz çevirin, onu bile anlamaları çok zordur. Yapıtın ruhu da bütünüyle anlaşılmaz kalacaktır. Puşkin ve Gogol'ün yapıtları gibi, Turgenyev'in *Avcının Notları* da aynı biçimde kavranamaz. Sonuçta büyük yeteneklerimiz, bana öyle geliyor ki, daha uzun zaman Avrupalı'ya tamamen bilinmez gelecek; öyle ki, yetenekleri geliştikçe ve özgün bir yapıya kavuştukça daha da anlaşılmaz olacaklardır. Oysa Rusçada bizlerin Dickens'ı İngilizler kadar, neredeyse bütün çizgilerine kadar anladığımıza inanıyorum; İngilizler kadar da seviyoruz belki de. Oysa Dickens ne kadar ulusal ve kendine özgü bir kişiliktir! Bundan çıkarabileceğimiz sonuç ne olabilir? Başka ulusları anlama, Rusların Avrupalılar önünde Tanrı vergisi yeteneği midir? Böyle özel bir yeteneği belki de vardır; eğer bu yeteneği varsa (yabancı dil konuşma yeteneğinin gerçekten

35 Puşkin'in iki yapıtı.

Batılılar'dan daha güçlü olması gibi), bu son derece önemlidir ve gelecek vaat eder, Rus insanını pek çok şeye yönlendirir, gerçi bu yetenek iyi midir, kötü müdür bilemem, ama geleceği olan, Rus insanının geleceğe yönelik hedeflerini belirleyecek bir güç olabileceği pekâlâ düşünülebilir. Daha doğrusu (çok kişi söylüyor bunu), Avrupalılar, hâlâ Rusya'yı geniş boyutta öğrenme gereksinimi duymadıkları için Rusya'yı, Rus yaşamını az bilirler. Gerçekten de Avrupa'da bizi ayrıntılı öğrenmeye özel gereksinim asla duyulmamıştır. Yine de hangi ulustan olursa olsun Avrupalı'ya başka bir Avrupa dilini öğrenmenin ya da o ulusun ruhunu kavramanın Rusçayı öğrenmekten ve Rus ruhunu kavramaktan daha kolay geleceğine kuşku yoktur sanırım. Herhangi bir amaç için (bu olmuştur) bizleri bilerek araştıran ve buna büyük emek veren kimi Batılılar çok konuda bilgi edinmelerine karşın, yine de birtakım olguları tam anlayamadan ayrılmışlardır ülkemizden; daha uzun zaman en azından bugünün ve yakın kuşağın anlayamayacağı söylenebilir. Bütün bunlar, Avrupa halkları ailesi içindeki hüzünlü yalnızlığımızı, daha uzun zaman sürecek Rusya hakkındaki yanlış önyargıları, bizleri her zaman kötü olarak görmeye olan belirli eğilimlerinin uzun zaman, gelecekte de süreceğini gösterir ve belki de Avrupa'nın bize karşı duyduğu çok güçlü, doğal ve iğrenç bir duygu üzerine temellenmiş, o sürekli genel düşmanlığı, pis bir şeyden tiksinir gibi bizlerden tiksindiğini, bir dereceye kadar karşımızda duyduğu bağnaz korkuyu, bilinen ve yüzyıllardan beri süregelen hakkımızdaki, asla Avrupalı olmadığımız yargısını açıklar... Kuşkusuz bundan alınıyoruz ve var gücümüzle Avrupalı olduğumuzu kanıtlamaya çabalıyoruz.

Avrupalı'nın bizi tümüyle anlamadığını söylemek istemiyorum elbette: Doğa ressamlarımız örneğin: Kırım, Kafkasya, hatta bozkır görüntülerimiz elbette ilgilerini çekecektir; bununla birlikte özellikle ulusal Rusya görüntüleri, yani Avrupa Rusya'sının Kuzey ve Orta bölgelerinden doğa görüntüleri, sanırım Viyana'da pek etki yaratmaz. "Pek gözleri okşamayan doğa" ve tüm çizgileri, deyim yerindeyse yavanlığı içinde bizlere sevimli, hatta değerli gelir. Alman'a ne duygularımızdan? Bay Kuinci'nin tablosundaki iki huş ağacını ele alalım (*Valaam'dan Görünüş*): İlk

planda bir bataklık ve sazlık, geri planda bir orman... Ormanın ardında yoğun bir sis ve nem... Nem adeta içinize işler, içinizde duyumsarsınız; tablonun tam ortasında ormanla sizin aranızda parlak ve capcanlı iki huş ağacı tüm görkemiyle belirir, tablonun en etkileyici yeri burasıdır. Bu resmin ne özelliği vardır peki? Tarzına söyleyecek sözüm yok, ama öylesine güzel ve etkileyici ki! Yanılıyorum belki de, Alman'ın pek hoşuna gitmeyebilir.

Tarihsel resim türümüz için ne söyleyebilirim ki! Çoktandır bu türde iyi çalışmamız yok; öyleyse Avrupa'yı şaşırtamıyoruz, hele hele savaş tablolarıyla hiç mi hiç; Çerkez göçleri bile (çok değerli, görkemli bir tablodur belki, ancak bu konuda bir yargıda bulunamam), bence yurtdışında güçlü bir etki yaratmaz. Gündelik yaşamı yansıtan tablolarımızdan, bu türümüzden bir şey anlayacaklar mı? Onca yıl ülkemizde egemenliğini sürdüren tür, gündelik yaşamla ilgili resim sanatımızdır; eğer gurur duyacağımız ve gösterebileceğimiz bir şeyler varsa, kuşkusuz, bu türümüzdür. Sözgelimi, *Bülbül Sesini Sevenler* adlı küçük tablo (Makovski'nin) –adı sanırım böyle olmalı, bilmiyorum– inceleyelim: Esnaf ya da emekli bir askerin küçücük odası, ötücü kuş satan biri, kuşçu da olabilir. Birkaç kuş kafesi... Sedirler, üzerinde bir semaver bulunan bir masa, masa başında oturan iki konuk, bülbül sesine meraklı iki tüccar ya da dükkân sahibi olabilirler. Pencere önüne asılı kafeste bir bülbül, sanırım ötüyor, uzun uzun şakıyordur. Konuklar kulak vermiş dinliyorlar. İkisinin de orta yaşta, önemli, cebi dolu dükkân sahibi ve vurguncu tiplerden olduğu bellidir; ev hayatında da kaba olabilirler. (Bu "kirli dünya"nın mutlaka bu tiplerden meydana geldiği ve ev hayatında kaba saba davranmak durumunda oldukları kabul edilir.) Oysa şimdi en masum, neredeyse dokunaklı bir hazla gevşemiş görünüyorlar. Pencere kenarında oturan, başını hafifçe öne eğerek kolunu asılı durumda havaya kaldırmış, dinliyor, eriyor adeta, yüzünde mutlu bir gülümseme; kendini bülbülün ötüşüne bırakmış: Yitirmekten korkuyormuşçasına bir şeyi yakalamak istiyor sanki. Diğeri semaverin başına oturmuş, sırtı bize dönük, ama arkadaşı kadar "acı çektiğini" duyumsuyorsunuz. Onları bülbül dinlemeye çağıran ev sahibi de karşılarında, kuşkusuz bülbül satmak için çağırmıştır onları. Kara kuru, sırık gibi

uzun, kırkını geçmiş biri, giyimine pek özen göstermemiş (burada düzgün giyinmeye ne gerek!). Tüccarlara bir şeyler diyor, emredici bir tavırla konuştuğunu hissediyorsunuz. Sosyal durumu nedeniyle, yani para bakımından kuşkusuz bir hiçtir, ama bülbülü var, hem de iyi cins bir bülbülü, bu yüzden alıcılarına tepeden bakıyor (sanki şakıyan kendisi...); tüccarlara küstahça ve sert davrandığı kesin (olur mu efendim!)... İlginç olan, "çok güzel bir bülbülü" olduğu için ev sahibinin kendilerine böyle davranması gerektiğini tüccarların düşünüyor olması. Çaylar içilecek ve pazarlık başlayacaktır... Akla bir soru geliyor şimdi, bir Alman ya da Viyanalı bir Yahudi (Odessa'da olduğu gibi, Viyana'da da Yahudi kaynadığı söyleniyor) bu tablodan ne anlar acaba? Biri belki tablo üzerinde yorum yapacak; orta sınıf Rus tüccarın cins at ve bülbül tutkunu olduğunu öğrenince, bunu çok saçma bulacaktır; bundan ne çıkar peki? Bir ölçüde soyut bilgidir ve neden bu kadar gülünç olduğunu Alman çok zor anlayacaktır. Bizler tabloya bakar ve güleriz; onu sonra hatırladığımızda nedense gülünç ve sevimli gelir bize. Tamam, gülerlerse gülsünler bana, bence bu küçük tabloda insan sevgisi bile vardır, yalnızca Rus insanına değil, bütün insanlığa duyulan bir sevgidir. Bu tabloyu zaten bunun için örnek olarak aldım. Ama işin en can sıkıcı yanı da şudur: Alman tablosunu, Alman yaşantısından bir tabloyu, tıpkı onlar gibi anlarız, neredeyse Almanlar kadar tat alırız, hayranlık duyarız da, onlar bizim tablolardan hiçbir şey anlamazlar. Bizler için bu bir anlamda yararlı olabilir.

Eston ya da Lifland[36] kamarasında iskambil oyununu ele alalım: bu, kuşkusuz anlaşılırdır, özellikle oyuna katılan bir çocuk; herkes kâğıt oynar, fal açar, bu bakımdan bir *Maça Onlusu* (tablonun adı) çok kolay anlaşılacaktır, ama sözgelimi Perov'un *Avcılar*'ını anlayacaklarını pek sanmıyorum. Ulusal türümüzden en anlaşılır tablo olduğu için bilerek seçtim bunu. Uzun zamandır da bilinen bir tablo: *Molada Avcılar*, biri hararetle ve arkadaşlarının gözlerinin içine baka baka palavralar atıyor, diğeri dinliyor ve bütün benliğiyle palavralara inanıyor, üçüncü avcı, yalanlara inanmıyor, yere uzanmış ve gülüyor... Ne harika! Açıklandığında, kuşkusuz Almanlar da böyle anlayacaklardır, ama bu ada-

36 Lifland: Livonya, şimdiki Litvanya.

mın Rus palavracısı olduğunu, Rusça palavralar savurduğunu kuşkusuz bizim gibi anlamazlar. Biz neredeyse neler söylediğini duyarız ve anlarız, palavra deyimlerini, üslubunu, duygularını biliriz. Bay Perov Fransız ya da Alman avcıları (elbette başka biçimde ve farklı kişiliklerde) tablosunda yansıtsaydı (bunu herhalde yapabilirdi), Rusların Fransız ve Alman palavralarını, ulusal ayrıntılarıyla –dilini ve temasını, bütün inceliklerini– daha tabloya bakar bakmaz kavrayacaklarına eminim. Bir Alman kendini ne kadar verirse versin, Rus yalanlarını anlamaz. Elbette onun için önemli bir kayıp değildir bu, belki de bizim daha yararımızadır, ama Alman tablodan pek anlamaz, öyleyse gerektiği gibi değerlendirmez; bu üzücü bir durum, çünkü oralara, bize övgüler düzsünler diye gidiyoruz.

Viyana'da Makovski'nin *İlahi Söyleyenler* tablosuna nasıl bir yorum getireceklerini doğrusu bilemem, gündelik yaşamı yansıtan tür değil, tarihsel bir tablo. Şaka yaptım tabii, ama yine de bir inceleyin: Ayinde ilahiler okuyan, bir dereceye kadar resmi giysili korodan başka bir şey göremezsiniz. Bu bayların tümü resmi giysiler içinde, sinekkaydı tıraş olmuşlar. Örneğin şu favorili baya bakın, giysisinin üzerine pek gitmediği ve yalnızca ayin sırasında giydiği apaçık belli. Aslında kilise şarkıcılarının hepsi bu tür kıyafeti sadece ayinlerde giyerler, ezelden beri, çok eski zamandan beri böyle olagelmiştir; ne var ki bu garip giysiler özellikle göze batıyor. Bu namuslu memuru resmi giysili ve işyerinde görmeye alışmışsınızdır; uysal, ağırbaşlı, terbiyeli, tıraş olmuş orta sınıf insanıdır. Bu "yaralanmış" memur olağanmış gibi çeke çeke söyler ilahisini; "yaralanmış" kendisine baktığımızı görünce birden ciddileşir. Bu iyi niyetli, dürüst, görevinden huzur duyan adamın "yaralanmış" olabileceğini düşünmekten daha saçma bir şey olmaz! Ona bakmadan, başınızı çevirerek dinlerseniz güzel şeyler çıkacaktır, ama gözlerinizi ondan yana çevirirseniz, size sadece ilahi okunuyormuş gibi gelir, o kadar... Burada tamamen başka şeyler vardır...

"Eğilimden" son derece ürkerim, özellikle mesleğinin daha başında genç bir ressama egemen olmuşsa... Beni asıl korkutan nedir, bilir misiniz? Asıl bu eğilimin amacına ulaşmaması korkutur beni. Adını şimdi vermek istemediğim, geçenlerde bir yazı-

sını okuduğum aziz bir eleştirmen körü körüne bir akıma saplanmadan, konuya bütünüyle yabancı ve herhangi bir "eğilim" kesinlikle göstermeyen, yalnızca sanat gereksinimiyle gerçekleştirilen bir sanatsal yaratının, görünüşte "anlamsız bir merakın tatmini"ne benzese de, örneğin gömlek şarkılarından (Gudd'un değil, bizim yazarların) amacına ulaşmada daha yararlı olduğuna inanır mı acaba? Eğitim düzeyi yüksek olan insanlarımız bile, göründüğü kadarıyla, genç yazar ve ressamlarımızın yüreklerinde ve beyinlerinde bazen neler olup bittiğini çözemiyorlarsa elden ne gelir! Körü körüne edinilen duygu ve anlayışların ne yavan çorbasıdır bu!

Toplumun baskısından etkilenen genç şair duygularını imgelerinde açığa vurma doğal gereksinimini yüreğinde bastırır; "anlamsız merakla" suçlanacağından çekinir, ruhundan taşmak isteyen imgeleri kendi içinde boğar, adeta siler; geliştirmeden, umursamazca bir kenara bırakır ve hastalıklı bir çırpınmayla, genel, resmi, liberal ve sosyal düşünceye uyan temaya zorlar kendini. Ah, ne kadar basit ve safça bir aldanıştır bu, ne kaba bir aldatıdır! Bu hatanın çirkinliği kusurun (ya da liberalizmin kusur gördüğü şeyin) açığa çıkarılmasında ve amaca ulaşmada kin ve öç duygusunun tek ve en uygun yol olarak görülmesidir! Gerçi bu dar, sıkışık yolda bile bu güçlü yetenek kendini kurtarabilir, daha işin başında unutulup gitmezdi; "söz gümüşse sükût altındır" altın kuralını arada bir hatırlaması yeterdi. Çok şey vaat eden, ama kuşkusuz bir çeşit resmi üniforma giydiren akım dediğimiz şeyin yiyip bitirdiği pek çok üstün yetenek vardır. Nekrasov'un son iki uzun şiirini okudum. Bu saygıdeğer ozanımız kuşku yok ki üniformayla dolaşıyordur şimdi. Yine de bu uzun şiirlerinde Bay Nekrasov'un eski yeteneğini hatırlatan güzel bölümler var. İyi de, üniformalılığa, tarzdaki, düşüncedeki ve doğallıktaki üniformalılığa ne diyeceğiz? Evet, doğallıkta bile... Sözgelimi sayın şairimiz bilmez mi ki binbir zorluklarla bahtsız kocasıyla görüşme sağlamış, telega'yla[37] altı bin kilometre yol yapmış ve bizleri de inandırdığı gibi neredeyse "arabanın güzelliklerine varmış," Altay Dağları'nın yüce doruklarından uçup

37 Yaylı araba.

gelmiş (bu kesinlikle imkânsızdır ya!), en derin yurttaşlık duygusuyla dolup taşan bir kadın, evet, şairimiz bilmez mi ki, sevgili kocasının ayağındaki prangaları değil, önce kocasını öper ve birden içinde yüce bir yurttaşlık duygusunun kabarması halinde de sonra zincirleri öper; soylu bir kadın kesinlikle böyle davranır. Bu eleştirimin kuşkusuz önemi yok, ayrıca yer vermeme de değmezdi, çünkü yazılıp bitmiş bir şiir. Aslında Nekrasov edebiyatımızda isim yapmış, üstün bir şairimiz, güzel şiirleri çoktur. Acıların ozanıdır ve bu unvanı hak etmiştir. Yenilerin hali içler acısı! Mesleğinin başında resmi üniformalılığa boyun eğmeyecek, dolayısıyla edebiyat vereminden ve ölümünden korunacak yetenek hiçbirinde yok. Resmi üniforma öyle ışıl ışıl parlarken elinden ne gelir! Hem de nasıl yararlıdır! Hele hele günümüzde kişinin daha bir yararınadır!..

Bir gazetede Bay Repin'in yedekçileri üzerine yazılanları okuyunca birden korkuya kapıldım. Bir kere, konusu ürkütücüydü: Yüksek sınıfların halka ödemediği borçlar üzerine bilinen sosyal düşünceyi en çok yedekçilerin yansıttığı kabul edilir bizde... Bu insanların tümünü, alınlarındaki o malum yaftayla üniformalı görmeye hazırladım kendimi; sonra bakın ne oldu. Neşeme bakılırsa tüm endişelerim boşunaymış: Su katılmadık yedekçilerden başkası değillermiş. Tabloda görünenlerden hiçbiri seyredene: "Ne kadar mutsuz olduğuma baksana, halka bir ölçüde senin de borcun var!" diye haykırmıyor. Sadece bu bile ressamı çok başarılı kılabilir. Anlı şanlı bildik tipler: Öndeki iki yedekçi gülümsüyor gibi, hiç değilse pek ağlamıyorlar ve sosyal durumlarını hiç de düşünmüyorlar. Bir asker bozuntusu hile düzen peşinde, gizliden piposunu doldurmak istiyor. Bir muço ciddi tavırlar takınmış, bağırıp çağırıyor, handiyse hır çıkaracak, şaşırtıcı bir tip, tablonun neredeyse en başarılı tipi; en arka planda yüzü görünmeyen, başını öne eğmiş, güçlükle yürüyen zavallı köylü – yedekçiyle, tabloda yansıtılan ana düşünce açısından aynı etkiyi sağlıyor. Yüzyılların dertleri ve acılarıyla imanı gevreyen bu adamın zavallı, perişan başına, yüksek tabakanın halka değgin politik, ekonomik ve sosyal düşüncelerinin zamanla da olsa girebileceğini düşünmek olanaksızdır. Siz, sevgili eleştirmen, bu zavallı köylünün düşüncesindeki uysal masumiyetin, sizin düşündüğü-

nüzden, özellikle yönlendirici ve hoşgörülü amacınızdan çok daha fazla amacına ulaştığını biliyor musunuz? Kimi izleyici, bu köylüye ya da şu çırağa ve düzenbaz, aşağılık askere duyduğu bir acıma ve sevgiyle ayrılır salondan. (Ne sevgiyle ama!) Bu zavallı, savunmasız insanlara sevgi duyguları beslemeden oradan ayrılamazsınız. Zorunlu olduğunuzu, gerçekten bu insanlara zorunlu olduğunuzu düşünmeden edemezsiniz... Bu yedekçi "grubu" sonra düşlerinize girecek, on, on beş yıl geçse de belleğinizden silinmeyecektir! Böylesine doğal, masum, sıradan olmasalardı, bu denli etki ve duygu yaratmazlardı. Günümüzün tablosu gerçekten budur! Ne kadar yaldız şeritlerle işlenirse işlensin, üniformalarının yakaları iğrençtir! Burada sözü fazla uzatmaya ne gerek var! Tabloları sözlerle anlatmak çok güçtür. Büyük söz ama, sadece şunu söyleyeceğim: Gogol tipleri bunlar. Repin'in kendi çapında bir Gogol olduğunu söylemiyorum. Resim sanatımız Gogol'e ve Dickens'a henüz erişmedi.

Ancak Bay Repin'de bazı abartmalar gözden kaçmıyor: Özellikle giysilerde, sadece iki yedekçinin giysilerinde... Bu kadar perişan, paçavralar içinde olamazlardı: Örneğin gömlek, kazayla kıyma makinesine düşmüş gibi. Yedekçilerin ışıl ışıl giysilere bürünecek halleri yok. Elbette bu insanların nereden geldiklerini herkes biliyor: En azından basından sıkça öğrendiğimiz gibi, evlerinde yaşadıkları kış boyunca neredeyse bitki kabuklarıyla beslenirler; bahara doğru, hiç sözleşme yapmadan, sadece pirinç lapasına mavnalarda kürek çekmeye giderler. Daha çalışmaya başladıkları ilk günde açlıktan lapaya saldıran ve aşırı yemekten "çatlayarak" ölen yedekçiler olduğu biliniyor. Hekimler cesedi yarıp incelediklerinde, boğazına kadar lapayla dolu olduğunu görmüşler. Bazen böyle insanlarla karşılaşılıyor işte! Ama sükût altındır yine de, bir de böyle bir gömleği üzerinizden çıkardıktan sonra insan bir daha giyemez, zaten giyilecek hali de kalmamıştır. Ancak tablodan çıkarılacak ana düşüncenin değeri ve özgünlüğüyle karşılaştırdığımızda bu küçücük abartılar hiç kalır.

Yazık ki Bay Repin'i hiç tanımıyorum. Genç midir, yaşlı mıdır, öğrenmeyi isterdim. Çok genç, mesleğine yeni başlamış biri olmasını ne kadar isterdim! Birkaç satır yukarıda "yine de bir

Gogol değildir" demekle biraz aceleci davrandım. Evet, Bay Repin, haklı başarınızla gururlanmayın hemen; bir Gogol olmanız için çok yollardan geçmeniz gerek. Resim sanatımız iyi yolda, yeteneklerimiz var; gelgelelim geliştirmede, yaymada yetersiz kalıyoruz. Örneğin Dickens'ın resmi güçlü değildir, ama *Pickwick*'i, *Oliver Twist*'i, *Antikacı Dükkânı*'nda "dede ve torunu" yaratmıştır; hayır, bizim resmimiz hayli gerilerde, *Avcılar*'da ve *Bülbüller*'de sayıyoruz hâlâ, Dickens'ta pek çok "Avcılar" ve "Bülbüller" ikinci derecede yer alıyor. Birtakım belirtilerden yola çıkarak günümüz resim sanatında "Pickwick" ve "Torun"un bile ülküsel göründüğünü düşünüyorum, kimi ünlü ressamlarımızla yaptığım sohbette, ülküsel sanattan cin görmüş gibi korktuklarını sezdim. Soylu bir korku olduğuna kuşku yok, ama önyargılı ve gereksiz bir korku... Ressamlarımıza biraz daha cesaret ve düşünce bağımsızlığı, belki de biraz kültür gerek. Bir dereceye kadar sönmüş görünen tarihsel türümüze zarar verenin işte bu olduğunu sanıyorum. Anlaşılan, günümüz ressamları tarihsel resim türünden korkuyorlar, her çeşit yeteneğin tek yasal ve tek gerçek çıkış yolu gördükleri gündelik yaşamı yansıtan türe yöneldiler. Bana öyle geliyor ki ressam (kendi anlayışına göre) tarihsel resim türünde mutlaka "ülküleştirme" zorunda kalacağı, dolayısıyla bunun yalan anlamına geleceği kuşkusuna kapılmıştır sanki. "Gerçeği olduğu gibi yansıtmak gerekir" diyorlar; oysa böyle bir gerçeklik kavramı hiç yoktur ve yeryüzünde hiçbir zaman da var olmamıştır, çünkü nesnelerin özüne varamaz insan; doğayı, duyguları aracılığıyla düşüncesinde yansıttığı biçimde algılayıp benimser; öyleyse düşünü ön plana almak ve ülkülerden korkmamak gerekir. Sözgelimi bir ressam, portresini yapmak için karşısına modelini oturtur önce, gereken ön hazırlığı yapar, inceler. Neden davranır böyle? Çünkü insanoğlunun her zaman gerçek yüzünü yansıtmadığını deneyimleriyle bilir; bu nedenle, modelin "kendisine en çok benzediği" anı yakalamaya çaba gösterir; bu anı yakalamak ve bulmak ressamın Tanrı vergisi yeteneğidir. Ressamın burada yaptığı önündeki gerçeklikten çok, kendi düşüncesine inanmak değil midir? Ülkü de bir gerçekliktir zaten; yaşadığımız gerçeklik gibi tam anlamıyla anlaşılırdır. Birçoğumuz bunu bilmiyor gibidir. Örneğin

Bronnik'in *Pisagorcuların Övgüsü* tablosu: Gündelik yaşamı konu alan kimi ressam (en yeteneklisi bile) çağdaş ressamın bu tür temalara kafayı takmasına şaşırır. Oysa bu temalar (hemen hemen düşlemseldir) günümüz gerçekleri kadar gerçektirler, sanat için de, kişi için de gereklidirler.

Gündelik yaşamı yansıtan tür nasıl bir şeydir? Ressamın içine doğduğu gibi işlediği ve kendi gözüyle gördüğü –örneğin özel gözle görülemeyen, bugünün değil, olup bitmiş olayların yansıtıldığı tarihsel gerçeklikten farklı olarak– günümüz gerçeğini yansıtan bir türdür. (Nota bene: "Kendi gözüyle gördüğü" diyoruz. Dickens, Pikcwick'i asla kendi gözüyle görmemiştir; sadece gözlemlediği gerçeğin çok çeşitliliğiyle görmüştür onu, tipini yaratmış ve gözlemlerinin sonucu olarak sunmuştur. Böylece Dickens gerçekliğin yalnızca ülküsünü aldığı halde, bu yarattığı tip gerçekten var olmuş kadar gerçektir.) Bu arada bizde gerçeklik üzerine farklı anlayışlar yığını vardır. Örneğin tarihsel gerçeklik, kuşkusuz, yaşadığımız zamanı değil, olup bitmişi yansıttığı için sanatta gündelik tür değildir. Hangi ruhbilimciye sorarsanız sorun şöyle açıklayacaktır size: Geçmiş olaylar, özellikle çok geçmişte olup bitmiş tarihsel bir olay (geçmişi düşünmeden yaşamak mümkün değildir) yansıtılırken, olay kesinlikle bitmiş haliyle aktarılır, yani ressamın kişi ya da olayı betimlemeye çalıştığı o tarihsel anda, henüz bitmemiş olayın sonraki gelişimi de eklenerek sunulur. Bu yüzdendir ki tarihsel olayın özü hiçbir ressamda gerçekte olduğu gibi tıpkı tıpkısına verilemez. Böylece ressam elinde olmadan sanki "ülküleşmek" zorunda kalacakmış gibi boş bir korkuya kapılır; kendi anlayışına göre yalana sürüklenmek demektir bu. Sanal yanılgılardan kaçınmak için bu iki gerçeği –tarihsel ve günümüz gerçeğini– birbirine karıştırmayı getirir aklına (bu tür olaylar olmuştur); bu doğal olmayan karışımdan, daha çok, yalan doğar. Düşüncemi sorarsanız bu yıkıcı yanılgı Bay Ge'nin bazı tablolarında kendini göstermektedir. Bir zamanlar olmadık gürültülere neden olan örneğin *Gizli Ayin* tablosunda gerçekçi bir tür yaratmıştı. Dikkatle inceleyin: Tamamen olağan insanların olağan tartışması olduğunu görürsünüz. İşte, İsa yerde oturuyor. Acaba İsa mıdır? Çok iyiliksever bir genç olabilir, Yahuda'yla tartıştığı için üzüntülüdür, Yahuda ele vermeye gideceği için ayakta ve giyiniktir; İsa bildiğimiz İsa değildir. Yoldaşları onu yatıştırmak için Öğretmen'e koşuyorlar; ancak akla şu soru ge-

liyor: Hıristiyanlığın on sekiz yüzyıldır peşinden gidenler nerededir peki? Bay Ge'nin tablosundaki gibi, akşam yemeğine hazırlanan böyle olağan insanların olağan tartışmalarından bu denli yüce bir sonuç çıkarılması mümkün mü?

Burada hiçbir açıklama yok, tarihsel gerçekler yok... Gündelik yaşamın gerçekliği bile yoktur burada, her şey düzmece, bir uydurma...

Hangi açıdan ele alırsanız alın, olay böyle meydana gelmiş olamaz: Gelecek için burada ne orantı var, ne de uyum. Tisiano, *Sezar'ın Hakkı Sezar'a* adlı ünlü tablosundaki gibi, bu Öğretmen'e aynı yüzü verseydi, o zaman çok şey anlaşılırdı. Oysa Bay Ge'nin tablosunda iyi niyetli insanların basit tartışmalarını görüyoruz sadece. Ne yazık ki bir sahtelik, körü körüne bir düşünce çıkıvermiş. Baştan aşağı sahtedir ve gerçeklikle asla ilgisi yoktur. Bay Ge sözde gerçekliğin peşinde koşuyordu!..

* * *

Ama sergiyi unuttum... Aslında muhabirlik neyime benim? "Bir vesileyle" bir iki not tutayım demiştim. Bununla beraber, yazı işleri kurulumuz Viyana resim sergisine gönderilen ressamlarımızın tabloları hakkında ayrıntılı bir yazıyı dergide yayınlama işini üzerine alıyor; bizim tabloların sergiyi gezen yabancılar üzerinde bıraktığı izlenimleri aktarması, sergiden onlarla ilgili bilgi vermesi yerinde olur...

X
Karnaval Giysili

Sen de kimsin!

Ruskiy Mir'de ([Rus Dünyası] 103. sayı) benimle ilgili ağır hakaretler içeren bir yazı çıktı. Aslında küfürlü yazıların hiçbirine yanıt vermem; ileri sürülen görüşler bakımından bu yazıya yanıt vereceğim, hangi bakımdan olduğu da yanıtımdan anlaşılacaktır.

İlkin, burada önemli olan, bana ağır sözler eden kişinin bir din adamı olmasıdır – bu taraftan böyle bir saldırıyı hiç beklemiyordum. Pap. P. Kastorski imzalı bir "yazı". Nedir bu Pap? Papaz mı, yoksa papazdan farklı anlama gelen bir kısaltma mı? Ancak konusu kiliseyle ilgili. *Grajdanin*'in 15. ve 16. sayılarında Bay Nedolin'in "Zangoç" adlı uzun öyküsü yayınlanmıştı. İşte konumuz buna dayanıyor.

İşte "yazı":

Evli Keşiş Üzerine Bekâr Anlayışları

Zamanımızda öykücülerimizin ve romancılarımızın yapıtlarında din adamlarına ve kilise cemaati üyelerine sıkça yer verdikleri görülüyor; daha çok ikinci planda, deyim yerindeyse aksesuar olarak kullanılıyorlar. Onları yazmak güzel bir şey. Dinsel hayatımızda çok ilginç kişilikler vardır, niçin onların iyi ya da kötü yanlarını yansıtmayalım ki? *Otoçestvenniye Zapiski*'de "Bir Zangocun Notları"nın geçenlerdeki başarısı, *Ruskiy Vestnik*'te *İlahi Söyleyenler*'in elde ettiği büyük başarı, dinsel çevrenin yazınsal olarak yansıtılmasının toplumumuzda ne denli büyük ilgi uyandırdığını gösterir. Adı geçen iki yapıtta din adamlarımızın değişik yönleri ele alınmış ve ikisi de ilgiyle ve keyifle okunmuştur. Neden mi? Edebiyattan anlayan, işini bilen kişiler tarafından kaleme alınmışlardır çünkü.

Gelgelelim öykünmeyle ya da herhangi bir şekilde –sözgelimi kendine aşırı güvenle ya da düşüncesizce– konuyla ilgili hiçbir anlayışları olmayan insanlar böyle bir işe giriştiklerinde hiç de aynısı çıkmıyor. Sadece kendilerini rezil duruma düşürüyorlar ve yalan görüşlerini bulaştırarak davaya zarar veriyorlar; bu yüzden bu tür zararlı girişimleri –dinsel yaşantımızın gülünç duruma düşürülmesini– görmezlikten gelmek olmaz. Yazar Dostoyevski'nin kilise şarkıcıları üzerine koyu bilgisizliğini geçenlerde *Ruskiy Mir*'de açığa çıkaran zangocun ardından ben de, aynı Bay Dostoyevski'nin redaktör olarak imzasını koyduğu *Grajdanin* dergisinde, yine tüm

çıplaklığıyla ortaya çıkan kaba, anlamsız ve bağışlanamaz cehaleti karşısında artık daha fazla susmayacağım

Şimdi burada duralım. "Yazar Dostoyevski'nin cehaletini *Ruskiy Mir*'de açığa çıkaran zangocun ardından..." Bu da ne demek oluyor? Hiçbir yerde okumadım (yine *Ruskiy Mir*). Araştırıp buldum; 87. sayıda gerçekten de "zangoç" imzalı bir açıklama var. Neymiş bir görelim:

Kilise Şarkıcılarının Giysileri Üzerine
(Yazı işlerine mektup)
Grajdanin'in 13. sayısında (26 Mart tarihli) Bay Dostoyevski'nin klasik resim sergisi nedeniyle kaleme aldığı yazısını okumuş bulundum. Bay Dostoyevski, ressam Makovski'nin *İlahi Söyleyenler* tablosu üzerine yorum yaparken yazısında şu satırlara yer veriyor: "Bu bayların hepsi resmi giysiler içinde ve sinekkaydı tıraş olmuşlar. Aslında bütün kilise şarkıcıları bu tür giysileri yalnızca görevleri nedeniyle giyerler ve ezelden beri giyerler, çok eski zamandan beri böyle olagelmiştir."

Burada duruyorum; bir kere ben böyle saçma bir cümle kurmadım; kullandığım ifadeler aynen şöyle: "Aslında bütün kilise şarkıcıları bu tür giysileri görevleri nedeniyle giyerler, ezelden beri, çok eski zamandan beri böyle olagelmiştir." Bu farklı bir cümle...

Devam ediyorum:

Bu, temelden yoksundur: Ne ezelden beri, ne de çok eski dönemlerden beri kilise şarkıcıları Rus kiliselerinde hiçbir zaman, günümüzde ve Makovski'nin tablosunda yansıtılan kilise şarkıcılarının üzerinde gördüğümüz kostümleri giymemişlerdir. Bu sırmalı, süslü kostüm türü sonradan, Batı'dan, daha doğrusu Polonya'dan alınmıştır, bizim kilise hiyerarşisinin çok saygın üyeleri arasında, bu maskeli balo tarzı giysileri yersiz bulanların sayısı az değildir ve koro şarkıcıları onların önünde, Polonya tarzına göre daha sade ve ede-

be uygun o siyah cüppeleriyle ayakta durarak ilahi söylerler. "Ezelden, çok eski zamandan" beri kilise şarkıcıları üzerlerinde uzun siyah cüppeleri, ellerinde de mutlaka ilahi kitapları ayakta ilahi söylerlerdi; aynı biçimde günümüzde dini bütünlerin kiliselerinde de, dinden sapmışların tapınaklarında da şarkıcılar ayakta dururlar.

(Not: Buradan, zamanımız Ortodoks tapınaklarında şarkıcıların oturarak ilahi söyledikleri anlamı çıkabilir. Bilge kişileri dinlemek her zaman yararlıdır!)

Bay Dostoyevski'nin bilgiden yoksun sözleri nedeniyle, Rus tarzına uygun, yeni bir şekle çoktan sokulması gereken bu süslü püslü kostümler üzerine (bu yüzden herhalde deprem meydana gelecek) temelsiz görüşlerin güçlenmesinden endişe duyarak (vay vay...) bu kısa yazıma *Ruskiy Mir*'de yer verilmesini yazı işleri kurulundan özellikle rica ederim.

Zangoç

Papaz Kastorski'nin sözünü ettiği zangocun yazısı işte bu. Kastorski'ye yanıt vermeden, önce şu zatın konusunu bitirelim.

Neden sinirlendiniz, Bay Zangoç? Hataları belirtiyor, yol gösteriyorsunuz da, asıl hataya düşen siz oluyorsunuz: "Bu, temelden yoksundur, ne ezelden, ne de çok eski zamandan beri kilise şarkıcıları Rus kiliselerinde hiçbir zaman böyle kostümler giymemişlerdir" diyorsunuz. Ne demek bu? Neden "temelden yoksun oluyormuş?" "Ezelden beri, çok eski zamandan beri..." ifadeleri niçin kullanılamazmış? Ne yani, dün falan mı giyiyorlardı bu giysileri? Hiç değilse de-de-le-rimizin de-de-leri zamanından beri giymemişler midir?

Sözlerimizi düzeltmeye kalkışıyorsunuz. Derin bilgili bir tarihçinin çatılmış kaşlarıyla ortaya çıkıyorsunuz da, bir şey söylemiyorsunuz. Derin bilgi sahibi tarihçinin kilise şarkıcılarının bu giysileri kullanmaya başladıkları yılı, zamanı, belki de gününü tam doğrulukla belirleyeceğini beklerken bir yığın gereksiz laflar ettikten sonra "Polonya'dan geçmiştir" diye za-

yıf bir tahminle yetiniyorsunuz, o kadar! Laf ebeliği bunlar, laf ebeliği!..

Yalnızca şuna yanıt verin Bay Zangoç: Size göre, bizde pek çok insanın üzerinde, kilise görevlilerinde de etkisini gösteren Polonya tarzı çoktan beri mi vardı, yoksa düşüncenize göre üç günlük falan mıydı sadece? Birazcık anlaşılabilir olsun diye kullanılan "uzun zamandan beri böyle olagelmiştir" cümlesinde yanlış olan nedir peki?

Bu giysiler (ya da benzerleri) Büyük Petro döneminden beri kullanılmaktadır, öyleyse hemen hemen Patriklik dönemiyle de örtüşmektedir. Ne kadar eski olduğu ortadadır. "Geçenlerde" denebilir mi buna? "Ezelden beri" ya da "çok eski zamandan beri" denemez mi? Yazımda kilise şarkıcılarımızın bu giysileri hangi dönemden beri giydiklerini ve tam tarihini belirtmediysem bir niyetim olmadığından, yalnızca "çok eskiden beri" ifadesini kullanmayı istediğimdendir. Bu "çok önceden" ifadesi her zaman "yüzyıllardan beri" anlamında kullanılabilir ve yazımı okuyan herkes bu biçimde anlar. Ne Dimitri Donski, ne de Yaroslav[38] zamanından söz ediyorum. Ben yalnızca, "çok önceden" anlamında kullanmak istemiştim, o kadar...

Bilge zangoçtan bu kadar söz etmek yeter. Saldırdı, el kol hareketi yaptı ve sonuçta bir şey çıkmadı. Hiç değilse "Bay Dostoyevski'nin bilgiden yoksun sözlerinden endişe duyarak... vs" cümlesini incelikle kullanmış. Ama pap. Kastorski zangocun koyduğu sınırları bir kalemde aşıp geçiyor. Çok atak, heyecanlı bir kişilik! "Yazar Dostoyevski'nin kilise şarkıcılarına ilişkin koyu bilgisizliği...", "... aynı Bay Dostoyevski'nin redaktör olarak imzasını koyduğu *Grajdanin* dergisinde, yine tüm çıplaklığıyla ortaya çıkan, kaba, anlamsız ve bağışlanamaz cehaleti karşısında artık daha fazla susmayacağım..."

Şu Dostoyevski denilen adamın korkunç bir cinayet işlediğini sanırsınız: Bağışlanması bile mümkün değil! Sevgi timsali olması gereken bir din adamı bağışlayacak halde değilmiş! Peki nasıl bir "cehalet"miş bu? İşin aslı neymiş? Elimizden bir şey gelmez, Kastorski'nin yazısına olduğu gibi yer vereceğiz, okurlarımıza bir ziyafet sunalım bakalım. "Birazcığı niçin

38 Aleksandr Nevski'nin oğlu, Tver prensi.

daha iyi olsun? Ne kadar çok olursa o kadar iyidir" – işte benim düşüncem.

Grajdanin dergisinin 16 Nisanda çıkan 15. ve 16. sayılarında "Zangoç" adlı bir öykü yayınlandı. Bay Nedolin'in dost çevresinden bir öykü. Baştan aşağı düzmece ve insana olamaz dedirtecek kadar gerçeklere uymayan bir temeli var: Öyküde karısından sürekli dayak yiyen çığırtkan sesli bir zangoç anlatılıyor. Adam sonunda dayaklardan bezerek, "kendini sadece Tanrıya adayacağı, artık dünyasal hiçbir şeyi düşünmeyeceği" manastıra sığınıyor. Manastır duvarları ardında yaşamaya başlıyor, dayakçı karısı her gün gelip manastır duvarı dibinde bekliyor; kocası sürekli, makamını değiştirerek, çeke çeke ilahiler söylemektedir:

Kutsal gözden, ulu Tanrım
Kılıçla galeyana geldi mi,
Elçisi Tanrı buyruklarının
Yıkıp geçer koca devi...

Terk edilen kadın "manastır duvarı dibinde duruyor, alev alev yanan başını duvara dayayarak gözyaşları döküyor" ve manastırı mesken edinen kocasına dönmesi için yalvarıp yakarıyor, "kulu, köpeği olacağını" söyleyerek ikna etmeye uğraşıyor. Ama adam karısının sözlerine aldırmıyor ve böylece manastırda kalıyor, burada ölüyor.

Ne zavallıca, olmayacak, deli saçması bir uydurma! Kim bu Bay Nedolin, bilmiyoruz, ama kesinlikle ne Rus yaşamından, ne de Rus mevzuatından haberi var; o kadar bilgisizdir ki Rusya'da evli bir erkeğin manastıra sözümona yerleşebileceğini ve oraya kabul edilebileceğini sanıyor; peki, şu redaktör, geçenlerde kendisinin tam bir Hıristiyan ve üstelik Ortodoks olduğunu, bir Ortodoks olarak da en akıl almaz mucizelere inandığını söyleyen Bay Dostoyevski nasıl bilmez bunu? Belki de evli bir erkeğin manastıra kabul edilmesini mucizelere bağlıyordur; böyleyse, bu ayrı bir mesele, ama kendi kilisesinin yasa ve kurallarını az çok bilen herkes,

böyle bir mucizenin bile bizde asla yaşanmayacağı konusunda Bay Dostoyevski'yi kolayca inandırabilir, çünkü eşi sağ olan bir erkeğin manastıra kabul edilmemesini öngören ve hiçbir manastır idaresinin çiğneyemeyeceği olumlu yasalarla, bu kesinlikle yasaklanmış ve cezalandırılmıştır.

"Zangoç" öyküsünün son derece kısır ve beceriksizce kurgulanmış konusu gerçeğe uygun çözümlenseydi, yansıtılan çevrenin yaşantısı pek fazla bilinmese de, yazar ya da yayın yönetmeni için bu kolaylık olur, kuşkusuz iyi bir şeyler çıkardı. Öykü sözgelimi, zangocun, şirret karısından gizlenmek amacıyla manastıra sığınması olayında etkileyici dokunaklılığa ulaşabilirdi, ama manastırın birinden evli olduğu için kovulur ve bir ötekinden karısı gelir ısrarla isterdi onu ve belki de onu yine döverdi. Yurdunun hiçbir köşesinde karısından bir türlü kurtulamayan ve aynı zamanda manastır yaşamına gönlü akan zavallı zangoç, ne bileyim, Müslüman Türk sultanının yönetimi altında bulunan ve Rusya'ya göre daha bağımsız olarak faaliyetlerini sürdüren *Afon*'daki[39] Ortodoks kilisesine sığınabilirdi. Bilindiği gibi orada, değişik dinsel akımlara yönelmiş evli insanları bazen manastıra almaktan çekinmezler, karısından acımasızca dayak yiyen bir zangoç da böyle bir yerde barınabilir, dua edebilir, ilahiler söyleyebilirdi; ama ne olursa olsun, *Grajdanin*'in zangocu gibi asla makamı değiştirilmiş ilahiler değil, sadece ve sadece gerçek ilahiler söylerdi, bir kere, din adamı unvanı almış kişiler, ilahilerin bu biçimde değiştirilmesine itibar etmezler çünkü; ikincisi, seslendirilemez ve söylenemezler; üçüncüsü, Ortodoks manastırı duvarları gerisinde asla dünyevi şiir söylenmesine izin verilmez ve manastırda yaşayan herkes bu yere yakışan sessizliği bozmamak için bu yasağı çiğnemeye cesaret edemez.

Pap. P. Kastorski

Şimdi tek tek yanıt verelim: İlkin, "Zangoç"un hiç de gündelik yaşamdan bir öykü olmadığını açıklayarak en önemli nok-

39 Yunanistan'da dağ ve buradaki Aynaroz manastırı.

tada papaz Kastorski'nin heyecanını yatıştıralım. Sayın Bay Nedolin (takma ad değildir), hayatının bir bölümünü önemli devlet hizmetlerinde geçirmiş, kilise yaşamıyla şu durumda bile hiç ilgilenmemiş biridir. Kahramanı "zangoç" kendisini ve öyküsünü hiçbir kayba uğratmazdı, sözgelimi bir postane memuru olabilirdi, öyküde zangoç olarak kalmışsa, olayın gerçek olmasındandır yalnızca. Olağandışı, neredeyse fantastik bir öyküdür. Olağanüstü rastlantıyla yazılmış gerçek bir olayın her zaman fantastik öğeler taşıdığını, inanılmaz göründüğünü siz, papaz Kastorski bilir misiniz? Bir sanat yapıtının görevi yaşamın rastlantısallığı değil, zekice kavranılan ve türdeş yaşam olaylarının çok çeşitliliğinden doğru biçimde çıkarılan genel düşüncelerdir. Bay Nedolin'in öyküsünde, insan ruhunun bütünüyle değişik yanları bir araya getirilmiştir. Bunun tersine, gündelik yaşamı anlatma iddiasında olsaydı, bu açıdan tek bir anlatıyla kesinlikle olağandışılığa düşerdi. Geçenlerde, yani birkaç ay önce ünlü bir manastırda bir olay meydana geldi, anlatılanlara göre, aklından zoru olan, kötü niyetli bir papaz okulda on yaşındaki bir çocuğu acımasızca döverek ölümüne neden olmuş, hem de tanıkların gözü önünde. Söyleyin, ilk bakışta bu olay olağandışı gibi görünmüyor mu? Oysa tam anlamıyla gerçek bir olaydı. Biri çıkıp bu olayı yazsın, kim bilir ne gürültüler kopar, inanılmaz bir olay olduğunu, belirli bir niyetle yazıldığını ilan ederlerdi, manastırlarımızın gerçekleri açısından bakıldığında, bu kanıya varanlar haklı da çıkacaklardır. Böyle bir yazı da gerçeklikten uzak olurdu tabii; hâlâ manastırlarımızda Tanrıyla ve kiliseyle yatıp kalkan, melek ruhlu papazlarımız vardır ve kötü niyetli bir papazın bu serüveni de her zaman istisna olarak kalır. Ancak bir öykü yazarı, bir şair için gündelik yaşamın yansıtılması dışında değişik amaçlar söz konusu olabilir; insan ruhunun ve doğasının genel, sonsuz ve sanırım asla incelenmemiş derinlikleri vardır. Bir "zangoç" öyküsü yazıldıysa, bunun mutlaka gündelik yaşamı yansıtacağını sanıyorsunuz; madem gündelik yaşam anlatılacak, öyleyse onu yazmak için, size göre, mutlaka kendine bir yer edinmiş, tanınmış yazarlar girişmeli: "Sahamıza sakın gireyim deme! Bu bizim köşemizdir, bizim işimizdir, bizim kazanç kaynağımızdır" diyeceksiniz. Bu sizi endişelendirdi, değil mi, pa-

paz Kastorski? İzin verin, Bay Leskov'dan herhangi bir niyet beslemeden bir şeyler almak ve kalemle "zangoç" yazmak mümkündür. Bu yüzden de rahat olun!

Sizi yatıştırdıktan sonra, polemik içeren yazınızın başlığına dikkatinizi çekmek isterim: "Evli keşiş üzerine bekâr anlayışları..."

Yeri gelmişken sorayım: "Bekârlar"ın konumuzla ne ilgisi var? Evlenirlerse ne dereceye kadar anlayışları değişecek? Bekâr anlayışları, evli anlayışları diye bir ayrım olur mu? Öyle ya, yazar değilsiniz, yazdıklarınız saçmalıktan başka bir şey değil; papaz Kastorski, siz heyecanlı bir insansınız, sizden üslup beklemek de gereksiz zaten, hele bu durumda. İşin asıl önemli yanı şu: Zangocun keşiş olduğunu kim söyledi size? Bay Nedolin'in öyküsünün bütününde keşiş olduğunu nerede gördünüz? Oysa bu önemlidir. Böyle bir başlık atmakla, Bay Nedolin'in öyküsünü henüz okumamış olanları düpedüz kuşku ve şaşkınlığa mahkûm ediyorsunuz: "Evet, gerçekten, evli bir zangocun keşiş olamayacağını *Grajdanin* nasıl olur da bilmez" diye düşüneceklerdir. Böylelikle "keşiş" sözcüğüyle okuru oyuna getirerek, zafer kazanmışçasına yazınızın ortasında çığlıkları basıyorsunuz:

"Ne acınası, ne akıl almaz, gülünç bir uydurma! .... redaktörü Bay Dostoyevski nasıl bilmez vs..."

Oysa siz konuyu düpedüz çarpıtarak işinize geldiği gibi yorumlamışsınız. Kirli oyununuzu çok kolay yakalıyorum. Birazcık yanılmışsınız peder, meydanı boş bulduğunuzu sandınız. Evli adamı rahip yapmazlar, bu doğru, ama heyecanla ileri sürdüğünüz gibi, "manastır yönetimleri neden karısı sağ olan kişiyi manastıra kabul edemezmiş?" Ayrıca nereden edindiniz bu bilgileri? Diyelim ki biri, bu istekleri geri çevirmeyen bir manastıra (ki burada uygun yerleşme olanağı bulabilir) yerleşmeye niyetlendi, ancak evlidir bu adam, karısı başkentte bir yerlerde ya da ne bileyim yurtdışındadır; adam sırf evli olduğu için manastırdan kovulacak mı? Bu böyle midir? Konu hakkında hiç mi hiç bilginiz yok peder, bir de din adamı olacaksınız. Tüm Petersburgluların bildiği, uzun zaman önce manastıra yerleşmiş ve ömürlerinin sonuna kadar orada yaşamış ve ölmüş, karısı da hayatta olan ve toplumun bu zamana dek unutmadığı birkaç beyefendi gös-

terebilirdim size. Bu, karşılıklı anlaşmayla gerçekleştirilmiştir. Aynı biçimde Bay Nedolin'in zangocu da manastıra yaşamak için yerleşiyor. Bile bile uydurduğunuz ve Bay Nedolin'in öyküsünün bütününde asla yer almayan zangocun keşiş yapıldığı düzmece yorumunuzu kafanızdan silip atın ki sizin için her şey açıklığa kovuşsun böylece. "Karşılıklı anlaşmadan" daha iyisi oldu burada; doğrudan manastır yönetiminin iyi niyetiyle gerçekleşmiştir. Sizi, peder, bu konuda çok rahatlatacak yollarım var. Sorup soruşturduğumu, birtakım bilgiler edindiğimi varsayın.

İlkin, sanatkâr zangoç manastıra girmeden altı ay önce efendisiyle vedalaşırken manastıra yerleşme niyetini ona açıyor; o zamanlar ne söylediğini biliyordu. Çünkü kendisini çok seven manastır başrahibi peder Yohanna'ya da niyetini önceden bildirmişti, peder Yohanna, müziğe aşırı düşkün olduğu için onun ezgilerini sevmişti, bütün gücüyle Sofran'ı himaye ediyordu; manastırda yaşaması için zangocu etkilemeye çalışan da herhalde oydu. Zangoç efendisinin yurtdışına gitme önerisine tam yanıt verememiş, tereddütlü davranmıştı; işte bu yüzden altı ay beklemişti; sonunda dayanamadı ve manastıra yerleşti. Bu çok kolay oldu: Peder Yohanna'nın, Piskoposluk dairesi başkanıyla sıkı dostluk ilişkileri vardı, iki kişi anlaştıktan sonra gerekçelere de gerek yoktu, yine de zangocu manastırda "görevlendirmek için" sanırım bir "gerekçe" bulunmuştu. Zangocun kendini "Tanrıya adama" yemini (özellikle buna sinirleneceksiniz) tam anlamıyla özgürce, resmi olmayan, vicdanına kalmış, kendi kendine ettiği bir yemindi. Ayrıca sizin, peder, uluorta uydurduğunuz gibi, Bay Nedolin'in öyküsünde zangoç kesinlikle rahip olmak amacıyla değil, yalnızca bir süre kalmak için manastıra yerleşmiştir, gayet açık biçimde anlaşılıyor bu. Şöyle ki, yurtdışından dönen efendisi, Sofran'ı manastırdan çıkarmada ve yurtdışına götürmede hâlâ ısrarlıdır; zangoç daha ilk görüşmelerinde yine tereddütlü davranır; Sofran rahip olsaydı böyle olabilir miydi peki? Nihayet, onun eşsiz bir sanatkâr ya da hiç değilse güçlü bir yetenek olduğunu saklamayınız; öykünün ta başından bellidir bu. O halde müziğe aşırı tutkusu olan peder Yohanna'nın ona beslediği sevginin nedenini de anlamak kolaydır.

"Ama bu, öyküde açıklanmıyor ki!" diye aşırı bir öfkeyle

bağıracaksınız şimdi. Hayır, bir ölçüde de olsa açıklanıyor; hızlı bir kurgusu da olsa, kısa da olsa öyküden sezgisel olarak çok şey çıkarılabilir. Diyelim ki her şey açıklanmıyor – neden açıklamaya gerek duyalım ki? Her olasılık düşünülebilirdi, keşiş olduğu yorumunuzu da kafanızdan silerseniz her şey daha belirginleşir kafanızda. Evet, Nedolin'in öyküsü biraz kısadır, ama bakın peder, siz bir yazar değilsiniz, bunu gösterdiniz; açıkça söyleyeyim size, kısaltıldıkları takdirde, günümüzün pek çok öyküsü ve romanı müthiş kazançlı çıkardı bundan. Yazarın sizi otuz sayfa boyunca sürüklemesi ve birden durup dururken otuzuncu sayfada öyküsünü Petersburg ya da Moskova'da bırakması; bir kuzgun ve baykuş sürüsünün, sözgelimi Eflak-Boğdan damından havalandığını anlatmak için sizi oraya götürmesi; sonra hiç var olmamışlar gibi Eflak-Boğdan'ı ve kuşları ansızın bir kenara bırakması ve öykünün geri kalan bölümünde bir kez olsun onlardan söz etmemesi anlamsız değil midir? O kadar ki sonunda okurun aklı büsbütün karışıverir. Para kazanmak için sayfaları şişiriyorlar. Bay Nedolin bambaşka bir amaçla yazmıştır ve belki de iyi yapmıştır.

Gözlerinizi fıldır fıldır döndürerek: "Ya karısı, ya karısı!.." diye yaygarayı basacaksınız. "Buna karısı nasıl izin vermiş, güç yoluyla, yasa yoluyla onu geri döndürmek için neden uğraşmamış!.." İşte burada, özellikle kadın konusunda büsbütün oyundan düştünüz peder! Roman yazmaya girişecek kadar yazınızda coştukça coşmuşsunuz, karısı nihayet zangocu eve getirmeyi başarmış ve yeniden dövmeye başlamış, zangoç başka bir manastıra "kaçmış"; karısı yine eve getirtmiş, zangoç bu kez, efendim, Afon'a kaçmış ve orada "Müslüman" yönetiminde sultanın yanında rahat etmiş vs vs vs... (düşünün, bu zamana kadar sultanı Hıristiyan sanıyordum!)

Şaka bir yana, bakın peder, hiç olmazsa mesleğiniz gereği insan ruhundan biraz anlamanız gerekirdi, yazık ki hiçbir şey bilmiyorsunuz bu konuda. Kötü bir yazar da olsanız, kalemi elinize alıp, dinsel hayatı belki de Bay Nedolin'den daha gerçeğe yakın yazardınız; gelgelelim Bay Nedolin insan ruhunu sizden daha iyi biliyor. Günlerce manastır duvarının dibinde bekleyen ve gözyaşları döken kadın şefaat dilenmiyor, güç kullanmıyor.

Şiddet yeter artık! Aklınızı dayakla bozmuşsunuz; yazarlığa aşırı bir hevesle roman yazmaya kalkmışsınız, ama dayaktan da geçilmiyor. Hayır, dayağı bırakın artık! Hatırlayın peder, Gogol'ün *Bir Evlenme* oyununda son sahnede Podkolesin pencereye fırladıktan sonra Koçkarev'in bağırışını: "Döndürün onu, döndürün!" diye haykırışını hatırlayın!. Bunu söylerken pencereye fırlayan damadın düğün için hâlâ yararlı olduğunu düşünüyordu. Siz de aynı böyle düşünüyorsunuz. Çöpçatan kadın, Koçkarev'i şu sözlerle durduruyordu: "Yazık, sen düğün işlerini bilmiyorsun, kapıdan çıksaydı iyiydi, pencereye fırladıktan sonra uğurlar ola!" Podkolesin olayıyla ruhunuzu yüceltin, o da kuşkusuz kocasının terk ettiği o zavallı kadının durumuna düşecektir. Hayır peder, dayak bitti artık! Bu kadın –bu olağanüstü karakter– tutkulu, güçlü bir varlık, ayrıca sanatkâr kocasından ruhsal açıdan daha güçlü; bu kadın, çevrenin, geleneklerin ve eğitimsizliğin etkisiyle dayağa başlamıştır. Zeki, algılama yeteneği yüksek bir insan, burada olayın özellikle gerçekliğinden hoşlanacaktır. Gerçeği olduğu gibi vererek yumuşatmayan Bay Nedolin ustalığını göstermiştir bu öyküde. Güçlü bir ruha ve yaradılışa sahip kadınlar, hele tutkuluysalar, başka türlü severler; acımasızca severler; sanatkâr ruhlu zangoç gibi pek olgunlaşmamış, çocuksu yaradılışta olanlara karşı özel ilgi duyarlar. Onu niçin böylesine sevmişti? Bunu acaba biliyor muydu? Kocasının ağlamasını, akıttığı gözyaşlarını asla küçük görmüyor, ama bu gözyaşları için acı çekerken, bir çeşit kösnül haz duyuyor. Kadın kıskançtır: "Elâlemin önünde şarkı söyleme!" diye tutturuyor. Öyle geliyor ki aşırı sevgisinden kocasının hayatını kararttı. Sonunda ondan kaçtı adam; kadınsa bir türlü inanamadı buna. Gururluydu ve kendine aşırı güveni vardı, güzel olduğunu da biliyordu, tuhaf, ruhsal bir olaydır bu – inanır mısınız bilmem, kadın, kocasının da kendisini çılgınlar gibi sevdiğine, attığı dayaklara rağmen kocasının onsuz yaşayamayacağına hep inanmıştı. İnancı buydu işte; üstelik bundan da hiç mi hiç kuşku duymuyordu ve birden her şey ortaya çıkıverdi: Bu sanatkâr ruhlu çocuk onu sevmiyordu, hem de uzun zamandır sevmeyi bırakmıştı, belki de hiçbir zaman sevmemişti! Birden duruldu, boyun eğdi; ezilmişti, yine de kocasından ayrı kalmaya gücü yoktu, şimdi eskisinden de çıl-

gınca seviyordu kocasını. Ama güçlü, soylu, olağanüstü kişiliği olduğu için, eski hayatının, eski çevresinin birden kat kat üstüne çıkmıştır. Hayır, onu şimdi zor kullanarak geri almak istemiyor. Hâlâ aşırı gururludur, ama değişik bir gururdur bu, yücelmiştir, kederden hemen oracıkta duvar çiti dibindeki çimenler üzerine yığılıp kalsa da zor kullanmaya, dilekçeyle başvurmaya, haklarını aramaya kalkışmayacaktır. Ah, peder, işte bütün hikâyenin özü buradadır ve bu asla din adamlarının yaşamı değildir! Hayır peder, bu küçücük öyküde sizin düşündüğünüzden daha önemli, çok daha derin bir anlam vardır. Yine söylüyorum, böyle yazamazsınız, işin özünü bile kavramamışsınız. Size açıklama şerefine eriştiğim gibi, sizde bir parça Koçkarev ruhu var (kuşkusuz yazınsal açıdan, daha ötelere gitmiyorum).

Yazarlığınıza, sanat anlayışınıza gelince, elbette bu konuda, Puşkin'in şu ünlü dizelerini hatırlatmamın size çok uygun düşeceğini sanıyorum:

Tabloya şöyle bir göz gezdirdi çizmeci,
Ve çizmedeki bir hatayı gösterdi.
Hemen fırçayı alıp düzeltti ressam.
Çizmeci elleri belinde: "Bakın!" dedi,
Sanki bir eğrilik var yüzünde...
Ya şu göğüs, fazla açık değil mi?
Apelles dayanamadı, kesti sözünü:
"Dur dostum, çizmeden yukarı çıkma!"

Siz peder, tıpkı bu çizmeci gibisiniz; ancak bir farkla, Bay Nedolin'e çizmedeki kusuru bile gösteremediniz. Umarım sağlam kanıtlar göstermişimdir size. Konuyu çarpıtmaktan hiçbir şey elde edemezsiniz. İnsan ruhunu anlamak, "çizmenin biraz yukarısında yargıda bulunmak" için, burada görmüyor musunuz ki, başka yönlere daha çok gelişme, daha az "kinizm", daha az "dinsel" materyalizm gerekir; daha az insanları küçümseme, onlara daha az saygısızlık, daha az kayıtsızlık!.. Daha az açgözlülük, daha fazla inanç, umut ve sevgi!.. Örneğin kişiliğime nasıl çirkince bir utanmazlıkla saldırıyorsunuz; mucizelerden, mesleğinizle hiç bağdaşmayacak biçimde nasıl saygısızca söz ettiğini-

ze bir bakın! Hakkımda şu yazdıklarınızı okuyunca, doğrusu inanmak istemedim:

> !!.. tam bir Hıristiyan, hem de Ortodoks olduğunu ve bir Ortodoks olarak en akıl almaz mucizelere inanan biri olduğunu bildiren redaktör Bay Dostoyevski bunu nasıl bilmez peki? Belki de evli bir erkeğin manastıra kabul edilmesini mucizelere bağlıyordur, kim bilir! Öyleyse iş değişir...

Bir kere peder, bunu uydurmuşsunuz (uydurmak sizde bir tutku halini almış). Hiçbir zaman ve hiçbir yerde ne şahsımla, ne de mucizelere inancımla ilgili bir açıklama yaptım. Hepsini uydurmuşsunuz, nereden bulduğunuzu kanıtlamaya davet ediyorum sizi. Af buyurun, ben Fyodor Dostoyevski bir yerlerde kendimden söz etmişsem (bu olmamıştır), inanın, ne bir liberalin, ne de Kastorski'nin korkusuna sözlerimden vazgeçerdim. Anlayacağınız, böyle bir olay kesinlikle olmamıştır; olayı belirliyorum sadece. Eğer olmuşsa, mucizelere inanmamdan size ne? Konumuzla mucizelerin ne ilgisi var? Olağan ya da olağan olmayan mucizeler de ne demek şimdi? Bu gibi sınıflandırmalarla nasıl rahat yaşayabilirsiniz? Artık bu konuda beni rahat bırakmanızı istiyorum. Çağdaş eğitim görmüş bir insan olmanıza rağmen, bana böyle sataşmanız size hiç yakışmıyor. Din adamısınız, ama çok sinirlisiniz. Utanın Bay Kastorski!

Bakın, hiç de Kastorski değilsiniz siz, üstelik papaz Kastorski de değilsiniz; bunların hepsi uydurma, saçmalık... Tıpkı dini bayramlarda olduğu gibi giyinmişsiniz, yüzünüz maskeli... Durun, daha neler var. Bir saniye bile yanılmadım, karnaval giysiliyi hemen tanıyıverdim ve şimdi de keyfini çıkarıyorum, çünkü uzun burnunuzu görüyorum buradan: Tabela ressamının elinden çıkma soytarı maskenizi gerçek yüzünüz sanacağıma pekâlâ da emindiniz. Kılık değiştirmiş olduğunuzu öğrendiğimden kaba yanıt verdiğimi bilmelisiniz. Gerçekten papaz olsaydınız, yazınızın sonunda, zafer kazanmış bir papaz okulu öğrencisi kişnemesiyle yaptığınız kabalığa karşın, size değil, yüce mesleğinize ve bu mesleğin barındırdığı o yüce düşüncelere duyduğum saygıdan kendimi tutar, "ölçülü" yanıt verirdim. Ancak maske

ardına gizlenmiş biri olduğunuz için ceremesini çekeceksiniz. Sizi birden nasıl tanıdığımı açıklayarak başlayacağım buna (laf aramızda, aslında maske ardında kimin gizlendiğini tahmin ettim, ama adını vermeyeceğim, zamanı gelene kadar kendime saklayacağım), doğaldır ki canınızı sıkacaktır bu...

"Anladıysanız ne diye papaza yanıt veriyormuş gibi davrandınız, daha baştan niçin bunca gereksiz sözler ettiniz?" diye soracağınıza eminim.

"Kılığınıza bakarak" diye yanıt vereceğim size, Bay "papaz için" tatsız sözler kullandıysam, papaz kılığına bürünmek gibi yakışıksız bir yol seçen ve kullanan o bay varsın üzerine alsın bunu. Evet, çirkin bir yoldur, bunu kendisi de anlamıştır. Dahası, elinden geldiğince kendini saklamıştır. Yazısının altına "Papaz P. Kastorski" olarak değil, kısaltarak "Pap. P. Kastorski" diye imza koymuştur; açıkça belirtmek gerekirse "pap.", papaz değil bence. Her zaman, "papazlığa meraklı" ya da buna benzer bir anlama geleceği pekâlâ söylenebilir.

Bay karnaval giysili, üslubunuzdan tanıdım sizi. Burada önemli olan nedir, biliyor musunuz? Eleştirmenlerimiz bazen günümüz yazarlarını göklere çıkarıyorlar, okurlar da hoşnut (sonuçta bir şeyler okumayacaklar mı?). Ne zamandır eleştiri ayağa düşmüş durumdadır; ayrıca çoğu ressamımız, ressamdan çok tabela boyacısını andırıyor. Elbette hepsi değil, ama çoğu resimden anlamıyor. Bir kere bay karnaval giysili işin dozunu kaçırmışsınız siz; özlü konuşmanın ne anlama geldiğini biliyor musunuz? Hayır mı? Öyleyse açıklayayım öyleyse: Yazın alanında kendine özel bir yer edinmiş, tipler yaratan (tüccarları, köylüleri vs...) günümüz sanatçı-yazarı, yaşamı boyunca genellikle ellerinde kalem defter dolaşır, çevresine kulak kabartır; tipik sözcükleri not eder; bu tür birkaç yüz sözcüğü topladıktan sonra işini bitirir. Hemen romana başlar. Yapıtında bir tüccarı ya da bir din adamını mı konuşturacaktır, kahramanı için not defterinden hemen gerekli sözcükleri seçer. Okurlar kahkahalarla güler, övgüler düzerler, göründüğü kadarıyla gerçektir bu: Sözcükler hakikisinden kelimesi kelimesine alınıp kullanılmıştır, oysa bunun yalandan da kötü olduğu ortaya çıkar, çünkü bir tüccar ya da asker romanda özlü konuşur, başka deyişle, hiçbir tüccar ya da asker

doğal halindeki gibi konuşmamaktadır. Sizin not defterinizden aldığınız böyle bir cümleyi sözgelimi baştan on cümlede gerçeğinde olduğu gibi kullanıyor. On birinci cümleyse tipik ve biçimsiz, ama tüm insanlarda olduğu gibi, bu on cümle on birinci cümlenin karşısında birden anlamını yitiriyor. Oysa tip yaratan yazarlarımızda kahraman hep not edilmiş özellikli tümcelerle konuşur; böylece gerçekle ilgisi olmayan bir durum çıkıyor ortaya. Yaratılan tip kitap gibi konuşuyor. Okurlar da övüp duruyorlar, ama deneyimli, görmüş geçirmiş bir yazarı aldatamazsınız.

Tam bir tabela boyacısının işidir bu. Bu arada "sanatçı" kendini Rafaello gibi görmeye başlıyor sonunda, onu bu duygusundan asla vazgeçiremezsiniz! Tümceler not etmek iyi bir uğraşıdır, faydalıdır, üstelik bunsuz da olmaz, ama hiç düşünmeden kullanmak doğru mu? Aslında "not tutan sanatçılar" arasında da farklılıklar vardır; biri ötekinden en azından daha yeteneklidir; bu nedenle dikkatlice, yerine, zamanına, kahramanın gelişme düzeyine göre ölçüyü kaçırmadan kullanır sözcükleri. Ancak özlü konuşmaktan kaçınmak mümkün değildir. Çok değerli bir kuralı –söz gümüşse sükût altındır kuralını– bizim sanatçılarımızın alışkanlıklarından saymamaları çok uzun zaman oluyor. İnanç yok gibi, ölçü duygusu da tümüyle kayboluyor. Nihayet şunu da göz önünde tutmalıyız, sonunda sanatçılarımız (sıradan kişi gibi) gerçekleri açık seçik fark etmeye, kendine özgü yanlarına dikkat etmeye ve sanatta yarattıkları tipi, zamanın akışına ve gelişimine uygun olarak çoğu kez geçip kaybolduktan ve başka bir biçime köklü bir değişim gösterdikten sonra işlemeye başlıyorlar; öyle ki neredeyse her zaman eskiyi yeni diye sunuyorlar bize. Sanatçılarımız da bunun gelip geçici değil, yeni olduğuna inanıyorlar. Gerçi bu saptama, sanatçı yazarlarımıza bir parça ince gelebilir, belki de anlamayacaklar. Ancak üstün bir yazar ya da güçlü bir yeteneğin tipi çağdaş olarak kavrayabileceğini ve onu zamanında verebileceğini söylemeden geçemeyeceğim yine de; sıradan yazar ise az ya da çok, kölece ve önceden hazırlanmış bir kalıba göre çalışarak onun arkasından gider ancak.

Sözgelişi, ait olduğu çevrenin konuşma özelliklerini tümüyle bırakmış bir tek papaza –çok iyi eğitim görmüş olanlarında bi-

le– hayatım boyunca rastlamadım. Her zaman bir damlacık da olsa bir şeyler vardır. Oysa bu papazın konuşmasını kelimesi kelimesine aktarıp, sonra bu şekliyle basarsanız, toplum içinde uzun zaman bulunmuş yüksek öğrenim görmüş bir papazda bu ayırt edici özelliği fark etmezsiniz. Bizim "sanatçı" için bu doğallıkla azdır, ayrıca okur kitlesi de ötekine alıştırılmıştır. Örneğin Puşkin'in öykülerinde sıradan halk, çoğu okurun düşüncesine göre, yapıtlarında hayatı boyunca köylüleri anlatmış olan yazar Grigoroviç'in kahramanlarından daha kötü konuşur. Pek çok sanatçının bu görüşte olduğunu düşünüyorum. Puşkin örneğin bir papazın bağlı olduğu çevrenin ayırıcı özelliklerini kullanmadan konuşmasına katlanamaz, bu yüzden de öyküsünde yer vermez; yapıtına bilinen koşullarda ve bilinen çevrede bu özellikleri en çok yansıtanı koyar. Böylelikle, yine bilinen koşullarda ve bilinen çevrede, günümüz papazını yüzyılımızın başındaki bir papaz gibi konuşturur.

Herkes gibi papaz Kastorski de bilinen çevreyi hemen hemen hiç aklına getirmeden yazısına başlıyor.

Yazar Leskov'un sanatını överken, herkesin yaptığı gibi, ait olduğu çevreyi yansıtan sözcük ve düşünce özelliklerini hesaba katmadan konuşuyor. Yazara da böylesi gerekiyordu: Edebi övgü daha bir ciddi, Bay Nedolin'e yergilerin daha sert olması için papazı kendi haline bırakması gerekiyordu, çünkü gülünç ve tipik bir tümce sertliği bozabilirdi. Birden yazar, okurların, yazıyı bir papazın yazdığına inanmayacağını sezerek korkuyor ve hemen kendine tip yaratmaya atılıyor. Burada yığınla var, her sözde görüyorsunuz bunu! Bu karışıklıktan doğallıkla bir sahtelik, birbirine uymayan bir tipiklik ortaya çıkıyor.

Bilgisiz, ancak herhangi bir nedenle, yaşadığı çevreyle ilgisi olmayan bir dille ve kavramlarla konuşmak zorunda kalan kişinin en belirgin özelliği, anlamını bildiği, ama farklı çevrenin konuşma anlayışındaki bütün ayırtıları bilmediği bir dille sözcükleri kullanırken düştüğü bazı yanlışlıklardır. "... bu yüzden bu tür zarar verici bir saldırıyı görmezliğe gelmenin...", "... aynı dergide su yüzüne çıkan koyu bilgisizliği...", "çığırtkan bir zangocun anlatıldığı... vs" gibi ifadeler... Çığırtkan sözü çok kaba kaçmış... Pap. Kastorski bu kelimeyi güzel sesli şarkıcı anlamında kullanmayı isterken "çığırt-

kan" sözcüğünün bu anlama geldiğini sanıyor. Günümüzde papazlar arasında yeterli eğitim almamış olanlara rastlansa bile, sözcüklerin anlamını bilmeyenlerin çok az olduğunu uzman-yazarımız unutmuş görünüyor... Bu, romana uyar, bay maskeli, ama gerçekle uzaktan yakından ilgisi yoktur; böylesi yanlış bir deyimi ancak sıradan bir kilise çalışanı kullanabilirdi, bir papaz değil. Bütün deyimlerin izini sürecek değilim, yine söylüyorum, defterden gelişigüzel alınıp kullanılmış, son derece kaba, yığınla tümce var burada. İşin en kötü yanı da tipçi yazarın ("sanatçı-yazar" deniyorsa, zanaatçı yazar demek de pekâlâ mümkün; tipçi ifadesi zanaatını ya da ustalığını belirtir) tipini, tinsel olarak hiç de çekici sunmamıştır. Pap. Kastorski'de yine de erdemli, dürüst bir kişi sergilemesi gerekirdi; tipikliği burada bir engel oluşturmazdı. Ama tipçi yazar kendini zor duruma, dönüş yapamayacağı bir duruma düşürmüştür: Bir yazar arkadaşına küfretmesi, onu alaya alması gerekiyordu; kılık değiştiren bu bay pek hoş duygularını ister istemez bir papaza kabul ettirmek zorundaydı. Mucizeler konusunda, tipçi tam anlamıyla tutamamıştır kendini. Müthiş bir saçmalık çıkmıştır ortaya: Din adamı mucizeleri alaya aldığı gibi, bir de inanılmaz olan ve olmayan diye ikiye ayırmıştır! Bu çok kötü, bay tipçi!

Şu "Zangoç"un da aynı kalemin ürünü olduğunu sanıyorum: Toy zanaatkâr, yazısının sonunda müthiş saflık etmiş; bu safdillik, kendisinin pek akılcı olduğu söylenemeyen "endişelerinde" özellikle kendini gösteriyor. Özetlersek baylar, bu tabela ressamının elinden çıkma iş, öykülerde gider de, yine söylüyorum, gerçekle yüz yüze gelinince daha fazla dayanamıyor ve hemen kendini belli ediyor. Sizler sayın sanatçılar, deneyimli bir yazarı aldatamazsınız!

Nedir, bir şaka mıdır yaptıkları? Hayır, hayır, hiç de şaka değil!.. Bu, bu deyim yerindeyse Darwinizm, bir var olma savaşımıdır! "Sakın bizim sahamızda dolaşayım deme!" Bay Nedolin'in size ne zararı dokundu ki! Tamamen rahat olun, onun hiç de bir din adamının yaşantısını anlatmaya niyetlenmediğine sizi temin ederim. Aslında ortada tuhaf bir durum var ki, birden şaşırttı beni: Karnaval giysili tipçi bay, karşıtı gördüğü Bay Nedolin'e ağır sözlerle saldırırken, kendisini övmesi gerekirdi. (Bu insanlarda zerrece onur yoktur; hiç utanmadan kendilerini öv-

mek için yazılar yazmaya ve kendi elleriyle basmaya hazırdırlar.) Oysa beni son derece şaşırtan olay, tipçinin ortaya çıkıp kendisini değil de usta yazar Bay Leskov'u övmesiydi. Bunun arkasında değişik bir şeyler var ya, sanırım ileride açığa çıkar. Ancak karnaval giysili en ufak kuşkuya maruz kalmıyor...

Sonra *Ruskiy Mir*'in bu işle ne ilgisi var? Kesinlikle bilmiyorum; bu dergiyle alıp veremediğim olmamıştı; böyle bir durumla karşılaşacağımı asla düşünmemiştim. İnsanların ne yönden saldıracağını ancak Tanrı bilir!..

XI
Düşünceler ve Hayaller

Grajdanin'in geçen sayısında yine içki düşkünlüğüne, daha doğrusu genel bir alışkanlık halini alan bu ayyaşlık belasından nasıl kurtulacağımıza, umutlarımıza, güzel bir geleceğe olan inancımıza yer vermiştik. Ama ne zamandır, elde olmadan bir hüzün ve kaygı dolduruyor yüreği. Günümüzün bunca sorunu varken (bizde herkes ciddi, iş yapan insan havalarına girer) on yıl sonra ya da yüzyılımızın sonunda, yani bizlerin artık yaşamayacağı zamanda olacakları şimdiden düşünmek kuşkusuz anlamsızdır. Zamanımız işgüzar insanının parolası *après moi le déluge*'dür.[40] Ama bir baltaya sap olamamış, işsiz güçsüz takımının arada bir geleceğe değgin hayaller kurması –kurabiliyorsa– aslında bağışlanabilecek bir kusurdur. Poprişçin[41] de İspanya'nın sorunlarına takmıştı kafasını. Kırk yıl önce Gogol'ün kahramanı şöyle diyordu: "...bütün bu olaylar yüreğimi öyle yaralıyor, öylesine sarsıyordu ki, ben ..." Kimileyin beni de pek çok şeyin sarstığını itiraf etmeliyim, aslında hayallerim yüzünden derin bir umutsuzluğa kapıldığım bile oluyor. Geçenlerde örneğin, büyük bir Avrupa devleti olarak Rusya'nın durumunu düşündüm; bu hazin konuda neler gelmiyordu aklıma!

Neye mal olursa olsun elimizden geldiğince çabuk, büyük

40 Benden sonra tufan. (Fransızca)

41 Gogol'ün *Bir Delinin Hatıra Defteri* adlı yapıtının kahramanı.

bir Avrupa devleti olmamız gerektiğini düşünmeliyiz. Diyelim ki büyük bir devletiz, ama bunun bize çok pahalıya, diğer büyük devletlere göre müthiş pahalıya mal olacağını söylemek istiyorum, bu çok kötüye işarettir. Öyle ki doğal değilmiş gibi bir anlam da çıkıyor. Ardından hemen şunu ekleyeyim: Burada yalnızca Batıcı bakış açısıyla yargıda bulunuyorum, işte bu açıdan baktığımda gerçekten böyle bir izlenim yaratıyor bende. Bir diğeri milliyetçi görüş, daha doğrusu biraz Slavcı görüştür; bilindiği gibi burada, halkın tinsel, özgün gücüne, tam anlamıyla bizim halkımıza özgü olan, onu kurtaran, koruyan halksal özkaynaklara inanç vardır. Ama Bay Pipin'in yazısını okuyunca birden kendime geldim. Elbette istiyorum, Rus halkına özgü olan o değerli, sağlam kaynakların gerçekten var olduğu inancımı eskisi gibi tüm gücümle sürdürmeyi istiyorum, ama kabul ediniz ki Bay Pipin'in bile görmediği, duymadığı, ayrımsamadığı halkın o derinlere gizlenmiş, bir türlü çıkmak istemeyen özkaynakları şimdilik bilinmez olarak kalıyor. Bu yüzden ister istemez benim de yüreği yatıştıran bu kaynaklar yokmuş gibi davranmam gerekiyor. Böylelikle bu sözlerimden, komşu devletlerin bunu fark etmemeleri için, tüm gücümüzle çalışarak, şimdilik yalnızca büyük devlet olduğumuz düşüncesine tutunduğumuz sonucu çıkıyor. Rusya üzerine her konuda Avrupa'nın o bilinen genel bilgisizliğinin burada bize çok yardımı olabilir. Hiç değilse hâlâ koyu bilgisizliği kuşkuya yer vermeyecek biçimde ortadadır ve hiç de üzülmemizi gerektirmeyecek bir durumdur. Tersine, komşularımızın bizi daha yakından incelemeye başlamaları hiç de hayrımıza olmaz. Büyük gücümüz bizi hâlâ anlamamalarıdır. Gelgelelim son zamanlarda ne yazık ki eskisinden daha iyi anlamaya başladıkları görülüyor, işte bu tehlikelidir.

Büyük komşumuz yılmadan usanmadan bizi inceliyor, herhalde ciğerimizin içini bile görüyordur. Pek öyle derine inmeden, apaçık, hemen göze çarpan konuları ele alın. Sözgelimi toprağımızın büyüklüğünü, sınırlarımızı (yabancıların gelip yerleştiği, yıllar geçtikçe ulusal kimliklerini, kısmen yabancı komşu unsurların özelliklerini de bünyesinde toplayarak güçlendiren farklı etnik kökenli toplulukların yerleştiği sınır boylarımızı), evet, ele alın ve stratejik açıdan ne kadar zayıf olduğumuzu

bir düşünün! Bu geniş toprakları savunmak için komşularımızdan daha kalabalık bir orduya sahip olmamız gerekiyor (gerçi benim, bir sivilin, görüşleridir bu), ayrıca zamanımızda silahla değil, akılla savaşıldığını düşünün ve bunun bizim için hiç hayırlı olmayacağını da kabul edin.

Günümüzde silahlar on yılda bir, hatta daha da sık değişiyor. Belki de on beş yıl sonra tüfek kullanılmayacak, yıldırımla ya da elektrik akımıyla her şeyi yakıp kavuran bir çeşit alev makinesi icat edecekler. Söyleyin, komşularımıza bir sürpriz hazırlamak için bu tür silahı icat edebilir miyiz? Ya on beş yıl sonra büyük devletler her olasılığa karşı savaş donatılarında gizlice böyle bir sürpriz bulundururlarsa! Yazık ki bizler silahı ya başkalarından satın alır, ya da aynısını kopya ederiz; en fazla onarabiliriz sadece. Bu çeşit makineleri icat etmek için, satın alınmış ya da ısmarlama değil, kendimizin olan, bağımsız ve özgür, kök salmış bir bilim gereklidir. Böyle bir bilimimiz henüz yoktur, satın alınmışı bile yoktur. Demiryollarımızı ele alın, ülkemizin genişliğini ve perişanlığımızı düşünün; paramızı öteki büyük devletlerin parasıyla karşılaştırın, bir sonuca varın: Büyük bir devlet olarak zorunlu olan demiryollarımız neye patlar bize? Dikkatinizi çekerim: Orada, Avrupa'da demiryolu ağlarına yıllar önce başlandı ve aşama aşama bitirildi, bizimse acele etmemiz, onlara yetişmemiz gerekiyor; orada mesafeler küçüktür, bizdeyse adeta bir okyanus ölçümündedir... İşin daha başında demiryolu ağının bize neye mal olduğunu acı acı hissediyoruz, mali kaynakların bütünüyle başka tarafa aktarılmasının, zaten perişan durumda olan tarıma ve diğer sanayi kollarına ne kadar zarar verdiği ortadadır. Burada önemli olan, kullanılan paradan çok, ulusun çabasıdır. Ancak ihtiyaçlarımızı ve yoksulluğumuzu sırayla dikkate aldığımızda bunun sonu gelmeyecektir. Nihayet eğitimi alın, yani bilimi, bu açıdan diğer ülkelere ne ölçüde yetişmemiz gerektiğini de anlayacaksınız. Âcizane düşünceme göre, büyük devletlerden birine yetişmek istiyorsak, en azından ordumuza ayırdığımız bütçe kadar, her yıl eğitime de harcamak zorundayız, bir de zamanı çoktan kaçırdığımızı, yeterli bütçemizin de olmadığını dikkate alırsak, bütün bunların olağan sürece değil, itiş kakışa, daha doğrusu aydınlanma yerine bir sarsıntıya neden olacağı görülecektir.

Bunlar kuşkusuz içimden geçenler, ama yine söylüyorum, bu tür hayallere bazen elimde olmadan kapıldığım oluyor; bu yüzden de hayaller kurmayı sürdürüyorum. Her şeyi parayla değerlendirmem dikkatlerinizden kaçmamıştır; bu doğru bir yaklaşım mıdır acaba? Parayla her şeyi satın alamazsınız; böyle bir yargıya ancak Ostrovski'nin güldürüsünde cahil bir tüccar varabilir ancak. Sözgelimi parayla okul yaptırabilirsiniz, ama kısa sürede bir öğretmen yaratamazsınız. Öğretmenlik hassas bir konudur, ulusal halk öğretmeni yüzyıllar boyu işlenir, halk kaynaklarıyla gelenek ve göreneklerle, kazanılan sonsuz deneyimlerle beslenerek güçlenir. Parayla, bırakın öğretmeni, bilim adamı da yarattığınızı varsayalım, ne olur? Yine de bir insan yaratmamış olursunuz. Aklını yararlı işlerde kullanmadıktan sonra bilim adamı olmuş olmamış ne önemi var? Diyelim ki pedagoji eğitimi alacaktır, kürsüden bir güzel pedagoji öğretecektir, ama bir pedagog olamayacaktır yine de. İnsandır, insandır önemli olan... İnsan paradan değerlidir. İnsanı çarşı pazardan asla satın alamazsınız, alınıp satılan bir mal değildir çünkü; üstelik yüzyıllar boyu gelişir, yoğrulur, uzun zamandan beri yüzyılların bir anlam ifade etmediği ülkemizde bile aşağı yukarı bir yirmi, otuz yıl gibi uzun bir zaman gereklidir. Bağımsız bilim ve düşün adamı, kendi başına iş yapmayı bilen insan ulusun uzun özgün yaşamıyla, yüzyıllar boyu çileli emeğiyle ortaya çıkar, kısacası ülkenin bütün bir tarihsel yaşamıyla biçimlenir. Ama son iki yüzyılda bu tarihsel yaşamımız hiç de özgün olamamıştır. Halkın yaşamının gerekli ve sürekli tarihsel anlarını yapay olarak hızlandırmak mümkün değildir. Bunun örneğini kendimizde gördük, hâlâ da sürüp gitmektedir: İki yüzyıl önceden bir koşturmacanın içine girmek istedik, zamanı yakalamaya çalıştık; ama karşılığında yerimizde saplanıp kaldık, bizim Batıcılar'ın zafer çığlıklarına karşın yerimizde saplanıp kaldığımız kuşku götürmez. Bizim Batı yanlıları öyle bir millettir ki bugün yüzlerinde pis bir sevinç ve zafer çığlıklarıyla bizde ne bilimin, ne sağduyunun, ne sabrın, ne de yeteneğin olduğunu bas bas bağırarak ilan ederler; onlara göre, elimizden gelen sadece Avrupa'nın peşinden sürünerek gitmek, bir köle gibi ona öykünmektir, Avrupa'nın vesayeti olduğuna göre bağımsızlığımızı düşünmenin bile suç olduğunu

söylemekten utanmazlar; yarınsa, iki yüzyıl önce gerçekleştirilen devrimin kesin iyileştirici gücüne karşı kuşkularınızdan söz açmaya görün, halkın bağımsızlığına ilişkin umutlarımızın boş bir hayal olduğunu, iki yüzyıl öncesinin barbar topluluğundan aydınlanmış ve mutluluğa ermiş Avrupalı olarak çıktığımızı ve ölene dek bunu minnetle anmamız gerektiğini bir ağızdan haykırırlar hemen.

Her neyse, Batıcılar'ı bir kenara bırakalım şimdi, parayla her şeyin yapılacağını, zamanın bile satın alınacağını, müthiş bir hızla özgün bir yaşamın bile kurulacağını varsayalım; akla şu soru geliyor: Bu parayı nereden sağlayacağız peki? Bugünkü bütçenin neredeyse yarısı içilen içkilerden, yani halkın sarhoşluğundan, ahlaksızlığından sağlanıyor. Rus halkının geleceği demektir bu. Daha doğrusu bizler büyük Avrupa devleti olarak bu görkemli bütçemizi geleceğimizle ödüyoruz. Bir an önce meyve almak için ağacı kökünden kesiyoruz. Peki, kim böyle olmamızı istiyor? Elimizde olmadan, kendiliğinden, olayların tamamen tarihsel akışı içinde olmuştur. Yüce çarın buyruğuyla özgür olan,[42] yeni yaşamın karşısında deneyimsiz ve hâlâ bağımsız olamamış halkımız bu yeni yolda ilk adımlarını atmaya başlıyor: Bütünselliğiyle ve kendine özgü yanlarıyla tarihte hemen hemen hiç görülmemiş, beklenmedik, büyük ve olağanüstü bir dönüm noktasıdır. Özgürlüğüne kavuşturulmuş bu devin yeni yaşam yolunda bu ilk ve bireysel adımları büyük tehlikelere işaret ediyor, olağanüstü dikkat gerektiriyordu; oysa halkımız bu ilk adımında neyle karşılaştı? Yukarı toplum katının oynaklığı, yüzyıllar boyu iyice kökleşen, aydınlarımızın halktan derin kopukluğu (en önemlisi de budur) ve son olarak bayağılık ve Yahudiler... Başlangıçta sevinçten, sonra da alışkanlıktan kendini içkiye ve eğlenceye verdi. Bayağılık dışında ona ne göstermişlerdi ki? Oyalanacak imkânlar sağlanmış, bir şeyler öğretilmiş miydi? Şimdi kimi yerlerde, hatta pek çok yerde yeni yeni meyhaneler açılıyor; artık yüzlerce kişiye değil, elli altmış, bazen elliden az kişiye hizmet veren meyhanelerin bulunduğu yerler var. *Grajdanin* özel bir yazısında günümüz meyhanelerinin ayrıntılı gelir

42 Toprağa bağlı kölelik düzeninin kaldırılması kastediliyor.

gider hesabına yer vermişti: Meyhanelerin yalnızca içkiyle ayakta kalabileceklerini düşünmek mümkün değil. Peki, neyle bu masrafları karşılıyorlardı? Ahlaksızlık, hırsızlık, yataklık, tefecilik, soygun, ailenin parçalanması ve hayasızlık... işte bununla karşılıyorlar!

Anneler içiyor, çocuklar içiyor, kiliseler bomboş, papaz çalıp çırpıyor; İvan Susanin'in bronz kolunu koparıp meyhaneye getirmişlerdi; düşünün, böyle şeyler meyhaneye sokulabiliyor... Böylesi ayyaş insanlardan nasıl bir kuşak doğacağını doktorlara sorun bir. Ah, bunların hepsi felaketi on misli büyüten bir karamsarın düşleri olsun (umarım böyledir)! İnanıyoruz, inanmak istiyoruz, ama... şu son on, on beş yıldır halkımızın içkiye genel eğilimi (yazık ki bu tartışmasızdır) azalmıyor, gittikçe artıyor; arttığına göre bu düşündüklerimi doğrulamıyor mu? Bakın, büyük bir devletin bütçesi gerek bize; bu yüzden çok, ama çok para gerekli; akla şu soru geliyor: Şimdiki düzen sürüp giderse, on beş yıl sonra bu parayı kim sağlayacak peki? Emek mi, sanayi mi? Çünkü kusursuz bütçe ancak emek ve sanayiyle karşılanabilir. Bu meyhaneler furyası sürerken işgücü nasıl örgütlenecek? Bir ülkede gerçek ve sağlıklı sermayeler o ülkenin salt ortak kalkınma çabasına dayalı olarak meydana gelir; yoksa sermaye yalnızca vurguncuların ve Yahudilerin elinde kalır. Ama halk kendine gelmez, bu durum sürecek olursa, sonuç bu olacaktır; aydınlarımız da elinden tutmazsa, halk silkinmezse, en kısa zamanda kendini hep birden türlü çeşitli Yahudi'nin elinde bulacaktır ve hiçbir birlik kurtaramayacaktır onu: Ortak yoksulluğu paylaşan, köleleşmiş, rehin alınmış yoksullar birliği olacaktır sadece, Yahudiler ve vurguncular da onlar için devlete vergi veren kitle durumuna geleceklerdir. Aşağılık, ahlaksız küçük burjuva ile köleleştirdikleri sayısız yoksul ortaya çıkacaktır. İşte tablo budur! Yahudiler halkı iliklerine kadar emecekler ve halkın ahlaksızlığıyla, alçalmasıyla beslenecekleridir, ama bütçeye destek oldukları için bir anlamda korunmaları gerekecektir. İğrenç, korkunç bir düşünce... Tanrıya şükür ki yalnızca bir düş! Dokuzuncu dereceden danışman Poprişçin'in bir düşü, kabul ediyorum. Ama bu düş gerçekleşmeyecek! Halkımız defalarca bu zorluklardan kurtulmayı bilmiştir! Halkımız, her zaman olduğu gibi, o ko-

ruyucu gücü kendinde bulacak; evet, aydınlarımızın hiçbir zaman bulunmadığını sandığı o koruyucu ve kurtarıcı kaynağa halkımız varacaktır. Meyhaneyi kendi istemeyecektir, iş, düzen isteyecektir; meyhaneler değil, onur isteyecektir!

Tanrıya şükür, bu söylediklerim doğrulanıyor sanki; en azından belirtileri var; daha önce, içki içmeyenlerin kurdukları derneklerden söz etmiştik. Doğrudur, bu dernekler yeni yeni oluşuyor; zayıf denemeler pek fark edilmiyor; özel birtakım gerekçeler öne sürerek aman engel olmayalım da! Ah, tersine, bir destekleseler! Bütün ilerici aydınlarımız, yazarlarımız, sosyalistlerimiz, din adamlarımız, herkes, halka borçlu olduğunun yükü altında her ay basın yoluyla olmadık eziyetler çeken herkes desteklese! Yeni filizlenen okul öğretmenlerimiz de bir desteklese! Pek pratiği olmayan biri olduğumu biliyorum (Bay Spasoviç'in geçenlerdeki ünlü söylevinden sonra bunu itiraf etmek daha bir okşuyor yüreğimi); ama, düşünün, zavallı bir öğretmenin bile iyi işler yapabileceğini aklımdan geçirebiliyorum ben, hem de tek başına karar vererek, yeter ki istesin! Asıl sorun, burada kişiliğin, özyapının, gerçekten isteme yeteneği olan gayretli, çalışkan insanın önemidir. Günümüzde çoğunlukla iyi işler yapma çabası içinde olmalarına karşın, halkı tanımayan, kuşkulu, kendine güveni olmayan gençler öğretmen oluyor; bazen soylu çabalardan sonra çok geçmeden coşkuları sönüyor; hemen yılgınlığa düşüp çevresine karamsar bakmaya, mevkilerini başka bir göreve geçmeyi sağlayacak bir araç olarak görmeye başlıyorlar; sonra da ya kesinlikle içkiye başlıyorlar ya da fazladan bir on ruble için, her şeyi bırakıp neresi olursa olsun kaçıyorlar; bedavaya bile yapıyorlar bunu, "özgür bir ülkede, özgür emeği denemek için" Amerika'ya bile kaçıyorlar. Bu olmuştur, söylediklerine göre hâlâ da sürüyormuş. Orada, Amerika'da aşağılık bir patron onu kaba kol işlerinde çalıştırıyor, nasıl da canını çıkarıyordur! Emeğini sömürüyor, hakkını vermiyor, yumrukluyordur belki de. Bizim Rus da her yumruğun ardından duygulanarak içinden şöyle sesleniyordur: "Tanrım, ülkemde bu yumruklar ne soysuz, ne ilkeldi! Buradaysa, tersine, ne soylu, ne tatlı, ne hoşgörülü!" Uzun süre böyle görünecektir ona; böyle saçma sapan şeyler yüzünden inançları değişir mi, bilinmez. Her neyse, onu Amerika'da bırakalım, kaldığımız yerden devam edelim. Hatır-

lıyorum, düşüncem şuydu: En küçük köy öğretmeni bile, tek istesin, tüm çabasını, kendi kendine karar verme yeteneğini, gemi azıya almış bu sarhoşluk tutkusundan halkı kurtarmaya adayabilir. Bunun üzerine bir öykü konum bile var; öykümü daha önce okurlarıma açıklamayı göze alacağım.

XII
Yeni Bir Drama Nedeniyle

Bu yeni yapıt, dergimizin hemen hemen yarısını işgal etmesine karşın, *Grajdanin*'in 25. sayısında son üç perdesini yayınlamaya karar verdiğimiz Bay Kişenski'nin *Sürekli İçmek Hayır Getirmez* adlı dramasıdır. Yaratacağı etkiyi bölmek istemedik. Bu yapıtın özellikle ilgilerini çekeceğini okurlarımız da kabul edeceklerdir. Halk tiyatrosu için yazılmış, işini bilen usta bir kalem tarafından tam açıklıkla, ustalıkla –özellikle yeni yeteneklerin çıkmadığı günümüzde bu önemlidir– yazılmıştır.

Bütün tipler fabrika yaşamının, bir "fabrika köyünün" olağanüstü çeşitli, sağlam bir gözlemle betimlenen tipleridir. Konu ortada, uzun uzadıya anlatmayacağız. Ciddi, derin bir düşüncesi var. Tam anlamıyla bir trajedidir ve *fatum*'u[43] içkidir; içki her şeyi etkisi altına alıyor, tutsak ediyor, yönlendiriyor ve sonra da mahvediyordu. Yazar, konusunun "sürekli içmek hayır getirmez" olduğunu yapıtının başlığında bildirmekle birlikte, gerçek bir sanatçı olarak, anlattığı çevreyi genişliğine gözlemlememiş olamaz. Burada ayrıca, günümüz çarlığının gerçekleştirdiği büyük reformlardan sonra yaşanan olağanüstü ekonomik ve ahlaki sarsıntılar derinliğine yansıtılıyor. Eski dünya, eski düzen çok kötüydü, ama ne olursa olsun yine de bir düzendi ve bir daha dönülmemek üzere gitti. Çok tuhaftır! Eski düzenin karanlık ahlaki yanları –bencillik, kinizm, kölelik, sınıfsal ayrılıklar, satılmışlık– toprak köleliği düzeninin ortadan kaldırılmasıyla, varlığını sürdürmekle kalmayıp adeta güçlenmiş, gelişmiş, daha da artmıştır; oysa eski yaşamın ahlaki bakımdan olumlu yanların-

43 Kader (Latince).

dan (yine de vardı) hemen hemen hiçbiri kalmamıştır. Tüm bunlar Bay Kişenski'nin dramasında, en azından anlayabildiğimiz ölçüde yankı buluyor. Yazık ki güzel bir geleceği değil, bir geçiş dönemini, bir sarsıntıyı işaret ediyor.

Yazar bütün enerjisiyle tek çıkış yolu ve kurtuluş olarak eğitimi gösteriyor; oysa şimdi içki her yanı sarmış, insanları zehirlemiş, kötülüğe yöneltmiş, halkı istila etmiş ve köleleştirmiştir. Bay Kişenski eski kölelikten kurtulduktan sonra Rus halkının kendini birdenbire içinde bulduğu bu yeni köleliğin iç karartıcı, korkunç tablosunu gözler önüne seriyor.

Burada iki tip –ömrünü tüketmişler ile yeni kuşak genç insan tipleri– yer almaktadır...

Yazar genç kuşağı iyi tanıyor. Geleceğin umudu olarak gördüğü, sevdiği, bu karanlık tablonun birer ışığını oluşturan bu kişilikler oldukça başarılı çizilmişlerdir (bu ilginçtir, şairlerimiz "olumlu" tipler yaratmada hemen hemen hiç başarılı değillerdir çünkü). En azından bir Marya kusursuzdur. Nişanlısı İvan tüm doğruluğuna karşın daha az başarılıdır. Genç, yakışıklı, gözü pek, okumuş, yeniyi yeterince gören ve bilen, iyi yürekli, dürüst bir gençtir. Bu kahramanın tek kusurlu yanı, yazarın onu daha fazla sevmesi, çok olumlu bir tip olarak göstermesidir. Yazar İvan'ı biraz olumsuz çizseydi, okurun izlenimi yazarın bu çok sevdiği kahramanın daha bir yararına olurdu. Aslına bakarsanız duyarlı bir sanatçı olarak yazar, İvan'ın yaradılışındaki en olumsuz yanları ortaya çıkarmaktan kaçınmamıştır. İvan zeki, ama genç, mağrur bir kişidir. Gerçeğe, doğru yola soylu bir inançla doludur; ne var ki gerçeği insanlarla karıyor ve insafsızca onlardan güçlerinin üstünde olanı istiyor. Örneğin, İvan Kâtip "Levanid İgnatiç'in" doğrudan ona saldırmaktan çekineceği kadar bir iki yasa bilmektedir, ama delikanlının kendi bilgisine saf bir inancı vardır, bu yüzden kötülük karşısında donatımsızdır; tehlikeyi, sezmek şöyle dursun, aklına bile getirmez. Bunların hepsi doğal, çok iyi; çünkü İvan'ın böyle kişilik sergilemesi gerekiyor. Ayrıca yazar hayli sevimli birçok ayrıntıyı gözden kaçırmamıştır: Vanya, aşağılık insanların (üstelik düşmanı olanların) sergilediği iğrençliklerin ayrımında olduğu halde, dünyada her şeye henüz sevgiyle bakan genç, diri, güçlü bir ki-

şi olarak pek kin duymuyor onlara; aralarına giriyor, onlarla şarkılar söylüyor. Gençliği, canlılığı okuru aşırı bir ilgiyle ona çekiyor. Ama yine belirtelim, yazar çok sevmiştir onu, bir kez olsun ona tepeden bakmayı göze alamıyor. Bize öyle geliyor ki kişinin söz konusu özelliklerini doğru olarak ortaya koymak yeterli olmaz, kesinlikle sanatçının kişisel görüşüyle aydınlatılması gerekir. Gerçek sanatçının yalnızca asıl gerçekle yetinip, anlattığı kişiliğin düzeyinde kalması kesinlikle doğru değildir: Bu izlenimden gerçek çıkmaz. Yazarın, kahramanın gençlik gururunu ve kendine güvenini birazcık alaya alması, İvan'ı okur gözünde daha sevimli kılabilirdi. Çünkü insan, kahramanın başına gelen tüm felaketin içinde yazarın onu hiç kusuru olmayan biri olarak anlatmak istediğini düşünür.

Genç kuşak diğer kahramanlar –daha çocukluğunda yıkıma uğramış, "kurban edilmiş" kuşak– "olumlu tiplere" göre daha gerçekçi görünüyorlar. Suçlular ve suçsuzlar olmak üzere iki çeşittirler. Örneğin Matriyoşa kurban edilmiş, mutsuz bir kişidir, işin en korkunç yanı da Rusya'da istemediğiniz kadar Matriyoşa gibi "bahtsız" kızların olduğunu, köylerimizin bu zavallılarla dolu olduğunu hissetmenizdir. Bu anlatımın doğruluğu, geleceğimize bilinçle bakan duygulu insanı dehşete düşürmeye yetiyor. Reformlardan sonra ortaya çıkan kuşaktır bu. Parçalanmış bir aileyi, ahlaksızlığı ve her yanı saran sarhoşluğu daha küçükken tanıdı; sonra doğruca fabrikada buldu kendini. Zavallı kız! Fahişe oluyor, belki de on iki yaşından beri kötü yola düşmüştü de bunun ahlaksızlık olduğunun pek farkında değildi. Noel'de fabrikasından ayrılıp birkaç günlüğüne köyüne geliyor; eski arkadaşı, köylü kızı Maşa'nın namusunu güzel giysilere tercih etmesine içtenlikle şaşırıyor. "Ne yapalım, Stepan Zahariç" diyor, "bir cahillik işte! Bir tüccarın, bir beyefendinin genç bir kızla oynaşmasının ne zararı olabilir!" Haklı olduğuna, sözlerinin gerçek olduğuna derinden inanarak söylüyor. Durun, bitmedi: Maşa'ya ve öteki köy kızlarına acıyarak, Maşa aşağılık tüccarı geri çevirirken doğrudan şöyle diyor: "Şu köylü milletiyle konuşmaktan zevk mi alıyorsun? Odun kafalılar! Şimdi onun yerinde başka bir kız olsaydı kim bilir nasıl havalara sıçrardı! Onları bir güzel ayartır, bundan kârlı çıkardı!" Sonunda bu mutsuz kıza,

zavallı masum Maşa'ya sahip olmak isteyen tüccarla anlaşıp Maşa'ya uyku ilacı verirken ve sonra kendinden geçip geçmediğini öğrenmek için fırının üzerine çıkarken, bu canavarca eyleminde kötülük görmek şurada dursun, Maşa'ya, eski arkadaşına bir iyilik yaptığına, bunun için arkadaşının sonra kendisine teşekkür edeceğine inanmaktadır. Beşinci sahnede, o korkunç felaket anında ne Maşa'nın, ne nişanlısının, ne babasının düştüğü umutsuzluk, ne de gerçekleştirilecek cinayet kızın aklını karıştırıyor; kalp ne arardı onda, gelişecek ortamı nerede? Omuzlarını silkiyor ve sevdiği sözcüğü mırıldanıyor: "Cahillik işte!" Yazar bu tipin son sanatsal çizgisini tamamlarken bu seslenişi unutmamıştır. Trajik kader! Acınası dünya görüşüyle tümüyle kendinden hoşnut, çürümüş, pis bir solucana dönüşen insanoğlu!..

Burada çevre var, burada *fatum*. Bu talihsiz kız suçlu değil, anlıyorsunuz bunu; ama ya tip, dramadaki şu eksiksiz tip –Maşa'nın erkek kardeşinin, ahlaksız, solgun benizli, cılız ve kız kardeşini üç yüz ruble ve bir kadife gocuk karşılığı tüccara satan fabrika işçisinin sergilediği tip– ah, bu artık "kurban edilmiş kuşağın" suçlu olan tiplerinden biridir. Burada olan yalnızca çevre değildir. Aslında ortam aynıdır, çevre aynıdır: "Sarhoşluk, bozulmuş bir aile ve fabrika... Ancak bu genç, Matriyoşa gibi saf değildir; ahlaksızlığa içten inanmıştır. Matriyoşa'nınki gibi saf bir alçaklık değil; seve seve bu alçaklığa vermiş kendini. Ahlaksızlığın ahlaksızlık olduğunu anlıyor ve kirlenmişliğin ne olduğunu biliyor; ne var ki ahlaksızlığa bilinçli olarak taparken, onuru hor görüyor. Eski aile düzenini ve gelenekleri bilerek yadsıyor; aptaldır, kalın kafalıdır, bu gerçek, ama içinde kösnül duyguların, en iğrenç, en hayasız bir maddeciliğin coşkun heyecanı vardır. Matriyoşa gibi küçük, kurumuş bir solucan değildir sadece. Köy Cemiyeti toplantısında ayakta dikiliyor. Siz onun burada ne olup bittiğini bilmediğini, "bu dünyadan" olmadığını ve bu dünyadan kesinlikle bağlarını kopardığını anlayamayacağını hissediyorsunuz. Hiç vicdan azabı duymadan kız kardeşini satıyor ve kadife gocuğu, elinde yeni bir armonikayla sabaha doğru acıların yaşandığı yere, babasının kulübesine geliyor. Tanrıya tapar gibi taptığı bir nesne vardır, votkadır bu. Çok aptalca, ama şaş-

maz bir yöntemle, her girişiminden önce öne votkayı sürüyor, köylülere sertini, kadınlara da tatlısını... İçkiyle her şeyi yapabileceğine, her kapıyı açacağına inanıyor. Onda, onun alaysı öğelerle anlatımında tam bir hayasızlığın yanı sıra eskinin incelikli davranışlarına, ezelden beri yaşayagelen köy "adabına" bir istek de vardır. Köye varınca daha annesiyle görüşmeden meyhanede alıyor soluğu, ama annesine büyük bir incelikle meyhaneden tatlı votka yolluyor. Öz kızını ırz düşmanı tüccara satmaya razı etmek için, delikanlı, Matriyoşa'yla birlikte annesini meyhaneye çektiklerinde, ilk önce nezaketle annesine tatlı votka ikram ediyor ve yer göstererek: "Ha buyur, anacık!" diyor, anne bu "incelikten" çok hoşlanıyor. Birinci sahnede kimi okurlar çok fazla köylü diline yer verildiğini, dilin daha edebi olması gerektiğini öne sürerek yazarı sertçe eleştirmişlerdi. Dilin bu aşırı doğallığı bizlerin de hoşuna gitmemiştir; evet, yazınsal dil olmalıydı. Ancak dramayı dikkatle ve birkaç kez okuduktan sonra, hiç değilse bazı yerlerde özelliğini zayıflatmadan dili değiştirmenin imkânsız olduğuna hak veriyorsunuz. Örneğin: "Ha buyur, anacık!" değiştirilemezdi, o bayağılık verilemezdi; delikanlı, bu iğrenç, akılsız, içkici kocakarıya, "anacığına" ayakkabısı kadar değer veriyor.

Bu ailenin babasının, ihtiyar ayyaşın "kurban edilmiş" kuşak üzerine işte dokunaklı sözleri:

> Zahar (içki dolu bardağı başına diker): Ey ayyaşlar, bir an düşünün arkadaşlar! Aha şu far'bikalı tam bir hafta boyunca tezgâhın başında oturuyor, kolları bacakları uyuşuyor, başı adeta tütsüleniyor! Bir alıklaşıyor ki sorma! İnsanlıktan çıktıklarını görüyorum. Şu hangar gibi yapı, bir boğucu ki, çırılçıplak duvarlar... güneşin selam verdiği yok, bu nalet yere küçücük bir ışık olsun girmez; güneşi anca tatilde görürsün. Ee arkadaşlar, şu tatil de gelince, sen dede, kitapları devirmeye başlarsın artık; kimimiz tarlalara ürüne bakmaya gider, ne bileyim ormana, arılara falan gider; kimimiz konşularla yarenlik etmeye koşturur; zemstvo'dan, toplantıdan, efendim, buğday fiyatlarından konuşursunuz. Ee, güzel de, şu farbika işçisi nereye gitsin, söyleyin! Nelerden konuşsun? Her şeyi ölçülüdür, sınırlıdır; durup dururken ceza yazılma-

sını mı, bozuk yemek verildiğini, aylık bir ruble çay parası yerine 2,5 ruble alındığını, yemeğini farbikada yesin, ahlaksızlık yapmasın diye dışarı salınmadığını mı? Söyleyin, neden söz etsin? Geriye tek yol kalıyor, meyhane tabii! Konuştuğu da içki ve ahlaksızlık oluyor sadece!..

Vasili: Bu doğru!

Zahar: Bir düşünün, arkadaşlar! Adam biraz dinlenecek, genç, kanı kaynıyor; çember olup başlıyorlar güle eğlene şarkılar söylemeye, ne oluyor, bekçi durur mu! Dağıtıveriyor o saat; sonra hep beraber doğru meyhaneye; kızlardan, karılardan konuşurlar, kim kimden daha iyi içiyor falan! Buyrun, işçilerin neler yaptığını görün! On iki yaşında kızlar âşık arıyor, farbikada makara saran küçük veletler votka üzerine votka içiyorlar! Küfürler, ahlar vahlar gırla gidiyor; farbika tam bir cehennem, çocuklar büyükleri dinlemiyor; kendi çocuklarımızı mahvediyoruz. Söyleyin, kötü yola düşmemiş tek bir kız, içki içmeyen tek bir delikanlı var mıdır şu farbikada?

Ancak bu halk dramasının en karakteristik, en önemli sahnesi üçüncü perdede geçen Köy Cemiyeti toplantısıdır. Bu bölümde güçlü bir düşünce konmuştur. Bu toplantı her şeydir, Rus halk düzeni içinde sağlam ve temel olarak kalan, onun geçmişiyle olan en derin bağ ve geleceğinden duyduğu en büyük umuttur ve işte bu toplantı yavaş yavaş bir bozulmayı barındırmaktadır içinde, içten hastadır. Pek çok bakımdan siz yalnızca bir biçim görürsünüz, ama onun ruhunun, yüzyıllık gerçeğinin sallandığını, sallanmaya başlayan insanlar gibi sallandığını görürsünüz.

Bu toplantıda, son derece rezilce bir yanlışlık yapılıyor: Geleneğe ve yasaya aykırı biçimde dul bir kadının tek oğlunu (dramın kahramanı İvan) varlıklı bir ailenin üç oğlundan biri yerine askere gönderme kararı alınıyor, işin en kötü yanı da bu kararın bilinçle, gerçeğe ve geleneğe bilinçli bir saygısızlıkla, para ve içki uğruna alınmasıdır. Rüşvet bile yoktur burada; pek önemi olmazdı rüşvetin, rüşvet tek tük karşılaşılan, düzeltilebilecek bir suçtur. Hayır, burada her şey, kendine, kendi yargısına, dolayısıyla kendi yaşayış düzenine bilinçli saygısızlıktan çıkmaktadır.

Kinizm geleneğe ve kadim kurallara aykırı olarak Köy Cemiyeti toplantısının daha başında içki içmeye izin verilmesiyle kendini gösteriyor; toplantıyı yönetenler alaylı bir tavırla: "Kafamız iyiyken daha iyi karar veririz" diyorlar. Toplantıya katılan köylülerin yarısı Köy Cemiyetinin kararlarının gücüne, dolayısıyla bunların doğruluğuna öteden beri inanmamakta, her zaman sessizce geçiştirilebilecek, gereksiz bir formalite olarak görmektedir. Olabilir, gerçeğe aykırı olmasına karşın, günün ilk çıkarı uğruna zorunludur. Ama bir süre geçecek ve aklı başında kişilerin tüm bu gösteriyi bir saçmalık, gereksiz bir yük sayacaklarını hissedeceksiniz, çünkü ne olursa olsun, Köy Cemiyetinin kararı her zaman toplantıyı yöneten zengin ve güçlü toprak sahibinin istediği doğrultuda çıkacaktır. Öyleyse boş bir biçimcilik yerine doğrudan bu toprak ağasının buyruğu altına girmek daha iyi olmaz mı? Üstelik içecek votka da bulunur. Üyelerin çoğunda güçlü adamın istenci dışında karar verebilme düşüncesinin hiç olmadığını görürsünüz; hepsi "zayıftır", yüreklerini yağ bağlamıştır; herkes tatlı maddi çıkarın peşindedir. Tüm benliğiyle köledir hepsi ve kendi çıkarları için değil, gerçek için nasıl karar verebileceklerini bile düşünememişlerdir. Genç kuşak da toplantıda bulunuyor ve babalarının işine yalnızca saygısızca ve alayla değil, çağın gerisinde kalmış bir yabanıllık ve her zaman satın alınabilecek iki üç budala ihtiyarın inadıyla ayakta kalan gereksiz, saçma bir biçim olarak bakıyorlar. Soluk yüzlü, çelimsiz, ayyaş delikanlı, kız kardeşini satan Stepan toplantıda ayakta dikiliyor ve böyle davranıyor. Köy Cemiyeti toplantısının bütün bölümlerinde yazar çok başarılı, en önemlisi de, Stepan'ın, Köy Cemiyeti denen kurumu anlaması şöyle dursun, onu anlamayı gerekli görmemesinde neredeyse haklı olmasıdır. Vanka'yı mahvetmeyi ve nişanlısını elinden almayı tasarlayan tüccarın burada bulunmasa da gücünü toplantıda hissettireceğini görmemesi olanaksızdı. Köy Cemiyeti tüccarın içkisini içmiş, kâhyasına konuşmak için söz vermiştir; kâhya yüksek sesle şöyle diyor: "İşçilere aş, ekmek sağlayan tüccar-fabrikatör olmasaydı, sizin Bucak Yönetimi kilise kapılarında dilencilik ederdi; onun istediği şekilde karar alırsanız, efendim halkın çoğu borcunu silecek..." Elbette iş tüccarın istediği biçimde bağlanıyor ve Vanka askere gönderiliyor.

Bu toplantıda (çok farklı kişileri ve karakterleriyle) iki dramatik kişilik öne çıkar; biri, yirmi yıldır Köy Cemiyetinde ilk sıralarda yer alan ve toplantıları yöneten ihtiyar Naum Yegerov'dur, öbürü de İvan'ın annesi Stepanida. N. Yegerov aklı başında, sağlam, dürüst, yüce gönüllü bir kişidir. Köy Cemiyeti kararlarının yüceliğine inanır. Ona göre Köy Cemiyeti filanca köydeki mülk sahiplerinin sıradan toplantı yeri değildir; hayır, geniş bir anlayışa varacak kadar yükselmiştir. Köy Cemiyetinde alınan bir karar da olsa, bu zamana kadar yalnızca Köy Cemiyetleriyle ve orada alınan kararlarla ayakta kalan bütün Rusya köylülerinin ortak kararıdır adeta. Zekidir yaşlı adam ve cemiyetin bir süredir nerelere sürüklendiğini, başlayan sallantıyı görmemesi mümkün değildir. Yanlışlık, kötülük kuşkusuz yirmi yıl önceki toplantılarda da vardı, ama üyeleri ne toplantıya, ne de faaliyetlerine saygısız davranırlardı; en azından bir kural haline getirilmemişti. Pislik yapıyorlardı, ama bunun kötülük olduğunu, iyinin de var olduğunu biliyorlardı; şimdiyse iyiye, hatta gerekliliğine bile inanmıyorlar. Ama kendi türünün sonuncusu olan Naum, neye mal olursa olsun, hatta baskıyla Köy Cemiyeti gerçeğine inancını sürdürür yine de; bu onun trajedisidir işte... Kuralcıdır; işin özünden uzaklaştığını hissedince biçime daha bir sarılır; cemiyetin içkili olduğunu görünce toplantının ertelenmesini talep eder ya, hep birden: "Kafamız iyiyken daha iyi karar veririz!" diye bağırmaları karşısında da boyun eğer: "Cemiyetin kararıdır bu, cemiyet kararına karşı çıkmak doğru değildir..." Naum olanların bilincindedir ve parayla tutulmuş kâtip Levanid İgnatiç'in aslında her şey demek olduğunu, tüccarın kâhyası olarak toplantıda onun buyruğuna göre karar alınacağını acıyla anlamıştır. Ne var ki yaşlı adam, her şeyi düzeltmeye zamanı varken, zor kullanmakla kendi kendini aldatır; Levanid'i ön sıralardan kovar ve toplantının başkanı sıfatıyla tüzüğü okuyarak kâtibin Köy Cemiyetine karşı saygısız davrandığını söyler.

Vanka'yı destekleyici birtakım sesler yükselir, överler onu; köy için gerekli, aklı başında bir genç olduğunu, böyle birinin korunması gerektiğini söylerler; toplantıda birden içkili bir ihtiyarın sesi yükselir: "Ee, herkesten iyiyse, askere yazılsın o zaman!" Bu, gerçeğin bilinçli olarak alaya alınması-

dır; yalanla böbürlenmedir, bir oyundur... Yargıç kendisiyle alay ediyor, üstelik bir insanın kaderi söz konusuyken yapıyor bunu. Naum konuşulanları dinler, toplantının bitmek üzere olduğunu kuşkusuz anlar. İvan'ın annesi ayakta dikilmektedir. Daha gençtir, güçlü, gururlu bir kadındır. Uzun zamandır duldur. Her dul gibi rahatsız edilmiş, baskılar görmüş, ruhu incitilmiştir. Her türlü zorluklara göğüs gerer, katlanır; küçücük evini bir düzene sokar; varını yoğunu gözbebeği, biricik oğlu İvan'a adar. Ve işte şimdi cemiyetin, son umudunu, son sevincini, sevgili oğlunu ondan koparışlarını dinlemektedir. Esrik kafalardan böyle hayasızca bir kararın çıkacağını sezen Naum Yegoriç hemen Stepanida'ya dönüyor: "Ah, yazık ki yapacak bir şey yok!" diyor. "Köy Cemiyeti güçlüdür! Yalvar Stepanida, cemiyete yalvar, yakar!.." Anne yalvarmıyor, tersine, hakaretler yağdırıyor cemiyete, her şeyin bir düzmece olduğunu, rüşvet alındığını, bu kararın sarhoşken verildiğini ve Vanya'sını kıskandıkları için böyle davrandıklarını yüzlerine haykırıyor. Naum endişeyle: "Yapma, Stepanida!" diye onu durdurmaya çalışıyor: "Köy Cemiyetini daha çok kızdıracaksın." Stepanida: "Ne olacağını sanıyorsun, Naum Yegoroviç?" diyor. "Burada yasanın da, vicdanın da votka olduğunu gördükten sonra... Yalvarışlarımın işe yarayacağını bilsem, nemli toprakta dizlerimi sürte sürte paralardım, kulübenin döşemesini gözyaşlarımla yıkardım; cemiyetin önünde yerlere kapanır, başımı döşeme taşlarına sürterdim! Burada yalvarma yakarma bir işe yaramaz! Görmüyor musun, burada düzen kurulmuş, hepsi düzmece... Bu leş kargaları, benim uslu şahinimi mahvedecekler, için için gagalayacaklar! Votka için ruhlarınızı satıyorsunuz, taptığınız tek şey votka! Votkayı kim daha fazla verirse o satın alıyor sizleri. Vanyam[44] tüccarı incitmiş ha, vay vay! Peki, bu sarhoş tüccarın, Vanyuşkam'ın nişanlısına göz koyduğunu bilmiyor musunuz? Evet, bal gibi biliyorsunuz ya! Tüccar parçasının votkası tatlı ama! Sizi şerefsizler, kan içiciler, kimi kimsesi olmayan bir yetimi evime aldığım için olmadık suç yüklediniz bana! Hayır, sizin dediğiniz olma-

44 Vanya, Vanyuşka: İvan adının farklı söyleniş biçimleri.

yacak! Olmayacak! Sulh yargıcı tanır Vanyuşkam'ı, üzülmesine izin vermez." (Hızla uzaklaşır.)

Bu gururlu kadın, yazarımızın en başarılı tiplerinden biridir. Ne derseniz deyin baylar, bu güçlü bir sahnedir. Elbette bir Rus köyüdür burası, kahramanı da basit bir köylü kadın... Dilbilgisi kurallarına göre konuşamıyor, ama inanın, "yalvarıp yakarmam bir işe yarasaydı, paralanmış dizlerimle...." monoloğu, bu türde yazılmış tragedyaların kimi bölümlerinden daha yüksek bir değer taşır. Burada klasik tümceler, güzel deyişler, beyaz mendiller, Rachel'in ışıl ışıl yanan kara gözleri yoktur; sizleri inandırmak isterim, eğer bizim de bir Rachel'imiz olsaydı, acılı bir annenin Köy Cemiyeti kararına lanetler savurması, bu örtüsüz gerçekle dolu doluya sözleri karşısında tiyatroda derinden sarsılırdınız. Sahne, kadının çok anlamlı şu davranışıyla sona eriyor: Gerçeğin ortaya çıkarılması ve cemiyetin aldığı haksız kararı bildirmek amacıyla doğru sulh yargıcına koşması... Zorlu, kötü bir geleceği bildiren bir şeyler vardır burada.

Bu yapıtın diğer mükemmel sahnelerinden daha fazla söz etmek gereksiz. Ama bende bıraktığı izlenimleri okurlarımla paylaşmadan geçemem. Açıkça söylüyorum: Dördüncü sahnenin finali kadar etkileyici ve dokunaklı olan bir yapıtı çok ender okudum.

Annesi ve erkek kardeşi tarafından tüccara satılan kurban, uyku ilacını içmiş ve fırın üzerindeki yatağında derin bir uykuya dalmıştır. Matriyoşa, bu masum suçlu, bakmak için fırının üzerine çıkıyor; Maşa'yı şimdi mutlu edeceğine kendini inandırmış kız sevinçle tüccara sesleniyor: "Hazır! Kessen kendine gelemez!" Tüccarın arkadaşı kâtip Levanid ayağa kalkıyor ve evden ayrılırken bir çeşit kıskançlıkla: "Hayat sizin, siz tüccarların!" diyor. Tüccar kurbanının yatağına tırmanmadan önce şairane bir coşkuya kapılıyor ve şehvetle: "İşte bu yüzden güçlüyüm..." diye haykırıyor. "Ne istersek yaparız! Tüccar aklına ne koymuşsa mutlaka yapar, çünkü güçlüdür!.." Kurbanın erkek kardeşi: "Evet, güç karşısında söylenecek söz yok!" diye onaylıyor onu. Sonra fazlalıklar kulübeden çıkıyor, aşağılık adam, Maşa'ya yaklaşıyor; günahsız kızını, Vanya'nın bahtsız nişanlısını satan sarhoş anne de yerlerde sürünüyor ve mutlu ailenin

hiç ayık gezmeyen ayyaş babasının ayakları dibinde sızıyor. "Sürekli içmek hayır getirmez!"

Bu korkunç tablonun, bundan sonraki gerçekliğiyle insanı sarsan ayrıntılarını –suçunu hemen hemen anlamayan bu suçluları; yaptıklarının suç olduğunu anlayan, ancak lanetleme hakkını artık kendinde göremeyen, sözgelimi kızının, yüzüne karşı suçlu olduğunu haykırdığı ve lanet ettiği ailenin ayyaş babası gibi suçluları da– anlatmayacağım. Ayrımsanan olağanüstü incelikte çizgiler vardır burada: Kendine gelen ve ilk anda intihar etmek isteyen Maşa, ne var ki tüccarın annesine onun için bıraktığı ipek elbiseyi giyiyor; bir çeşit kendinden öç almanın hazzıyla, işkence olsun diye kendine daha fazla acı çektirmek için yapıyor bunu: Şimdi tam bir fahişedir artık!.. İşte "masum" anneyle "masum" Matriyoşa'nın bu felaketin ertesinde aralarında geçen konuşma:

Matriyoşa : (Girer) "Mer'aba, Arina teyze! Neler ol'yor sizde? Dün vallahi size gelmeye korktum.

Arina : Ah, ah, ah kızım, ne korkular çektik! Ne dehşet! Sabahleyin kızım olanları öğrenince doğru bıçağa sarıldı, beni, anacığını, sonra da kendisini kesmek istedi; ah, bir görsen, zor baş edebildik! Şimdi Stepka'yı hiç görmek istemiyor...

Matriyoşa : Bana söylediydi.

Arina : Eh, akşama doğru birazcık yatıştı, ah bilsen daş gibi duruyor öyle; "Tanrı!" diyor, "beni Matriyoşa için cezalandırdı. Şin'di onun gibi oldum!" diyor. Ama kızım, Sılanti Savalyeviç'in ona hediye etmek için senden satın aldığı entariyi giydi. "Entariyi giydim" diyor. "Ben de Matriyoşa oldum!.." Hepsi bu.

Matriyoşa : Peki, şimdi ner'de?

Arina : Ah, ah, ah kızım, hep ambara gidiyor, samanların içine gömülüyor, öylece yüzükoyun yatıyor.

Matriyoşa : Kederinden canına kıymasa bari!

Fakat kurban canına kıymadı; "korkmuştum" diyecekti sonraları. Yazarımız halkın ruhsal durumunu çok iyi biliyor, iş-

te yirmi dört saatini sulh yargıcının yanında geçirdikten sonra ansızın ortaya çıkan Vanya... Yazar asıl gerçek uğruna kahramanına acımıyor: İvan ilk anda müthiş bir öfkeye kapılıyor, Maşa'yı suçluyor; İvan haksızdır, rezildir o anda, ama gerçeği sonunda öğrenince hiç düşünmeden, Maşa'ya birlikte gitmelerini öneriyor vs... Ancak bizim Rus halkının yaşamında böyle bir olayın, ortada bir de namus meselesi varsa, düşünülemeyeceğini yazar çok iyi bilmektedir. Aldatılmış da olsa, suçsuz da olsa, tam anlamıyla namussuz sayılmasa bile, lekelenmiş bir kıza yine de iyi gözle bakmazlar. Ayrıca Maşa gururludur: "Benim yüzümden kirlenme, Vanya!" diye bağırıyor. "Uzaklaş benden, elveda, Vanya!" Son sözlerinden sonra Maşa masaya yaklaşıyor, bir bardak votka dolduruyor ve alev alev yanan gözlerini çevresinde gezdirdikten sonra, yüzünde pis bir sevinç, umutsuz bir sesle haykırıyor: "Ee, ne diye üzüldünüz? Neşelenin, sizin işiniz bu! Anacığım, babacığım! Hadi içelim, gezelim dolaşalım! Babacığım, artık yalnız değilsin, kızınla birlikte meyhaneden meyhaneye sürtersin! Anacığım, tek başına içmek sıkıcı oluyordu, şimdi kızın da var işte! Şaraplar votkalar sel olun! Acımı, vicdanımı yıkıp geçin!"

İçki bardağını dudaklarına götürüyor. Dram sona eriyor...

Bu oyunda yanlışlık yoktur demiyorum, ama bu yapıtta o kadar gerçek değerler var ki bu hatalar hemen hemen önemsiz kalıyor. Örneğin Maşa'nın içten ve soylu bir tavırla: "Şimdi öylesine rahatladım ki!" diye bitirdiği dördüncü sahnedeki monologda, sesinin tonu –evet, bu ton– biraz şarkı söyler gibi çıkıyor. Gerçekte yalnızca bir monolog değildir bu, bir düşünce, bir duygu da vardır. Rus insanında ve poezyasında, Rus halk şarkılarını yaratan düşünceler ve duygulardır bu. Bu yüzden, aslında Maşa'nın son derece inandırıcı ve doğal olan düşüncesi lirik biçimde çıkmış olabilir. Ama sanatın da bir sınırı, kuralları vardır, monolog daha kısa olabilirdi. O felaket sonrası Maşa'nın ses tonu pek inandırıcı değil: Az konuşsaydı daha iyi olurdu. Babasına yönelttiği o korkunç sözler biraz daha kısa olsaydı ve şarkı söyler gibi çıkmasaydı daha güçlü bir etki yaratırdı. Ama bunlar düzeltilebilir, ikinci baskıda yazar bunları dikkate alarak gerekli düzeltmeleri yapabilir, yine söylüyoruz, yapıtın tartışma götür-

mez üstünlüğüyle karşılaştırdığımızda bunların hiçbir önemi yoktur. Dramanın sonunda ortaya çıkıp, "halka borçlu olduğumuzdan" dem vuran sözde yüce gönüllü yaşlı fabrika sahibi (tümüyle gereksizdir); yazar onu yapıtından çıkarsaydı daha iyi olurdu. Çevredeki tüm insanları kölesi durumuna getiren, keyfi cezalarla canlarından bezdiren, işçilere bozuk yemek yediren fabrikatörün ta kendisidir bu adam ve bu nedenle ortaya çıkması özellikle anlamsızdır. Nihayet ev sahibi Zahar biraz belirsizdir; "neden içtiğini" açıklarken, bir sahtelik, açıklanması güç yapmacık bir şeyler vardır sanki, oysa bu olay daha yalın, daha doğal verilebilirdi.

Gerçi bu sadece benim görüşlerim, yanılmış da olabilirim, ama bu çok önemli yapıtın sağlam değerleri üzerinde yanılmadığıma eminim. Okurlarımla izlenimlerimi paylaşmak beni mutlu etti. Son zamanlarda, belki de uzun zamandan beri diyebilirim, yazın alanımızda bu kadar önemli ve ciddi bir yapıt yazılmamıştır.

XIII
Küçük Manzaralar

Yaz ayı, tatil zamanı... Toz toprak, bir yandan sıcak... Kentte kalmak can sıkıcı, ağır... Herkes ayrılmış. Birkaç gün önce yazı işlerinde birikmiş yazıları gözden geçirmiştim... Üzerinde konuşulacak yazılar var, ama sonra ele alacağım. Şimdi hava almak, özgürce dolaşmak istiyorum; ne var ki hava ve özgürlük yerine tozlu, kireçli sokaklarda tek başına amaçsız dolaşmak kalıyor insana ve sanki biri tarafından incitilmiş gibi, evet, buna benzer bir duygu sarar insanın içini. Bilindiği gibi, karşında kendini suçlu hisseden birini buldun mu o saat sıkıntılarından arınırsın, ama böyle birini bulamazsan daha bir artar sıkıntın.

Geçenlerde Nevski Bulvarında güneşten kaçmak için gölgeli karşı kaldırıma geçmek istemiştim. Bildiğiniz gibi Nevski Bulvarını her zaman büyük bir dikkatle geçmek gerekir; yoksa bir anda ezip geçiverirler adamı; bu tehlikeli yolculuğa başlama-

dan önce sağına soluna bakar, zamanını kollar, iki üç sıra olmuş, birbiri peşinden hızla gelen arabaların aralarında yeterli boşluk olup olmadığını beklersin. Kışın, Noel'den bir iki gün önce, yolu karşıdan karşıya geçmek özellikle ilginçtir: Hele hele kentin üzerine sabahtan dondurucu bir sis çökmüşse tam tehlikedesin demektir, öyle ki üç adım önünden geçeni göremezsin. İşte, Politseyski Köprüsüne doğru hızla yol alan faytonların ve arabaların önünden zoru zoruna süzülerek geçtin, korkulacak bir şey yokmuş diye için için seviniyorsun; nal sesleri, tekerlek gürültüleri, arabacıların keskin çığlıkları geride kalmıştır, ancak zamansız bir sevinçtir bu, çünkü bu tehlikeli geçişin ancak yarısına varmışsındır; daha önünde ne tehlikeler, ne bilinmezlikler vardır! Çabucak ve tedirgin sağına soluna bakıyorsun ve Aniçkov Köprüsüne doğru giden ikinci sıra arabaların önünden nasıl süzüleceğin aklına geliyor birden. Ama düşünecek zamanının olmadığını hissediyorsun, üstüne üstlük bu korkunç sis: Duyduğun yalnızca nal sesleri, bağırtılardır ve ancak bir iki metre önünü görebiliyorsun. İşte tam bu sırada sisin içinden müthiş bir hızla yaklaşan keskin, ürpertici, üç beş kişinin satırla bir teknede lahana doğrarken çıkardığı sesi andıran iç karartıcı sesler duyuyorsun ansızın. "Ne yöne kaçsam, ileriye mi, yoksa geriye mi? Zamanım var mı, yok mu?" Allahtan olduğun yerde kalmışsın; sisin içinden sana sadece bir adım uzaklıkta, birden ekspres treni hızıyla yaklaşan soluk soluğa bir atın boz burnu beliriyor: gemi köpükler içinde, boyunduruğu havaya kalkmış, dizginleri kısılmıştır, güzel güçlü ayaklarıyla her sıçrayışta uyumla tam iki metre öteye sıçrıyor. Birkaç saniye arabacının umutsuz haykırışları ve her şey sisin içinde bir görünüp bir kayboluyor; nal sesleri, gürültüler, çığlıklar... Sonra her şey hayalet gibi gözlerden yitiyor. Tam bir Petersburg görüntüsü! Haç çıkarıyorsun ve bir dakika önce seni öylesine dehşete düşüren ikinci araba dizisine hiç aldırmadan, hâlâ tir tir titreyerek yaşadığın korkunç olayın etkisiyle karşı kaldırıma ulaşmayı başarıyorsun. Tuhaftır, bir çeşit haz duyuyorsun, kesinlikle tehlikeden kurtulduğun için değil, özellikle bu tehlikeyi yaşadığın içindir bu haz... Gerici bir hazdır bu, üzerinde durmayacağım; hem günümüzde yararı da yoktur; aslında sevinmek yerine isyan etmek gerekirdi, çünkü

cins at hiç de hoşgörülü değildir, bir süvari erini ya da zevk düşkünü küçük tüccarı hatırlatır, o halde eşitsizlik, küstahlık, *la tyrannie*[45] vs... Tartışmayacağım, evet biliyorum, ancak sözümü bitirmek istiyorum şimdi. Kışın verdiği o alışılmış dikkatle geçenlerde Nevski Bulvarını karşıdan karşıya geçiyordum ki daldığım düşüncelerden birden uyanınca yolun ortasında şaşkınlıktan kalakaldım: Kimsecikler yoktu; ne bir araba, ne de çıngırtılı drojka![46] İki yanım neredeyse 100 metre kadar bomboştu, yolun ortasında durup dostlarınla edebiyat üzerine tartışma yapabilirdin, o kadar tehlikesizdi! Handiyse hayıflanacaktım. Hiç böyle olmuş mudur?

Toz toprak, bir yandan sıcak!.. Müthiş bir koku, bozuk kaldırımlar, yıkılıp yeniden inşa edilen binalar... Bina cepheleri şık ve özgün görünsün diye eski cephe kaplamalarını söküp yeni süslemeler yapıyorlar. Zamanımız mimarisi şaşırtıyor beni. Genelde bütün Petersburg'un son derece değişik, kendine özgü mimarisi vardır; bu beni her zaman şaşırtmıştır; kurulduğundan beri bayağılığı, kişiliksizliği yansıttığı için özellikle şaşarım. Olumlu anlamda bu kentte değişik ve kendine özgü tek şey, olsa olsa, en parlak caddelerinde bile koskoca binaların yakınında, ayakta kalabilmiş ve mermer bir sarayın önüne istif edilmiş odun yığını gibi, şaşkın bakışlarınıza neden olan şu ahşap çürük kulübelerdir. Saraylara gelince, onlarda en baştan sona kadar Petersburg döneminin düşüncesindeki gevşeklik ve özündeki tüm olumsuzluk yansır. Bu anlamda Petersburg gibi bir başka kent yoktur; mimari yönden dünyadaki bütün mimari özelliklerin, bütün dönemlerin ve akımların yansıması vardır; bunların hepsini yavaş yavaş benimsemiş ve kendi tarzına uydurmuştur. Bu binalarda Avrupa'dan bize düzgün biçimde ya da ansızın giren ve gittikçe bize egemen olan ve bizleri tutsak eden bütün büyük küçük düşünce akımlarını kitap gibi okursunuz. İşte geçen yüzyılın kişilikten yoksun kilise mimarisi, işte yüzyılımızın başlarındaki Roma tarzının önemsiz bir kopyası ve işte Rönesans dönemi ve mimar Ton'un sözümona bir önceki çar döneminde bulduğu, aslında eski Bizans tarzı yapılar... İşte birkaç yapı: has-

45 Tiranlık. (Fransızca)
46 Hafif yolcu arabası.

taneler, kurum binaları, yüzyılımızın ilk on yılında inşa edilmiş saraylar; I. Napolyon dönemi tarzı, sahte bir heybetle dikilen, inanılmaz derecede sıkıcı, devasa yapılar. O zamanlar başlayan yeni dönemin büyüklüğünü ve sonsuzluğu kafasına takmış, bir eşi görülmemiş hanedanın gücünü yansıtmak için, zorlamayla, o yıllar Napolyon'un erguvan pelerinindeki arılarla beraber bile bile uydurulan bir şeyler vardır. İşte, bazı soylu ailelerimizin, genellikle geç dönemde inşa edilmiş sarayları andıran evleri... Bunlar İtalyan sarayları ya da Fransız Devrimi öncesi pek sade olmayan Fransız mimari tarzında yapılardır. Ama orada, Venedik ya da Roma saraylarında bütün eski aileler kuşağı arka arkaya yüz yıl boyunca yaşamıştır, yaşamaya da devam ediyor. Bizdeki saraylar sadece bir önceki çar döneminde, ama anlaşıldığı kadarıyla yüzyıllara adını yazdırmak için inşa edilmiştir: O zamanki düzen çok sağlam ve cesaret vericiydi; bu sarayların ortaya çıkmasında bir çeşit bu düzene duyulan inanç yansıyordu. Bu binalar da yüzyıllarca yaşamaya hazırlanıyordu. Gelgelelim o zamanlar bir Kırım Savaşı yaşandı, birkaç yıl sonra da köylülerin özgürlüğü geldi... Gün gelir de bu sarayların giriş kapısında eğlence amaçlı bahçeli bir meyhanenin ya da yabancılar için bir Fransız otelinin tabelasını okursam bu beni çok üzecek. İşte çağdaş, büyük otel mimarisi: Bu bir işgüzarlık, bir Amerikanizmdir artık, yüzlerce odasıyla kocaman bir işletmedir: Bizde demiryollarının inşa edildiğinin ve bir anda iş becerir insanlar haline geldiğimizin göstergesi oluveriyorlar hemen. Ya peki şimdi, evet, şimdi... Günümüz mimarisini nasıl değerlendireceğini bilemezsin doğrusu. Binalarda bir düzensizlik, bir savrukluk ki sorma! Günümüzün düzensizliğiyle de tamamen uyuşuyor hani! Kiraya vermek amacıyla inşa edilmiş, çok sayıda epeyce yüksek (yükseklik başta geliyor), mimari cephesiyle kişiyi hayretler içinde bırakan meskenlerdir bunlar. Masraftan kaçınarak yapıldığı, ipince duvarları olduğu söyleniyor: Burada Rastrelli'den tutun, geç rokoko tarzı İtalyan balkonlar ve pencereler, beş katlı ve üstelik hepsi de aynı cephede.

"Şöyle mükemmel İtalyan tarzı pencere yap, kardeş! Onların züğürt beyzadelerinden ne eksiğim var? Beş katlı olsun ki kiraya vereyim; pencere pencereye, kat da kata benzemeli, değil mi ya! Tüm paramı bir kuş kafesine yatıracak değilim elbet!.."

Hoş, Petersburglu bir fıkra yazarı değilim ve bunlardan söz etmek istemezdim. Yazı işlerindeki yazılardan başladım, bakın nerelere dalıp gittim!

* * *

Toz toprak, bir yandan sıcak... Petersburg'da kalanların biraz temiz hava "soluyabileceği" birkaç bahçe ve eğlence mekânı açıldığını söylüyorlar. Bu tür yerlerde solunacak temiz hava var mıdır, orasını bilemem; hiçbirine henüz gitmedim. Petersburg daha iyi, daha sıkıcı ve hüzün verici. Dolaşıyor, tek başına çevreni inceliyorsun, Petersburg eğlence bahçelerinin temiz havasından daha iyidir. Zaten kentin aklının ucundan geçiremediğin semtlerinde birden birçok bahçe açıldı. Şimdi hemen her sokakta, üzeri kireç ve çamur sıvanmış kapı girişlerinde şöyle bir yazı gözünüze çarpar: "Meyhane bahçesi girişi". Orada, avlu içinde eskiden kalma bir müştemilatın önünde, kırk yıl önce bahçe olarak çevrilmiş yaklaşık elli metrekare kadar bir alan, şimdi "meyhane bahçesine" dönüştürülmüş: Söyler misiniz, Petersburg'un pazarları neden "normal günlerden" daha hüzün verir insana? İçkiden mi, sarhoşluktan mı? İçip içip sarhoş olan köylülerin güpegündüz Nevski Bulvarında leş gibi yerde yatmalarından mı? (Dün ben de görmüştüm.) Sanmıyorum. İşçi milletinin boş gezenleri pek bulaşmazlar bana, ben de onlara karışmam. Şimdi Petersburg'da kalınca, eskiden asla katlanamadığım, hatta nefretle karşıladığım olaylara bayağı alıştım. Bu ayyaş takımı tatil günleri dolaşmaya çıkar, bazen epey kalabalık olurlar; insanlara çarparlar, sıkıştırırlar, kavga çıkarmak için değil elbette, zira bir sarhoşun yanından geçen birine çarpmaması, onu bu biçimde rahatsız etmemesi olanaksızdır; önünden geçen kadınlara çocuklara rağmen yüksek sesle söverler, edepsizlikten değil, sarhoşun sövgüden başka dili olmadığı için böyle davranır. Bir dildir bu, başlı başına bir dil, geçenlerde buna inandım, son derece kullanışlı, özgün, sarhoşa da, başı hafiften dumanlı birine de çok uygun bir dildir; o kadar ki onsuz edemez. Hiç olmasaydı *il faudrait l'inventer*... [47] Hiç de şaka olsun diye söylemiyorum. Bir dü-

47 Onu icat etmek gerekirdi. (Fransızca)

şünün. Bilindiği gibi, sarhoşken önce dil bağlanır ve ağızda döner durur, bir sarhoşta ya da körkütük olmasa bile her içkili insanda düşünce ve duyguların akışı neredeyse on misli artar. Bu yüzden doğaldır ki birbirine karşıt bu iki durumu karşılayabilecek bir dil gerekir. Bu dil çok eski zamanlarda bulunmuş ve Rusya'nın her yerinde kabul görmüştür. Bu, doğrudan doğruya, söz dağarcığında bulunmayan bir sözcüğün söylenmesidir; öyle ki bu dil, söylenmesi son derece kolay olan tek sözcükten ibarettir. Bir pazar akşamı sarhoş altı fabrika işçisiyle yan yana on beş adım kadar yürümek durumunda kalmıştım ve bir anda tüm düşünceleri, duyguları, en derin yargıları bile, hem de pek karmaşık olmayan tek bir sözcükle ifade etmenin mümkün olacağına inandım. Delikanlılardan biri daha önceden aralarında geçen bir konuda küçümser tavırla olumsuzluğunu belirtmek için kesin ve kararlı bir ses tonuyla bu ismi kullanıyor; öteki aynı ismi tekrarlıyor, ancak tamamen değişik tonda ve anlamda özellikle ilk delikanlının olumsuz davranışının doğru olmadığına derin kuşkusunu belirtir anlamda... Üçüncü adam ilk delikanlıya birden öfkeleniyor ve sertçe, kavgacı bir tavırla söze karışıyor ve aynı sözcüğü bu kez küfür ve hakaret anlamında yüzüne doğru haykırıyor. Bu sırada ikinci delikanlı yine üçüncüye, hakaret edene kızarak araya giriyor: "Hey delikanlı, ne diye giriyorsun aramıza? Uslu uslu konuşuyorduk, sen de çıkıp uluorta Filka'ya sövüyorsun!" anlamında malum sözcüğü kullanarak onu durduruyor. Evet, bunca sözü o tek ve aynı gizemli sözcükle, o aynı tek heceli isimle ifade etmişti, yaptığı tek hareket elini kaldırıp, üçüncü gencin omzuna yapışmak oldu. Ansızın grubun en genci, o ana kadar sesini çıkarmayan dördüncü delikanlı, tartışmaya neden olan bu can sıkıcı duruma çözüm bulmuş olsa gerek, kollarını kaldırarak heyecanlı bağırıyor... "Evreka" diye mi sanıyorsunuz? Yoksa "buldum, buldum" diye mi? Hayır, ne "evreka", ne de "buldum" diye bağırıyor; o aynı, söz dağarcığında bulunmayan sözcüğü tekrarlıyor, yalnızca tek sözcüğü, topu topu tek bir sözcüğü, ama coşkuyla, esrimeyle söylüyor, bu coşkusu fazla kaçmış olacak ki asık yüzlü, yaşça en büyük olan altıncı genç pek bu "havada görünmüyor"; küçük delikanlının çocuksu heyecanını bastırıyor hemen ve ona dönerek sevimsiz, ama öğüt

verir gibi kalın perdeden, bayanların yanında söylenmesi çok çirkin olan bu "yasak" sözcüğü apaçık biçimde söyleyerek: "Böğürür gibi ne diye bas bas bağırıyorsun!" anlamında kullanıyor. Evet, başka tek sözcük kullanmadan hepsi birden aynı, ama çok sevdikleri sözcüğü tam altı kez peş peşe kullanarak birbirlerini tamamen anlamışlardı. Evet, bu tanık olduğum bir olaydır. Durup dururken: "Allah aşkına!" diye birden onlara çıkıştım (grubun da tam ortasındaydım). "Şunun şurası on adım yürüdük, altı kez ..... sözcüğünü tekrarladınız! Ayıp değil mi? Hiç utanmıyor musunuz?"

Birden hepsi hiç beklemedikleri bir şeye bakar gibi gözlerini bana çevirdi ve bir an sustular; küfredeceklerini sanıyordum, ama öyle olmadı; yalnızca en genç olanı on adım uzaklaşmıştı ki birden bana doğru döndü ve yürürken seslendi:

"Madem bizimkini altı saydın, kendin de yedinci kez söylemiş olmuyor musun?"

Müthiş bir kahkaha koptu; grup uzaklaşıp gitti, artık endişelenecek bir durum kalmamıştı.

* * *

Hayır, söz etmek istediğim bu serseriler değil, beni asıl hüzünlendiren onlar değil. Petersburg'da pazar günleri bile içki içmeyen, hiç "kullanmayan" köylülerin, işçilerin ve küçük esnafın bulunduğunu geçenlerde keşfedince çok şaşırmıştım; beni en çok şaşırtan, tahmin ettiğimden çok olmalarıydı. İşte, onlara bakmak, ayyaş serserilerden çok, onlara bakmak daha bir kederlendiriyor beni; onlar için üzüldüğümden filan değil, onlara üzülmemin hiçbir nedeni yok; aklıma hep böyle tuhaf düşünceler takılır... Bütün haftayı çalışmakla geçiren, ama bu hiç içki içmeyen insanlar pazar akşamları sokaklara çıkarlar (çalışma günleri hiç görünmezler); özellikle dolaşmak için çıkarlar. Nevski'ye hiç uğramadıklarını fark ettim, daha çok kendi evlerinin çevresinde dolaşırlar ya da aileleriyle birlikte misafirlikten dönerlerken (Petersburg'da epeyce evli işçi bulunduğu görülüyor) "temiz hava" almış olurlar. Ağırbaşlı, büyük bir ciddiyetle yürürler, dolaşmaya çıkmamışlardır sanki; birbirleriyle çok az ko-

nuşurlar; özellikle erkekler eşleriyle neredeyse hiç konuşmazlar, ama her zaman bayramlık giysiler içindedirler. Giysileri kötüdür ve eskidir; kadınların üzerinde rengârenk giysiler vardır, ama hepsi –belki de bu saatler için– iyice temizlenmiş ve yıkanmıştır. Rus kıyafetli azdır; erkeklerin çoğu Alman tarzı giyinir ve sakalları tıraş edilmiştir. En can sıkıcı olan da, herhalde böyle dolaşırken tam bir pazar keyfi yaşadıklarını ciddi ciddi düşünmeleridir. Peki, şu geniş, çıplak, tozlu, hele hele güneş battıktan sonra tozdan geçilmeyen bu sokaklarda dolaşmaktan ne keyif alırlar? Bu sokaklar onlara cennet gibi görünüyordur; herkese kendi yeri böyle geliyor demek!

Çocukları her zaman yanlarındadır, Petersburg'da ne kadar çok çocuk var! Çok çocuk öldüğünü söylüyorlar. Çoğunun küçük olduğu gözümden kaçmadı; bir yaşlarında çocuklar, düşe kalka yürüyenler, yürümeyi beceremeyenler; ömrü yetmediği, hemen ölüverdikleri için mi büyük çocuk sayısı az böyle? İşte, kalabalığın arasında bir işçi takılıyor gözüme; yanında bir oğlan çocuğu var, ikisinin de tavırlarında yalnızlığın izleri okunuyor. İşçi otuz yaşlarında, solgun, hastalıklı bir yüzü var; tatil elbiselerini giymiş: Üzerinde Alman redingotu, dikişleri aşınmış, düğmelerinin havı silinmiş, ceketinin yakası meşin gibi; pantolonu "öylesine", üçüncü bir elden, eskiciden alındığı belli, ama elden geldiğince temizlenmiş; ketenden göğüslük ve kravat, silindir şapkası buruş buruş, sakalları kesilmiş. Tesviyeci ya da dizgici olmalı. Yüzünde karanlık, sevimsiz, düşünceli, sert, handiyse kötü bir ifade var. Çocuğun elinden tutmuş, çocuk adeta havalanarak düşe kalka yürüyor. Çocuk iki yaşından biraz küçük, çok cılız, çok solgun, ama üzerinde kaftanı var, çizmeleri kırmızı şeritli, başında tavuskuşu tüylü bir şapka... Yorulmuş, babası ona bir şeyler söyledi; belki de basit bir şey söylemişti, ama azarlar gibi çıkmıştı sesi. Çocuk sesini kesti. Beş adım gitmişlerdi ki baba eğildi, çocuğu özenle kaldırıp kucağına aldı ve böyle taşıdı. Çocuk alışkınca ve güvenle babasına sokuldu, sağ koluyla babasının boynuna sarıldı. Çocuksu bir şaşkınlıkla gözlerini bana dikti: Peşlerinden ne diye gidiyor, böyle inceliyordum? Başımla işaret edip gülümseyecek oldum, çocuk birden kaşlarını çattı ve babasının boynuna daha sıkı sarıldı. Belli ki araları çok iyiydi...

Sokaklarda dolaşırken, gelip geçen hiç tanımadığım insanları incelemeyi, yüzlerine bakarak, kim olduklarını, nasıl yaşadıklarını, neyle uğraştıklarını ve özellikle o anda onları neyin ilgilendirdiğini anlamayı seviyorum. O zaman, şu çocuğuyla dolaşmaya çıkmış işçinin, kısa süre önce karısının öldüğünü –nedense mutlaka veremden öldüğünü– düşünmüştüm. Öksüz çocuğa da bodrum katında kiraladıkları hücre gibi bir odada, belki de bir köşecikte[48], şimdilik yaşlı bir kadın bakıyordur. (Babası bütün hafta çalışıyor.) İşte, o pazar günü de dul işçi oğlunu alıp uzaklara, diyelim Vıborg'a, geriye kalan tek akrabalarına, daha doğrusu hayatta olmayan annenin kız kardeşine gitmişlerdir; önceden de pek ziyaret etmedikleri teyze şeritli bir astsubayla evlidir ve mutlaka büyük bir devlet lojmanında, bodrum katında, ama kendilerine ait bir evde oturmaktadırlar. Ölen kız kardeşi için ilk anda biraz ağlamıştır kadın, ama çok sürmemiştir bu. Dul işçi de pek üzüntüsünü göstermemiştir öyle; her zamanki gibi asık yüzle oturmuştur; çok seyrek konuşmuş, konuyu mutlaka özel işlere getirmiştir, ama çok geçmeden bu konuyu kesmiştir. Herhalde semaveri de ocağa koyup kıtlama çay içmişlerdir. Oğlan hep divanda aynı köşeye oturmuştur, sürekli surat asmış, yabanıl davranmıştır; sonunda kendinden geçerek uyuya kalmıştır. Teyze ve kocası çocukla az ilgilenmiş, ama sütle ekmek vermişlerdir, o zamana kadar yeğeniyle hiç ilgilenmeyen ev sahibi astsubay nasılsa sevecen davranarak çocukla ilgili bir şaka yapacak olmuş, ama çok yavan, yersiz kaçmıştır bu; kendi (sadece kendi) gülmüştür bu şakaya, dul işçiyse, aksine, tam o anda nedeni bilinmez, azarlamıştır oğlunu; bu yüzden çocuk gürültülü ağlamak istemiştir, baba da hiç bağırmadan ağırbaşlı onu kısa bir süre odadan dışarı çıkarmıştır... Konuşmalarında olduğu gibi, tüm nezaket kurallarına uyarak, ciddi ve üzgün ayrılmışlardır. Baba çocuğunu kucağına almış ve onu Vıborg'dan Liteyna'ya evlerine kadar kucağında taşımıştır. Adam devrisi gün işine gidecek, çocuk da yaşlı kadında kalacaktır. Yalnız başına dolaşıp dururken kendini oyalamak için insan böyle basit görüntülere takılıp kalıyor işte. Hiçbir anlamı yok, "eğitici yanı da yok." Pazar ve tatil günleri içimi derin bir sıkıntının doldurması işte

48 Yoksullara odaların köşeleri de kiraya verilirdi.

bu yüzden: Ne yani, tozlu Petersburg sokaklarının iç karartıcı olduğu sizin de aklınıza gelmemiş midir? Bence dünyada en sevimsiz, en kasvetli kenttir Petersburg!..

Aslına bakarsanız, iş günlerinde de sokaklarda çok çocuk vardır, ama pazar akşamları neredeyse on misli çoğalırlar. Ah, ne cılız, yüzleri ne soluk, kansız, çelimsiz çocuklardır!.. Özellikle kucakta olanların ufacık yüzleri nasıl da ağlamaklıdır! Yeni yeni yürüyenler eğri bacaklarıyla yalpalaya yalpalaya giderler. Ama hepsi özenle giydirilmiştir. Oh, Tanrım, çocuklar baharda ağaçlarda açan bir çiçek, bir yaprak gibidirler! Işık gerek onlara, temiz hava, özgürlük, taze besin gerek, oysa bütün bunların yerine içki ya da lahana kokan pis, boğucu bodrumlar, geceleri iğrenç kokular, sağlıksız yiyecekler, hamamböcekleri, pireler, duvarlardan yayılan nem, dışarıda toz toprak, kireç, kerpiç tozları...

Ama anne babalar bu çelimsiz, solgun çocuklarını severler. İşte üç yaşında sevimli bir kız çocuğu, üstü başı tertemiz; evlerinden çıkıp bir saatliğine sohbet etmek için bir araya toplanmış kadınlarla kapı önünde oturan annesine doğru koşuyor. Anne konuşuyor, bir yandan kendisinden on adım ötede oynayan çocuğunu gözlüyor. Çocuk yerden küçük bir taş almak için eğildi, dikkatsizce eteğinin ucuna bastı; doğrulmak istediyse de başaramadı ve dengesini kaybedip yere düştü, hemen ağlamaya başladı. Annesi yerinden fırladı; ancak ben daha önce davranıp çocuğu kaldırmıştım. Doğruldu, çabucak ve merakla bana baktı; gözleri hâlâ yaşlıydı; biraz korku, biraz da çocuk utangaçlığıyla birden annesine koştu. Yaklaştım ve kibarca çocuğun kaç yaşında olduğunu sordum; anne güler yüzle, ancak ölçülü bir tavırla yanıt verdi. Benim de böyle bir kızım olduğunu söyledim, bu kez yanıt vermedi, konuşmadan bana baktı: "İyi bir insana benziyorsun, ama burada neden duruyorsun ki? Geçip gideydin!" der gibi bir anlam vardı gözlerinde. Kadınlar da susmuştu; onlar da aynı şeyi düşünüyor gibiydiler. Şapkama parmağımla dokundum ve önlerinden geçip gittim.

İşte başka bir kız çocuğu, insan kaynayan bir kavşakta, elinden tutan annesinden biraz geride kalmıştı. Aslında anne, on beş adım önünde, ziyaretine gelen arkadaşını birden görünce, çocuğunun yolu bildiğine güvenerek elini bırakmış ve doğru

ona koşmuştu, ama geride tek başına kalan çocuk korkmuş ve çığlığı basmıştı. Sonra ağlaya ağlaya annesine doğru koşmaya başladı.

Kadının tanımadığı, oradan geçen yaşlı, sakallı bir esnaf yolda koşmakta olan kadını durdurdu ve hemen koluna yapıştı:

"Ne diye koşuyorsun?" diye çıkıştı. "Görmüyor musun, çocuğun geride kalmış, çığlık çığlığa ağlıyor, bu yaptığın doğru mu? Çocuk bu, korkar!"

Kadın sinirli, bir şeyler diyecek oldu, sonra kendini tuttu, karşılık vermedi; telaşa kapılmadan kendisine yetişen kızını kucağına aldı ve ağırbaşlı konuğuna doğru yürüdü. Esnaf asık yüzle bir süre bekledi ve sonra kendi yoluna yöneldi.

Günlüğüme koymaya bile utandığım, anlamsız, son derece gereksiz görüntüler bunlar... Bundan sonra daha ciddi konulardan söz etmeye çalışacağım.

XIV
Öğretmene

Grajdanin'in 29. sayısında üç bölüm halinde yer verdiğim "Küçük Manzaralar" adlı yazım için Moskovalı bir fıkra yazarı, temiz kalpliliğinden olsa gerek, bizim Petersburg *Golos*'ta (210. sayı), söz konusu yazımın ikinci bölümünde sarhoş insanlarımızın küfürlü dilinden söz ederken o çirkin sözcüğü –doğrudan değil tabii– kullandığım için yerden yere vuruyor beni. Oysa bu sözcüğü üstü kapalı geçmiştim. Büyük sırrımı açığa çıkaran Moskovalı ifşacım, hakkımda şöyle diyor: "Elinin altında uygun malzemesi olmayınca, bir fıkra yazarının işi bu noktaya vardıracağı doğrusu hiç aklıma gelmezdi." Bu sözlerden, bu ayıp sözcüğü sırf yazıma bir renk, bir canlılık, bir çeşni[49] katsın diye kullandığım anlamı çıkıyor.

İşte buna üzüldüm, oysa ben yazımdan tam tersi, yani geniş bir konudan yeterince yararlanmadığım anlamını çıkaracaklarını

49 Metinde Cayenne biberi: Fransa'da yetişen, yemeklere çeşni katan, çok acı bir biber cinsi.

sanıyordum. Yazı başlığının beni kurtaracağını düşünmüştüm: Küçük manzaralar, büyük değil, küçüklerin pek çekici yanları yoktur. Petersburg işçilerinin tatil günlerinde nasıl vakit geçirdiklerini, biraz da hüzün katarak öylesine kaleme almıştım. Sevinçlerindeki, eğlencelerindeki kısırlık, tinsel yaşamlarının cılızlığı, solgun yüzlü, veremli çocukların büyüdüğü bodrumlar, gezinti yeri belledikleri her zaman sıkıcı, geniş, dolaşanlarını hazır bekleyen Petersburg caddesi, kucağında çocuğuyla şu dul işçi (gerçek bir tablodur), evet, bütün bunlar yazım için yeterli malzeme gibi görünmüştü bana, yine söylüyorum, asıl ters anlamda, yani böylesine zengin bir malzemeden yeterince yararlanmadığım için suçlayabilirlerdi beni. Ama asıl varmak istediğim sonuca dolaylı da olsa değinmem beni teselli etmiştir, yani halkımızın geniş çoğunluğunda, Petersburg bodrumlarında ve ruhsal bakımdan en zayıf durumlarda bile, yine de erdemli olmaya, az çok bir dürüstlüğe, kendine gerçekten saygı duymaya bir eğilimin olması beni rahatlatmıştı: aile ve çocuk sevgisi yaşatılıyor. Beni asıl şaşırtan, hasta çocuklarını gerçekten, hatta şefkatle sevmeleriydi; halkın aile yaşantısında düzensizliğin ve kaba saba davranışların, Petersburg'daki gibi çetin koşullarda bile şimdilik istisna, belki de çok yaşanan bir istisna olması sevindirmişti beni ve bu sıcağı sıcağına yaşadığım izlenimleri okurlarımla paylaşmayı istemiştim. Daha önce birinin, bu konuya uygun düşen, çok içten itiraflarını okumuştum bir yazısında, kuşkusuz çok zeki olan bu kişi, resmi bir nitelik taşıyan, yeni çıkmış bir kitap vesilesiyle düşüncelerini şöyle açıklıyordu: "Reform halka yararlı mı, değil mi? sorusu üzerine kafa yormak aslında saçmalıktır; halka yararlı olmadığı görülse bile, dünya yıkılsın önemli değil, reform mutlaka gerçekleştirilecektir." (Sorun bu biçimde ele alınmasına rağmen belki de *pereat mundus*[50] açısından doğruları çoktur.) Sonunda köylülere değinirken, makale yazarı tüm içtenliğiyle şöyle itiraf ediyordu: "Halkımızın reformlara değmediği bir gerçektir ve reform öncesine kadar Marko Vovçok ve Grigoroviç'le beraber, gazete yazılarında köylülerin başına defne ve güllerden çelenk takarken, bu çelenklerin bitli başlarını

50 [Adalet gerçekleşsin de varsın] dünya batsın! Latin özdeyişi.

süsleyeceğini çok iyi biliyorduk: Ama davayı canlı tutmak için bu zorunluydu o zaman vs vs..." Böylesine açıkça ve en ufak gösterişte bulunmadan yazıda ileri sürülen düşüncenin özü buydu. (Alıntım kelimesi kelimesine değil.) İtiraf etmeliyim ki bu içten görüş ve onun böylesine keyifle neredeyse ilk kez gözler önüne serilen çıplaklığı bende büyük bir ilgi uyandırmıştı, hatırlıyorum, o zaman, örneğin *Grajdanin*'de bu yaklaşımın ilk bölümünü, yani sonuçlarına rağmen reform bölümünü paylaştığımız halde, ikinci bölümdeki o uğursuz düşünceyi benimsemediğimiz, bitli kafaların yine de reformlara layık olduğu ve hiç de onlardan aşağı kalır yanları olmadığına inandığımız yargısına varmıştım. Böyle bir inancın, özellikle eğilimlerimizin en belirgin yanlarından biri olduğu düşüncesindeyim, işte bundan söz etmemin de nedeni bu.

Yazıma gelince... benim kalem arkadaşım, Moskovalı fıkra yazarı nedendir bilinmez, fıkra yazarı olmaktan utandığımı düşünüyor ve Fransızca, benim, *plus feuilletoniste que Jules Janin, plus catholique que la pape*"[51] olduğumu öne sürüyor. Moskova'dan esen bu Fransızca, kuşkusuz, burada yazarın iyi bir üslubu olduğu düşünülsün diye kullanılmıştır: ama bana yapılan Katoliklik yakıştırmasının burada niçin yer aldığını, zavallı papanın burada neden gerektiğini anlamış değilim. Bana gelince, "Petersburglu" bir fıkra yazarı olmadığımı dile getirmiştim sadece ve bunu söylemekle gelecekte her olasılığa karşı Günlüğümde yer vereceğim konuların yalnızca Petersburg yaşamıyla bağlı kalmayacağını, bu niyetimi sürdüreceğimi belirtmek istemiştim, öyleyse Petersburg yaşamından gerektiğinde söz ettiğim zaman, benden ince ayrıntılara varıncaya dek bir çalışma beklemek gereksizdir. Moskovalı öğretmenim Günlüğümü illa da fıkra olarak nitelemek istiyorsa varsın öyle olsun, çok sevinirim buna.

Moskovalı öğretmenim, yazımın Moskova'da "dükkânlarda, pazar köşelerinde" müthiş ses getirdiğini belirtiyor ve yazımı da piyasa fıkrası olarak nitelendiriyor. Kadim başkentimizde bu gibi yerlerin okurlarına böylesi keyif yaşatmam doğrusu beni sevindirdi. Ancak, üzüntü verici olan, sözde bilerek etki ya-

51 Jules Janin'den daha çok fıkra yazarı, papadan daha Katolik. (Fransızca)

ratmaya çalışmam oldu, yüksek okur kitlesine sahip olmadığım için "çarşı pazar köşelerinden" okur aramışım ve bu amaçla da "onlardan" söz etmişim; o halde ben "tüm fıkra yazarlarının en beceriklisiyim..."

> İnanın, aklım almıyor! [Yazımın Moskova'daki etkisinden söz ederken böyle yazıyor.] *Grajdanin*'e karşı bu isteğin böylesine inanılmaz boyutlara varmasını çözemiyorum doğrusu. *Grajdanin*'e bu aşırı talebin nereden kaynaklandığına ilişkin soruma gazete dağıtıcılarından biri şaşkınlığını belirtti. Olanları anlatınca adam adı geçen derginin kalan sayılarını toplamak için bizim dergi dağıtıcıları Meklenburgi ve Jivarev'e koştu; ancak orada da tükenmiş: "Çarşı pazardan çok talep olmuş..." İşin aslı şuydu: *Grajdanin*'de kendilerine ait bir yazı çıktığı haberinin Esnaflar Çarşısında duyulması üzerine, kendilerine "eğlence" satın alacaklarına, doğru *Grajdanin*'e akın etmişler!..

Bakın, bu hiç de kötü bir haber değil. Esnaflar Çarşısı okurlar karşısında boşuna küçük düşürmeye çalışıyorsunuz beni. Aksine, onların beğenisini kazanmayı isterdim, çünkü onlar hakkında sizin düşündüğünüz gibi kötü düşünmüyorum ben. Bilin ki gülmek için, bir skandal çıksın diye satın aldılar. Her insan skandaldan çok hoşlanır, insanın yaradılışında vardır bu, özelikle Rusya'da (sözgelimi, siz de üzerine atladınız hemen); bu yüzden bile bile çarşı çalışanlarını küçümsemek kesinlikle doğru bir davranış olamaz. Eğlenceye, gülme konusuna gelince, en çekici durumlarda bile çeşit çeşittir. Öğretmenim yine de biraz insaflı davranıyor ve şöyle ekliyor: "Çarşı esnafıyla ilgili yazısını yazarken, onlar üzerine 'manzaralar'ın yazarının kalemini çok iyi niyetle kullandığına inanıyorum." Yani öğretmen, doğrudan ve belli bir amaçla, halkın ahlakını bozma niyetinde olmadığımı düşünerek beni onurlandırıyor. Bu yaklaşımı için yine de teşekkürlerimizi bildiririz, çünkü yazar *Golos*'ta yazıyor ve soylu dil sürçmesi belki yersiz değildir, çünkü neyle olursa olsun halkın da, tüm Rus toplumunun da ahlakını bozmak amacıyla hareket ettiğim suçlamasında bulunmanın Andrey Aleksandroviç için

hiç de zor bir iş olmayacağını deneyimlerimden bilirim. (Beni toprak köleliği düzeni yanlısı olmakla suçlamıştı.) Andrey Aleksandroviç kaleminizde kendini gösteriyor, hem de şaşırtıcı karşıt bir düşünceyle: "Sizin bu türden 'manzaralarınız' işçi takımından serserilerin yola gelmesine yarar sağlamayacaksa..." diyorsunuz. Böyle bir düşünce tam da Andrey Aleksandroviç'in kafasından çıkardı tabii! Ancak bu bizim küfürbaz işçi milletini (küfür alışkanlığından) kurtarmak için yazdığımı akla getiriyor! Gelgelelim yazımda anlattığım işçiler, yalnızca sizin ve benim değil, Andrey Aleksandroviç'in de adını hiç duymamışlardır.

Hayır, başka bir eğilimle yazmıştım, "kadınların yanında söylenmesi çok ayıp olan", sarhoşlar arasında sürekli kullanılan o "sözcüğü" başka amaçla kullanmıştım ve çok ciddi ve bağışlanabilir bir amacım olduğunda ısrarcıyım, bunu şimdi kanıtlayacağım size. Niyetim, Rus halkının içindeki temizliği göstermek ve halkımız sarhoşken küfürlü konuşmakla birlikte (çünkü ayıkken çok ender küfrederler) bu çirkin sözcüğü ne sevdiğinden, ne de haz duyduğundan, hayır, sadece, neredeyse bir zorunluluk haline gelen bir alışkanlıktan küfre başvurduğunu vurgulamaktı. Öyle ki küfürden çok uzak düşünceler ve duygular bile kötü sözcüklerle ifade edilebilir. Sonra bu küfür alışkanlığının asıl nedeninin sarhoşlukta aranması gerektiğine dikkat çekiyordum. Dilin ağır ağır döndüğü sarhoşluk durumunda, konuşmaya ve önceden belirlenmiş anlamlı, kısa sözcüklere başvurmaya istekli görüşüm üzerine ne düşünürseniz düşünün, ama halkımızın ağzını bozarken bile içinin temiz olduğunu vurgulamaya değerdi yine de. Hatta şunu da cesaretle öne sürebilirim ki estetik ve akıl bakımından toplumumuzun gelişmiş tabakaları, bu anlamda kaba ve hiç gelişmemiş basit halkımızdan kıyaslanmayacak derecede daha ahlaksızdır. Erkeklerin meclisinde, en yüksek çevrenin de bulunduğu meclislerde, kimi zaman bir akşam yemeğinden sonra, saçlarına ak düşmüş, göğsünde nişan taşıyan yaşlılar arasında bile, önemli sorunlardan, hatta bazen devlet sorunlarından söz edilirken, sonra yavaş yavaş sanatsal konulara dönüldüğü olur. Bu estetik, şiirsel temalar, yeri geldiğinde, birden öyle bir ahlaksızlığa, öyle bir sövgüye ve pis düşüncelere dönüşür ki halkımız imgeleminde bile bir benzerini yaratamaz.

Halkın üstüne çıkmış yüksek çevre insanının her çeşidi arasında korkunç derecede sık görülür bu. En ülküsel erdemleriyle tanınan erkekler, hatta dini bütün kişiler, en romantik şairler bile katılırlar böyle sohbetlere. Burada önemli olan, bu erkeklerden bazılarının tartışmasız saygıdeğer ve çok iyi işler yapmış olmalarıdır. Özellikle alçaklıktan, alçaklığın inceliğinden hoşlanırlar, içlerinde düşünceden çok çirkin söz vardır, düşmenin alçaklığıdır hoşlarına giden, ağzının tadını bilen bir pisboğazın Limburg peynirinden (onu halkımız bilmez) hoşlanması gibi, kokudan hoşlanırlar; burada olan, kokuyu bulaştırma, kokuyla kendinden geçme isteğidir. Onlar bu çirkinliğe gülerler, kuşkusuz bu alçaklıktan kibirle söz ederler, ama bu alçaklıktan hoşlandıkları, sözlerde bile olsa onsuz edemeyecekleri bellidir. Bu temalar üzerine olsun, halkın kimi gülüşü tamamen farklıdır. Sizin "çarşı pazar köşeleri" dediğiniz yerlerde bu insanların alçaklıktan, alçaklığa ve sanata duydukları sevgiden gülmediklerine eminim, gülüşleri son derece saf, temizdir, ahlaksızlık yoktur; kaba da olsa sağlıklıdır, tersine, toplumumuzda ya da edebiyatımızda bir konuyu uzattıkça uzatan laf ebelerinin gülüşüne hiç benzemez. Halkımız yerli yersiz, iş olsun diye küfreder. Halkımız ahlaksız değildir, dünya üzerinde tartışmasız en ağzı bozuk halk olmasına karşın içi çok temizdir; gerçi bu çelişki üzerine, aslına bakarsanız, durup düşünmek gerekiyor.

Moskovalı öğretmenim benimle ilgili yazısını ölçüyü kaçırarak, neredeyse şeytani bir kibirle bitiriyor:

> Bir fıkra yazmak isteyip de elimde gerekli malzeme bulamadığım zaman sayın meslektaşımı örnek alacağım [yani beni] ve ondan yararlanıp, ben de "manzaralarla" ilgilenmeye çalışacağım [Ne aşağılama!]; ama şu anda önümde duran bu örnekten yararlanmaya ihtiyacım yok [Yani akıllı insanda "bunsuz da" her zaman pek çok düşünce olabilir]; çünkü bizim Moskova'da "toz, toprak, bir yandan sıcak var" [Yazıma başlarken kullandığım sözler... Aklı sıra bir kez daha utandırmak istiyor beni], ama bu toz toprağın içinden [Oo, işte şimdi başlayacak, Moskovalı zeki bir mizahçının "bu tozun" içinden bile Petersburg mizahçılarına oranla neler çıkaraca-

> ğını bizlere gösterecek...] evet, bu toz toprağın içinden, bu sıcağın altından [Ne demek "sıcağın altından"?] belli bir özenle [duyun, duyun!] beyaz taşlarla kaplı Moskova'mızın yaz aylarında bayağı zayıflayan nabız atışlarının sonra devinmeye başladığını, yani gittikçe hızlanarak kış aylarındaki, artık çıkması mümkün olmayan yoğunluğa ulaştığını görmek mümkün...

Vay, ne düşünce ama! Bizdeki gibi Moskova'da da varmış demek! Benim için, evet, benim için ne ders verici! Ama biliyor musunuz öğretmenim, yazınız daha bir ilgi yaratsın diye bana sanki bile bile bulaşmışsınız gibime geliyor? (Ne ilginç!), belki de çarşı pazardaki başarımı çekemediniz, ne dersiniz? Evet, bu mümkün, çok mümkün... Bu kadar uğraşıp didinmeseydiniz, tekrarlayıp durmasaydınız; uzun uzadıya durmakla yetinmeyip, bir de kokladınız...

> Ne de olsa ta burnumuzun dibine kadar gelen kokuyu alacak kadar yetiştik; bir yazıyı, yazarının niyetleri dışında değerlendirme becerisine de sahibiz.

Ee, ne kokuyormuş böyle?

XV
Yalan Üzerine

Bizde neden herkes, istisnasız herkes yalan söyler? Beni hemen durdurup söyle bağıracaklarına eminim: "Ee, söylediklerin saçma, herkes değil! Konu bulamamışsınız, yazınız daha baştan etkileyici olsun diye uyduruyorsunuz." Konu kısırlığıyla suçlanmam yeni değil, ama asıl mesele şu: Yalan söylemenin bizde genel bir alışkanlık haline geldiğine şimdi gerçekten inanıyorum. Diyelim ki elli yıl doğru bildiğin bir düşünceyle yaşıyorsun, elle tutulur biçimde duyumsuyorsun bunu ve sonra birdenbire öyle biçimde ortaya çıkıyorlar ki o za-

mana kadar bu düşünceni sanki hiç yaşamamışsın gibi... Kısa zaman önce, Rusya'da aydınlarımız arasında yalan söylemeyen bir tek insanın bile çıkmayacağı düşüncesine kapılmıştım. Çok dürüst insanlarımızın bile yalan söylemesi böyle bir düşünceye itiyor beni. Başka uluslarda genelde aşağılık insanların yalan söyledikleri kanısındayım; bunlar kendi çıkarları uğruna, yani doğrudan suç unsuru taşıyan yalanlar söylerler. Bizdeyse en saygın kişiler, en saygıya değer amaçlarla yok yere yalan söyleyebiliyorlar. Çoğunlukla konukseverlikten yalan söylenir bizde. Dinleyende estetik izlenim yaratmak, ona keyifli anlar yaşatmak isterler; doğrusunu söylemek gerekirse kendilerini dinleyiciye kurban ederek yalan söylerler. Kimi gösterirseniz gösterin, dinleyicisi üzerinde bıraktığı keyifli izlenimi daha da güçlendirmek istediğinde, atlarının bir saatte yaptığı kilometreyi her konuşmasında, sözgelimi yirmi kez artırdığı olmamış mıdır? Dinleyicinin de, bir iddia üzerine treni geçen bir troyka'yı[52] size heyecanlı heyecanlı anlatacak kadar içi sevinçle taşmamış mıdır gerçekten? Sonra av köpekleriniz ya da Paris'te takma diş taktırmanız, daha ne bileyim, burada Botkin'in sizi iyileştirmesi vs... hastalığınızla ilgili mucizelere, kuşkusuz, hikâyenizin ortasında kendinizi de inandırdığınız halde (çünkü hikâyenin yarısından sonra insan daima söylediklerine inanmaya başlar) geceleyin yatağınıza yatıp dinleyicinizi nasıl hoş biçimde şaşırttığınızı hatırlayınca, birden duraksayıp elinizde olmadan: "Vay, ne palavra atmışım ama!" diye mırıldandığınız mucizelerden söz ettiğiniz olmadı mı? Aslına bakarsanız bu örnek biraz zayıf kaçtı, çünkü kendine bir dinleyici bulursan, hastalığından söz etmekten daha tatlı bir konu olamaz; yalan söylemeden duramaz insan; hastalığına bile iyi gelir. Ama yurtdışından dönerken "kendi gözlerinizle" gördüğünüz binlerce olayı anlatmadan durabilir misiniz? Yo, bu örneği de geri alacağım: Yurtdışından dönmüş bir Rus'un "orayı" anlatırken abartıya kaçmaması zaten olanaksızdır; yoksa oraya gitmesinin hiçbir anlamı kalmazdı. Ama sözgelimi estetik bilimler! Doğal bilimlere hiç aklınız yatma-

52 Üç at koşulu araba.

dığı, Yahudilerden anlamadığınız halde, doğal bilimler üzerine, iflas etmiş ve yurtdışına kaçmış Petersburglu bir Yahudi ya da bir başka Yahudi üzerine sohbet ettiğiniz olmamış mıdır? Lütfen, size kendisiyle ilgili bir anekdot aktaran kişiye, sözümona bu olayın sizin başınızdan geçmiş gibi aynı kişiye anlattığınız olmadı mı? Hikâyenin yarısında birden her şeyi hatırladığınızı, durumu kavradığınızı ve dinleyicinizin ısrarla size yönelttiği sıkıntılı bakışıyla da bunun doğrulandığını (çünkü böyle durumlarda insanlar, nedense, on misli ısrarla bakar birbirlerinin gözlerine) yoksa unuttunuz mu? Anlattığınız olayın artık bir anlamı kalmadığı halde, yine de yüce bir amaca değer bir yüreklilikle öyküyü anlatmayı sürdürüşünüzü, bitirir bitirmez de hemen sinirli, telaşlı bir incelikle el sıkışarak ve gülümseyerek birbirinizden ayrılışınızı, sonra aklınıza birden esip de durup dururken merdivenleri koşarak çıkmakta olan dinleyicinize son bir çırpınmayla seslenerek, teyzesinin sağlığını soruşunuzu, onun da ilgisizce başını çevirişini ve teyzesiyle ilgili soruya yanıt vermeyişini, evet, başınızdan geçen bu olayda size hepsinden çok acı verenin asıl bu sonuncusu olduğunu hatırlayın! Her neyse, biri tutup da bütün bu olanlara hayır yanıtı verirse, yani böyle bir anekdot falan anlatmadığını, Botkin'den söz etmediğini, Yahudilere ilişkin yalan söylemediğini, merdivenleri çıkan arkadaşına teyzesinin sağlığını sormadığını, böyle bir olayın asla başından geçmediğini söylerse kesinlikle inanmam buna. Rus palavracılarının sık sık farkında olmadan yalan söylediğini çok iyi biliyorum, farkına varması zaten mümkün değildir. Bakın şöyle oluyor: Kişi yalanını başarıyla kıvırınca onunla öyle bütünleşiyor ki anlattıkları yaşamının gerçek olayları arasına giriveriyor; yalanına tüm benliğiyle inandığından vicdanına göre hareket ediyor; inanmasa doğal olmazdı zaten.

"E, bu kadarı da saçma!", "Masum yalanlardır, önemsizdir, kimseyi de ilgilendirmez" diyeceklerdir yine. Olsun. Yalanların çok masum olduğunu ve kişinin doğasındaki soylu özellikleri, sözgelimi şükran duygusunu gösterdiğini kabul ediyorum. Yalanlarınızı dinleyen birinin, gönül borcundan da olsa yalana başvurmaması olanaksızdır çünkü.

Rus toplumunun –Rus toplantılarının, akşam partilerinin, kulüplerin, bilim derneklerinin vb– handiyse birinci koşulu bu karşılıklı ince yalanlardır. Arabanızın bir saatte kaç kilometre yaptığını ya da Botkin'in sizin için yarattığı mucizelerden bu durumda ancak doğrudan yana tavır koyan kalın kafalılar kuşkulanırlar. Bu davranışları nedeniyle çok geçmeden cezalarını çeken, sonra neden bu duruma düştüklerine şaşıp kalan duygusuz, hemoroitli insanlardır. Yeteneksiz ve sığ görüşlüdürler. Böyle olmakla beraber bu yalanlar, tüm masumluğuna karşın, bizim son derece önemli temel özelliklerimizi gösterir, o kadar ki dünyayı ilgilendiren yalanlar olarak öne çıkar. Sözgelimi, birincisi: Biz Rusların her şeyden önce gerçeklerden korktuğumuzu –kuşkusuz korkmuyoruz– ama gerçeği kendimiz için sürekli can sıkıcı, tatsız, şiirsellikten uzak, son derece olağan saydığımızı ve böylece gerçeklerden sürekli kaçarak sonunda onu Rus dünyasında en olağanüstü ve ender görülen bir olgu haline getirdiğimizi gösterir. (Gazetelerden söz etmiyorum.) Böylece gerçeklerin, özellikle en duru olduğu durumlarda, dünyada olanından daha şiirsel ve dahası kötü alışkanlıklara eğilimli insan aklının uydurabileceği ve düşlerinde yaratabileceğinden daha fantastik olan aksiyom bütün bütüne kaybolmuştur bizde. Rusya'da gerçek, hemen hemen her zaman tamamen fantastik öğeler taşımıştır. Gerçekten de insanlar sonunda, insan aklının uydurduğu her şeyi kendileri için gerçeğinden daha anlaşılır hale getirmişlerdir, dünyada da, her yerde de böyledir. Gerçek insanoğlunun önünde, masanın üzerinde yüzlerce yıldır yatıyor da alan olmuyor, özellikle onu fantastik ve ütopik olarak gördüğü için uydurulmuşun peşinden koşuyor.

Rusların bu genel yalan söyleme alışkanlığında ortaya çıkan ikinci özellik, kendi kendimizden utanmamızdır. Gerçekten de hepimiz neredeyse doğuştan kendinden, kendi kişiliğinden utanma duygusu taşır içinde ve Rus insanı topluluk içinde ne pahasına olursa olsun mutlaka kendini hemen gerçekte olduğundan farklı biri gibi göstermeye çalışır; hepsi tam anlamıyla farklı bir yüz edinmek için adeta yarışır.

Herzen de yurtdışındaki Rusların topluluk içinde edepli

davranmadıklarını söylemişti: Herkesin sustuğu anda gürültülü konuşuyorlarmış, konuşmaları gerektiği zaman da kibar ve doğal sözler etmeyi beceremiyorlarmış. Bu gerçektir: Şimdiyse soytarılık, yalan, acı veren hastalıklı bir heyecan var; gerçekte var olan her şeyden utanma, Tanrının Rus insanına bağışladığı, kişiliği gizleme ve olabildiğince yabancı, Rus olmayan bir kişiliğe bürünme isteğidir bu. Her Rus insanında olan kendi yüzünü, kendi kişiliğini mutlaka utanılacak kadar değersiz ve gülünç görmesi gibi içine işlemiş derin bir inançtan kaynaklanmaktadır bütün bunlar; bir Fransız'ın ya da bir İngiliz'in kişiliğine, kısacası kendinin olmayan yüze bürünürse, daha saygın bir kişi olacağı ve bu görünüş altında asla tanınmayacağı inancı yatmaktadır. Burada çok ilginç bir durumun altını çizmek istiyorum: Kendinden bu rezilce utanma, kendini bu alçakça yadsıma çoğu hallerde bilinçli değildir; hastalıklı, üstesinden gelinmesi güç bir duygudur, ama bilinçli bir Rus –kendini tam yadsıyanı bile– yine de bu durumda önemsizliğini öyle hemen kabullenmez, kendisine mutlaka saygı duyulmasını ister: "İngiliz'den ne farkım var benim? Öyleyse benim de her İngiliz kadar saygı görmem gerekir" diye düşünür. Toplumumuzun bu önemli tipi, tam iki yüzyılda, iki yüzyıl önce konulan şu ilkelere göre gelişmiştir: Asla kendisi gibi olmamak, farklı bir kişilik edinmek, kendi kişiliğini daima küçük görmek, her zaman kendinden utanmak ve hiçbir zaman kendine benzememek... Evet, sonuçları eksiksiz çıkmıştır. Başkalarıyla bir arada bulunurken, bir pislik yapmadığına vicdanen inanıyorsa, bir Alman, bir Fransız, bir İngiliz, kişiliğinden utanç duymaz. Rus insanı kişiliğinden utanan bir İngiliz'in olmadığını çok iyi bilir, ama iyi terbiye görmüş bir Rus, kişiliğinden utanmayacağını, hatta bir yerlerde olsun, özsaygısının kusursuz yanlarının var olduğunu bilir. Kişiliğinden hiçbir yerde ve hiçbir zaman utanmayan biri gibi görünmek için hemen bir Fransız ya da İngiliz gibi davranmak istemesinin nedeni budur.

* * *

"Binlerce kez masumiyetten, eskilikten söz edildi" diyecekler. Olsun. İlginç bir nokta daha var: Aydın tabakadan her

Rus'un toplum içinde, kalabalıkta müthiş titizlendiği ve asla geri adım atmadığı bir nokta vardır. Akıldır bu (evinde tek başınayken ayrı mesele), olduğundan daha akıllı görünme isteğidir, ama çok ilginçtir, herkesten ya da kim olursa olsun ondan daha akıllı görünme değil, bu, yalnızca hiç kimseden aptal olmadığını gösterme isteğidir. "Kimseden daha aptal olmadığımı kabul et, ben de senin kimseden aptal olmadığını kabul edeyim!" Ayrıca burada karşılıklı minnet borcuna benzer bir durum söz konusudur. Sözgelimi, bilindiği gibi, Rus insanı Avrupalı bir otoritenin önünde sevinçle ve büyük bir telaşla eğilir, üstelik hiç düşünmeden davranır böyle; bu gibi durumlarda değerlendirme yapmaktan asla hoşlanmaz. Hoş, sözü geçen bu kişi bulunduğu mevkiden iner ya da eski konumunu yitirirse iş değişir tabii; bu duruma gelmiş bir kişiye Rus aydını kadar acımasız davrananını arasanız bulamazsınız; kibrin, aşağılamanın, alayın sınırı yoktur. Bir zaman sonra, gözden düşen bu kişiye Avrupa'da hâlâ saygı gösterildiğini, eskisi gibi değer verildiğini birden öğrenince de aşırı bir saf-dillikle şaşar kalır. Bununla beraber aynı Rus hiç düşünmeden, el üstünde tutulan bu kişinin önünde sırf Avrupalı diye eğildiği halde, ne olursa olsun asla kendini bu insandan daha aptal kabul etmez.

Her Rus insanı, en sığ düşünceli olanı bile: "Eh, Goethe, eh, Liebig, eh, Bismarck, eh, diyelim ki.... Yine de ben..." diye başlar düşünmeye. Daha doğrusu düşünmek değildir bu, çünkü burada hemen hemen bilinç yoktur, ama bir anlamda onu zorlayan bir şeyler vardır. Hiçbir şeyle doğrulanmayan, oraya buraya yönelip duran avare, boş bir gururun aralıksız süren duygusudur bu. Kısacası, insan onurunun belki de en yüksek derecesine –yani kendisinden gerçekten de daha akıllı olan kimsenin karşısında kendini daha aptal kabul etme erdemine– yüksek sınıftan Rus insanı asla, hangi koşullarda olursa olsun ulaşamaz. İstisnalar olabilir mi? Bilemem. "Paradokslarıma" fazla gülmesinler: Liebig'in rakibi belki de liseyi yarım bırakmıştır, "işte bu Liebig'dir" diye ona gösterdikleri zaman, o, kuşkusuz Liebig'le kim kimden üstün tartışmasına girmeyecektir. Susacaktır, ama yine de, Liebig'in yanında bile konuşma isteğiyle yanıp tutuşa-

caktır... Ama Liebig'le diyelim ki trende karşılaşırsa ve Liebig olduğunu da bilmiyorsa iş değişir o zaman. Söz kimyadan açılsaydı ve bizimki de onunla konuşma fırsatı bulsaydı, kimyadan bildiği tek şey "kimya" sözcüğü olduğu halde, hiç kuşkusuz en derin bilimsel tartışmaların bile üstesinden gelirdi. Liebig'i yüzde yüz şaşkına çevirirdi. Kim bilir, dinleyici gözünde belki de kazanan o olurdu. Çünkü Rus insanının bilimsel konuşmada küstahlığının hemen hemen sınırı yoktur. Burada özellikle Rus aydın sınıfının ruhunda var olan bir fenomen çıkıyor ortaya. Bu ruhta –yeter ki kendini topluluk içinde hissetsin– zekâsından kuşkulanmak şöyle dursun, iş bilime vardığında derin bilgi sahibi olduğuna da kuşku yoktur. Zekâ konusu bir dereceye kadar anlaşılabilir bir durumdur, ama kişinin kendini bilim adamı yerine koyması için şaşmaz bilgilere, bilgi birikimine sahip olması gerekir.

Kuşkusuz bütün bu davranışlar yalnızca toplulukta, çevrede başkaları bulunduğu zaman sergileniyor. Evde tek başınayken... eh, bir tek Rus bilgili olmasını, bilim adamlığını dert etmez kendine ve hatta hiçbir zaman önüne bir sorun olarak koymaz. Eğer sorun yaparsa, bilim adamlığı için eksiksiz bilgilere sahip olmak gerektiğini bildiği halde, evde kesin olarak kendi çıkarına çözecektir bu sorunu.

Geçenlerde trenle yolculuk yaparken iki saatlik yol süresinde, klasik diller üzerine tam bir bilimsel tez dinleme fırsatım oldu. Bir kişi konuşuyor, ötekiler dinliyordu. Yolculardan kimsenin tanımadığı, duruşu heybetli, orta yaşlı, ölçülü, kibirli, inandırıcı ses tonuyla, hiç acele etmeden, kelimeleri kendi akışına bırakarak konuşan bir beydi. Herkesin ilgisini çekmişti. Daha ilk sözlerinden, bu konu üzerinde ilk kez konuştuğu gibi, belki de ilk kez düşündüğü apaçık belliydi. Güzel bir doğaçlamayla konuşuyordu. Klasik eğitimi tümüyle yadsıyor ve bizde uygulamaya konmasını "tarihsel ve meşum bir budalalık" olarak nitelendiriyordu, bununla beraber, kullandığı tek sert tümce buydu; sesi yüksek perdeden çıkıyor ve olaya ilişkin bir küçümsemeden dolayı heyecanlanmasına izin vermiyordu. Üzerinde durduğu gerekçeler son derece ilkel, olsa olsa on üç yaşındaki bir öğrenciye uygun düşen görüşlerdi, klasik dillere savaş açan bazı

gazetelerimizin hâlâ direttiği, örneğin: "Bütün Latin klasikleri dilimize çevrildiğinden Latinceye artık gerek yoktur" türünden görüşlerdi. Konuşması vagonumuzda olağanüstü etki yaratmıştı; pek çoğu, özellikle bayanlar vedalaşırken keyifli anlar yaşattığı için ona teşekkürlerini bildirdiler. O zatın da oradan kendine son derece saygı duyarak ayrıldığına eminim.

Şimdi topluluk arasında (trende ya da başka mekânlarda) sohbetler eskiye, geçmiş yıllara göre hissedilir biçimde değişti, halkımızın toplumsal konular üzerine ders verecek insanlara gönlü akıyor, onları dinlemeye can atıyor. Aslında topluluk içinde konuşmalar son derece zor başlar bizde; konuşmaya karar verene kadar başta bir süre kıvranır dururlar, ama konuşmaya başlamayagörsünler, kimi kez öyle coşkuya kapılırlar ki kollarına yapışıp durdurmanız gerekir. Daha ölçülü, daha ağırbaşlı, başka bir deyişle daha yüksek düzeyli, kuytu köşelerde yapılan konuşmalar öncelikle borsa ve devlet sorunları üzerinde dolaşır durur, ama gizliliği bakımından yüksek derecede sırları ve bilgileri içerir. Sıradan dinleyici kalabalığı hiç sesini çıkarmadan, saygıyla dinler; konuşmacılar da kabardıkça kabarırlar tabii. Hiç kuşkusuz birbirlerine az inanırlar, yine de hemen hemen her zaman tam anlamıyla hoşnut, hatta birbirlerine biraz da minnet duyarak ayrılırlar. Tren yolculuklarında hoş anlar geçirmek istiyorsanız yapacağınız tek şey karşınızdakine yalan söyleme fırsatı vermeniz ve bu yalanlara elden geldiğince inanma becerisi göstermenizdir; siz de yalan söylemek için yanıp tutuşuyorsanız, o zaman size de bayağı fırsat verilecektir; karşılıklı yarar anlamına gelir bu. Ama az önce belirttiğim gibi, bu sohbetlerde güncel, ilgi uyandıran, vazgeçilmez, herkesin karıştığı konular da vardır; sonra mesele hoşça zaman geçirmek değildir sadece: Yine söylüyorum, günümüz zorluklarını, sıkıntılarını birilerinin anlatmasına can atıyorlar; tutkuyla kendilerine akıl verecek insanlar arıyorlar, özellikle kadınlar ve anneler... Toplum yöneticilerine ve yol göstericilere duyulan bir susuzluğu gösteren bu aşırı merak ve soylu isteğin çok kolayca giderilmesi de ilgiye değer bir konudur, kimileyin her şeye hiç beklenmedik biçimde inanırlar, zayıf hazırlanmışlar ve donatılmışlardır, o kadar ki Rus toplu-

munda, olayların ve bilgilerin daha çok ve şu an yaşadığımız döneme oranla kesin sonuca varmanın güç olduğu birkaç yıl öncesinde, imgeleminizde yarattığınız en parlak fantezinizden de zayıftır. Söylenebilir ki bir ölçüde dürüst davranan her geveze (fıkralardan, yazılardan giderek kazanılan bilgiye karşın, bizim insanlarımız bu dürüst davranışlara yazık ki bu zamana kadar bağnazca bir düşkünlük göstermişlerdir) dinleyicisi üzerinde egemenlik kurabilir, hangi konuda olursa olsun onu inandırabilir, bir teşekkür alabilir ve kendine derin bir saygı duyarak ayrılabilir. Hoşgörülü olmak koşuluyla tabii, bunu hatırlatmaya gerek yoktu aslında. Geçenlerde yine tren yolculuğu yaparken bu kez tanrıtanımazlık üzerine başlı başına bir tez dinledim. Söylevci yüksek tabakadan, sanırım mesleği mühendis olan, asık yüzlü biriydi, dinleyici delisi olduğu her halinden belli oluyordu. Söze önce manastırlardan başladı. Bu konuda pek bilgisi olmadığını hemen gösterdi: Manastırların var oluşunun dinin olmazsa olmaz ilkelerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylüyor, papazların (benzer diğer birlikler gibi) tümüyle bağımsız bir birliğin üyeleri olduğunu unutarak, manastırların hazineye devletten daha fazla yük getirdiğini söylüyordu; despot bir yönetimin yok edilmesi gibi, liberalizm adına manastırların da ortadan kaldırılmasını istiyordu. Doğal bilimlere ve matematiğe dayandırarak tam ve sınır tanımaz bir tanrıtanımazlıkla bitirdi sözlerini. Söylevi süresince doğal bilimlerden ve matematikten bir tek olsun örnek göstermeyerek bu bilimlerden uzun uzadıya söz etmişti. Yine o konuşmuş, diğerleri yalnızca dinlemişti. İyiliğin, ahlakın ve dürüstlüğün mutlak ve alınıp verilen, hiçbir şeye bağlı olmayan, kişinin cebinde her zaman bulanabilen, ihtiyaç duyulduğunda zorluk çekmeden, kuşku ve kafa karışıklığına uğramadan kullanılabilecek bir nesne olduğunu kendinden son derece emin biçimde söyledikten sonra: "Oğluma onurlu insan olmayı öğreteceğim, işte hepsi bu!" diyerek bitirmişti konuşmasını. Bu bay da inanılmaz bir başarı kazandı. Subaylar, din adamları, hanımefendiler, yetişkin çocuklar vardı. Ayrılırken büyük bir keyif yaşattığı için ona derin şükranlarını ilettiler; evli, şık giyimli, hoş bir hanımefendi sevimli bir kahkaha ata-

rak yüksek sesle: "Yüreğinin boş olduğundan, şimdi daha çok emin olduğunu" söyledi. Bu bay da kesinlikle, kendine olağanüstü bir saygı duygusuyla ayrılmış olmalıydı.

Böyle bir kişinin kendine saygı duymasını aklım almıyor doğrusu. Budalalar, gevezeler vardır, kuşkusuz bu tiplerin pek şaşılacak yanları yoktur, ama bu bayın budala olmadığı açıkça belliydi. Herhalde ne alçak, ne de düzenbaz biriydi, hatta belki de dürüst bir insan, iyi bir babaydı. Ancak çözmeye çalıştığı sorunlar üzerine hiçbir bilgisi yoktu, anlamıyordu. Bir saat, bir gün, bir ay sonra acaba aklından şöyle geçirebilecek miydi? "Azizim İvan Vasilyeviç! (adı her neyse), tartıştın durdun, güzel de, sözünü ettiğin konu hakkında zerrece bir bilgin yok. Bunun böyle olduğunu herkesten daha iyi kendin biliyorsun ya. Bir de işin içine doğal bilimleri, matematiği de karıştırdın; kıt matematik bilgini çoktan unuttuğunu, özel okulunda zaten zayıf yetiştiğini, doğal bilimlerden de hiçbir zaman anlamadığını bal gibi biliyorsun. Ne konuşuyordun? Ne öğretiyordun peki? Söylediklerinin yalnızca yalan olduğunu anlıyorsun, ama hâlâ kibrinden geçilmiyor, halinden hiç utanmıyor musun?"

"Çok işi" olduğu ve bu gereksiz sorulara yanıt verecek zamanı bulunmadığı halde, soruları kendine soracağına inanıyorum. Üzerinde pek durmadan da olsa, bu soruları aklından geçireceğine eminim. Ama onda ne utanma, ne vicdan vardı! İşte, Rus aydınının bilinen türden vicdansızlığı; benim için kesinlikle bir fenomen bu! Bu vicdansızlık bizde olağan hale gelmiş ve baştan aşağıya herkes buna alışmıştır; ama yine de şaşırtıcı, olağanüstü bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu insafsızlık, kişinin kendi vicdanı üzerinde yargıya varmada öylesine kayıtsızlık –ya da buna benzer bir şey–, kendine karşı öylesine inanılmaz bir saygısızlık gösteriyor ki insan ister istemez umutsuzluğa düşüyor ve ulusun, gelecekte bile böyle insanlardan ve böyle toplumdan temizlenmesi ve özgünlüğünü kazanması umudunu büsbütün yitiriyor. Topluluk, yani dış görünüş –Avrupalı yüz kesinlikle Avrupa'dan çıkma kurallarla biçimlenir– evet, bu topluluk, her Rus insanının üzerinde ezici bir etki yaratmaktadır: Vicdanıyla ve kendine ait sağlam düşüncesiyle top-

luluk içinde Avrupalıdır, yurttaştır, şövalyedir, bir cumhuriyetçidir. Evde kendi başına: "Efendim, şeytan mı var bu düşüncelerde? Kırbaçlarlarsa kırbaçlasınlar!" diyecektir. Bundan kırk yıl önce Bolşoya Meşanskaya'da tesviyeci Schiller'in kırbaçladığı teğmen Pirogov[53] müthiş bir bilici, gelecekten haber veren dâhi bir biliciydi, çünkü sonraları Pirogovlar'ın kırbaçlanamayacak kadar çoğaldıkları görüldü. Teğmen Pirogov'un başından geçen bu olaydan hemen sonra katmerli böreği afiyetle midesine indirişini,[54] aynı akşam ünlü bir devlet memurunun verdiği isim günü partisinde mazurka oynarken sivrilmesini hatırlayın bir. Ne dersiniz? Hırpalanmış bedeniyle döne döne mazurka oynarken daha demin, iki saat önce yediği kırbaçları hiç düşünmüş müydü acaba? Kuşku yok ki düşünmüştür. Peki, utanmış mıdır? Kuşkusuz hayır! Ertesi gün uyandıktan sonra sabahleyin herhalde şöyle demiştir kendine: "Ee, cehenneme kadar! Kimseler bilmedikten sonra kafaya takmaya değmez!" Bu "kafaya takmaya değmez" sözü bir yandan ne olursa olsun ortama uyma yeteneğini göstermekle birlikte, aynı zamanda bizim Rus doğasının, bu nitelikler önünde her türlü sınırsızlığın bile sönüp kaybolduğu genişliğini göstermektedir. Yaradılışındaki en küçük karakter özelliğini bile iki yüzyıldır yadırgama, kendi Rus yüzüne iki yüzyıldır tükürme, Rus vicdanını öylesine uğursuz bir sınırsızlığın içine itmiştir ki... ee, ne beklenebilirdi, söyler misiniz?

Teğmenin o akşam mazurkadaki eşine, ev sahibinin geçkin kızına âşık olduğunu söyleyerek ona evlenme teklifinde bulunacak kadar kendisini güçlü ve bir sonsuzluğun içinde gördüğüne eminim. Büyüleyici bir dansta bu delikanlıyla uçarcasına dönen ve kavalyesinin daha bir saat önce kırbaçlandığını, delikanlınınsa hiç oralı olmadığını bilmeyen bu kız sonsuz trajik bir kişiliktir. Ee, siz ne diyorsunuz? Öğrenseydi ve delikanlı yine evlenme teklifinde bulunsaydı (elbette, çok kişinin öğrenmemesi koşuluyla), onunla evlenir miydi? Heyhat, mutlaka evlenirdi!

Yine de kadınlarımızın büyük çoğunluğunu Pirogovlar'dan ve genelde kendini "sınırsız" görenlerden ayrı tutmak mümkündür. Kadınlarımızda içtenlik, dayanıklılık, ağırbaşlı-

53 Gogol'ün "Nevski Bulvarı" öyküsünün kahramanı.
54 Böreğin Rusçası "pirog"dur.

lık, dürüstlük, gerçeği ve özveriyi arama gittikçe daha çok gözlenmektedir; Rus kadınlarında bu nitelikler her zaman erkeklerden daha fazla görülmüştür zaten. Günümüzde bu özelliklerden uzaklaşılmış olmasına rağmen, bu tartışılmazdır. Kadınlar az yalan söyler, çoğu hiç yalan söylemez; oysa erkekler neredeyse yalansız yaşayamaz. Toplumumuzun şu anki durumundan söz ediyorum. Kadınlar daha metindir, daha sabırlıdır; erkeklerden daha ciddidir. İşine laf olsun diye değil, ciddiyetle sarılır. Tüm bunların bizlere büyük yarar sağlayacağını umabilir miyiz acaba?

XVI
Günümüzün Yalanlarından Biri

Kimi eleştirmenlerimiz, son romanım *Ecinniler*'de ünlü Neçayev davasından yararlandığımı belirttiler; ayrıca Neçayev olayını tümüyle romanıma taşımadığımı ya da aynı kişilere yer vermediğimi de yazdılar; yine, bir olayı ele aldığımı, Moskova'da meydana gelmiş küçük çapta bir olayın aktarılması, bir anekdot şeklinde değil, toplumsal bir olay anlamında, bunun toplumumuzda yaşanabileceğini anlatmaya çalıştığımı söylediler. Kendim adıma konuşuyorum, bu söylenenlerin hepsi doğrudur. Ünlü Neçayev'i ve kurbanı İvanov'u romanımda tam olarak vermiyorum. Benim Neçayev'in kişiliği, kuşkusuz, gerçek Neçayev'e benzemiyor. Soruyu sormak ve elimden geldiğince roman kurgusu içinde bu soruya yanıt vermek istedim: Toplumumuzun bu şaşırtıcı geçiş döneminde Neçayev değil, Neçayevler nasıl çıkabilir? Bu Neçayevler sonunda Neçayevcileri bünyelerinde nasıl toplayacaklardır?

Geçenlerde, bir ay kadar önce, *Ruskiy Mir*'de aşağıdaki şu ilginç satırları okudum:

> ... bize öyle geliyor ki Neçayev olayı, okuyan gençliğin bu tür çılgınlıklara bulaşmadığına bizleri inandırabilir. Neçayev gibi budala bir çılgın, yeni yandaşlarını ancak işsiz

güçsüz, gelişmemiş, okul falan görmemiş gençler arasında bulabilmiştir.

İleride de şöyle devam ediyor:

... bununla beraber, geçenlerde Halk Eğitim Bakanı (Kiev'de) yedi bölgede eğitim kurumlarını denetledikten sonra "son yıllarda gençlerimizin bilimsel çalışmalara büyük ilgi gösterdiklerini, çok ciddi çalıştıklarını" söyleyebileceğini bildirmiştir.

Tek başına, yani saltık olarak baktığımızda bu satırlar hayli önemsizdir. (Yazarı umarım beni bağışlar.) Yalnız bu satırlarda bir çarpıtma, o eski bıktırıcı yalan var. Burada söylenmek istenen temel düşünce şudur: Bizde arada bir Neçayevler çıksa bile, bu çılgınlar ve budalalar, bulabilirlerse eğer, yandaşlarını "ancak başıboş gezen, gelişmemiş, okumayan gençler arasında" bulabilirler. *Ruskiy Mir*'de çıkan bu küçük yazının yazarının bu çarpıtmayla özellikle neyi kanıtlamak niyetinde olduğunu doğrusu bilmiyorum: Okuyan gençliği pohpohlamak mı istemiştir? Tam tersine, kurnazca bir manevrayla, nasıl denir, okşar gibi görünerek onları birazcık uyutmayı düşünmüştür, ama en saygıdeğer amaçlarla, yani gençlerimizin yararına; hedefine ulaşmak için de mürebbiyelerin, dadıların o çok bilinen yöntemini kullanmıştır: "İşte, görüyor musunuz sevimli çocuklar, onlar ne azgın, ne kavgacı çocuklar, bağırıp çağırıyorlar, dövüşüyorlar. 'Gelişmemiş' oldukları için mutlaka sopa yiyecekler; oysa siz ne sevimli, ne uslu, kıvanç duyulacak çocuklarsınız, masada dik oturuyorsunuz; masa altından ayaklarınızı sallamıyorsunuz, bunun için sizlere şekerler, çikolatalar verilecek!" Ya da şu bizim yazar doğrudan doğruya, öğrenci gençlerimizi devlete karşı "savunmakla" yoksa kendince çok kurnaz ve ustaca gördüğü bir yolu mu kullanmak istemiştir?

Doğrudan söyleyeyim: Bu soruları sordum, ama *Ruskiy Mir*'de çıkan bu yazının yazarının kişisel amaçları bende zerre kadar merak uyandırmamıştır. Sözlerimin yanlış anlaşılmasını önlemek için de *Ruskiy Mir*'de öne sürülen bu görüşteki yalanı

ve artık kabak tadı veren bu çarpıtmayı, bu durumda kasıtsız, rastlantısal sayma eğiliminde olduğumu sözlerime eklemek istiyorum; yani yazarın kendi sözlerine derinden inandığı ve onları, başka durumlarda savunmasızlığı nedeniyle övülecek, dokunaklı bile denebilecek bir saf yüreklilikle gerçek olarak gördüğü düşüncesindeyim. Ama gerçek kabul edilen yalanın her zaman en tehlikeli görünmesi dışında –ayrıca, *Ruskiy Mir*'de bile çıkmış olmasına rağmen– yalanın bu küçük yazıdaki kadar kesin, yalın ve çıplak olanına bu zamana dek rastlanmadığı göze çarpıyor. Gerçekten de vur deyince öldürüyorlar. Bu durumda ısrarla bu yalanın üzerine gitmek ve olabildiğince onu gün ışığına çıkarmak gerekiyor, çünkü böylesine yalın bir açık yüreklikle ne zaman karşılaşır insan!

Sözde liberalliğimizin o çok eski dönemlerinden beri bizim basın sayfalarında "gençliği savunmak" adeta bir ilke olarak kabul edilmiştir. Kime karşı, neye karşı? Bu bazen karanlıkta kalıyor, "bakın, işte biz daha liberaliz, oysa siz gençliğe saldırıyorsunuz, bu demektir ki siz gericisiniz!..." anlamında öteki basın organlarına saldırırken, böylelikle bazen bu gelenek daha bir saçma, daha bir gülünç duruma düşürülüyor. Ayrıca parantez içinde şunu da belirtmem gerekir ki *Ruskiy Mir*'de çıkan bu yazıda doğrudan, Petersburg, Moskova ve Harkov'daki öğrenci gençlerimizi toptan suçlamışız gibi *Grajdanin*'e yöneltilen bir suçlama vardır. Bizde, *Grajdanin*'de böyle toptan ve aralıksız bir suçlamanın ne önceden, ne de şimdi yapıldığını söz konusu yazarın çok iyi bildiğini bir kenara bırakarak, bizleri suçlayan yazardan doğruca şunu açıklamasını istiyorum: Gençliği toptan suçlamak ne demektir? Bu sözlerden bir şey anlamadım! Kuşkusuz tüm gençliği– hatta gençlerden çok, belirli yaş grubundan olanları– nedense sevmemek anlamına gelir bu. Saçma! Böyle suçlamalara kim inanabilir? Suçlamanın da, savunmanın da üstünkörü, hatta hiç düşünülmeden yapıldığı açık. Şunun üzerinde durmaya değer: "Liberal olduğumu, gençleri övdüğümü, onları övmeyenlere küfrettiğimi gösterdim, eh, aboneler için bunlar yeter, bu kadar yük yeter!" "Bu kadar yük yeter" sözü özellikle dikkat çekici, çünkü böyle bir savunmayı ve *Ruskiy Mir*'de çıkan bu yazının safdil yazarının düştüğü (tesadüfen– şimdi her zamankin-

den çok inanıyorum buna) hayret verici bu çarpıtmayı gençliğimizin en acımasız düşmanı ancak göze alabilirdi.

Burada asıl önemli olan, bu tarzın sadece *Ruskiy Mir*'in bir icadı değil, sözde birçok liberal yayın organımızın kullandıkları genel bir tarz olmasıdır, belki pek o kadar da safça kullanılmıyor bu yol. Bunun özü ilkin, gençliği her fırsatta sürekli övmek ve olanakların verdiği ölçüde, gençliği eleştirmeyi göze alan herkese kaba saldırılarda bulunmaktır. Bu yöntem, gençliğin daha yeterince olgunlaşmadığı, sürekli pohpohlanmaktan hoşlandığı, olan biteni kestiremediği ve buna kandığı gibi gülünç bir varsayım üzerine temellenmiştir. Gençlerimizin birçoğunun (hepsinin olmadığına kesin eminiz) gerçekten de bu kaba övgüden hoşlanmaları, pohpohlanmayı istemeleri ve özellikle bazı durumlarda, girişikleri her işe alkış tutmayan herkesi ayrım gözetmeden suçlamaya hazırlanmaları, doğrusunu isterseniz amaçlarına bir bakıma ulaştıklarını gösteriyor, gerçi burada gördüğümüz şimdilik geçici bir olumsuzluktur; deneyim kazandıkça, olgunlaştıkça, gençlerimizin bakış açıları değişecektir. Ne var ki yalanın doğrudan doğruya maddi zarar getiren yanı da vardır.

"Gençlerimizi devlet ve toplum karşısında savunma" yolunun zararlı yanı, kimileyin en kabaca ve küstahça gerçeğin doğrudan yadsınmasıdır. Gerçek diye bir kavram yoktur, hiç olmamıştır, olamazmış da; tersini ileri süren, gençlerimize kara çalıyor demektir, onların düşmanı demektir.

İşte yöntem budur. Yine söylüyorum, gençlerimizin en acımasız düşmanı bile, onların doğrudan çıkarlarına daha zararlı bir yolu inanın bulamazdı. Bunu kanıtlamayı kesinlikle istiyorum.

Her ne olursa olsun gerçeğin yadsınmasıyla şaşırtıcı sonuçlara varılabilir.

Beyler, "kolayca etkilenen" gençlerin, başka deyişle "kolayca etkilenebilenlerin" (Neçayev de olsa) mutlaka "boş gezen", gelişmemiş ve hiç okul görmemiş, kısacası, kötü eğilimleri olan serseri takımından çıkacağını öne sürmeye başlamakla (aslını, nedenini Tanrı bilir!) neyi göstermiş oluyorsunuz ve meseleyi neyle hafifletmiş oluyorsunuz? Böylelikle meseleyi uzak yerlere çekerek, öğrenciler alanından çıkarıp yalnızca "başıboş

gezen" gelişmemişlere götürmekle siz bu zavallıları peşinen suçluyor, onlara kesinlikle sırtınızı çevirmiş oluyorsunuz: "Suçlusunuz, kavgacısınız, tembelsiniz, masa başında uslu uslu oturmayı beceremediniz." Olayı uzaklara çekerek, onu bir bütün olarak incelenme hakkından yoksun bırakarak (oysa yolunu şaşırmış zavallıların tek korunma olanağıdır bu), onlar için varmış olduğunuz kesin hükmü imzalamakla kalmıyorsunuz sadece, onlardan merhameti bile uzaklaştırıyorsunuz; çünkü siz doğrudan, onların yoldan çıkmışlığının yalnızca iğrenç davranışlarından ileri geldiğini ve bu gençlerin herhangi bir suçun içinde olmasalar bile kendilerine karşı insanda kin ve tiksinti duyguları uyandıracaklarını öne sürüyorsunuz.

Öte yandan her nasılsa hiç de kavgacı olmayan, ayaklarını masanın altından sallamayan, tembel olmayan gençlerin birden bir olayın içinde yer aldığı görülüyor, oysa tam tersine, çalışkan, heyecanlı, özellikle okuyan ve hatta iyi kalpli, ancak kötü yönlendirilmiş gençler değil midir bunlar? (Bu "yönlendirilmiş" sözünü iyi anlayın!) Günümüzde Rusya'da dört bir yanda görülen dalgalanmaların daha güçlüsünü, sorarım, Avrupa'nın hangi ülkelerinde görebilirsiniz? İşte sizin "tembeller ve gelişmemişler" kuramınıza göre bu yeni "talihsizler" üç misli daha suçlu görüleceklerdir: "Onlara yeterli olanaklar sunulmuştur; okullarını bitirmişler, kendilerini sıkı sıkıya çalışmaya vermişlerdir, mazeretleri yoktur! Onlar gelişmemiş işsiz güçsüz takımından üç misli az hak edebilirler merhameti." İşte sizin kuramınızdan doğrudan doğruya çıkan sonuç budur.

* * *

Müsaade buyurun beyler! (Sadece *Ruskiy Mir*'deki meslektaşıma değil, herkese bu sözlerim.) "Gerçeği yadsıma" temeline dayanarak Neçayevler'in salt budalalardan, "budala fanatiklerden" olmaları gerektiğini öne sürüyorsunuz. Doğru mu yapıyorum? Bu durumda Neçayev'i kaldırıyorum, çoğul kullanarak "Neçayevler" diyorum. Evet, gerçek Neçayevçiler'in içinden, yaradılıştan iktidar ve hile düzen peşinde koşan, hastalık derecesinde kişiliğini gösterme tutkusuyla dolu, son derece karanlık,

umutsuz, bozulmuş insanlar çıkabilir, ama neden "budala" olmaları gerekiyor? Tersine, içlerinde gerçekten en çirkin, en sevimsiz olanları bile çok olgun, son derece kurnaz, hatta kültürlü insanlar olabilirler. Yoksa siz "bilimlerin", okulda kazanılan bilgilerin (üniversite bilgisi ve kültürü de olsa) gençlerin ruhunu kesinlikle biçimlendirdiğini, diplomayı almakla hemen, gerçeği sonsuzca öğrenmeye ve günahlardan, tutkulardan ve ahlaksızlıktan kaçınmaya yarayacak kudretli bir tılsım mı elde ettiklerini sanıyorsunuz? Böylelikle okulu bitiren tüm gençler, sizin düşüncenize göre, günahlara hiç bulaşmamış birer küçük papa olup çıkıyorlar.

Hem niçin Neçayevler'in illa çılgın olmaları gerektiğini düşünüyorsunuz ki? Olsa olsa sadece düzenbazdırlar. Sözgelimi, *Ecinniler* romanımda bir Neçayev: "Ben bir düzenbazım, sosyalist değil!" der, inanın gerçek hayatta da söyleyebilirdi bunu. Bu düzenbazlar zeki, özellikle –bir müzik aleti gibi kullanmak için– insan ruhunun, daha çok gençlerin ruhunun soylu yanlarını öğrenmeyi bilen son derece kurnaz insanlardır. Bizde Neçayev yandaşlarının mutlaka serserilerden çıkması gerektiğini gerçekten düşünüyor musunuz? İnanmam, hepsi değil, ben de eski bir Neçayevciğim; ölüm cezasına çarptırılmış biri olarak ben de o sehpaya çıktım, inanmanızı isterim, hepimiz okumuş, kültürlü insanlardık. Hemen hemen tümü yüksek okul bitirmişti. Her şey olup bittikten sonra bazıları, üstün bilgi birikimleriyle ve yapıtlarıyla sivrilmişlerdir. Hayır, Neçayevciler yalnızca tembellerden, okumamış insanlardan ibaret değildirler.

Biliyorum, hiç kuşkusuz siz benim Neçayevci değil, Petraşevskiciler'den[55] olduğumu söyleyerek karşı çıkacaksınız. Petraşevskici olayım varsın! (Ama bu tanımlama bence yanlış, çünkü direklerin karşısında duranlara oranla büyük çoğunluğa –bizler kadar katıksız Petraşevskici olanlara– hiç dokunulmamış ve bizim yaşadığımız o dehşeti yaşamamışlardır. Gerçekte onlar hiçbir zaman Petraşevski'yi tanımamışlardır, uzak geçmişte kalan bu olayda mesele hiç de Petraşevski'den ibaret değildi, işte yalnızca bunu belirtmek istedim.)

55 1840'lı yıllarda Mihail Petraşevski'nin kurduğu gizli sosyalist örgüt. Dostoyevski de katılmıştı.

Petraşevskici olayım, önemli değil! Sonra Petraşevskiciler'in Neçayevci olamayacaklarını nereden biliyorsunuz, yani iş bu kerteye vardıktan sonra Neçayev yolunu tutmayacaklarını? Elbette o zamanlar bunu düşünmek mümkün değildi. Böyle bir dönüşüm gerçekleşebilir miydi? Hiç de zamanı değildi. Ama kendim için bir şeyler dememe izin verin: Sanırım hiçbir zaman Neçayev olmadım, ama Neçayevci... işte buna bir şey diyemem, belki de gençlik yıllarımda...

Başkaları üzerine söz hakkım olsun diye kendimden söz açayım dedim. Kendimden söz etmeyi yine de sürdüreceğim, başkalarından söz açmam gerekirse, tümüyle soyut anlamda ve genelde kimsenin adını vermeden yapacağım bunu. Petraşevski olayı –uzun zaman önceki bu olay– tarih sayfalarına karışmıştır, olaya üstü kapalı ve soyut olarak değineceğimden kişilerin incinmeyeceği, bir zarar görmeyeceği kanısındayım.

Bizlerin (idam sehpasına çıkan ya da çıkmayan Petraşevskiciler'in, ama bu o kadar da önemli değil), Petraşevskiciler'in arasında bir tek bile "çirkin, sevimsiz yaradılışlı" ya da "düzenbaz" yoktu. Bu açıklamamı birinin çürüteceğini sanmıyorum. Aramızdaki okumuş insanlara gelince, yukarıda belirttiğim gibi, buna da herhalde karşı çıkan olmayacaktır. O zamanlar gençler arasında kök salmış düşüncelerin ve kavramların o bilinen döngüsüyle, aramızdan hiç kimse mücadele edecek güçte değildi. O dönemin kuramcı sosyalizm öğretileriyle donanmıştık. Siyasal sosyalizm o zamanlar Avrupa'da henüz gerçekleştirilmemişti. Avrupalı öncü sosyalistler bile bu kavramı kabul etmiyorlardı.

Sabrını yitirmiş aç işçi yığınlarının meclise saldırdığı 1848 yılının o talihsiz mayıs sabahında, Ulusal Meclis üyesi arkadaşları, Louis Blanc'ı (uzun, gür, siyah saçlarına inadına yapışarak) boşuna sürüklemişler ve tokatlamışlardı. Sağ kanat milletvekillerinin elinden onu Argo kurtarmıştı (şimdi hayatta olmayan hükümet üyesi, gökbilimci). Onları kışkırtan, geçici hükümetin bir dönem üyesi olan zavallı Louis Blanc değildi: Devrim ve cumhuriyet nedeniyle bir anda işlerini kaybeden bu yoksul, aç insanlara Luxembourg Sarayında "çalışma hakkı" üzerine bir bildiri okumuştu sadece. Aslında bir hükümet üyesi olduğu için, bu bildirisi çok yersiz ve kuşkusuz gülünçtü. Proudhon'un ma-

kaleleri ve broşürleri gibi, *Considérant* dergisi de bu aç, dikili bir ağacı olmayan yoksul işçiler arasında, miras yoluyla geçen mülkiyet hakkına karşı derin bir kinin yayılması kampanyalarına girişmişti. Hiç kuşkusuz bunların sonucu (yani mutlu bir gelecek şiarlarıyla kışkırtılan aç insanların sabırsızlıkları sonucu), yüceltilmiş amaçlarına karşın şimdilik, özünde yalnızca yoksul halk tabakalarının mülk sahiplerini yağmalama emelleri yatan ve sonra da "ne olursa olsun!" yaklaşımı sergileyen siyasal sosyalizm doğmuştur. (Çünkü gelecekte toplumun nasıl biçimleneceğine henüz karar verilmemiştir; varılan süreç yalnızca şimdiki toplumun yıkılmasıdır. İşte, siyasal sosyalizmin parolası yalnızca budur.) Ancak o zamanlar bu dava henüz tozpembe ve tinsel bir ışık içinde algılanıyordu. Gerçekten de o zaman yeni yeni filizlenen sosyalizm kimi önderlerince bile Hıristiyanlıkla kıyaslanıyor, çağa ve uygarlığa uygun biçimde Hıristiyanlığın iyileştirilmesi ve düzeltilmesi olarak görülüyordu. O yılların bu yeni düşünceleri Petersburg'da bizlerin de çok hoşuna gitmişti, son derece kutsal, ahlaki, en önemlisi de tüm insanlığı içine alan, istisnasız gelecekteki bütün insanlığın temel yasası olarak görüyorduk. Bu ülkülerin büyüleyici etkisi, *1848 Paris Devriminden* çok önce sarmalamıştı bizleri. Gelecekte "yeniden kurulmuş bir dünya" gerçeğine ve komünist bir toplumun kutsallığına kendimi daha 1846'larda Belinski'nin etkisiyle adamıştım. Çağdaş toplumun temellerinin (Hıristiyanlığın) ahlaki değerlere aykırı olduğuna inanç, dinin, ailenin ve mülkiyet hakkının bozulmuşluğuna inanç; tüm insanlığın kardeşliği uğruna ulus bilincinin yok edilmesi; evrensel gelişimin önünde bir engel olarak görülen anayurdun hor görülmesi üzerine temellenmiş bütün bu düşünceler... evet, bunların hepsi, bir türlü yenemediğimiz, tersine, bir çeşit yüce gönüllülük uğruna yüreklerimizi ve beyinlerimizi ele geçiren düşüncelerdi. Ne olursa olsun bu tema bize o dönemin egemen anlayışlarından daha yüce ve kalıcı görünüyordu – bu da çok çekici geliyordu bize. İçimizden kimileri, yani sadece Petraşevskiciler'den değil, genel olarak o dönemde bu tür hastalığa bulaşan, ancak sonraları, insanlığın yeniden doğuşu ve yenilenmesi görünüşü altında hazırlanan tüm bu karanlığı ve dehşeti, bu hayali hezeyanı kesin olarak yadsıyan aramızdan ki-

mileri o zamanlar bu hastalığın nedenlerini bilmiyorlardı, bu yüzden ona karşı mücadele edemiyorlardı. Peki, neden *a la Neçayev*[56] bir cinayetin bile, o en coşkulu günlerde yüreklerimizi saran öğretilerin ve o dönemde, uğruna tam anlamıyla yurdumuzu unuttuğumuz, hummalı bir titreyişle izlediğimiz Avrupa'nın sarsıcı olayları arasında, kuşkusuz hepimizi olmasa bile, hiç değilse içimizden bazılarını durdurabileceğini düşünüyorsunuz?

İvanov'un Moskova'da canavarca ve iğrenç biçimde öldürülmesi olayını, katili olan Neçayev, hiç kuşkusuz, kurbanları Neçayevciler'e geleceğin "ortak ve yüce amaçları" için politik ve yararlı bir eylem olarak gösterirdi. Yoksa birkaç gencin (kim olursa olsunlar) böylesi tüyler ürpertici bir cinayeti kabullenmesini başka türlü anlamak çok güçtür. Öte yandan *Ecinniler* romanımda, ruhça en temiz, en saf insanların bile böylesine canavarca, insanlık dışı eylemlere sürüklenebilecekleri çok değişik ve çeşitli motifleri yansıtmayı denedim. İşin en korkunç yanı, bazen hiç de alçak olmayan insanların en aşağılık, insanlık dışı davranışlarda bulunabilmesidir! Sadece bizim toplumumuzda değil, bütün dünyada bu böyledir, yüzyıllardan beri, insanoğlunun yaşamında çalkantıların yaşandığı, toplumun temel inançlarında sarsıntıların, kuşkuların, yadsımanın, inanç zayıflığının yaşandığı geçiş dönemleri olmuştur. Ama bizde, özellikle günümüzde herhangi bir yerde olabileceğinden daha çoktur ve yaşadığımız dönemin en sağlıksız, en hazin özelliği de budur. Apaçık, tartışmasız alçaklık yaparken, bazen gerçekten de alçak olmamak... günümüzün felaketi işte buradadır!

Gençlik öteki yaşlarına kıyasla neyle korunmaktadır ki siz, gençliğin savunucuları beyler, çalışmaya, bir şeyler öğrenmeye başlar başlamaz onlardan hemen, babalarında bile bulunmayan, geçmişe göre günümüzde çok az görülen bir düşünce olgunluğu ve dayanma gücü bekliyorsunuz? Kendi aileleri içinde yetişen aydın sınıf gençlerimizin, hoşnutsuzluğun, sabırsızlığın, koyu bilgisizliğin getirdiği bir kabalığın egemen olduğu (aydın toplum katının insanı oldukları halde); gerçek eğitimin, yerini baş-

56 Neçayevvari. (Fransızca)

kasının görüşlerine küstahça saygı göstermeme ilkelerine bıraktığı; maddeselliğe düşkünlüğün her türlü yüce düşüncelerden üstün tutulduğu; çocukların doğal gerçeklerin dışında yurduna karşı bir saygısızlıkla, duyumsamazlıkla, özellikle son zamanlarda yaygınlık kazanan halkına karşı alaylı bir horgörüyle, temelden yoksun yetiştikleri bir aile ortamı... evet, gençlerimiz hayata ilk adımlarını atarken gerçeği ve yönlerinin doğruluğunu buradan, bu kaynaktan mı alacaklardır? İşte kötülüğün kaynağı: Geleneklerde, düşüncelerin kuşaktan kuşağa geçirilmesinde, her çeşit özgün düşünceyi ulusça yüzyıllardır içimizde ezmede, Rus olarak kendimize saygı duymamayı kaçınılmaz koşul görerek Avrupalı'ya bir paye verme anlayışındadır.

* * *

Bu çok genel saptamalarıma herhalde inanmayacaksınız. "Eğitim" diye geveleyip "Efendim, çalışkanlık!", "avare gelişmemişler!"diye tekrarlayıp duracaksınız. Ama dikkat edin beyler, şu Avrupalı büyük hocalarınız, umudunuz, ışığınız bir Stuart Mill, bir Darwin, bir Strauss, zamanımız insanının ahlaki sorumluluklarına kimi kez aşırı bir şaşkınlıkla bakmaktadırlar. Oysa hiçbir şeye şaşmayan tembeller olmadıkları gibi, ayaklarını masa altından sallayan yaramazlar da değildirler. Gülerek, "Bu isimlerden söz etmek nereden aklınıza esti?" diye soracaksınız. Coşkulu, heyecanlı öğrenci gençlerimizden söz ederken, örneğin yaşamlarının ilk adımlarında, bu isimlerin onlara dokunmadan geçebileceğini düşünmek çok güçtür de ondan. Avrupa ilerici düşüncesinin bu ve bunlara benzeyen diğer önderlerinin öğretilerinde, özellikle Rusya'yı ilgilendiren yanına Rus genci kayıtsız kalabilir miydi? "Öğretilerinin Rusya'yı ilgilendiren yanı"yla ilgili bu gülünç tümceyi bana bağışlasınlar, ama bu öğretilerin Rusya'yı ilgilendiren yanı gerçekten var. Bunu kanıtlayan, bu öğretilerden çıkan sonuçlardaki, yalnızca Rusya'da olan sarsılmaz aksiyomlardır; bu sonuçların Avrupa'da bile görülmesinin asla mümkün olmayacağını söylüyorlar. Bana belki de bu bayların öğretilerinde hiç de kötü yan olmadığını söyleyeceklerdir. Örneğin Strauss, İsa'dan nefret etse de, Hıristiyanlığı kara-

lamayı yaşamının tek amacı bilse de, yine de bütününe baktığımızda, insanlığa aşırı derecede sevgi doludur ve öğretisi daha fazlası düşünülmeyecek ölçüde yüce ve soyludur. Evet, böyle diyecekler. Avrupa çağdaş ilerici düşünce önderlerinin amaçlarının insancıl ve yüce olması çok mümkündür. Bununla beraber şuna kuşku yok: Çağımızın bu büyük yol göstericilerine, eski toplumu yıkıp yerine yenisini kurma fırsatı verin, inanın, bundan öylesine karanlık, öylesine bir karmaşa, öylesine kaba, körü körüne, insanlık dışı bir tablo ortaya çıkardı ki insanoğlunun lanetlemesiyle yapı daha tamamlanmadan yerle bir olurdu. İsa'yı yadsırken insan aklı şaşırtıcı sonuçlara ulaşabilir. Aksiyomdur bu. Avrupa, en azından, düşüncesinin yüksek temsilcileriyle yadsıyor İsa'yı, bilindiği gibi biz de Avrupa'ya öykünmek zorundayız...

Zincirlerinden boşanmış insanoğlunun yaşamında, en açık, en küstah ve en kaba bir kötülüğün ruh yüceliği ve soylu bir yüreklilik sayıldığı tarihsel anlar vardır. Örneğe gerek var mı? Bunun yüzlerce, on binlerce, yüz binlerce örneği yok mudur? Kuşkusuz çok karmaşık ve alabildiğine geniş bir konudur bu ve küçük bir yazıya sığdırmak hayli güçtür; ama sonuçta ne olursa olsun düşüncelerimin kabul göreceğini sanıyorum: Onurlu, saf yürekli, iyi okumuş bir genç bile bazen bir Neçayev'e dönüşebilir... Bir Neçayev'e tesadüf ederse tabii. Bu artık *sine qua non*'dur.[57]

Biz Petraşevskiciler idam sehpasına çıktık. Kararı en ufak bir pişmanlık duymadan dinledik. Elbette herkes için böyle olduğunu söylemiyorum; o anda hepimiz olmasa bile hiç değilse büyük çoğunluğumuzun inançlarından dönmeyi onursuzluk saydığını söylerken yanılmadığımı sanıyorum. Bu çok zaman önce olmuş bitmiş bir olaydır, bu yüzden şöyle bir soru akla gelebilir: Bu direniş, bu pişmanlık duymama, işe yaramaz bir kişiliğin, gelişmemişlerin, serserilerin eseri olabilir miydi? Hayır, kavgacı çocuklar değildik biz; belki de, evet, belki de işe yaramaz gençler de değildik. Kurşuna dizilmek suretiyle yerine getirilecek ölüm cezası kararının hepimizin yüzüne karşı okunmasının şakaya gelir yanı yoktu; hüküm giyenlerin hemen hemen hepsi, infazın yerine getirileceğinden kesin olarak emindi ve en

57 Olmazsa olmaz. (Latince)

azından on dakika o korkunç, sınırsız dehşet anlarını yaşamak zorunda kaldılar, ölümü beklediler. Bu son dakikalarda aramızdan bazıları (kesinlikle biliyorum) elinde olmadan kendilerini dinlerlerken ve yaşadığı şu kısacık ömürleri bir anda gözlerinin önünden geçerken yapmış olduğu bazı üzücü eylemleri nedeniyle pişmanlık duymuş olabilirler. (Her insanın hayatı boyunca vicdanında sır olarak kalan bu tür üzücü eylemleri olmuştur.) Uğruna mahkûm olduğumuz bu dava, benliğimize egemen olan düşünceler ve kavramlar, yalnızca pişmanlığa direnenler olarak değil, ruhumuzu arındıran, çok şeyi bize bağışlayan bir çile olarak görünüyordu bizlere. Uzun zaman sürdü bu. Ne sürgün yılları, ne çektiğimiz acılar kırabildi gücümüzü. Tersine, hiçbir gücün karşısında yıkılmadık; inançlarımız, kutsal bir görevi yerine getirmenin bilinciyle ruhumuza güç veriyordu. Hayır, bakış açımızı, inançlarımızı, yüreklerimizi başka bir şey değiştirmişti. (Elbette inançlarının değiştiği artık bilinen ya da başka biçimde bu değişimi kendileri göstermiş olan aramızdaki bazı hükümlülerdir sözünü ettiğim.) Bu farklı bir şeydi, halkla doğrudan doğruya ilişki kurmanın, genel bir felaket durumunda onunla kardeşçe bütünleşmenin, onun gibi olmanın, kendini onunla bir tutmanın ve hatta en aşağı düzeyde saymanın anlayışıydı bu.

Yine söylüyorum, öyle hemen olmadı bu, ağır ağır, çok uzun bir zamanı aldı. İtiraflarımızı, eski düşüncelerimizin yanlışlığını görmemizi engelleyen ne gururumuz, ne de onurumuzdu. Aramızda, Rus ruhunu kavramaya, halksal ruhu kabullenmeye, halkın köklerine dönüşü en kolay olanlardan biri bendim belki de (yine kendimden söz ediyorum). Dinine bağlı bir Rus ailesindendim. Çocukluk yıllarımdan hatırladığım, anne babamın bana olan sevgileriydi. Ailemizde kardeşlerimle İncil'i küçükken öğrenmiştik. Akşamları babamın bizlere yüksek sesle okuduğu Karamzin'in *Rus Tarihi*'nin önemli bölümlerini öğrendiğimde daha on yaşında bir çocuktum. Kremlin'i, Moskova katedrallerini her ziyaret edişimiz bende bir bayram sevinci yaşatırdı. Diğerlerinin benim yaşadığım türden anıları yoktu belki de. Sık sık düşüncelere dalarken kendime şu soruları soruyorum şimdi: "Günümüz gençliği, çocukluk yıllarından çoğunlukla ne gibi izlenimler taşıyor geleceğe?" Ben bile, felaketin bizleri içine sü-

rüklediği o uğursuz yeni çevrenin yanından, doğallıkla yüksekten bakarak geçemeyen, önümüzde halk ruhunun belirişine üstünkörü ve küçümseyerek bakamayan, evet, ben bile evimizde aydınlık ve tek gerçek saydığımız her türlü sahteliği ve yanlışı böylesine güç anlayabildiysem, ya peki onlara, halkla bağını derinden koparmış, bu kopuşu dedelerinden, babalarından kuşaktan kuşağa bir çeşit miras olarak almış olanlara ne demeli?

İnançlarımdaki yeniden doğuş ve biçimlenişin öyküsünü anlatmam çok zor, ayrıca ilginç yanı olmayabilir de; hele böyle makale türü küçücük yazıya da pek uymaz ... ...
... ...
... ...
... ...

Gençlerimizin savunucusu baylar, nihayet gençlerimizin yetiştiği toplumu, o çevreyi alın; kendinize de şu soruyu sorun: Bilinen etkilerden zamanımızda en az korunan ne olabilir?

Her şeyden önce şu soruyu sorun: Bu gençlerin babaları inanç bakımından onlardan daha iyi, daha sağlam ve daha sağlıklı değilse; bu çocuklar, daha küçük yaşlarından, ailelerinde sadece kinizm, kendini beğenmişlik ve umursamazlık (çoğunlukla), bir yadsıma görmüşlerse; "anayurt" sözü karşılarında sürekli alaysı bir dudak büzmeyle söylenmişse; onları eğiten ve yetiştirenler Rusya'ya horgörüyle ve umursamazca bakmışlarsa hep, babalarından ve eğiticilerinden yüce gönüllü olanları, onlara yalnızca "evrensel" düşünceleri anlatıp durmuşlarsa; bebekken daha, dadıları beşiklerine eğilerek Meryem Ana'dan dualar okuduğu için kovulmuşlarsa, söyler misiniz, bu çocuklardan ne beklenebilir? Gerektiğinde onları savunurken gerçeği yadsımakla işin içinden sıyrılmak insanlıkla ne derece bağdaşabilir? Geçenlerde gazetelerde aşağıdaki *entrefilet*'[58] ile karşılaştım:

Komsko-Voljkaya gazetesi, geçenlerde 2. Kazan Lisesi 3. sınıf öğrencilerinden üç kişi hakkında Amerika'ya kaçma girişiminde bulundukları için dava açıldığını bildiriyor (*Sankt Petersburgskiye Vedomesti*, 13 Kasım).

58 Gazetelerde kısa fıkra yazısı. (Fransızca)

Lise 3. sınıf öğrencilerinin Amerika'ya kaçmalarıyla ilgili bir haberi yirmi yıl önce okusaydım, bana olmayacak bir saçmalık olarak görünürdü. Ama şimdi bunun bana bir saçmalık değil, tersine, anladığım bir olay olarak görülmesi, evet, sadece bu, onu mazur görmeme yetiyor.

Mazur görmek! Tanrım, böyle söylemek mümkün mü?

Bu öğrencilerin ilk kaçanlar olmadığını iyi biliyorum; babaları, ağabeyleri ve bir başkaları daha önceden kaçmışlardı. Kalsiyev'in bir öyküsünde, Torneo ve Stockholm yoluyla Londra'ya, Herzen'in yanına kaçan ve orada Herzen'in basımevinde dizgici olarak çalışmaya başlayan zavallı subayı hatırlıyor musunuz? Komün örgütlemeye herhalde Filipin Adalarına giden ve geleceğin göçmenleri için orada yirmi bin frank bırakan Herzen'in öyküsündeki askeri öğrenciyi hatırladınız mı? Ama bunlar artık tarih oldu! O zamandan beri "özgür bir ülkede, özgür emeği tanımak için" ihtiyarlar, babalar, kardeşler, kızlar, hassa subayları... kimler çekip gitmedi ki! Yalnızca papaz okulu öğrencileri yoktu içlerinde. Şu küçük çocukların, üç lise öğrencisinin küçücük kafalarına "özgür bir ülkede, özgür emek üzerine", komün ve Avrupa üzerine büyük düşünceler girdi diye onları suçlamak ne kadar doğrudur? Bütün bu saçmalıkları bir din, yurduna sadakatsizliği de bir erdem sayıyorlarsa suçlanabilirler mi? Suçlanacaklarsa ne derecede suçlu sayılacaklardır? İşte sorun buradadır.

Ruskiy Mir'in bu yazarının bu tür "çılgınlıklara" bizde yalnızca tembellerin, işsiz güçsüz gezen gelişmemişlerin karıştıklarını ileri sürdüğü yazısında düşüncelerini güçlendirmek için geçenlerde Halk Eğitim Bakanının Kiev'de yedi bölge eğitim kurumlarında yapmış olduğu denetlemelerle ilgili yaptığı bir konuşmada, o çok bilinen, rahatlatıcı şu sözlerini örnek gösteriyor: "Son yıllarda gençlerimizin bilim çalışmalarına büyük önem verdiklerini, sıkı ve esaslı çalıştıklarını söyleyebilirim."

Evet, bunlar insanı avutan sözlerdir kuşkusuz, tek umudumuz belki de bu sözlerdir. Zamanımızda yapılan eğitim reformunda neredeyse tüm geleceğimiz var, biliyoruz bunu. Ama Eğitim Bakanı, hatırlanacağı gibi, aynı konuşmasında,

reformda kesin sonuçların görülmesi için uzun zaman beklememiz gerektiğini de vurgulamıştır. Gençlerimizin bilime eskisine oranla daha ciddi eğildiklerine, çok yetenekli olduklarına her zaman inanmışızdır. Ne var ki çevremizi şimdilik sahte düşüncelerin puslu dumanı sarmıştır; bizlere de, gençlerimize de seraplar ve boş inançlar egemen olmuştur, toplumsal yaşamımız, bu gençlerin baba ve annelerinin hayatları giderek öylesine tuhaf bir görünüş alıyor ki kafa karışıklığından kurtulmak için kimi zaman insan ister istemez her türlü yola başvurma durumuyla karşılaşıyor. Bu çeşit yollardan biri biraz daha insafsız olmak, biri sizi yurttaş olarak nitelendirse bile utanmamak ve... sizce yeterince liberal olmasa bile kimi zaman gerçeği söylemek...

1876

OCAK

Birinci Bölüm

I
Önsöz Yerine. Büyük ve Küçük Ayı Takımyıldızları, Büyük Goethe'nin Duası ve Genellikle Kötü Alışkanlıklar Üzerine

... Hlestakov[1], Belediye Başkanının evinde yalan üstüne yalan söylerken, hiç değilse kolundan tutulup salondan kapı dışarı edileceğinden korkuyordu. Günümüz Hlestakovları'nın hiçbir şeyden korkuları yok, oturdukları yerden gayet soğukkanlılıkla yalanlarını söylüyorlar.

Şimdi herkes çok rahat! Rahatlar, mutlu da olabilirler. Durumun farkında olduklarını pek sanmıyorum; herkes "basitçe" böyle davranıyor, bu tam bir mutluluktur. Eskiden olduğu gibi, bugün de gurur düşkünlüğü herkesi yiyip bitiriyor, ama eskiden bu gurur çekinerek çıkardı ortaya, hastalıklı bir çırpınmayla çevresini kollar, yüz ifadelerini incelerdi: "Acaba doğru mu girdim? Doğru mu konuştum?" diye. Oysa şimdi öncelikle girdiği yerin yalnızca kendisine ait olduğuna inanıyor. Ona ait olmasın, hiç dert etmiyor ve kendine göre bir çözüm yolunu hemen buluyor; şöyle bir not mutlaka duymuşsunuzdur:

"Sevgili babacığım, yirmi üç yaşındayım, ama bu zamana kadar hiçbir iş yapmadım; benden hiçbir şey olmayacağını düşünerek, hayatıma son vermeye karar verdim!.."

1 Gogol'ün *Müfettiş* adlı oyununun kahramanı.

Ve beynini dağıtıyor çocuk. Ama burada yine de anlaşılır bir durum var: "Gurur için değil de ne için yaşayacaksın?" Bir başkası etrafına şöyle bir bakıyor, biraz yürüyor ve sessizce kendini vuruyor; tek nedeni de metres tutmaya parası olmamasıdır. Alçaklığın dik âlâsıdır bu.

Basınımız bu davranışın fazla düşünmekten ileri geldiği kanısında. "Düşünüyor, düşünüyor, kendi kendine kuruyor ve sonra ansızın bir yerlerden, tam belirlediği yerden su yüzüne çıkıyor." Evet, bunları yazıyorlar. Tersine, hiç de düşünmediği kanısındayım ben; kesinlikle düşüncelerini bir arada toplama gücü yok adamın, üstelik ilkelliğe varacak kadar da gelişmemiş; istese bile, bilinçli değildir, ilkeldir; düpedüz alçakçadır ve burada hoşgörü denen şeyin zerresi yoktur...

Hamlet'in sorusu bile akıllarına gelmiyor:

... orada ne olacak korkusu...

Bu çok, ama çok çekicidir. Bu düşüncesizlik, yoksa Rusların doğasında mı var, ne? Anlamsızlık değil, düşüncesizlik diyorum. "Düşünsen de inanma!" Bizim intiharcıda, kendine ve ölümsüz bir varlık olduğuna ilişkin kuşkunun bir nebze olsun gölgesi yoktur; öteki dünyayı hiç duymamış gibidir, oysa asla tanrıtanımaz değildir. Eski tanrıtanımazları hatırlayın bir: İnançlarını yitirdiklerinde, büyük bir tutkuyla hemen bir başka inanca sarılırlardı. Diderot'nun, Voltaire'in coşkusal inançlarını hatırlayın... Bizimkiler tam bir *tabula rasa*[2], hem Voltaire de kim oluyormuş! Basitçe, metres tutmaya parası yok, o kadar...

İntihar eden Werther[3] bıraktığı notta "harika Büyükayı takımyıldızını" bir daha göremeyeceğinin pişmanlığı içinde onunla vedalaşıyordu. Ah, bu küçük ayırtıda yeni yeni yazmaya başlayan Goethe nasıl da gösteriyor kendini! Genç Werther için bu takımyıldızı neden bu kadar değerliydi? Her izleyişinde, onların karşısında bir zerrecik, bir hiç olmadığı, Tanrının o sonsuz derin mucizelerinin kendi düşüncelerinden, kendi bilincinden ve yüreğine derinliğine işlemiş olan güzellik anlayışından pek de üstün olmadığı bilincine varıyordu; dolayısıyla onu varoluşun son-

2 Sözcük anlamı boş levha. Deneyci filozoflara göre insan zihni doğuşta üzerine bir şey yazılmamış boş bir levha gibidir. (Latince)

3 Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* adlı yapıtının kahramanı.

suzluğuna yaklaştırıyor ve onunla eşit kılıyordu... Kim olduğunu kavramasını sağlayan bu yüce düşünceyi hissetmek ne büyük mutluluktu! Bunu keşfetmesini salt insan olmasına borçluydu...

"Ulu Tanrım, beni insan suretinde yarattığın için, Sana sonsuz teşekkür ederim!.."

Evet, büyük Goethe'nin hayatı boyunca ettiği dua bu olmalıydı. Oysa bizde bu insan suretini, hiç Alman hüneri göstermeden, tümüyle bozarlar, ne Büyük ve ne de Küçük Ayı takımyıldızlarıyla vedalaşmayı düşünür kimse, düşünse de yapamaz, çünkü çok utanç verici gelir ona.

Okurlarım: "Nelerden söz ediyorsunuz siz?" diye şaşkınca soracaklar, biliyorum.

"Önsöz yazmaya çalışıyordum, zira önsözsüz olmaz ki!"

"O halde kendi eğiliminizi, kendi görüşlerinizi açıklayın: Nasıl bir kişi olduğunuzu ve 'Yazarın Günlüğü' demeye nasıl cüret ettiğinizi?"

Ama bu çok güçtür, önsöz yazma yeteneğimin olmadığını biliyorum. Önsöz yazmak belki de mektup yazmak kadar zordur. Liberalizme gelince ("eğilim" sözcüğü yerine ben "liberalizm"i kullanacağım), evet, liberalizme gelince, herkesin tanıdığı, ama her ne hikmetse gizlenmeyi yeğleyen o Meçhul yazar, son yazdığı fıkralarından birinde, bizim yayın kurulunun 1876 yılını nasıl karşıladığından söz ederken –bu arada iğnelemeyi eksik etmeden– her şeyin hayli liberal olduğunu belirtiyor. Beğendim bu dokundurmasını. Gerçekten de bizde liberalizm son zamanlarda her yerde ya zanaata, ya da kötü bir alışkanlığa dönüştü. Aslında kendi başına pek de kötü alışkanlık değil, ama bizler neden olduk buna. Hatta çok ilginçtir: Bizim liberalizm, öyle geliyor ki, durulmuş liberalizm sınıfına girmektedir sanki; bana sorarsanız yatışmışı da yatıştırılmışı da çok çirkindir, çünkü hayata ve insanoğluna boş vermişlik hiç de liberalizmle uyuşmaz. Ne var ki bu dinginliğe karşın, her yerde, toplumumuzda neyin liberal, neyin liberal olmadığı anlayışının yavaş yavaş tam anlamıyla kaybolduğunun kuşku götürmez belirtileri görülmektedir ve bu bakımdan tam anlamıyla şaşkınlık içindeler, burada aşırı tutarsızlık örnekleri vardır. Özetle, bizim liberaller, daha özgür olacaklarına, kendilerini liberalizm ipiyle sıkı sıkıya bağlamış durumdalar. Yine de bu ilgiye değer ola-

yı fırsat bilip kendi liberal düşüncelerimden uzun boylu söz etmeyeceğim. Rahatlamayı pek sevmediğim için, genelde kendimi herkesten daha liberal saydığımı söyleyeceğim. Her neyse, bu konuyu kapatalım artık. Kişiliğime gelince, kendimi şöyle ifade ederdim: "*Je suis un homme heureux qui n'a pas l'air content*", yani Rusçası: "Ben mutlu bir kişiyim, ama bir şeylerden memnun olmayan birisiyim..."

Önsözü bitiriyorum. Bunu da sadece biçimine uysun diye yazmıştım zaten.

II
Geleceğin Romanı. Yine "Rastgele" Aile

Ressamlar kulübünde Noel şenliği ve çocuk balosu düzenlenmişti, oraya çocukları izlemeye gittim. Önceleri de izlerdim çocukları, ama şimdi özellikle hoşuma gidiyor bu. Zamanımız Rus çocukları üzerine –kuşkusuz, babalarını ve karşılıklı ilişkilerini de kapsayacak biçimde– bir roman yazmayı ne zamandır düşünüyordum, romanın konusu hazırdı ve her yazarın yaptığı gibi, öncelikle gerekli ön çalışmalarımı bitirmiştim. Babaları ve çocukları toplumun her kesiminden almayı ve çocukları ta küçük yaştan itibaren izlemeyi tasarlamıştım.

Bir buçuk yıl önce Nikolay Alekseyeviç Nekrasov *Otoçestvenniye Zapiski* dergisine roman yazmam için öneride bulunduğunda, kendi "Babalar ve Oğullarıma" yeni başlamıştım ki Tanrıya şükür kendimi durdurdum: Çünkü hazır değildim. Şimdilik *Delikanlı*'yı yazmış oldum – düşüncelerimin ilk denemesini... Ancak buradaki "delikanlı" yaşam yolunda ilk adımlarını biraz ürkek, biraz da cüretle, üstelik hemen atmak isteyen, çocukluktan çıkmış, ama kişiliği henüz gelişmemiş bir tiptir. Günahsız bir kişiliği aldım, ancak korkunç ahlaki bozukluk olasılığıyla; önemsenmezliğine ve "evlilik dışı dünyaya gelişine" erken yaşta duyduğu kinle ve düşüncelerini bilinçli olarak her çeşitten yerginliğe bırakmaktaki genişliğiyle – o kadar ki bu kötücül düşünceleri yüreğinde büyük bir tutkuyla besliyor, utanarak, ama

cesur, fırtınalı düşler dünyasında ona hayranlık duyuyor– bu temiz varlık, kirlenmiş bir kişiliktir, bunların hepsi onun gücüne ve anlayışına bırakılmış, bir de kuşkusuz Tanrıya... Bu insanlar toplum dışında kalan tiplerdir; "rastgele" oluşmuş ailelerin "rastgele" doğmuş bireyleridir.

Geçenlerde gazetelerde hepimiz, emlakçi Petrova'nın öldürülmesi ve katilinin de ardından intihar etmesi olayını okuduk. Birlikte yaşıyorlardı ve evli değillerdi; adam bir basımevinde çalışıyordu, ama işini kaybetmişti, kadınsa emlakçilikle uğraşıyordu. Anlaşmazlıklar başladı. Petrova adamdan kendisini rahat bırakmasını istemişti. Katil toplumumuzda yeni ortaya çıkan tiplerdendi: "Bana yoksa, hiç kimseye de yok!.." Adam "terk edeceğine" söz verdi, ama geceleyin, önceden düşünerek ve tasarlayarak acımasızca kadını bıçakla delik deşik etti, sonra da kendini öldürdü. Petrova arkasında iki çocuk bıraktı, 9 ve 12 yaşlarında iki erkek çocuk... Çocuklar evlilik dışı doğmuştu, ama katilden değildi, kadın onunla tanışmadan önce dünyaya getirmişti; anne çocuklarını çok seviyordu. Her ikisi de o dehşetli sahnelerin tanığı olmuştu. Kıskançlık nöbetleriyle çılgına dönen adamın o akşam sille tokat annelerinin üzerine saldırışını, annelerine yalvardıkları halde, kadının dinlemeyip adamın odasına girmesiyle meydana gelen o korkunç olayı... evet, bütün bu dehşeti gözleriyle görmüştü iki çocuk...

Golos gazetesi "zavallı çocuklar" için bir yardım kampanyası açılması amacıyla çağrıda bulundu, büyük çocuk 5. sınıfa gidiyordu, küçüğü henüz okula başlamamıştı. İşte yine "rastgele bir aile", yine gencecik yürekleri iç karartıcı izlenimlerle yaralanmış çocuklar... Bu dehşet görüntüler ölene kadar kalplerinden silinmeyecek ve belki de o günden sonra genç, çocuk gururu hastalık derecesinde yaralanacak...

..... o zaman ki yenidir bize
Yaşamın her bir izlenimi...

Sorunların çözülmemesinin nedeni işte bunlar, erken yaşta onurun zedelenmesi, geçmişe duyulan sahte utancın renkleri, insanlara karşı kendi iç dünyasında beslediği gizli bir nefret bu,

ömrünün sonuna kadar kalıcı olabilir. Bu zavallı, masum çocukların geleceğini Tanrı kutsasın ve bahtsız annelerine yaşamları boyunca, sevdikleri için utanç duymadan, annelerini kınamadan sevgilerini sürdürsünler. Bir an önce yardım gerek onlara. Bu konuda toplumumuz duyarlıdır, her zaman yardımcı olmuştur. Liseye başlamışken büyük çocuk okulu bıraksın mı? Okula devam edecekmiş; onun kaderi belirlenmiş; ya peki küçüğün kaderi? 70, bilemedin 100 ruble toplanacak ve sonra da bir köşeye bırakılacaklar mı? Bu bahtsız çocukları bizlere hatırlattığı için *Golos*'a teşekkür borçluyuz.

III

Ressamlar Kulübünde Noel Şenliği. Düşünen Çocuklar ve Kolaycılığa Alıştırılan Çocuklar. "Obur Gençlik". Vuykalar. İtişip Duran Yeniyetmeler. Moskovalı Telaşlı Yüzbaşı

Ressamlar kulübündeki Noel şenliğinin ve dansların elbette ayrıntılarına girmeyeceğim; zamanı da geçti, gazetelerde de yer aldı, öyle ki diğer mizah yazıları arasında bu haberleri büyük bir keyifle okumuştum. Yalnız şunu söyleyeceğim, böyle toplantılara gitmeyeli uzun zaman oldu ve epeydir yalnız yaşıyorum.

Önce çocuklar dans edip eğlendiler, pek de güzeldi kıyafetleri. Çocuklara en karmaşık kavramların farkına varılmadan aşılandığını izleyerek öğrenmek hayli ilginç... İki kelimeyi bir araya getirip konuşamayan bu çocukların kimi zaman derin konuları kusursuz kavradıklarına tanık oluyoruz. Bir Alman bilim adamı, her çocuğun yaşamının ilk üç yılında, bir yaşlı olarak ölene kadar kazanacağı bilgi ve kavramların üçte birini edindiğini söylemişti. Baloda altı yaşında çocuklar da vardı ve buraya niçin geldiklerini ve bu pahalı elbiseleri giyerlerken evde neden pasaklı dolaştıklarını çok iyi anladıklarını biliyorum. (Toplumumuzun orta sınıf insanları günümüz koşullarında, neredeyse kirli pasaklı dolaşırlar.) Dahası, özellikle böyle olması gerektiğini, bunun hiç de bir çelişki olmadığını, normal doğa yasası olduğu-

nu da herhalde kavrıyorlar. Sözlerle ifade etmiyorlar elbette; içlerinden biliyorlar, ama son derece karmaşık bir düşünce bu...

En çok küçük çocuklardan hoşlanmıştım; çok sevimliydiler ve aşırı serbest davranıyorlardı. Bu serbestlik büyük çocuklarda küstahlığa kadar varıyordu. Geleceğin orta sınıfı, yetenekleri sınırlı bu çocukların herkesten daha neşeli ve serbest davranmaları gözümden kaçmamıştı; bu artık genel bir yasa olmuştur: Toplumumuzun orta sınıf çocukları kadar anne babaları da aşırı serbest davranırlar her zaman. Daha yetenekli ve kendi dünyasına çekilmiş çocuğun davranışları her zaman daha ölçülüdür; eğlenceyi seven, girişken biriyse, zorunlu bir alışkanlıkla diğerlerini peşinden sürükler, bir çeşit önderleri olur. Gelgelelim üzücü olan, günümüzde çocuklarımızın kolaycılığa alıştırılması; bu eğilim, bırakın eğitimi, oyunlarda da, oyuncaklarda da kendini göstermektedir. Çocuklar daha ilk konuşmaya başlarken bile hemen işin kolayına kaçıyorlar. Zamanımızda eğitbilim kendini adeta eğitimi kolaylaştırma işine adamıştır. Ama kolaya kaçma bazen hiç de gelişme anlamına gelmiyor; tam tersine, geriye götürüyor. Çocuklukta kişisel çabayla (kuşkusuz ıstırapla) edinilen bir iki düşünce ve izlenim, kolaycı eğitimin verildiği ve iyi mi, kötü mü, ahlaklı mı, ahlaksız mı pek anlaşılmayan öğrencilerin mezun olduğu okullara göre, çocuğa yaşam yolunda daha çok deneyim kazandırır.

İstiridyeler, geldiniz mi? Ne güzel!
Yutmaya koşarak geliyor,
Obur gençler...

Şu "obur gençler!.." (Bu, Puşkin'in tek kötü şiiridir, çünkü alayla değil, övgüyle yazılmıştır.) Evet, bu obur gençlik nereden çıkmıştır peki? Bunlar toplumun pek istemediği kötü gençlerdir; burada kolaylaştırılmış eğitimin epeyce katkısı olduğuna inanıyorum; bu tür okullar bizde istemediğiniz kadar çoktur.

Kız çocuklara gelince, yine de erkeklerden daha anlayışlıdırlar. Kız çocukların ergenlik çağına varana kadar (yalnız daha ileri yaşta değil) her zaman olgun davranmalarının ya da yaşıtı erkek çocuklardan daha olgun görünmelerinin nedeni bu mu-

dur? Kızlar özellikle kendilerini dansta gösterirler: Evlenmeyi çok istedikleri halde, bir türlü beceremeyen geleceğin "Vuyka"sı olduklarını anlarsınız hemen. Otuz yaşına gelene kadar size verdikleri yanıt "vuy" ya da "non" olan bu kızları "Vuyka" olarak adlandırıyorum. Buna karşılık öyleleri var ki çok erken yaşta evleneceği bellidir, diledikleri an yapabilirler bunu.

Ama gelişmiş genç kızın çocuk giysileriyle dans etmesi bence çirkin kaçıyor, hiç hoş değil. Kimi geniş, kısa etekleri ve açıkta kalan bacaklarıyla çocuk balosu bitip gece yarısına doğru büyüklerin eğlencesi başladığında bile dans etmeyi sürdürmüştü.

Geceden memnun kalmıştım ya, ah bir de şu yeniyetmelerin itişip didişmeleri olmasaydı! Kuşkusuz daha keyifli olurdu. Büyüklerin hareketleri gayet ölçülü, çok kibar davranıyorlar, ama şu yeniyetmeler yok mu! (Üstelik çocuk da değiller, geleceğimizin gençleri... Hemen hemen hepsi rengârenk, süslü püslü, garip giysiler içindeydi.) Canımızdan bezdirircesine, özür dilemeden ve neredeyse kendilerine hak görerek yanımızdan omuz vurup geçiyorlardı. Bana neredeyse elli kez çarptılar diyebilirim; belki de özellikle böyle eğitiyorlardır onları, davranış serbestliği edinsinler diye, ne diyeyim! Bu tür yerlerden uzun zamandır ayrı kalmama, boğucu havasına, gözleri kamaştıran ışığa ve balo yöneticisinin tiz bağırtılarına rağmen yine de hoşuma gitmişti.

Birkaç gün önce *Petersburgskaya Gazeta*'da Moskova'daki eğlencelerde, soyluların partilerinde, sanatçılar çevresinde, tiyatroda, maskeli balolarda vs... yaşanan skandalları okumuştum. Muhabirin sözlerine inanmamız halinde (çünkü muhabir belirli bir amaçla yalnızca kötü yanlarına yer verebilirdi) toplumumuz hiçbir zaman skandala bu kadar yakın olmamıştır. Çok ilginçtir: Çocukluğumdan beri bulunduğum büyük bayram şölenlerinde Rusların çoğu zaman, nedense, evlerinde olduğu gibi kavga etmeye başlayacaklarını düşünmüşümdür. Saçma, biraz da uçuk bir düşünce; küçükken böyle düşündüğüm için nasıl utanır, kendimi ayıplardım! En ufak incelemeye değmez, tutarsız bir düşünce... Dürüst gazetecinin sözünü ettiği (tamamen inanıyorum ona) tüccarlar ve yüzbaşılar önceleri de vardı, her zaman da olacak, bu tipler ölümsüzdürler; yine de eskiden çekinirler, duygularını giz-

lemeye özen gösterirlerdi; günümüzdeyse böyle bir beyefendi fırsatını bulmaya görsün hemen ortaya fırlıyor ve yeni hukuka göre kendini tamamen haklı sayıyor. Tartışmasız son yirmi yılda pek çok Rus insanı nedense birdenbire dürüst davranmama hakkı elde ettiğini düşünür olmuştur; bugün artık geçerli bir özelliktir bu. Bu tavrı için göklere çıkarılıyor, toplum dışına itilmiyor. Öte yandan, ben şunu da anlıyorum: Toplantının ortasında kalkıp, gerçekten aynı Avrupa'daki gibi, kibar, tatlı tatlı konuşan ve birbirlerine ölçülü davranan hanımefendilerin, bayların, belediye başkanının da bulunduğu salonda –evet, bu Batıcıların ortasında– kalkıp, tertemiz yerel bir dille, birden bağıra çağıra bir şeyler söylemesi, birine şöyle okkalı bir tokat aşk etmesi, bir kıza çirkin sözler etmesi ya da ne bileyim salonun tam ortasında: "Alın size iki yüzyıllık batılılaşmamızın getirdiği sonuç; bizler geçmişte neysek şimdi de öyleyiz, o günden bugüne hiçbir şey değişmedi!" demesi ne hoş olurdu, öyle değil mi? (Hem de nasıl, nasıl!) Hayır, yontulmamış adam yanılmaktadır: Onu kabul etmezler, toplumdan hemen atıverirler. Kimler mi? Polis güçleri mi? Hayır, efendim, hiç de polis falan değil, onun gibi yontulmamış adamlardır bunu yapacak olanlar! İşte güç buradadır. Açıklayayım.

Rus toplumunun Avrupa tarzı eğlenceleri kime hoş ve değerli gelebileceğini bilir misiniz? Skvoznikov-Dmuhanovskiler'e ve hatta Derjimorda'ya,[4] Çiçikovlar'a[5], yani evlerinde, özel yaşamlarında aşırı milliyetçiliği kimseye bırakmayanlara... Onların da evlerinde kendi eğlenceleri, dansları oluyor elbette; ama ne değer verirler, ne de saygı duyarlar, çünkü Hlestakov'dan dinledikleri valinin balosu, sosyete balosudur onlar için değerli olan... Neden mi? Kendileri iyi insanlara benzemiyorlar da ondan... İşte Batı kalıplarına değer verilmesinin nedeni, gerçi kişisel olarak pişmanlık duymayacağını ve Avrupa tarzı bu balodan evine tam bir kulak[6] olarak döneceğini biliyor; ama içi rahattır, çünkü düşüncede de olsa kendince erdem kazandığını sanıyor. Gerçi bunun bir hayal olduğunu kesinlikle biliyordu, ama ne olursa olsun o baloda bulunurken bu serabın süreceğine, gizil, ama olağanüstü bir güçle ayakta duracağı-

4 Skvoznik-Dmuhanovski ve Derjimorda, Gogol'ün *Müfettiş*'inden iki tip.

5 Çiçikov: Gogol'ün *Ölü Canlar* romanının kahramanı.

6 Zengin, vurguncu köylü.

na inanıyordu ve sonuçta ortaya çıkıp halk ağzıyla cart curt etmeye cesaret edemedi; buna izin vermemeleri ve gelecekte de vermeyecekleri düşüncesinden de çok hoşlanmıştı. Bu kaba saba adamın Avrupa'yı ne kadar sevdiğine doğrusu bu ya inanamazsınız, ama bu davranışıyla sanki bir külte katılmaktadır. Kuşku yok ki bu kültün ne olduğunu belirleme gücüne de sahip değildir. Sözgelimi Hlestakov bu kültün sosyete balolarında sunulan 100 rublelik kavun olduğunu sanıyordu. Belki de Skvoznikov-Dmuhanovski de Hlestakov'un ne mal olduğunu anlamış olmakla beraber, bu kültün hâlâ kavun olduğu inancındadır, Hlestakov'u küçümser, ama kavunu erdem saymasına sevinir. Burada asla ikiyüzlülük yoktur, tam anlamıyla bir içtenlik söz konusudur, dahası gereksinimdir; ayrıca ikiyüzlülük burada iyi bir etki de yaratıyor.İkiyüzlülük nedir? İkiyüzlülük, ahlaksızlığın erdeme vereceği haraçtır; günlük hayatta ahlaksız kalmak, öte yandan içinden olsun, erdemden kopmak istemeyen kişi için son derece yatıştırıcı bir düşüncedir. Ahlaksızlık erdeme haraç vermeyi müthiş seviyor, bu da çok iyidir; bizim için yeterlidir şimdilik, ne dersiniz? Bu yüzden Moskova'da salonun tam ortasında ileri geri konuşan telaşlı yüzbaşı istisna olmayı sürdürecektir ve bu tez canlı adam, eh, hiç değilse şimdilik, ama "şimdilik" oynak zamanımızda teselli vericidir.

Sonuçta balonun sözün gerçek anlamıyla tutucu bir yanı olduğuna kuşku yoktur, bunu söylerken hiç de şaka yapmıyorum.

IV
Altın Çağ Ceptedir

Ancak canım sıkıldı, daha doğrusu sıkıntının ötesinde, biraz üzüntüydü bu. Çocuk balosu sona erdi ve bu kez büyüklerin eğlencesi başladı. Oh Tanrım, o yeteneksizlikti öyle! Herkes yeni kostümlerini giymiş, ne var ki üstlerinden dökülüyor; herkes eğleniyor eğlenmesine, ama kimse neşeli değil; herkeste bir gurur, kimse kendini gösteremiyor, birbiriyle konuşmuyor, kıskanç, çekingen, herkes bir kenara çekilmiş. Dans etmeyi de beceremiyorlar. Ortalıkta dolaşan şu çok kısa boylu subaya bir bakın (kısa boylu, dansta vahşice dönen böy-

le bir subaya her orta sınıfın balolarında yüzde yüz rastlamanız mümkündür), yaptığı tek şey, tüm yeteneği, dans ettiği bayanı son derece kabaca döndürmesi ve peş peşe 30-40 bayanı bu şekilde döndürmekle övünmesiydi. Ama incelik neresinde bunun? Dans kur yapmaktır (menuet'yi[7] hatırlayın), subaysa adeta cenkleşiyor. Aklıma olağandışı, tam anlamıyla çılgınca bir fikir geldi: "Ne olurdu?" diye bir an düşündüm, eğer bu sevimli, saygıdeğer konuklar bir anlık da olsa, içten ve alçakgönüllü olmayı isteselerdi, bu boğucu salon neye benzerdi acaba? Ne olurdu, her biri bütün sırrı birden öğrenmiş olsaydı? Her biri, içinde ne kadar çok dürüstlüğün, içtenliğin, örtüsüz bir neşenin, temizliğin, gönül yüceliğinin, iyi niyetliliğin, zekânın olduğunu anlasaydı birden, ne olurdu? Hem de ne zekâ; hepsinde, kesinlikle hepsinde var olan ince, sokulgan, keskin zekâ! Evet, beyler, bunlar var, ama içinizden hiçbirinizin bundan haberi yok! Ah, aziz konuklar, yemin ediyorum, sizler Voltaire'den de akıllısınız, Rousseau'dan da duygusalsınız, Alkibiades'ten, Don Juan'dan, Lucretius'tan, Juliet'ten ve Beatrice'ten kat kat çekicisiniz! Böyle olduğunuza inanmıyor musunuz? Samimi olarak söylüyorum, ne Shakespeare'de, ne Schiller'de, ne Homeros'ta, hepsini bir araya toplasanız bile, şu an bu balo salonunda, sizin aranızda var olan güzelliği bulamazsınız. Shakespeare de kim oluyormuş! Burada olanları hikmet sahibi kişiler düşlerinde bile göremez. Ne var ki sizin derdiniz ne kadar güzel olduğunuzu fark etmemenizdir!

Biliyor musunuz ki her biriniz bir istesin, salonda bulunan herkesi mutlu edebilir ve peşinden sürükleyebilir. Bu güç hepinizde var, ama öylesine derinlere gizlenmiş ki çoktan inanılmaz hale gelmiş. Yoksa, yoksa altın çağ yalnızca porselen fincanlarda mı var olacak?

Altın çağ sözünü duyunca yüzünüzü ekşitmeyin, ekselansları! Yemin ederim, sizi altın çağ elbisesi giymeye zorlamayacaklar, utanç yaprağıyla, sizi kendinize ait olan general giysinizle bırakacaklar. Altın çağa general rütbeleriyle de kabul edeceklerine inanmanızı isterim. Siz ekselansları, deneyin bir, hemen şim-

7 Eski bir Fransız dansı.

di – rütbe olarak büyüksünüz, tek başınıza karar verme yeteneğiniz var; sizden beklenilmeyecek kadar güçlü nükte yeteneğiniz olduğunu kendiniz göreceksiniz. Gülüyorsunuz ve inanılmaz buluyorsunuz, öyle mi? Sizi güldürebildiğime sevindim. Burada büyük bir heyecanla haykırdığım şeylerin hiçbiri paradoks değil, gerçeğin ta kendisidir... Sizin derdiniz de bunları inanılmaz bulmanızdır.

İkinci Bölüm
Fantastik Bir Öykü

I
Dilenci Çocuk

Şu çocuklar da tuhaf millet... Düşlerinize girerler, sürekli karşınıza çıkıverirler. Noel arifesinde ve tam Noelde, sokağın o belli köşesinde yedi yaşlarında bir oğlan çocuk görmüştüm. Dondurucu ayazda neredeyse yaz giysileri içindeydi, ama boynunda eski püskü de olsa bir atkı vardı. Demek ki birileri onu sokağa salarken yine de giydirmiş. "El açarak" dolaşıyordu; bu teknik bir deyim, dilenmek anlamına geliyor. Bu deyimi çocuklar bulmuş. Sokaklarda onun gibileri çoktu, çevrenizde dört dönerler, önünüzü kesip, ezberlenmiş sözleri peş peşe sıralarlar, ama bu çocuğun davranışları farklıydı, alışılmadık biçimde konuşuyor, gözlerimin içine güvenle bakıyordu, belli ki bu mesleğe yeni başlamıştı. Çocukla ilgilenince, hasta bir ablası olduğunu, çalışamadığını söyledi; dedikleri doğru olabilirdi; yine de sokakların bu tür çocuklardan geçilmediğini, korkunç soğukta bile dilenmek için sokağa salındıklarını ve elleri boş döndüklerinde de onları mutlaka dayak beklediğini biliyordum. Çocuk, kapikleri topladıktan sonra, soğuktan uyuşmuş mosmor elleriyle, "cumartesiyi pazara bağlayan gece, fabrikada kazan kaldırarak, işe çarşamba gününe kadar dönmeyen" ve içip içip sarhoş olan serseriler çetesinin sürekli mekânı olan bodrumlardan birine dönecek. Aç ve sürekli dayak yiyen karıları da onlarla birlikte içerler, kucaklarında da memelerine yapışmış açlıktan sürekli cıyaklayan bebekleri... Votka, her türlü pislik ve sefil bir hayat, en başta da votka... Topladığı paralarla ço-

cuk hemen meyhaneye yollanır ve yeniden şaraplar getirilirdi. Eğlenmek için kimi zaman çocuğun ağzına zorla şarap dökerler. Soluğu kesilip yere baygın düşünceye dek bu işkenceyi sürdürürler, ardından basarlar kahkahayı.

... Ağzıma iğrenç votkayı
Acımasızca döküyordu ...

Büyüdüğünde onu hemen fabrikaya sürecekler, kazandıklarının tümünü yine serserilere götürüp verecek, bu paralar da yine içkiye gidecek. Ne var ki bu çocuklar fabrikaya girene kadar tam suçlu olurlar. Kentte serseri serseri dolaşırlar. Sezdirmeden girilen ve gecelenen bodrum yerlerini avuçlarının içi gibi bilirler. İçlerinden biri, birkaç gece dışarı çıkmadan kapıcının burnunun dibinde, bir sepetin içinde yatmış da kapıcının ruhu duymamış. İster istemez hırsız olup çıkıyorlar. Sekiz yaşındaki bir çocukta bile hırsızlık tutkuya dönüşüyor, yaptığının suç olduğunun bilincinde değil. Sonunda tek şey uğruna, özgürlük uğruna her şeye –açlığa, soğuğa ve dayaklara– katlanıyorlar ve kendi başlarına dolaşmak için serserilerden kaçıyorlar. Bu yabanıl yaratıklar nerede yaşadıklarının, hangi milletten olduklarının ayrımında değiller, Tanrı kavramından, çarın varlığından haberleri yok; haklarında öyle şeyler anlatılıyor ki insanın havsalası almaz; ancak hepsi bir gerçek...

II
İsa'nın Noel Ağacındaki Çocuk

Aslında ben bir roman yazarıyım, sanırım kendi kendime bir hikâye uydurdum. Neden "sanırım" diyorum ki, kesinlikle uydurduğumu biliyorum, ama bana öyle geliyor ki bir yerlerde ve bir zamanlar böyle bir olayı yaşadım, evet, böyle bir olay oldu, tam da Noel arifesinde, büyük bir kentte ve dondurucu bir soğukta...

Bodrumda bir oğlan çocuk görüyorum, küçücük bir çocuk, altı yaşlarında, belki daha da küçük... Bu çocuk sabahleyin nem-

li, soğuk bir bodrumda uyandı. Üzerinde ince uzun bir gömlek vardı ve tir tir titriyordu, ağzından buhar tütüyordu, köşede bir sandığın üzerine oturmuş, can sıkıntısından, ağzından bıraktığı buğunun yükselişini izleyerek kendince eğleniyordu. Ne zamandır bir şey yememişti, korkunç açtı. Tahta ranzada blin[8] inceliğindeki bir yatakta yatan annesine kaç kez gidip gelmişti sabahtan beri. Zavallı kadının başının altında yastık yerine bohçaya benzer bir şey vardı. Buraya nasıl düşmüştü? Oğluyla başka bir kentten gelmiş ve burada ansızın hastalanmış olmalıydı. Köşelerin[9] sahibini iki gün önce polis tutuklamış ve kiracıları Noel nedeniyle bir yerlere dağılmıştı, içeride kalan sarhoş bir serseri de tam yirmi dört saat deliksiz uyuyarak Noel'i kaçırmıştı. Odanın diğer köşesinde vaktiyle bir yerlerde dadılık yapmış, romatizmadan inleyen seksen yaşlarında bir kadın yatıyordu, şimdiyse yapayalnız ve acılar içinde ölümünü bekliyordu. İnlemeleri, homurdanmaları arttıkça oğlan o yöne yaklaşmaya çekiniyordu. Bodrum sahanlığında sadece su bulabildi, ama bir dilim kuru ekmek olsun yoktu. Annesini uyandırmak için neredeyse onuncu girişimiydi bu. Karanlıkta korkudan ürperdi: Akşam olmuş, ışıklar da henüz yakılmamıştı. Nihayet annesine yaklaştı, elini ölü annesinin yüzüne götürdü, hareketsizliği, duvar gibi soğuk oluşu şaşırtmıştı çocuğu. "Burası çok soğuk!" diye düşündü, elini annesinin omzunda unutmuştu, birden çekti, küçücük parmaklarını ısıtmak için ağzına götürdü ve hohladı, tahta ranzada sessizce kasketini aradı, el yordamıyla bulduktan sonra bodrumdan çıktı. Daha önce gidebilirdi, ama gün boyu bitişik kapıda uluyan ve her zaman yukarıda, merdivende bekleyen, o kocaman köpekten ödü kopuyordu. Köpek yerinde değildi ve hemen dışarı fırladı.

Tanrım, ne büyük bir kentti! Hiçbir zaman böylesini görmemişti. Orada, o geldiği yerde, geceler öylesine karanlıktı ki koca sokakta bir fener yanardı sadece. Basık, ahşap evlerin pancurları kapanır; karanlık çöker çökmez, herkes evine çekilir, kapılar kapanır, gece boyu uluyan ve havlayan köpek sürüsünden başka kimsecikler dolaşmazdı dışarıda. Buna karşın orası öylesi-

8 Hamur işi, krepe benzer.

9 Yoksullar odaların köşelerini de kiralarlardı.

ne sıcaktı ki! Karnını doyururlardı... Ama burada, oh Tanrım, bir karnını doyurabilse!.. Ne gürültülü bir kentti!.. Işıl ışıl sokaklar, insanlar, atlar, kupalar ve soğuk, korkunç soğuk!.. Koşturmaktan canı çıkmış atların sırtından, ağızlarından buram buram buhar tütüyor; yumuşak karları delip geçen nalları taşlara çarptıkça çınlıyor, herkes öteye beriye koşturuyor; Tanrım, nasıl da karnı aç! Hiç değilse bir dilim ekmek bulabilse!.. Parmakları müthiş sızlıyordu. Yanından geçen, asayişi korumakla görevli bekçi, çocuğu görmemek için yüzünü çevirdi...

İşte yine bir sokak, geniş mi geniş. İnsan mutlaka ezilirdi burada: kaldırımlarda bağıra çağıra, oraya buraya koşturan insanlar... Hızla geçen kupa arabaları... Işık ışık.... Bu da nesi? Aman, ne geniş bir pencere! Camın ardında da bir oda, odada tavana kadar yükselen bir ağaç: Noel ağacı... Üzeri renk renk ışıklarla, yaldızlı kâğıtlar ve elmalarla süslenmiş, hemen dibinde bebekler, oyuncak atlar... Odada tertemiz, pırıl pırıl giysileriyle çocuklar koşuşuyor, gülüyor, oyun oynuyorlar, bir şeyler yiyip içiyorlar. Bir kız çocuk oğlanla dans ediyor, ne güzel bir kız! Müzik pencereden duyuluyor. Çocuk şaşkınlıkla olanları izliyor ve kendi kendine gülüyor, fakat ayak parmakları öylesine sızlıyor ki! Elleri soğuktan mosmor olmuş, parmakları artık bükülmüyor, oynattıkça korkunç acı veriyor. Çocuk, parmaklarının sızladığını birden hatırlayınca, ağlamaya başladı ve koşar adımlarla uzaklaştı; bu kez başka bir pencerenin önünde duruyor, içeride yine bir Noel ağacı, masaların üzerinde çörekler, pastalar, çeşit çeşit: bademli, kırmızı, sarı, rengârenk... İçeride dört zengin hanım oturmuş, gelenlere çörek ikram ediyor, sokak kapısı her dakika açılıyor, içeriye baylar giriyor. Çocuk usulca süzüldü, kapıyı açtı ve içeri girdi. Vay, nasıl çığlığı basıp ona el kol hareketi yaptılar! Bir hanım hemen yanına gelip eline bozuk para tutuşturdu ve ona sokak kapısını açtı. Çocuk nasıl korkmuştu! Elinden kayan para merdivenlerde çınladı; soğuktan uyuşmuş parmaklarıyla parayı tutamamıştı. Koşarak dışarı çıktı ve hızla uzaklaştı, nereye, kendisi de bilmiyordu. Yeniden ağlamak istiyor, fakat korku içinde deli gibi koşuyordu, bir yandan donmuş ellerini nefesiyle ısıtmaya çalışıyordu. Çocuk kederlenmişti, yapayalnızdı ve korkuyordu; birden, oh Tanrım! Şimdi bu da neyin

nesiydi? Pencere önüne birikmiş insan kalabalığı şaşkın şaşkın bir şeye bakıyor: Camın ardında kırmızı, sarı giysiler içinde üç kukla, adeta canlılar! Yaşlı olanı oturmuş, büyük bir keman çalıyor, diğer ikisi ayakta, onların da elinde küçük kemanlar, müziğin uyumuyla başlarını kaldırıp indiriyorlar, birbirlerine bakıp dudaklarını kımıldatıyorlar, konuşuyorlar, evet, konuşuyorlar, ama camın ardından sesleri duyulmuyor. Çocuk bir an canlı olduklarını düşündü, kukla olduklarını anlayınca birden güldü. Hiçbir zaman böyle kuklalar görmemişti ve varlığından da haberi yoktu! Ağlamak istiyor, ama kuklaları seyrederken gülesi geliyor. Birden birinin cüppesinden yapıştığını hissetti: Kendisinden büyük, kötü niyetli bir çocuktu bu, ansızın kafasına vurdu, başından kasketini aldıktan sonra bir çelme attı. Oğlan yere yuvarlandı, kalabalıktan bir uğultu yükseldi, çocuk sersemlemişti, ayağa sıçradı ve deli gibi kaçmaya başladı, birden kendini tanımadık bir yerde buldu, yabancı, bu zamana dek hiç görmediği bir avluydu, odunların arkasına gizlendi: "Beni burada bulamazlar" dedi. "Hem karanlık!"

Oturdu ve iyice büzüldü, korkudan nefesi tıkanacak gibi olmuştu ve birdenbire hafiflediğini duyumsadı: Küçücük ayakları ve elleri artık sızlamıyordu, acıları dinmişti, öyle sıcak, öyle sıcaktılar ki soba yanında gibi hissediyordu kendini; tüm bedeniyle sarsıldı: Ah, az daha uykuya dalacaktı! Burada uyumak ne güzel! "Burada biraz otururum, sonra yeniden kuklaları izlemeye giderim" diye düşündü ve kuklaları hatırlayınca yüzüne bir gülümseme yayıldı: "Canlı gibilerdi!" Birden yakınında annesinin ninni söylediğini duyar gibi oldu. "Anne, bak uyuyorum, oh, burada uyumak ne güzel!"

Biri üzerine eğildi ve yumuşak bir sesle: "Hadi, oğlum!" diye fısıldadı. "Noel ağacımıza gidelim!"

Bir an bu sesin annesine ait olduğunu düşündü, ama değildi, peki seslenen kimdi? Görmüyordu. Biri karanlıkta üzerine eğildi ve onu kucakladı, çocuksa bu görünmez varlığa uzatmıştı elini ve birden, ah, bu ne müthiş bir aydınlıktı! Ne harika bir Noel ağacıydı! Hayır, Noel ağacı olamazdı, böyle bir ağacı hiçbir zaman görmemişti! O şimdi neredeydi? Her yan ışığa boğulmuştu, her şey ışıl ışıl parlıyordu ve etraf kuklalarla doluydu, ha-

yır, kukla değildi gördükleri, hepsi çocuktu, kızlar, oğlanlar, öylesine mutluydular ki... Çevresinde dört dönüyorlar, yaklaşıp yaklaşıp öpüyorlar, kollarına alıp gezdiriyorlardı. O da uçuyor ve annesinin sevinçle kendisine gülümsediğini görüyor.

Çocuk: "Anne, anneciğim!" diye sesleniyor. "Ah, burası ne güzel, anne!" Yeniden çocuklarla öpüşüyor, camın ardında gördüğü kuklaları anlatmaya can atıyor. Gülerek ve onları okşayarak: "Kimsiniz kızlar, oğlanlar, kimsiniz? diye soruyor.

"Bu İsa'nın Noel ağacıdır" diye bir ağızdan karşılık veriyorlar . "Hiç Noel ağaçları olmamış küçük çocuklar için, İsa'nın bu günde her zaman bir Noel ağacı olur..." Kendisi gibi çocuklar olduğunu çok geçmeden anlıyor: Onlar Petersburg memurlarının kapı eşiklerine bırakılan ve sepetlerinde donarak ölen çocuklardı, onlar Finli bakıcıların elinden yemek yerken boğulan ve annelerinin kurumuş memelerini emerek ölen (Samara açlığı döneminde), onlar 3. sınıf vagonlarda pis kokulardan tıkanarak ölen çocuklardı... Şimdi hepsi burada, melek gibi kanatlanmış uçuyorlardı, hepsi İsa'nın yanında ve O da aralarında, onlara ellerini uzatıyor, çocukları ve günahkâr annelerini kutsuyor... Anneler çocuklarıyla beraberler, yanlarından ayrılmıyorlar, bir köşede ağlaşıyorlar; her biri kendi oğlunu ya da kızını tanıyor, çocuklarsa uçarak annelerine yaklaşıyor, öpüp okşuyorlar, küçücük elleriyle annelerinin gözyaşlarını siliyorlar ve burada çok mutlu olduklarını, artık ağlamamaları gerektiğini söylüyorlar...

Ertesi sabah aşağıda, kapıcılar bir erkek çocuk cesedi buldular, odunların arasına kıvrılmış ve donarak ölmüştü. Ölen annesi de çok geçmeden bulundu. İkisi de Tanrının katında, göklerde buluşmuşlardı...

Normal bir günlüğe uymayan böyle bir öyküyü –hem de bir yazar olarak– neden yazdım? Oysa gerçek olaylara dayalı öyküler yazacağıma söz vermiştim! Ama işin aslı şu, bana öyle geliyor ki bunlar gerçekten oldu, yani bodrumda ve odunların orada yaşananlar, ama İsa'nın Noel ağacı... bakın bunu bilemem, bunun olup olmayacağını sizlere nasıl söyleyebilirim ki! Ama ben bir yazarım, kurmaca da benim işim!..

III

Çocuk Ceza ve Islah Evi. Karamsar Tipler. Suçlu Canları Tedavi Etme. Bu Amaçla En İyi Kabul Edilen Yöntemler. İnsanların Küçük Cüretkâr Dostları

Bayramın üçüncü gününde, tam elli "düşmüş" meleği bir arada görme fırsatım oldu. Onları böyle nitelendirirken alay ettiğimi sanmayın sakın, bu çocukların "itilip kakıldıklarına" en ufak kuşkum yok. Kimler yaralamış bu çocukları, nasıl ve kim suçlu? Şimdilik yanıt verilmesi gereksiz, boş sorulardır bunlar. En iyisi konumuza girelim.

Porohov fabrikasının gerisinde bulunan Çocuk Ceza ve Islah Evini ziyaret ettim. Ne zamandır gitmek istiyordum, ama bir türlü fırsatım olmamıştı. Sonunda kendime zaman ayırarak bana yardımcı olacak birkaç hayırseverle birlikte ılık, ama biraz kapalı kış günü yola çıktık, Porohov fabrikasını geçerek doğru ormana girdik; Islahevi ormanın içindeydi. Bu kış günü çok nefisti orman, her taraf bembeyaz karlarla kaplıydı; tertemiz bir hava ve ıssızlık... Burada ormana ait 500 hektarlık alan Islahevine bağışlanmış; üzerinde birbirinden biraz mesafeli birkaç şirin ahşap ev bulunuyor. Hepsi toplanan bağışlarla yapılmış ve her biri 3000 rubleye çıkmış her evde bir "aile" barınıyor. Bu aile 12-17 erkek çocuktan oluşan bir küme, her ailede bir eğitmen görevli. Büyüklüğüne bakılırsa Islahevi 70 çocuk barındırabilir, şimdi nedense 50 kadar öğrenci varmış. Geniş imkânlar kullanıldığını kabul etmeliyiz, her suçlu çocuğun yıllık masrafı az sayılmaz. İlginçtir, geçenlerde gazetelerin de yazdığı gibi, Islahevinin sağlık açısından durumu pek iç açıcı değildi: Son zamanlarda hastalıklar artmış, ama göründüğü kadarıyla çocuklara iyi bakılıyor, havası da çok temiz üstelik! Islahevinde birkaç saat bulunduk, sabah saat on birden hava kararana kadar, ancak bir günlük ziyaretle bir fikir edinmenin ve her şeyi öğrenmenin mümkün olamayacağı kanısına vardım. Kurum müdürü bir iki gün onlarla birlikte kalma önerisinde bulundu, hoş bir davetti.

Müdür P. A. R...ski yazın alanımızda isim yapmış biri; yazıları ara sıra *Vestnik Yevropı*'da [Avrupa Haberleri] çıkıyor. Beni

çok candan karşıladı, yakın ilgi ve nezaket gösterdi. Büroda bir defter tutuluyor, ziyaretçiler dilerlerse adlarını yazıyorlar. Bu adlar arasında çok ünlüleri de gördüm, demek ki Islahevi biliniyor ve hayli ilgi gösteriliyor. Saygıdeğer müdür bütün kibarlığına rağmen çok ölçülü davranıyordu, Islahevinin iyi yanlarını heyecanla anlatmakla birlikte, sevimsiz ve eksik yanları biraz yumuşatarak geçmesi dikkatimden kaçmamıştı, ama bu ölçülü tavrının, Islahevini ve üstlendiği görevi –ben de böyle düşünmüştüm– çok sevmesinden ileri geldiğini hemen eklemeliyim.

Dört eğitmen (küme sayısına göre dört eğitmen olmalıydı sanırım) yaşlı değildi, hatta genç diyebiliriz, üç yüz ruble maaş alıyorlardı ve hepsi de papaz okulu mezunuydu. Çocuklarla birlikte kalıyorlar, hatta aynı elbiseleri giyiyorlardı, çapraz kemer bağlanmış iş gömleğini andıran bir kıyafetti. Dolaşmaya çıktığımızda tatil nedeniyle suçlu çocukların kaldığı odalar boştu, çocuklar bir yerlerde oyun oynuyorlardı sanırım, böylece odaları rahatça inceleyebilirdik. Odalardaki eşyalar öyle lüks değildi, gayet sadeydi ve fazladan hiçbir şey yoktu, bağış yapanlar ya da kurumun üyeleri iyilik olsun diye gereksiz bir lükse kaçabilirlerdi; bu sık sık olabiliyor, bence ciddi bir hata olurdu. Örneğin ranzaları demirdendi ve açılır kapanır şekilde imal edilmişti, nevresimler kaba kumaştandı, battaniyeler pahalı cinsten değildi, ama insanı sıcak tutacak kalitede ve sağlamlıkta görünüyordu. Çocuklar sabah erkenden kalkıyorlar, koğuşlarını temizliyorlar, gerektiği zaman da döşemeleri yıkıyorlardı. Birkaç yataktan koku geliyordu, duyduklarım inanılmazdı: Çocuklardan bazıları (fazla değil, 8-9 kişi) –pek küçük de sayılmazlar– on iki, on üç yaşlarında, uykudayken altlarına kaçırıyorlarmış. "Bu ciddi bir hastalık olmasın!" diye sorduğumda, "Hayır, kesinlikle değil!" dediler: "Buraya öylesine vahşi halde geliyorlarmış ki neyi nasıl yapacaklarını, nasıl davranmaları gerektiğini bilemiyorlarmış. Bu hale gelene kadar nerede yaşamışlardı, nasıl bir viranede büyümüşlerdi, kimlerle ilişkileri olmuş, yakınları var mı, yok mu, bilinmiyor! En yoksul köylü ailelerinde bile çocuklara nasıl davranması gerektiği öğretiliyor, en küçükleri bile bunu biliyor. Buraya düşmüş zavallı çocuğun yaşamak zorunda kaldığı insanlar ne canavarmış ki onun varlığına bu denli acımasızca, hayvan-

ca davranmışlar! Bu bir gerçektir ve hassas bir konudur, ben de çok ciddi görüyorum; bu pis, ufacık olayı bu kadar "büyütüyorum" diye kimse gülmesin bana, göründüğünden daha ciddidir. İnsanlığın, yurttaşlığın en ufak izini göremediğimiz bu karanlık ve korkutucu çocukların ne hale geldiklerine tanıklık etmektedir bu olay. Sonunda bu küçük yaban ruhun, insanlardan gördüğü canavarlıkla ve bir köşeye atılmakla neye dönüştüğü anlaşılıyor. Evet, bu küçük çocuklar hiçbir zaman unutamayacakları, karabasan gibi yaşamları boyu uykularına girecek bu iç karartıcı tabloları görmüşler ve bu güçlü etkilere alışmışlardır. Öyleyse bu çocukların eğitmenlerine ve doktorlarına büyük işler düşüyor; bu korkunç etkilenmelerin kökünü kurutmaları, yerine yenilerini koymaları, canla başla mücadele etmeleri gerekmektedir. Bu büyük bir görevdir.

Kurum müdürü "Nasıl vahşi halde buraya geldiklerine inanamazsınız" dedi. "Kiminin kendisinden ve kendi sosyal konumundan haberi bile yok. Sadece serseri serseri dolaşmış, şu dünyada bildiği ve anladığı tek şey özgürlük, özgürce serserilik yapmak, açlıktan, soğuktan ölecekmiş, umurunda değil, yeter ki serserilik yapsın! Burada küçük bir çocuk var, on yaşlarında, daha büyük değil, hâlâ hırsızlık yapmadan duramıyor. Hiçbir yararı, amacı yokken, güdüsel olarak yapıyor bunu."

"Bu tür çocukları eğitmeyi nasıl umuyorsunuz?"

"Tam anlamıyla farklı bir yaşam biçimi olan çalışmayla; onlara dürüst ve adaletli davranmakla ve nihayet, üç yılda kendiliğinden, eski tutkularını ve alışkanlıklarını unutmaları umuduyla..."

"Bu çocukların başka bilinen pis alışkanlıkları var mı?" diye merakla sordum. Sözgelimi, 14 yaşından büyükler Islahevine kabul edilmediği halde, burada 10-17 yaş arası çocukların bulunduğunu hatırlattım.

"Hayır, bu çirkin alışkanlıklar olamaz" diye aceleyle yanıt verdi. "Eğitmenler onları bir saniye yalnız bırakmazlar ve aralıksız izlerler."

Bu bana inanılmaz görünmüştü. Islahevinde, terk edilmiş Litovski şatosunun küçük suçlular bölümünden çocuklar da bulunuyordu. Üç yıl önce bu cezaevini ziyaret ettiğimde o çocuk-

ları görmüştüm. Sonra güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre, şatoda ahlak bozukluğu had safhadaymış, şatoya sonradan gelen ve ahlaksızlığa henüz bulaşmamış, bundan iğrenen bir serseri, sonraları arkadaşlarının, saflığıyla alay etmelerine dayanamayıp istemeden bulaşmış bu işlere."

"Çok sabıkalı var mı?"

"Çok değil; Islahevinden salıverilenlerin hepsi 8 kişi (ama bu rakam da az değildir)."

Öğrencilerin buradan meslek sahibi olarak çıktıklarını, kalacakları yerlerin "önceden" belirlendiğini söyleyeyim. Önceleri Islahevinde verilen kimlikler çocukları zor durumda bırakıyordu. Buna çözüm bulundu, onlara Çocuk Ceza ve Islah Evinden oldukları hiç değilse ilk bakışta anlaşılmayan tezkereler veriliyor şimdi.

"Buna karşılık, yine de" diye aceleyle ekledi, "salıverilenler arasında öyleleri var ki hâlâ cezaevini unutamamış, bizlerle beraber olmak için bayram kutlamalarına geliyorlar."

Demek oluyor ki en güçlü iyileştirme yolu, yaralanmış ve kirlenmiş ruhu aydınlatan, dürüst yapan emektir. Koğuşta gün, çalışmayla başlıyor, sonra öğrenciler atölyelere dağılıyorlar. Marangozhane ve tesviye bölümünde yaptıklarını gösterdiler bana. Yapılan işler eldeki imkânlara göre iyi sayılır, işi öğrendikçe daha iyisini yapacaklar kuşkusuz. Bu ürünler öğrencilerin yararına satışa sunuluyor ve her birinin böylece Islahevinden çıktıktan sonra bir miktar birikmiş parası oluyor. Çocuklar akşama kadar işle uğraşıyorlar, ama yorulmadan; göründüğü kadarıyla bu çalışmanın çocukların morali üzerinde çok güçlü etkisi oluyor: Birbirleriyle adeta yarış ediyorlar ve başarılarından kıvanç duyuyorlar.

Ruhsal yönden gelişimlerinin bir başka yöntemi kendi aralarında kurdukları mahkemeler. Suç işleyen çocuk bağlı olduğu "küme" mahkemesinde yargılanıyor, arkadaşları ya aklıyor ya da cezalandırıyorlar. Tek ceza oyunlardan dışlama. Arkadaşlarının cezasına karşı çıkan suçlu kesinlikle Islahevinde başka bir bölüme sevk ediliyor, yani onların "Petropavlovka"sına[10]. Çocukların böyle yakıştırdıkları bu özel bölüm bulundukları yer-

10 Siyasi tutukluların kapatıldığı ünlü kale. Burada benzetme yapılıyor.

den biraz uzakta, geçici olarak uzaklaştırma cezası alanlar burada hücre tipi bölümlerde kalıyor. Yalnız, Petropavlovka'da hapis, her halde sadece müdürün yetkisinde. Böyle bir Petropavlovka'yı dolaştık: Orada iki tutuklu bulunuyordu, suçlu buraya konurken çok dikkatli ve özenli davrandıklarını belirteyim, çünkü bunun çok önemli bir nedeni olması gerekiyor ve genellikle ıslahı güç suçlular burada tutuluyor. Bu iki tutuklu ayrı ayrı hücrelerdeydi ve hücreleri bizlere göstermediler.

Bu yargılama biçimi aslında iyi bir yöntem olabilir, ama insanda bir parça resmilik duygusu uyandırıyor. Onuruna düşkün çok çocuk var –iyi yönde elbette– çocuğun bir suçlu olarak veçe[11] yetkisine benzer biçimde yargılanması gururunu kırabilir, öyle ki bu yetkiyi tam olarak anlamayabilir. "Kümedeki" çocuklardan daha akıllı ve yetenekli olanlarını etkileyebilir ve çevrenin kararına karşı onlarda gurura ve nefrete yol açabilir, toplumsa neredeyse her zaman orta konumdadır. Hem yargılayan çocuklar işlerini iyi yaptıklarını anlayabiliyorlar mı? Diğerlerinden daha güçlü, daha atılgan çocuklar arasında rekabet söz konusu olamaz mı? Her okulda mutlaka, öğrenciler arasında ötekilere yön veren, onları kuzu kuzu peşinden sürükleyen böyle tipler vardır. Ne olursa olsun çocukturlar, henüz olgunlaşmamışlardır. Nihayet, yargılayanlar ve cezalandırılanlar sonra hiçbir şey olmamış gibi birbirlerine, kardeşçe duygularla yaklaşacaklar mıdır, bu yargı biçimi arkadaşlığı zedelemeyecek midir? Kuşkusuz bu geliştirilen eğitim yöntemi, önceleri suç işlemiş çocukların kendi kendilerini yargılama yoluyla, daha önce hiç haberi olmadığı yasaları, kendini yönetmesi, doğruları öğrenmesi ve nihayet sorumluluk duygularını geliştirmesi amacıyla bulunmuştur diye düşünüyorum. Bu düşünceler güzeldir, hoştur da, sanki iki ucu sivri değnek gibidir biraz. Cezaya gelince, kuşkusuz en caydırıcı yol seçilmiştir, yani hapsetmek!

Yeri gelmişken, ilginç bir not düşmek istiyorum. Geçenlerde, tesadüfen, okullarımızda yasaklanan beden cezalarıyla ilgili benim için tam anlamıyla beklenmedik olan bir eleştiri duymuştum: Okulların tümünde beden cezasını yasaklamışlar, iyi de etmişler; güzel de, bu arada ne elde etmişlerdir peki? Gençlerimiz

11 Eski Rusya'da halk meclisi.

arasında geçmişe göre çok fazla korkağın var olduğunu gösterdi. En ufak fiziksel acıdan, ıstırabın her çeşidinden, yoksunluktan, gururlarının kırılmasından korkar oldular, o kadar ki kimileri –örnekleri vardır– en ufak bir olumsuzluk karşısında bile, hatta zorlandıkları dersleri ve sınavları nedeniyle kendilerini ya asmışlardır, ya da beyinlerine kurşun sıkmışlardır. Aslında doğru olanı, bir tehdit ya da tatsızlık karşısında bu gençlerin yüreksiz davranışlarına örnek oluşturacak buna benzer birkaç olayı duyurmaktır, ama burada konuya ilginç bir bakış açısı var ve en azından bu özgün bir *gözlem*'dir. Yeri gelmişken hatırlatmak istedim.

Hepsini öğlen yemeğinde gördüm; yemek son derece sade, fakat doyurucuydu ve çok iyi de pişirilmişti. Bizler de çocuklar gelmeden önce büyük bir memnuniyetle tadına bakmıştık; yine de her çocuğa yemek, günlük yalnızca 15 kapike mal oluyor. Önce çorba ya da dana etli lahana çorbası, ikinci kap yemek pilav ya da patates oluyor. Sabah kahvaltısında ekmekle çay, ikindi kahvaltısında kvaslı ekmek veriliyor. Çocukların karnı doyuyor; sırayla görevliler dağıtıyor yemekleri. Masaya oturmadan önce "Şükran duası"nı okudular. Duaları eğitmenlerden biri öğretiyormuş.

Burada, bu öğlen yemeğinde, benim için en ilgiye değer olan, çocukların yüzlerini inceleme fırsatı bulmamdı. Gözü peklik ya da küstahlıktan falan değil, hiçbir şeyden utanmayan o yüzleri... Alık alık bakan kimseye hemen hemen hiç rastlamadım (aralarında aptalların olduğunu söylemişlerdi, daha çok Islahevinin eski öğrencileri arasında varmış); tam tersine, yüzlerinden zekâ fışkırıyordu. Kötü yüzlü çoktu, fiziksel olarak değil elbet; yüz hatları fena değildi; ancak bazı yüzlerde saklı duran bir şeyler vardı. Gülen yüz azdı, bu arada amirlerinin –ya da kim olursa– karşısında, daha içten davranan dışarıdaki çocuklar kadar olmamakla birlikte, çok serbest davranıyorlardı. Ellerine fırsat geçse çoğu Islahevinden kaçardı herhalde. Kuşkusuz bunu belli etmiyorlardı, ama yüzlerinden okunuyordu bu.

Eğitmenlerin çocuklara insancıl ve inceliğe varan nazik davranışları (gerçi gerektiği zaman sert olabiliyorlar), bence bazı durumlarda, çocukların kalplerine ve elbette onların anlayışları-

na pek ulaşamıyor. Çocuklara, en küçüklerine bile "siz" diye hitap ediliyor. Bu "siz" bana zorlama ve biraz da yersiz gibi geldi. Çocuklar buraya düştükten sonra bu tür davranışları büyüklerin bir çeşit eğlencesi olarak algılayabilirler. Kısacası, "siz" şeklinde hitap yanlış olabilir, hatta önemli bir yanlış. Bence eğitmenleri çocuklardan uzaklaştırır, "siz" sözcüğünde pek hoş olmayan bir şekilcilik, bir resmilik vardır sanki; kimi çocuklar bu hitap biçimini küçümseme olarak değerlendirebilirler. Korkunç deneyimlerden geçen, ağza alınmadık küfürler işiten ve had hudut tanımayan bu suçlu çocuğa durup dururken beyefendi muamelesi yapılması ona gerçekten de inandırıcı gelmeyebilir. Sözün kısası, bu durumda "sen" bence daha gerçekçi olurdu, burada biraz yapmacıklı davranıyorlar sanki. Çocuklar, eğitmenlerin dadıları değil, babaları olduğunu, kendilerinin de sadece düzeltilmesi gereken kötü çocuklar olduğunu kavrarlarsa bu çok daha iyi olur. Gerçi bu "siz" çocuğu bozmayabilir de; cezaevinden salıverildiği aynı gün kaçınılmaz olarak duyacağı "sen" ya da küfürlerden bunaldığında, Islahevini derin bir duygulanmayla anacaktır belki de.

Yoluna girmeyen ve göze takılan faaliyetlerden biri de okumadır. Çocukların okumaya pek meraklı olduklarını, yani tatil günleri ya da boş zamanlarında okurken dinlendiklerini, aralarında iyi okuyanların bulunduğunu söylemişlerdi bana; birini dinledim, çok iyiydi, kendisini dinlemeleri için yüksek sesle okumayı çok severmiş; ancak aralarında okuma yazmayı söken az, hiç bilmeyen bile varmış. Neler mi okuyorlar? Öğlen yemeğinden sonra bir grubun masasında görmüştüm, bir yazarın, adı neyse bir kitabı... Bir Vladimir ve Olga'nın derin, ilginç konular üzerine sohbetini ve sonra insan yazgısına doğrudan yön veren çevrenin "onların yaşamını nasıl mahvettiğini" okuyorlar. "Kitaplıklarını" gördüm – bir dolaptı, içinde Turgenyev, Ostrovski, Lermontov, Puşkin vb... ve birkaç yararlı gezi notları vardı. Şurdan burdan toplanmış, bağış kitaplarıydı. İzin verildiği takdirde okumak, kuşkusuz, son derece geliştiricidir, çok yararlıdır, ancak Rusya'da, başında eğitbilimcilerin bulunduğu eğitim güçlerimiz "böyle bir ortamda suçlu çocuklar özellikle neler okumalıdırlar?" sorununu mutlaka tartışırlardı, biliyorum, ama bir sonu-

ca varamadan ayrılırlardı toplantıdan, çünkü bu işler çok zordur, öyle toplantılarla falan çözülmez. İşin bir başka yanı da edebiyatımızda halkın anlayacağı hiçbir kitabın olmamasıdır. Ne Puşkin'i, ne *Sivastopol Hikâyeleri*[12]ni, ne *Köy Akşamları*[13]nı, ne Kalaşnikov masalını, ne Koltsov'u (Koltsov'u bile) hiç anlamaz halkımız. Elbette bu çocuklar halk değil, nasıl varlık olduklarını Tanrı bilir ancak.

Hangi sınıfa aitler, hangi insan sınıflandırmasına girerler, belirlemek zordur: Bu çocuklar bir şeyler anlamış olsalar da, kuşku yok ki pek değerlendirmeden edinmişlerdir, çünkü bu kazanım onlara gökten düşmüş gibidir; önceki gelişimlerine bakılırsa buna hiç de hazır değillerdir. Kişinin ipliğini pazara çıkaran yergici yazarlara gelince, zaten bunca kirlenmişliği gören, yaşayan bu zavallıların gereksinimi bu türden tinsel izlenimler mi olmalıydı? Bu küçük çocuklar belki de insanlarla alay edilmesini istemiyorlar, ruhu kararmış bu canlar sevinçle, duygulanmayla en basit, en saf ilk izlenimleri –ki bu suçlu çocukların yaşıtı bir gimnazyum ya da lise öğrencisinin tepeden bakarak gülüp geçeceği– tamamen çocuksu, basit izlenimleri yaşamak istiyorlardı!

Islahevi tam anlamıyla emekleme çağındaydı, ancak çok yakın zamanda istenilen düzeye getirmek için çaba gösteriliyor. Resim ya da çizim hemen hemen hiç öğretilmiyor. Din dersi hiç verilmiyor; papaz yok. Yalnız kilise tamamlandığında kendi papazları olacak. Şimdiden başlanmış, ahşap bir kilise... Kurum yöneticileri, inşaatçılar onunla övünüyorlar. Mimari görünüşü doğrusu fena değil, gerçi biraz resmi, modası geçmiş yoğun bir Rus tarzı... Bu arada belirteyim: Okullarda –Islahevlerinde ya da ilköğretim okullarında– verilen din derslerinde kuşkusuz papazın dışında görevlendirme yapılamaz. Ama okul öğretmenleri dini tarihimizi basit, anlaşılabilir öyküler biçiminde neden anlatmasınlar? Halk öğretmenleri arasında gerçekten kötü niyetli çok sayıda kişi bulunabilir, ama çocuklara tanrıtanımazlık düşünceleri aşılamak istedikten sonra, bunu din tarihi öğretmeden de yapabilir; sözgelimi bir "ördekten" ya da "nasıl tüylendiğinden"

12 Lev Tolstoy'un yapıtı.
13 Gogol'ün masal türü yapıtı.

söz ederek pekâlâ amacına ulaşabilir. Öte yandan, din adamlarımız ne yapıyorlar? Ah, kimseyi kırmak değil niyetim, suçlular okuluna en seçkin "papazların" görevlendirileceğine inanıyorum; gelgelelim, son zamanlarda, özel bir çabayla hemen hemen her gazetemizde o yazılanlar neydi? Gazeteler, çok sayıda din öğretmeninin okulları terk etmeye başladığı ve maaşlarına zam yapılmadan derslere girmeyecekleri gibi çok tatsız, üzücü olaylara yer vermişler. Elbette "çalışan maaşını almalıdır", ama bu sürekli zam çığlıkları kulaklarımızı tırmalıyor, nihayet yüreklerimizi acıtıyor. Bizim gazeteler yakınanların tarafında, ben de tabii, fakat o kadim çileci insanları, İncil'in yüce yayıcılarını düşünmeden edemiyor insan; onlar ki yalın ayak, yarı çıplak dolaşarak, dayağa ve her türlü acıya katlanarak, maddi çıkar beklemeden İsa'nın öğretilerini yaymışlardır. Ah, idealist biri değilim, dönemin o dönem olmadığını da çok iyi anlıyorum; ancak maaşlarına zam istemeden, din aydınlarımızın iyi niyetle ortaya çıktıklarını duymak rahatlatmaz mıydı bizleri? Yine söylüyorum, kimseler alınmasın, din adamları çevresinde ruhun ve bilincin kaynağı tükenmez, görevlerine heyecanla bağlı papazlarımız vardır. Islahevinde de böyle olacağına inanıyorum, ama basmakalıp ahlak dersleri yerine, şimdilik dini hikâyeler anlatmakla yetinselerdi daha iyi olurdu. Bir dizi kutsal, temiz tablo onların güzel izlenimlere susamış yüreklerini daha çok etkilerdi...

Gerçi, ıslahevinden iyi izlenimlerle ayrıldım. Bir şeyler "yerine oturmamış" olabilir, ama amaca ulaşmada ciddi bir atılım sayılabilecek birkaç olay var. İkisinden söz ederek bitireceğim yazımı. Petropavlovka'da, hapiste, Islahevinden 15 yaşlarında bir çocuk bulunuyordu; daha önce kısa bir süre, küçük suçlular bölümünün bulunduğu Litovski şatosu hapishanesinde tutulmuş. Islahevindeyken iki kez kaçma girişiminde bulunmuş, ikisinde de yakalanmış, ilkinde cezaevinin dışına kadar çıkmış. Sonunda kimseye boyun eğmek istemediğini söyleyince, tek kişilik hücreye koymuşlar çocuğu. Noel'e yakın, akrabaları ona hediyeler getirmişler, ancak tutuklu olduğu için ona teslim edilmemiş, eğitmenlerden biri alıkoymuş. Bu duruma aşırı üzülen ve sarsılan çocuk müdürün yanına çıkmış ve eğitmeni hediyeleri kendi çıkarına el koymakla suçlayarak şikâyet etmiş. Bu arada

Islahevi ve arkadaşları hakkında çok sert ifadeler kullanmış ve alaylı sözler etmiş, herkesi suçlamış. Müdür P. A: "Oturdum ve ciddi ciddi onunla konuştum" demişti. "Sonra hiç sesini çıkarmadı, asık yüzle öylece dikilip durdu. İki saat sonra birden beni çağırttı, yanına gelmem için yalvarıp yakarmış. O da ne, iki gözü iki çeşme bana doğru geliyordu! Tamamen sarsılmış ve müthiş değişmişti, pişman olduğunu söylüyor, kendini ayıplıyordu. Geçmişte başından geçenleri ve şimdiye kadar herkesten sakladığı bazı kusurlarını anlattı bana, bu utanç verici alışkanlığa tutulalı uzun zaman olduğunu, kurtulamadığını ve kendisine derin acı verdiğini anlatarak içini döktü, kısacası, tam anlamıyla bir günah çıkarmaydı bu. İki saat sürdü konuşmamız." Müdür sonra şöyle ekledi: "Alışkanlığından kurtulması için ona bazı öğütler verdim." Müdür bunları aktarırken, aralarında geçen konuşmadan söz etmemeye özellikle büyük özen göstermişti, ama ruhu katılaşmış ve hâlâ doğruları göremeyen genç bir suçlunun hasta ruhuna derinliğine girme yeteneğine sahip olduğunu da kabul ediniz. Ne yalan söyleyeyim, bu konuşmanın ayrıntılarını öğrenmeyi çok isterdim.

Diğer bir olay da şu: Kümedeki her eğitmen, öğrencilerin koğuş temizliğine nezaret etmekle kalmayıp temizliğe kendileri de bizzat katılıyor. Cumartesi günleri yapılan haftalık genel temizliği de çocuklarla beraber yapıyorlar. Bu, tam anlamıyla kendi eğilimini ve kendi insanlık onurunu anlamadır. Sizler örneğin hangi devlet dairesinde böyle bir davranışa rastlarsınız? Bu kişiler gerçekten de Islahevinin sorunlarını yaşamlarının amacı olarak görüyorlarsa, o zaman bazı kuramsal yanlışlıklara –başlangıçta olmuşsa eğer– karşın işler "yoluna girecek" demektir.

Görmüş geçirmiş biri geçenlerde bana: "Siz, yazarlar!" demişti, "hep kahramanlar arıyorsunuz; aramızda kahraman bulamayınca da tüm Rusya'ya öfkeleniyor ve içinizden küfrediyorsunuz. Size küçük bir olay anlatacağım, dinleyin: Uzun zaman önce, müteveffa çar zamanında yaşamış bir memurdan söz edeceğim, ilk görev yeri Petersburg'du, sonraları herhalde Kiev'de görev yapmıştı ve orada da öldü; göründüğü kadarıyla özgeçmişinin hepsi bu. Ne düşünürdünüz bilemem, ama dinleyin, Tanrının su-

retinde ve benzerinde yaratılan insanoğlunun bir başka insana köle olması ve bu toprak köleliği düzeni bu alçakgönüllü, sessiz sakin adamı öylesine derinden sarsmış, bu yüzden yaşamı boyunca öyle gönülden acılar çekmiş ki zaten çok az olan maaşından başlamış biriktirmeye, kendisinden, çoluk çocuğundan kısarak... Yeterli parayı biriktirdikçe toprak sahiplerinden köle satın almaya başlamış, on yılda ancak bir köle tabii. Böylelikle ömrü boyunca üç dört köleyi özgürlüğüne kavuşturmuş, öldüğünde de ailesine hiçbir şey bırakmamış. Bütün bunları kimseye hissettirmeden, sessizce gerçekleştirmişti. Kuşkusuz, böyle bir kahraman 'kırklı yılların idealistidir', ama yaptıkları bizlere gülünç ve beceriksizce gelebilir, çünkü küçük bireysel bir olayla kötülükleri yenebileceğini sanmıştı, ama ne olursa olsun, bizim Potuginler[14] Rusya'ya her konuda çamur atmayı bırakıp, ülkelerine karşı daha iyimser olabilirler..."

Doğruluğundan kuşku duymadığım için bu olaya burada yer verdim (sanırım hiç de yeri olmadığı halde).

Oysa böyle insanlar nasıl da gerekli bize! Küçücük katkılarıyla, ama özveriyle, inatla çalışan, bir rütbe, bir terfi beklemeden ortak bir işe katkıları olduğunu ciddi ciddi düşünen bu biraz da gülünç, küçük insanları nasıl severim! Çocuk Ceza ve Islah Evine işte böyle bir insan yararlı olabilirdi, ah, elbette yüksek eğitim almış, kültürlü yöneticilerin yönetiminde...

Islahevinde topu topu birkaç saat geçirdim, yanlış gözlemlerim, düşüncelerim olabilir. Yine de suçlu çocukları topluma yararlı insanlar haline getirme çaba ve yöntemlerini şimdilik yeterli bulmadığımı söylemeliyim.

14 Potugin, Turgenyev'in *Duman* adlı romanının Batı yanlısı kahramanıdır.

Üçüncü Bölüm

I

Rusya Hayvanları Koruma Derneği. Askeri Kurye. Pis Votka. Ahlaksızlık ve Serçe Kaşıntısı. Sondan mı, Yoksa Baştan mı?

359 sayılı *Golos* gazetesinde Rusya Hayvanları Koruma Derneğinin onuncu yıl kutlama törenlerini tesadüfen okudum. Ne hoş, ne insancıl bir dernek! Anladığım kadarıyla, Derneğin temel düşüncesi, dernek başkanı Prens A. A. Suvorov'un şu sözlerinde ifadesini buluyor:

> Evcil hayvanlara hoşgörülü ve akıllıca davranmanın insana sağlayacağı maddi ve manevi yararları çoğunluğun görmezden gelmesi, bu yeni hayır kurumumuzun görevini gerçekten daha bir güçleştirmektedir...

"Dernek" için aslında köpekler, atlar kadar insan da, bir şekil verilmesi[15], insan haline getirilmesi gereken Rus da değerlidir. Hayvanları Koruma Derneği kuşkusuz buna katkıda bulunabilir. Hayvana acımayı öğrenerek köylü kendi karısına da acıyacaktır. Hayvanları çok seviyor olmamla birlikte, çok saygın Derneğin hayvanlardan çok, kabalaşmış, insancıl olmayan, yarı barbar, ışığı bekleyen insanlara değer vermesi beni çok sevindi-

15 Obrazit (biçimlendirmek) bir halk sözüdür, biçim vermek, insanda insan suretini yeniden yaratmak demektir... Uzun süre içki içen birini ayıplayarak: "Kendine bir biçim vereydin, kendini değiştireydin be kardeşim!" derler hani. Kürek mahkûmlarından duymuşumdur bu sözleri. (Yazarın notu).

riyor! Her eğitim aracı değerlidir ve arzu edilen tek şey, Derneğin amacının gerçekten de eğitim araçlarından biri olmasıdır. Çocuklarımız iğrenç manzaralar görerek eğitiliyor ve büyüyorlar. Bir köylünün, olmaz dedirtecek kadar yükü sırtına vurduğu, çamura saplanmış biricik ekmek parası yaşlı atının gözlerine, nereye denk getirirse vuruşunu görüyor. Örneğin daha geçenlerde böyle bir olaya ben de tanık oldum: Mujik[16], büyük bir at arabasına, kesimlik on danayı yüklemiş, kendi de bir dananın üzerine güzelce kurulmuş gidiyor. Bizim köylü öyle oturmuş ki yaylı bir kanepede sanki, ama dili dışarı sarkmış, gözleri yuvalarından fırlamış zavallı hayvan belki de kesimhaneye varmadan yolda ölmüştür. Eminim bu görüntü yoldan gelip geçenlerin de pek tepkisini çekmemiştir. "Nasıl olsa kesimhaneye götürüyorlar!" Bu tür görüntüler kuşkusuz, insanı, özellikle çocukları etkiliyor, bu acımasızca davranış ruhlarını katılaştırıyor, kişiliklerini bozuyor. Doğrusu, bu saygın Dernek sert eleştirilere de hedef olmuştu; alayla karşılandığını çok duydum. Örneğin beş yıl kadar önce atına kötü davrandığından bir arabacıyı, Dernek sorumlu tuttu ve sanırım 15 ruble para cezası verdi; kuşku yok ki bu pek acemice, çünkü bu cezadan sonra pek çok kişi kime –arabacıya mı, ata mı– üzüleceğini bilememişti. Günümüzde yeni yasaya göre, en fazla 10 ruble ceza kesiliyor. Derneğin başıboş dolaşan, haliyle tehlikeli ve sahipsiz köpeklerin kloroformla öldürülmesi şeklinde çok gereksiz bir işe girdiğini duymuştum sonra. İnsanlarımız her yerde açlıktan, kıtlıktan ölürlerken köpeklere böylesine duyarlı davranılması kulağa hiç de hoş gelmiyor. Ancak bu türde itirazlar asla eleştiriye dayanmıyor. Derneğin amacı geçici bir durum değil, sürekliliktir. Aydınlık, sağlam bir düşüncedir ve er ya da geç aşı tutacak, başarılı olacaktır. Bununla beraber olaya başka açıdan baktığımızda, Derneğin yaptıklarıyla, yukarıda sözü edilen "geçici rastlantısal olayların", nasıl denir, birbirini dengelemeleri çok arzu edilen bir durum olur; kuşkusuz o zaman, Derneği daha verimli, en önemlisi de pratik ve gerçek amaca ulaştıran sonuçlara götürebilecek o koruyucu ve hayırlı yol daha açık biçimde belirlenmiş olurdu. Belki de düşüncelerimi tam dile getiremiyorum; bir anekdot, gerçek

16 Köylü.

bir olay anlatacağım sizlere, düşüncelerimin bu yolla daha iyi anlaşılacağını umuyorum, çok istiyorum bunu.

Başımdan çok uzun zaman önce geçmiş bir olaydır, deyim yerindeyse benim tarih öncesi çağımda, 1837'de, henüz 15 yaşındayken, Moskova-Petersburg yolunda yaşamıştım. Rahmetli babamızla beraber, ağabeyim ve ben Temel Askeri Mühendis Okuluna girmek amacıyla Petersburg'a gidiyorduk. Mayıs ayıydı, hava hayli sıcaktı. Adım adım yol alıyoruz desek yeridir; iki üç saatte bir menzillerde[17] konaklıyorduk. Hatırlıyorum, neredeyse bir haftayı bulan bu yolculuk canımızdan bezdirmişti bizleri. Ağabeyimle yeni hayata can atıyorduk, "güzel ve yüce"[18] şeyleri hayal ediyorduk, o zamanlar bu söz henüz yeniydi ve alayla söylenmiyordu. Ne güzel sözler vardı, ağızdan ağıza dolaşırdı! Tutkuyla bir şeylere inanıyorduk, matematik sınavlarını başarıyla geçiyorduk ya, aklımız fikrimiz şiirde, şairlikteydi. Ağabeyim şiir yazıyordu, bir güne üç şiir sığdırdığı olurdu, yolda bile; ben de sürekli Venedik yaşamıyla ilgili bir roman tasarlıyordum. Puşkin aramızdan ayrılalı üç ay olmuştu, ağabeyimle yolda anlaşmıştık, Petersburg'a varır varmaz hemen düello yapılan yere gidecek ve Puşkin'in eski evine gizlice girerek, son nefesini verdiği odayı görecektik. Her neyse, bir gün akşama doğru, bir posta istasyonunda durduk, hangi köydü hatırlamıyorum, sanırım Tver ili sınırları içindeydi; büyük ve zengin bir köydü. Yarım saat sonra yola çıkacaktık. Pencerenin önünde durmuş dışarıyı seyrediyordum.

Hanın tam karşısında bir menzil evi vardı. Ansızın evin önüne tozu dumana katarak bir kurye arabası yanaştı. Arabadan tepeden tırnağa üniformalı bir askeri kurye fırladı, o zamanların arkası yırtmaçlı üniformasıydı, başında beyaz-sarı renkli, sanırım yeşil tüylü, üç köşeli büyük bir şapka vardı. (Bu ayrıntıyı unutmuştum, ama başardım, yeşil tüylerin parladığını hatırlıyorum.) Kurye uzun boylu, güçlü kuvvetli, yanakları al al iriyarı bir adamdı. Doğru menzil evine koştu, sanırım orada bir kadeh votka "devirdi". Hatırlıyorum, bizim arabacı, askeri kuryelerin her istasyonda mutlaka bir kadeh votka içtiklerini, yoksa "böyle bir

17 Yorgun atların değiştirildiği konaklama yeri, han.
18 1840'lı yılların ünlü sloganı.

işkenceye" dayanamayacaklarını söylemişti. Bu arada atları değiştirilen troyka posta istasyonunun önünde zınk diye durdu. Arabacı 20 yaşlarında bir delikanlıydı, kaftanı elindeydi, üzerinde kırmızı bir gömlek vardı, arabaya atladı; ardından kurye de sıçradı ve basamakları hızla aşarak yerine oturdu. Arabacı henüz hareket etmişti ki kurye yerinde şöyle bir doğruldu ve tek kelime etmeden, koca yumruğunu havaya kaldırdı ve arabacının ense köküne indiriverdi. Arabacı bir an öne kapaklandı, sonra doğruldu ve kamçısını kaldırarak bütün gücüyle atları kırbaçladı. Atlar canlandılar, ama bu kuryeyi pek yatıştırmamıştı. Tarzıydı bu, öfke değildi, içgüdüsel olarak, uzun yılların deneyimiyle edindiği bir hareketti; korkunç yumruk yine havaya kalktı, bir daha, bir daha enseye indi, troyka gözlerden kaybolana kadar sürdü bu yumruklamalar... Kuşkusuz yerinde zor duran arabacı, delirmişçesine her saniye atları kamçılıyordu, sonunda öylesine kamçıladı ki arkalarından sapan taşı yetişemezdi artık. Bizim arabacı, kuryelerin çoğu zaman böyle yol aldıklarını, bunun alışkanlık olduğunu, onu artık herkesin tanıdığını; votka içip, arabasına atladıktan sonra, her zaman işe dayakla başladığını, "kendi tarzıyla", hiç suçluluk duymadan, yumruğunu kaldırıp indirdiğini ve "araba böyle bir kilometre kadar yol aldıktan sonra ancak, zavallı arabacının yumruklardan kurtulduğunu" anlatmıştı. Canı isterse yolun ortasında yine girişecek, belki de, Tanrı zorluyor, ne diyeyim, ama her menzile yaklaşırken böyle yapıyor: Yaklaşık bir kilometre kala başlıyor, kaldırıp indiriyor yumruğunu ve köylülerin şaşkın bakışları arasında bu şekilde menzile varıyor, boynu tam bir ay ağrıyor zavallının. Delikanlı eve dönüyor, başlıyorlar onunla dalga geçmeye: "Kurye yine iyi benzetmiş seni!", delikanlı da belki aynı gün genç karısını dövecek: "Acımı senden çıkarayım hiç olmazsa!" ya da karısı kendisini "seyrettiği ve gördüğü" için böyle davranacaktır...

Arabacının, atları peş peşe öldüresiye kırbaçlaması elbette acımasızca bir davranış: Bir sonraki menzile güç bela, yorgunluktan bitmiş durumda varmışlardır mutlaka. Sorarım size, Hayvanları Koruma Derneğinden kim göze alır da bu köylüyü atına acımasız davrandığı için sorumlu tutup cezalandırılmasını isteyebilir?

Bu çirkin ve iğrenç tabloyu hayatım boyunca unutmadım.

Askeri kurye hiç aklımdan çıkmadı ve Rus halkının içinde yer etmiş olan birçok yüzkarası ve acımasız davranışı, elimde olmadan uzun zaman bununla açıklamaktan kendimi alamadım, benimki son derece tek yanlı bir yaklaşım tabii. Ama çok uzun zaman önce olmuş bir olaydan söz ettiğimi biliyorsunuz. Bu tablo, deyim yerindeyse, neden ve sonuç ilişkilerini apaçık biçimde ortaya seren bir simge haline gelmiştir. Burada hayvana vurulan her kamçı insana vurulan bir yumruktan çıkıyordu. Kırklı yılların sonunda, derinden bağlı olduğum tutkulu hayaller dönemimde, birden aklımdan şöyle bir düşünce geçivermişti: O zamanlar bir hayır derneği kurmuş olsaydım, o kurye arabasını ibret olsun diye kesinlikle kurumun amblemi yapardım...

Kuşkusuz, şimdi kırk yıl öncesi değil, kuryeler artık halkı dövmüyor, sopayı elinden bırakmadan halk kendi kendini dövüyor. Sorun burada değil, sorunları peşinden sürükleyen nedenlerde. Kurye yok, buna karşılık "pis votka" var. "Bu da nereden çıktı, votkanın kuryeyle ne benzerliği var?" Çok var: kişiyi hayvanlaştırması ve aydın düşüncelerden uzaklaştırması, yararlı öğütler karşısında onu köreltmesiyle pekâlâ benzeşebilir. Sarhoş köylü işi gücü yok da hayvana merhamet gösterecek! Karısını ve çocuklarını terk ediyor. Aylar sonra sarhoş koca karısına ve bakmadığı çocuklarına dönüyor ve votka istiyor; içki koparmak için başlıyor dövmeye, çocuklarını nasıl geçindireceğinin derdine düşmüş zavallı ağır işçi (bizde kadının çalışmasını nasıl itilip kakıldığını aklınıza getirin bir), bıçağı kaptığı gibi kocasına saplıyor. Yakınlarda oldu, kadını yargılayacaklar. Bu olaydan söz etmemem gerekirdi, çünkü yüzlerce, binlerce böyle olay var, gazetelere göz atmanız yeter. Kaçınılmaz ve karşı konulamaz biçimde insan iradesine hükmetmesiyle votkanın kuryeyle olan büyük benzerliğine kuşku yok.

Saygıdeğer Hayvan Koruma Derneği etkin, sözü geçen 750 üyeden oluşuyor. Ah, halkımızdaki içki düşkünlüğünün aşağı düzeye indirilmesine ve bütün bir kuşağın zehirlenmemesine az da olsa yardımları olabilse! Halkın gücü tükenmektedir, geleceğin zengin kaynakları kurumaktadır, akıl ve gelişme yönünden yoksulaşıyor; babalarının kokuşmuş yaşamları

içinde yetişen günümüzün çocukları belleklerinde ve yüreklerinde geleceğe ne taşıyacaklardır? Köyde yangın çıkmış, şarap satıcısı kilisede çıkıp halka sesleniyor; kilisedeki yangını bırakıp meyhaneyi kurtarırlarsa halka bir fıçı içki dağıtacağını söylüyor. Kilise yanıp kül oldu, meyhane de kurtuldu. Gelecekte karşı karşıya kalacağımız korkunç olayları düşündüğümüzde bu örnekler şimdilik önemsiz gibi görünüyor. Saygıdeğer Dernek ilk nedenlerin ortadan kaldırılmasına biraz yardımcı olabilseydi, güzel propagandalarını biraz yumuşatırlardı. Her şey kişioğlunda insani duyguları köreltmek için kurulmuşsa, acıma duygularını nasıl devindirebilirsin? Ayrıca, şu şaşırtıcı dönemimizde bir tek içki mi halkı kötülüye ve ahlaksızlığa yöneltiyor? Her yerde afyon gibi bir şeyler uçuşuyor, bir çeşit ahlaksızlık kaşıntısı... Halkımızda maddeciliğe aşırı tapmanın yol açtığı duyulmamış çarpık düşünceler gelişmektedir. Halkın paraya, para babalarına olan düşkünlüğünü maddecilik olarak nitelendiriyorum burada. Halkımızda paranın şimdi her kapıyı açabilecek gücü olduğu ve bu zamana kadar büyüklerimizin sözlerinin, öğütlerinin saçmalıktan başka bir anlam taşımadığı düşüncesi yaygınlaşmaktadır. Asıl böyle düşünceler güçlenirse felaket olur; nasıl düşünmesin ki? Örneğin geçenlerde acemi çar askerlerinin içinde bulunduğu, Odessa demiryolunda 100'den fazla kişinin öldüğü tren kazasında, böyle bir yönetimin halkta ahlak bozucu bir etki yaratmayacağını mı düşünüyorsunuz yoksa? Halk görüyor ve bu güce şaşırıyor: "İstediklerini yapıyorlar" diye düşünüyor ve ister istemez kuşkulanmaya başlıyor: "İşte güç buradaymış, demek ki gerçek kudret, her zaman burada oturuyormuş; yeter ki zengin ol, her şey senindir, her şeyi yapabilirsin". Bunun kadar ahlaksızca başka bir düşünce olamaz. Geziniyor, kişinin içine ağır ağır işliyor. Halkın bu düşüncelere karşı kendini koruyacağı hiçbir silahı yoktur, küçücük olsun karşı düşünce geliştirecek donatısı, kültürü yoktur. Rusya'nın şimdi her köşesine 20 bin kilometreye yakın demiryolu inşa edildi ve her yerde en küçük rütbeli memur bile bu düşüncenin yayıcısı gibi halkın başında dikiliyor, sizin, kaderinizin, ailenizin ve onurunuzun üstünde tam bir yetkiye sahipmiş gibi bakıyor,

yeter ki demiryolunda eline düşün. Geçenlerde bir istasyon şefi, sorup soruşturmadan, işin aslını öğrenmeden, bir adamın kendisine şikâyette bulunarak karısı olduğunu ve kendisinden kaçtığını söylediği bayan bir yolcuyu kocasına teslim etmek üzere kendi yetkisini kullanarak zorla vagondan çıkarmış; böyle davranmaya hakkı olmadığından en ufak kuşku duymuyor: Çok açıktır, bu memur hezeyan halinde olmasa bile, kendi gücü karşısında sersemlerdi. Bu olaylar ve örnekler halkı sürekli kışkırtıyor, içine işliyor; bunları her gün görüyor ve kesin sonuçlar çıkarıyor. Bay Suvorin'i, Golubyev'le olan olayı nedeniyle önce kınamıştım. Bence, hiçbir günahı olmayan birini, üstelik ruhsal durumunu da ortaya sererek küçük duruma düşürmemeliydi. Ama şimdi bu olaya da bakış açımı biraz değiştirdim. Bay Golubyev suçluymuş suçsuzmuş beni ilgilendirmez. Bay Golubyev gözyaşları kadar temiz olabilir, buna karşılık Vorobyev suçludur, Vorobyev de kimin nesi? Hiç tanımıyorum, böyle birinin var olmadığına da eminim, ama o Vorobyev ki bütün hatlarda kuduruyor, istediği fiyatları koyuyor ve zor kullanarak yolcuları vagondan çıkarıyordu, tren kazaları yapıyor, aylarca istasyonlarda malları bekleterek bozulmalarına neden oluyordu, hiç kimseyi takmadan kentlere, kasabalara, devlete zarar veriyor ve vahşi bir sesle: "Yoldan çekilin, ben geliyorum" diye bağırıyordu. Ama bu yıkıcı yabancının asıl önemli suçu, halkın üzerinde çekici bir varlık gibi, baştan çıkarıcı bir düşünce gibi durmasıydı. Yalnız bu Vorobyev'e niye bu kadar yüklendim ki, yalnızca o mu baştan çıkarıcı olan? Yine söylüyorum, yoğun bir maddeciliğin ve kuşkuculuğun bulutları uçuşuyor havada; bedavadan kazanılan paraya ve hiç çalışmadan keyif çatmaya tutku devri başladı; yalan dolan diz boyu, aklınıza gelebilecek her suç soğukkanlılıkla işleniyor; bir ruble için yol kesip adam öldürüyorlar. Eskiden de kokuşmuşluk vardı, biliyorum, ama günümüzde tartışmasız on katına çıktı. İşin kötü yanı, bu düşüncenin bir öğreti ya da bir inançmış gibi yayılmış olmasıdır. Petersburg'da, birkaç hafta önce, genç bir arabacı –13-14 yaşlarında, çocuk sayılır– gece vakti yaşlı bir karı kocayı götürüyormuş; yaşlı adamın çok sarhoş olduğunu görünce, *iki taraflı çakısını* çıka-

rıp yaşlı kadına saplamaya başlamış. Tutukladıklarında geri zekâlı hemen suçunu itiraf etmiş tabii: "Nasıl olduğunu bilemedim bile, efendim, çakının elime nasıl geçtiğini anlamadım!" Yalan da değildi hani! Burada söz konusu olan çevredir. Onu yakalamış ve bir makinenin içine, zamanımız ahlaksızlığının kaşıntısına, halkımızın şimdiki eğilimine çekmiş ve onu ele geçirmiştir; açıktan kazanılacak para varken, çakıyla da olsa, neden denemesin?

"Hayır, zamanımızda, hayvanları koruma propagandasıyla uğraşacak halimiz yok; bu tamamen zenginlerin işidir" sözlerini çok duymuşumdur, bu yaklaşımı kesinlikle kabul etmiyorum. Dernek üyesi olmasam da hazırım, evet, görev yapmaya hazırım ve sanıyorum yapıyorum zaten. Yukarıda sözünü ettiğim "Derneğin faaliyeti ve geçici tesadüfler arasındaki dengeyi" yeterince açık dile getirebildim mi, bilmiyorum, ama Derneğin insancıl ve kişiyi insanlaştıran amacını anlayarak, ne olursa olsun gönülden destekliyorum. İnsanların yalnızca onda birinin yüksek eğitim aldığı, geriye kalan onda dokuzunun bu azınlığa bir malzeme, araç olarak hizmet etmek durumunda kaldığı ve kendi karanlığına gömüldüğü düşüncesini hiçbir zaman anlayamadım. 90 milyonluk insanımızın (ya da o zamanlar ne kadar olacaksa) zamanla eğitimli, mutlu ve gerçek insan olması inancından başka bir şey düşünmek ve yaşamak istemiyorum. Toptan bir aydınlanmanın kimseye zarar vermeyeceğini biliyor ve buna kesinlikle inanıyorum. Hatta düşünce ve ışığın egemenliğinin ülkemizde, neresi olursa olsun, kısa zamanda kök salacak güçte olduğuna da derin bir inanç besliyorum, çünkü Avrupa'nın her yerinde olduğu gibi, kendini uygar olarak gören zümrenin refahı için, diğerlerinin kaçınılmaz sürü haline getirilmesi gerektiği düşüncesini günümüzde kimse benimsememektedir. Çarın buyruğu başta olmak üzere, yukarı sınıfın gönülden katılımıyla toprak köleliği düzeni ortadan kaldırılmıştır! Hayvanları Koruma Derneğini bir kez daha candan kutluyorum; yalnız bir konuda düşüncemi belirtmek isterim: İşe sonundan değil, hiç değilse kısmen başından başlanması iyi olurdu.

II
İspritizma. Şeytanlar Üzerine. Şeytanların Olağanüstü Kurnazlığı, Eğer Sadece Şeytansalar Tabii

Aslında epeyce yazmışım, yer kalmadı, oysa savaştan, kıyıda köşede kalmış yerlerimizden, edebiyattan, Dekabristler'den biraz söz etmek, evet, en azından on, on beş kadar önemli konuya yer vermek istiyordum. Demek ki konuları daha kısa ele almam gerekiyormuş; ileride bunu dikkate almalıyım. Yeri gelmişken, Dekabristler'le ilgili çok kısa bilgi aktaracağım, yoksa unutur giderim: Geçenlerde aramızdan ayrılan bir Dekabrist'le ilgili, son Dekabristler'den olduğuna ilişkin dergilerimizde bir haber yer aldı; bu kesin değil. Toprağı bol olsun, baba Aleksandr Dumas'nın *Les Mémoires d'un maître d'armes*[19] adlı ünlü romanında, yaşamının ilk dönemleri yanlış biçimde aktarılan Dekabristler'den İvan Aleksandroviç Annenkov hâlâ yaşıyor. İdam edilen Matvey'in öz kardeşi Matvey İvanoviç Muravyev-Apostol hayattadır, Svistunov ve Nazimov da... Belki hâlâ hayatta olan başkaları da vardır.

Sözün kısası, birçok konuyu şubat sayısına bırakmamız gerekiyor. Ocak Günlüğümü biraz eğlenceli bir konuyla tamamlamayı isterdim. Evet, böyle gülünç bir konu var ve önemli tarafı da günümüzde moda olmasıdır: Bu, şeytanlarla ve ruh çağırmayla ilgili bir konu. Gerçekten de insanı hayli şaşırtan şeyler oluyor: Bana yazıyorlar, örneğin, bir genç ayaklarını altına almış durumda koltukta oturuyor ve koltuk odada başlıyor zıplamaya, üstelik burada Petersburg'da, başkentimizde oluyor bütün bunlar! Peki, neden önceleri kimse koltukta ayaklarını altına alıp zıplamıyor, görevini yapıyor alçakgönüllüce, rütbelerini alıyordu? Herkesi inandırmaya çalışıyorlar, efendim, ilin birinde bir bayanın evinde o kadar çok şeytan varmış ki Eddi Dayının kulübesinde yarısı bile yokmuş. Bizde şeytan mı bulunmaz! Gogol öteki dünyadan başını sallayarak bunların şeytan olduğunu yazıyor Moskova'ya. Yazıyı okudum, onun üslubudur. Şeytan çağırmamaları, masaları döndürmemeleri, onlarla bağlantı kurmamaları için uyarıyor: "Şeytanların kafasını

19 Eskrim Öğretmeninin Anıları.

kızdırmayın, onlarla düşüp kalkmayın, şeytanları kızdırmak günahtır... Eğer gece seni hafakanlar basıyorsa öfkelenme, dua et, bunlar şeytandır; haç çıkar, Tanrına dua et!.." Papazların sesleri yükseliyor; büyüyle uğraşılmaması, "büyü" üzerine araştırmalar yapılmaması yönünde bilime bile yol gösteriyorlar. Papazlar da konuşmaya başlamışsa işin şakaya gelir yanı yok demektir. Asıl dert bunların şeytan olup olmadığı, Petersburg'da oluşturulan şu İspritizma Denetleme Komisyonunun sorunu çözüp çözemeyeceğidir. Çünkü olup bitenlerin şeytan işi değil, bir çeşit elektriksel, dünyevi bir güç olduğuna karar verirlerse bir anda tam bir düş kırıklığı yaşanacak: "Bak!" diyecekler, "inanılmaz mucizenizi görün işte! Ne can sıkıcı bir şeymiş!" Hemen ispritizmayı bırakacaklar, unutacaklar, eskisi gibi işleriyle uğraşacaklar. Ancak şeytan var mı yok mu araştırması için komisyonu oluşturan bilim adamlarından hiç değilse birinin –düşüncede de olsa– şeytanın varlığını kabul etme gücünde olması gerekir. Tanrıya inanmayan, ama şeytana büyük bir zevkle ve istekle inanan çok kişi bulunmasına rağmen, aralarında şeytana inandığını söyleyebilecek bir yiğidin çıkacağını sanmam. Bu yüzden komisyon bu meselede yetkisizdir. Aksilik bu ya, şeytanlara ben de inanmıyorum, gelin görün ki ispritizmacılık üzerine çok açık ve şaşırtıcı bir kuram geliştirdim, ama yalnızca şeytanların var olduğuna dayanan bir teori; onlar olmadan kuramım kendiliğinden yok oluyor. Bitirdiğimde işte bu kuramımı hemen okurlarıma açıklamak niyetindeyim. Mesele şu: Şeytanları savunuyorum. Bir kere onlara suçsuz yere saldırıyorlar ve onları budala sanıyorlar. Endişelenmeyin, onlar işlerini iyi bilirler; kanıtlamak istediğim işte bu.

İlkin, ruhların (yani şeytanlar, cinler: şeytanlardan başka burada hangi ruhlar olabilir ki?) aptal olduklarını, onları çağırıp örneğin masayı döndürmeleri istendiğinde, saçma sapan yanıt verdiklerini, dilbilgisi kurallarını bilmediklerini, ne yeni bir düşünce, ne de bir buluştan haberli olduklarını yazıp çiziyorlar. Böyle düşünmek son derece yanlıştır. Ne olurdu, sözgelimi, şeytanlar birden güçlerini gösterip buluşlarıyla insanları ezip geçselerdi? Örneğin birden elektrikle çalışan telgrafı icat etselerdi (daha icat edilmediğini varsayalım), insanlara çeşitli sırları açıklasalardı: "Şurayı kaz, define bulursun, ya da ne bileyim, taşkömürü yatakları... vs..." (Söz açılmışken, bu arada odun da çok pahalı.) Bun-

lar ne ki, daha ne saçmalıklar var! İnsan biliminin hâlâ emekleme çağında olduğunu, işe yeni yeni başlandığını ve bilimin ardında hatırı sayılır birikimler varsa, şimdilik ayakları üzerinde sağlam durmasından olduğunu kuşkusuz biliyorsunuz. Güneşin yerinde durması, dünyanın da onun çevresinde dönmesi (çünkü keşfedilmemiş ve bizim bilgiçlerin düşlerinde bile göremeyeceği buna benzer pek çok buluş herhalde vardır), daha bir dizi buluş ansızın ortaya dökülüverseydi; birden bütün bilimler insanoğlunun üzerine bir armağan gibi düşseydi, soruyorum: İnsanlar ne yaparlardı o zaman? Ah, kuşkusuz önce müthiş bir coşkuya kapılırlardı, esrimeyle birbirlerini kucaklar, buluşları öğrenmeye koşarlardı (bu da zaman alırdı), birden kendilerini çok mutlu, daha doğrusu tepeden tırnağa mutluluğa bulanmış, maddi bir gönence gömülmüş hissederlerdi; belki de göklerde dolaşırlar ve uçarlardı; olağanüstü uzaklıkları trenlerden on misli hızla alırlardı; topraktan büyük ürün elde ederler, belki de kimyasal mikroorganizmalar yaratırlar ve bizim Rus sosyalistlerinin düşledikleri gibi dana eti kişi başı bir buçuk kilograma çıkardı, kısacası, "ye, iç ve haz al!.." Tüm hayırseverler: "İşte!" diye bağırırlardı, "Geçim derdi olmayan insan şimdi daha iyi gösterir kendini! Maddi yoksulluk yok artık, bütün kötülüklerin nedeni olan sömürücü 'çevre' artık yok ve şimdi insanlar daha mükemmel ve namuslu olacaklar! Karnını doyurmak için durmaksızın çalışma devri artık gerilerde kaldı ve şimdi herkes yüksek, derin düşüncelerle, evrensel olaylarla geçirecek tüm zamanını. Yüce bir yaşam şimdi, ancak şimdi başladı!" Zeki ve iyi insanlar bu yüce sözleri bir ağızdan haykırırlardı ve belki de herkesi peşlerinden sürüklerlerdi; sonunda tüm insanlık için övgü düzerlerdi: "Bu hayvan gibisi var mı? Göklerden bize ateşi getirene şan olsun!"

Ama bu coşkunun, bu sevincin tek kuşağa bile yeteceği şüphelidir! İnsanlar birden hayatlarının, ruh özgürlüğünün, irade ve kişiliklerinin olmadığını, birinin ansızın çok şeylerini alıp götürdüğünü; insan imgesinin kaybolduğunu, bir köleye, bir hayvana dönüştüğünü –hayvandan farklı olarak, insan hayvanlığının bilincinde olacak tabii– çok geçmeden görürlerdi. İnsanlık çürüyüp giderdi; bedenleri boydan boya irinle kaplanırdı; ekmek için "Ekmeğe dönüşen taşlar"[20] için yaşamlarının ellerin-

20 İncil'den.

den alındığını görünce azaplar içinde, dişleriyle dillerini koparırlardı. İnsanlar eylemsizliğin, boş durmanın mutluluk getirmediğini, işlemeyen beynin sönüp silikleştiğini, ekmeğini yakınından esirgediğinde, onu asla sevemeyeceğini; bedavadan yaşamanın iğrençliğini ve *mutluluğun mutlulukta değil, yalnızca ona varmada olduğunu* kavrayacaklardı. Sıkıntılar ve tasalar dönemi başlayacaktı: her şey elde edilmiştir ve yapılacak hiçbir şey kalmamıştır; her şey artık biliniyor, öğrenilecek bir şey kalmadı. Canına kıyanlar çoğalacak, şimdiki gibi öyle kıyıda köşede değil; insanlar bir araya yığınlarla toplanacaklar, binlercesi el ele tutuşarak, buluşlarıyla birlikte yeni yöntemlerle kendi kendilerini yok edecekler. Sağ kalanlar belki de Tanrıya yakaracaklar: "Tanrım, sen haklısın, yalnız ekmekle yaşanmaz!"[21] İşte o zaman şeytanlara karşı ayaklanıp büyüyü bırakacaklardır... Ah, Tanrı hiçbir zaman insanoğluna böyle bir azabı çektirmezdi! Şeytanların saltanatı çökerdi yoksa! Hayır, şeytanlar böylesine önemli bir politik yanlışlığa düşmezler. Politikada üstlerine yoktur; amaçlarına en ince ve sağlam yoldan yürürler (gerçekten şeytansalar tabii!).

Saltanatlarının başlıca düşüncesi kavgadır, yani düşüncelerini kavga üzerine temellendirmek isterler. Peki, neden özellikle kavga gerekiyor? Neden mi? Kavga başlı başına korkunç bir güçtür de ondan; kavga, uzun bir düşmanlıktan sonra, saçmalıklara, deliliğe, aklın ve duyuların bozulmasına kadar götürür insanı. Kavgada inciten, incittiğinin bilincinde olduğu halde, gönlü kırılanla barışmaya yanaşmaz ve şöyle der: "Onu incittim, öyleyse öcümü almalıyım". İşin bir başka önemli yanı da şeytanların dünya tarihini kusursuz bilmeleridir ve özellikle kavgaya dayalı her şeyi çok iyi hatırlarlar. Örneğin Katolik dininden ayrılan Avrupa'daki tarikatlar hâlâ bir din gibi ayakta duruyorsa, bunun tek nedeninin bir zamanlar uğruna çok kan dökülmesi olduğu bizim şu şeytanlarca çok iyi bilinmektedir. Diyelim ki Katolik dini sona erdi, ardından yüzde yüz Protestan tarikatları da yıkılırdı: Öyle ya, o zaman neye karşı protestoda bulunacaklardı? Şimdiden tamamına yakını "insancıl" bir harekete ya da doğrudan tanrıtanımazlığa –gerçi bu çoktandır belliydi– geçme eğiliminde; eğer hâlâ bir din gibi varlıklarını sürdürüyorlarsa, nedeni hâlâ protestolarını sürdürmeleridir. Daha geçen yıl, hem de papaya kadar ulaşmışlardı.

21 İncil'den.

Şeytanlar elbette sonunda kendilerine ait olanı alacak ve insanoğlunu "ekmeğe dönüşen taşlar"la sinek gibi ezeceklerdir: Başlıca hedefleri budur; ayaklanmalarla, gelecekteki saltanatlarını sürdürmekten ve bu yolla varlıklarını güvence altına almaktan başka çözüm yolları yoktur. Peki, insan nasıl sindirilir? Kolay: "Divide et impera" (Böl ve yönet). Bunun için de sürtüşme yaratmak gerekiyor. Öte yandan insanlar ekmeğe dönüşen taşlardan bıkarlar, bu yüzden hemen oyalanacak bir şeyler bulmak gerekir; çatışkı da insanlar için bir uğraşı değil mi!

Şeytanların kavgayı, daha doğrusu ilk adımdan itibaren ispritizmayı kullanarak kavgayı nasıl tezgâhladıklarını izleyin şimdi. Hayallerle yatıp kalktığımız şu zamanımız buna ne kadar da uygun! Bakın, daha ilk günden ispritizmaya inananlardan ne kadar çok kişiyi üzmüşler. Onlara bağırıp çağırıyorlar, sözde onursuz bir iş yapmışlar ya da buna niyetlenmişler gibi, akıllarını masayla bozdukları için alaya alıyorlar onları, ama kavgalara aldırmadan ısrarla araştırmayı sürdürüyorlar. Ayrıca araştırmayı nasıl mı durduracaklar? Şeytanlar işin ucundan başlıyorlar, ilgi uyandırıyorlar, ama hedefi saptırıyorlar, ancak açıklamıyor, kafa karışıklığı yaratıyorlar, yüzlerine karşı alay ediyorlar. Aklı başında, saygıdeğer biri duruyor, kaşlarını çatıp: "Bu ne iştir?" diye olayı çözmeye çalışıyor. Sonunda boş veriyor ve gitmeye hazırlanıyor, ama iş öylesine büyüyor ki kalabalığın kahkahaları karşısında azılı yandaş ister istemez onurunu düşünerek kalıyor.

İspritizma Denetleme Komisyonu bilimin tüm silahlarıyla karşımızda. Kalabalık beklemede, o da ne? Şeytanlar karşı koymayı düşünmüyorlar, tersine, tam bu sırada rezilce geri çekiliyorlar: Seanslar gerçekleşmiyor, hileli oyunlar, hokus pokuslar bile açığa çıkıyor. Her yandan öfkeli kahkahalar duyuluyor; komisyon küçümser bakışlarla ayrılıyor, tutkulu ispritizma yandaşları utanca gömülmüşlerdir, intikam duyguları iki tarafın kalbine giriyor. İşte tamam, herhalde şeytanların sonu geldi. Hiç de değil... Bilim adamları, şu ciddi kişiler, sırtlarını döner dönmez şeytanlar hemen eski yandaşlarına eskisine göre daha çok inanacakları olağanüstü bir şey gösteriyorlar. Yine kışkırtma, yine dalaşma! Paris'te, geçen yaz, bir fotoğrafçı ispritizmaya bulaştığı için yargılanmıştı. Ölü ruhları çağırıyor ve fotoğraflarını çekiyordu; çok fazla müşterisi vardı. Tutuk-

landı ve duruşmada her şeyi itiraf etti, hatta ona yardım eden ve gölgeleri oluşturan bir kadından da söz etti. Ne dersiniz, fotoğrafçının kendilerini aldattığına inanmışlar mıydı? Kesinlikle; onlardan biri mahkemede şöyle demiş: "Üç çocuğum öldü, hiçbirinin resimleri yoktu; şu adam onların fotoğraflarını çekti, benziyorlardı, hepsini tanıdım. Sizlere hile yaptığını itiraf ettiyse bana ne? Onun kendine göre bir hesabı var, benim elimdeyse gerçek var, beni rahat bırakın!" Bu olay gazetelerde yer aldı; bilmiyorum, ayrıntıları doğru mu aktardım, ama özü doğrudur. Sözgelimi bizde böyle bir olay meydana gelse ne olurdu? Bilim komisyonu işini bitirdikten ve hileyi açığa çıkardıktan sonra sırtlarını döner dönmez, şeytanlar direnen üyelerden birini, verdiği konferansta ispritizmanın ipliğini pazara çıkaran Mendeleyev'i bile kaşla göz arasında –bir zamanlar Crookes'e, Alcott'a yaptıkları gibi– ağlarına düşürürlerdi, bir köşeye çekerler, beş dakika kadar havaya kaldırırlar; tanıdığı ölüleri gözleri önünde canlandırırlardı, her şey kuşku duyulmayacak biçimde önünüzde gerçekleşince, ne olacaktı peki? Gerçek bilim adamı olarak, konferansı veren zat gözlerinin önünde gerçekleşen bu olayı kabul etmek zorunda kalacaktır! Ne müthiş bir tablo, rezillik, skandal, öfkeli çığlıklar, haykırışlar duyulurdu! Elbette şaka bu, İngiltere'de ve Amerika'da şeytanlar tıpatıp bu planı uygulasalar bile Bay Mendeleyev'in başına bu gibi işlerin gelmeyeceğine eminim. Ya şeytanlar ortamı hazırlayıp fazlasıyla hır çıkartıp, birden hareket alanını ölçüsüzce genişletmek isterlerse ve gerçek, ciddi olaylara geçerlerse ne olurdu acaba? Şu sağı solu belli olmayan alaycı millet onlardan yanadır. Sözgelimi, okuma yazmayla halka ulaşsalar ne olurdu? Halkımız öylesine korumasız, öylesine karanlığa ve ahlaksızlığa gömülmüş ki! Bu anlamda onları yönetenler öylesine yetersiz ve az ki! Yeni olaylara tutkuyla kapılabiliyor (İvan Filipoviçler'e inanıyor); o zaman ruhsal gelişiminde nasıl bir durgunluk, nasıl uzun süreli bir bozulma görülüyor! Maddeciliğe putperestçe bir tapma, eskisinden yüz, hatta bin misli artan didişmeler, kavgalar!.. Şeytanlara da bu gerekiyor zaten. Özellikle ispritizma kısıtlanıp kovuşturmaya uğrarsa bu kavga kuşkusuz başlayacaktır (kaçınılmaz olarak ispritizmaya inanmayanlardan gelecektir bu izlenme), o zaman tutuşan gazyağı gibi bir anda yayılacak, her taraf aleve boğulacaktır. Mistik düşünceler izlenmeyi se-

ver, kaynakları budur. Her kovuşturmaya uğrayan düşünce, yangın öncesi kundakçıların Tuileries'in[22] duvarlarına ve kırlarına döktükleri ve bu korunmalı yapıda yangını büyüten gazyağıyla eşdeğerdir. Şeytanlar yasak inanışların gücünü nasıl da bilirler ve belki de yüzyıllarca insanoğlunun ne zaman masalara takılacaklarını bekleyip durdular! Yakov Petroviç Polonski'nin görüşlerine göre, ünlü Goethe'nin Mefistofeles'inden daha akıllı ve daha korkunç şeytani bir güç tarafından yönetiliyorlardı.

Bunların hepsi elbette bir şaka, ilk sözcükten sonuncusuna kadar hepsi bir şakaydı; ancak sonuç olarak şunu söylemek isterim: İspritizmaya sözde yeni bir inanç (ispritizmacıların hemen hemen hepsi, sağduyulu olanları bile birazcık bu eğilimdeler) taşıyormuş gibi bakılırsa, yukarıda söylediklerimden bir kısmı şaka olarak alınmamalıdır. Bu nedenle umarım, iki taraf serbestçe yürüttükleri araştırmalarında, çok kısa zamanda sonuca varır, yayılan pis kokuları elden geldiğince çabuk ortadan kaldırmaya katkıda bulunurlar ve belki de bilimi yeni buluşlarla zenginleştirirler. Ancak, ispritizma nedeniyle bağırıp çağırmak, birbirini karalamak ve toplumdan dışlamak, görüşüme göre, sadece ispritizma düşüncesinin kötü anlamının güçlenmesi ve yayılması demektir. Bu hoşgörüsüzlüğün ve izlenmenin başlangıcını oluşturur. Şeytanlara da bu gerekmektedir!

III
Özgeçmişim Üzerine Bir Çift Söz

Geçenlerde *Rusça Ansiklopedik Sözlük*'te yer alan özgeçmişimle ilgili bölümü okudum, Sankt-Petersburg Üniversitesi profesörü İ. N. Berezin'in (2. yıl, 5. sayı, 2. forma, 1875) bastığı, Bay V. Z.'nin hazırladığı yarım sayfalık bölümde bu kadar hata yapılması inanılacak gibi değil. Bir kere 1818 değil, 1822 doğumluyum. Rahmetli Mihail Mihayloviç *Vremya* ve *Epoha* dergilerinin yayıncısı ve benim ağabeyimdi, benden 4 yaş küçük değildi. 1849'da *rejim suçlusu olarak* kürek cezasını bitirdikten sonra (Bay V. *Z.* suç nedenini yazmamış, "Petraşevski olayına karışmış" diye bir not

22 Paris'te saray, 1871'de kundaklandı.

geçmiş, yani Tanrı bilir ne olduğunu, çünkü herkes Petraşevski davasını bilmek ya da hatırlamak zorunda değil, ama *Ansiklopedik Sözlük* her türlü bilgiyi içermelidir; soyguncu olduğum için sürüldüğüm akla gelebilir), evet, cezam bittikten sonra doğrudan müteveffa çarın buyruğuyla er oldum ve üç yıl sonra da subaylığa terfi ettirildim. Bay V. Z.'ye yazdığı gibi, Sibirya'da mecburi ikamete tabi tutulmadım, Sibirya'da hiç bulunmadım.

Yapıtlarımın sıralaması karmakarışık. İlk yazarlığa başladığım dönemde yazdığım öyküler son dönem yapıtlarım arasında gösterilmiş. Böyle yanlışlıklar çok, okurlarımı sıkmamak için fazla örnek vermeyeceğim. Davet edilmem halinde ansiklopedideki hataları gösterebilirim. Ayrıca temiz uydurmalar var, Bay V. Z. *Ruskiy Mir*'de redaktörlük yaptığımı yazmış; *Ruskiy Mir*'de hiçbir zaman çalışmadığım gibi, bu saygıdeğer dergide bir satır bile yazım çıkmamıştır. Bay V. Z.'nin (Vladimir Zotov!?) elbette kendi görüşü olabilir, doğum tarihi, yaşam biçimi, yapıtlarının ne zaman, nerede, hangi sırayla yayınlandığı, ilk ve son dönem yapıtları, hangi yapıtlarının yayınlandığı, hangi dergilerde çalıştığı vs... gibi bir yazarın özgeçmişiyle ilgili bu tür bilgileri önemsemeyebilir; ancak biraz titiz çalışılabilirdi; yoksa okurlar, Bay Berezin'in sözlüğünde bu tür hataların çok olduğunu düşünebilirler.

IV
Bir Türk Atasözü

Yeri gelmişken, ne olur ne olmaz diye, burada bir Türk atasözünü aktaracağım (özbeöz Türk atasözü, uydurma falan değil): "Eğer hedefine doğru giderken yolda durup sana her havlayan köpeğe taş fırlatırsan, hiçbir zaman hedefine varamazsın!"

Kendimi vaatlerle bağlamayı sevmesem de Günlüğümde elimden geldiğince bu bilge söze uyacağım.

ŞUBAT

Birinci Bölüm

I
İyi İnsanlar Olduğumuz Üzerine. Rus Toplumunun Mareşal Mac-Mahon'a Benzemesi

"Yazarın Günlüğü"nün ilk sayısı ilgiyle karşılandı; hemen hemen hiç kimseden ağır eleştiri almadım; yani yazın alanından tabii, ileride ne yaparlar bilmem. Yazınsal sövgü var olmasına vardı, ama açıktan değildi. *Petersburgskaya Gazeta* başyazısında bir acele, çocukları, yeni yetmeleri, genç kuşağı sevmediğimi hatırlatıyor okurlara, öte yandan aynı sayının hiciv bölümünde de, hiç değilse çocuklardan nefret etmediğimi gösteren Günlüğümden "İsa'nın Noel Ağacındaki Çocuk" öykümün tamamına yer veriyor. Aslında bunlar boş işler, benim için ilginç olan soru şu: "Herkese yaranmam iyi mi, yoksa kötü mü? Kötülük mü, yoksa iyilik belirtisi midir? Kötü de olabilir mi?" Hem bunun kötülük değil de iyilik belirtisi olması neden daha iyi olsun ki? Bunun üzerinde duracağım.

Gerçekte hepimiz iyi insanlarız, eh, kötüleri hariç tutarsak tabii. Söz açılmışken şunu belirteyim: Aramızda belki de hiç kötü insan yoktur; buna kuşku yok, olsa olsa işe yaramaz vardır. Kötü olacak kadar yetişmedik. Sözlerime gülmeyin, şöyle bir düşünün: Öyle duruma geldik ki kötü insanımız olmadığından (yine her çeşit işe yaramazın bolluğunda), vaktiyle çoğunlukla yabancılardan aktararak edebiyatımızda yarattığımız çeşitli kötü karakterlere aşırı değer vermeye kalkıştık. Bu yetmiyormuş gibi, gerçek hayatımızda bu tiplere körü körüne öykünmeye çalıştık; onların birer

kopyalarıydık ve bu anlamda birbirimizle adeta yarış ediyorduk. Hatırlayın: *Zamanımızın Bir Kahramanı*'nı okuduktan sonra bizde pek çok rezil Peçorinler[1] türemedi mi gerçekten? Bu kötü kişiliklerin ilki saf yürekli, eşsiz insan Puşkin'in, Byron'dan öykündüğü "Düello" öyküsünün ana kahramanı Silvio'ydu. Sonra Peçorin'in Gruşnitski'yi öldürmesinin tek nedeni şatafatlı üniforması değil, Petersburg yüksek sosyetesinin balolarında hanımefendilerin gözündeki delikanlıya az benzemesiydi. Bir zamanlar bu kötü kişiliklere değer vermiş ve onlara saygı duymuşsak bunun tek nedeni, güçlü bir kinle ortaya çıkan insanlar olmasıydı. Bilindiği gibi bize, Rus insanına bu sağlam kin ters gelir, bu özelliği her zaman küçük görmüştür. Rus insanı uzun süreli ve ciddi kin besleyemez; bırakın insanları, kötülüğe, cehalete, zorbalığa, koyu sofuluğa ve diğer tüm aydınlanma düşmanlığına karşı da nefret duyar. Rus hemen barışmak ister, hem de olayın ilk anında, ne dersiniz, doğru değil mi? Gerçekten de bir düşünün: Niçin birbirimizden nefret edelim ki? Kötü davranışlar mı? Yine de çok nazik, çok kaygan, son derece adaletsizliğe açık bir konudur, kısacası iki ucu keskin değneğe benzer, en azından zamanımızda dokunmamak en iyisidir. Geriye inançlar ve görüşler nedeniyle nefret kalıyor, ancak burada nefretimizin ciddiyetine hiç inanmıyorum. Örneğin bir zamanlar Slavcılar ve Batıcılar vardı, çok cenkleşmişlerdi. Ama şimdi toprak köleliği kaldırıldıktan sonra Petro reformlarının sonu geldi ve genel *sauve qui pent*[2] süreci başladı. Şimdi Slavcılar ve Batıcılar birden, her şeyin halktan beklenmesi gerektiği, halkın artık uyandığı ve bir amaca yöneldiği, bizde son sözü söyleyecek olanın yalnızca o olduğu görüşünde birleşiyorlar. Göründüğü kadarıyla bu düşünce üzerinde Slavcılar ile Batıcılar uzlaşabilirlerdi, ama böyle olmadı: Slavcılar Rus halkının özel, kendine özgü ilkeleri olduğunu düşündükleri için ona inanıyorlar, oysa Batı yanlıları halka inanmayı, asla kendine özgü ilkeleri olmadığını öne sürmek koşuluyla kabul ediyorlar. Sürtüşme de böylece sürüp gidiyor, sizler ne düşünürdünüz peki? Bu kavgaya bile inanmıyorum ben. Kavga kavgadır, sevgi de sevgi... Çatışkı içinde olanlar aynı zamanda birbirlerini neden sevmesinler ki? Tersine, bizde çok iyi

1 Peçorin: Lermontov'un *Zamanımızın Bir Kahramanı* adlı romanının kahramanı.
2 Canını seven kurtarsın. (Fransızca)

insanların bile birbirleriyle kavga ettikleri durumlara sık sık rastlanır. Neden iyi insan olamıyoruz? (Yine işe yaramazların dışında tabii). Aslında sürtüşmemizin başlıca ve tek nedeni, şimdi ne kuram, ne de basın kavgalarıdır, iş yapma ve pratik karar verme zamanı başlamıştır. Birden eğitim, pedagoji, demiryolları, zemstvo ve sağlık alanında, yüzlerce konu üzerinde olumlu talepler dile getirilmeye başlandı, sürüncemede bırakılmaması için bunların olabildiğince ivedi başlaması isteniyor, çünkü bizler tam 200 yıl hiç iş yapmama alışkanlığı edindik, en ufak işte bile yeteneksizliğimizi, güçsüzlüğümüzü gösterdik, saç saça baş başa gelmemiz doğaldır, o kadar ki kendini daha yeteneksiz hisseden daha çok kavgaya girdi. Sorarım size, bunun neresi iyidir? Yalnızca içler acısı, dokunaklı bir durumdur bu, başka bir şey değil... Çocuklara bir bakın: Düşüncelerini ifade etmeyi henüz öğrenemedikleri için kavgaya dökerler işi; biz de tıpkı onlar gibiyiz; eh, olsun, burada üzülecek bir durum yok; tersine, bir ölçüde diriliğimizi, deyim yerindeyse dokunulmamış, işlenmeye hazır yanımız olduğunu gösterir. Sözgelimi edebiyatımızda düşünce yoksulluğundan, akla gelebilecek her sözle küfre başvurulur; yalnızca ilkel insanlarda görülen, çekilmez, safdilce bir yöntemdir bu, ama Allah aşkına bunda bile dokunaklı bir yan yok mudur? Bu toylukta, bu çocuksu beceriksizlikte bile okkalı bir küfür çıkabiliyor. Şaka yaptığımı sanmayın, dalga da geçmiyorum: Ülkemizin her yerinde dürüst ve aydınlık bir iyilik beklentisi (ne derseniz deyin bu böyledir), ortak dava ve ortak yarar isteği vardır, bencillikten önce gelir, en saf, en inanç dolu istektir ve bu durumda birbirinden kopma, bir ayrışma söz konusu değildir, ender, küçük olaylar görülse de üzerinde durulmaz, herkesçe küçümsenir. Bu çok önemlidir, bilin ki az olması şöyle dursun, çok fazla olduğu için önemlidir. İşte, bu bizim için yeterli olabilir: "'Sağlam kinle' işimiz yok bizim." Toplumumuzun dürüstlüğü, içtenliği kuşkuya yer bırakmadığı gibi, apaçık göze çarpar. Bakarsanız, bizde her şeyden önce düşüncelere, ülkülere inancın olduğunu görürsünüz; kişisel, yeryüzü mutluluğu sonra gelir. Gerçi bizim kötü niyetli insan müsveddeleri işlerini yoluna koymayı –en aykırı anlamda– iyi beceriyorlar, sayıları zamanımızda geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde artmış olabilir. İşe yaramaz bu tipler hiçbir zaman düşüncelere egemen olamaz-

lar ve topluma öncülük edemezler; tam tersine, toplumda en üst mevkileri tuttukları halde, düşüncelerini gülünç ve zavallı, gerçeklerden uzak buldukları idealist gençlere körü körüne kendilerini kaptırmak zorunda kalmışlardır. İnancını ve ülküsünü gündelik ve dünyevi yaşamın üstünde değerlendiren halkla toplumumuz bu bakımdan birbirine benzemektedir. Bu bile halkla kaynaşmanın en önemli noktasıdır. Bu idealizm denen şey orada da, burada da hoştur: Yitirdiğinde asla parayla satın alamaz insan. Halkımız silme ahlaksızlığa bulansa da, geçmişe göre daha fazla olsa da bu, hiçbir zaman başıbozukluk içinde olmamış, en alçağı bile: "Benim yaptığımı yapın!" dememiştir hiç; tam tersine, içini çekerek, pis işler yaptığını, yaptığından daha iyi bir şeylerin var olduğu inancını taşımıştır. Halkın ülküleri vardır ve güçlüdür, en önemlisi de: Koşulların değişmesi, işlerin iyiye doğru gitmesidir, ahlaksızlık da zamanla belki halkın yakasını bırakacaktır, ne olursa olsun, temiz, aydınlık kökleri eskiye göre daha kalıcı olacak ve çevresine ışık saçacaktır. Gençlerimiz özveri ve kahramanlık arayışı içindedirler. Haklarında farklı farklı görüşler öne sürülen günümüz gençliği, en safından paradoksları sever ve bunun için yeryüzünde neyi var neyi yoksa, geleceğini de, hayatını da esirgemekten kaçınmaz; bunun nedeni kendi paradoksunu gerçek saymasıdır. Burada olan yalnızca bilgisizliktir: Aydınlanıyor ve ardından ister istemez başka görüşler ortaya çıkıyor, paradokslar da kayboluyor, buna karşılık yürek temizliği, özveri ve kahramanlık tutkusu silinmiyor, bu tutku şimdi onun içini ışıtıyor, ah, işte bu her şeyden daha değerlidir! Şimdi de değişik bir mesele, farklı bir soru var: Ortak mutluluğu arayan, ortak davanın başarılı olması isteğinde birleşen bizler, bunun yollarını nasıl düşünüyoruz peki? İtiraf etmek gerekir, bu bakımdan hiç de başarılı sayılmayız, o kadar ki günümüz toplumu bu anlamda Mareşal Mac-Mahon'a çok benziyor. Geçenlerde Fransa'da yaptığı gezilerden birinde sayın mareşal, karşılıklı tören konuşmasında (Fransızlar bu tür karşılaşmaları ve karşılıklı konuşmaları çok severler) bir valiye, kendi görüşüne göre politikanın "yurt sevgisi" demek olduğunu vurgulamıştı. Mareşalin neler diyeceğinin beklentisi içinde, deyim yerindeyse, tüm Fransa'nın aşırı heyecanla gerildiği anda söylenmişti bu söz. Tartışmasız ilginç ve övgüye değer bir düşünceydi, ama

şaşırtıcı derecede belirsizdi, çünkü vali bazı sevgilerin de vatanı pekâlâ batırabileceği biçiminde ekselanslarına karşı görüş bildirebilirdi. Vali elbette karşılık vermedi. "*J'y suis et j'y reste*"[3] yanıtı almaktan çekinmiş olabilirdi, herhalde sayın mareşal daha da öteye gitmezdi. Eh, olsun, aynı bizim toplumumuzda olduğu gibi: Hepimiz yurt sevgisinde olmasa bile, ortak dava sevgisinde buluşuyoruz (sözler hiçbir şey ifade etmez), ama bunun yollarını nasıl anlayacağız? Yalnızca yollarını değil, ortak davayı da –işte Mareşal Mac-Mahon gibi bizim belirsiz kalan noktamız bu. Bu nedenle her ne kadar farklı konulara giriyor görünsem de bana uzatılan eli değerlendirmeden geçemem, ama yine de ilerideki ayrıntılarda çok tartışma olacağını seziyorum, çünkü her şeyi hemen kabullenen bir yapıda değilim, benim gibi pek uyumlu olmayan birinin herkesle uzlaşması kolay değildir.

II
Halk Sevgisi Üzerine. Halkla Uzlaşmanın Kaçınılmazlığı

Günlüğümün ocak sayısında halkımızın kaba, kara cahil, kendini karamsarlığa ve ahlaksızlığa kaptırmış, "ışığı bekleyen barbarlar" olduğunu yazmıştım. Öte yandan *Bratski Pomoçi*'de (Slavların kurtuluşu için savaşanlara yardım amacıyla kurulan Slav Komitesinin çıkardığı dergi) her Rus'un kalbinde yeri olan müteveffa Konstantin Aksakov'un, Rus halkının çoktan beri aydınlandığına ve "eğitim" düzeyinin yükseltildiğine ilişkin bir yazısını okumuştum geçenlerde. Ne var? K. Aksakov'la aramdaki görüş ayrılığı nedeniyle şaşırıp kalacağımı mı sandınız? Asla, aynı görüşe tümüyle katılıyorum ve uzun zamandır da görüşlerini yerinde buluyorum. Bu çelişkiyi nasıl olur da kabul ediyorum, öyle mi? Hayır, kendi açımdan bu konuyu kabul etmem çok kolay, ancak beni asıl şaşırtan bunu hâlâ başkalarının kabul etmeyişidir. Basit Rus insanının gönlündeki güzelliği lığlı barbarlıktan kurtarmamız gerekiyor. Bütün Rus tarihine şöyle bir

3 Buradayım ve burada kalacağım. "Oturdum bir kere, inmem" anlamında bir deyiş. (Fransızca)

baktığımızda koşulların zoruyla, halkımız kendini öylesine sefahate vermiş, öylesine bozulmuş, kandırılmış, sürekli acı çektirilmiştir ki, bırakın iç güzelliğini, insanlığını koruyarak nasıl dayanabildiğine şapka çıkarmamız gerekir! Ama o, suretindeki güzelliği korumayı da bilmiştir. Halkın ve insanlığın gerçek dostu olan, halkın çektiği acılara karşı yüreği bir kez olsun titreyen kişi, halkımızın saplandığı bu geçilmez lığlı batağı anlayacak, hoş görecek ve bu çamurda kaybolan pırlantayı bulup çıkaracaktır. Yine söylüyorum: Rus halkını sık sık yaptığı kötülükler ve alçakça davranışıyla değil, bu iğrençliğinde her zaman iç çekerek aradığı yüce ve kutsal değerleriyle yargılayın. Halkımızın hepsi alçak değil ya, azizler, ermişler de vardır, hem de nasıl: Işık saçıcıdırlar, yolumuzu aydınlatırlar! Alçak ve iğrenç olduğunu, başkaları da alçak olduğu halde böyle davrandığını, bununla böbürlendiğini, bu rezilliğini ilke olarak yücelttiğini ve bunu bir *l'Ordre*[4] ve uygarlık belirtisi olarak kabul ettiğini ve bütün bunlara körü körüne, dürüstçe inandığını bilmeyen bir alçağın, rezilin Rus halkı arasında bulunmadığına nedense derinden inanıyorum. Hayır, halkımızı nasıl olduğuyla değil, nasıl olmak istediğiyle yargılayın. Ülküleri güçlü ve kutsaldır, acılar ve zorluklar döneminde onu kurtaran bu ülküleri olmuştur; ülküleri ezelden beri ruhuyla kaynaşmış ve onu daima saf yüreklilikle, dürüstlük, içtenlik ve kavrayış zenginliğiyle, zihin açıklığıyla ödüllendirmiştir, bunların hepsi en çekici uyumlu bir bütünde birleşmiştir. Saplandığı çamur derinleştikçe, Rus halkı herkesten çok acı çeker ve bütün bunların yüzeysel, geçici, şeytansı bir sanrı olduğuna, karanlığın sona ereceğine ve sonsuz bir ışığın bir gün mutlaka parlayacağına inanır. Halkımızın tarihsel ülkülerini hatırlatmayacağım, Sergiyevler'i, Feodosiyev Peçerskiler'i, hatta Tihon Zadanski'yi... Aklımdayken, Tihon Zadanski'yi tanıyanımız var mı? Neden hiç bilmezler, okumamak için adeta direnirler, anlamış değilim? Zamanları mı yoktur, nedir? İnanın beyler, sizleri şaşırtacak çok güzel konular öğrenirdiniz. En iyisi edebiyatımıza bir bakalım: Onda gerçek güzellik adına ne varsa –Puşkin'in yarattığı saf, alçakgönüllü Byelkin[5] tipinden başlayarak– halktan alınmıştır. Hepsi hemen hemen Puşkin'den başla-

4 Düzen, intizam. (Fransızca)

5 Puşkin'in *Byelkin'in Öyküleri* adlı yapıtı.

mıştır zaten. Henüz erken dönem yapıtlarında halka dönmesi o denli duyulmamış, şaşırtıcı, o dönem için öylesine beklenmedik bir değişikliktir ki, eğer bu, mucize değilse, ancak olağanüstü deha yüceliğiyle açıklanabilir. Söz açılmışken bu dehayı hâlâ değerlendirecek güçte olmadığımızı ekleyeyim. Sadece zamanımızda yaratılan halk tiplerinden söz etmeyeceğim; Oblomov'u, Turgenyev'in *Asilzade Yuvası*'nı hatırlayın. Bu tipler elbette halk tipleri değildir; ancak Gonçarov ve Turgenyev'deki bu tiplerin evrenselliği ve güzelliği onların halkla iç içe olmalarıdır; halkla yakın ilişkiye girme, kişiliklere olağanüstü güç katmıştır. Bozulmuş, düzmece, yalınkat ve körü körüne alıntıların tersine, halkta var olan saf yürekliliği, ahlak temizliğini, uysallığı, bilinç derinliğini, dinginliği halktan almışlardır bu tipler. Rus edebiyatına birden kendimi bu kadar kaptırmama şaşırmayın öyle. Hemen her seçkin temsilcisi ve öncelikle aydınlarımızın –buna dikkatinizi çekerim– halk gerçeğinin önünde eğilmeleri ve halkın ülkülerini en güzel doğrular olarak kabul etmeleri edebiyatımız için kazanım olmuştur. Zaten edebiyatımız ister istemez halkın ülkülerini örnek almak zorundaydı. Doğrusunu isterseniz, burada iyi niyetten çok, sanatsal sezgiler etkileyici olmuştur sanıyorum. Edebiyatı şimdilik bırakalım, ama zaten sırf halkımız nedeniyle edebiyata girmiştim...

Halk, ona bakış açımız ve onu anlama sorunu tüm geleceğimizi de ilgilendiren, bugün en önemli, nasıl denir, en güncel sorunumuzdur. Gelgelelim halk bizler için hâlâ bir kuram ve muamma olmayı sürdürmektedir. Biz halk sevdalıları, aynı kuram gibi bakıyoruz, gerçekte olması gerektiği gibi değil, tasavvur ettiğimiz gibi seviyoruz halkı; o kadar ki Rus halkı her birimizin düşündüğü gibi çıkmadığı takdirde, herhalde hepimiz ona beslediğimiz sevgiye rağmen, hiç acımadan ona o saat sırtımızı dönerdik. Slavcıları da katarak herkes için söylüyorum bunu, kim bilir belki de onlar herkesten hızlı çıkabilirler. Bana gelince, Günlüğümde zamanla gelişecek eğilimleri –ki burada Günlüğüm kafa karışıklığına asla meydan vermeyecektir– daha bir açıklıkla ortaya koyarken inançlarımı, görüşlerimi asla gizlemeyeceğim; herkes önceden bilecek: Edebiyattan yararlanmaya değer mi, değmez mi? Benim düşüncem şöyle: Bizlerin, kendimizi halka ideal olarak gösterecek ve halktan mutlaka bizim gibi olmasını isteyecek kadar iyi ve dürüst olduğu-

muz şüphelidir. Sorunu böyle anlamsız açıdan ele almama hemen şaşırmayın. Ama bu sorun başka türlü de olsa hiç ortaya konmadı ki! "Kim daha iyi: biz mi, halk mı? Halk mı bizim peşimizde, yoksa biz mi onun?" Birazcık olsun düşünen ve toplumsal bir dava için kaygı duyan herkes şimdi bunları konuşuyor. Bu yüzden içtenlikle yanıt vereceğim: Tersine, bizler halkın önünde eğilmeliyiz, her şeyi, düşünceyi de, sureti de ondan beklemeliyiz, halksal gerçekliğin önünde eğilmek, bu gerçeği kabullenmek zorundayız, en kötü ihtimalle kısmen Çetyi-Minei'den[6] çıkmış olsa bile... Kısacası, iki yüzyıl evine uğramayan ve yine de bir Rus olarak geri dönen yolunu şaşırmış çocuklar gibi eğilmek durumundayız. Öte yandan, tek şartla eğiliriz, bu da *sine qua non*[7]: Yanımızda getirdiklerimizden de halk almalıdır. Onun karşısında tümüyle silinemeyiz, halkın gerçeği ne olursa olsun – bu gerçeğin önünde bile, halkla kaynaşmanın şansı için en son çare de olsa. Bizim olan bize kalsın, dünyada vermeyiz onu. Aksi takdirde halk da, biz de ayrı ayrı yok olalım. Evet, tersi bir durum asla olmayacaktır; yanımız sıra getirdiğimiz *şeyin* aslında var olduğuna derinden inanıyorum, hayal değildir, biçimi, sureti, bir ağırlığı vardır. Ancak, bir kez daha söylüyorum, gelecekte çok şey bir bilmecedir, öyle ki beklemek bile korku veriyor. Kimileri geleceğe ilişkin kehanetlerde bulunuyor, örneğin uygarlığın halkı bozacağını söylüyor. Öyle bir süreç yaşanacakmış ki kurtuluş ve aydınlanma, sahtelik ve yalanla el ele gidecekmiş; yok efendim, öyle iğrenç alışkanlıklar ortaya çıkacakmış ki sadece gelecek kuşaklarda, hem de bir iki yüzyıl sonra ancak iyi aileler yetişecekmiş, bizleri ve çocuklarımızı çok zorlu zamanlar bekliyormuş falan filan... Sizce de bunlar olabilir mi, beyler? Halkımız illa, bizim uygarlık aşamasından geçmemiz gibi, yeni bir ahlaksızlık ve yalanlar aşamasından mı geçmek zorunda, yazgısı bu mu Allah aşkına? (Sanıyorum, kimse uygarlığımızı düpedüz ahlaksızlıktan başlattığımızı yadsıyamaz.) Bu konuda rahatlatıcı sözler duymak isterdim. Halkımızın büyüklüğüne, yeni bulanık sellerin –bir yerlerden boşanıp geliyorsa– kendiliğinden yok olacağına inanmayı çok istiyorum. İşte buna elinizi uzatın; gelin, her birimiz "bir damlacık" da olsa, çabamızla sorunun doğru, hatasız saptanmasına katkıda bulunalım. Aslında bu konuda hiç yete-

6 Azizlerin yaşamını anlatan hikâyeler.

7 Olmazsa olmaz. (Latince)

neğimiz, çabamız yok, yalnızca "yurdumuzu sevmekle" yetiniyoruz, yolu yordamı üzerinde anlaşamıyor, çoğu defa da birbirimize küsüyoruz; ancak iyi insanlar olduğumuzda birleşirsek, ne olursa olsun, sonunda her şey yoluna girecektir. Buna derinden inanıyorum. Yine söylüyorum: Burada, her çeşit işi iki yüzyıl yadırgama vardır, bundan başka da bir şey değildir. İşte, bu yadırgamayla bizler, "kültür dönemimizi", hayatın her alanında birbirimizi anlamayı bırakmakla sonuçlandırdık. Kuşkusuz, ağırbaşlı, içten insanlardan söz ediyorum, onlar sadece birbirlerini anlamayanlardır; spekülasyon yapanların durumu farklı: Onlar her zaman birbirlerini çok iyi anlamışlardır.

III
Mujik Marey

Ancak bunların hepsi bir *profession de foi*'[8], hepsini okumanın çok can sıkıcı olacağını düşünüyorum, bu nedenle sizlere kısa, küçük bir hikâye anlatacağım, aslında bu bir hikâye değil, nedense özellikle burada hemen anlatmayı istediğim çok eski bir anı. Halk üzerine yaptığımız yorumların bir özeti... O zaman dokuz yaşındaydım; ama hayır, önce 29 yaşımdan başlarsam daha iyi olacak.

Bayramın ikinci günüydü. Hava ılık, gökyüzü masmaviydi; tepede güneş "parlıyordu", ama yüreğim kapkaranlıktı tabii. Barakaların gerisinde tek başıma dolaşmaya çıkmıştım, can sıkıntısından özenle dikilmiş çit kazıklarını sayıyordum; saymak içimden gelmiyordu, ama alışkanlık işte. Hapishanede ertesi gün "bayram kutlaması" vardı, kürek mahkûmları çalışmaya götürülmemişti. Çoğu kör kütük sarhoştu, köşelerde küfürleşiyorlar, birbirlerine hırlıyorlardı, her an kavga çıkacak gibi bir hava vardı. Pis şarkılar, ranza diplerinde kumar yerleri... Taşkınlık yaptıkları için arkadaşlarının cezalandırdığı bazı mahkûmların üzerlerine gocukları atılmış, ranzalarında ölü gibi yatıyorlar. Nefes alıyorlar hâlâ, bıçakla birbirlerine giren birkaç kişi; bütün

8 İnancın açıklanması.

bunlar bayramın ikinci günü olmuştu ve beni aşırı derece yıpratmıştı. Evet, sarhoş milletine oldum olası katlanamam, beni tiksindiriyordu, hele burada, bu yerde. Bu günlerde hapishane müdürü koğuşlara uğramazdı; arama, denetim gibi görevler yapılmaz, suçlu aranmazdı, yılda bir kez bile olsa mahkûmları dinlendirmek gerekiyordu, azılı mahkûmları bile, yoksa işler daha kötüye giderdi. Sonunda kanım beynime çıktı, Polonyalı M... çıkmıştı önüme, siyasi mahkûmdu, karanlık bakışlarını üzerime dikmişti, gözleri parlıyor, dudakları titriyordu, dişlerini gıcırdatarak kesik kesik: "Je hais ces brigands!"[9] diye bağırdı ve sonra önümden geçip gitti. 15 dakika önce kendimi çılgınca dışarı attığım koğuşa yeniden dönmüştüm. Bu arada güçlü kuvvetli altı mujik, sarhoş Tatar Hazin'in üzerine çullanmış, kıyasıya dövmüşler. Anlamsızca döverlerdi. Bu vuruşlarla bir deve bile nalları dikebilirdi; ama bu Herkül gibi güçlü adamı öldüremeyeceklerini biliyorlardı, bu yüzden pek endişelenmeden dayağı sürdürmüşlerdi. Koğuşa döndüğümde, en uçtaki ranzada ölü gibi yatan Hazin'i gördüm, bir yaşam belirtisi görünmüyordu, üzeri gocukla örtülüydü ve herkes yanından sessizce geçiyordu: Ertesi sabah kendine geleceğine kesinlikle emindiler, ama "aralıksız bir saat, feci bir dayaktan sonra ölebilirdi de". Yerime geçtim, karşımda demir parmaklıklı pencere, yatağıma sırtüstü uzandım, ellerimi başımın arkasına aldım ve gözlerimi kapadım. Böyle yatmak hoşuma gidiyordu: Uyuyan insana dokunmazlar, bu durumda hayaller kurmak, düşüncelere dalmak mümkün. Ama yapamıyordum; üzerimde bir tedirginlik vardı, kalbim hızlı hızlı atıyordu; kulaklarımda M...'nin sözleri çınlıyordu: "Je hais ces brigands!" Hoş, izlenimlerimi yazmamın ne yararı olacak? Şimdi bile bazen geceleri düşlerime giriyor, bundan daha acı veren bir düşüm olmadı. Basında hapishane yaşamımdan hiç söz etmediğimi fark etmişsinizdir; 15 yıl önce *Ölüler Evinden Anılar*'ı yazmıştım, hayali bir kişinin, karısını öldüren bir caninin ağzından anlatıyordum hapishane yaşamımı. Kitap piyasaya çıktıktan sonra çok kişinin, karımı öldürdüğüm için mahkûm olduğumu düşündüklerini de bu arada ekleyeyim.

9 Bu haydutlardan nefret ediyorum.

Yavaş yavaş her şeyi unuttum ve farkına varmadan çok gerilere gittim. Dört yıllık hapishane hayatımda sürekli geçmişimi düşündüm, sanırım bu anlarda eski hayatımı yeniden yaşar gibi oluyordum, bu anılar kendi istencime göre seyrek ortaya çıkıyordu. Bir noktadan başlıyor ve yavaş yavaş bütün bir tabloya, güçlü bütünsel bir izlenime doğru genişliyordu. Bu izlenimleri analiz ediyor, çok önceleri yaşadıklarıma yeni özellikler katıyordum; en önemlisi de durmadan düzeltmeler yapıyor, bununla oyalanıyordum. Bu kez, nedendir bilinmez, çocukluğumdan, önemsiz gibi görünen bir anıyı hatırladım birden: henüz dokuz yaşındaydım, çoktan unutmam gerekirdi, ama ilk çocukluğumdan kalan anıları özellikle seviyordum. Köyümüzden bir ağustos ayını hatırlıyorum: Hava kuru ve aydınlıktı, serin ve rüzgârlıydı; yaz sonuydu ve yakında bütün kış yine Fransızca derslerin sıkıcılığına, Moskova'ya dönecektik, köyden ayrılmak çok üzerdi beni. Harman yerini geçtim, dereye indikten sonra losk'a çıktım – dereden ormana kadar uzanan sık çalılığa losk diyorduk. Sık çalılığa girdim, 30-40 adım ötede bir köylünün tek başına orman açıklığında toprağı sürdüğünü gördüm. Tepeye doğru süreceğini biliyordum; at güçlükle gidiyordu; köylünün "Hey hey!.." diye bağırışı bana kadar geliyordu. Köylülerimizin hemen hepsini tanırım, ama toprağı sürenin kim olduğunu çıkaramamıştım, benim için de önemi yoktu, kendi işime dalmıştım, meşguldüm; kurbağalara vurmak için fındık dalından kendime kırbaç yapıyordum, fındık dalından kırbaç güzel olur, ama huş dalı kadar dayanıklı olmaz. Böcekler de beni meşgul ediyordu, onları topluyordum; alacalı bulacalı, rengârenk, zarif böcekler... küçük, kızıl-sarı, kara benekli hızlı kertenkeleleri çok seviyordum; ama yılanlardan ödüm kopuyordu. Gerçi kertenkelere göre yılanlara çok az rastlıyordum. Burada mantar da azdı. Mantar toplamak için huş ağaçlarının bulunduğu tarafa gitmek gerekir, gitmeyi de düşündüm. Hayatımda ormandaki mantarlar, yabanıl meyveler, böcekler, kuşlar, kirpiler, sincaplar, nemli çürük yaprakların kokusu kadar hiçbir şeyi sevmedim. Şimdi bile yazarken köyümüzün huş ormanının kokusunu duyuyorum sanki: Bu izlenimler hayatım boyunca belleğimden hiç gitmedi. Derin sessizlik içinde ansızın çok açık bir çığlık duydum: "Kurt geliyor!" Korkudan

çığlığı bastım, çığlıklar ata ata toprağı süren köylüye, orman açıklığına doğru koşmaya başladım.

Bizim mujik Marey'di bu. Böyle bir ad olur mu, bilmiyordum; onu herkes Marey diye çağırıyordu; elli yaşlarındaydı, sağlam yapılı, epeyce uzun boyluydu, koyu kumral gür sakalı yer yer ağarmıştı. Onu tanıyordum, ama onunla hemen hemen hiç konuşmamıştım. Çığlığımı duyunca kısrağı durdurdu. Koşarak gelip bir kolumla sabanına, diğeriyle koluna yapışınca, korktuğumu anlamıştı.

Soluk soluğa: "Kurt geliyor!" diye haykırdım. Başını kaldırdı ve içgüdüsel olarak çevresine bakındı, bir an bana inanmış gibi:

"Kurt mu, ner'de?"

"Biri bağırdı demin, 'Kurt geliyor!' diye bağırdı."

"Ne diyorsun, ne diyorsun, ne kurdu, sana öyle gelmiş, bak, burada kurt murt olur mu?" Beni yüreklendirmeye çalışıyordu. Zangır zangır titriyordum, kaftanına mengene gibi yapışmıştım, herhalde yüzüm de kireç gibi bembeyazdı. Endişeli bir gülümsemeyle bana baktı, evet, benim için endişelenmiş, korkmuştu.

"Bak sen, nasıl da korkmuş, vah vah!" diye başını sallıyordu. "Tamam yavrum, nasıl da küçücük, vah vah!.."

Elini uzattı ve birden yanaklarımı okşadı.

"Tamam, İsa yanındadır, haç çıkar hadi!" Haç çıkaramıyordum, dudaklarım titriyordu, sanırım görünüşüm onu bayağı şaşırtmıştı. Tombul, toprak bulaşmış kara tırnaklı parmağıyla hafifçe titreyen dudaklarıma dokundu.

İkide bir "Bak sen, vah vah!.." diyerek anne şefkatiyle uzun uzun gülümsüyordu bana. "Oh, Tanrım, nasıl korkmuş çocuk, vah vah!.."

Sonunda kurt falan olmadığını, "kurt geliyor!" çığlığını hayalimden uydurduğumu anlamıştım; ama bu ses o kadar açık seçikti ki! Böyle sesleri (sadece kurtlarla ilgili değil) arada bir duyduğum oluyordu, bunu biliyordum (zamanla bu çocukluk sanrılarım geçti).

Köylü Marey'e çekingen, soran bir bakışla bakarak: "Ben artık gideyim!" dedim.

"Peki" dedi. "Peşinden bakacağım, seni kurda vermem!" Anne şefkatiyle gülümseyerek: "Hadi, yürü, Tanrı seninledir!" diye ekledi, elleriyle bana haç çıkarttırdı, sonra da kendi haç çı-

kardı. Her on adımda bir arkama bakıyordum. Ben yürürken o atıyla durmuş, her bakışımda beni yüreklendirircesine başını sallıyordu. Ne yalan söyleyeyim, böyle korkakça davrandığım için ondan biraz utanmıştım, ama korkum hâlâ geçmemişti, ta ki dere yamacına çıkana, ilk harman yerine varana kadar... Nereden çıktığı belli olmayan köpeğimiz Volçok üstüme atıldığında korkuyu tümüyle üzerimden atmıştım. Volçok'un ortaya çıkması beni yüreklendirmişti, son bir kez Marey'e baktım, yüzünü tam olarak seçemiyordum, ama bana yine sevecen gülümsediğini ve başını salladığını duyumsuyordum. El salladım, o da karşılık verdikten sonra atını tarlaya sürdü.

"Hey, hey!" diye bağırışını uzaktan duyuyordum, at pulluğa yeniden asıldı ve toprağı sürmeye başladı...

Başımdan geçen bu olayı birden hatırlayıvermiştim işte; nedenini bilmiyorum, üstelik şaşırtıcı biçimde, en ince ayrıntılarıyla hatırlamıştım. Birden kendime geldim. Ranzamda oturuyordum, hatırlıyorum, yüzümde hâlâ o anın huzurlu gülümsemesi vardı. Bir iki dakika bu anıyı yaşadım.

Marey'den eve döndüğüm zaman yaşadığım "serüveni" kimselere anlatmadım. Sonra buna serüven mi denirdi! Üstelik Marey'i bile çok kısa sürede unutup gitmiştim. Sonraları ara sıra karşılaşmamızda bırakın kurt olayını, hiçbir konuda onunla konuşmadım. Ama birdenbire yirmi yıl sonra Sibirya'da bu karşılaşmayı tüm açıklığıyla, en ince noktasına kadar hatırlamıştım. Demek ki bu olay yüreğimde, hissettirmeden yer etmişti ve kendiliğinden, istencim dışında ve gerekli olduğu zaman su yüzüne çıkmıştı; bu yoksul köle köylünün sevecen, anne gülümseyişiyle bana yaklaşması, haç çıkarışı, başını sallayışı, "Bak sen, nasıl da korkmuş çocuk!" deyişini, özellikle tombul, toprak bulaşmış parmağıyla usulca ve çekinerek titreyen dudaklarıma sevgiyle dokunuşunu hatırlamıştım. Kuşkusuz her çocuğu böyle yüreklendirmiş olmalıydı, ama bu teke tek karşılaşmamızın sanki daha farklı bir anlamı olmuştu. Onun öz oğlu olsaydım bana yine o sevgi dolu ışıltılı gülümsemesiyle bakar mıydı, kim onu zorlardı ki? Kölemizdi Marey, ben de onun küçük beyefendisiydim; beni okşadığını kimseler bilmeyecekti ve bu davranışı için kimseler ödüllendirmeyecekti onu. Küçük çocukları çok

mu seviyordu acaba? Böyleleri vardır. Bu karşılaşma, ıssız bir tarlada ve sadece Tanrı, evet, o zamanlar azat edileceğini beklemeyen ve düşünemeyen, kaba, yaban, cahil Rus köylüsünün kalbinin ne derin ve aydınlanmış insancıl duygularla, neredeyse kadın sevecenliğiyle dolu olduğunu belki de bir tek Tanrı görüyordu yukarıdan. Söyler misiniz, halkımızın yüksek eğitiminden söz ederken Kostantin Aksakov bunları mı düşünüyordu?

Bakın, ranzadan inip çevreme göz gezdirdiğim zaman, hatırlıyorum, bu bahtsız mahkûmlara başka gözle baktığımı ve bir mucize mi nedir, onlara duyduğum içimdeki tüm kin ve öfkenin ansızın yok olduğunu hissetmiştim. Karşıma çıkan yüzlere bakarak yürüyordum. Başı kazınmış, yüzü damgalarla lekelenmiş, cırtlak sesiyle türkü söyleyen şu sarhoş mujik sanki Marey'di. Öyle ya, onun içini görmemiştim ki! O akşam Polonyalı M... ile yine karşılaştım. Zavallı!.. Onun Marey gibi anıları yoktu ve bu tür adamların "Je hais ces brigands!" lafından başka hiçbir bakış açısı olamazdı. Hayır, bu Polonyalılar o zamanlar bizden daha çok acı çekmişlerdi!..

İkinci Bölüm

I
Kroneberg Davası Hakkında

Bir ay kadar önce Sankt Petersburg Bölge Mahkemesinde görülen Kroneberg davasını herkesin bildiğini, davayla ilgili raporları ve görüşleri gazetelerden okuduğunu sanıyorum. Çok ilgi çekici bir dava ve raporların sertliği de dikkat çekici. Aradan bir ay geçtiğine göre ayrıntılarına pek girmeyeceğim; ama bu dava dolayısıyla birkaç söz söylemeyi gerekli görüyorum. Hukukçu değilim, ancak burada, her taraftan düzmece öyle görüşler ortaya atıldı ki bunları görmek için hukukçu olmaya gerek yok. Bu gibi davalar tesadüfen mahkemeye düşüyor, toplumu ve herhalde yargıçları da utandırıyor. Aynı zamanda genel ve önemli çıkarlara dokunduğu için gündemde tutulması anlaşılır bir durumdur, aradan bir ay –yani epeyce zaman– geçmiş olsa da bazen üzerinde konuşmamak olanaksızdır.

Olayı kısaca hatırlatayım: Bir baba yedi yaşındaki kızını kırbaçla, hem de acımasızca dövmüştü; iddia makamına göre önceden de kızına böyle acımasızca davranırmış. Basit halktan bir kadın, dövülen kızın on beş dakika "Baba baba..." diye çığlık çığlığa bağırmasına fazla dayanamayıp şikâyetçi olmuş. Bilirkişiye göre suç aleti bir sopa değil, "sputsruten[10]" türü, anlayacağınız yedi yaşındaki bir çocuğa uygulanması olanaksız bir kırbaç türüymüş. Gerçi mahkemede maddi deliller arasında bu alet de vardı, her-

10 Uçları metal parçalı püskül biçimli kırbaç. (Almanca)

kes gördü, Bay Spasoviç de... Bu arada iddia makamı, dayaktan önce: "Şu odunu parçalamak gerek" diye babaya çıkıştıkları zaman, babanın: "Hayır, bu daha da kuvvet verir" dediğini belirtmişti. Bilindiği gibi, baba dayaktan sonra kendini kaybetmişti.

Davanın başlangıcını ve ilk özetini *Golos*'ta okuduğumda beni nasıl etkilediğini hatırlıyorum. Akşam dokuz civarında tamamen rastlantı eseri olmuştu bu. Tüm günümü basımevinde oturmakla geçirmiş, *Golos*'a daha önce göz atacak zaman bulamamıştım ve davadan da haberim yoktu. *Golos*'u okuduktan sonra akşamın geç vakti olmasına rağmen, ne olursa olsun, duruşmanın belki de aynı gün, yani cumartesi sonuçlanabileceğini ve gazetelerde haberlerin her zaman geç çıktığını hesaba katarak davanın sonraki gelişimini öğrenmeye karar verdim. Davanın sonucu hakkında herkesten daha çok bilgi sahibi olduğunu, belki de duruşmada bulunduğunu tahmin ettiğim tanıdığım, ama az görüştüğüm birine gitmeyi düşündüm. Yanılmamışım, duruşmadaymış, yeni dönmüş. Gece 11'de evde bulmuştum onu. Sanığın beraat ettiğini bildirdi. Mahkemeye, jüriye, avukata verdim veriştirdim. Üç haftalık bir davaydı, gazete haberlerini okuduktan, konuyla ilgisi olmayan kişilerin inandırıcı sözlerini dinledikten sonra birçok açıdan davayla ilgili düşüncelerim değişti. Yargılanan babayı, çocukları dövmekten zevk alan, zalim biri olarak görmediğim için memnunum. (Böyle tipler de vardır.) Savunmaya göre burada alt tarafı öfkeli ve "çocuk yetiştirmeyi bilmeyen" bir baba vardı. Tanınmış, yetenekli, toplumda hatırı sayılır bir yer edinmiş bir insanın –işini yalnızca yalan dolan üzerine kurarak– nasıl yalancı ve gülünç bir duruma düşeceğini göstermek için, şimdi savunma avukatının mahkemedeki sözlerine uzun boylu girmek istiyorum.

Yalan nerede mi? Bir kere, küçük kız "işkence görmüş, dövülmüş", mahkeme de onu savunmaya kararlıdır, nasıl da kutsal bir görev olduğu anlaşılıyor, değil mi, ama sonuçta ne oluyor? Az kalsın zavallı kızcağızın ölene kadar hayatını karartacaklardı; belli mi olur, belki de yaptılar! Ya babayı mahkûm etselerdi! İddianame öyle hazırlanmıştı ki jüri üyelerinden ceza kararı çıksaydı babayı Sibirya'ya gönderirlerdi. İnsanın aklına şu soru takılıyor: Şimdi olanları hiç anlamayan bu çocuğun ileride "mutlu ve zen-

gin" bir hayatı olsa bile, bu olay onun ruhunda kalıcı bir iz bırakmaz mı? Bildiğimiz kadarıyla ailenin kutsallığını koruyan mahkeme aldığı kararlarla aile huzurunu bozmuş olmuyor mu? Şimdi önemli bir konunun altını çizelim: Yedi yaşında bir çocuk bu çağda ne gibi izlenimler edinebilir? Babası sürgüne gönderilmedi, aklandı, iyi de yaptılar. (Bana sorarsanız, salonda bulunanların jürinin kararına alkış tutmamaları gerekirdi; öğrendiğime göre, alkışlayanlar olmuş), ama ne olursa olsun kızı duruşmaya çıkardılar, adı geçti, her şeyi gördü, dinledi, kendini sorumlu tuttu: "*Je suis voleuse, menteuse.*"[11] Anlayın bunu! Yetişkin, ağırbaşlı, hatta insancıl kişiler, kalabalığın önünde bir çocuğun (hem de yedi yaşında) gizli kusurlarını ortaya serdiler, bu ne korkunç bir iştir, beyler! Ömrü boyunca *mais il en reste tonjours quelque chose*![12] Ruhunda kalıcı bir iz bırakmakla kalmaz, yazgısını da etkileyebilir. Bu duruşmada ona bir şeyler değdi, evet, pis, kötü, ölene kadar iz bırakacak bir şeyler... Kim bilir belki de 25 yıl sonra biri ona şöyle diyecek: "Sen daha küçükken ağır ceza mahkemesine çıkarıldın!" Öte yandan, yine de bir hukukçu olmadığımı, bu olanları yeterince ifade edemediğimi biliyorum. Bu yüzden doğrudan avukatın konuşmasına geçsem iyi olacak: Konuşmasında düştüğü yanlışlıklar son derece açık biçimde ve kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Sanık avukatı Bay Spasoviç'ti, çok usta biriydi. Nerede olursa olsun adı geçtiğinde herkeste yankı bulur: "Büyük yetenek!" Çok sevinmiştim buna. Bay Spasoviç'i savunma avukatı olarak mahkemenin tayin ettiğini de bu arada belirteyim; dolayısıyla, "mecburiyetten" de olsa savunacaktı. Gerçi bu konuda dediğim gibi yetkili değilim ve susuyorum. Ancak yukarıda sözünü ettiğim ilgiye değer, dikkat çekici konuşmasına değinmeden genelde avukatlar ve özellikle üstün yetenekler üzerine birkaç söz söylemek, başka bir deyişle okurlarıma edindiğim bazı izlenimlerimi, düştüğüm şaşkınlıkları dile getirmek istiyorum; bilen kişilerin gözünde bunlar hiç de ciddi olmayabilir, ama Günlüğü kendim için yazıyorum, bu düşünceler de bende iyice yer etti. Aslına bakarsanız bunların fikirlerim değil, yalnızca duygularım olduğunu itiraf etmeliyim.

11 Ben hırsızım, yalancıyım.

12 Ama geriye mutlaka bir şey kalır.

II

Avukatlar Üzerine. Saf ve Cahilce Varsayımlarım. Özellikle Yetenekli İnsanlar Üzerine Birkaç Söz

Aslında avukatlar üzerine fazla konuşmayacaktım. Kalemi elime alır almaz korkuya kapıldım. Önce sorularımın ve görüşlerimin saflığından çekindim. Öyle ya, sözgelimi avukatlığın faydalı ve iyi bir meslek olduğunu uzun uzadıya anlatmak ne saf, ne masumane olurdu! İşte, adam suç işlemiş, yasalardan haberi yok, suçunu itiraf etmeye hazırdır, birden avukat çıkıyor, haklı olduğu bir tarafa, tertemiz olduğunu kanıtlıyor. Avukat sanığın önüne öyle yasalar koyuyor, Yargıtay'ın öyle kararlarını araştırıp buluyor ki dava bambaşka bir görünüm alıyor ve adamı çukurdan çıkarmakla son buluyor. Ne hoş, değil mi! Bunun kısmen ahlaki olmadığını söyleyerek itiraz edebileceklerini, tartışacaklarını düşünelim. Diyelim karşınızda tamamen masum, Allahın garibi, ne söyleyeceğini bilmeyen safdil biri var; gelgelelim savcı öyle deliller bulmuş, öyle bir sıralamış ki, suçu başkası işlediği halde adam yanacak; üstüne üstlük adam cahil, yasalardan haberi yok: "Hiçbir şey bilmiyorum, hiçbir şey görmedim!"den başka ağzından tek kelime çıkmıyor, sonunda davranışları hem mahkeme üyelerini, hem de jüriyi sinirlendiriyor. Birden yasaları yutmuş avukat ortaya çıkıyor, maddeleri bir bir sıralıyor, temyiz mahkemesinin kararını gösteriyor; savcının aklı karışıyor ve sanık beraat ediyor. İşte, bu yararlı bir sonuçtur. Ülkemizde masum bir sanık, sorarım, avukatsız ne yapabilir ki?

Bunların hepsi, yine söylüyorum, safça, herkesin bileceği görüşlerdir. Yine de avukatlık son derece keyifli bir meslek. Bu duyguyu yaşadım, bir zamanlar bir gazetenin redaktörlüğünü yaparken, dikkatsizliğim sonucu (herkesin başına gelebilir) saray bakanının izni olmadan yayınlayamayacağım bir haberin kullanılmasına izin vermiştim[13]. Yargılanacağıma ilişkin mahkeme celbini almam fazla uzun sürmedi. Kendimi savunmak bile istemiyordum, "suçum" sabitti, açıkça yasayı çiğnemiştim; *hukuki* yönünü tartışmak bile gereksizdi. Ama mahkeme bana avu-

13 Dostoyevski Rus çarının, Kırgız delegeler için yaptığı bir konuşmasının yayınlanmasına izin vermişti.

kat tayin etti. (Avukatla biraz tanışmışlığımız vardı; daha önce bir "Derneğin" toplantısına birlikte katılmıştık.) Suçlu olmam şöyle dursun, tamamen haklı olduğumu, bütün gücüyle savunmaya kararlı olduğunu söyledi bana. Avukatı büyük bir keyifle dinledim tabii; duruşma başladığı zaman, hiç beklemediğim izlenimler edindiğimi itiraf etmeliyim: Avukatımın nasıl konuştuğunu gördüm ve dinledim; tamamen suçlu olduğum halde, birden haklı olacağım düşüncesi bana öylesine eğlenceli ve nedeni bilinmez, öyle çekici gelmişti ki, ne yalan söyleyeyim, mahkemede geçirdiğim bu yarım saat hayatımın en eğlenceli anı olmuştur. Hukukçu değilim, ama nasıl tamamen suçsuz olacağımı anlayamıyordum doğrusu. Kuşku yok ki ceza aldım, yazarlara acımıyorlar; 25 ruble para cezasına çarptırıldım; ayrıca Senna'da iki gün nezarette kaldım; orada çok iyi vakit geçirdim diyebilirim, hatta biriyle, bir şeyle[14] tanışmam benim için yararlı da oldu. Ancak konudan epeyce uzaklaştığımı hissediyorum, ciddi konulara geçeyim artık.

Avukat çabasını ve ustalığını talihsizlerin savunulması yönünde kullanıyorsa –son derece ahlaki ve insanı duygulandıran bir davranıştır bu– insanlığın dostudur. Ancak avukatların suçlu olduğu herkesçe bilinen kişiyi de savunduğu ve beraat ettirdiği, dahası istese bile başka türlü davranamayacağı düşüncesi sizlerin de aklını kurcalamıyor mu? Mahkemenin hiçbir suçluyu avukatsız bırakamayacağını, namuslu avukatın, müvekkilinin suçunun gerçek derecesini araştırıp belirleyeceğinden, her zaman dürüst kalacağını, ancak gerektiğinden fazla ceza almaması için elinden geleni yapacağını söyleyeceklerdir. Bu görüş sınırsız bir idealizmi çağrıştırsa bile böyledir. Bence bir avukatın yalanlardan kaçınması, onurunu ve vicdanını koruması, doğrusunu söylemek gerekirse kişinin cennet katına varması kadar zor bir şeydir. Avukatın jüri üyelerine dönerek, müvekkilini savunmasının tek nedeninin onun masumiyetine inanması olduğunu, yeminler ederek söylemesini çok duyduk. Bu yeminleri duyduğumuzda, karşı konulmaz pis bir kuşku doldurur içimizi: "Ya yalan söylüyorsa, ya para için yapıyorsa?" Gerçekten de sık sık böyle hararetle savunulan müvekkillerin aslında kuşku götürmez suçlu-

14 Victor Hugo'nun *Sefiller*'ini okuduğunu kastediyor.

lar olduğu ortaya çıkıyor sonra. Müvekkilinin tamamen masum olduğunu söyleyerek sonuna kadar bildiğinden şaşmayan bir avukatın, jürinin mahkûmiyet kararı vermesi sonucu düşüp bayıldığı olaylar bizde yaşanmış mıdır, bilemem. Daha işin başında olan mahkemelerimizde herhalde gözyaşları döküldüğü olmuştur. Ne derseniz deyin, burada, bu mahkemede, tartışmasız bir güzelliğin ötesinde, sanki bir hüzün vardır. Bir "sivri dilli" belirir, şu veciz halk sözünü duyarsınız: "Avukat parayla tutulmuş vicdandır." Avukatın asla vicdanına göre hareket etmeyeceği, istemese bile, vicdanıyla oynamadan edemeyeceği, artık acımasızca davranmaya yazgılı bir insan olduğu, nihayet asıl önemlisi de birilerinin ya da bir şeylerin bu hazin durumu bile adeta yasal, sapma değil, tam tersine, çok doğal bir durum sayması gibi anlamsız bir paradoksun var görünmesidir.

Bunu artık bırakalım; anlatmak istediklerimin bunlar olmadığını tüm varlığımla hissediyorum. Hukuk biliminin bu tür yanlış anlamaları, herkesi rahatlatacak biçimde uzun zaman önce çözdüğüne inanıyorum, ancak ben de herkes gibi bu konunun yabancısıyım. En iyisi, yetenek üzerine konuşayım, az da olsa bu konuda bir çift söz söyleyecek bilgimiz vardır herhalde.

Neyin nesidir bu üstün yetenek? Bir kere, yararlı bir şey olduğuna kuşku yok. Örneğin edebiyat ustalığı, yeteneksizin kötü söylediği ve ifade ettiği yerde, iyi söyleme ve ifade etme becerisidir. Siz, önce kişinin eğiliminin önemli olduğunu, yeteneğinse sonra geldiğini söyleyeceksiniz. Peki, dediğiniz olsun, kabul, ama niyetim sanattan değil, gerçekte yeteneğin belirli özelliklerinden söz etmek... Yetenek kendine özgüdür, genelde çeşit çeşittir ve bazen düpedüz çekilmez olur. İlkin, *talent ollige* –"yetenek kişiyi zorlar". Neye mi? Kimileyin en berbat konulara. Yanıtı zor bir soru çıkıyor ortaya: Yetenek mi kişiye egemen oluyor, yoksa kişi mi yeteneğe? Hayatta olan, olmayan yetenekleri ne kadar izlesem de, incelesem de aralarında, kendi yeteneğine hâkim olan çok az insan gördüm; tersine, ustalık her zaman sahibini köleleştirmiştir, nasıl denir, yakasına yapışarak adeta çalyaka ediyor (evet, böylesine aşağılayıcı biçimde), doğru yoldan uzaklaştırıyor. Gogol'ün yapıtlarından birinde (hangi yapıtında unuttum) palavracının biri bir şeyler anlatmaya başlıyor, belki de söyledik-

leri doğru, ama hikâyesinde elinde olmadan öyle ayrıntılara giriyor ki, insanın anlattıklarına inanası gelmiyor. Elbette bu örneği karşılaştırma amacıyla verdim, gerçekte yalanda da, yalancıda da bir ustalık vardır: ama yazar Thackeray sosyeteden palavracı, daha doğrusu, dürüst toplumun, lordların arasında avare dolaşan nükteci birinin portresini çizerken, bir yerden ayrıldığında, ardından kahkaha tufanı kopartmaktan çok hoşlandığını, yani zıpırlıklarını, nüktelerini en son ana bıraktığını anlatır. Bakın: Bence kalıcı olmak bayağı zor bir iştir, başka deyişle ardından kahkahalar doğurmak için en nükteli sözü sona bırakma kaygısı taşıyorsan dürüst kişi olmak ve bunu korumak sanıldığı kadar kolay değildir. Bu kaygı o kadar önemsizdir ki, sonunda insanda ciddiyet falan bırakmaz. Üstelik bu ince sözü sona doğru bulamazsan, uydurmak zorunda kalacaksın ki bu kanatlı söz için anneni de, babanı da satabilirsin.

Böyle bir gereksinim varsa, yaşamanın mümkün olamayacağını söyleyecekler. Bu doğrudur. Ama her yetenekte, kabul edin, her zaman en aklı başında insanı bile yoldan çıkaran, değerbilmezliğe yakın, yersiz bir "iyilik isteği" vardır.

Canavar mı böğürüyor ıssız ormanda[15]

Ya da orada ne geçerse geçsin, adam yürümüş, kanı kaynamış, bulaşmış ve iyice kendini kaptırmıştır. Bu yersiz "iyilik isteğini" Belinski, benimle bir sohbetinde, nasıl denir, "yetenek kokuşmuşluğuyla" karşılaştırmış ve en şiirsel havada bile bu "duyarlılıkla" baş edebilen ruhun dayanıklılığını kastederek bu duyguyu küçümsemişti, kuşkusuz karşısav olarak... Belinski'nin sözünü ettiği, şairlerdi, ama hemen hemen her yetenekte birazcık şairlik vardır; örneğin yeteneği varsa bir marangoz da şair olabilir. Şiir, deyim yerindeyse, her çeşit yeteneğin içsel kıvılcımıdır. Bir marangoz şair olabiliyorsa, bir de yetenekliyse pekâlâ avukat da olabilir. Katı onur kurallarının ve tinsel sağlamlığın geçerli olduğu durumlarda avukatın bile "iyilik isteğiyle" baş edebileceğini asla tartışmıyorum; ancak insanın dayanamayacağı bazı olaylar ve koşullar vardır: "Bu gibi ayrıntılar kendiliğin-

15 Puşkin'in "Yankı" adlı şiirinden.

den ortaya çıkar" ve kişiyi alır götürür. Baylar, burada bu "duygululuk" üzerine söylediklerim hiç de boş şeyler değil; basit gibi görünmesine karşın, son derece önemli bir konudur, hatta herkesin yaşamında, senin de benim de. Derinliğine anlamaya çalışın, muhasebesini yapın, dürüst bir insan olarak kalmanın çok güç olduğunu, özellikle bu gereksiz ve şımarıkça "duygululuğun" bazen bizleri sürekli yalanlara zorladığını göreceksiniz. Gerçi burada dürüstlük meselesini yalnızca yüksek anlamda kullanıyorum, haliyle içiniz rahat olsun, endişeye gerek yok. Ayrıca sözlerimin kimselere dokunmayacağı kanısındayım. Devam ediyorum. Beyler, 1848 Şubat Devrimi Geçici Hükümetinin lideri Alphonse de Lamartine'i hatırlayanınız var mı? Söylenenlere göre, cumhuriyetin ilanından sonra ilk iki ayda, Fransa'nın kentlerinden, kasabalarından, geçici hükümete kendini tanıtmaya gelen halkın ve çeşitli delegelerin karşısında uzun uzadıya nutuklar atmaktan çok büyük keyif alırmış. Belki de o zamanlar binlerce konuşma yapmıştı. Bir şairdi ve büyük yetenekti. Çok gösterişsiz bir hayatı vardı, saf ve tertemiz bir hayat geçirmişti, insanda derin saygı uyandıran kusursuz dış görünüşü, nasıl denir, kipsek[16] için yaratılmıştı sanki. Bu tarihsel kişiliği, duygulu, şair ruhlu, deyim yerindeyse sümüklü doğan tiplerle asla karşılaştırmıyorum; gerçi Lamartine de, enstitü çıkışlı üç kuşak kadınların saplanıp kaldığı, alışılmadık derecede uzun şiirlerden oluşan *Harmonies Poétiques et Religieuses*'i[17] yazmıştı. Bununla birlikte sonraları, çok seçkin yapıtı olan ve ona ün kazandıran, Geçici Devrim Hükümetinde ona önemli mevki sağlayan *Jirondenler'in Tarihi*'ni yazmıştır – işte, kendinden geçerek, adeta coşku denizlerine yelken açarak o sonu gelmeyen uzun konuşmalarını bu sıralarda yapmaya başlamıştı. Usta bir nükteci bir defasında Lamartine'i ima ederek şöyle demiş: "*Ce n'est pas l'homme c'est une lyre!*" (Bu, insan değil, bir lir!..)

Bu bir övgüydü; ama şeytani incelikle söylenmiştir. Sorarım, insanı lirle kıyaslamaktan daha anlamsız ne olabilir? Bir dokunuşla hemen çınlar! Düşüncelerini sürekli şiirle anlatan, bu hatip-lir Lamartine'i bizim kıvrak avukatlarla, en masum halle-

16 Albüm (İngilizce keepsake'ten).
17 Şiirsel ve Dinsel Uyumlar.

rinde bile olmadık çalımlar atan, her zaman kendine hâkim, işini bilen ve cebini dolduran avukatlarımızla aynı kefeye koymak mümkün mü? Kendi lirlerine hâkim olabilirler mi? Bu böyle midir? Gerçekten olabilir mi, beyler? İnsanoğlu pohpohlanmaya dayanamaz, zayıftır; "duygusallaşır", hatta düzenbaz kesilir! "Lir'e rağmen bizim kimi usta avukatlarımızın başına –mecazi anlamda– Moskovalı küçük bir tüccarın başına gelen türden bir olay gelebilir. Baba ölüyor, adam büyük bir mirasa konuyor ("miras" sözcüğünü vurguyu "i" üzerine vurarak okuyun!). Bu arada tüccarın annesi kendi adına bir işe giriyor ve batırıyor. Annesini bu güç durumdan kurtarması, yani çok para ödemesi gerek. Tüccar annesini sevmesine seviyor ya, "parasız-pulsuz yaşanır mı!" diyerek ilgilenmiyor. "Paramızı riske atamayız, parasız yaşayamayız, hayır, dünyada olmaz!" Böylece para falan vermiyor adam, anne tutuklanıyor tabii. Bunu alegori olarak alın ve parayı yetenekle bir tutun, şuna benzer bir söz bile çıkacaktır: "Bizler şaşaadan, ünden uzak olalım ha, bu bizim için asla düşünülemez, çünkü efendim, debdebeden, ünden uzak yaşamımız asla olamaz!" Vicdanını rahatsız etmekle birlikte, bir davayı üzerine alan en ağırbaşlı, en dürüst, en yetenekli avukatın başına da gelebilir bu. Uzun zaman önce Fransa'da, müvekkilinin suçlu olduğu kanısına varan bir avukatın, savunma sırası geldiğinde, ayağa kalkıp mahkeme üyelerini selamladıktan sonra, suskun yerine oturduğunu okumuştum bir vakitler. Bizde böyle olacağını sanmıyorum: "Yeteneğim varsa, neden davayı kazanmayayım ki? Niçin kariyerimi iki paralık edeyim?" Sonuçta çekici bir nesne olarak, *avukatı korkutan yalnızca para değil* (üstelik hiçbir zaman korkmaz), yeteneğin kendine özgü gücüdür.

Ne var ki bunları yazdığım için pişmanım: Bay Spasoviç'in çok yetenekli bir avukat olduğunu herkes biliyor. Bu davadaki konuşması bence sanatın üstündedir; gelgelelim içimde tiksindirici bir duygu bıraktı. Bakın, içimden geldiği gibi konuşuyorum. Her şeyin asıl suçlusu, bu davada Bay Spasoviç'in, bir türlü kendini kurtaramadığı burnunun dibinden ayrılmayan tiplerin sergilediği ikiyüzlülüktür, benim görüşüm, bu zorlama, baştan sona sahtelik kokan durum, bir avukat olarak, kuşkusuz, konuşmalarına yansımış oldu. Dava dosyası öyle hazırlanmıştı ki,

müvekkili suçlu bulunması halinde çok, ama çok ağır bir cezaya çarptırılabilirdi. Sonu da tam bir felaket olurdu tabii: Parçalanmış bir aile, çocuk için de, baba için de güvencesiz, mutsuz bir hayat... Müvekkili "işkenceyle" suçlanıyordu, iddianamenin böyle hazırlanması korkunç bir şeydi. Bay Spasoviç savunmasına doğrudan işkenceyle ilgili her görüşü kabul etmemekle başlamıştı. "İşkence yoktu, çocuk hiçbir biçimde incitilmemişti!" Her şeyi yadsıyordu: metal parçalı kırbacı, dayağı, yara bereleri, çürükleri, kan lekelerini, karşı tarafın dürüst tanıklarını, her şeyi, evet, her şeyi... bu, yani jürinin vicdanını hesaba katmak, çok cesurca bir yoldur; ama Bay Spasoviç gücünün bilincindeydi. Çocuğu bile hiçe saydı, zavallının çocukluğunu ve dinleyicilerin çocuğa olan acıma duygularını bile yüreklerinden söküp aldı, yok etti... "Dayak altında on beş dakika süren (aslında beş dakikaydı) 'Baba... baba...' çığlıkları" bir anda unutuldu, ön planda yer alan bu kızcağız "uçarı", pembe yanaklı, güler yüzlü, kurnaz, gizli kusurlarıyla yaramaz bir kız olup çıkmıştı. Dinleyiciler, onun yedi yaşında olduğunu handiyse unutmuşlardı, Bay Spasoviç kendisi için tehlikeli olabilecek yaş konusunu ustalıkla geçiştirmeyi başardı. Her şeyi bu şekilde çarpıtarak, doğallıkla sanığın beraat kararına ulaşmış oldu. Avukat başka ne yapabilirdi? Ya jüri müvekkilini suçlu bulsaydı? İster istemez her çareye başvuracaktı, zoru gördü mü geriye çekilmesi artık olanaksızdı: "Güzel bir amaç için her yol mubahtır." Gelin, şu çok ilgi çekici konuşmayı ayrıntılarıyla inceleyelim, buna değeceğini göreceksiniz.

III

Bay Spasoviç'in Konuşması. Ustaca Yöntemler

Daha ilk sözünde usta mı usta biriyle karşı karşıya bulunduğunuzu hissediyorsunuz. Bay Spasoviç hemen açılıyor ve jüriye, yaptığı savunmanın zayıf yanlarını kendi gösteriyor. En çok çekindiği zayıf yerini gözler önüne seriyor. (Bu arada, avukatın bu konuşmasını *Golos*'tan aldım. *Golos* zengin bir yayın organı, iyi bir stenograf tutmuşlardır sanıyorum):

> Sayın jüri üyeleri, ne savcının suçlamalarından, ne de mahkemenin vereceği karardan korkarım... Beni korkutan soyut düşünceler, hayallerdir; cinayetin –burada böyle başlık atılmıştır– zayıf, savunmasız yanı olmasından korkarım. "Çocuğa işkence edilmiştir" cümlesi, çocuğa karşı derin bir acıma duygusu uyandırırken, öte yandan suçu işleyene karşı güçlü bir öfkenin doğmasına yol açar.

Çok ustaca. İnanılmaz bir içtenlik. Tüyleri diken diken olan dinleyici, avukatın çok ustaca, lafı döndürüp dolaştırarak, yalanlarla süslenmiş sözler dinlemeye hazırlanan, daha demin: "Hadi kardeşim, beni nasıl kandıracağını bir görelim!" diyen dinleyici, adamın savunma yapmaması karşısında şaşırmış durumda. Kurnaz avukat handiyse kendini savunacak çareler arıyor, hem de yanıltmaya çalıştığı sizden, mahkemeden... Bu yöntemle Bay Spasoviç, bir anda, biraz olsun kuşku ve güvensizlik buzlarını kırıveriyor; ama kalplerinize arınarak giriyor. Evet, hayalden söz ediyor, "hayalden" ürktüğünü söylüyor, yani önyargıdan; daha hiçbir şey duymamışsınız, ama sizi peşin fikirli sanacaklar diye içinizi bir utanç sarıyor, öyle değil mi? Çok, ama çok ustaca.

> "Sayın jüri üyeleri, dayak yanlısı değilim" diye konuşmasına devam ediyor Spasoviç. "Dayağı yasaklayacak *bir eğitim sistemi hayata geçirilebilir*, bunu tamamen anlıyorum (merak etmeyin, bu yeni deyimler çeşitli pedagojik özetlerden alınmıştır); buna rağmen mahkemede sizlerin suçları azaltmanızı ve ailede olduğu gibi devlette de var olması gereken doğruları çiğnemekten vazgeçmenizi nasıl beklemiyorsam, bedensel cezanın da tam ve kayıtsız şartsız kökünün kazınacağını pek ummuyorum.

Anlaşılan, burada konu edilen ne dayak, ne de "metal uçlu kırbaç", yalnızca sopa. Şöyle bir bakın: "Hayır, adam ciddi konuşuyor, eğlendiği falan yok. Bütün hengâme küçük bir çocuğa atılan dayaktan kopmuştur, bu yaşta sopa kullanmanın doğru olup olmadığıdır bütün mesele. Bu yüzden, toplanmaya değdi.

Aslında avukat da dayak yanlısı değil, baksanıza kendisi söylüyor, hem sonra..." gibi sözler mutlaka duyacaksınız.

> Doğal ortamda elbette normal ölçüler kullanılır; bu olayda kuşku yok ki anormal ölçüler kullanılmıştır. Efendim, bu ölçüleri yaratan nedenleri derinliğine incelerseniz, yaramaz çocuğun huyunu, babanın heyecanını ve kızını cezalandırırken babayı buna zorlayan nedenleri göz önünde bulundurursanız birçoğunuz durumu kavrayacaktır ve anlayınca da haklı görecektir, çünkü olayın *derinliğine* kavranması çok şeyin açıklığa kavuşmasına yol açacak ve ağır cezayı gerektirmeyen olağan bir olay gibi görünecektir sizlere. Benim görevim olayı aydınlatmaktır.

Düşünebiliyor musunuz: "işkence değil, cezalandırma" diyor; bu duruma göre öz babayı sadece çocuğunu biraz fazla dövdüğü için yargılayabilirler. Eh zamanı da geldi! Ancak daha derinliğine incelenirse... burada hem mahkeme ve hem de savcılık makamı olayı pek derinliğine incelememiştir. Bir kere, jüri üyeleri olarak bizler, olayı derinliğine kavramayagörelim, hemen beraat kararı veririz, çünkü "derine inme beraata yol açar", avukat da, *bu derinliğine kavramanın*, bizde, bizim sandalyede olduğunu söylüyor! "Bizi bekledi, yavrucuğun mahkemelere, savcılara koşturmaktan anası ağlamış olmalı!" Tek kelimeyle: "Pohpohla, pohpohla!" eski, rutin bir yöntemdir, ama güvenilirdir.

Bay Spasoviç ardından doğruca olayın geçmişine giriyor ve *ab ovo*[18] başlıyor. Elbette kelimesi kelimesine anlatmayacağız. Müvekkilinin, Bay Kroneberg'in hayat hikâyesini anlatıyor. Akademi kursunu bitirmiş, Varşova Üniversitesine girmiş, sonra çok sevdiği Fransızların yaşadığı Brüksel'de, ardından yine Varşova'da eğitimini sürdürmüş, Varşova'da 1867 yılında doktora unvanı veren bir okulu bitirmiş. Kendisinden yaşça büyük bir kadınla tanışmış burada ve onunla yakın ilişki kurmuş; evlenmeleri mümkün olmayınca ayrılmışlar, kadının karnında kendi çocuğunu taşıdığını da bilmiyormuş. Çok üzülen Bay Kroneberg teselliyi eğlencelerde aramış. Fransa-Prusya savaşında Fransız

18 İşin "a"sından.

ordusu saflarında yer almış ve birçok çarpışmaya katılmış; Légion d'honneur nişanı almış ve asteğmen olarak ordudan ayrılmış. Bizler o zaman kuşkusuz Fransızların galip gelmesini istemiştik hep, zekâlarına saygı duysak bile Almanlardan pek hoşlanmayız. Varşova'ya dönünce çok sevdiği kadınla yeniden karşılaşmış; kadın evlenmiş, kendisinden bir çocuğu olduğunu, çocuğun Cenevre'de bulunduğunu ilk kez o zaman söylemiş. Doğuracağı bebeği para karşılığında köylülere bırakmak için Cenevre'ye özellikle gitmiş kadın. Kroneberg durumu öğrenince çocuğun bakımını hemen üzerine almak istemiş. Burada Bay Spasoviç, evlilik dışı doğan çocuklara katı kurallar getiren yasalarımızla ilgili biraz sert, biraz hoşgörülü sözler ediyor, ama hemen ardından "imparatorluğumuz dışında bir ülkeyi özel yasaları olan Polonya Krallığını örnek göstererek bizleri rahatlatıyor." Kısacası bu ülkede evlilik dışı doğan çocukları evlat edinme daha kolaymış. Bay Kroneberg "yasaların elverdiği ölçüde", o zamanlar maddi durumu pek iyi olmamasına rağmen çocuk için elinden gelen çabayı gösteriyormuş. Ölümü halinde de Kroneberg soyadını taşıyan çocuğa yakınlarının sahip çıkacağına, en kötü olasılıkla Légion d'honneur nişanına sahip birinin kızı olarak Fransa'da bir Devlet Yetiştirme Yurduna kabul edileceğine inanmış. Zamanla Kroneberg, kızını Cenevreli köylülerden alıp, yine Cenevre'de eğitim görmek üzere Protestan papaz De Komba'nın evine yerleştirmiş; papazın eşi çocuğun vaftiz annesi olmuş. Kroneberg'in değişen koşullar nedeniyle, Cenevre'ye gidip kızıyla birlikte Petersburg'a döndüğü 1875'e kadar –1872'den 1874'e kadar– yıllar böylece geçmiş.

Bay Spasoviç bu sözleriyle müvekkilinin aile özlemi çeken biri olduğunu bizlere inandırmaya çalışıyor. Evlenmek istemiş istemesine, ama olmamış, üstelik en önemli sebeplerden biri de "kızı olduğunu" gizlememesiymiş. Bu sadece ilk damlacık, Bay Spasoviç kendinden bir ekleme yapmıyor, ama siz, köylülere bırakmaya asla gönlü razı olmadığı kızını kabul etmesinde, evet, bu hayırlı işte Kroneberg'in kısmen zarar göreceğini anlıyorsunuz; öyle ya bu günahsız varlık için, deyim yerindeyse mızmızlanabilirdi; en azından siz böyle düşünürdünüz. Ancak anlık gibi görünen, ama aralıksız süren bu küçük, ince imalarda Bay

Spasoviç'in ustalığına rakibinin varamayacağına az sonra tanık olacağız.

Daha sonra Bay Spasoviç birdenbire güzel Jezing'den söz ediyor. Dikkat edin, Bay Kroneberg bu kadınla Paris'te tanışmış ve 1874'te de Petersburg'a birlikte gelmişler.

> [Bay Spasoviç ansızın bize dönerek] Sizler! diyor, bayan Jezing'in geçici ilişkiler kuran yarı sosyete kadınlarına benzeyip benzemediğini değerlendirebilirsiniz. Elbette o, Kroneberg'in karısı değil, ama ilişkileri ne sevgi ve ne de saygı dışında tutulur.

Ancak öznel bir olaydır bu, onları ilgilendiren, bizleri hiç ilgilendirmez. Ne yapıp ne edip Bay Spasoviç'in mutlaka saygı kazanması gerekiyor.

> Sizler gördünüz, bu kadın çocuğa karşı kayıtsız olabilir mi? Sevip sevmediğini nereden bileceksin? Çocuğa her türlü iyiliği yapmak isterdi!..

Olayın bir ilginç tarafı da çocuğun bu kadına *maman* diye seslenmesi ve kadının kutusundan kuru erik aldığı için dövülmesiydi. Böylece, Jezing'in çocuğa hınç duyduğu, ona boşuna iftira attığı düşünülmesin diye, Kroneberg'i çocuğa karşı kışkırtmıştı. Ama biz böyle düşünmüyoruz, hatta bize göre bu kadının çocuktan nefret etmesi için bir neden yok: Çocuk kadının elini öpmeye ve ona maman demeye alıştırılmış. Davadan anlaşıldığına göre, kadın "metal çubuklu kırbaçtan" ürkerek, dayaktan önce en zarar verici parçanın çıkarılmasını Kroneberg'den rica etmiş (gerçi başaramamış). Bay Spasoviç'in iddiasına göre, çocuğun Cenevre'den, De Komba'dan alınma fikrini Kroneberg'e veren Jezing'miş.

> Kroneberg'in o sıralar çocuğu yanına alma gibi bir niyeti yoktu henüz; ama Cenevre'ye giderek çocuğu arada bir yoklamayı düşünmüştür...

Bu çok ilgi çekici haber, bunu unutmamak gerek. Demek ki Bay Kroneberg o zamanlar çocuğu pek düşünmüyordu ve onu yanına alma gibi içten bir isteği yoktu.

> Kroneberg Cenevre'de sarsılmıştı: Kurallara aykırı bir zamanda ziyaretine gittiği kızını çok yabani bulmuştu. Kız *babasını tanımamıştı.*

Özellikle "babasını tanımamıştı" cümlesinin altını çizmek isterim. Yukarıda Bay Spasoviç'in üstü kapalı söz etmede ne denli usta olduğundan söz etmiştim; öylesine bir söz söylüyor, ama gereken etkiyi yaratmayı başarıyor ve istediği sonucu elde ediyor. "Çocuk babayı tanımadığına" göre, yalnızca yabani değil, üstelik bozulmuş da. Evet, bunların hepsi ileride gerekli olacak; Bay Spasoviç'in bu tür dokundurmalarla sonunda çocuğa karşı bizlerde nasıl bir düş kırıklığı yarattığını ilerde göreceğiz. Yedi yaşında küçük bir kızdan melek saflığı beklerken, ne kadar "yaramaz", ukala, sinsi, kötü huylu olduğu görülecek, bir köşede cezaya bırakıldığında ortalığı velveleye vermeyi âdet haline getirmiş (ne Rus'a özgü ama!), yalancı, hırsız, pasaklı, kapalı kalmış kusurlarıyla yedi yaşında bir çocuk... Burada yapılan, çocuğa olan yakın ilginizi, acıma duygunuzu yok etmektir. Ne yapalım, insanoğlunun yaradılışı böyle: Yakınlık duymadığınız, nefret ettiğiniz kişiye acıma duygusu besleyemezsiniz; Bay Spasoviç'in en çok endişelendiği de çocuğa karşı sizde bir acıma duygusunun uyanması: İş bununla kalmıyor tabii, ona acırken babayı da suçlu görmüş oluyorsunuz. İşte durumun sahteliği buradadır! Kuşkusuz, avukatın olayı çocuğun üzerinde yoğunlaştırmasının, sınıflandırmaların, bütün olguların incir çekirdeğini bile doldurmadığını az sonra göreceksiniz. Sözgelimi üç yıl boyunca tek başına bırakılan dört yaşında bir çocuğun, bir yakınıyla ilgili –kiminle olursa olsun– en küçüğüne kadar tüm ayrıntıları unutacağını kim bilmez, bu yaştaki çocukların belleği bir yılı, hatta dokuz ayı algılayamaz. Bunu her anne baba, her doktor doğrular. Burada bütün suç çocuğun huyunun bozulması değil, onun bunca yıl kendi haline bırakılmasıdır, jüri zaman bulabilir de, biraz düşünmeyi, kafa yormayı yeğlerse, gerçeği kuşkusuz

anlayacaktır; ancak düşünecek zamanı yok, yeteneğin dayanılmaz baskısı altında, üzerinde bir sınıflandırma vardır: Mesele tek tek olgularda değil, bütünündedir, başka deyişle, olgular demetindedir, ne derseniz deyin, ama bütün bu önemsiz gibi görünen olgular, hepsi bir arada, demet halinde, sonunda çocuğa olumsuzca yaklaşılmasına, adeta düşmanca davranılmasına yol açıyor. *En reste toujours quelque chose*[19]: özellikle ustalıklı ve incelikli sınıflandırmalarda çok eski, bilinen bir iştir bu.

Biraz başa alarak Bay Spasoviç'in becerisinden bir örnek daha vereceğim. Sözgelimi, yine aynı yolu izleyerek, konuşmasının sonunda, müvekkiline karşı en ciddi tanık olan Agrafena Titova'yı darmadağın ediyor. Burada, sınıflandırma söz konusu değildir, burada sedece bir söz kullanılmış ve bundan yararlanılmıştır. Agrafena Titova Bay Kroneberg'in eski hizmetçisidir. Kroneberg'in kiraladığı Lesnoy'daki yazlıkta getir götür işleri yapan Ulyana Bibina'yla beraber, çocuğa işkence yapıldığına ilişkin ilk şikâyette bulunan oydu. Kendi adıma söylüyorum, bence Titova, özellikle Bibina salonda bulunanlar arasında en çok sempati toplayan kişilerdi. İkisi de çocuğu seviyordu. Çocuk içine kapanıktı. İsviçre'den yeni gelmişti ve babasını hemen hemen hiç görmüyordu. Babası demiryollarında çalışıyordu; sabah erkenden yola çıkıyor, akşamın geç vakti eve dönüyordu. Akşam eve geldiğinde çocuğun yaramazlıklarını öğreniyor ve çocuğu dövüyor, tokatlıyordu (böyle davrandığını Spasoviç de doğruluyor); bu sevgiden yoksun hayat, sonunda zavallı kızı hırçınlaştırıyor, daha bir içine kapanmasına, yabanileşmesine yol açıyordu. "Kız tek başına oturuyor, kimseyle konuşmuyordu." Titova şikâyette bulunurken böyle demişti.

Bu sözler derin bir sempati uyandırmakla kalmamış, bu sıradan kadının derin gözlemci yeteneğini, Tanrının yarattığı bu gönlü yaralanmış küçücük varlığın çektiği acılara karşı duyduğu içten üzüntüsünün ölçüsünü de göstermiştir. Çocuk, sevgi ve şefkati yalnızca hizmetçide gördüğü için, onu sevmesinden ve arada bir yanına uğramasından doğal ne olabilir! Bay Spasoviç bu davranışı nedeniyle zavallı kızı suçluyor; hizmetçiden "kötü huylar kaptığı" gerekçesiyle çocuğu kusurlu buluyor. Kızın sa-

19 Geriye bir şey kalır.

dece Fransızca bildiğini, hizmetçi Ulyana'nın onu iyi anlayamayacağını da dikkatlerden uzak tutmamanızı isterim. Öyleyse kadın, basit halkımıza özgü olan, küçük çocuklara karşı acıma, ilgi ve sempati duyduğu için seviyordu onu.

"Bir gece, temmuz ayında Kroneberg kızı yine dövüyor, bu kez dayak uzun sürüyor, Bibina, kızın attığı çığlıklardan, onun öleceğini sanarak korkuyor ve hemen yatağından fırlayarak geceliğiyle Kroneberg'in penceresine koşuyor; çocuğu dövmeyi kesmesini, yoksa polis çağıracağını söylüyor ve *dayak ve çığlıklar kesiliveriyor.*" (İddianameden)

Yavrularını bir tehlikeye karşı korumak için, önlerinde kanatlarını genişçe açarak dikilen bir tavuk görür gibi oldunuz, değil mi? Civcivlerini korumak isteyen bu tavuklar bazen korkunç olurlar. Çocukluğumda, köyde hayvanlara eziyet etmekten büyük zevk alan, efendisinin öğlen yemeği için keyifle tavuk kesen bir yanaşma çocuğu vardı. Hatırlıyorum, ambarın saman çatısında sürekli serçe yuvaları arardı, bundan çok hoşlanırdı. Yuvayı bulunca hemen serçelerin başlarını koparmaya başlardı. Düşünün, bu kadar acımasız olan çocuk civcivlerini korumak için kabaran tavuğun önünde korkudan ne yapacağını bilemezdi; böyle bir durumla karşılaştığı zaman hemen arkama saklanırdı. Ne diyordum, işte bizim zavallı tavuk, çocuğun sürekli dövülmesine daha fazla dayanamamış ve suç aleti kırbaçla kanlı bir çamaşırı da alarak üç gün sonra karakolun yolunu tutmuştu. Bu arada basit halkımızın mahkemelerden nefret ettiğini, kendisini ilgilendirmeyen işlere doğrudan bulaşmaktan çekindiğini de aklınızdan çıkarmayın. Ama bu kadın tuttu, bir yabancı için, bir çocuk için, kesin olarak tatsızlıkla karşılaşacağını, başına dertler açacağını bile bile şikâyet etmeye gitti. Buyurun, Bay Spasoviç bu iki kadını "çocuğun ahlakını bozan hizmetçiler" olarak gösteriyor. Bu yetmezmiş gibi küçücük bir olaya sarılıyor ve çocuğu hırsızlıkla suçluyor (çocuğun izinsiz kuru erik aldığını, kıymetli kâğıtları çalma girişiminde bulunduğunu nasıl ustaca araya sıkıştırdığını az sonra göreceksiniz). Ama kız başta "*hırsızlık yaptığını*" itiraf etmemiş, hiçbir şey almadığını söylemişti.

Spasoviç devam ediyor:

> Kız ısrarla suskunluğunu sürdürüyordu; ama bir iki ay geçtikten sonra *parayı Agrafena için almak istediğini* söylemişti. Eğer o [yani kızın babası] hırsızlık olayını ayrıntılı araştırsaydı, çocuğa bu kötü alışkanlığın, ona yakın insanlardan bulaştığı sonucuna varabilirdi. Çocuğun sessiz kalması, kendine yakın gördüğü kişileri ele vermek istemediğini gösterir.

"Parayı Agrafena için almak istedi!" Vay vay, lafa gelin! "Birkaç ay geçtikten sonra" kız bunu, kuşkusuz, *uydurmuştu*, kendinden uydurmuştur ya da böyle söylemesi istenmiştir. Oysa mahkemede: "*Je suis voleuse, menteuse*"[20] demişti, kuru erikten başka hiçbir şey aşırmadığı halde, bu birkaç ayda bu sorumsuz çocuğun kafasına hırsızlık yaptığını iyice yerleştirmişlerdi, buna hiç yanaşmamasına rağmen, her gün hırsız olduğunu söyleye söyleye çocuğu inandırdılar. Kızın Agrafena Titova için parayı almak istediği doğru olsa bile, buradan Titova'nın yol gösterdiği ve öğrettiği sonucu elbette çıkmaz. Bay Spasoviç usta, bunu doğrudan söylemiyor tabii; elinde sağlam delilleri olmasa Titova'ya böyle bir haksızlığı yapamaz, ama kızın: "Parayı Agrafena için almıştım" demesinin ardından hiç beklemeden, "çocuğun hırsız olmasını ona yakın insanlara yormak" gerektiğini, lafın arasına sıkıştırıveriyor. Bu tabii ki yeterlidir. Jüri üyelerinin kalbine: "Vay, demek ki bu iki tanık böyleymiş; çocuk onlar için hırsızlık yapıyormuş; çocuğa hırsızlığı onlar öğretmiş, bundan sonra tanıklıklarının ne değeri olur?" gibi bir düşüncenin girmesi doğaldır. Kızı dinledikten sonra, bu durumda sizin bile aklınızdan böyle düşünceler geçebilir. Böylelikle gereken etkiyi yapması için tehlikeli tanıklar Spasoviç tarafından un ufak edilmiştir; son bir etki için, tam da konuşmasının sonunda, evet, bu tam ustalık isteyen bir işti. Gerçi ikilem içinde kalan bir avukatın görevi, sorumluluğu ağırdır, Spasoviç de başka nasıl davranabilirdi? Müvekkilini kurtarması gerekiyordu. Bunlar işin çeşnisiydi, meyvelerine bakalım şimdi...

20 Ben hırsızım, yalancıyım.

IV
Semeresi

Bay Spasoviç'in çocuğun uğradığı dayak ve işkenceleri kabul etmediğini daha önce söylemiştim, hatta bu olasılığa gülüyor. "25 Temmuz kazasına" geçerek, yaraları, çürükleri, çizikleri, kabuk bağlamış yaraları, kopan deri parçalarını saymaya başlıyor, sonra teraziye koyuyor: "bir iki zolotnik! (4 gram), öyleyse işkence yapılmamış." İşte, olaya bakış açısı ve üslubu. Gazeteler, Spasoviç'in yara, çizik hesaplarının bir işe yaramayacağını, gülünç olduğunu bile yazmışlardı. Ama benim düşünceme göre, dinleyiciler ve jüri üzerinde kesinlikle yönlendirici etkisi olmuştur: "Vay be, bu ne doğruluk, bu ne dürüstçe davranış!" Dinleyiciler arasında, her hangi bir yara izi için rapor düzenlemek üzere Cenevre'ye papaz De Komba'ya adam gönderildiğini büyük keyifle öğrenen kişiler olduğuna eminim. Bay Spasoviç zafer kazanmışçasına vücutta derin izler bulunmadığına işaret ediyor:

> Bay Lensberg'in [29 Temmuzda kızı muayene eden doktor; Spasoviç doktorun görüşlerine alaylı bir şekilde gülmüştü] görüşü Kroneberg'in aleyhine olmakla birlikte, verdiği bu raporu savunmamda kullanacağım. Bay Lensberg, kızın sırtında derin çizikler olmadığını, *altı üstü* deride morluklar ve kırmızı çizikler...

Altı üstü... Bu ifadeye dikkatinizi çekmek isterim. En önemlisi de işkenceden beş gün sonra! En ufak hayati tehlike oluşturmadan derideki mor lekelerin çok çabuk iyileşeceğini Bay Spasoviç'e kanıtlayabilirim, böyle olmakla beraber bu darp izleri eziyeti, işkenceyi, ıstırabı göstermez mi Allah aşkına?

> Bu morluklar çoğunlukla makata yakın, kalçanın sol tarafındadır. Bay Lensberg darp izi, hatta sıyrık bulmamakla bu çiziklerin ve morlukların *asla hayati* tehlike oluşturmayacağını ifade etmektedir. Altı gün sonra, 5 Ağustosta profesör Florinski, kızı muayene ettiğinde, fark ettiği morluklar değil-

miş, sadece büyüklü küçüklü çizikler; çocuğu döverken kullanılan alet nedeniyle esaslı bir dayak atıldığını raporunda belirtmesine rağmen, bu çiziklerin hayati tehlike oluşturacağını kabul etmemiştir.

Ben Sibirya'dayken hastanede, tutuklu koğuşlarında beş yüz, bin, iki bin kırbaç (uçları metal parçalı) yedikten sonra gelen mahkûmların sırtlarını Bay Spasoviç'e anlatmak isterim. Kaç kez görmüşümdür. İnanır mısınız Bay Spasoviç, zavallıların sırtları (abartısız) neredeyse bir karış şişiyordu. Sırtta et ne kadar olur? Bu yaralar yer yer derin yarıklı, kanlı mosmordu. Emin olun, günümüzün adli tıbbı böylesini görmemiştir (ayrıca zamanımızda nerede görsün?). Kırbaç sayısı bini aşmamışsa ayakta gelirlerdi koğuşa; aşırı gergin olurlardı, ama ilk iki saat, hepsi o kadar... Hatırlıyorum, hiçbiri ilk iki saat ne oturabilir, ne de uzanabilirdi, tüm bedenleriyle titreyerek koğuşta ayakta dolanır dururlardı, sırtlarında ıslak çarşaflar... Tüm tedavileri sırtlarına attıkları ıslak çarşaflardı, çarşaf kurudukça, kovaya daldırır tekrar sırtlarına koyarlardı. Hatırlıyorum, hepsi bir an önce koğuştan kurtulmaya can atarlardı. (Çünkü gözetim altında bulunuyorlardı, ayrıca aralarında firar etmeyi kafalarına takmış kişiler vardı.) İşte size gerçek!.. Bu tür cezalandırmada altıncı, bilemedin yedinci gün koğuştan çıkarlardı; çünkü bu süre içinde sırt –çok güçsüz bir iki kişinin dışında– *hemen hemen her zaman iyileşmiş olurdu;* örneğin on gün sonra izi bile kalmazdı. Uçları metal parçalı kırbaçla cezalandırma (uygulamada, yani her zaman kullanılan) büyük ölçüde değilse, başka deyişle iki bini aşmıyorsa, asla en ufak hayati tehlike oluşturmaz. Oysa bütün kürek mahkûmları, askeri tutuklular (bunu yaşamış olanlar) metal kırbaçların daha acı verici, "dayanılmaz" ve çok tehlikeli olduğunu anlatırlardı yanımda: Hayati tehlike oluşturmadan mahkûm 2000 kırbaca dayanabiliyor, ama 400 kırbaç arttırılırsa ölüm tehlikesi baş gösterebiliyor; hele hele 2500, 2600 kırbaç kaçınılmaz ölüm demektir, kimse dayanamaz. Bay Avukat, şimdi size soruyorum: Bu sopalar hayati tehlike oluşturmamakla birlikte, en ufak zarar vermese de, acaba böyle bir ceza acı verici değil midir, bu işkence değil de nedir? Zavallı kızcağız, mahkemede şu masanın üze-

rinde duran aletle dövülürken 15 dakika "Babacığım, babacığım!" diye çığlıklar atarak acılar içinde kıvranmadı mı? Zavallının işkenceye uğradığını, acılar çektiğini neden kabul etmiyorsunuz?

Bu karmaşıklığın nedenine yukarıda değinmiştim, tekrar söylüyorum, asıl sorun Bay Spasoviç'in görüşüne göre, "ceza yasalarımızdaki" işkence tanımında bulunan "belirsizlik, yetersizlik ve boşluklardır."

> ... Bu nedenledir ki Yargıtay, iddia makamının gösterdiği delillere göre, işkence ve eziyet altındaki kişiye ya da kişi dokunulmazlığına bir kastın bulunup bulunmadığının, bu kastın acı verici ve zalimce olup olmadığının düşünülmesi gerekir biçiminde kararını vermiştir. Yargıtay'ın görüşüne göre işkence ve eziyet sırasında fiziksel acı mutlaka en üst düzeyde olmalıdır, normal dayak olayına göre –ağır da olsa– acı uzun süreli olmalıdır. Eğer dayak ağır olarak değerlendirilmiyorsa, işkence en ağır dayaktan da ağır olmalıdır, kendi çıkardığı sonuçları reddeden Bay Lensberg'den başka bir tek bilirkişi bu dayakları ağır olarak nitelemediyse *o zaman bu yapılanlara nasıl işkence ve eziyet demek mümkün olabilir? Bunun çok anlamsız olduğunu düşünüyorum.*

İşte işin püf noktası burasıydı zaten: "Ceza yasalarındaki" belirsizlik nedeniyle Spasoviç'in müvekkili işkence suçlamasıyla, her haliyle suçunun ölçülerine uygun olmayan çok sert bir maddeyle, bu maddeye göre de "eylemiyle" orantılı olmayan çok ağır bir cezaya çarptırılabilir. O halde bu bilinmezliği doğrudan açıklamamız gerekiyor. "İşkence yapılmış olmakla birlikte, yasanın belirlediği biçimde değildir, yani *bu işkence her çeşit şiddetli sopadan daha ağır değildir*; bu yüzden müvekkilim işkenceyle suçlanamaz." Ama hayır, Bay Spasoviç geri adım atmak istemiyor, yasada belirtilen ya da belirtilmeyen bir işkencenin, acının asla yaşanmadığını kanıtlamaya uğraşıyor. Ama söyler misiniz, bu çocuğa yapılan işkencenin yasada belirlenen işkence ve eziyet tarifine uyup uymadığı bizi ne ilgilendirir? Yasalardaki boşluğu, eksikliği söyleyen sizsiniz. Kim ne söylerse söylesin,

zavallı kız acılar çekmiştir: Yoksa çocuk hiç zarar görmemiş, gerçekten dövülmemiş midir? Bizi yanıltmaya mı çalışıyorsunuz, nasıl görmezden geliriz bunu? Evet, Bay Spasoviç gerekli önlemleri almıştır; kesinlikle gözümüzü boyamaya kararlıdır: Ertesi gün çocuğun "oynadığını" ve "ders çalıştığını" söylüyor. Oynadığını pek sanmam! Tam tersine, şikâyet etmeye gitmeden önce kızı yokladığını söyleyen Bibina "kızın: 'Babacığım, babacığım!' diye hıçkıra hıçkıra ağladığına" tanıklık ediyor. Oh Tanrım, bu yaşta çocuklar ne kadar duygusal ve hassas olurlar! Olabilir, bedeni yara bere içinde, bir gün sonra oynamışsa ne çıkar bundan? Kızamıktan neredeyse öldü ölecek beş yaşında bir kız çocuğu görmüştüm, çok halsiz ve güçsüzdü, bu durumdayken bile kendisine söz verdikleri köpeği almalarını ve oyuncaklarını getirip yatağına koymalarını istiyordu: "Hiç olmazsa onları seyrederim." Spasoviç'in çocuğun yaşına adeta el koyması en ustaca manevrasıydı! Avukat o hep şımarık, kötü huylu, kusurlu, birkaç kez hırsızlık yaparken yakalanan, ruhunda gizliden gizliye ahlaksızlık barındıran bir kızın portresini çiziyordu bizlere, böylesine uzun uzadıya söz edilen bu varlığın sadece yedi yaşında bir çocuk olduğunu, yetişkin bir insanın bile dayanamayacağı, dokuz üvez dallı kırbaçla tam on beş dakika süren dayaklara maruz kaldığını tamamen unutarak esip savuruyordu. İnsan sormadan edemiyor: Bütün bunlar Bay Spasoviç'e ne sağlayacak? Zavallı çocuğun çektiği acıyı kabul etmemekte direnmesi, tüm çabasını ve ustalığını buna yoğunlaştırması, bizleri yanıltmaya çaba göstermesi neden? Niçin bunlara gerek duyuyor? Yoksa bunların tek nedeni avukatlık gururu mu? "Bakınız, müvekkilimi kurtarmakla kalmayacağım, bu davanın tam anlamıyla saçmalık olduğunu, babanın, kötü kızını sadece sopayla dövdüğü için suçlandığını göstereceğim." Kıza olan yakın ilginizi ortadan kaldırması gerektiğini daha önce söylemiştik zaten. İleride kullanacak yolları fazlasıyla olmasına karşın, çocuğun çektiği acıların –Tanrı korusun!– sizlerde insani duygular uyandıracağından çekiniyordu. Bu duygularınız da avukat için tehlikelidir: müvekkiline öfke duyabilirdiniz, bir an önce bu duyguları bastırması, konuyu başka yöne çekmesi, şakaya getirmesi, kısacası olanaksız gibi görünen yöntemlere başvurması gerekiyordu,

çünkü önümüzde, çocuğun acımasızca dövüldüğünü dürüstçe doğrulayan babanın tümüyle samimi, açık, şaşmaz bir itirafı bulunuyor:

"25 Temmuzda kızıma öfkelendim ve masadaki şu aletle (gösteriyor) kızımı dövdüm, şiddetle vuruyordum; *bu kez biraz uzun sürdü, kendimde değildim, bilincimi yitirmiştim, gelişigüzel vuruyordum.*" Bu sonuncu dayak sırasında sopaların kırılıp kırılmadığını bilmiyor, tek hatırladığı, bu kez kızını uzun süreli dövdüğüydü.

Aslında, bu ifadesine rağmen, baba soruşturmada kızına işkence yaptığı suçlamasını kabul etmemiş, 25 Temmuza kadar hep hafifçe cezalandırdığını söylemişti. Aklımdayken belirteyim, hafif ve ağır kavramı kişinin görüşüne kalmış bir meseledir: Yedi yaşındaki bir çocuğun yüzüne burnundan kan gelinceye kadar vurulması –bunu ne Kroneberg, ne de avukatı inkâr ediyor– şu ya da bu kişiye açıkça hafif ceza olarak gelebilir. Bununla ilgili Bay Spasoviç'in epeyce ilginç çılgınlıkları var, az buz değil hani, işte örnek:

> Duydunuz, dirsekteki izler kuşkuya yer yoktur ki dayak sırasında *yalnızca elle tutulduğu için oluşmuştur...*

Kulak verin beyler: "Yalnızca elle tutulduğu için"miş! Morluklar oluştuğuna göre, demek ki iyi tutmuş! Gerçi Bay Spasoviç bu yapılanların hoş şeyler olduğunu ileri sürmüyor tabii, ama alın size bir mantık yürütme daha:

> Bu cezanın olağanlıktan çıktığını söylüyorlar. Bizler olağan cezanın nasıl bir şey olduğunu belirleyebilseydik bu çok iyi bir tanımlama olurdu, ancak böyle bir tanımlama yoksa o zaman bunun olağandışı olduğunu söylemekte insan zorlanır, [Babanın *uzun süre, bilinçsizce, istenci dışında dövdüğünü itiraf etmesinden sonra!!!]* diyelim ki bu böyledir, ne anlama gelir peki? Bu, çoğu zaman çocuklara uygulanması olanaksız bir ceza biçimidir. Ama çocukların başına yine de olağanüstü olaylar gelebilir. Her gün uygulanan önlemlere benzemeyen ve normaline göre babanın daha sert önlemler alması gerektiği olağanüstü durumlarda, baba otoritesinin söz konusu olabileceğini ihtimal olarak görmüyor musunuz?

İşte, Spasoviç'in lütfedip kabullendiği şeyler bunlar. Bu acımasız dayağı, dolayısıyla, "normaline göre biraz sert önlemler" olarak görüyor sadece, ne var ki bu geri adım atışından bile pişmanlık duyuyor: Konuşmasının sonunda söylediklerinin hepsini geri alıyor ve şöyle diyor: "Baba mahkûm olacak, peki, hangi suçtan? Otoritesini kötü kullandığı için mi? 'Bu otoritenin sınırı nerededir?' Çocuğun bedenine zarar vermeden babanın hangi durumlarda ve ne kadar vurabileceğini kim belirleyecek?"

Yani ayaklarını kırmadan demeye mi getiriyor, nedir? Ayağı kırmadıktan sonra her şey yapılabilir, demek istediği bu mudur? Bu sözlerinizde ciddi misiniz Bay Spasoviç? Şu baba otoritesinin sınırının nerede olduğunu ve "babanın hangi koşullarda ve ne kadar vurabileceğini" cidden bilmiyor musunuz? Eğer bilmiyorsanız, bu sınırın nerede olduğunu ben söyleyeyim! "Kusurlarına" rağmen (pekâlâ, başka yöntemlerle düzeltilebilecek kusurlardır bunlar) tümüyle sorumluluk duygusundan yoksun yedi yaşındaki bir kızı, evet, Bay Spasoviç, sizden de, bizden de, burada duruşma salonunda bulunan ve kızı handiyse yargılayan, ayıplayan herkesten de çok daha temiz ve günahsız, şu melek yüzlü varlığı, 9 üvez dallı "kırbaçla" *dövmek* olmaz diyorum; sıradan bir köylü kadını, bir yanaşmayı neredeyse çıldırtacak duruma getiren, "Babacığım, babacığım!" çığlıklarına aldırmadan tam on beş dakika dövmek ve nihayet babanın itirafına göre: "Uzun süre dövdüm, bilinçsizce, kendimde değildim, neresine denk gelirse!" demek olmaz Bay Spasoviç, *istencim dışında* demek olmaz, çünkü her öfkenin bir sınırı vardır; hele hele yedi yaşında, sorumluluk duygusu olmayan bir yavruya bir kuru erik için, şiş örgüsünü kırdığı için öfkelenmenin bir sınırı vardır! Evet, mahir avukat, her şeyin bir haddi hududu vardır; bunları belli bir niyetle söylediğinizi, sırf müvekkilinizi kurtarmak amacıyla tüm hünerinizi kullanarak yalan yollara başvurduğunuzu bilmeseydim o zaman sizin için bir de şunu eklerdim: her çeşit "heyecanın" ve avukatlık "duyarlılığının" da bir sınırı vardır ve bu sınır, bu denli çılgınlıklara varmamanızdır! Siz bu sınırı aştınız Bay Avukat, yazık ki siz, müvekkiliniz için kendinizi harcamışsınız, size yol yordam göstermek, hadden huduttan söz etme hakkım yok, ama bu büyük özverinize şaşıyorum sadece!

V
Çılgınlığın Son Perdesi

Ne var ki Bay Spasoviç meseleyi "babanın haklı öfkesine" getirirken saçmalığın doruklarına tırmanıyor:

> Kızın diğer kusurlarıyla el ele giden bu kötü alışkanlığı [yani hırsızlığı] ortaya çıktığı zaman baba da onun bu *kabahatini* öğrenince gerçekten büyük bir öfkeye kapılmıştır. *İçinizden her birinizin böyle bir öfkeye kapılacağını* sanıyorum. Şiddetli, ancak *hak ettiği için* çocuğunu cezalandırdı diye babayı mahkûm etmek aileye olduğu gibi, devlete de zarar verir, çünkü devletin güçlü olması sağlam, sağlıklı ailelere bağlıdır... Baba sinirlenmişse kendi açısından haklıdır...

Burada durun Bay Avukat, sizi "kız hırsızlık yapıyordu" dediğiniz için durdurmuyorum; gelin, "baba öfkesinin haklılığına" biraz girelim. Üç yaşından beri İsviçre'de, De Komba'nın yanında eğitim gören kızın orada ahlakının bozulduğunu, kötü huylar edindiğini mi iddia ediyorsunuz? Bu yaşlarda bir çocuk kötü alışkanlıklar edinmiştir diye nasıl suçlanır ve bu durumda babanın haklı öfkesinden kesin olarak nasıl söz edilebilir? Düşüncemi sorarsanız, bu davada çocuğun sorumluluk duygusu gelişmemiştir, kötü alışkanlıkları olduğunu varsaysak bile, siz ne derseniz deyin, yedi yaşında bir çocuğun yaptıklarıyla sorumlu olduğunu tartışamazsınız. Bu kötü alışkanlığı sezecek kadar zekâsı gelişmemiştir daha. Dinleyin, yedi yaşındaki bir çocuktan daha akıllı olmamıza rağmen bizler de, belki siz de Bay Spasoviç, kutsal insanlar değiliz. Siz nasıl oluyor da küçücük bir çocuğa kendinizin bile taşıyamayacağı bir sorumluluğu yükleyebiliyorsunuz! "Ağır ve taşınması çok güç yükler vuruyorlar sırtına!"[21], evet, bu sözü hatırlayın! Çocuklarımızı düzeltmek zorunda olduğumuzu söyleyeceksiniz. Bakın: Kendimizi onların üstünde görmeyelim, onlardan kötüyüz bir kere. Çocuklarımıza daha iyi olmaları için bir şeyler öğretirsek, onlar da bize çok şey öğreteceklerdir ve onlara yakınlaşmamız bizleri de düzeltecek, iyi in-

21 İncil'den.

sanlar yapacaktır. Aramızda olmaları yüreklerimizi arındıracak, bizleri insan haline getirecektir. Bu yüzden onları sevmemiz, melek yüzlerine sevgiyle bakmamız, kötü alışkanlıkları olsa bile, masumluklarına, sorumluluk bilincinden yoksun olmalarına ve acınası savunmasızlıklarına anlayışla yaklaşmamız gerekir (hiç değilse onlara bir şey öğretirdik). Gelgelelim siz tam tersini yapıyorsunuz; yüzüne vurulmasını, babanın çocuğu dövmesini, akıttığı kanı haklı görmekle kalmayıp çocuğu incitmediğini öne sürüyorsunuz. Çocuğun burnunda bir yara kabuğu vardı, bakın bu konuda neler söylüyorsunuz:

> Belki de atılan tokatlar burun deliklerindeki sıracalı bir yara nedeniyle kanamayı hızlandırmıştır; bu asla yeni bir yara değildir: *Yara ve çürük olmasaydı kan daha geç boşanırdı.* Öyleyse kan Kroneberg aleyhine kendi başına bir delil oluşturmaz. *Vurduğu anda çocuğun burnundan kan geldiğini hatırlamayabilir, hatta bilmeyebilirdi.*

"Hatırlamayabilirdi, bilmeyebilirdi..." Ne yani, Kroneberg'in kasten yaralı bölgeye vurduğunu mu düşünüyorsunuz? Elbette bilemezdi. Böylece siz, çocuğunun hastalığından babanın haberi olmadığını göstereceksiniz, oysa ona çocuğunu dövme hakkı tanıyorsunuz. Babanın tokat atmasının incitici bir yanı olmadığını ileri sürüyorsunuz. Evet, bu, yedi yaşındaki bir yavruyu belki de üzmez, ama peki tahkire ne demeli? Bay Avukat, konuşmalarınızda kalbi yaralayan, tinsel acıları hiç ağzınıza almadınız; sürekli fiziksel acılardan söz ettiniz. Neden çocuğun yüzüne vurulmuştur peki? Bu korkunç öfkenin sebebi ne? Yoksa çocuk azgın bir suçlu muydu? Bu zavallı çocuk, bu suçlu çocuk hemen koşup oğlanlarla haydutçuluk oynayacak, öyle mi? Burada söz konusu olan küçücük bir çocuk, sadece yedi yaşında bir çocuk; burada dikkate alınması gereken nokta bu, siz kalkıp, sürekli hayallerden söz ediyorsunuz! Bir çocuğu yürekten yaralamanın ne anlama geldiğinden haberiniz var mı? Kalpleri masum bir sevgiyle doludur, neredeyse bilinçsizcedir, ama bu dayaklar acı veren bir şaşkınlığa ve gözyaşlarına neden oluyor. Tanrı bunları yukarıdan gö-

rüyor, hesap soracaktır. Çocuk belleği hiçbir zaman suçu algılayacak güçte değildir. Dövülen, itilip kakılan küçük çocukları hiç gördüğünüz, duyduğunuz oldu mu, yabancı kötü ailelerin arasında kahredici bir hayat sürme zorunda bırakılan yetim çocukları? *Küçücük yumruklarıyla göğsünü döve döve*, ne yaptığını, suçunun ne olduğunu bilmeyerek, neden kendisine eziyet ettiklerini asla anlamayarak, ama sevmediklerini çok iyi hissederek, kimseler görmesin diye bir köşeye büzülüp sessiz sessiz ağlayan, parmaklarını acıtırcasına sıkan zavallı bir çocuk gördünüz mü? (Evet, parmaklarını kırarcasına sıkan, ben gördüm.) Bay Kroneberg'i şahsen tanımıyorum, ruhuna, kalbine, ailesine girmek istemiyorum, çünkü onu tanımadığım için büyük haksızlık yapabilirim, bu yüzden, Bay Avukat, yalnızca sizin sözlerinizden ve verdiğiniz bilgilerden yola çıkarak yargıda bulunabilirim. Konuşmanızda onun "kötü bir eğitimci olduğunu" söylemiştiniz; bence deneyimsiz, daha doğrusu alışık olmadığımız bir baba tipi. Biraz açayım. Doğdukları günden itibaren üzerine titrediğimiz, ayrı düşmediğimiz bu küçücük varlıklar ruhumuza girerler, yüreğimize yerleşirler ve sonra onlarla ömür boyu her gün, her saat ruhsal beraberliğimizi sürdürürüz. İşte bu ailedir, işte bu kutsallıktır! Aile *yaratılır*, öyle ısmarlama edinilmez, hiçbir hak, hiçbir sorumluluk hazırdan kazanılmaz, hepsi kendiliğinden, birinden ötekine akarak gerçekleşir. Ancak o zaman sağlamlıktan ve kutsallıktan söz edilebilir. Aile aralıksız bir çabayla, sevgiyle yaratılır. Gerçi müvekkilinizin iki *mantıksal* hata yaptığını (sadece mantıksal mı?) itiraf ediyorsunuz; işte onlardan biri:

> ... aşırı davrandı; bir vuruşla, çocuğun içine uzun zamandır yerleşen, gelişen tüm kötülüğü bir anda ortadan kaldıracağını sandı. Oysa bu yapılamaz, yavaş hareket etmek, sabırlı olmak gerekir.

Yemin ederim bu sabrı uzun sürmezdi, çünkü bu yavru henüz yedi yaşındaydı! Evet, Bay Avukat, konuşmanızda ve görüşlerinizde hiç lafını etmediğiniz yedi yaş... "Hırsızlık yapıyordu, çalıyordu!" diye bağırıyorsunuz.

25 Temmuzda baba yazlığa geliyor ve bir sürprizle karşılaşıyor, çocuğun Jezing'in kutusunu kurcaladığını, örgü şişini kırdığını (sadece şişi, kilidi değil) ve paralara *ulaştığını* ilk kez öğreniyor. Bilmem beyler, kızın böyle bir davranışına insanın kayıtsız kalması mümkün mü? "Neden?" diye soracaklardır, "bir iki kuru erik ve şeker için böyle bir ceza ağır değil mi?" Yo, kuru erikten şekere, şekerden paraya, paradan değerli kâğıtlara kadar uzanır bu iş.

Size küçük bir anekdot anlatacağım, Bay Avukat. Ağır bir işte para kazanan bir baba masa başında oturuyor. Benim gibi bir yazardır, yazıyor. Kalemini masaya koymuş, düşünürken kızı yaklaşıyor, altı yaşında, babasına bir bebek almasını söylüyor, sonra da bir at arabası, gerçek atların çektiği bir araba; bebeğiyle, dadısıyla arabaya binecek ve dadısının torunu Daşa'ya gideceklerdir. "Babacığım, şunu şunu da al!" diye isteklerini bir bir sıralıyor. İsteklerinin sınırı yoktur, bütün bunları odasında bebeğiyle oynarken hayal ediyor. Altı yaşlarındaki bu yavruların hayalleri ne kadar geniştir, ne güçlüdür! Çok güzel bir şeydir, gelişimin göstergesidir. Baba gülümseyerek kızını dinledikten sonra yarı şaka yarı üzüntülü şöyle diyor:

"Ah Sonyam, istediklerinin hepsini alırdım ya, param yok, paranın nasıl zor kazanıldığını bilemezsin yavrum!"

Kız ciddi ciddi, sanki bir sırrı açıklıyormuş gibi:

"Bak babacığım!" diyor, "sen ne yap, biliyor musun, kovamı küreğimi al, ormana git, bir çalının dibini kaz, böylece para bulursun, hepsini kovaya doldurup eve getirirsin."

Bu kızın çok zeki olduğuna inanmanızı isterim, ama para kazanmanın yolunu böyle biliyor kızcağız.

Siz acaba, yedi yaşındaki bir çocuğun, altı yaşındaki bu çocuğun para anlayışından çok mu uzaklarda olduğunu sanıyorsunuz? Paranın elbette bir ağacın dibinden çıkarılmayacağını biliyordu, ama hangi kurallara göre, nasıl kazanıldığını, değerli kâğıtların, hisse senetlerinin ne olduğunu sanmam ki bilsin. İnsaf edin, Bay Spasoviç! "Çocuk paraya *ulaşmıştı*" demek nasıl mümkün olabilir? Bu ifade ve kavram yalnızca paranın ne olduğunu ve nasıl kullanıldığını bilen yetişkin bir hırsız için kullanılabilir. Kız parayı almış olsa bile bu, asla hırsızlık amacıyla değil-

dir, bir çocuk yaramazlığıdır, aynı kuru erikte olduğu gibi, çünkü paranın ne olduğundan haberi yoktur. Siz de kızın değerli kâğıtlara ulaştığını söylüyor, "bu, devleti tehdit eder!" diye çığlığı basarak bizlere ahlak dersi vermeye kalkışıyorsunuz. Olur mu, böyle bir yaramazlık yaptı diye, zavallı kızın maruz kaldığı dayağı *adil ve haklı* görmeyi kabul etmek nasıl mümkün olabilir? Hayır, çocuk para aramıyordu, asla para almamıştır. Sadece paraların bulunduğu kutuyu karıştırmış, örgü şişini kırmış, hiçbir şey almamıştır. Allah aşkına, paraya ihtiyacı yoktu ki! Paraları alıp, ne yani, Amerika'ya falan mı kaçacaktı, yoksa demiryollarında imtiyaz mı satın alacaktı? İkide bir değerli kâğıtlardan söz ediyorsunuz: "Şekerle değerli kâğıtların arası uzak değil" diye. Öyleyse kâğıtların önünde neden duraksadı?

Ee, Avukat bey, bunlar ipin ucunu kaçırma değil mi?

"Kız kusurludur, içinde saklı kalmış kötü huylar vardır..."

Siz daha bekleyin durun savcılar! Bu tablonun tüyler ürperticiliğini, dayanılmazlığını hissedecek biri çıkmayacak mı? Küçücük bir kız milletin önüne çıkarılıyor, ciddi, ağırbaşlı, insancıl kişiler çocuğu yerin dibine batırıyorlar ve yüksek sesle: "İçinde gizli kalmış kusurlar!" diye bağırıyorlar. Kızın kusurunu anlamaması ve "Je suis voleuse, menteuse" demesi neye yarar? Bu sizin değerlendirmeniz, bu inanılmaz, dayanılmaz bir sahteliktir, yalandır! Onun "paraya ulaştığını, hırsızlık" yaptığını kim söyleyebilir, kim böyle bir hükme varabilir? Bu sözler küçücük bir çocuk için söylenebilir mi? Salona karşı "gizli kusurlar" diye bağırmak neden, niçin karalıyorlar küçücük bir kızı? Ölene kadar izi kalacak çamur atmanın ne yararı olacak? Oo, siz de Bay Avukat, bir an önce müvekkilinizi kurtarmak için acele edin, hiç yoksa perdeler kapanır, bizleri bu dehşet izlenceden kurtarmış olursunuz! Ama bu küçük çocuğa acımayı hiç değilse bize bırakın; suçlu olduğuna inanıyormuş gibi ciddi tavırlar takınarak onu yargılamayın! Merhamet bizim hazinemizdir, toplumdan bu duyguyu silmek, yok etmek vicdansızlık olur. Toplum zayıflara, eziyet görenlere merhametini esirgediği zaman kendi de kötü olacaktır: Ruhunu yitirecek, kalbi nasır bağlayacaktır, ahlakı bozulacak, verimsizleşecektir.

"Evet, merhameti sizlere bıraksam, sizin gibiler, aşırı merhametinizden müvekkilimi mahkûm edersiniz."

İşte, durum bu!

VI
Aile ve Kutsallığımız. Yeni Bir Yöntem Üzerine Son Sözler

Bay Spasoviç konuşmasını bağlarken isabetli sözler ediyor:

> Sonuç olarak, Kroneberg'in iddianamesinin tamamen gerçekdışı verilere göre düzenlendiğini söylemekte yarar görüyorum; yani size yöneltilen soruların asla yanıtı yoktur.

Bakın, bu akıllıca, işte bu, davanın özüdür; davanın tüm sahteliği buradadır, ama Spasoviç bu konu üzerinde cafcaflı laflar ediyor: "Sanıyorum, ailenin varlığını, baba otoritesinin varlığını hepiniz kabul edersiniz..." Daha önce, "devlet, sağlıklı aileler üzerinde kurulduğu için güçlüdür!" diye bas bas bağırıyordu.

Yeri gelmişken, bu konu üzerinde bir çift söz söylememe izin verin.

Biz Ruslar genç bir halkız; bin yıldır var olduğumuz halde yeni yeni yaşamaya başladık, büyük gemi büyük sularda yüzer. Yeni, genç bir halkız, bizde yalan tutkulardan tapınaklar yoktur. Tapınaklarımızı gerçekten kutsal oldukları için severiz; *Ordre*'ı korusunlar diye savunmuyoruz. Tapınaklarımız getirdiği fayda nedeniyle değil, inancımızdan ayakta duruyor. Paganizmin son dönemlerinde, kendileri bile tanrılardan saymadıkları putların peşinden giden antik dönem rahipleri gibi inanmadığımız kutsallıkları savunmayız. Tek tapınağımız bile, gerçekten sağlıklı olan özgür araştırmalardan ürkmemelidir. Ailenin kutsallığını severiz, devlet onun üzerinde öyle sağlam duruyor diye değil, gerçekten kutsalsa. Ailemizin sağlamlığına inanırken zaman zaman diz boyu yalanlar, kara çalmalar yaşansa da korkmayacağız, anne baba otoritesinin maskesi kaldırılsa da, kötü kullanımı denetim altında tutulsa da korkmayacağız. Yalan tutkularla dolu bir egemenliğini savunmayacağız. Aslında kutsal aile o kadar sağlamdır ki asla sarsılmaz, tersine, gittikçe daha bir kutsallaşır. Ancak her şeyin bir sınırı vardır ve bunu anlamaya hazırız. Hukukçu değilim, ama Kroneberg davasındaki müthiş yalanı, sah-

teliği görmezden gelemem. Ortada işlenmiş kesin bir suç bulunmasına rağmen burada her şey bir düzmece, doğru olan bir tek nokta yok. Bay Spasoviç, sorunun konuş tarzından söz ettiği yerde, yerden göğe haklı, ne ki hiçbir şeyi çözmüyor bu. Yasadaki boşlukların doldurulması ve toplumumuzun özellikleriyle yeteri kadar uyuşması için yasalarımızın derinliğine ve *bağımsız* biçimde gözden geçirilmesi bu noktada kaçınılmaz belki de. Burada neyin gerekli olduğuna karar veremem, hukukçu değilim.

Ama ne olursa olsun söylemeden duramam: Evet, avukatlık seçkin, güzel bir meslektir, mükemmel bir kurum olduğuna kuşkum yok, ama bir bakıma hüzün verici bir yanı da var. Başta söylemiştim, tekrar ediyorum: Sanırım hukukçu olmadığım için böyle düşünüyorum, bütün sıkıntım burada. Bana her şey akıl cambazlığının, yürek katılığının yeni bir yöntemi gibi geliyor; gerektiği ölçüde her çeşit sağlıklı duyguyu bozmanın, isteklerimiz ölçüsünde her çeşit kastın, fütursuzluğun, cezasız kalmanın sürüp giden bir yöntemi bu; evet, hiç alışık olmadığımızdan ve sürekli alkışladığımız bir ilke ve kahramanlık katına yükselttiğimiz bir yöntem... Ne o, avukatlık kurumuna, yeni mahkemelere mi saldırıyorum yoksa? Tanrı korusun, niyetim bizlerin biraz daha iyi insanlar olmasıdır sadece. Çok alçakgönüllüce bir istek benimki, ama ne yazık ki ülküsel boyutta bir istek!.. İflah olmaz bir idealistim; kutsallığı arıyorum, seviyorum kutsallığı, yüreğim bunları arzuluyor; çünkü yaradılışım böyle; kutsallık olmadan yaşayamam; ancak kutsallığın bir damlacık da olsa daha kutsal olmasını isterdim, yoksa onlara tapmaya değer miydi? Öyle ya da böyle, bu üzücü konuyu ölçüyü kaçıracak biçimde uzun tutarak şubat Günlüğümün havasını bozmuş oldum; ama inanın bu dava beni çok sarsmıştı. Ancak *il faut avoir le courage de son opinion.*[22] Bu, zekice bir Fransız özdeyişi, sanırım yolunu şaşırmış zamanımızda sorularına yanıt arayan pek çok kişiye ışık tutabilir...

22 Düşüncenin arkasında durmak gerekir.

MART

Birinci Bölüm

I
"Gerçeklik İyi Olsun da, Varsın Ülküler Kötü Olsun" Görüşü Doğru mu?

Bay Gamma'nın[1] "köşesinde" (*Golos*, sayı 67) şubat Günlüğümdeki halkla ilgili sözlerim üzerine şöyle bir eleştiri okudum:

> Her nasılsa, aynı yazarın bir ay içinde halkımızla ilgili birbiriyle bütün bütüne çelişen iki görüşüyle karşılaşıyoruz. Bu bir vodvil değildir, ama gezici bir sergi tablosudur: Canlı organizma üzerine hüküm vermektir, kişinin bedeninde bıçak çevirmekten farkı yoktur. Gerçek ya da hayali çelişkileri nedeniyle Bay Dostoyevski halkın "nasıl olduğuna göre değil, nasıl olmayı istediğine göre" bizleri düşünmeye davet ederek işin içinden sıyrılmaya çalışıyor. "Bakınız, halkımız aslında işe yaramazın tekidir; buna karşılık ülküleri iyidir. Ülküler güçlü ve kutsaldır ve halkı yüzyıllar boyu çektiği acılardan kurtarmıştır" türünden arka çıkmalar sağlıklı değildir. Cehennem de hayırlı amaçlar için yaratılmıştır ve "eyleme dökülmeyen inancın ölü olduğunu" Bay Dostoyevski de çok iyi bilir. Bu ülküler nereden bilinir olmuştur? Gerçeklik inançlara zıt düşüyor ve bu ülküleri hak etmiyorsa bu durumda hangi kâhin ya da insanın iç dünyasını bilen bir ruh-

1 "Gamma" diye adlandırma alaycı bir ifade için söylenmiştir.

bilimci bu ülkülerin derinliğine inebilir ve onları kavrayabilir? Bay Dostoyevski: "Halkımız birazcık sinir bozucudur, ama ağzına içki sürmez" diyerek halkımızı bir çeşit hoşgörüyor. Buradan şöyle bir ahlak dersi çıkarılabilir: "Gerçekler iyi olsun da, ülküler kötü olsun varsın!"

Bay Gamma'nın bu alıntısında en dikkat çekici soru: "Bu ülküler (yani halkın ülküleri) nereden bilinir olmuştur?" sorusudur. Bu soruya yanıt vermeyi kesinlikle reddediyorum, çünkü bu konuda kendisiyle ne kadar tartışırsak tartışalım asla uzlaşmaya varamayız. Bu çok uzun, bizler için de çok önemli bir tartışma konusudur. Halkın ülküleri ya vardır, ya da hiç yoktur; ama bizler için ölüm kalım sorunudur bu. Bu tartışma zaten uzun zamandan beri yapılmaktadır ve takılıp kalınan nokta, bu ülkülerin kimine güneş gibi aydınlatıcı gelmesi, kiminin de tamamen görmezden gelmesi, görmeyi kesinlikle istememesidir. Kim haklı, buna karar verecek olan biz değiliz, ama çok kısa zamanda çözülebilir. Bizde "yaşatılacak bir şey olmadığı için korunacak bir şeyimizin olamayacağı" anlamında sesler duyulmaktadır son zamanlarda. Gerçekten ülkülerimiz yoksa, kendini paralamaya, bir şeyleri korumaya değer mi? Eh, bu düşünce rahatlatıyorsa, kolay gelsin, ne diyeyim?

"Bakınız, halk aslında işe yaramazın tekidir, yalnızca ülküleri iyidir." Ne böyle bir tümce kullandım, ne de böyle bir düşünce dile getirdim. Sırf bu konuyu açıklığa kavuşturmak için Bay Gamma'ya yanıt vereceğim. Tam tersine, halkımızın arasında kutsal insanların olduğunu, ayrıca onların ışık saçıcı olarak yolumuzu aydınlattıklarını belirttim. Evet, vardır, sayın yazar, gerçekten vardır ve onları görebilenler de çok mutludurlar. Benim burada, yani özellikle bu sözlerimde anlaşılmayacak en ufak bir nokta bulunmadığını sanıyorum. Kaldı ki anlaşılmazlık, her zaman yazarın anlaşılır olmamasından kaynaklanmaz; bazen karşıt nedenler de söz konusu olabilir.

Yazınızı bitirirken dem vurduğunuz: "Gerçekler iyi olsun da, varsın ülküler kötü olsun!" ahlak dersine gelince, bu isteğin tümüyle olanaksız olduğunu belirtmek isterim. Ülküler olmadan, daha doğrusu en iyisinden istekler olmadan hiçbir biçimde

iyi gerçekler ortaya çıkmaz. Hatta bunun rezilliğin âlâsı olduğunu söyleyebiliriz. Oysa benim hiç değilse bir şansım var: Şu an çekici bir görüntü vermese de, bilinçli bir istekle daha iyi olmak (yani iyi ülkülerle), zamanla gerçekten toparlanmak ve iyi olmak mümkündür. "Kötü" ülkülerle, başka deyişle kötü isteklerle daha iyi olmak şeklindeki varsayımınız gibi olanaksız değildir hiç yoksa.

Sözlerimin sizleri kızdırmadığını umarım, Bay Gamma. En iyisi herkes kendi görüşlerinde kalsın, çözümü bekleyelim, inanın, çözüm o kadar uzak değildir belki.

II
Asırlık Kadın

Bir hanımefendinin geçenlerde bana anlattığı bir olayı aynen aktarıyorum:

Sabah çok geç kalkmıştım, evden çıktığımda neredeyse öğlen olmuştu, aksi gibi çok işim vardı. Nikolayevski Sokağında birbirine yakın iki yere uğramam gerekiyordu. Önce büroya uğradım, binanın kapısında çok yaşlı, beli iyice bükülmüş bir kadın gördüm; elinde bir baston vardı; yaşını tam çıkaramadım; kapıya yaklaştı ve köşedeki kapıcıya ait iskemleye çöktü. Aslında önünden öylesine geçip gitmiştim, bir anlık görünmüştü bana.

On dakika sonra bürodan çıktım; iki apartman ötedeki bir mağazada geçen hafta kızım Sonya için bot ayırtmıştım, oraya doğru yürüdüm, az önceki yaşlı kadının, bu kez bu binanın kapısında oturduğunu gördüm; yine kapıda bir iskemleye oturmuştu, bana baktı, ona gülümsedim, mağazaya girip botları aldım. Nevski Bulvarına doğru yürüdüm, aradan iki üç dakika ancak geçmişti ki benim yaşlı kadının yine bir apartmanın önünde oturduğunu gördüm; bu kez iskemleye değil, bir çıkıntıya oturmuştu. Elimde olmadan birden önünde durdum: Geçtiği her binanın önünde oturup dinlenmesi dikkatimi çekmişti.

Yaşlı kadına: "Yoruldun mu?" diye sordum.

"Yoruluyorum, bir tanem, hep yoruluyorum. Baktım ki hava güzel, güneş iyi ısıtıyor, torunlarıma öğlen yemeğine gideyim dedim."

"Sen nine, yemeğe mi gidiyorsun?"

"Yemeğe, bir tanem, yemeğe."

"Ama bu gidişle yetişemezsin."

"Yo, yetişirim, biraz yürürüm, dinlenirim, kalkarım, yine yürürüm."

Onu dikkatlice izliyordum, müthiş ilgimi çekmişti. Ufak tefekti, temizdi, ama elbisesi eskiydi; esnaftan olmalıydı, yüzü uçuk sarıydı, bütün yüz kemikleri açık seçik görülüyordu, renksiz dudakları mumya gibiydi. Oturduğu yerden gülümsüyor, güneş doğrudan ona vuruyordu.

Hafiften takılarak:

"Herhalde çok yaşlısındır, nine" dedim.

"Ah, tatlı kızım, *sadece* 104 yaşındayım (şaka yapmıştı), ya sen nereye gidiyorsun?"

Bana bakıyor ve gülüyordu, yanılmıyorsam, biriyle konuşması onu çok sevindirmişti, yüz yaşındaki bir kadının –sanki ona gerekiyormuş gibi– bu ilgisi, nereye gittiğimi sorması bana tuhaf görünmüştü.

"Bak, nine" dedim gülerek, "kızıma mağazadan bot satın aldım, eve dönüyorum."

"Ay, ne ufacık pabuçlar! Kızın çok mu küçük? Senin için daha iyi. Başka çocukların var mı?"

Bana bakıyor, sürekli gülüyordu. Gözleri bir ölününki gibi donuktu; ama gözlerinden sanki parlak bir ışığın yayıldığını hissettim.

"Nine, istersen sana beş kapik vereyim, kendine ekmek al!" Parayı uzattım.

"Ne yapı'cam bu parayı? Neyse, sağ ol, paranı alacağım."

"Al, nine, kusura bakma!" Aldı. Para isteyenlerden olmadığı belliydi, bu düzeye gelmemişti; parayı güzelce almıştı, ama asla sadaka gibi değil, sanki incelikten, kalbinin iyiliğinden... Aslında yaşlı bir kadınla, kendisiyle birinin ilgilenmesi hoşuna gitmişti belki: Hem konuşuyorlar, hem de sevgi gösteriyorlar!

"Hadi, hoşça kal!" dedim nineye. "Sağlıkla git!"

"Gideceğim, tatlı kızım, gideceğim. Sen de torununa git!" Yaşlı kadın şaşırmıştı, öyle ya, kendisi gibi herkesin torunu olduğunu sanıyordu. Ayrıldım ve son kez baktım ona, güçlükle doğrulmuştu, bastonunu yere vurarak sokakta ağır ağır yürümeye başladı. "Öğlen yemeğine" gidene kadar, belki de on kez böyle oturup dinlenecekti. Nereye gidiyordu acaba? Çok ilgimi çekmişti kadıncağız.

Bu öyküyü sabah dinlemiştim, daha doğrusu öykü değil, asırlık bir kadınla karşılaşma sırasında edinilen bir izlenimdi bu (yüz yaşında, hem de hayat dolu birini insan ne zaman görebilir gerçekten!), sonra bu olayı tamamen unutmuştum, gecenin geç vaktinde, dergide bir yazıyı okuyup masaya bıraktıktan sonra birden yaşlı kadını hatırladım, nedendir bilinmez, birden yaşlı kadının yakınlarına öğlen yemeğine gidişi canlandı gözümde. Farklı, ama gerçeğe yakın bir tablo ortaya çıkmış olabilir. Şöyle:

Torunu, belki de torununun oğlu da vardır, aslında hepsine torun diyordur, herhalde bir esnaf ailesi olmalı, yoksa öğlen yemeğine onlara gitmezdi, bodrum katında yaşıyorlardır ve berber dükkânı kiralamışlardır belki, kuşkusuz, geçim sıkıntısı çekiyorlardır, ama yoksul değillerdir, geçinip gidiyorlardır işte. Yaşlı kadın, sanırım, saat ikiye doğru ancak varabilmiştir. Onu beklemiyorlardır, ama güler yüzle karşılamışlardır.

"A, bakın Marya Maksimovna gelmiş, gir, gir lütfen, Tanrının kulu!"

Yaşlı kadın gülümseyerek girmiştir içeri. Kapı çıngırağı tiz sesle bir süre çalmıştır. Torunu berberin eşi olmalı, berber yaşlı değildir, otuz otuz beş yaşlarında, mesleğine göre ağırbaşlı biridir, oysa berberlik ciddiyetten uzak bir meslektir. Yeleği de pomattan her zaman blin gibi yağ bağlıdır kuşkusuz; nedendir bilmem, ama "berberleri" hep böyle görmüşümdür; ceket yakaları adeta una bulanmış gibidir. Biri oğlan, ikisi kız üç küçük çocuk doğru büyük ninelerine koşmuştur. Çok yaşlı kadınlar genellikle her zaman çocuklarla iyi anlaşırlar: Onlar da çocuk gibi olmak isterler; bazen tam çocuk olurlar. Yaşlı kadın hemen oturmuştur; bir konuk ya da iş dolayısıyla gelen 40 yaşlarında, ev sahibinin

tanıdığı biri gitmek için kapıya yönelmiştir, yeğeni, yani kız kardeşinin torunu da evde kalmaktadır; delikanlı 17 yaşındadır ve matbaaya girmek istiyordur. Yaşlı kadın haç çıkardıktan sonra oturmuş, konuğa bir göz atmıştır.

"Ah, çok yoruldum! Evinizdeki bu çocuk da kim böyle?"

Konuk: "Ben mi?" demiştir gülerek. "Ah, Marya Maksimovna, beni nasıl tanımazsınız? Sizinle ormana mantar toplamaya giderdik. Üç yıl, hatırlamadınız mı?"

"A, sen misin? Tanıyorum seni, seni dalgacı çocuk. Hatırladım da adını unutmuşum işte, kim olduğunu çıkaramadım. Ah, bugün üzerimde nedense bir tuhaflık var, çok yoruldum".

Şakayı elden bırakmayan konuk: "Saygıdeğer Marya Maksimovna, öğrenmek isterim, boyunuz neden uzamıyor?" diye takılmıştır.

"Git başımdan!" diyerek gülmüştür yaşlı kadın, halinden memnun görünüyordur.

"Marya Maksimovna, ben iyi bir adamım."

"İyi insanlarla konuşmak hoştur. Ah, nedense nefesim tıkanıyor. Seryojenka'nın paltosu tamam mı?"

Yaşlı kadın yeğenini işaret etmiştir. Yeğen herhalde iri yapılı, güçlü bir delikanlıdır. Otuz iki dişini göstererek sırıtmış, daha yakınına gelmiştir, üzerinde yeni gri paltosu vardır ve içi içine sığmıyordur. Heyecanı ancak bir hafta sonra geçecek gibidir, şimdi her dakika aynada kendini seyrediyor, paltosunun kol kapaklarını, yakalarını inceliyor ve kendine özel bir saygı duyuyordur.

Berberin karısı hızlı hızlı: "Bana bak!" demiştir. "Dön bakayım şöyle. Maksimovna baksana ne güzel bir şey almışız! Tam altı ruble, Prohoriç'ta daha ucuz, ama almaya değmez, 'pişman olursunuz' demişlerdi, şu paltoyu giy giyebildiğin kadar, eskime meskime bilmez... Şu kumaşa baksana! Dön bak'im! Şu astara bak, ne kadar sağlam! Dön şöyle! Böylece paralar tükeniyor, Maksimovna, gitti paralarımız!"

Yaşlı kadın duygulanmış, güçlükle nefes alarak herhalde şöyle demiştir:

"Ah anam, dünyada şimdi her şey ne kadar pahalı! Bunları demeseydin, beni üzmeseydin be yavrum!"

"Ee, yeter artık!" diye araya girmiştir ev sahibi. "Şimdi ye-

mek zamanı. Neyin var, Marya Maksimovna? Bugün çok solgun görünüyorsun, çok yoruldun herhalde."

"Ah, benim akıllı oğlum, tabii yoruldum. Hava sıcak, güneşli, dedim şunlara bir uğrayayım... Yatıp da ne yapayım! Ah, yolda genç bir bayana rastladım, çocuklarına pabuçlar almış. Bana: 'Neyin var nine' dedi. 'Yoruldun mu? Şu beş kapiği al, francala alırsın.' Biliyor musun, parayı aldım."

Ev sahibi endişeyle: "Önce biraz dinlen! nine!" demiştir. "Bugün nefesin biraz tuhaf."

Herkes gözlerini birden ona çevirmiştir. Yaşlı kadının yüzü sararmış, dudaklarının rengi kaçmıştır. O da odadakilere bakmıştır, ama donuk gözlerle.

"Bakın, düşünüyorum... çocuklara çörek... beş kapik..."

Yaşlı kadının ağzından zorlukla çıkan kelimeler birden kesilmiştir, yeniden derin bir nefes almıştır. Beş altı saniye kadar tam bir sessizlik olmuştur.

Ev sahibi eğilerek: "Ne oldu nine, neyin var?" diye sormuştur endişeli.

Ama yaşlı kadından bir yanıt gelmemiştir; odaya yine beş altı saniye kadar derin bir sessizlik çökmüştür. Yaşlı kadın iyice sararmış, avurtları birden çökmüştür sanki. Gözleri donuklaşmış, gülümsemesi dudaklarında donmuştur; çevresine görmeyen gözlerle bakıyordur artık.

Arkadan duyulur duyulmaz bir sesle konuk: "Papaz çağırsaydık!" diye telaşla mırıldanmıştır.

"Evet, evet, acele etmeliyiz!" diye bağırmıştır ev sahibi.

Berberin karısı telaş ve endişeyle:

"Nine, nine!" diye çığlığı basmıştır, ama nine hareketsizdir; başı yana düşmüştür, masanın üzerinde kalan sağ elinde beş kapik tutuyordur, sol kolu da altı yaşındaki torunoğlu Mişa'nın omzundadır. Çocuğun şaşkınlık ve korkuyla açılan gözleri büyük ninesine takılı kalmıştır.

Ev sahibi sonunda: "Öldü!" demiştir ciddi, ölçülü bir sesle. Kadının üzerine eğilerek haç çıkarmıştır.

Genç konuk çok sarsılmış, şaşkın şaşkın çevresine bakınmıştır; kekeleyerek: "Başının yana kaykıldığını görmüştüm zavallının" demiştir duygulu.

Ev sahibesi adeta sersemlemiştir: "Oh, Tanrım! Makarıç, söyle, ne yapacağız şimdi? Onu oraya mı?"

"Ne demek oraya mı?" diye ev sahibi sertçe sormuştur. "Burada biz halledeceğiz, yakını değil misin? Sadece haber vermemiz gerekiyor."

"Vay, 104 yıl ha!" diyen konuk gittikçe duygulanarak odada bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başlamıştır. Yüzü kıpkırmızı olmuştur.

Ev sahibi şapkasını, kaputunu asılı olduğu yerden alırken ağırbaşlı ve üzüntülü: "Evet, son zamanlarda hayata boş gözle bakıyordu sanki!" demiştir.

"Ama beş dakika önce gülüyordu, ne kadar mutluydu!" diye araya girmiştir konuk. Şu elindeki paraya baksanıza! 'Çörekler...' demişti demin. Ah, ne muammadır şu hayatımız!"

Ev sahibi, konuğun sözünü keserek "Peki, gidelim Pyotr Stepanoviç" demiştir. İkisi dışarı çıkmıştır. Kuşkusuz yaşlı kadının ardından kimse ağlamamıştır. Tam 104 yıl "hastalanmadan ve utanç verici bir şey yapmadan ölüp gitmiştir kadıncağız." Ev sahibesi yardım için komşulara haber salmıştır. Komşular koşarak gelmişlerdir, haberi gizli bir hazla dinledikten sonra dizlerini dövmeye başlamışlardır. İlk işleri hemen semaveri ocağa koymak olmuştur. Çocuklar şaşkın bakışlarla bir köşede toplaşarak uzaktan ölü nineyi izlemişlerdir. Mişa ömrü boyunca yaşlı kadını hep hatırlayacaktır; büyük ninesinin kolunu omzunda unutarak ölüşünü unutmayacaktır, ama Mişa öldüğü zaman, bir zamanlar böyle bir kadın yaşadığını ve 104 yaşında öldüğünü dünyada ne kimse bilecek, ne de hatırlayacaktır, niçin, nasıl bilinmez? Hem neden hatırlansın ki, hiçbir anlamı yok! Milyonlarca insan böyle ölüyor: Fark edilmeden yaşayıp, fark edilmeden ölüp gidiyorlar. Ancak asırlık yaşlıların ölüm anlarında duygulu, dingin, sanki çok önemli, huzur verici bir şey var: 100 yaşını devirmek insanda hâlâ tuhaf bir etki yaratıyor. Tanrım, basit, iyi yürekli insanların hayatlarını ve ölümlerini kutsa!

Gerçi hafif ve konusu olmayan bir tablo bu. Doğrusu bu ya, insan bir ay önce duyduklarından ilginç bir şeyler çıkarmaya kalkışırsa ya istediği gibi olmuyor, işe yaramıyor, ya da "insan bildiklerini söylemezse" sonunda konudan yoksun böyle bir durum çıkıyor ortaya.

III
"Soyutlanma"

Oysa ben "görünenleri, duyulanları ve okunanları" yazıyorum. İyi ki "gördüğüm, duyduğum ve okuduğum" her şeyi yazmak vaadiyle kendimi kısıtlamamışım. Hem duyduklarımız hep tuhaf şeylerdir. Hepsi kendiliğinden şuraya buraya saçılır da bir araya getirmeyi başaramazsan, nasıl aktarabilirsin onları? Aslında bana öyle geliyor ki bizde genel bir "kendini soyutlama" dönemi başlamıştır. Herkes kendini dışlıyor, bir köşeye çekiliyor, herkes kendi kafasına göre yeni, farklı, duyulmamış şeyler icat etme hevesinde... Önceleri genel olan tüm düşüncelerini ve duygularını bir kenara bırakarak, her olaya şimdi kendi kişisel düşünceleri ve duyguları açısından yaklaşıyor. Herkes baştan başlamaya adeta can atıyor. Geçmişle bağlarını acımasızca koparıyorlar, herkes bildiğini okuyor, bununla teselli buluyor ancak. Elinden gelmiyorsa da kalkışıyor işte! Örneğin çoğu hiçbir şey yapmıyor, yapmaya da hiç mi hiç niyeti yok, ama yine de kopuyor, bir köşede öylece oturuyor, koptuğu yere bakıyor; kollarını göğsünde kavuşturarak bir şeylerin olmasını bekliyor. Bizde hep bir şeyler beklenir zaten. Oysa hiçbir konuda tinsel uyum yoktur, herkes kendini dışlıyor, dışlamaya da devam ediyor; grup olmayı bırakın, herkes tek tek yalnızlığına çekiliyor. Daha önemlisi de bazen bunun çok kolayca ve keyif verecek biçimde yapılması. Günümüz yazar-sanatçılarını ele alın, yani yeni ortaya çıkanları... Mesleğe başlıyor ve geçmişten hiçbir şeyi bilmek, öğrenmek istemiyor. Kendi hesabına, kendi başına hareket ediyor. Yeni düşünceler yayıyor; doğrudan yeni sözlerin, yeni insanın ülküsünü koyuyor. Ne Avrupa, ne de kendi edebiyatını biliyor; hiçbir şey okumamış, okumaya da niyetli görünmüyor. Bırakın Puşkin'i, Turgenyev'i, kafa yapısına uygun bir Belinski'yi, Dobrolyubov'u bile okuduğu şüphelidir. Yeni kahramanlar, yeni kadınlar yaratıyor, yenilik diye yaptığı doğrudan onuncu adımı atmak, ilk dokuzu unutmaktır; bu nedenle de aklın alamayacağı kadar çok yalanın içinde buluyor kendini. Okurda hem ders, hem de imrenme duygusu bırakacak şekilde silinip gidiyorlar. Çıkarılacak ders bu sahteliktir. Bu tiplerde yeni adına hemen hemen hiçbir şey yoktur; tersine, hırpalanmış eskinin katmerlisi vardır çoğunda;

ancak önemli olan bu değil, asıl, yazarın tümüyle yeni sözler söylediğine derinden inanması, kendi kabuğuna çekilmesi, kuşkusuz, bundan büyük keyif almasıdır. Küçük ve eski bir örnek, ama geçenlerde bu yeni söz üzerine bir hikâye duydum: Adam nihilistmiş, tüm değerleri yadsımış, acılar çekmiş; bir yığın aksilikler ve uzun süreli hapislerden sonra birden kendini dine vermiş. Sonra ne yapsa beğenirsiniz? Hemen kendini "dış dünyadan soyutlamış, insanlardan uzaklaşmış," Hıristiyan inancına atlayıvermiş, eski adına ne varsa belleğinden silmiş ve hemen kendi inancını icat etmiş; Hıristiyanca, ama "kendine ait bir inanç..." Çocukları varmış. Karısından da ayrı yaşıyormuş. Çocuklarını bir ailenin yanına koymuşlar. Yakın zaman önce Amerika'ya kaçmış, orada büyük olasılıkla kendi inancını yayıyordur şimdi. Her neyse, herkes başına buyruk, kendi bildiğince yaşıyor, acaba ayrıksı görünmek mi istiyorlar? Hiç de değil. Yaşadığımız zaman dilimi tepkisel davranmaktan çok, gerçekçi bir dönemdir. Çok kişi, pek çok kişi böyle, gerçekten acı çekiyor; ciddi anlamda geçmişle ilgili tüm bağlarını gerçekten koparmış ve yeniden başlamak *zorunda bırakılmış*, çünkü bu insanlara kimse yardımcı olmuyor. Yöneticiler ve akıl hocaları da onlara baş sallamaktan öteye gitmemişlerdir. Kimini Yahudi korkusu sarmış (nasıl Amerika'ya gitmesin: Amerika'ya kaçmak yine de liberalce bir tavır), kimi de onların hesabına ceplerini dolduruyor, böylece yeni, diri güçler yok olup gidiyor. Bana, bunların hiçbir anlam ifade etmeyen, tek tük olaylar olduğunu, tersine, insanların eskiye göre daha sağlam biçimde kaynaştığını, ilişkileri artırdığını, bankaların, derneklerin, birliklerin oluştuğunu söyleyeceklerdir. Yoksa siz, Rusya'nın anasını ağlatan, piyasayı elinde tutan şu heyecanlı Yahudilerin, Yahudiciklerin kalabalığını mı kastediyorsunuz gerçekten? Şimdi hem Musevi, hem de Ortodoks dininden çok heyecanlı Yahudiler ortaya çıktı çünkü. Gelgelelim şimdi de bizim gazeteler onların da inzivaya çekildiğini, örneğin yabancı basının:

> ... ilk iki toplantının gizli oturumu hakkında alayı da elden bırakmadan: Çin Seddi ardında tam bir gizlilik içinde yaptıkları oturumlarla toplumdan her şeyi gizlerken, bununla işlerinin iyiye gitmediği izlenimi yaratarak Rus Tarım ve

> Kredi Kurumları nasıl ve ne hakla toplumun güvenini kazandıklarını iddia etmeye cüret eder?

diye sorarak Rus Ziraat Bankaları temsilcilerinin toplantısıyla alay ettiğini yazıyor.

Demek ki bu baylar da toplumdan kopup kendi dünyalarına çekilmişler ve dünyada yapılanlarla hiç ilgisi olmayan, kendi kafalarına göre bir şeyler kurmuşlar. Aslında bankalardan şaka olsun diye söz ettim: Şimdi konum bu değil, şu kendini toplumdan soyutlama meselesi sadece. Bunu en iyi biçimde nasıl açıklayabilirim? Yeri gelmişken, bana gönderilen ve bu zamana kadar hiçbir yerde çıkmamış, bizim lonca ve derneklerle ilgili bir yazı üzerine görüşlerimi belirtmek istiyorum. Yazar taşradaki rakiplerine sesleniyor:

> Sizler artellerin[2], derneklerin, loncaların, kooperatiflerin, ticari ve diğer ortaklık kuruluşlarının samimi duygular üzerine mi temellendiğini söylüyorsunuz? Hakkında olumlu bir şeyler söyleyecek kadar yeterince araştırma yapılmamış Rus artellerini sizler aklamaya çalışırken, bizler bu derneklerin ve ortaklıkların vs birbirlerine rakip olarak kurulan birlikler olduğunu düşünüyoruz; ayakta kalma mücadelesiyle ortaya çıkan kendini koruma duygusuna dayalı birliklerdir bunlar; görüşümüz, başlangıçta zengin ve güçlülere karşı, zayıf ve yoksulların kurduğu ve zamanla da rakiplerinin silahını kullanmaya başlayan bu birliklerin doğuş süreciyle doğrulanmaktadır. Evet, bütün bu birliklerin kardeş düşmanlığından doğduğuna, temelinin, sandığınız gibi iyi ilişkiler isteğine değil, var olup olmama endişesine ya da –yıkımına da neden olsa– rüşvet alma isteğine dayandığına tarih kuşku götürmez biçimde tanıklık etmektedir. Faydacılığın bu yavrularının kuruluşunu dikkatle incelediğimizde, onların en belli başlı kaygısının her birliğin tümü, tüm birliğin de her biri üzerinde güvenli bir denetim kurma olduğunu görürüz. Birbirinin

2 Gönüllü emekçiler birliği.

kuyusunu kazmaktan duyulan bir endişenin getirdiği düpedüz bir jurnal örgütlenmesidir bu. İç denetimleriyle ve dış faaliyetlerinde yabancıya karşı besledikleri kıskançlık duygularıyla kendini gösteren bu birlikler politik dünyada olup bitenlerle şaşırtıcı benzerlikler taşır. Bilindiği gibi, bu dünyanın karşılıklı ilişkileri sürekli savaşlara ve silahlanmaya dayalıdır. Barış sürecinde de, iç yaşamlarında da biteviye parti mücadelelerine tanık oluruz. Burada iyi ilişkilerden, sevgiden nasıl söz edilebilir? Bu kurumların aşı tutmamasının nedeni, özgür yaşama isteğimiz, birbirimize karşı silah kullanma alışkanlığımızın hiç olmaması, birbirimize olan güvenimiz, sempatimiz, inancımız değil midir? Bu duygular bizde denetim ve jurnal örgütünün kurulmasını engeller, bu tür denetim örgütü dernekler, esnaf birlikleri, kooperatifler ve ortaklık şirketlerinin teşkilinde kaçınılmazdır, çünkü denetim yetersiz olduğunda söz konusu örgütler faaliyetlerini sürdüremez, mutlaka silinip giderler.

Bizden daha kültürlü Batı komşularımızla kendimizi karşılaştırdığımızda bu yetersizliğimize oturup hüngür hüngür ağlayacak mıyız? Hayır, bu eksikliğimizde hiç yoksa zenginliğimizi görüyoruz; insan toplumunun, olmadan varlığını sürdüremeyeceği birlik duygusu bazı güçlerle bizi etkiler, ancak kişiyi bilinçsizce devindirirken, ona yüce özveri duyguları aşıladığı kadar sık sık büyük günahlara da yol açar. Bu duygu kişide yok olmamışsa üstesinden gelemeyeceği hiçbir şey yoktur; yeter ki bu duygu, güdüsellikten çıkarak bilinçli bir güce dönüşsün, öyle ki bu bilinç, aşırı isteklerle bizleri oraya buraya savurmasın, böylece mantıklı bir amaca ulaşmaya yönelsin; insanlar arasında birlik duygusu, karşılıklı sevgi ve iyi ilişkiler olmadan büyük işler gerçekleştirmek olanaksızdır, çünkü bu durumda sağlıklı bir toplumdan da söz etmemiz mümkün değildir.

Aslında, yazar, gördüğünüz gibi, birliklere, derneklere öyle sert yüklenmiyor, sadece bu birliklerin *zamanımız* ana ilkelerini dar faydacılıkta ve jurnal örgütlenmesinde gördüğünü, bunun da *insanların birliği* anlamına gelmediğini vurguluyor. Bütün bu

söylenenler henüz yeni, kuramsal, pek pratik de değil, ancak ilke olarak tamamen doğru ve yalnızca içtenlikle değil, acıyla, üzüntüyle kaleme alınmış bir yazı. Ortak çizgiye dikkatinizi çekerim: Asıl mesele ilk adımda, iş hayatında, son bireyine kadar herkesin ilkeler üzerinde titizlikle durması ve sesini yükseltmesidir, yoksa meydan ister istemez Yahudilere kalacaktır. Yukarıda alıntı yaptığım yazının öyküsü kısaca şöyle: Sayın yazarı (genç midir, genç yaşlılardan mıdır, bilmiyorum) bir il basınında küçük bir not yayınlatmış; söz konusu ilin yazı işleri kurulu, bu nota yer verirken pek aynı düşüncede olmadığını belirten kendi çekincesini koymuş. Yazar, sonra bu konulan çekinceye tekzip amaçlı, (fazla uzun olmayan) bütün bir yazı hazırlayıp gönderdiğinde, il yazı işleri kurulu "yazıdan çok, bir propaganda olduğu" gerekçesiyle söz konusu yazıyı geri çevirmiş. Sayın yazar geri çevrilen bu yazısını da iliştirerek durumu bana bir mektupla bildirdi, okumamı, iyice anlamamı ve yazıyla ilgili görüşlerimi Günlükte yayınlamamı rica etti. Önce, görüşlerime değer verdiği ve bana güvendiği, ikincisi de bu yazı bana son derece keyif verdiği için kendisine teşekkür ediyorum: Böyle *tutarlı* bir yazıyı nadiren okudum; gerçi yazının tamamına yer vermedim, yalnız yukarıdaki alıntıyı belli bir amaçla koydum, bu niyetimi de gizlemiyorum: Evet, insanların gerçek birliği için kendini paralayan bu yazarı da bir bakıma kendini toplumdan aşırı "soyutlamış" buldum ve yer vermeyi göze alamadığım yazının bazı bölümlerinde bu "kendini soyutlama" o kadar güçlü ki insan çok ender karşılaşır; sadece yazı değil, yazarın kendisi de, benim, "soyutlamayla" ve günümüzde birden baş gösteren, deyim yerindeyse toplumumuzun kimyasal olarak ayrışmasıyla ilgili görüşümü adeta doğruluyor.

Şimdi herkes "kendi adına ve kendi başına davranıyorsa", geçmişiyle bağını tamamen koparmış demektir. Tersine, bu bağ mutlaka var olmak zorundadır, dağınık ve birbiriyle iletişimsiz görünse de bu bağı ayrıntılı izlemek her şeyden çok ilgiye değer. Sözün kısası, çok eski bir karşılaştırma olacak, ama bizim Rus aydın zümresi daha çok, birbirine bağlı olduğu sürece sağlam, ancak bağı azıcık gevşediğinde ot parçası halinde dağılan ve ilk rüzgârla savrulup giden antik dal demetine benzer. İşte,

bu demet günümüzde çözülmüştür. Yirmi yıllık reform sürecinde devletimizin, aydın güçlerimizden *yeterince* bir destek görmediği doğru değil mi? Evet, bu gerçektir beyler, genç, diri, değerli güçlerimizin büyük çoğunluğu, ilk dokuz adımı atmak yerine, doğrudan onuncu adıma başladığı için, üstelik bu ilk dokuz adım olmadan onuncu adımın –tek başına bir anlamı olmakla birlikte– *her ne olursa olsun* hayale dönüşeceğini unutarak tuhaf yönlere ve toplumu tehdit eden gülünesi bir yalnızlığa sürüklenmedi mi? İşin kahredici yanı, bu onuncu adımın anlamını bin münzeviden ancak bir iki kişinin kavramasıdır, diğerlerinin de çan sesi gibi dinlemesidir. Sonuç bir hiçtir: Tavuk kof yumurta yumurtlamıştır. Kızgın yaz gününde hiç orman yangını gördünüz mü? Ne hazindir, ne acı vericidir bilseniz! Yüzlerce değerli ağaç göz göre göre kül olur gider, böylesine korkunç bir güç, alev ve ısı iz bırakmadan, yararsızca birden uçup kaybolur...

IV
Avrupa Üzerine Düşünceler

"Avrupa'nın her yerinde de aynı değil mi, bizlerin de bel bağladığı oranın tüm birleşik güçleri kederli bir seraba dönüşmediler mi, acaba oradaki çözülmeler ve ayrışmalar bizimkinden de kötü değil mi?" Rus insanının bakmadan geçemeyeceği sorulardır bunlar. Sonra her şeyden önce gerçek bir Rus'un Avrupa'yı kafasından silmesi nasıl mümkün olabilir?

Evet, göründüğü kadarıyla Avrupa bizden daha kötü durumdadır; gelgelelim bu ayrışmanın tarihsel nedenleri orada daha belirgindir, ama bu açıdan Avrupa'nın durumu daha bir karanlık görünüyor. Bizde somut nedenlere varmamızın ve kopan bağlarımızın uçlarını izleyip bulmamızın çok zor olması, bizler için biraz teselli edicidir sanki: Bunun hiçbir şeye uymayan, yapay ve zorlama, olgunlaşmamış güç israfı olduğunu anlayacaklar ve en sonunda kabul etmeye yanaşacaklardır belki de. Zira bu durumda demetin yine de bir araya getirilme umudu vardır. Oysa orada, Avrupa'da artık demet oluşturmak hayli zordur; orada-

ki ayrışmalar bizimki gibi değildir, orada gruplar, ayrı ayrı bireyler son günlerini yaşıyorlar ve kendileri de bunu biliyor; hepsi gözlerimizin önündedir, birbirlerine ödün vermek istemiyorlar, vermektense ölmeye razılar.

Bu arada bizde herkes barışla yatıp barışla kalkıyor. Uzun süreli bir barış olacağını söylüyorlar. Her tarafta ufukları açık ittifaklar, yeni güçler görüyorlar. Paris'te cumhuriyetin ilanında bile barış görüyorlar; bu cumhuriyeti Bismarck'ın örgütlemesinde, evet, bunda bile görüyorlar. Büyük Doğu devletlerinin anlaşmasını büyük bir barışın kesin güvencesi sayıyorlar, bizim bazı gazeteler, yeni çıkan Hersek ayaklanmasında bile –yakın geçmişteki endişelere rağmen– sağlam bir barışın gerçek belirtilerini görmeye başlamıştır. (Hersek sorununun anahtarının Berlin'de Prens Bismarck'ın çekmecesinde bulunmasından olmasın?) Ama bizler en çok Fransızların cumhuriyetine seviniyoruz. Aklımdayken, Almanya yenilgisine rağmen Fransa'nın hâlâ Avrupa'da söz sahibi olmayı sürdürmesinin sebebi nedir acaba? Fransa'da küçücük bir olay nedense Berlin'deki büyük olaylardan daha bir sempati ve ilgi uyandırıyor. Bunun hiç kuşkusuz nedeni Fransa'nın her zaman, ilk adımların, ilk örneklerin ve ülkülerin çıktığı ülke olmasıdır. İşte bu nedenledir ki "sonun başlangıcı" kuşkusuz hep oradan beklenir: Fransa değil de kim herkesten önce bu korkunç ve son adımı atabilir?

Bu "öncü" ülkede, diğerlerinden daha çok uzlaşmaz "ayrışmaların" meydana gelmesinin belki de nedeni budur. Orada "sonuna" kadar barış kesinlikle olanaksızdır. Avrupa'da herkes cumhuriyeti selamlarken cumhuriyetin hem Fransa, hem de Avrupa için kaçınılmaz olduğunu, sadece cumhuriyet döneminde Almanya'ya karşı bir "misilleme" savaşının yapılamayacağını ve yakın zamana kadar Fransa üzerinde hak talep eden hükümetlerden yalnızca cumhuriyetin bu savaşı göze alamayacağını ileri sürüyordu. Oysa bütün bunlar bir hayaldir, seraptır; Almanlarla olmasa bile, bu cumhuriyet savaş için ilan edilmiştir; evet, daha tehlikeli bir rakiple, tüm Avrupa'nın rakibi ve düşmanı olan komünizmle. Bu rakip şimdi diğer hükümetler dönemine göre, cumhuriyet döneminde daha önce başkaldıracaktır! Başka dönemlerde öteki iktidarlar onunla uzlaşmaya yanaşır ve böyle-

ce sorunu geçici de olsa çözerlerdi, cumhuriyetse ona asla ödün vermeyecek, meydan okuyacak ve savaşa zorlayacaktır. Öyleyse "cumhuriyetin" barış olduğunu öyle iddia edip durmasınlar. Sahi, cumhuriyeti bu kez kimler ilan etmişti? Burjuvalar ve küçük zanaat erbabı... Çoktan beri mi cumhuriyetçi olmuşlardı? Toplumu kargaşaya sürükleyen ve kendileri için, bu korkunç komünizme giden ilk adım olarak gördükleri cumhuriyetten en çok ürken onlar değil miydi? İlk devrimde Konvansiyon, Fransa'da göçmenlerin ve kiliselerin geniş mülkiyetini parçalara bölmüş, o zamanın bitmek bilmeyen ekonomik bunalımı nedeniyle bu mülkleri satışa çıkarmıştı. Bu önlem parasal bakımdan Fransa'yı büyük ölçüde rahatlatmış ve sekiz yıl sonra hiç sıkıntıya düşmeden beş milyon frank savaş tazminatını ödemişti. Yalnız bu önlem geçici bir refah sağlarken, egemenlerin ordusunu aşırı ölçüde artırarak ve Fransa'yı halkın birinci düşmanı burjuvazinin sınırsız egemenliğine bırakarak, uzun zaman demokratik talepleri felce uğratmıştı. Alınan bu önlem olmadan, Fransa'nın eski hâkimi feodallerin yerini alan burjuvazi asla uzun süre Fransa'nın başında bulunamazdı. Ancak bunun sonucu olarak halk uzlaşmaya yanaşmayarak sertleşti; burjuvazinin kendi de demokratik taleplerin doğal akışını bozdu ve onları intikam ve kin tutkusuna dönüştürdü. Parti bölünmeleri o kerteye vardı ki yeniden tesisini olanaksız kılacak kadar ülkenin canlı yapısı bozuldu. Fransa hâlâ bir bütün olarak ayakta kalabiliyorsa bunun tek nedenini, zamanı gelmeden bir avuçluk karın bile erimeyeceği doğa yasasına bağlamak gerekir. İşte bu zavallı burjuvalar ve onlarla birlikte Avrupa'nın bir yığın safdil insanı kendilerini umutlarla kandırır, aynı zamanda da korku ve nefretten titrerlerken, bu bütünlük belirtilerini özyapının canlı gücü gibi görmeyi hâlâ sürdürüyorlar. Aslına bakarsanız birlik bütünüyle kaybolmuştur. Oligarkların sırf zenginden, demokrasinin de yoksullardan yana olduğunu kafalarından silmezler, oysa bilime öncelik veren ve her şeyi ondan bekleyen, yani insanlığın yeni birliğini ve toplumun özyapısının yeni kaynaklarını matematik gibi sağlam ve değişmeyen öğelerde gören sosyalist ve pozitivist hayalcilerden başka kimse toplumsal çıkarları ve Fransa'nın geleceğini kafasına takmıyor şimdi. Oysa onca bel bağladıkları bilimin bu koşul-

larda işin üstesinden gelmesi kuşkuludur. İnsan doğasını yeterince tanısın ve toplumsal organizmanın yeni yasalarını hatasız belirlesin, işte bunu düşünmek hayli güçtür; bu iş tereddüde ve geciktirmeye gelemeyeceği için ister istemez şu soru takılıyor insanın aklına: Bilim bu göreve –bu görev gelecekteki gelişim gücünün üstüne çıkmasa bile– *şimdi* hazır mı? (Bu görevin insan biliminin gücünü, gelecekteki gelişimi içinde bile, kuşkusuz, aşacağını hâlâ kabul etmekten kaçınıyoruz.) Bilim böyle bir talebe her halde olumsuz yanıt vereceğine göre, buradan, Fransa'da (hatta dünyanın her yerinde) her halk hareketine yön verenlerin hâlâ hayal düşkünleri, her çeşitten spekülatör olduğu açıkça görülür. Ayrıca bilimde de hayalciler yok mudur? İşin doğrusu, hayalciler haklı olarak harekete el koymuşlardır, çünkü Fransa'da birlik bütünlük isteyen ve gelecekten kaygı duyanlar sadece onlardır, bu demektir ki zayıf görünüşleri ve olmaz hayallerine rağmen, Fransa'nın manevi olarak ardılı sanki onlardır, bunu hepsi seziyor. Yalnız işin korkunç tarafı, burada fantastik heveslerden başka, en acımasız, insanlığa en aykırı, artık düşlemsel değil, gerçek ve tarihsel olarak kaçınılmaz bir isteğin ortaya çıkmasıdır. Bu istek şu özdeyişte anlatımını buluyor: "*Ôtetoi de là, que je m'y mette*" (Yaylan bakalım! Yerine ben geçeceğim!..) Milyonlarca insanın (çok azı hariç) ilk sırada yer alan hayalleri mülk sahiplerini yağmalamaktır. Ama yoksulları suçlamak olmaz: Oligarklar karanlığa mahkûm etmiştir onları; o kadar ki çok azı dışında bu milyonlarca zavallı, kör insan hiç kuşku duymadan safça, bu yağmayla zenginleşeceğini ve önderlerinin aşıladığı toplum ideolojisinin sadece bu olduğunu sanıyordu. Hayal budalası liderlerini ya da ne bileyim bilim peygamberlerini nasıl anlayacaklardı sonra? Bununla beraber kazanacaklardır kuşkusuz ve zenginler zamanında geri adım atmadıkları takdirde korkunç olaylar baş gösterecektir. Ama kimse, zamanın geçmiş olmasından belki de, zamanında geri adım atmaya yanaşmıyor. Yoksullar da bunu istemeyecekler, zenginler ellerindekinin tümünü verseler bile artık uzlaşmaya girmeyecekler: İstediklerini yeterince alamayacaklarını, kendilerini kandıracaklarını düşünecekler. Kendileri halletmeyi isteyeceklerdir.

Bonapartçılar onlarla uzlaşma zemini aradıkları ve hatta kü-

çük de olsa buna girişikleri için ayakta kalmışlardır, ama her zaman ikiyüzlülüklerini ve içtenlikten yoksun olduklarını göstermişlerdir. Oysa oligarklar onlara hiç güven duymamıştır; ayrıca halk da onlara zerrece inanmıyor. Krallık hükümetlerine gelince, Büyük kol kendi kurtuluşu için, işçi sınıfının karşısına, bırakın halkı, Fransa'nın büyük çoğunluğunun bile öteden beri bilmediği ve bilmek de istemediği Roma-Katolik dinini koyabilir. İşçi sınıfı arasında da son zamanlarda, en azından Paris'te ispritizmanın büyük ölçüde yayıldığı söyleniyor. Bir zamanlar Fransız toprak sahiplerinin doğal liderleri saydığı Krallığın Küçük kolu (Orleans) bile kendi burjuvazisinin düşmanı olmuştur. Ancak beceriksizlik herkes için apaçık ortadadır. Yine de mülk sahipleri kendilerini kurtarmak ve olabildiğince çabuk kapıya dayanmış olan geleceğin korkunç düşmanıyla büyük ve kesin savaş için kendi liderlerini bulmak zorundaydılar. Bilinçleri ve içgüdüleri bu kez sırrı fısıldamıştı kulaklarına ve cumhuriyeti seçtiler.

Güçlü ve birbirine komşu iki devlet ne kadar iyi ilişkiler içinde bulunursa bulunsun, bu dostluklarını birinin ötekini yok etme emeliyle sona erdirmesi ve en sonunda da bu amacını askeri harekâta çevirmesi, siyasal olduğu kadar, bir doğa yasasıdır belki de. (Bu güçlü komşuluk kuralını biz Ruslar daha çok düşünebilirdik.) "Kızıl cumhuriyetten doğrudan komünizme geçiş": işte, Fransız mülk sahiplerini bu zamana kadar korkutan buydu ve büyük çoğunluğun, yakın komşusunun şimdi sırf kendini koruma güdüsüyle en acımasız düşmanı kesileceğini anlayabilmesi için bunca zamanın geçmesi gerekiyordu demek. Kızıl cumhuriyetin komünizmle bu denli yakın ilişkisine karşın, gerçekte komünizme daha düşman ve daha radikal karşıt cumhuriyet, 1793'ün kanlı cumhuriyeti değil de nedir? Cumhuriyet her şeyden önce cumhuriyet biçimidir ve "*la république avant tout, avant la France*".[3] Cumhuriyette tüm umut yalnızca biçimedir: Fransa yerine isterse "Mac-Mahonya" olsun, yeter ki cumhuriyet olarak adlandırılsın; işte, Fransa'da cumhuriyetçilerin şimdiki "zaferinin" özelliği budur. Demek ki kurtuluşu biçimde arıyorlar. Öte yandan o zamanlar temelde yalnızca herhangi bir yönetim biçimini değil, devleti de, o gü-

3 Cumhuriyet her şeyden önde, Fransa'dan öndedir.

nün toplumunu da yadsıyan komünizmi cumhuriyetin şekli neden ilgilendirsin? Bu tam çelişkiyi, bu karşılıklı antitezi, Fransa halkının seksen yılda kavraması gerekiyordu, sonunda bunu anladı ve cumhuriyeti kurdu: Düşmanının karşısına en tehlikeli, en doğal rakibini çıkarmış oldu. Cumhuriyet komünizme geçerken asla ortadan kalkmayı istemez. Aslında cumhuriyet burjuva ideolojisinin doğal ifadesi ve biçimidir; dahası tüm Fransız burjuvazisi cumhuriyetin öz çocuğudur, ilk devrimde cumhuriyetle ortaya çıkmış ve kurumlaşmıştır. Böylelikle ayrışma kesin olarak gerçekleşmiş oldu. Savaşın henüz uzak olduğunu söyleyecekler. Sanmam ki uzak olsun. Belki de en iyisi çözüm yollarının aranmasıdır. Sosyalizm Avrupa'yı kemirdi, tamamen eritmesi an meselesidir. Bismarck bunu biliyor ya, tamamen Alman tarzı "kanla, kılıçla"[4] halledeceğine güveniyor. İyi de, burada "kan ve kılıç" ne yapabilir ki?

V
Cansız Güç ve Geleceğin Güçleri

Şimdi yine endişelenmek için en küçük neden olmadığını, her şeyin açık, her şeyin aydınlık olduğunu söyleyecekler: Fransa'da "Mac-Mahon" yönetimi, doğuda devletlerin büyük anlaşması, ayrıca her yerde askeri harcamalar kat kat artıyor, bu nasıl bir barıştır?

Ya papa? Papanın bir ayağı çukurda, bugün yarın ölecek, o zaman ne olacak peki? Roma Katolikliği hatır için onunla ölme şerefine mi erişecek? Ah, neler diyorum, o hiçbir zaman bu kadar yaşamaya arzulu olmamıştır hiç! Ya bizim kâhinler, papaya gülemeyecekler mi artık? Bizde papa sorunu nedense ortaya konmamış, böyle bir sorun hiç yokmuş gibi davranılmıştır. Oysa uçsuz bucaksız, akıl almaz isteklerin sonucu "kendini dış dünyadan ayıran" bu büyük güç dünya barışı uğruna bu isteklerinden vazgeçecek, olacak şey mi bu? Sonra niçin, neyin yararına vazgeçecek? İnsanlık için mi? Papalık zaten uzun zamandan beri kendini insanlığın üstünde görüyor. Bu zamana kadar salt yer-

4 Bismarck'ın ünlü sözü.

yüzü güçleriyle ayakta duruyordu ve son ana kadar da bu güce bel bağlamış durumdadır. Ama zamanı gelmiştir, şimdi bu kesin görünüyor, Roma Katolikliği de kendisine zaten ihanet eden ve uzun zamandır Avrupa'da kendini sıkı takibe alan yeryüzü iktidarlarını kuşku yok ki bırakacaktır, bu izleme politikası bugün örgütlü duruma gelmiştir. Evet, Roma Katolikliği böyle keskin dönüşler yapmıştır: Gerektiği zaman dünya egemenliği için hiç tereddüt etmeden İsa'ya bile ihanet etmekten çekinmemiştir. "Papanın dünyevi egemenliği olmadan Hıristiyanlık ayakta kalamaz!" parolasını bir akide olarak ortaya atmakla, eskisine benzemeyen: "Gücümün tümünü sana vereyim, bana boyun eğ!"[5] diyen şeytanın üçüncü günahına ve yeryüzü egemenliğine kapılmış yeni bir İsa'yı ilan etmiş oluyordu. Gerçi bu görüşüme şiddetle karşı çıkıldığını duymuştum; İsa imgesi ve inancının tüm eski gerçekliğiyle ve apaklığıyla pek çok Katoliğin kalplerinde hâlâ yaşamaya devam ettiğini söyleyerek düşünceme karşı çıkmışlardı. Böyle olduğuna kuşku yoktur; ama ana kaynak bulanmış ve bir daha temizlenmeyecek ölçüde zehirlenmiştir. Kaldı ki Roma daha kısa zaman önce şeytanın üçüncü ayartmasına sağlam bir akideymiş gibi onay vermişti, dolayısıyla bu büyük kararın doğrudan sonuçlarını görmemiz şimdilik olanaksızdır. Bu akidenin bildirilmesi ve "bütün sırrın" açığa çıkması, özellikle Birleşik İtalya'nın Roma kapılarına dayandığı zamana rastlaması da dikkat çekicidir. Pek çoğumuz o sıralar: "Dişini gösteriyor, o kadar güçlü değil" diyerek gülmüştük buna. Ancak güçlü olmadığı kuşku götürür. Hayır, bu tip insanlar, bu tür kararlara ve dönüşlere yatkın insanlar savaş vermeden ölmezler. Kimileri bu sapmanın Katoliklikte her zaman var olduğunu, en azından göz önünde bulundurulduğunu, öyleyse köklü bir dönüşüm anlamına kesinlikle gelmeyeceğini söyleyerek bu görüşü kabul etmeyecekler. Evet, ama her zaman bir sır vardı: Papa yüzyıllarca bulunduğu küçük hükümranlığından, papalık sahasından memnunmuş gibi görünmüştür; ancak bunların hepsi yalnızca alegori içindir, burada önemli olan, bu alegoride ana düşünce çekirdeğinin papalığın tartışmasız ve değişmez umuduyla her zaman gizlenmesidir, bu çekirdeğin gelecekte görkemli

5 İncil'den.

bir ağaç haline gelmesi ve bütün dünyayı sarmalamasıdır. İşte, yeryüzü hükümranlığından son parçayı ondan kopardıklarında, son anda Katolik hâkimin ölümünü görerek birden isyan ediyor ve bütün dünyaya kendisiyle ilgili gerçeği söylüyor: "Sadece papalık sahasıyla mı yetineceğimi sandınız? Bilmelisiniz ki ben her zaman kendimi tüm dünyanın ve tüm yeryüzü krallarının hükümdarı saydım; yalnızca ruhani değil, yeryüzünün gerçek sahibi, bir hükümdar, bir imparator olarak... Ben bütün kralların üstünde kral, hükmedenlerin üstünde hükmedenim. Dünyanın kaderi, zaman ve süre yalnızca bana aittir ve işte şimdi kusursuzluğumun akidesi olarak bunu bütün dünyaya ilan ediyorum." Hayır, burada olan güçtür, heybettir, saçmalık değil; eski Roma'nın tüm dünyaya egemen olma ve dünya birliğini kurma ülküsünün, Roma Katolikliğinde hiçbir zaman ölmemiş olan bu ülkünün yeniden yaratılmasıdır; bu, hain Julianus'un Roma'sıdır, ama kaybeden değil, yeni ve son savaşta İsa'ya karşı muzaffer çıkan biri gibidir. Böylece dünya egemenliği için gerçek İsa'ya ihanet edilmiş oluyordu.

Roma Katolikliğinde bu yapılıyor ve uygulamada istedikleri sonuca ulaşacaklardır. Yine söylüyorum, bu korkunç ordunun, sırtını dayayabileceği gerçek gücün nerede bulunduğunu görecek müthiş keskin gözleri var. Kralların müttefikliğini kaybederken Katoliklik hiç kuşku yok ki halka koşacaktır. Katolikliğin on binlerce kışkırtıcısı, akıllısı, beceriklisi, ruhbilimcisi, insan sarrafı, diyalektik düşüneni, propagandacısı var; oysa halk her zaman, hangi ülkede olursa olsun dürüst ve iyi kalpli olmuştur. Sonra Fransa'da, hatta Avrupa'nın birçok ülkesinde şimdi, halk dininden nefret ediyor ve onu küçümsüyor; ama İncil'i hiç bilmiyor, en azından Fransa'da... Bütün bu insan sarrafları, ruhbilimciler halka koşacaklar ve son Roma günah kilisesinde oybirliğiyle kabul edilen yeni İsa'yı getirecekler. "Evet, kardeşlerimiz, yoldaşlarımız!" diyecekler, "arayıp durduğunuz her şey kitabımızda başlangıçtan beri vardı, önderleriniz bunları bizden çalmıştır. Bu zamana kadar sizlerle oturup sohbet etmediysek bunun tek nedeni hâlâ küçük çocuklar gibi davranmanız ve gerçeğe varmanızın şimdilik erken olmasıydı, ama şimdi kendi gerçeklerinizi öğrenmenin zamanı gelmiştir. Bilin ki Aziz Petrus'un

anahtarları Papanın elindedir; dünyada Tanrı inancı, bizzat Tanrı tarafından, yeryüzünde Tanrı yerine konulan papaya inanç anlamına gelir. O kusursuzdur, Tanrının gücü ona bağışlanmıştır; o, zamanların ve sürelerin hâkimidir; şimdi sürenizin geldiğine o karar verdi. Asıl inanç gücü boyun eğiştedir, şimdi boyun eğme zamanı gelmiştir ve papa bunu hükümsüz kılma gücüne sahiptir, çünkü düşünebildiğiniz her güç ona verilmiştir. Evet, hepiniz kardeşsiniz ve İsa da hepimize kardeş olmayı buyurmuştur; ağabeyleriniz sizleri evlerine kardeş olarak kabul etmeyi istemezlerse o zaman sopaları kavrayıp evlerine kendiniz girin, zor kullanarak kardeş olmaya zorlayın onları. İsa uzun süre, düşmüş ağabeyin günah çıkarmasını bekledi ve şimdi de sizlere '*Fraternité ou la mort*' (Ya kardeşlik, ya ölüm!) sloganını ilan ediyor. Eğer kardeşin mülkünü seninle paylaşmayı istemiyorsa, ondan istediğini alma hakkına sahipsin, çünkü İsa uzun zaman onun tövbe etmesini bekledi; şimdi kin ve intikam zamanıdır. Bil ki geçmiş ve gelecek günahlarından sorumlu değilsin, çünkü işlediğiniz günahlarınızın tek suçlusu yoksulluğunuzdur. Eğer eski önderleriniz ve yol göstericileriniz bunları daha önceden bildirmişlerse, her ne kadar sizlere söyledikleri doğru da olsa, iktidarlar bunu zamanından önce bildiremezlerdi, çünkü bu güç bizzat Tanrı tarafından papaya bağışlanmıştır. Öğretmenlerinizin sizlere ölümden ve korkunç felaketlerden başka bir şey getirmemeleri ve her girişimlerinin kendiliğinden yok olması bunun kanıtıdır; üstelik sırtlarını size dayayarak güçlü görünmek ve sonra düşmanlarınıza kendilerini pahalı satmak için oyun peşinde koşmaktan geri durmamışlardır. Oysa papa sizlere ihanet etmeyecektir, çünkü ondan kudretli kimse yoktur; üstünün de üstünüdür, siz yeter ki sadece Tanrıya değil, papaya ve dünya hükümdarının yalnızca o olduğuna inanın; vakitleri geldiği için diğerleri yok olacaktır. Mutlu olun, eğlenin şimdi, çünkü yeryüzü cenneti başladı, hepiniz zengin olacaksınız, zenginlikle tüm arzularınız gerçekleşmiş olacağından dürüst, inançlı insanlar haline geleceksiniz, tüm kötülüklerin kaynağı sizlerden uzaklaştırılacaktır." Bu sözler çok çekici, halkın bu öneriyi hemen kabulleneceğine kuşku yok: İş becerilerine, bazen de dürüstlüklerine şimdi hiç inanmadığı önderlerin, hayalcilerin, spekülatörlerin

yerine, uzlaşan, hiçbir şeye karışmayan, o gerçek, tarihsel gücü, o birleştirici büyük gücü, bu beklenmedik müttefikte görecektir. Burada gücün nasıl uygulanacağı belirlenmiş, ellerine manivelayı tutuşturuyorlar, halkın hep birlikte yürüyüp manivelayı çevirmesine kalıyor iş. Halk mı yapacak bunu? O kuru bir kalabalık değil mi? Ama ona inanç aşılayacaklar, böylece pek çoğunun yüreklerini yatıştıracaklar, çünkü uzun zamandır Tanrısız olmanın acısını çekiyor çoğu.

Bundan daha önce söz etmiştim; ancak roman içinde, üzerinde pek durmadan... Kendime aşırı güvenimi hoş görsünler; yalnız bu söylediklerimin kuşkusuz şu ya da bu biçimde Batı Avrupa'da meydana geleceğine, yani Katolikliğin demokrasiye, halka koşacağına ve kendisini terk edecekleri için yeryüzü kral-larına sırt çevireceğine inanıyorum. Bugün Katoliklik perişan ve yenilmiş göründüğünden, Avrupa'nın bütün iktidarları artık onu önemsemeyecek, ama bizim safdil politika yazarlarının yaptığı gibi, Avrupa, Katolikliğin gülünç, zavallı bir kurum olduğunu düşünmeyecektir yine de. Örneğin Bismarck, onun gelecekte en korkunç, en ciddi düşman olduğunu sezmeseydi, hiç sıkı takibe alır mıydı böyle? Prens Bismarck onca gücünü zayıf bir düşmana harcamayacak kadar gururlu bir kişiydi. Evet, papa ondan güçlüydü. Bir kez daha söylüyorum: Dünya barışını tehdit eden unsurlardan en çok "kendi içine en kapanık olanı" belki de papalıktır şimdi. Pek çok açıdan barışı tehdit etmektedir. Avrupa hiçbir zaman bugünkü kadar böylesine düşman unsurlarla dolu olmamıştır. Adeta her şeyin dibi oyulmuş, barutla doldurulmuş, sadece ilk kıvılcım beklenmektedir.

Bundan bize ne? Bütün bunlar Avrupa'da cereyan ediyor, bizde değil ki! "Saatin son gongu vurduğu zaman Avrupa kapımızı çalacak ki –günümüzde usuldendir bu– kurtarmaya gidelim onu. Yardımımızı da kendine hak görüyormuş gibi, adeta meydan okurcasına, emreder gibi talep edecek; Avrupalı olduğumuzu, dolayısıyla onlarda olduğu gibi bizde de aynı "usullerin" geçerli olduğunu, tam iki yüzyıl onlara boşuna öykünmediğimizi ve Avrupalı olmakla övünmediğimizi, onları kurtarmakla kendimizi de kurtarmış olacağımızı söyleyecektir. Bizler elbette meselenin yalnızca tek tarafın yararına çözülmesine istekli ol-

mazdık; böyle bir göreve gücümüz yeter mi? Ulus olarak "birbirimizden kopuk olduğumuz" ve Avrupa'da rolümüz üzerine düşüncelerden tam iki yüzyıl uzak kalmadık mı? Şimdi bu gibi konuları bırakın anlamayı, böyle sorunların var olmasına bile katlanamıyoruz ve onları dinlemeyi aptallık ve geri kafalılık sayıyoruz. Avrupa gerçekten de *l'Ordre*'ı kurtarmamız ve harekete geçmemiz için kapımızı çalsa, tam iki yüzyıl tutku haline getirdiğimiz Avrupalı olma emellerimize ve düşlerimize rağmen, birdenbire ilk kez asla Avrupa'ya benzemediğimizi anlayacağız. Belki de iş işten geçmiş olduğu için anlamayacağız. Eğer böyleyse, Avrupa için neden gerekli olduğumuzu, bizden ne istediğini ve gerçekten ona nasıl yardımımız dokunacağını da elbette bilemeyeceğiz. Avrupa'nın düşmanını ve onun, aynı Prens Bismarck gibi, kan ve kılıç düzenini sindirmeye gitmeyeceğiz mi peki? Ah, böylesi kahramanlık gerektiren durumda bizler *tam bir Avrupalı olarak* kendimizi kutlayabilirdik.

Gelgelelim bunların hepsi şimdilik bir hayal, ama öyle açık, öylesine belirgin ki!..

İkinci Bölüm

I
Don Carlos[6] *ve Sir Watkin. Yine "Sonun Başlangıcı" Belirtileri*

Don Carlos'un İngiltere'ye girişini büyük ilgiyle okudum. Gerçeğin tekdüze, sıkıcı olduğunu; insanın kendini oyalamak için sanata, hayal ürünü şeylere yöneldiğini, romanlar okuduğunu söylerler. Benim için tam tersi: Gerçeklikten daha fantastik ve daha beklenmedik ne olabilir? Evet, bazen gerçeklikten daha inanılmaz ne olabilir? Gerçeğin bizlere en doğal olgular biçiminde, her gün binlercesini sunduğu olaylar kadar akıl almaz olanını bir roman yazarı kâğıda dökemez. Hiçbir fantazya daha değişiğini asla uyduramaz. Romanı aşan bu üstünlük de neyin nesidir? Bir deneyin, roman içinde sözgelimi davavekili Kupernik'le ilgili bir bölüm *yazın* ve kendiniz kurgulayın; önümüzdeki pazar dergisinin mizah bölümünde eleştirmen, muzaffer bir tavırla ve açık açık, sizin sayıkladığınızı, gerçekte böyle bir olayın asla olmadığını, hele hele, hiçbir zaman, şu şu şu nedenlerden yaşanamayacağını yazacaktır. Bunu utanıp sıkılarak kabul etmenizle bitecektir iş. Ama size *Golos*'u getiriyorlar ve birden bizim keskin dilli mizahçıyla ilgili bir bölüm okuyorsunuz, ne mi oluyor? Önce şaşkınlıkla, müthiş bir şaşkınlıkla okuyorsunuz, okudukça hiçbirine inanmamaya başlıyorsunuz; sonuna kadar okuduktan sonra gazeteyi bir kenara bırakıyorsunuz ve birden nedenini kendiniz de bilmeyerek içinizden şöyle geçiriyorsunuz: "Evet, bu mutlaka böyleydi ve böyle de olmak zorunda-

6 İspanya tahtının vârisi. Alman şair Schiller'in bu adla bir yapıt vardır.

dır." Bir başkası: "Böyle olacağı içime doğmuştu" bile diyecektir. Roman ve gazete izlenimlerinin bu kadar farklı oluşu nedendir, bilemem, ama işte bu gerçekliğin ayrıcalığıdır.

"Din, Meryem Ana ve kral adına" onca dökülen kandan ve kırımlardan sonra, bir konuk olarak gayet sakince ve tören havasında İngiltere'ye dönen Don Carlos – işte size bir kişilik, alın size bir "soyutlanma" örneği!.. Peki, buna benzer bir şey uydurulabilir mi? Aklımdayken, iki yıl önceki Chambord Kontu (V. Henri) olayını hatırlıyor musunuz? Bu da bir kral, lejitimist...[7] İspanya'da Don Carlos'un yaptığı gibi, o da aynı dönemde Fransa'da iktidar arayışına girmişti. Hatta birbirlerini aynı aileden, aynı kökten sayabilirler, ama ne kadar farklı! Biri inançlarına gömülmüş, kendi kabuğuna çekilmiş, melankolik, kibar, insan bir tip. Chambord Kontu, kral olabildiği (kısa süre tabii) en kaçınılmaz anda asla rüzgârlara kapılmadı, "beyaz bayrağını" teslim etmedi ve bu tavrıyla neredeyse bir Don Kişot gibi yüce gönüllü, gerçek bir şövalye olduğunu gösterdi, kralların eski soyunu azametle sona erdirmek için ruh temizliği ve yoksulluk andıyla yollara düşen eski zaman şövalyesi, saygıyı hak eden bir kişi (azamet bir parça gülünç kaçıyor, ama güldürü olmadan da hayat olmuyor). Kendisi için değil, yalnızca Fransa'nın kurtuluşu için kral olmak istediğinden iktidarı ve tahtı reddetmişti, çünkü bakış açısına göre kendisinden istenen ödünler (aslında çok uygun ödünlerdi) Fransa'nın kurtuluşuyla bağdaşmıyordu, işte bu yüzden kral olmak istemedi. Sırf iktidara ulaşmak için elinden ne geliyorsa vaat eden, ödün veren, milleti aldatan, dünün işçisi, malın gözü Napolyon'la arasındaki fark işte buydu! Chambord Kontunu Don Kişot'la bir tuttum, bundan daha yüksek bir övgü bilmem. Don Kişot'u okurken, gönül kırıcı, zeki berber Sanson Carrasco'nun Don Kişot'u yendiği bölüme geldiğinde, çocukken iki gözü iki çeşme ağladığını söyleyen kimdi, Heine miydi, hatırlamıyorum. Dünya üzerinde bundan daha derin ve güçlü *bir yapıt* yazılmamıştır. Hâlâ insan düşüncesinin son ve en yüce sözüdür, ama insanoğlunun yansıtabildiği en acılı alaydır da, kıyamet kopsaydı ve insanlar şöyle bir soruyla karşılaşsaydı: "Sizler yeryüzündeki hayatınızın anlamına vardınız mı, bu yaşam-

7 İktidarın meşruluğunu soya dayandıran monarşi taraftarı.

dan ne gibi bir sonuç çıkardınız?" İnsanoğlu suskun Don Kişot'u öne sürerdi: "İşte, yaşam üzerine vardığım yargı bu, bunun için beni sorgulayabilir misiniz?" Bunu söyleyince kişinin haklı olacağını iddia etmiyorum, ancak...

Don Carlos, Chambord Kontunun yakını, o da şövalye, ama bu şövalyede Büyük Engizisyon yargıcı tavırları var. Kutsal Meryem adına, halkımızı dingin dualarla yatıştıran, halkımızın nitelediği gibi "esirgeyen ve koruyan" Meryem Ana adına *ad majorem gloriam Dei*[8] seller gibi kan akıtmıştı. Chambord Kontu gibi, ona da krallık önerilmiş, o da reddetmişti. Herhalde Bilbao'dan hemen sonra, çarpışmada Madrid ordusu başkomutanının öldüğü büyük zaferden sonra olmuştu bu. Ona "Madrid'den elçi yollamışlar: kente girmesi halinde, görüşmelerin başlaması için herhangi bir program verip vermeyeceği üzerine düşüncelerini" öğrenmek istemişlerdi. Ama görüşme isteklerini, konuyla ilgili her görüşü kibirle geri çevirmişti, elbette bu tavrı sadece kibirden değil, ilkelerine derinden bağlı olmasındandı: Savaşan tarafın elçilerini kabul edemezdi, "kral olarak" "devrimle" her ne olursa olsun anlaşmaya giremezdi! Özetle, kısa, ama açık biçimde "başkentine ulaşacağı zaman nasıl davranması gerektiğini kralın bileceğini bildirdi" ve başka da bir şey eklemedi. Kuşkusuz, ona yüz çevirdiler ve hemen kral Alfonso'yu çağırdılar. Fırsat kaçırılmıştı, ama o savaşmayı sürdürdü; tumturaklı üslupla bir bildiri hazırladı ve bu yazdıklarına önce kendi inandı; kibirle ve azametle, "ihanetleri" nedeniyle generallerini kurşuna dizdiriyor ve yorgun bitkin askerlerinin isyanını bastırıyordu, bir savaşçı olarak hakkını yememek gerek: toprağın son karışına kadar çarpışmıştı. Fransa'dan ayrılarak şimdi İngiltere'ye doğru yol alırken karamsar, ama gurur dolu bir mektupla Fransız dostlarına, "hizmetlerinden ve desteklerinden memnunluk duyduğunu, şahsına hizmet etmekle, kendilerine de hizmet etmiş olduklarını ve kadersiz ülkesinin çağrısına kılıcını çekmeye yine hazır olduğunu" bildiriyordu. Ama merak etmeyin, o yine gelir! Bu arada "dostlarına" yazdığı bu mektupla düğüm azıcık da olsa çözülüyor: Bu dehşetengiz adam (genç ve oldukça yakışıklıymış) hangi araç gereçle ve kimin parasıyla böyle uzun bir sava-

8 Tanrının yüce şanı için (Latince), Katolik Roma din temsilcilerinin sözü.

şın üstesinden gelmişti? Demek ki güçlü dostları çoktu. Kimdi bunlar? Krallardan çok onu Katolik kilisesinin desteklediği büyük ihtimal olarak görünüyor. Yoksa dostlarından hiçbiri bu kadar milyonu toplayamazdı.

Dikkat edin, "devrimle" her türlü uzlaşmayı reddeden bu adam İngiltere'ye gidiyor, kendi anlayışına göre, bu devrimci, özgür düşünceler ülkesinde konukseverlik aramaya gittiğini baştan çok iyi biliyor, ama ne kavramlar birleşimi! Bakın, İngiltere'ye girerken küçük, ama hayli ilginç bir olay başına geliyor. Folkston'da inmek üzere gemiye Boulogne'da[9] binmişti, Folkston demiryolu istasyonunun açılış törenine İngilizlerin davet ettiği konuklar ve Boulogne Belediyesi üyeleri de aynı gemiyle İngiltere'ye gidiyorlar. Aralarında Pas de Calais milletvekillerinin de bulunduğu İngiliz kalabalığı –yetkililer, şık bayanlar, bando ve bayraklarla şirket ve dernek temsilcileri– konukları karşılamak üzere İngiltere sahilinde beklemektedir. Parlamento üyesi Sir Edward Watkin iki milletvekiliyle birlikte burada bulunuyor. Don Carlos'un yolcular arasında bulunduğunu öğrenince kendini tanıtmak ve saygısını bildirmek üzere hemen ona doğru yürüyor, büyük incelik göstererek istasyona kadar ona refakat ediyor ve özel bir kompartımana yerleştiriyor. Gelgelelim diğer kalabalık o kadar kibar değil; Don Carlos'un aralarından süzülüp vagona bindiğini görür görmez ıslıklamaya, yuh çekmeye başlıyorlar. Yurttaşlarının bu davranışı Sir Watkin'i derinden üzüyor tabii. "Konuğa" yapılan bu saygısızlığı gazeteye verdiği bir demeçte elinden geldiğince yumuşatmaya çalışıyor. Buna beklenmedik bir olayın neden olduğunu, yoksa her şeyin yolunda gittiğini açıklıyor:

> Bizler platforma girdiğimiz ve Don Carlos kendisini selamlayanlardan birkaç kişiye şapkasını kaldırarak tam karşılık vereceği sırada, rüzgâr *Odd Fellows*[10] derneğinin flamasını dalgalandırdı ve flamada birden, "Dulları ve yetimleri unutmayın!" yazısıyla birlikte çocukların koruyucusu Meryem Ana'nın görüntüsü belirdi. Etkisi çok hızlı ve şaşırtıcı oldu:

9 Folkston ve Boulogne: İngiltere'de liman kentleri.
10 Anglosakson ülkelerde gizli dinsel hayır örgütü.

> Kalabalıktan uğultu yükseldi, ama öfkeden çok hüzün vardı. Olay beni üzmüştür, ancak neşeli bir kutlamaya hazırlanan ve kanlı bir iç savaşın başaktörüyle ansızın karşı karşıya gelen Folkston halkının gösterdiği saygı ve inceliği yine de hiçbir toplumun gösteremeyeceğini bu arada belirtmek isterim.

Bu ne kendine özgü bir bakış açısıdır, bu ne düşünce kararlılığı, halkı için bu ne imrenilecek gururdur böyle! Bizim liberallerin çoğu belki de Sir Watkin'in bu davranışını alçaklık, ünlü birinin karşısında çirkince bir yaltaklanma ve yüz sürme sayar, kendini küçük düşürdüğünü söylerdi. Ama Sir Watkin bizler gibi düşünmüyor: Ah, gelen konuğun kanlı bir iç savaşın başaktörü olduğunu biliyor, ama onu böyle karşılamakla aslında kendi yurtseverlik gururunu tatmin ediyor ve bütün gücüyle İngiltere'ye hizmet etmiş oluyor. Kana bulanmış tirana elini uzatırken, İngiltere adına ve bir parlamento üyesi olarak sanki şunu söylemeyi amaçlıyor: "Siz bir zalim, bir tiransınız, ama ne olursa olsun bu özgürlükler ülkesine kendinize bir sığınak yeri bulmaya geldiniz; bunu beklemek gerekiyordu; İngiltere herkesi kabul eder ve sığınma hakkı talep edeni asla geri çevirmez: *entrée et sortie libres*[11]; hoş geldiniz!" Onu üzen "kalabalığın içinden küçük bir grubun" saygısızca davranışı değildi sadece, bu taşkınlıkta, ıslıklamada, yuhalamada gerçek her İngiliz'de mutlaka bulunması gereken özsaygının zedelendiğini fark etmiş olmasıydı. Halkın, duygularına engel olamayıp, konuk da olsa herkesin önünde bir caniyi ıslıklayarak, küçük düşürerek lanet okuması, anakarada, dünyanın her yerinde olağan bir davranış olarak görülebilir; bir Alman'a ya da Parisliye uygun düşebilir, ama bir İngiliz farklı davranmak zorundadır. Böyle anlarda bir beyefendi gibi soğukkanlılığını korumalı, düşüncelerini uluorta dile getirmemelidir. Konuğun, kendisini karşılayanların, hakkında ne düşündüklerini bilmemesi daha iyi olur: herkes İngilizlere özgü nezaketle ellerini arkaya koyarak sakince bekleseydi ve gelenin yüzüne soğuk, onurlu bir bakış fırlatsaydı daha etkileyici olurdu. Yavaş ve ölçülü bir sesle seslenmeleri, pek rahatsızlık yaratmaz-

11 Giriş ve çıkış serbest.

dı: Konuk bu hareketin bir gelenek, bir etiket olduğunu, kendisi ne kadar ünlü olursa olsun kimsede heyecan uyandıramayacağını fark ederdi. Oysa konuk şimdi bu yuhalama ve ıslıkları anakaradaki gibi anlamsız, yersiz, sokak çapulcularının çıkardığı bir olay olarak düşünecektir. Geçenlerde okuduğum çok hoş, küçük bir olayı hatırladım şimdi, nerede, kimden, çıkaramadım, Mareşal Sebastiani ve bir İngiliz'le ilgili, yüzyılımız başında I. Napolyon zamanında geçiyor, Mareşal Sebastiani o dönemin önemli bir şahsiyeti. Napolyon'la aralıksız ve inatla savaştıkları için sürekli ihmal edilen İngilizlerden birinin gönlünü okşamak istiyor. İngiltere'ye bir yığın övgüden sonra kibar bir ses tonuyla şöyle diyor:

> "Fransız olmasaydım, İngiliz olmayı yeğlerdim."
> İngiliz, mareşali dinliyor, ancak bu incelikten hiç etkilenmeden karşılığını veriyor:
> "İngiliz olmasaydım, yine de İngiliz olmayı isterdim."

İngiltere'de her İngiliz kendine bu şekilde aynı saygıyı duyar, bunun tek nedeni İngiliz olmalarıdır belki de. Bu ülkede birlik ve beraberlik ve sağlam bir bağ için herhalde sadece bu yetiyor: Sağlam bir demet. Gelgelelim Avrupa'nın her yerinde olan şey, gerçekte İngiltere'de de var: Orada da hayatın yüce anlamı kaybedilirken, yaşamaya tutkulu bir istek var. Burada bir İngiliz'in, kendi dinine, Protestanlığa bakış açısına, özgün bir örnek olarak yer vereceğim. Büyük çoğunluğunun dindar olduğunu da hatırlatalım: Dinlerine büyük tutkuyla bağlıdırlar ve sürekli arayış içindedirler, ama resmi "Anglikan" dinine rağmen yüzlerce tarikata bölünmüşlerdir. Sydney T. Dobell, "Sanat, Felsefe ve Din Üzerine Görüşler" adlı, kısa zaman önce çıkan bir yazısında bu konuda bakın neler diyor:

> Katoliklik yücedir, kusursuzdur, bilge ve güçlü bir dindir. İnsanoğlunun inşa ettiği yapıların en sağlamı, en büyüğüdür, ama eğitici değildir, bu nedenle de yok olmaya mahkûmdur; dahası ölümün sorumlusudur, çünkü zarar vericidir, yapısı yetkinleştikçe daha zarar verici olmaktadır. Pro-

testan dini yabandır, çirkindir, yüzsüzdür, mantıksız ve tutarsızdır; kendiyle barışık olmayan bir dindir; sürtüşmelerin ve ağız dalaşlarının şahikasıdır, düşünce yoksulu ukalaların, yarı aydın dâhilerin, her cinsten kara cahil bencillerin yarış kulübüdür; ikiyüzlülüğün, fanatizmin beşiğidir; çılgın serseriler için eğlencelik toplanma yeridir; gelgelelim eğiticidir, bu nedenle de yaşamaya yazgılıdır. Üstelik insanoğlunun tinsel yaşamının *sine qua non* gereksinimi olarak, ona özen göstermek, onu beslemek, düzene koymak ve savaş vererek savunmak gerekir.

Ne inanılmaz bir yargı! Öte yandan binlerce Avrupalı kurtuluşunu böyle yargılarda aramaktadır. Böylesine heyecanla ve ciddiyetle insanların dinsel talepleri üzerine bu gibi sonuçların çıkarıldığı bir toplum, gerçekten ne dereceye kadar sağlıklı olabilir? Şu sözlere bir bakın: "Protestanlık yabandır, çirkindir, yüzsüzdür, mantıksız ve tutarsızdır, ama *eğiticidir*, bu nedenle onu yaşatmak ve korumak gerekir." Bir kere, bu meselede, bu davada faydacılık da ne oluyor? Herkesi bağlayan bu olay (Sydney Dobell gerçekten *dini* için çaba gösteriyorsa), evet, bu olay, tersine, yalnızca İngiliz faydacılığı açısından incelenmektedir. Hiç kuşkuya yer yoktur ki bu faydacılık Katolikliğin eğitsel olmayan kendi içine kapanıklığında ve kusursuzluğunda saklıdır ve bu Protestanın onu böylesine lanetlemesinin nedeni de budur. Bu sözler tüm ülkelerin derin siyaset adamlarının, resmi düşünürlerin kimi zaman sarf ettikleri şu pek bilge sözlere, ne dersiniz, benzemiyor mu: "Tanrı yoktur, haliyle din de anlamsızdır, ama din cahil halk için gereklidir, çünkü din olmadan halkı dizginlemek mümkün değildir". Buradaki fark, devlet sözcüsünün görüşündedir, temelde acımasız bir ahlaksızlıktır bu, insanlığın dostu Sydney Dobell de doğrudan doğruya onun yararı için çırpınıyor; yarara bakış açısı da çok değerli: Bakınız yarar, bilindiği gibi, her çeşit yargıya ve görüşe kapıları ardına kadar açık tutar; akla da, yüreğe de *enterée et sortie libres;* hiçbir şey saklı, sınırlı ve tamamlanmış değildir: Kıyısı olmayan denizlerde yüz ve nasıl istiyorsan kendini öyle kurtar! Gerçi çok geniş, kıyısız deniz gibi alabildiğine geniş bir görüştür ve kuşku-

suz "dalgalar arasında bir şey görünmez!", buna karşılık hiç değilse ulusaldır. Ah, burada derin bir içtenlik var, ama ne dersiniz, bu içtenlik sanki umutsuzlukla yan yana değil mi? Buradaki düşünce biçimi de ilginçtir; bu insanların orada kendi ülkelerinde ne düşündükleri, ne yazdıkları, ne için endişelendikleri ilginçtir: Sözgelimi bizim yazarların bu tür düşlemsel konulara eğildikleri, ayrıca geniş bir tasarı biçiminde ortaya koydukları görülmüş müdür? Buna göre Rusların bu İngilizlere göre çok daha gerçekçi, derin ve sağlıklı bir bakış açıları olduğu bile söylenebilir. Gelin görün ki İngilizler ne kendi düşüncelerinden, ne de kendilerine ilişkin yargılarımızdan utanırlar; aşırı içtenliklerinde, kimi zaman çok dokunaklı bir yan vardır. Avrupa'da özellikle bu davranışları inceleyen ve İngiltere'deki tanrıtanımaz öğretiler ve yorumlarla bazı karakterler üzerine araştırma yapan bir gözlemci izlenimlerini bana şöyle aktarmıştı: "Kiliseye giriyorsunuz: Büyük bir ayin icra ediliyor, çok değerli ayin kaftanları, günlük dumanları, müthiş bir ciddiyet, derin bir sessizlik, huşu içinde dua edenler... İncil okunuyor, herkes gözyaşları içinde yaklaşarak sevgiyle İncil'i öpüyor. O da ne? Bu kilise tanrıtanımazların değil mi? Dua ediyorlar, ama Tanrıya inanmıyorlar; bu kiliseye mensup olanların tek akideleri, mutlak koşulları: tanrıtanımazlık. Peki, İncil'i öpmelerinin, kendilerinden geçercesine dinlemelerinin ve Onun üstüne gözyaşları dökmelerinin sebebi ne? Nedeni açık, Tanrıyı yadsımaları ve 'İnsanlığa' tapmalarıdır. Şimdi insana inanıyorlar, insanı tanrılaştırıp ona tapıyorlar. Oysa bunca yüzyıl insanoğlu için bu kutsal kitaptan daha değerli ne olmuştur? Onlar şimdi kutsal kitaba, Onun insana, insanın da Ona duyduğu sevgi için tapıyorlar. Kutsal kitap yüzyıllar boyu insanoğluna ne iyilikler bahşetti, güneş gibi yolunu aydınlattı, insana güç ve hayat verdi; 'şimdi O anlamını yitirmiş olsa da... ', ama onlar insana taparken, onu tanrılaştırırken değerbilmezce davranamaz, İncil'in iyiliklerini de bir kenara atamazlar..."

Bu çok dokunaklı, aşırı esrime durumudur. Gerçekten de burada insanı tanrılaştırma ve tutkuyla sevgisini gösterme talebi vardır; ancak tanrıtanımazların bu nasıl yakarma ve tapınma tutkusudur, bu nasıl Tanrı ve din susuzluğudur, gençliğin, gücün ve umudun canlı kaynağıyla fışkıran aydınlık, canlı bir yaşam

yerine bu nasıl bir umutsuzluk ve hüzün, bir çeşit cenaze törenidir böyle? Hoş, bir cenaze mi ya da geleceğin yeni bir gücü mü, işte bu çok kişi için soru işaretidir. Kısa zaman önce çıkan yeni romanım *Delikanlı*'dan bir alıntı yapmama izin verin. Bu "tanrıtanımazların kilisesini" romanımı bitirip yayınladıktan bir süre sonra öğrenmiştim. Kitapta tanrıtanımazlığa değindiğim bölüm, bizim dönemin –kırklı yılların– gündelik yaşamında Velikorus[12] genişliğinin yanı sıra ileri düşünceli, eski toprak sahibi, tutkulu ve hayal düşkünü Rus insanlarından birinin düşleridir. "İlerici Rus aydınından beklendiği gibi", bu toprak sahibi de hem hiçbir dine bağlı değil, hem de insana tapıyor. Tanrı üzerine bütün düşüncelerini yitirdiği zaman insanlığın geleceğine değgin hayallerini anlatıyor ve kendi anlayışına göre de bu hayallerinin bir gün mutlaka bütün dünyada gerçekleşeceğine inanıyor. Şöyle:

> Dalgın bir gülümsemeyle konuşmaya başladı:
> "Bir tanem, sanıyorum artık kavga bitti, yatıştı. Lanet okumalardan, çamur atmalardan ve ıslıklardan sonra çevreye derin bir sessizlik çöktü ve insanlar, arzuladıkları gibi, *yalnız* kalmışlardı: Eski yüce ülkü terk etmişti onları; o zamana kadar onları besleyen büyük güç kaynağı, insanı kendine çeken görkemli güneş gibi onlardan uzaklaşmıştı, ama bu sanki insanlığın son günü gibi bir şeydi. Birden insanlar tamamen yalnız kaldıklarını anladılar ve ansızın müthiş bir yalnızlık duygusuna kapıldılar. Güzel oğlum, insanları asla soysuzlaşmış, aptallaşmış düşünemedim. Dünyada bir başına kalan insanlar birbirlerine hemen daha sıkıca ve sevgiyle yaklaşabilirlerdi; asıl şimdi birbirleri için var olduklarını anlayarak el ele tutuşabilirlerdi. Ölümsüzlük düşüncesi, bu yüce düşünce kaybolurdu, yerine bir başka ülkü koymak gerekirdi; ölümsüzlüğe duyulan o eski tutkunun fazlalığı bütün insanlarda doğaya, barışa, insanlara, bir ot sapına yönelirdi. Gelip geçici, ölümlü olduklarını yavaş yavaş kavradıkları ölçüde toprağı ve hayatı, eskisi gibi değil, karşı konulmazca, bambaşka bir aşkla severlerdi. Doğada, daha önceleri hiç dü-

12 Büyük Rus.

şünmedikleri kadar yeni olaylar ayrımsamaya başlarlar ve gizler keşfederlerdi, çünkü doğaya iki sevgilinin birbirine bakışı gibi, yeni bir gözle bakarlardı. Sabah uyanırlar, bir an önce sevmek için günlerin kısa olduğunu, onlara kalacak her şeyin sadece bu olduğunu anlayarak birbirlerini öpmeye koşarlardı. Birbirleri için çalışır, kendilerine ait olanı herkesle paylaşırlardı ve yalnızca bununla mutlu olurlardı. Her çocuk yeryüzündeki herkesin kendisine anne baba olduğunu hisseder ve bilirdi. Her biri güneşin batışını seyrederken: 'Yarın son günüm olsun, önemli değil' diye düşünürdü, 'Ölecekmişim, bunun ne önemi var, onlar yaşayacaklar ya, sonra da çocukları...' Birbirlerini hep severek ve birbirleri için titreyerek, geriye kalanların yaşayacağı düşüncesi, öbür dünyayla ilgili düşüncelerini de değiştirirdi. Ah, yüreklerindeki büyük kederi bastırmak için tüm çabalarını birbirlerini sevmeye adarlardı. Kendileri için cesur ve gururlu olurlardı, ama birbirlerine ürkek davranırlardı; her biri diğerlerinin hayatı ve mutluluğu için titrerdi. Hep sevecen davranırlar ve şimdi utanç duydukları davranışlarından utanmazlardı, çocuk gibi birbirlerini okşarlardı. Karşılaştıklarında derin, anlamlı anlamlı bakışırlar, bakışlarında sevgi ve hüzün olurdu..."

Burada, bu düşlemde "tanrıtanımazlar kilisesiyle" örtüşen bir iki benzerlik yok mudur, ne dersiniz?

II
Lord Redstock

Şimdi sıra tarikatlara geldi. Ülkemizde üç yıl önce kış boyu vaazlar veren ve o günlerde bir de yeni bir tarikat kuran Lord Redstock'un şu an Petersburg'da olduğu söyleniyor. O zamanlar bir "toplantıda" konuşmasını dinleme fırsatım olmuştu, hatırlıyorum, konuşmasında öyle dişe dokunur bir şey bulamamıştım: Ne pek akıllıca, ne de pek can sıkıcıydı. Oysa insan kalplerinde mucizeler yaratırmış, yanına sokulan çok kişi sarsılıyormuş. Hemen yardım etmek ve sevindirmek için yoksul aramaya koşuyormuş ve

malını mülkünü yoksullara dağıtmak istiyormuş. Hoş, böyle bir durum Rusya'da olabilir ancak; lordun ülke dışında tanındığını pek sanmam. Ama onun insanı büyüleyen gücünü bir lordluğuna ve kendine özgü kişiliğine, "katıksız" bir aristokrat dini yaymış olmasına bağlamak güçtür. Aslına bakarsanız bu vaiz-tarikatçıların hepsi, istemeseler bile, kilisenin verdiği inanç biçimini ortadan kaldırıp kendilerine özgü olanı yaratıyorlar. Lord Redstock'un başarısının temel nedeni, "bir ayrışmanın içine girmemiz", toprağımızdan ve ülkemizden kopukluğumuzdur. Biz, yani toplumumuzun aydın sınıfı halkından kopuk yaşayan, çok küçük, çok değersiz, ancak alışkanlıkları ve özgünlük olarak kabul ettikleri önyargıları olan günümüzün bir çeşit yabancı zümreciği, kendisine ait bir din talebiyle ortaya çıkıyor. Lordun öğretisinin ne olduğunu açıklamak epeyce zor. Bir İngiliz, ama söylenenlere göre, Anglikan kilisesine bağlı değil, ilişkilerini koparmış, tamamen kendisine ait bir inancı yaymaya çalışıyor. İngiltere'de kolaydır bu: Amerika'da da, bizim "kara cahil halkımızda" olandan daha fazla tarikat vardır belki de. Koşu atları, Convulsionerler[13], milenyum bekleyen Quakerler[14] ve nihayet Kırbaçlılar (evrensel ve kadim tarikat). Say say bitmez. Lord Redstock'la karşılaştırırken bu tarikatlardan alaylı dille söz etmiyorum elbette, ama hangisi gerçek kiliseden ayrılmış ve kim kendi kilisesini kurmaya niyetlenmiş, görünüşte ne kadar kusursuz olursa olsun, sonu mutlaka bu tarikatlar gibi olacaktır. Lord'a tapanlar yüzlerini öyle ekşitmesinler: Titreyenler, Kırbaçlılar gibi tarikatların felsefi temelinde bazen son derece derin ve güçlü düşünceler yatar. Anlatılanlara göre Tatarinova'nın Mihaylovski şatosunda, örneğin o zamanın bir bakanı, Tatarinova ve konuklarıyla, hizmetkârlar da dahil, aşağı yukarı yirmi yıl dönmüşler ve kehanetlerde bulunmuşlar. İnananların bu "doğal olmayan" birliği kurulabildiğine göre, demek ki bir düşünce ve coşkusal bir gücü vardı, oysa göründüğü kadarıyla Tatarinova'nın tarikatı Kırbaçlılardandı ya da sayısız kollarından biriydi. Lord Redstock'la ilgili anlatılardan, onun tarikatında dönüldüğü ya da kehanetlerde bulunulduğunu hiç duymadım. (Hemen hemen tüm Batı'daki ve

13 13 yy'da türeyen tutucu bir Fransız tarikatın üyesi. Mezarlıkta kendilerinden geçerek dans ederlerdi.

14 İngiliz tarikat.

bizdeki tarikatlar için dönme ve kehanet en zorunlu ve en eski nişanedir. Templar şövalyeleri[15] de dönerler, kehanette bulunurlardı, onlar da Kırbaçlılardı, bu yüzden yıkıldı, sonraları, ilk devrimden önce Fransız düşünürler ve şairler onları göklere çıkarmış ve ezgiler düzmüşlerdi.) Yalnız Lord Redstock'un, özellikle "günahların bir çeşit bağışlanmasını" öğrettiğini anlatan birinden, sanki Lord'un "İsa'yı cebinde" gördüğünü, başka deyişle İsa ve günahların bağışlanması meselesine çok basit yönden yaklaştığını işitmiştim. Ancak bir dayanak aramalarını, yukarıdan bir ilham bekler gibi davranmalarını ne yalan söyleyeyim anlamamıştım. Lord Redstock'un Moskova'ya gelmek istediği acaba doğru mu? Bu kez din adamlarımızdan kimsenin onun öğretilerini desteklememelerini isterdik. Her şeye rağmen ona inananların kalplerinde olağanüstü ilgi ve yüksek duygular uyandırdığı da bir gerçek. Aslında böyle de olması gerekir: Gerçekten samimiyse ve yepyeni bir inancı yayıyorsa elbette şevk ve heyecanla bu tarikatın kurucusunu destekleriz. Bir kez daha söylüyorum, burada olan sadece ve sadece acınası zavallı münzeviliğimiz, halkı anlamamamız, ülkemizle bağlarımızı koparmamız ve her şeyden önemlisi de Ortodokslukla ilgili hiçbir değer ifade etmeyen sığ anlayışlarımızdır. Sevindirici durum, bir ikisi dışında basınımızın Lord Redstock'tan hemen hemen hiç söz etmemesidir.

III
İspritizma Olayları Bilim Araştırma Komisyonunun Raporu Üzerine

Ruh çağırmayla uğraşanlar "kendilerini toplumdan soyutlayan" insanlar mıdır? Ben evet diyorum. Düşüncemi sorarsanız ülkemizde başlayan ispritizmacılık geleceğimiz için son derece tehlikeli ve iğrenç bir "münzeviliğin" habercisi sanki. Bu anlamda diyorum ki "toplumdan kendini soyutlama", insanların birbirinden bağlarını koparmasıdır. Bizde yeni yeni başlayan ispritizmacılıkta, Rus insanında zaten gittikçe güçlenen ve yayı-

15 Haçlı seferleri sırasında kurulmuş bir tarikat.

lan bireylerin birbirinden kopukluğunu tamamlayan güçlü öğeler var. Bazı düşün adamlarımızdan, toplumumuzun uyuduğunu, tembel tembel oturduğunu ve vurdumduymaz olduğunu okumak bazen çok anlamsız ve üzücü geliyor bana; tam tersine, Rusya şimdi, bu kadar endişe, bu kadar farklı yönlere savrulma ve böylesine tinsel olarak bir şeye dayanma arayışı içinde olmamıştır! Baştan çıkarıcı, ahlaksız küçücük bir düşünce bile, bir şeyleri çözmede kişide umut ışığı uyandırıyorsa, kesin olarak başarma olasılığı vardır. Ancak bu başarı her zaman yeni bir grubun "ayrışmasıyla" kalır. İşte ruh çağırma olayları da böyledir. *Golos*'ta o malum komisyonun, Bay Aksakov'un evinde kış boyunca gözlemlenen ve herkesin dilinde olan ruh çağırma seanslarıyla ilgili raporunu okuduğumda nasıl derin bir hayal kırıklığı yaşadım, bilemezsiniz! Oysa raporun bu edebe aykırı yeni bilimi (mistik anlamında) ezeceğini, darmadağın edeceğini bekliyor ve umuyordum. Doğrusunu isterseniz bizde hiçbir *öğreti* yoktur, şimdilik "gözlemle" yetiniyorlar yalnızca, ama bu gerçekten böyle mi? Yazık ki şu anda düşüncelerimden biraz ayrıntılı söz etmek için ne yerim, ne zamanım var, ama nisan "Günlüğümde" ispritizmaya yer vermeyi göze alacağım. Hem belki de komisyon raporunu boşuna suçluyorum: Hayır, komisyonun, tamamen imkânsız olanı, belki de hiçbir zaman üstesinden gelemeyeceği bir şeyi çok kısa zamanda ondan beklememde ve ona güvenmemde bir kabahati yok. Ama ne olursa olsun, "rapor", anlatımıyla, redaksiyonuyla kusur işliyor. Öyle kendine özgü anlatımı var ki rapora karşı olanlar, onda mutlaka olaya "önyargılı" bir yaklaşım (dolayısıyla tamamen bilim dışı) bulmaya çalışacaklar. Gerçi komisyon suçlanacak kadar "önyargılı" değildi belki (biraz olabilir, bizde bir olaya hiç önyargısız yaklaştığımız görülmüş müdür?). Ama yazı işleri hiç kuşku yok ki kusurluydu: Örneğin komisyon, kendisinin de itiraf ettiği gibi, hiç gözlemlemediği (ruhların maddeciliğiyle ilgili) ruh çağırma olaylarına kendilerine göre bir yorum getiriyor. Diyelim ki komisyonun yaptığı, bir ahlak dersi çıkarılması, ibret verici ve uyarıcı anlamda olayların önüne geçerek toplum yararına, gelgeç düşüncelileri bu çekicilikten kurtarmak. Soylu bir düşüncedir, ama bu olayda yerinde bir davranış olduğu kuşku götürür. Gelgelelim

bu kadar bilim adamından oluşan komisyon daha işin başında saçma düşünceleri kafalardan silmeyi ciddi ciddi ummuş olabilir miydi? Heyhat, komisyon "sahtekârlıkla" ilgili apaçık, gözler önünde duran kanıtları sunsaydı, "yapılan hileleri" bulup ortaya dökseydi, yani iş üstünde yakalasaydı bile (yazık ki bu yapılmamıştır), insan doğasının değişmez yasasına uygun olarak –ki buna göre mistik düşüncelerde en matematiksel kanıtlar bile hiçbir anlam ifade etmez– ruh çağırma olaylarına kapılanlardan ya da daha işin başında olanlardan kimse komisyona inanmazdı. Bizdeki ruh çağırma olaylarında, inanın, ilk planda sadece mistik düşünce vardır, bununla nasıl baş edeceksiniz peki? Dinsel ve matematiksel kanıtlar birbiriyle çelişen kavramlardır. İnanmak isteyeni durduramazsınız. Kaldı ki burada kanıtlar da matematiksel değildir.

Her şeye rağmen rapor yarar sağlayabilirdi. Henüz işin başında olan ve ispritizmaya şimdilik ilgisiz kalanlar için kuşku yok ki yararlı olabilirdi. Oysa şimdi "inanmaya" eğilimli olanların eline bu raporla belki de yeni bir silah verilmiş oldu. Ayrıca raporun hayli küçümseyici, kibirli üslubu yumuşatılabilirdi; bu raporu okurken insan, ister istemez, iki saygın tarafın inceleme sırasında nedense birbirine küstüğü düşüncesine kapılabilir. Sonuç olarak bu "raporun" topluma hiçbir yararı olmamıştır.

IV
Kuraldışı Olaylar

Ama farklı olaylar kategorisi de çıkıyor ortaya, hayli ilginç, özellikle gençler arasında. Gerçekte şimdilik tek tük olaylar bunlar. "Halka yönelen" birkaç talihsiz gençle ilgili hikâyelerin yanı sıra şimdi bambaşka bir gençlikten söz edilmeye başlanmıştır. Bu yeni gençler de endişeli; size mektup yazıyorlar ya da kafaları karışık, yazılarıyla, onlarda gördüklerimize hiç benzemeyen beklenmedik düşüncelerle geliyorlar size. Öyle ki gençlerimizde eskisinden çok farklı bir kıpırdanmanın başladığını düşünmek için birkaç neden var. Eh, bunu beklememiz gerekiyordu belki. Gerçekte kimin çocukları onlar? Rusya'nın yeniden canlanışının başlarında, ilericiliğin ve liberalizmin ortak davadan kopma olduğu-

nu sanarak yığınlardan uzaklaşan "liberal" babaların çocuklarıdır. Öte yandan bunlar kısmen geçmişte yaşanmıştı. O yıllarda da gerçek anlamda liberal çok muydu, acılar çeken, yüreği temiz, içten, örneğin yakın zaman önce aramızdan ayrılan Belinski gibileri (zekâsından söz etmeme gerek yok) çok muydu gerçekten? Tersine, gerçekte sadece küçük tanrıtanımazların, büyük utanmazların, yağmacı, vurguncu, "küçük zorbaların" ve şerefsiz olma hakkı olarak görmeyi yeğledikleri liberalizmin yalancı pehlivanlarının kuru kalabalığı vardı. O zamanlar neler söylenmedi, neler iddia edilmedi, onur ve kahramanlık adına ne iğrençlikler sergilenmedi ki! Aslında bu, en bayağısından sokak kalabalığıydı ve onurlu düşünce ayağa düşmüştü. Tam bu sırada köylülerin özgürlüğü geldi, beraberinde de aydın toplumumuzun her bakımdan çözülmesi ve "ayrışması"... İnsanlar birbirlerini, liberaller de kendi liberallerini bilmek, tanımak istemiyordu. Sonraları ne hazin şaşkınlıklar, ağır düş kırıklıkları yaşandı! En utanmaz gerici, bazen bir ilerici gibi, bir önder gibi birden ön saflara atıldı, başarı da kazandı. O zamanın çocukları babalarından neler görmüş, çocukluk ve gençlik çağlarından ne gibi anılar kalmıştır belleklerinde? Kinizm, acı alay, çocuğun ilk sevecen, kutsal inançlarına acımasızca saldırılar; sonra böyle olması gerektiğine, bunun "sağduyulu" ilişkiler olduğuna inançla ve *bilimle* anne ve babaların düştükleri ahlaksızlık, çok sayıda mülkün de bölünmesini buna ekleyin, bunun sonucunda sabırsız bir doyumsuzluk, maddi başarısızlığın getirdiği küçük bencilce bir öfkeyi örten konuşmalar, ah, gençler sonunda bunu görebildiler ve anladılar! Gençliğin tertemiz, aydın ve yüce gönüllü olmasıdır ki içlerinden bazıları böyle babaların peşinden gitmeyi istememiş, onların sözde "sağduyulu" öğütlerini reddetmişlerdir. Böylelikle bu tür "liberal" yetişme tarzı, en azından bazı örnekleriyle, tamamen ters bir sonuç doğurdu. İşte bu gençler, yeniyetmeler şimdi yeni yollar arıyorlar kendilerine ve çocukken acınası baba ocağında karşılaştıkları, nefret ettikleri düşünceler yığınına doğrudan tiksinmekle işe başlıyorlar.

V
Yuri Samarin Üzerine

Sağlam, inançları güçlü kişiler birer birer gidiyor: Üstün yetenekli, inançlarından ödün vermeyen toplum adamı Yuri Samarin aramızdan ayrıldı. İnançları ve görüşleri pek paylaşılmayan, ancak kendine saygı duyurmayı başaran insanlar vardır. *Novoye Vremya* Samarin'le ilgili çok ilginç bir yazı yayınladı. Şubat sonunda Samarin Petersburg'a geçerken, *Otoçestvenniye Zapiski*'nin şubat sayısında çıkan Prens Vasilçikov'un "Verimli Toprak ve Geleceği" adlı yazısını okuma fırsatı bulmuş. Bu yazı onu öylesine derinden etkilemiş ki sabaha kadar uyuyamamış. Sabahleyin bir dostuna şöyle demiş: "Çok güzel ve tamamen isabetli bir yazı. Bu yazıyı dün akşam okumuştum ve bende büyük etki yaratmıştı, uyuyamamıştım; sabaha kadar susuz ve ağaçsız bir çölün dehşet görüntüsü gözlerimin önünden gitmemişti, sürekli ağaç kesiminden, durdurulamayan orman katliamı yüzünden Rusya'nın göbeğindeki verimli topraklar, böyle çöl haline geliyordu..."

Novoye Vremya "Yurduna duyduğu kaygı ve endişeyle uykuları kaçan kaç insanımız vardır?" diye soruyor. Her halde vardır diye düşünüyorum, kim bilir belki de endişeli halimize bakılırsa, eskisine göre daha fazla olacaktır. En geniş anlamıyla endişe duyan insanımız her zaman çoğunlukta olmuştur, kimilerinin iddia ettikleri gibi, hiç de uyumuyoruz; sorun kaygı duyanların olup olmaması değil, nasıl düşündükleridir, acı ki Yuri Samarin'in ölümüyle sağlam ve derin düşünceli bir insanımızdan yoksun kaldık; bu büyük bir kayıptır. Eski yetenekler bir bir gidiyor; yarınların çocuklarından da şimdilik bakışlarımızı kaçırmakla yetiniyoruz...

NİSAN

Birinci Bölüm

I
Bitkisel, Durağan Yaşam Ülküleri. Vurguncular ve Toprak Ağaları. Rusya'yı Koşu Atı Gibi Sıkıştıran Beyefendiler

Bu yılın *Ruskiy Vestnik*'in mart sayısında Bay A...'nın, yani Bay Avseyenko'nun hakkımdaki eleştirisi yer aldı. Bay Avseyenko'ya yanıt vermemin hiçbir yararı olmaz: Onun gibi, yazdıklarını anlamayan bir yazar düşünmek hayli zordur. Gerçi anlasaydı bile aynısı çıkardı. Yazısında benimle ilgili eleştirilerinin tümü şu tema üzerinde: Halkın önünde eğilmesi gerekenler, biz kültürlü insanlar olamaz, çünkü "halksal ülkülerin genellikle özünde bitkisel, durağan bir yaşam felsefesi vardır, tersine, halk bizden, kültürlü insanlardan aydınlanmalıdır ve düşüncelerimizi, tarzımızı benimsemelidir." Sözün kısası Bay Avseyenko, şubat Günlüğümdeki halka ilişkin sözlerimi beğenmemiş. Sanıyorum burada bir belirsizlik var ve bunun kabahatlisi de benim. Anlaşılmazlığı anlaşılır hale getirmek gerekiyor, Avseyenko'ya da kelimesi kelimesine yanıt vermem olanaksız. Kişinin örneğin halk üzerine durup dururken şu sözleri söyleyen biriyle ortak yanı ne olabilir?

> Rusya'nın bağımsızlığı, gücü, tarihsel görev üstlenme yeteneği, onun [yani halkın] omuzlarında, onun sabrında, özverisinde, yaşamsal canlı gücünde, coşkulu inancında ve kişisel çıkarları gönül yüceliğiyle hor görmesindedir. Halkımız,

> Hıristiyanlık ülküsünün temizliğini bizler için yaşatmış, kendi büyüklüğü içinde yüce ve gösterişsiz kahramanlığı ve Puşkin şiirinin canlı çınıltısında yansıyarak *sürekli edebiyatımızı beslemiş olan Slav doğasının kusursuz özelliklerini korumuştur.*

Dikkat edin, bu sözler daha yeni söylenmiştir (yani Slavcılardan alınmıştır). Bir sonraki sayfada aynı Rus halkına tamamen ters görüşler bildiriyor Bay Avseyenko:

> Burada olan asıl mesele, halkımızın bizlere etkin bir kişilik örneği sergileyememesidir. Halkta gördüğümüz ve edebiyatımızın halkımızda bizlere sevmeyi öğrettiği tüm güzellikler, kendiliğinden var olan, kapalı, dingin bir kır yaşantısının(?) ya da edilgin bir yaşamın derecesinde ortaya çıkar. Halkın içinde *etkin, güçlü* bir kişilik sivrildi mi büyüleyicilik çoğu kez kayboluyor ve sık sık toprak ağalarının, vurguncuların, müstebitlerin mide bulandırıcı bireyselliği beliriyor. Halkın etkin ülküleri hâlâ yoktur. Onlara bel bağlamak, ne olduğu meçhul, belki de yapay bir büyüklükten yola çıkmak anlamı taşır.

"Rusya'nın bağımsızlığının halkın omuzlarında, onun sabrında, özverisinde, diri gücünde, coşkulu inancında ve kişisel çıkarlara duyduğu yüce gönüllü horgörüde biçimlendiğini" bir önceki sayfada vurguladıktan sonra şimdi bunları söylemek... iyi de, diri, canlı bir güç göstereceksin, sonra da nasıl edilgin olacaksın... bu mümkün mü? Rusya'yı yaratmak için güç göstermemek nasıl olabilir! Kişisel çıkarları *gönül yüceliğiyle* küçümsemek için başka çıkarlarda da, yani ortak, kardeşçe çıkarlarda da yüce gönüllüce ve etkin bir *faaliyet* sergilemek gerekir. Rusya'nın bağımsızlığını "omuzlarında taşımak" için *hiçbir iş yapmadan* yerinde oturmak mümkün değildir, en azından yerinden kalkmak, adım atmak ve bir şeyler yapmak gerekir; oysa Bay Avseyenko, biraz kendini gösterdiğinde halkın hemen "asalak, vurguncu ya da müstebitin mide bulandırıcı biçimlerine" büründüğünü söylüyor. Buradan, Rusya'yı omuz-

larında taşıyanların vurguncular, asalaklar ve müstebitler olduğu anlamı çıkıyor. Öyleyse bütün bu kutsal metropolitler (halkın savunucuları ve Rus yurdunun kurucuları), hayatlarını feda edecek kadar Rusya için çalışan ve hizmet veren, adlarını tarih sayfalarına saygıyla yazdıran tüm dini bütün prenslerimiz, boyarlar, zemstvo üyeleri, evet, hepsi asalak, vurguncu ve müstebit, öyle mi? Bay Avseyenko'nun geçmişten değil, günümüzden söz ettiğini; o zamanın başlı başına bir tarih olduğunu, olup bitenlerin Nuh nebiden kaldığını söyleyecekler belki. Bu durumda halkımızın yozlaştığı anlamı çıkmaz mı? Bay Avseyenko zamanımızın hangi halkından söz ediyor? Onu nereden başlatıyor? Petro dönüşümlerinden mi? Kültür döneminden mi? Kesin bir köleleştirmeden mi, söyleyin, nereden? Öyleyse kültürlü Bay Avseyenko kendi kendini ele veriyor. O zaman adama sorarlar: Halkın ahlakını bozmak ve onu yalnızca vurguncu ve düzenbaz haline getirmek için kültürleşmenize değer miydi diye. Evet, Bay Avseyenko böylesine "kötüye yorma yeteneğine sahipsiniz", öyle mi? Sizin kültürünüz yüzünden köle durumuna düşmüş halkımız (en azından General Fadeyev'in öğretisine göre) 200 yıllık kölelikten sonra, sizden, kültürleşmiş insandan bir teşekkür ya da merhamet yerine, yalnızca vurguncu, dolandırıcı katına çıkarılarak bu küstahça karalanmayı mı hak ediyor? (Onu göklere çıkarmanızı asla dikkate almıyorum, çünkü başka sayfada halkımızı alaşağı ettiniz.) Avrupa'dan size akıl gelsin diye, halkımızın sizin yüzünüzden 200 yıl elleri kolları bağlı kaldı ve işte siz bu aklı aldıktan sonra(?) elleri kolları bağlı olanların karşısında, elleriniz böğrünüzde, ona kendi kültürünüzün tepesinden bakarak hakkında birden yargıda bulunuyor ve şöyle diyorsunuz: "Halk kötüdür, edilgindir, kendini etkin olarak göstermemektedir (elleri kolları bağlı halktır bu), bir parça pasif erdemler gösterdiği olmuş, edebiyatı canlı özsuyuyla beslemiştir, ama aslına bakacak olursak bir bakır paraya değmez, çünkü halk biraz kımıldamaya başlasın hemen vurguncu ve düzenbaz kesilir." Aslında Bay Avseyenko'ya yanıt vermemek gerekirdi, yanıt veriyorsam, bunun az sonra açıklayacağım kişisel hatam olduğunu kabul ettiğim içindir. Okurlarıma Bay

Avseyenko hakkında biraz bilgi vermeyi yararlı görüyorum. Bir yazar olarak incelenmeye değer, genel bir öneme sahip olan –bu bile çok kötü– bir bakıma küçük aydın tipi sergilemektedir.

II
Kültürlü İnsancıklar. Kendine Zarar Veren Tipler

Bay Avseyenko uzun zamandır eleştiriler yazıyor, birkaç yıldır; ne yalan söyleyeyim ondan bugüne kadar umutlu olduğum için şimdi pişmanım: "Sürekli yazıyor, herhalde bir şeyler söyleyecektir "diye düşünüyordum ya, onu az tanımışım meğer. Yanılgım *Ruskiy Vestnik*'in 1874 Ekim sayısına kadar sürdü, Bay Avseyenko söz konusu dergide Pisemski'nin bir güldürüsü ve oyunuyla ilişkili olarak kaleme aldığı yazısında durduk yerde şöyle diyor:

> ... Gogol, yazarlarımızı, yapıtlarında içeriğe pek özen göstermemeye, sadece sanatsal yanına ağırlık vermeye zorlamıştır. Romancının meseleye böyle bakışı kırklı yıllar edebiyatımızda çok kişi tarafından paylaşılıyordu. Bunun kısmen nedeni, bu *edebiyatın içerik olarak kısırlığıdır*(!).

Kırklı yılların edebiyatı içerik açısından yoksulmuş! Böyle garip bir görüşe hayatım boyunca rastlamadım. O edebiyat ki Gogol'ün tüm yapıtlarını, *Bir Evlenme* güldürüsünü kazandırmıştır bizlere (içerik bakımından yoksul ha, pes doğrusu!); sonra *Ölü Canlar* (bu roman da kısırmış, başka bir sözü, ilk aklına gelen sözü söyleseydi bu adam, daha iyi iş yapmış olurdu!), *Avcının Notları*'yla bir Turgenyev (bunda da içerik yok, öyle mi?), daha kırklı yıllarda yazılmış Gonçarov'un *Oblomov*'u, Rusya'nın her tarafında hayranlıkla okunan "'Oblomov'un düşü' bölümü!" Bu edebiyat nihayet bize Ostrovski'yi kazandırmıştır, Bay Avseyenko özellikle Ostrovski'nin tiplerine bu yazısında ağzından tükürükler saçarak saldırmaktadır:

> Dış nedenlerden memurun dünyası yergi tarzına pek gelmiyor; bununla beraber güldürümüz, Zamoskvoreçi ve Aprakşin tüccarlar dünyasına, gezginlerin, çöpçatanların, ayyaş tezgâhtarların, burmistlerin[1], zangoçların, piterşçiklerin[2] dünyasına büyük bir çabayla ve tutkuyla girmiştir. Bir sarhoşun ya da sırıtan, yanlış kullanılan bir argonun taklidine; insan duygularına hitap etmeyen kaba ve onur kırıcı tiplerin, yaban davranışların betimlenmesine kadar bu akıl almaz tarz güldürünün işlevini daraltmıştır. Fransız tiyatrosunda insanı bazen büyüleyen küçük bir vodvildir bu: Biri masanın altına girmiş, bir diğeri de ayaklarından tutmuş çekiştiriyor). O sıcak, neşelendiren burjuva(?) tarzı değil, tümüyle kaba saba, itici bir tarz hâkim olmuştur sahneye. Kimi yazarlar, örneğin Bay Ostrovski, bu edebiyata pek çok yetenek, karakter ve mizah kazandırmıştır; ne var ki gerçekte tiyatromuzun içerik olarak düzeyini müthiş düşürmüştür, bu yazarın toplumun aydın kesimine söyleyecek sözü olmadığı, bu zümreyle işi olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştır.

Demek Ostrovski sahnenin düzeyini düşürmüş, "okumuş zümreye" hiçbir söz söylememiş! Tiyatrolarda Ostrovski'yle coşan, yapıtlarını sabah akşam okuyan demek toplumumuzun eğitimsiz katıymış, öyle mi? Ah, düşünebiliyor musunuz, aydın zümre Fransız sahnesinde insanı zaman zaman büyüleyen neşeli, sıcak burjuva tarzı yapıtların sahnelendiği Mihaylovski tiyatrosuna gidiyormuş o zamanlar! Öyle ya, Lyubim Tortsov "kabadır, çapaçuldur"! Bay Avseyenko hangi okumuş zümreden söz ediyor, öğrenmek ilginç olurdu doğrusu! Lyubim Tortsov'da kirlenmişlik yoktur, "içi temiz bir adamdır", kirlilikse belki de orada, "o sıcak, neşeli, burjuva türünün" hâkim olduğu Fransız sahnesindedir! Bu nasıl bir görüştür, bu nasıl sanatsallıktır ki *içeriğe* yer vermesin? Tam tersine, içeriğe son derece önem verilir. Gogol *Mektuplaşmalar*'da, karakteristik olmakla birlikte zayıftır, *Ölü Canlar*'da sanatçı olmaktan çıkarak, doğrudan kendi adına hükümler vermeye başladığı bölümlerde de hayli zayıftır, hatta

1 Toprak köleliği düzeninde, toprak sahibinin tayin ettiği muhtar.
2 Petersburg işçi ve köylüleri.

niteliksizdir, ama *Bir Evlenme* oyunu, *Ölü Canlar* romanı –özellikle sanatsal tipleriyle, içerik zenginliğiyle– onun en derin, en nitelikli yapıtlarıdır. Bu anlatımlar, deyim yerindeyse, çok derin ve dayanılmaz sorunlarla beyne baskı yapıyor, Rus insanının zihninde, yenemeyeceğini hissettiği en tedirgin edici düşünceler bırakıyor; ayrıca, bir zaman sonra baş edebilir mi, bilinmez. Bay Avseyenko tutup, *Ölü Canlar*'ın içerikten yoksun olduğunu haykırıyor! Buyurun size *Akıldan Bela*[3], parlak, sanatsal tipleri ve karakterleriyle güçlüdür, sadece bu sanatsal çaba bile, yapıta baştan sona kadar içerik kazandırıyor; Griboyedov, sanatçı görevini bırakıp (güldürünün en zayıf kişiliği Çatski'yi konuşturarak) kendi kafasına göre akıl yürütmeye başlayınca, hemen imrenilmeyecek düzeye, hatta o zamanların aydın sınıf temsilcilerimizin kat kat altına düşüveriyor. Çatski'nin verdiği ahlak dersi güldürünün çok altındadır ve genellikle tam bir saçmalıktan ibarettir. Bütün derinlik, edebiyat yapıtının içeriği, tiplerde ve kişiliklerdedir. Bu her zaman böyle.

Böylece okur nasıl bir eleştirmenle karşı karşıya bulunduğunu görüyor; buradan sorunuzu duyabiliyorum: " Öyleyse bu adama ne diye bulaşıyorsunuz?" Bir kez daha söylüyorum, yapmak istediğim kişisel bir yanlışlığımı açıklamaktır, dolayısıyla yukarıda dile getirdiğim gibi, şu anda Bay Avseyenko'yla eleştirmen olarak değil, farklı ve ilginç bir edebiyat olayı olarak ilgileniyorum. Bir bakıma bana yararlı olabilecek bir tip. Uzun zaman Bay Avseyenko'yu anlamadım, aslında yazılarını değil –yazılarına zaten akıl sır erdirememiştim– bu yazılarda anlaşılacak ya da anlaşılmayacak bir durum yok. *Ruskiy Vestnik*'in 1874 Ekim sayısında çıkan bu yazısı nedeniyle ondan büsbütün umudumu kestim, çünkü kişide sürekli ve derin bir şaşkınlık yaratıyor: Böylesine tutarsız bir yazarın nasıl olur da *Ruskiy Vestnik* gibi ciddi bir yayın organında yazısı çıkar? Birdenbire çok gülünç bir olay oldu ve Bay Avseyenko'yu çözüverdim: Kışın başında *Samanyolu* adlı romanını yayınlamaya başlamıştı. (Neden arkasının gelmediği belli.) Roman, yazar Avseyenko'nun tüm karakterini anlamama yardımcı oldu. Aslında romandan uzun uzadıya söz etmem doğru olmaz. Ben de bir roman yazarıyım, meslektaşımı

3 Aleksandr Griboyedov'un komedi oyunu.

eleştirmek yakışık olmaz. Bu nedenle yapıtı kesinlikle eleştirmeyeceğim, hem bana neşeli anlar yaşattı. Örneğin romanın kahramanlarından genç prens operada, locada herkesin gözü önünde müzikten etkilenerek ağlayıp sızlıyor, yüksek sosyeteden bir hanımefendi duygulanarak ona yaklaşıyor: "Ağlıyor musunuz siz, ağlıyor musunuz?" diye ilgileniyor. Ama mesele hiç de bu değil, mesele burada yazarın iç dünyasını anlamamdır: Bay Avseyenko yüksek sosyeteye duyduğu hayranlıkla kendini kaybeden bir yazar ve düşün adamı olarak kendini anlatıyor. Özetle, dizleri üzerine çökmüş, eldivenlere, faytonlara, kokulara, rujlara, ipek giysilere (özellikle bayanın koltuğa otururken giysisinin ayak ve bel hizasında hışırdadığı anda) ve nihayet İtalyan operasından dönen hanımı karşılayan uşaklara tapıyor. Bu sahneleri aralıksız, derin saygıyla, tapınırcasına, dua eder gibi, sözün kısası dinsel bir ayini gerçekleştiriyormuş gibi yazıyor. İşittiğime göre, bu roman *Anna Karenina*'da daha güçlü yüz sürme ve hayranlık tavırları işlenmesi gerekirken, yüksek sosyeteye çok nesnel bakan Lev Tolstoy'un yanlışlığını düzeltmek için yazılmış. (Bilemem, belki de şaka olarak söylemişlerdir.) Tekrar ediyorum, tamamen farklı bir kültür tipi anlatılmasaydı, elbette bunlardan söz etmek gerekmezdi. Anlaşılan eleştirmen Avseyenko faytonlar, pudralar, kokular, özellikle uşakların hanımefendileri karşılamalarını kültürün bir görevi, ahlaki çöküşümüzün ve acılarımızın şu iki yüzyıllık döneminin tamamlanması ve hedefe ulaşılması olarak görüyor ve bunları hiç gülmeden, ama hayranlıkla izliyor. Bu hayranlığın ciddiyeti ve içten olması çok ilgiye değer. Asıl önemlisi de Bay Avseyenko'nun bir yazar olarak yalnız olmamasıdır; ondan önce de "keten yeleklilerin amansız Juvenalisleri" vardı, gelgelelim bu denli tapılacak ölçüde değildi. Diyelim ki hepsi böyle değiller, ama benim derdim, bu kültür temsilcilerinin, bu kadar yalın ve katışıksız nitelikte olmamakla beraber yazın alanında, yaşamda da çok fazla olduğuna sonunda yavaş yavaş inanmaya başlamamdır. Ne yalan söyleyeyim, beni adeta nurla aydınlattı: Böylece Ostrovski için sarf edilen ağır hakaret içeren sözler ve şu meşhur "Fransız sahnesinde kimileyin insanı büyüleyen sıcak, neşeli, burjuva tarzı..." kuşkusuz anlaşılmış oluyor. Bakın, burada söz konusu olan ne

Ostrovski, ne Gogol, ne de kırklı yıllar (çok umurundaydı sanki!), mesele düpedüz yüksek sosyetenin uğrak yeri olan, önüne arabaların yanaştığı Petersburg Mihaylovski Tiyatrosudur; insanı kendine çekiyor, karşı konulmaz bir güçle yazarı ele geçiriyor, aklını başından alıyordu. Bir kez daha söylüyorum, bu olaya salt güldürü açısından bakmamak gerekir, hepsi çok ilgi çekici. Kısacası, çoğu özel bir düşkünlükten, daha doğrusu acınması gereken hastalık derecesinde zayıflıktan ileri geliyor. Örneğin Hanımefendinin arabası tiyatronun önüne geliyor: Siz sadece arabanın yolda gidişini, pencereden süzülen fener ışığının içeride oturan bayanı nasıl neşelendirdiğini görüyorsunuz. Edebiyat falan değil, tapınmadır bu, acımak gerekir! Kuşkusuz buraya gelenlerin çoğu eldiven takmak büyük işmiş gibi halkın karşısında kasılıyordur; aralarında pek çok liberal var, cumhuriyetçi de, ama birden ne görüyorsun: adam eldivenci kesilmiş. Bu zayıflıktır, istiridyeleri ve yüz rublelik kavunlarıyla balolarda, yüksek sosyetenin güzelliklerine aşırı düşkünlüktür, bu düşkünlük, tüm masumluğuna karşın, sözgelimi bizde hiç kölesi olmamış kişiler arasında özel bir köle kurumu bile doğurmuştur. Arabaları ve Mihaylovski Tiyatrosunu Rusya tarihinde kültür döneminin tamamlanması olarak kabul ederlerken, dünya anlayışlarına uygun olarak, tümüyle su katılmadık toprak köleliği yandaşı olup çıkmışlardır; gerçi kimseyi köleleştirmeyi düşünmediler, ama tam bir kültürel hakmış gibi, en azından halkın yüzüne açıktan açığa tükürmüşlerdir. İşte bu gibiler halka hayret verici suçlamalar yağdırıyorlar: Tam iki yüzyıl vergiyle soyup soğana çevirdikleri elleri kolları bağlı perişan halka edilgin olduğu için sataşıyorlar, onu kirli olmakla, eğitimden yoksun bırakılmış garibi cahil olmakla, sopa yiyenleri de kötü huylu oldukları için suçluyorlar; Bolşoya Morskaya'da berberde saçını taramadığı, pudra sürmediği için ona hesap soranlar bile olmuştur. Hiçbiri abartma değil, kesinlikle doğrudur, en önemlisi asla abartma olmamasıdır. Halka duydukları tiksintileri kudurmuşluk ölçüsündedir, halkı övecek olsalar –elbette politik nedenlerle– her satırda kendileriyle çelişecekleri için, edebine uysun diye tek kelimesini bile anlamadıkları büyük cümleler seçerler. Durun, iki buçuk yıl önce başıma gelen bir olayı hatırladım şimdi. Trenle

Moskova'ya gidiyordum, geceleyin yanımda oturan bir toprak sahibiyle sohbete koyulduk. Yarı karanlıkta seçebildiğim kadarıyla kara kuru, kırmızı, şiş burunlu, 50 yaşlarında biriydi; sanırım bacaklarından rahatsızdı. Tavrıyla, konuşmasıyla, yargılarıyla son derece dürüst bir kişilik örneği çiziyordu, çok da düzgün konuşuyordu. Rus aristokrasisinin çetin ve belirsiz bir dönemden geçtiğini, Rusya'nın her köşesinde ekonomide şaşırtıcı bir düzensizlik yaşandığını söyledi, sakin konuşuyordu, ancak meselelere ciddi bakışı müthiş ilgimi çekmişti. Peki, buna ne dersiniz: Söz arasında birden, farkında olmadan, fiziksel olarak kendini köylüden üstün gördüğünü, bunun tartışmasız olduğunu söyleyiverdi.

"Yani tinsel gelişmişlik, eğitimli insan olarak mı demek istediniz?" diyecek oldum, hemen karşı çıktı:

"Hayır, kesinlikle hayır, köylüden yalnızca tinsel olarak değil, fiziksel bakımdan üstünüm dedim; *bedensel* olarak köylüden daha güçlüyüm. Onca kuşak kendimizi üstün bir varlık olarak eğittiğimiz için böyle olmuştur."

Daha fazla tartışmam yersizdi: Ayaklarından rahatsız olan (kireçlenme soylu hastalığı olabilir) bu kara kuru, sıracalı, kırmızı burunlu adam hiç öteye beriye sapmadan *bedensel* olarak kendini köylüden üstün ve güzel bulabiliyordu! Tekrar ediyorum, içinde asla bir öfke yoktu, halim selim bir adamın yeri geldiğinde birden halka karşı nasıl adaletsizce davranabildiğini görün, hem de tamamıyla masumca, sakin ve dürüstçe, özellikle halka küçümsemeyle bakmasından –handiyse bilinçsizce, elinde olmadan– ortaya çıkan bir bakış açısı...

Bununla beraber, yaptığım kişisel bir yanlışlığı düzeltmeliyim. Şubat sayısında halkın ülkülerinden söz etmiş, şöyle demiştim: "Yolunu şaşıran çocuklar gibi, evimize döndüğümüzde halkın gerçeği önünde eğilmeli ve ondan bir düşünce, tarz beklemeliyiz. Ama öte yandan halk, yanımızda getirdiklerimizden bir şeyler almalıdır; ancak bunun bir hayal değil, biçimi, sureti, ağırlığı olan, gerçekten var olan *bir şey* olması gerekir; bunu kabul etmediğimiz takdirde iyisi mi ayrılalım, birbirimizden ayrı ölüp gidelim." İşte bu sözlerimi çok kişinin anlamadığını görüyorum. İlk olarak, sormaya başladılar: Önünde eğilmemiz gereken ve halkta var olduğu söylenen bu ülküler nasıl bir şeydir?

Ardından gelen soru şuydu: "Yanımız sıra getirdiğimiz ve halkın bizden *sine qua non* alması gerektiği zenginlik"le ne demek istiyordum? Nihayet, biz aydınların Avrupa ve kültürlü insanlar, halkınsa sadece Rusya olduğu ve *edilgin* davranması nedeniyle biz aydınların değil, onun bizim önümüzde eğilmesi gerektiği meselesi ne oluyordu? Bay Avseyenko meseleyi bu anlamda çözüyor; şimdi yalnızca Avseyenko'ya değil, beni anlamayan "kültürlü" insanlara, "aman zaman tanımaz Juvenalislerin keten yeleklerinden" başlayarak, *korunacak bir şeyimiz olmadığını* yakın zaman önce ilan eden beylere kadar yanıt vermek istiyorum. Öyleyse iş zamanı... O sıra kısa yazma hatasına düşmeyip ayrıntılı açıklama yapsaydım, düşüncelerimi paylaşmayabilirlerdi, ama hiç değilse çarpıtmazlar, beni anlaşılmazlıkla suçlamazlardı.

III
Tartışılan Noktaların Yanlışlığı ve Tutarsızlığı

Bizlere düpedüz halkın hiçbir gerçeği olmadığını, gerçeğin yalnızca kültürde olduğunu ve yüksek aydın zümrede korunduğunu söylüyorlar. Tamamen dürüst ve içten olmak için, şu değerli Avrupa kültürümüzün sadece arabalar uşaklar bakımından değil, en geniş anlamda halkımıza kıyasla bizim tinsel ve ahlaki olarak geliştiğimiz, insanlaştığımız, insancıl olduğumuz ve bu saydıklarımla halktan tamamen farklı olduğumuz anlamında alıyorum. Bu yansız bildiriden sonra kendime şu soruyu yönelteceğim: "Böyle iyi olduğumuz, hatasız kültürleştiğimiz doğru mu, halkın, kültürünü bir kenara bırakıp bizim kültürün önünde eğilmesi ne demek? Nihayet, Avrupa'dan yanımızda halka ne getirdik?"

Ancak bu sorulara yanıt vermeden önce, ilke gereği, sözgelimi Avrupa'nın haklı olarak karşımızda gururlanabileceği bilimden, sanayiden vs tek kelime etmeyelim. Bunlara girmemek isabetli olur, çünkü *şu an sorun* bu değil; bilim denen şey orada, Avrupa'dadır, bizler de, yani toplumun aydın tabakası, Rusya'dayız; bilimimiz 200 yıllık deneyime karşın pek parlak değil, şurası gerçek ki bilim konusunda aydın sınıfımıza hayranlık duyma-

mız henüz erken, çünkü iki sınıf arasında, yani basit halk ile yüksek aydın sınıf arasındaki köklü ve uzlaşmaz karşıtlığın bilimle hiç mi hiç ilgisi yoktur; başka bir deyişle, bilimi yüksek sınıfla sıradan halkımız arasındaki temel farklılığın nedeni göstermek, yine söylüyorum, kesinlikle yanlış bir yaklaşım olur; bu farklılığı tamamen başka nedenlerde aramak gerekir; kaldı ki bilim genel bir meseledir ve Avrupa'da herhalde onu bir tek ulus icat etmemiştir, antik dünyadan başlayarak tüm halkların birinden ötekine geçerek sürüp gelen bir iştir. Kendi açısından Rus halkı hiçbir zaman bilimin düşmanı olmamıştır; öte yandan, bilim Petro'dan önce de vardı bizde. Petro'dan 130 yıl önce Çar İvan Vasilyeviç Baltık kıyılarını ele geçirmek amacıyla bilimin gücünden alabildiğine yararlanmıştı. Kıyıları ele geçirip limanlara ve körfezlere sahip olsaydı, Petro gibi mutlaka kendi gemilerini yapardı; bilim olmadan gemi yapamayacağına göre, Petro döneminde olduğu gibi, bilim kaçınılmaz olarak Avrupa'dan gelirdi. Bizim Potuginler Rus'un sadece semaver icat ettiğini söyleyerek halkımızla alay ediyorlar, kötülüyorlar, ama Avrupalıların Potugin korosuna katılabilecekleri biraz şüphelidir.

Her şeyin doğanın, tarihin belirli yasalarına göre meydana geldiği çok açık ve anlaşılırdır. Bilimde ve endüstride bu kadar az üretmemizin nedeni, Rus halkının ne zekâ kıtlığı, ne yetenekten yoksun olması, ne de utanç verici tembelliğidir. Falan ağaç şu kadar yılda boy atarken, bir diğeri onun boyuna iki misli geç ulaşır. Her şey, doğanın ve koşulların halkı nasıl etkilediğine ve öncelikle halkın ne yapması gerektiğine bağlıdır. Burada coğrafi, budunbilimsel ve siyasal açık ve somut binlerce neden vardır. Sağduyulu bir kimse 13 yaşında birini "niçin 25'inde değilsin?" diye ayıplamaz. "Avrupa tembel Ruslardan daha zeki ve çalışkan olduğu için bilimi icat etmişmiş!" Oysa şu tembel denen Ruslar bilim icat edildiği zaman bayağı şaşırtıcı işler yapmışlardır: Çarlığı ve *bilinçli olarak* da birliğini kurmuşlar. 1000 yıl boyunca en azılı düşmanla savaşmışlar ve geri püskürtmüşlerdir, Ruslar olmasaydı bu düşman Avrupa'da taş üstünde taş bırakmazdı. Ruslar uzak ülkeleri, uçsuz bucaksız yurtları mesken tutmuşlar, bölgelerini savunmuşlar, ardından öylesine berkitmişlerdir ki biz kültürlü insanlar şimdi bu kadarını asla yapamayız; tersine, bozuyoruz. Nihayet bin yıl

sonra, kendine özgü, sağlam siyasal birliği olan İngiltere ve ABD'den önce, dünyada eşi görülmeyen bir devlet ve siyasal birlik kurmuştur Rusya, bu açıdan onlar belki de bizden aşağıdalar. Ama Avrupa'da bilim farklı siyasal ve coğrafi koşullar altında gelişti, buna karşılık bilimin gelişmesi ve güçlenmesiyle birlikte Avrupa'nın hemen hemen her yerinde ahlaki çöküşler ve siyasal çalkantılar yaşandı. Dolayısıyla her ulusun kendine özgü yapısı vardır, kime özenilmesi gerektiği de bu bakımdan belirsizdir. Bizler her durumda bilime ereriz, ama Avrupa'nın siyasal birliğinin ne olacağı muamma değil midir? Belki de Almanlar kazandıkları bilimsel başarılarının yarısını bizde eskiden beri var olan güçlü siyasal birlikle değiştirmeye daha on beş yıl önceden razı olurlardı. Almanlar şimdi, en azından kendi anlayışlarına göre sağlam bir siyasal birliğe kavuştular, ama o zamanlar bir Alman imparatorluğu yoktu; bizi hep o küçük görme alışkanlıklarına rağmen, o yıllar içlerinden bize kuşkusuz imrenmişlerdir! Öyleyse sorunu ne bilimle ve ne de sanayiyle ilgili koymak gerekir, sorun asıl, biz kültürlü insanların Avrupa'dan döndüğümüzde *özde ve ahlaki olarak* halktan üstün olup olmadığımız ve Avrupa kültüründen elle tutulur ne gibi bir değeri halka getirdiğimizle ilgilidir. Biz neden *temiziz* de halkımız hâlâ kirli? Neden biz her şeyiz de halkımız bir hiç? Asıl sorular bunlardır. Bizlerin, kültürlü aydın insanların arasında bu konuda çok büyük belirsizlikler olduğunu ve içlerinden çok azının buna doğru yanıt vereceğini iddia ediyorum. Tersine, burada her kafadan bir ses çıkar[4], çam ağacı yedi yılda neden büyümüyormuş, yok efendim, büyümesi için zamana ihtiyaç varmış gibi bir yığın alay, bu alaylar o kadar alışıldık ve basittir ki yalnızca Potuginlerden değil, gelişim durumlarına göre kültürlü insanlardan daha çok duymamız mümkündür. Bay Avseyenko'dan da söz etmiyorum ayrıca. Yukarıda sorduğum soruya dönüyorum şimdi: "İyi olduğumuz, yanılgısız kültürleştiğimiz doğru mu, halkın kendi kültürünü bırakıp bizim kültürümüzün önünde eğilmesi ne demek, yanımızda bir şeyler getirdiysek, bu nedir?" Buna doğrudan doğruya, pek çok bakımdan halktan daha kötü olduğumuzu söyleyerek yanıt vereceğim.

Bize diyorlar ki halkın arasından etkin, aklı başında biri çıktı

4 Bu deyimin orijinali: "Kimi ormana, kimi odına."

mı, mutlaka ya vurguncudur ya da düzenbaz (bunu sadece Bay Avseyenko ileri sürmüyor, aslında Avseyenko asla yeni bir şey söylemiyor!). Bir kere, bu doğru değil, ikincisi, kültürlü Ruslar arasında böyle düzenbaz, vurguncu tipler her an boy göstermiyor mu? Hem de daha fazla. Halk değil, onlar kültürleştikleri için bu daha utanç vericidir. Burada önemli olan, halkın arasından etkin biri çıktı mı, illa düzenbaz ya da vurguncu olur biçiminde halk üzerine bir saptamanın asla yapılmaması gerektiğidir; bunu ileri sürenlerin nerede büyüdüklerini bilemem, çocukluğumdan bu zamana kadar neler gördüm! Dokuz yaşımdaydım, hatırlıyorum, bayramın üçüncü günüydü; akşamüzeri saat altı sularında bütün aile –annem, babam, kardeşlerim– masanın etrafını almış, çay içiyorduk, tam da köyümüzden, yazları oraya gidişimizden söz ediyorduk. Birden kapı açıldı ve eşikte kâhya Grigoriy Vasilyev belirdi, köyden doğru bize gelmiş. Yokluğumuzda köyü çekip çevirirdi, "yönetici" kıyafeti yerine her zaman Alman ceketiyle dolaşırdı, bu ona ağırbaşlı bir hava verirdi; ayağında çarıkları, eski püskü kaftanı vardı. Köyden yürüyerek gelmişti, içeri girince hiç konuşmadan odanın ortasında durdu.

Babam telaşlanmıştı: "Hayrola, bu ne hal?" diye bağırdı. "Bir şey mi oldu?"

Grigoriy: "Yurtluk yandı!" dedi kalın sesiyle.

Sonrasını anlatmayacağım; ailemiz pek zengin değildi, annem babam emeğiyle geçinen insanlardı; işte bayramlık armağan! Her şey yanıp kül olmuş: Kulübeler, ambar, hayvan barınakları, yazlık tahıl bile, hayvanların bir kısmı telef olmuş, Arhip adlı bir köylü ölmüş. İlk anların dehşeti içinde her şeyin yandığını düşünmüşlerdi. Diz çökerek duaya başlamışlardı, annem ağlıyordu. Yanımızda ücret karşılığı çalışan dadımız Alena Frolovna birden anneme yaklaştı. Beni ve kardeşlerimi o büyütmüştü. O zamanlar kırk yaşlarındaydı, çok temiz, güler yüzlü bir kadındı; her zaman bize masallar, kahramanlık efsaneleri anlatırdı! Bir iki yıldır da bizden ücret almıyordu: "İhtiyacım yok!" derdi, o zamana kadar ücretinden 500 ruble biriktirmiş, "yaşlılığında gerekir" diye rehin sandığına yatırmıştı. Bugün gibi hatırlıyorum, anneme yaklaşıp alçak sesle şöyle dedi:

"Paraya ihtiyacınız olursa, benimkini alın, ihtiyacım yok!"

Parayı almadılar tabii, para olmadan da geçinebilirdik. İşte size soru: Bu alçakgönüllü, iyi kalpli kadın uzun zaman önce bir huzurevinde öldü, belli ki birikimi işine yaramış. Sorarım, bu yüce gönüllü kadın, insanlığın hangi sınıfına sokulabilir? Böylelerini vurguncular, dolandırıcılar sınıfına sokmak mümkün mü, öyleyse dadının davranışını nasıl değerlendireceğiz? Kendiliğinden var olan, kapalı, dingin, durağan kır yaşantısı ölçüsünde mi ortaya çıkmıştır, yoksa durağanlıktan çok, canlı, güçlü, dinamik bir yaşantıyla mı kendini göstermiştir bu kadın? Siz ne dersiniz? Bay Avseyenko'nun buna vereceği yanıtı dinlemek çok ilginç olurdu doğrusu. Bunun ender olaylardan olduğunu söyleyerek küçümsemeyle yanıt verecekler; hayır, hayatım boyunca sıradan Rus halkı arasında bu gibi yüzlerce olay görebilmiş biriyim, öte yandan, kesinlikle biliyorum ki halkımıza küçümsemeden bakmasını bilen başka gözlemciler de var. Aksakov'un *Ailenin Tarihi* adlı yapıtındaki bir annenin gözyaşlarını hatırlıyor musunuz, hani hasta bebeğini Volga ırmağından Kazan'a geçirmek için köylülere yalvarışını? Irmak üzerindeki buz tabakası inceydi, kimse geçmeyi göze alamıyordu, üstelik bahardı ve buz her an kırılabilirdi; köylüler anneyle bebeği geçirdiler; nitekim geçişten bir iki saat sonra buz kırılmıştı. Hatırlayın, yazar ırmaktan geçişi ne müthiş anlatır! Irmağı geçtikten sonra köylüler, bu acılı anneye İsa Babamız için yardım ettiklerinin bilincinde, para almak istememişlerdi. Bu olay üstelik toprak köleliğinin en karanlık, en berbat döneminde geçiyordu! Peki, bunlar tek tük olaylar mı? Övgüyü hak ediyorlarsa, "yalnızca kendiliğinden var olan, dingin, kapalı, durağan bir kır yaşantısı ölçüsünde", öyle mi? Söyler misiniz, tek tük, rastlantısal olaylar mı bunlar? Acılı bir annenin karşısında duyulan merhametle kendi yaşamını tehlikeye atmayı durağanlık saymak mümkün mü? Tersine, halk gerçeğinden, *halkımızın acıma ve bağışlama duygusundan, bakış açısının genişliğinden* –üstelik toprak köleliğinin en vahşi döneminde– olmamış mıdır bu? Siz şimdi kalkıp halkımızın dininden haberi olmadığını, dua okumayı bile bilmediğini, bir tahtaya tapındığını, Kutsal Cuma ve Flor ile Lavr[5] üzerine bir yığın saçmalıklar mırıldandığını söyleyeceksiniz. Buna benzer düşüncelerin, siz kültürlü Rusların,

5 Ortodoks azizleri, atların koruyucuları.

halkımızı hâlâ ısrarla hor görmesinden ortaya çıktığı yanıtını vereceğim size. Halkımızın inancı ve Ortodoksluğu üzerine sayısız günahkâr fıkralar üretiyoruz ve bir papazın yaşlı bir kocakarıya günah çıkartması ya da bir köylünün Kutsal Cuma'da dua edişi üzerine alaylı fıkraları dinlemeye bayılırız. Bay Avseyenko, gerçekte, Slavcılardan aktarmak yerine, Rusya'yı kurtaracak halkın inançlarından söz ettiğini anlasaydı, sürekli "vurguncu, dolandırıcı" yakıştırması yaparak halkı aşağılamazdı. Ama sorunun asıl önemli tarafı, bu insanların Ortodoksluktan hiçbir şey anlamamalarıdır; bu yüzden de halkı hiçbir zaman anlamayacak olmalarıdır. Oysa halkımız Tanrı-İsa'yı biliyor, belki de bizlerden daha iyi biliyor, çünkü yüzyıllar boyunca ne acılar çekmiştir ve başlangıçtan günümüze kadar acılarında kutsal insanlardan Tanrı-İsa'yı dinlemiştir hep; onlar ki halkı için çalışmış, Rus yurdunu hayatı pahasına savunmuş, halkın hâlâ derin saygıyla andığı, mezarları başında dua ettiği azizlerdir. İnanın, halkımızın koyu bilgisiz kesiminin bile bu anlamda, o içi boş kültürünüzle, düşündüğünüzden daha bilgili olduğunu göreceksiniz; katehizisi[6] yutsanız bile belki de sizden daha bilgilidir...

IV
Rus Köylüsünü Kurtaran İyi Kalpli İsviçreli

Bay Avseyenko martta çıkan yazısında daha neler diyor. Tamamen yansız olmaya çalışacağım; yazısından geniş bir alıntıya yer vereceğim, kafama göre cümleler eklediğim söylenmesin. Zaten Bay Avseyenko'nun halkımıza değgin bu sözlerini bugünün Batı düşüncesi olarak değerlendiriyorum; bu nedenle de yanıt verme fırsatı bulduğum için memnunum:

> ... Eğitimli azınlığın, kendini halktan ayıran duvara öncelikle hangi koşullarda dikkatle baktığı bizler için önemlidir. Gözleri önünde açılacak şeyin onu şaşırtacağına, birçok bakımdan onda etkisini gösteren iç talepleri karşılayacağına kuşku yoktur. Batı uygarlığının evlatlığı rolünden hoş-

6 İlmihal.

lanmayan kişiler Avrupa'dan hayli farklı, ancak güzel ülküler buldular orada. Düş kırıklığına uğrayan, o zamanın deyimiyle, aktarma kültürle ikilem yaşayanlarsa orada yalın, katışıksız bir doğallık, Hıristiyanlığın ilk dönemlerini hatırlatan inanç gücü, çok eski yaşantının katı canlılığını buldular. İki yaşam arasındaki çelişkinin, az önce dile getirdiğimiz gibi olağanüstü ve karşı konulmaz bir etki yapacağı kesindi. Bu kendiliğinden yaşamın dingin dalgalarında serinlemeye, kırların ve ormanların temiz havasını içine çekmeye can attılar. Sadece eğitim görmüşlerin değil, sadece okuma yazma bilenlerin de yabancı olduğu bu durağan yaşantıda –önünde aydın azınlığın bile eğileceği– bir ruh yüceliği çizgisinin belirmesi seçkin insanları şaşkınlığa düşürdü. Bütün bu etkilenmeler halka yakınlaşma yolunda büyük bir talebe yol açtı.

Ama bu halka yakınlaşmaktan ne anlamamız gerekiyordu? Halkın ülkülerine açıklık getiren olgu, halkın yaşamının aydın zümrenin yaşamından sonsuzca uzaklarda akıp gitmesi ve bu iki yaşamın koşulları ve içeriğinin birbirinden bütün bütüne farklı olmasıydı. Halka yakın yaşayan ve bu yakınlaşma isteğini gerek pratik ve gerekse maddesel olarak çoktandır karşılamış olan yarı aydınların halkın güzel ülkülerini görmeden geçtiklerini ve köylünün bir köpek, bir düzenbaz olduğuna inandıklarını da unutmayalım. Bu nokta çok önemlidir, çünkü gerçek hayatta bir dereceye kadar halk ülkülerinin eğitici öneminin zayıflığını ve halktan bir kurtuluş beklemenin ne denli ham hayal olduğunu gösterir. Bu ülküleri anlamak ve onları kusursuz bir esere çevirmek için belirli bir kültür düzeyine çıkmak kaçınılmazdır; bu nedenle halkın ülkülerine derin hayranlığın Avrupa kültürünü benimsememizin bir ürünü olduğunu, bu kültürün olmaması durumunda köylünün hâlâ gözümüzde bir köpek, bir düzenbaz olarak kalacağını söylemekte kendimizi haklı görüyoruz. Dolayısıyla, bizim için de, halk için de asıl kötülük "kültürde" değil, kültür kaynaklarının zayıflığında, "kültürümüzün" yetersizliğindedir.

Ne şaşırtıcı ve beklenmedik bir yargı! Burada kurnazca seçilen sözcüklerde en dikkat çekici olan, halkın öz kaynaklarının

(elbette Ortodoks ilkelerinin de, çünkü halkın öz kaynakları Ortodoksluktan çıkmıştır) hiçbir kültürel güce sahip olmaması, Avrupa'ya yelken açmamızı zorunlu kılacak kadar, küçücük olsun eğitici öneminin bulunmamasıdır. Görüyor musunuz, "halkla iç içe yaşayan yarı aydınların" ne halkın güzel ülkülerini hâlâ fark etmemelerine, ne köylünün bir köpek, bir düzenbaz olduğuna inanmalarına, ne de yarı aydın olmalarına karşın iliklerine kadar kültürel çürümüşlüğün içine düşmelerine ve ne de halka yakın oldukları halde kopmuş olmalarına değil, evet, dikkat edin, kültürel yetersizliğe bağlıyor her şeyi. Evet, en önemlisi de burada, halkın öz kaynaklarının eğitici öneminin zayıflığına kasıtlı bir kara çalmanın bulunması ve bu kaynakların bir değer ifade etmemesi, her şeyin başının salt kültür olduğu yargısıdır. Bana gelince, Rusların Avrupa kültürünü ahlaksızlıktan başlattığını çok önce söylemiştim. Burada özellikle şunun altını çizmek gerekiyor: Şu az okumuş, ama sadece kendi alışkanlıklarıyla, yeni önyargılarıyla ve giyim kuşamlarıyla, zayıf ve dış görüntüde olmakla birlikte kültürleşmeyi başarmış insanlar her zaman eski çevrelerini, halkı, hatta inançlarını kimileyin tiksintiye varan bir küçümsemeyle başlıyorlar işe. Kimi yüksek "kont uşakları", soyluluk katına ulaşmış küçük memurlar vb böyledir. Onlar "büyük efendilerinden" daha çok küçümsüyorlar halkı, onlardan daha sağlam kültürleşmişlerdir; tıpkı Bay Avseyenko'nun yaptığı gibi, buna pek şaşmamak gerek: Günlüğümün ocak sayısında bir çocukluk izlenimimden söz etmiştim: Bir köylüyü sürekli yumruklayan askeri kuryenin yarattığı o tabloyu... Bu kurye hiç kuşkusuz halkla iç içe yaşayan biriydi; hayatını yollarda geçirmişti, oysa köylüyü hor görüyor ve dövüyordu. Neden? Halkla iç içeydi, ne ki ondan derin bir kopuş içindeydi. Elbette hiç yüksek kültür almamıştı, ama üç köşe şapkalı kurye üniformasını sırtına geçirmiş ya, bu "canı istediği kadar" köylüyü kontrolsüz dövme hakkını veriyordu ona. Üniformasıyla caka atıyor, kendini köylünün çok üstünde görüyordu. Yurtluğu, köylü kulübelerinden topu topu yüz adım uzaklıkta olan toprak sahibi de hemen hemen böyle davranıyordu köylüsüne; sorun elli yüz metreler değildi, adam, uygarlığın çürümüş yanını bir kere tatmıştı; halkla arası sadece yüz adım, ama aralarında adeta

dipsiz bir uçurum var! Bu toprak sahibinin aslında aldığı kültür bir damlacıktır, ama bu damlacık kesinlikle ahlakının bozulmasına yetiyor. Köylü reformunun başlangıcında da çoğu zaman böyle olmalıydı. Bu konuda Bay Avseyenko'nun küçük bir çocuk gibi bilgisizliğini gösterdiğini açıkça belirteyim: Hepsi değil, az eğitim görmüşlerin topu ahlaksız olmadığı gibi, halkı da küçümsemezler; tersine, aralarında öyleleri vardır ki halk kaynaklarının ciddi eğitici önemini hâlâ içlerinde hissederler. Bu toplum katı kök salmıştır ve Petro reformlarından günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür. Bunlar Avrupa kültürünü tadan, ancak kendi kültürlerini yitirmeden yeniden halkına ve ülkülerine dönen büyük bir çoğunluktu. Bu "sadık" toplum katından zamanla, büyük ölçüde Avrupa uygarlığıyla kültürleşen Slavcı zümre ortaya çıktı. Ancak Slavcıların halka ve halkın köklerine sadık kalmalarının nedeni yüksek Avrupa uygarlığı değildi, kesinlikle hayır, tam tersine, yine söylüyorum, Petro reformlarının başlangıcından beri varlığını sürdüren ve sağlam, kendine özgü yapısıyla, kişiliğini yitirmeden Avrupa uygarlığının gücüne karşı koyabilmiş Rus tabakasının aklını ve gelişimini sürekli etkileyen halk kaynaklarının o tükenmeyen eğitici gücüydü. Bizim Slavcıların Petro reformlarından gelmediklerini, onları bu reformlarda yanlış ve olağandışı her şeye karşı duran, sanki başka bir dünyadan gelmişler gibi görenlerin çok sayıda olduğunu düşünüyorum, ama bir kez daha söylüyorum, onlar halkı asla bir köpek, bir düzenbaz gibi görmeyen az kültürleşmiş insanlardı. Hıristiyanlıklarını yitirmemişler ve halka köpek gibi değil, kardeşçe yaklaşmışlardır. Gelgelelim aydınlarımızın bunu anladıkları kuşkuludur; biliyor olsalar da bu gerçekleri küçümsüyor, dikkate almıyorlar, uzun zaman da bu tutumlarını sürdüreceklerdir, çünkü dinsel inançlarını yitirmemiş az kültürleşmiş insanlar, halk kaynaklarının yetersiz ve eğitici yanının olmadığını adeta zafer kazanmışçasına ilan edenlerin tezlerine hemen karşı çıkarlardı. O zaman onlara halkın köklerinin zayıf olmadığını, eğitici işlevinin bulunduğunu, tersine, Avrupa kültürünün –daha girer girmez– toplumu yozlaştırdığını, bu yüzden çoğu *kararsız* kişiyi de mahvetmeyi başardığını kabul etmek düşerdi onlara (kararsızlar nedense her zaman çoğunluktadır).

Bay Avseyenko bu nedenle, "bizim için de, halk için de asıl kötülük kültürde değil, kültürel kaynakların yetersizliğindedir" yargısına varıyor, böylece köylüyü düzenbaz ve köpekten saymamak ve kültürleşmek için bir an önce soluğu Avrupa'da almamız gerekiyordu.

Böyle de yaptık: Avrupa'ya gittik, ülkemize öğretmenler getirttik. Fransız devriminden önce, Rousseau ve Voltaire ile imparatoriçe Çariçe[7] arasındaki o yazışma döneminde ülkemizde İsviçreli hocalar modaydı. Herkese Kültür Taşıyan İsviçreli...[8]

"Gel, para kazan, ama insan ol, insancıl ol!" Gerçekten o zamanlar bu geçerliydi. Turgenyev, *Asilzade Yuvası*'nda, o zamanlar Avrupa kültürü görmüş ve babasının malikânesine dönen bir soylu tipini çok güzel anlatır. Bu tip insancıllığıyla ve Avrupa eğitimi görmüşlüğüyle övünüyordu. Malikânede, tertemiz, günahsız hizmetçi kızın aklını çelerek kirletmesi üzerine babası epeyce paylıyordu onu. "Ne var, ne olmuş, ben de evlenip giderim!" diyordu babasına. O sahneyi hatırlayın, babanın sopayı kapıp oğlunu kovalamasını, delikanlının, üzerinde lacivert İngiliz frakı, püsküllü çizmeleri ve üzerine adeta yapışmış dar güderi pantolonuyla bahçeyi ve buğday ambarını aşarak tabana kuvvet kaçışını... Kaçtı da ne oldu! O yıllar havalarda uçuşup duran Rousseau düşünceleri adına, daha çok çılgınlıktan, irade ve duygu zayıflığından, öfkeli gurur düşkünlüğünden: "Nasıl biri olduğumu görün işte!" diyerek birkaç gün sonra kızla evlendi. Sonra karısına saygı duymadı ve onu terk etti, ayrıyken bile karısına acılar çektirmiş, aşağılamıştı, uzun yaşadı ve tam bir kinizmle, içi kin dolu, yaşlı bir adam olarak öldü, son dakikalarında bile kız kardeşine hakaretler savurmaktan geri kalmamıştı: "Glaşka, Glaşka, seni geri zekâlı, budala kadın, çorba getir, çorba!.. " Turgenyev'in bu uzun öyküsü ne güzel, ne gerçekçidir! İşte bu

7 Çariçe II. Yekaterina.

8 Bu dizeler sanırım Kont Hvastov'un. Avrupalılardan söz ettiği bir dörtlüğünü hatırlıyorum, şöyleydi (yazarın notu):
Türk, İranlı, Frank, Prusyalı ve kindar İspanyol,
İtalyan evladı ve bilimin evladı Alman,
Merkantilizmin evladı malını koruyan
[Yani İngiliz]
Ve herkese kültür taşıyan İsviçreli...

genç çok kültürleşmiş bir tipti; oysa Bay Avseyenko'nun sözünü ettiği bu değil: O katışıksız kültürü talep ediyor, başka deyişle günümüzdeki kültürü, bu kültür Petersburg toprak sahiplerini öylesine aydınlatmıştır ki *Anton Goremıka*'yı[9] okurken hüngür hüngür ağlıyorlar, sonra da tutup köylüleri topraklarıyla birlikte azat ediyorlar, dünün köpeği, düzenbazı köylüye "siz" diye hitap etmeye başlıyorlar. Gerçekten ne ilericilik ama! Hoş, sonra, Anton Goremıka'ya ağlayan bu toprak sahiplerinin, yakından yapılan araştırmalara göre, ne halkı, ne halkın yaşamını ve ne de halkın köklerini anladıkları, Rus köylüsünü Fransız göçmeni ya da porselen fincanlardaki çobanlar gibi gördükleri anlaşıldı. Köylülerin özgürlüğe kavuşturulması amacıyla devletin uzun soluklu çalışmaları başlayınca da, bu ensesi kalın toprak sahiplerinin köye, köylünün yaşamına ve göreneklerine değgin bazı görüşlerindeki inanılmaz cehalet herkesi şaşkınlığa düşürdü. Oysa Bay Avseyenko Avrupa kültürünün halkçı ülkülerin kavranmasına olumlu katkıda bulunduğunu, çünkü halkın öz kaynaklarının eğitici işlevinin bulunmadığını öne sürüyor. Anlaşılan, halkın ülkülerine varmak için Paris'e kadar gitmek gerekiyormuş ya da hiç yoksa önü faytonlarla dolup taşan Mihaylovski Tiyatrosunda küçük bir vodvil izlemeye ne dersiniz? Tamam, ilerlemenin ve Rus halkının köklerini kavramanın salt Avrupa kültürüyle olabileceğini varsayalım, olsun: Aşkolsun şu kültüre! Bakın, su katılmamış kültür denen şey insanı nelere ulaştırıyor! Yırtınsın dursun Avseyenkolar! Bu kültürün karşısında, başta Ortodoksluk olmak üzere, şu zavallı halk kaynaklarının sözü mü olur! Bir de eğitici gücü olacakmış, bırakın Allah aşkına, kovun gitsin!

Öyle olsun. Ancak şu soruya yanıt verin beyler: Sizin şu öğretmenleriniz Avrupalılar, İsviçreliler, sizlere topraklarıyla birlikte köylüyü özgür bırakmayı öğreten iyi kalpli insanlar, orada kendi Avrupalarında neden kimseyi özgür kılmadılar? Toprak şöyle dursun, anadan doğma bırakmışlardı zavallıları, Avrupa'nın her yerinde böyle olmuştur. Avrupa'da kurtuluş neden egemenlerden, baronlardan, toprak sahiplerinden gelmemiş de, başkaldırıyla, ateşle, kılıçla, yani savaşarak, ırmak gibi kanlar akıtılarak elde edilmiştir? Bir yerlerde kan dökmeksizin gerçek-

9 Rus köy romanları yazarı Dimitri Grigoroviç'in eseri.

leştirilmişse, bu her yerde işçi sınıfı ilkelerine dayalı kurulan kusursuz kölelik biçiminde olmuştur. Bizse bu özgür kılmayı Avrupa'dan öğrendik diye bas bas bağırıyoruz! "Kültürleştik, yani köylüyü köpek ve düzenbaz görmeyi bıraktık!" Ya peki niçin önce Fransa'da ve sonra Avrupa'nın her yerinde, bir dikili ağacı olmayan işçi sınıfını hâlâ köpek ve düzenbaz gibi görüyorlar? Bunu sanırım hiç tartışma konusu yapmayacaksınız. Elbette adamın yüzüne karşı "Sen köpeksin, malın gözüsün" demek yasaya göre suçtur, ama pekâlâ böyle görebilirsin, bir sakıncası yok, karmaşık yasa aynı zamanda gereken saygının yerine getirilmesini buyurur: "Kibar, saygılı davranacağım, ama köpek gibi açlıktan geberse de ekmek vermeyeceğim!" İşte, şimdi Avrupa'da olan budur. Nasıl olur bu? Bu nasıl bir çelişkidir? Bize düpedüz bu çelişkiyi mi öğrettiler? Hayır beyler, göründüğü kadarıyla, ülkemizde sizin söylediklerinizden bambaşka bir şeyler oluyor. Bir düşünün: Bizler sadece kültür yoluyla köylüyü köpek, düzenbaz görmeyi bıraksaydık, herhalde kendi kültür temellerimiz üzerinde, başka deyişle Avrupa'daki öğretmenlerimiz gibi işçi sınıfı ilkeleri üzerinde kurtarırdık onu: "Yürü özgürlüğe güzel kardeşim, bunu da şeref kabul et!" İşte Ostsee ülkesinde aynı bu şekilde kurtarılmıştır halk, peki neden? Ostsee halkı Avrupalı, bizse sadece Rus'uz. Öyleyse bu işi hiç de kültürlü Avrupalı gibi değil, Rus gibi yaptığımız anlamı çıkıyor buradan. Avrupalı öğretmenlerimizin ve tüm iyiliksever İsviçrelilerin şaşkın ve korku dolu bakışları arasında köylüyü topraklarıyla beraber azat ettik. Evet, korku dolu bakışları altında: Oradan endişeli sesler geliyordu. Unuttunuz mu yoksa? Hatta komünizmdir bu diye bağırmışlardı. Halkımızın özgür bırakılması üzerine müteveffa Guizot'nun o zamanlar bir Rus'a söylediği şu sözlerini hatırlayın: "Bundan sonra nasıl olur da sizden korkmamızı beklersiniz?" Hayır, efendim, halkı topraklarıyla birlikte azat etmemizin nedeni kültürlü Avrupalı olmamız değil, tıpkı bundan kırk yıl önce bir toprak sahibi olan ve o dönemde Avrupa kültürüne lanetler okuyan ve halkının köklerine dönen Puşkin'in düşlediği gibi, başımızda çarımız olmak üzere Rus olduğumuz bilincine varmamızdır, Avrupa yol gösterdiği için değil. *Rus halkı topraklarıyla beraber halkımızın ilke ve gelenekleri adına*

özgür kılınmıştır, tam tersine, hep beraber ilk kez halkımız önünde eğilme kararlılığını gösterdik. Bu, aydınlarımızın ilk kez bağımsız davranmaya karar verdiği Rus yaşamının yalnızca büyük bir anı değil, aynı zamanda geleceğe değgin haberler veren bir dönüm noktasıdır ve belki de, kim bilir, yakın bir gelecekte bu kehanet gerçekleşmeye başlayacaktır

* * *

Ama... ama burada şimdilik keseceğim. Günlükte bu yazıya çok yer verdiğimi düşünüyorum. Açıklamamın en önemli bölümünü mayıs sayısına bırakacağım. Nelere yer vereceğime kısaca bir göz atalım. Kimi beylerin, yolumuzu aydınlatan bir ışık, halkımızın önünde biricik kurtuluş yolu ve zafer olarak gördükleri ve tepesinden halka tükürdükleri –ki bunu kendilerine hak görüyorlar– kültürümüzün öteki yanının bir hiç ve tam anlamıyla çürük olduğunu gözler önüne sermeye çalışacağım. Çünkü "halkımızın öz kaynaklarına" övgüler düzerken ve hayranlık duyarken, bir yandan bu kaynakların hiçbir eğitici yanının bulunmadığına, "edilgin" olduğuna toplumu inandırmak bu ilkelere düpedüz tükürmek anlamına gelir. Örneğin Bay Avseyenko gibi, "halkın, kendi yolunu hâlâ bulamamış boş gezenden" başka bir şey olmadığını; kendisi için henüz bir düşünce, bir imge yaratmayan bu Sfenks'ten, bu muammadan bir düşünce ya da kişilik beklemenin sadece bir ironi olacağını ileri sürmek... evet, bunu iddia etmek, diyorum ki tartışılan konuyu hiç mi hiç bilmemek, başka deyişle halkı hiç tanımamak demektir. Halkımızın hiç de öyle söylendiği gibi umutsuz olmadığını, çalkantılar, belirsizlikler yaşamadığını, tam tersine, bu bayların, Rusya'nın iki yüzyıllık en değerli kazanımı görerek asıl, gururlandıkları Rus aydın katının bu durumda olduğunu göstermek istiyorum. Kültürümüzü aşırılıktan ve sapmalardan kurtaracak olan ve Rus halkının suretini ve imgesini yitirmeden, gelecekteki yapılanmasına temel teşkil edecek o sağlam köklerimizin halkımızda hâlâ yaşamakta olduğunu dile getireceğim. Halkımızın bir muamma olduğunu söyledimse, asla bu beylerin anladıkları anlamda değildir. En nihayet, şubat Günlüğümde vurguladı-

ğım gibi, bu çekişmeden sonra kendiliğinden ortaya çıkan bağlantısız, uyumsuz şu soruya, anladığım biçimde açıklama getirmeye çalışacağım: "Peki, bizler, kültürleşmiş Rus aydın tabakası, halkın karşısında bu denli zayıf ve kararsız bir görüntü çizerken, ona ne gibi değerleri taşıyabiliriz, neyin önünde eğilecek ve bizden *sine qua non* bu hazineyi alacak?" Kültürümüzün, hazine olarak değerlendirilmesi gereken ve malum beyefendilerin *bu zamana kadar hâlâ* en ufak ilgi göstermediği bu yanlarını ele almak istiyorum, öyleyse mayısa kadar bekleyeceğiz. Bunlardan daha önemli, *daha yaşamsal* başka bir sorun düşünemiyorum, okurlarım ne derler, bilemem. Elimden geldiğince kısa tutacağıma söz veriyorum; Bay Avseyenko'dan da artık hiç söz etmemeye çalışacağım.

İkinci Bölüm

I
Siyasal Sorunlar Üzerine

Herkes günümüzün siyasal sorunlarını konuşuyor, herkes olağanüstü ilgileniyor; ilgilenmemek elde mi? Tesadüfen karşılaştığım, ağırbaşlı, oturaklı biri gayet ciddi: "Ne dersiniz, savaş çıkacak mı?" diye birden sormuştu. Çok şaşırdım: Olayları herkes gibi günü gününe izlediğim halde savaşın kaçınılmazlığı üzerine bir meseleyi ortaya atmamıştım, sanırım bu düşüncemde haklıydım: Gazeteler üç başbakanın yakında Berlin'de bir araya geleceğinden söz ediyor; şu bitmek bilmeyen Hersek sorununa –büyük olasılıkla Rusya'nın da duygularını okşayacak biçimde– bir çözüm getirilecektir kuşkusuz. Ne yalan söyleyeyim, Baron Rodiç'in sözleri beni pek şaşırtmadı, bir ay önce okuduğumda sözleri doğrusu hayli eğlendirmişti beni. Sonra bu sözleri nedeniyle kıyamet koptu! Oysa Baron Rodiç, bana sorarsanız, kimseyi iğnelemediği gibi, sözlerinde "siyaset" bile yoktu; sadece Rusya'nın güçsüzlüğüne değgin çamlar devirmiş, birazcık zırvalamıştı işte. Bana öyle geliyor ki zayıflığımızdan söz etmeden önce içinden şöyle geçirmiştir: "Eğer Rusya'dan güçlüysek, öyleyse Rusya çok zayıf demektir. Evet, Berlin bizi Rusya'ya teslim etmeyeceğine göre, biz daha güçlüyüz gerçekten. Ah, Berlin, Rusya'yla çatışmamıza bile meydan verir; sırf kendini tatmin etmek, kim kimi yenecek, her iki tarafın silah, araç gereç durumu ne, öğrenmek için yapar bunu. Rusya bizi yenecek

olursa ya da bizi iyice köşeye sıkıştırırsa Berlin anında: 'Hop, Rusya, dur bakalım!' deyiverir, saçımızın teline bile dokundurmaz; Rusya hem bize, hem de Berlin'e savaş açmayı göze alamayacağından, zarar görmeyeceğiz demektir; buna karşılık Rusya'yı adamakıllı hırpalarsak bir anda çok şey kazanmış olacağız. Öyleyse bir yandan kazanma şansımız çok fazladır; Rusya bizi yense de kaybımız pek o kadar olmayacaktır, bu çok hoş, pek ustaca! Oysa Berlin dostumuzdur: Bizdeki Alman topraklarında gözü olduğu için bizi çok seviyor; eninde sonunda alacak, belki de çok yakında, ama bizi çok sevdiği için, ele geçireceği bu topraklara karşı bizleri ödüllendirecek, Türkiye Slavları üzerinde hak sahibi olmamızı sağlayacak. Bunu mutlaka yapacak, çünkü çok çıkarına olacak bu, Slavlarla ödüllendirilirsek bile yine de Berlin karşısında güçlü olamayız, ama Slavlar Rusya'nın olursa o zaman Ruslar Berlin'den bile güçlü olur. Bu nedenledir ki Slavlar Rusya'nın değil, bizim payımıza kalmalıdır; işte bu havada kendimi tutamayıp Slav liderlerine bunları söyledim. Onları yavaş yavaş böyle hayırlı düşüncelere alıştırmak gerekir."

Bu yalnızca Rodiç'in değil, genelde her Avusturyalının düşüncesi olabilir. Burada elbette çok da karmaşa var. Avusturya'nın, kendisine ait Alman topraklarını yitirme pahasına, Slavlar üzerinde egemenlik kurmalarını ve ilk iş olarak Slavların Almanlaştırılmasını düşünmek yeter de artar bile! İyi de, Avrupa'da Rusya'nın güçsüzlüğüne ve ikinci olarak Rusya'nın Slavları bir an önce egemenliği altına alma emellerine inanmaya eğilimli yalnızca Avusturya değildir. Rusya'nın politik yaşamında asıl köklü değişim, Avrupa'nın, Rusya'nın asla toprak ele geçirme hevesinde olmadığına inandığı zaman başlayacaktır. İşte o zaman bizim için de, Avrupa için de yeni bir dönem başlayacak. Rusya'nın kendi çıkarını düşünmediğine inanç zamanla yerleştiğinde, Avrupa'nın bir anda çehresi yenilenecek ve değişecektir. Bu inanç eninde sonunda mutlaka egemen olacaktır, fakat güvencelerimizden dolayı değil. Avrupa güvencelerimize sonuna kadar inanmayacak ve bize her zaman düşmanca bakmaya devam edecektir. Bizden ne dereceye kadar çekindiğini anlamak çok güçtür. Korkuyorsa, nefret de edecektir. Avrupa bizi kesinlikle sevmez, hiçbir zaman da sevmemiştir; bizi kendin-

den, Avrupalıdan saymamıştır hiç, her zaman can sıkıcı yabancılar olarak görmüştür. İşte bu yüzden "Rusya şimdilik güçsüzdür" görüşüyle arada bir kendilerini avutmaktan hoşlanıyorlar.

Böyle düşünmek istemesi bir bakıma iyidir bizim için. İnanıyorum ki sözgelimi Kırım Savaşı'nı kazansaydık, müttefikleri yenseydik başımıza büyük dertler açardı bu! Bu kadar güçlü olduğumuzu gördükten sonra bütün Avrupa o saat kudurmuşçasına bize karşı harekete geçerdi. Yenilgiye uğrasalardı çıkarlarına aykırı bir barış imzalarlardı ya, gerçekte hiçbir zaman barış falan olmazdı. Rusya'yı dünya haritasından silmek için hemen yeni bir savaşa hazırlanırlardı; en önemlisi de, bütün dünya onların yanında olurdu. Örneğin 1863'te olduğu gibi sadece sert bir nota vermekle kalmazlardı: Tersine, Rusya'ya karşı bir Haçlı Seferi başlatırlardı. Üstelik bu Haçlı Seferi kimi Avrupa ülkelerinin birçok bakımdan yararına olur ve kendi ülkelerindeki karışıklıkları da mutlaka hal yoluna koyarlardı. Örneğin devrimci partiler, o zamanlar Fransa'da hükümetten hoşnut olmayanlar, "Rusya'nın Avrupa'dan kovulması amacıyla başlatılacak kutsal bir amaç" için hemen hükümete katılırlar ve savaş ulusal bir nitelik kazanırdı. Kader Kırım Savaşında müttefiklere üstünlük bağışlayarak bizleri gözetmiştir, aynı zamanda askeri onurumuzu koruyacak, yenilgiye katlanacak kadar bizleri yüceltmiştir. Kısacası yenilgiyi kabullendik, ama Avrupa'ya karşı o savaşı kazansaydık, direncimize, yaşama gücümüze karşın, Avrupa'ya karşı kazandığımız bu zaferin yükünü dünyada kaldıramazdık. Kader aynı bu şekilde bir kere daha kurtarmıştı bizi, I. Napolyon dehşetini Avrupa'dan sildiğimiz yüzyılın başında, Prusya ve Avusturya'nın bize katılması kurtuluşumuz olmuştu. Tek başımıza zaferi kazansaydık, Avrupa toparlanır toparlanmaz, Napolyon'dan sonra, o olmadan yeniden bize saldırırdı. Tanrıya şükür, başka türlü oldu: Kurtardığımız Prusya ve Avusturya bunu kendi zafer hanelerine yazdılar, uzun yıllar sonra, yani şimdi "zaferi düpedüz kendilerinin kazandığını, Rusya'nınsa neredeyse buna engel olduğunu" iddia ediyorlar.

Aslında Avrupa'yla yazgımız öyle çizilmiştir ki kazanmamız hayaldir, galip gelsek bile, son derece çıkarımıza aykırı ve bir yığın tehlikeli durumla karşılaşmamız kaçınılmazdır. Ne bileyim,

kendi sınırlarımız içinde, yani ülkemizde elde ettiğimiz başarıları, örneğin Kafkasya'nın fethini Avrupa "mazur görebilir." Yine müteveffa çar döneminde Türkiye'yle ilk savaşımız, bunun hemen ardından Lehistan'ın hakkından gelmemiz Avrupa'da pek yankı uyandırmamıştı. Orta Asya'da yakın zaman önce elde ettiğimiz başarılarımızı "hoş gördükleri" anlaşılıyor, oysa evlerinde söylenip duruyorlar, huzursuzlar.

Bununla beraber, olayların seyrinden, çok yakın gelecekte Avrupa ülkelerinin Rusya'ya karşı ilişkileri değişecek gibi görünüyor. Mart Günlüğümde Avrupa'nın yakın geleceğine ilişkin hayallerimden söz etmiştim. Ama bunlar artık hayal değil, yakında, belki de çok yakın bir gelecekte Rusya'nın Avrupa'da herkesten daha güçlü olacağına inanıyorum. Büyük Avrupa devletleri birer birer yok olacağı için gerçekleşecek bu. Nedeni gayet basit: Avrupa'da aşağı halk tabakalarının –işçilerin, köylülerin, yoksulların– karşılanmayan demokratik talepleriyle baş edemeyen bu büyük devletler zayıflayacak, çalkantıların içine gömülecekler. Rusya'da asla böyle bir durum yaşanmaz: Halkımız halinden memnundur, gittikçe daha çok memnun olacaktır, çünkü genel havaya, daha doğrusu uyuma baktığımızda gidiş bunu gösteriyor. Bu nedenledir ki Avrupa kıtasında tek büyük güç kalacak: Rusya! Bu olacaktır, belki de düşündüğümüzden de yakın... Avrupa'nın geleceği Rusya'nın elindedir. Ama akla şu soru geliyor: Rusya Avrupa'da ne yapacak, nasıl bir görev üstlenecek, buna hazırlıklı mı?

II
Paradoksçu

Konu savaş ve savaş söylentilerinden açılmışken, benim sıkı bir paradoksçu tanıdığım var. Uzun zamandan beri tanıyorum onu, kimseler tanımaz; ilginç bir yaradılışı var: *Hayal budalası*! Ondan mutlaka daha ayrıntılı söz edeceğim. Şimdi hatırladım, birkaç yıl önce bir gün benimle savaş üzerine sıkı bir tartışmaya girmişti. Genelde savaşı savunuyordu; biricik paradoks oyunu olduğu için belki... Onun "yüksek dereceli bir devlet memuru"

ve dünyada ve bizim Petersburg'da olabilecek en uysal, en sakin insanlardan biri olduğunu da bu arada belirteyim.

Söz arasında: "Savaşın insanlık için felaket olduğu düşüncesi bence çok garip" dedi. "Tam tersine, en yararlıdır. Yalnız, bir savaş türü vardır ki iğrençtir, yıkıcıdır: İç savaş, kardeş savaşıdır bu. Ülkeyi mahveder, parçalar. Uzun süreli savaşlardır bunlar ve halkı yüz yılda vahşi sürüye çevirir; gelgelelim siyasal, yani ülkeler arası savaşlar yalnızca fayda getirir ve bu nedenle de tamamen zorunludur."

"İnsaf edin, bir ülke, diğerine saldırıyor, insanlar birbirlerini öldürmeye gidiyor, bunun neresi zorunluluk?"

"Hem de son derece gereklidir. Bakın, bir kere insanlar birbirlerini sırf öldürmek için savaş açmazlar: Bu hiçbir zaman ön planda olmamıştır; tersine, can vermeye gidiyorlar, işte asıl bunun üzerinde durmak gerekir. Tamamen farklı bir mesele bu. Kardeşlerini, yurdunu ya da açıkça yurdunun çıkarlarını savunurken, kendi hayatını feda etmekten daha yüce bir ülkü olamaz. Yüksek, soylu düşünceler olmadan insanlık ayakta kalamaz, insanoğlunun yüce, soylu bir davaya katılmak için savaşı sevdiğini düşünüyorum ben. Burada bir gereksinim vardır."

"Nasıl, anlamadım, insanoğlu savaşı mı seviyor?"

"Elbette, kim savaş sırasında bezginliğe uğrar ki? Aksine herkese bir cesaret gelir, manevi güçleri artar, barış dönemindeki o olağan gevşeklik, bezginlik birden kayboluverir. Sonra savaş sona erdiğinde, yenilseler bile, nasıl coşkuyla anarlar o günleri!.. Savaş döneminde sokakta karşılaşan insanların birbirlerine başlarını sallayarak: 'Ne acı, bu günleri de mi görecektik?' demelerine inanmayın! Yalnızca kibarlık olsun diye böyle söylerler. Tersine, her birinin içinde bayram sevinci vardır. Bakın, kimi düşünceleri kabul etmek zordur; kişioğlunun, farklı düşünceleri ortaya dökmesi zordur: savaşı savunanlar barbarlıkla, gericilikle suçlanırlar; işte çekindikleri budur. Savaşı övmeyi kimse göze alamaz."

"Ama siz yüce gönüllü düşüncelerden, insanlıktan söz ediyorsunuz. Bu düşünceler savaşsız da olamaz mı? Tersine, barış döneminde daha rahat gelişirler."

"Yo, tam tersine. Uzun süreli barış döneminde gönül yüce-

liği yok olur, yerini kinizm, umursamazlık, can sıkıntısı, bezginlik alır ve olsa olsa öfke dolu bir alay, o da eğlence olsun diye, dava için değil... Uzun bir barış döneminin insanoğlunu acımasız yaptığını söyleyebilirim. Toplumsal üstünlük her zaman kaba ve kötü niyetli insanlardan yana olur, en önemlisi de zenginliğin ve paranın geçerli olmasıdır. Şeref, insancıllık, özveri hâlâ en saygın, en yüce kavramlardır ve savaşlardan hemen sonra daha da değer kazanırlar, ama barış uzun sürdükçe bütün bu yüce ve soylu değerler solar, kurur ve sonunda kaybolur, zenginlik ve para hırsı egemen olur her şeye. Sonunda bir tek ikiyüzlülük –onur, özveri ve görev ikiyüzlülüğü– kalır geriye, bu silme kokuşmuşluğa rağmen, yalan sözlerle süslenen bu değerlere saygı belki sürdürülecektir. Ama gerçek onurdan eser kalmayacak, yerini formüller alacaktır. Onur formülleri, onurun ölümüdür bu. Uzun süreli barış gevşekliğe, düşünce bayağılığına, ahlaksızlığa yol açar, duyguları köreltir. İnce zevkler ortadan kalkar, kabalık egemen olur. Kirli zenginliğin haz duyduğu şey gönül yüceliği değildir, düzeyi daha düşük, meseleye daha yakın, yani doğrudan cinselliğe hitap eden hazlar talep eder, zevkler kösnül duygulara dönüşür. Evet, haz tutkusu kösnül duyguları doğurur, bu da her zaman şiddete yol açar. Asla inkâr edemezsiniz bunları, çünkü şu temel gerçeğin yadsınması olanaksızdır: Uzun barış döneminde toplumsal üstünlük, sonunda, daima kaba ve kirli zenginlikten yana olanlara geçer."

"Peki, bilim, sanat savaş sürerken gelişebilir mi sizce? Sonra bu soylu, yüce düşünceler..."

"Sözü nereye getireceğinizi biliyorum. Bilim ve sanat asıl savaş sonrası ilk dönemde gelişir. Savaş onları yeni baştan yaratır, canlandırır, düşünceleri güçlendirir ve devindirir. Aksine, uzun barışta bilim sığlaşır. Hiç kuşkusuz bilimsel uğraşı yüce gönüllülüğü, özveriyi gerektirir. Sorarım, çoğu bilim adamı barış illetine karşı dayanabilir mi? İkiyüzlü onurun, gurur düşkünlüğünün, aşırı tutkuların çekimine kapılır giderler. Örneğin kıskançlık tutkusuyla baş etmeyi deneyin bir: Çok çirkin bir duygudur, ama bilimin yüksek ruhuna sızmakta gecikmez. Ona debdebeyle, tantanalarla katılmaya can atar. Neptün gezegeninin keşfi gibi etkileyici bir olay olmadıktan sonra, zenginliğin

zaferi karşısında hangi bilimsel buluşun zaferinden söz edilebilir? Gerçek anlamda kendini işine veren kaç insan sayabilirsiniz, söyler misiniz? Tersine, herkes şan şöhret peşinde koşacak, bilimde şarlatanlar boy gösterecek, gösterişin peşinden koşulacak; zenginlik de isteneceğinden, en çok da dar faydacılık, sanatta da aynısı gerçekleşecek: Gösterişin, sözde bir inceliğin peşine düşülecektir. Dupduru, aydınlık, yüce ve sağlam ülküler geçerliliğini yitirecek: Daha sıradan şeylere, tutku sahteliğine gereksinim duyulacaktır. Yavaş yavaş ölçü ve uyum duygusu anlamını yitirecek; duygularda, tutkularda gözle görülür sapmalar olacak, sözde incelik kabul edilen, gerçekte katılaşmış, nasır bağlamış duygular ortaya çıkacaktır. Evet, uzun barışta bütün bu saydıklarım sanata egemen olacaktır. Dünyada savaş denen şey olmasaydı, sanat, adım gibi biliyorum, körelir, silinir giderdi. Sanata değgin en değerli ülküler savaşla, savaşımla yaratılmıştır. Tragedyaya gidin, heykelleri seyredin: işte Corneille'in Horatius'u, işte canavarı alt eden Apollon..."[10]

"Ya Meryem Ana, Hıristiyanlık?.."

"Hıristiyanlığın kendisi savaş gerçeğini kabul eder ve barış ortadan kalkmadan kılıcın hükmünün geçmeyeceği kehanetinde bulunur: Çok ilgiye değer ve şaşırtıcıdır bu. Ah, kuşkusuz ahlaki ve yüce anlamda savaşı reddeder, kardeşliği öngörür. Kılıçlar nal, pulluk haline getirilirse sevinenlerin başında ilk ben gelirim, ama bir sorum var: Bu ne zaman olabilir, acaba şimdi kılıçtan pulluk yapmaya değer mi? Zamanımızda barış nerede, ne zaman olursa olsun savaştan beterdir, o kadar kötüdür ki sonunda onu savunmak bile ahlaksızlık olur: Değer vermek gereksizdir, hele korumak tam anlamıyla yersizdir, evet, barışı korumak utanç vericidir. Zenginlik zevklerde kabalık ve uyuşukluğu doğurur, bu da köleliğe yol açar. Köle düzeninde, köleleri zaptetmek için, onları özgür iradelerinden, aydınlanmalarından yoksun bırakmak gerek. Kim olursanız olun, en insancıl biri bile olsanız, sorarım, köleye gereksinim duymadan edebilir misiniz? Barış döneminde ödlekliğin, namussuzluğun güçlendiğine dikkatinizi çekerim. Korkaklık, utanmazlık eğilimi insanoğlunun doğasında vardır, içinde duyumsar bunu; salt bu nedenle belki de savaş is-

10 Belvedere Apollon'u. Vatikan Müzesinde, Belvedere Salonunda sergilenen heykel.

temektedir, derdine çare olacağı için sevmektedir savaşı. Savaş kardeş sevgisini güçlendirir, ülkeleri birbirine yakınlaştırır."

"Ülkeleri nasıl kaynaştırırmış, anlamadım?"

"Birbirlerini saygı duymaya zorlayarak. Savaş insanları yeniler, insancıllık asıl savaş alanlarında gelişir. Hatta barışa göre savaşın insanı daha az öfkelendirmesi çok ilginç bir durum. Gerçekten de barış döneminde onur kırıcı politik baskılar, küstahlık ölçüsüne varan anlaşmalar, kibirli talepler –1863'te Avrupa'nın bize yaptığına benzer– gerçek savaştan daha çok çileden çıkarır insanı. Hatırlayın, Kırım Savaşında Fransızlara, İngilizlere kin duyduk mu? Aksine, yakınlaştık, adeta akraba olduk!.. Kahramanlığımız üzerine onların düşünceleri ilgimizi çekiyordu; İngiliz, Fransız tutsaklarını sevip okşuyorduk; subay ve erlerimiz savaşın durduğu anlarda, savunma hattını aşarak handiyse düşmanla kucaklaşıyordu, birlikte votka içiyorlardı. Rusya bu tavrın savaşmalarını pekâlâ engellemediğini gazetelerde büyük bir keyifle okuyordu. Şövalye ruhu gelişiyordu. Savaşın maddi kayıpları üzerinde durmayacağım: Savaş sonrası bütün kaynakların seferber edildiği gerçeğini kim bilmez. Fırtına bulutlarının kuru toprağa bereket yağmurları yağdırması gibi, ülkenin ekonomik güçleri on misli atağa kalkar. Savaştan zarar görenlere hemen her türlü yardım yapılır, oysa barışta, örneğin açlık çeken bölgelerimize üç beş ruble yetiştirene kadar halk açlıktan kırılır."

"Güzel de, savaşlarda toplumun yukarı katına göre en çok basit halk zarar görmüyor mu, kıyaslanmayacak ölçüde kaçınılmaz bir yıkıma uğramıyorlar mı?"

"Olabilir, ama bir süre için; buna karşılık kaybettiğinden daha fazlasını alır sonra. Asıl, savaş halka en iyi, en büyük sonuçlar sağlar. Ne derseniz deyin, ne kadar insancıl biri olursanız olun, kendinizi yine de sıradan halktan daha büyük görürsünüz. Günümüzde canı gönülden bunu kim Hıristiyan değerleriyle ölçüyor? Parayla, iktidarla, güçle ölçüyorlar, basit halk çok iyi bilir bunu. Burada kıskançlık falan değil, sıradan insanımız için dayanılmaz, yüreğini yakan tinsel bir eşitsizlik duygusu vardır. Nasıl kurtarırsanız kurtarın, hangi yasaları çıkarırsanız çıkarın, bugünün toplumunda eşitsizliği ortadan kaldıramazsınız. Tek ilacı

savaştır. Geçici bir zaman içindir, ama halk için yatıştırıcıdır. Savaş halkın ruhunu ve onur bilincini üst düzeye çıkarır. Savaş çarpışma sırasında herkesi eşit kılar; en yüksek derecede beliren insanlık erdemiyle –yurt için, ortak dava için, herkes için hayatını feda etmekle– efendi ve köleyi barıştırır. Yüce gönüllü duyguların *etkin biçimde* belirmesine yığınların, cahil köylünün gereksinim duymadıklarını mı düşünüyorsunuz yoksa? Oysa barış döneminde bu yığınlar, sorarım, yüce gönüllü ve erdemli bir tavır nasıl gösterebilirler? Bizler de, aşağı toplum katında tek tek ortaya çıkan bu yüce gönüllülüğü, kimileyin güvensiz bir gülümsemeyle, kimileyin de hiç inanmadan, kuşku duyarak görmezden geliyoruz. Bir iki kahramanca davranışa tanık olduğumuzda da sanki inanılmaz bir olayla karşılaşmış gibi ortalığı birbirine katıyoruz; sonuçta ne çıkıyor: Küçümsemeye benzer şaşkınlığımız ve övgülerimiz... Savaş sürecinde bütün bunlar kendiliğinden kaybolur ve özveride, kahramanlıkta tam bir eşitlik ortaya çıkar. Dökülen kanın büyük önemi vardır. Gönül yüceliğinden doğan karşılıklı özveri eşit olmayan sınıflar arasında çok sağlam bağ oluşturur. 1812'de köylüyle toprak sahibi birlikte çarpışırken, köylerinde, huzurlu çiftliklerinde olduğundan daha yakın hissetmişlerdir birbirlerini. Savaş yığınların kendisine saygı duymasına yol açar, bu yüzden halk savaşı sever: Savaş üzerine ezgiler düzer ve sonra uzun zaman bu kahramanlık destanlarını, hikâyelerini can kulağıyla dinler... Akan kan önemli bir şeydir! Hayır, savaş günümüzde zorunludur; savaşsız barış başarısız olurdu, en azından, nasıl denir, içi kurt kaynayan iğrenç, bulaşıcı bir irin halini alırdı."

Elbette tartışmayı burada kestim. Bir hayalciyle tartışmak olacak iş değil. Ancak çok ilginç bir olay var burada: Çok, çok uzun zaman önce çözüldüğü ve rafa kaldırıldığı sanılan konuların yeniden gündeme getirilerek tartışılması ve sonuçlar çıkarılması. En önemlisi de her yerde bu tür tartışmaların sık sık görülmesidir.

III
Yine İspritizma Üzerine Birkaç Söz

İspritizmaya yer kalmıyor, yine gelecek sayıya bırakmak zorunda kalacağım. Yalnız, şubat ayında "gerçek" bir medyumun katıldığı, beni bayağı etkileyen ruh çağırma seanslarından birinde bulunmuştum. Orada bulunanlar, bu seanstan sonra basına ayrıntılı bilgi verdikleri için, kişisel izlenimlerimden başka söyleyecek bir şey kalmıyor tabii. Ancak, bu zamana kadar tam iki ay bu konuyla ilgili bir şey yazmak istemedim, izlenimlerimi okurlarımdan *sakladım*. Baştan söyleyeyim, bu davranışım tümüyle özel bir nedene dayanıyordu ve ruh çağırmayla ilgili değildi. Bu değişik ve ispritizmadan dolayı ortaya çıkan bir izlenimdi. Bu zamana kadar ertelediğim için üzgünüm. Hâlâ biraz tiksinti duyuyor olsam da, özellikle şimdi bundan söz etmek istiyorum. Aklıma geldikçe hâlâ tiksinirim. Kuruntunun getirdiği bir tiksintiydi bu. Bazı dostlarıma bu seansı haber vermiştim; yargılarına değer verdiğim biri, beni dinledikten sonra: "Günlüğünde buna yer verecek misin?" diye sordu. Henüz karar vermediğimi söyledim. Birden: "Yazmayın!" dedi. Başka da bir şey eklemedi, ben de ısrar etmedim, ama meseleyi aşağı yukarı anlamıştım: Onu açıkça, ispritizmanın toplumda yayılmasına katkımın olabileceği düşüncesi rahatsız etmişti o zaman, bu tavrı beni şaşırtmıştı, çünkü, tam tersine, bu şubat ayı seansını Günlüğüme taşımakla, asıl ispritizmanın kirli çamaşırlarını ortaya dökmüş olacaktım. Ruh çağırmalardan nefret eden bu bay, ispritizmaya tamamen olumsuz yaklaşmama rağmen, demek ki sözlerimde bunun tersi, yani olumlu *bir şeyler* saptamış olmalıydı. Kuruntudan, kendime güvenemediğimden bu zamana kadar susmayı yeğledim, ama şimdi sanırım kendime güvenim geldi ve kuruntumun nedenini de anlamış oldum. Ayrıca yazılarımın ispritizmanın gerek kökünün kurutulması, gerekse desteklenmesi yönünde hiçbir katkısı olmayacağına emindim. Ben bunları yazarken Solyan kasabasında konferans veren Bay Mendeleyev konuya herhalde başka açıdan bakıyor ve "ispritizmayı" silmek için yüksek bir amaçla konferanslar veriyor. Böyle güzel düşünceler barındıran konferansları dinlemek iyidir, hoştur, ama öyle sanıyorum ki, ispritizmayı kafasına takmış kişileri hiçbir güçle

–ne konferanslarla, ne de tam teşekküllü komisyonlarla– caydıramazsınız, aynı şekilde inanmak *istemeyeni* de ayartmanız mümkün değildir. İşte, bu kanı içimde en azından ilk güçlü izlenim olarak, A. N. Aksakov'un evinde şubat ayındaki seansta yer etmişti içimde. O ana kadar bu ruh çağırma olayını sadece reddediyordum, başka deyişle aslında bu bilimin mistik anlamına isyan ediyordum. Medyumlu seansa kadar bu olayla birkaç kez tanışmıştım; *tamamen* reddedecek durumda değildim, şimdi bile, hele, İspritizma Bilim Komisyonunun hazırladığı raporu okuduktan sonra... Ama bu çok ilgi çekici seanstan sonra, ispritizmanın inanılacak bir şey olmadığını, bunun ötesinde inanmak *istemediğimi* –öyle ki hiçbir kanıt beni bu inancımdan *asla* döndüremezdi– birden anladım, daha doğrusu öğrendim; işte seanstan bu sonucu çıkardım ve ne olup bittiğini gördüm, bu izlenim benim için sevindirici oldu, çünkü seansa giderken, itiraf etmeliyim ki, içimde bir endişe vardı. Ayrıca ekleyeyim: Burada sadece kişisel bir duygu yoktu, sanırım bu gözlemimde genel bir şeyler de vardı. Burada herkes için ortak olan, genelde inanca ya da inançsızlığa bağlı olan insan doğasının bir çeşit özel yasasını görür gibiydim. Bunu deneme yoluyla, özellikle seans yoluyla, bu anda inançsızlığın nasıl bir güç oluşturabileceği ve nasıl kendi içinde gelişebileceği – tamamen insan iradesi dışında, ama gizli arzularına uygun olarak– bir ölçüde gözlerimin önünde aydınlandı... Her halde inanç da böyledir. İşte bundan söz etmek isterdim.

O halde önümüzdeki sayıya kadar, mart sayısında söylediklerime, özellikle şu ünlü "Komisyon" raporuyla ilgili olarak sadece birkaç söz ekleyeceğim.

* * *

O zaman bu raporun doyurucu olmadığını, kendi işine bile zararı dokunabileceğini belirtmiştim. Ama en önemli yanına değinmemiştim. Şimdi kısaca anlatmaya çalışacağım, hem de çok basitçe. Komisyon bu olayda, kendisinden çözüm bekleyen toplumun genel talebiyle ilgilenmeye tenezzül etmemiştir. Komisyonun, "karanlıkta bir belirip bir kaybolan *crinoline*[11] çemberleriy-

11 Eskiden kullanılan, sert kumaştan yapılmış, tel çemberlerle kabartılmış etekli kadın elbisesi. (İngilizce)

le," akıllarından zoru da olsa kimselerin kandırılamayacağını ve hiçbir şeyin kanıtlanamayacağını anlamayacak kadar toplumun isteğini önemsemediği görülüyor. (Aksi takdirde bu talebi anlamakta zorluk çektiğini düşünmek gerekir.) Raporu okurken bilim adamlarımızın ispritizmayı sadece Petersburg'da, A. N. Aksakov'un evinde meydana gelen bir olay sandıklarını, toplumumuzda birden ortaya çıkan ispritizma tutkusunun özellikle Ruslarda hangi nedenlere dayanarak yayılmaya başladığından haberleri olmadığını hemen anlıyor insan. Hepsini biliyorlardı, ama görmezlikten geliyorlardı. Herkesin gördüğü gibi, bu adamlar, toplumumuzun ruh çağırmalara olan yıkıcı, zarar verici düşkünlüklerini sadece alaya alarak, kahkahalarla gülerek, üstelik anlamıyormuş gibi davranarak, bu olaya dışarıdan kulak misafiri olan kişiler gibi yaklaşmışlardı. Ancak komisyon kurulduktan sonra bu bilim adamları artık özel şahıs olmaktan çıkar, resmi kimlik taşırlar. Bir görev üstlenmişlerdir ya, anlaşılan bunu dikkate almayı istememişlerdir, seans masasına eskisi gibi normal yurttaş konumunu sürdürerek, yani gülerek, alay ederek, kahkahalar atarak, biraz da böylesine saçma işlerle uğraştıkları için kendilerine kızarak oturmuşlardır.

Tamam, A. N. Aksakov'un evi boydan boya ister çemberlerle, tellerle çevrili olsun, ister medyumun ayakları altında şıkır şıkır öten bir makine bulunsun (N. P. Wagner sonra, komisyonun tahminini basına bildirmişti). Her "ciddi ruh" çağırma meraklısı (aman bu yakıştırmama gülmeyin! Aslında bu çok ciddidir!) raporu okuduktan sonra soruyor: "Ama efendim, avucumun içi gibi bildiğim –çocuklarımın, eşimin, yakınlarımın, dostlarımın bulunduğu– evimde nasıl bunlar oluyor: Masa sallanıyor, havalanıyor, garip sesler duyuluyor, mantıklı yanıtlar veriliyor? Gerçekten anlayamıyorum ve evimde tel, makine falan olmadığına kesinlikle eminim; karım, çocuklarım beni aldatıyor olmasın sakın?" En önemlisi, böyle konuşan, düşünen insanların Petersburg'da, Moskova'da, Rusya'da aşırı ölçüde artmasıdır, bilimin doruklarından aşağı inerken işte bunu bir nebze olsun düşünmek gerekirdi; bulaşıcı bir illet, bu insanlara yardımcı olmak gerekiyor. Burnundan kıl aldırmayan komisyonların: "Düpedüz gelgeç düşünceli kişilerdir bunlar, eğitim düzeyleri düşüktür, bu yüzden inanıyorlar"dan başka akıl-

larına bir şey gelmiyor. Bizim ispritizma düşkünü, endişeli bir ısrarla: "Peki" diye konuşmasını sürdürüyor (çünkü ilk şaşkınlığı, duyduğu endişeyi üzerinden henüz atamamıştır; öyle ya o kadar yeni ve olağandışı bir olaydır ki!), "tamam, gelgeç düşünceli, cahil biri olayım, ama o şıkır şıkır öten nesne evimde ne arıyor, böyle bir eşyam yoktu ki! Bunu her halde bilirim, değil mi? Sonra bu eğlenceli nesneleri satın alacak para nerede, hem nereden alacağım, kim satar ki bunları? Ah, yemin ediyorum olanlar bizim için bir bilmece. Bu sesler de neyin nesi, nereden geliyor? Siz kalkmış, masaya bilinçsizce bastığımızı söylüyorsunuz; çocuk olmadığımıza inanmanızı isterim, kendimizi kontrol ediyoruz, basıp basmadığımızı özellikle izliyoruz, yanlı davranmadan ve ilgiyle denemeler yapıyoruz."

Komisyon da sinirleniyor tabii ve: "Size yanıt vermeye değmez" deyip kesip atıyor. "Başkaları gibi sizi de kandırmışlar; herkes kanıyor, hepsi ahmak; böyle olmalı, bilim böyle der, bizim bilim!"

Ama bu bir açıklama olamaz. Ruh çağırmaya katılan, büyük bir ciddiyetle: "Hayır, burada gördüğüm kadarıyla başka şeyler var" diyor. "Tek hokus pokusla açıklanamaz! Orada Madam Kleir varsa var, ama ben ailemi tanıyorum: Evimde kimse sihirbazlık işleriyle uğraşmaz." İspritizma da alır başını gider işte...

* * *

Bay Mendeleyev'in Solyan kasabasında verdiği ilk konferansına ilişkin raporu *Novoye Vremya*'da yeni okudum. Bay Mendeleyev sağlam gözlemlerde bulunuyor:

> ... Ruh çağırma seanslarında masalar hareket ediyor, üzerine eller konsun konmasın fark etmiyor; tıkırtı sesleri geliyor. Belirlenmiş alfabeye göre bu tıkırtılardan, tam sözcükler, tümceler, seansı yürüten medyumun zekâ düzeyini gösteren güzel sözler vb duyuluyor. Bu gerçektir. Şimdi açıklanması gereken, bu sesleri kimin çıkardığı ve bunun nasıl yapıldığıdır. Buna açıklık getirecek altı varsayım bulunuyor.

İşte asıl tümce: "Kim tıkırdatıyor ve nasıl?" Sonra, bununla ilgili Avrupa'da bulunmuş altı varsayım, sanıyorum, en "ciddi" ispritizma meraklısını bile caydırabilir. Gelgelelim ruh çağırma olayının aydınlatılmasını *isteyen* iyi niyetli bir ispritizmacı, değil bu altı varsayımı, Bay Mendeleyev'in hangi varsayımı desteklediğini, özellikle şu bizim komisyonun ne söylediğini, neyi esas aldığını herkesten çok merak ediyor mu? Kendimize ait olan bize daha yakın gelir, daha bir geçerliliği vardır; orada, Avrupa'da ya da ABD'de bu işler baştan aşağı karanlık! Bakın, konferansın daha sonraki bölümlerinde komisyon, karmaşık, önceden hazırlanmış hilelerle masa altında ötüp duran makinelerle yine bir sihirbazlık varsayımı üzerinde durmaktadır. (Bir kez daha söylüyorum, N. P. Wagner'in tanıklığına göre.) Ama bu azdır, *komisyonun haklı olduğu durumda bile* bu bilim "kibirliliği" bizim ruh çağırma düşkününe az gelir, işte sıkıntı buradadır. Ayrıca, ruh çağırmayı saçmalık olarak görse de biraz sevecen, daha doğrusu kibarca karşılanması gereken –çünkü eşi, çocukları, tanıdıkları onu neden kandırsınlar?– bir iki kaba hilenin dışında, yine de burada değişik bir şeylerin olduğu yargısına varan "inanmış" ispritizma meraklısı kim bilir belki de haklıdır. İnanın, kendi bildiğini okuyacaktır. "Hepsinin hile olmadığını" düşünmektedir. İnanmıştır bir kere.

Gerçekten, komisyonun diğer birçok tezlerinde hemen hemen aynı kibirli hava vardır: "Hafif düşünceliler işte, masaya bilinçsizce basıyorlar, masa da sallanıyor; kendi kendilerini kandırmak istiyorlar, masa da tıkırdıyor; sinirler gerilmiş, karanlıkta oturuyorlar, müzik çalıyor, gömlek manşetlerine kopça takılmış (aslında bu, Bay Raçinski'nin tahmini ya!), ayaklarının ucuyla masayı kaldırıyorlar vs..." *Kandırılmaya eğilimli* olanlardan yine de kimse inanmaz buna. "İnsaf edin, benim masa 30-35 kg ağırlığında, ayağımın ucuyla kesinlikle hareket ettiremem, sonra nasıl kaldırırım? Bunu yapmak tümüyle olanaksızdır, yapsa yapsa bir *Hint fakiri* ya da sihirbaz yapabilir, bir de *crinoline* makinesiyle sizin Madam Kleir, ailemde ne sihirbaz, ne de ip cambazı var." Özetlersek, ruh çağırma hiç kuşku yok ki büyük, olağanüstü budalaca bir yanılsama, ne olduğu belirsiz karanlık bir bilimdir, ama işin asıl kötü yanı, bu olup bitenlerin basit olmaması;

komisyonun insanlara inandırmak istediği gibi, masa başında bir şeyler oluyor; yine de ruh çağırma düşkünlerini baştan aşağı geri zekâlı saymak olmaz. Bu şekilde kişisel olarak herkesi aşağılamış olursun ve hiçbir yere de varamazsın. Bu yanılgının bugünün toplumsal koşullarıyla yakın ilişkisi olsa gerektir; bunun için üslubu, izlenen yolu değiştirmeli. İspritizmanın özellikle gizemci yanını dikkate almalıyız, olabilecek en zarar verici yanıdır bu, ama komisyon bunun önemine hiç kafa yormamıştır. Hangi durumda olursa olsun elbette bu "melaneti" ezmeye gücü yetmezdi, ama hiç değilse bu kadar safdil ve kibirli olmadan, değişik bir yöntemle vardıkları sonuçlara meraklılarının saygı duymalarını sağlayabilirler ve kararsızlarda da güçlü bir etki yaratabilirlerdi. Ancak komisyon bu tavrıyla açıkça meseleye sihirbazlık, hile ve oyunların dışında bakan her yaklaşımı bilimin değerleri adına küçültücü bulmuştur. İspritizmanın bir *anlamı* olduğu, bazılarının dediği gibi hile, aldatma olmadığı gibi düşünceler komisyon için akıldışıdır. Öyle ya, bilim adamlarımız için Avrupa neler demezdi o zaman! Böylece burada sadece bir hilenin açığa çıkarılması gerektiği, ötesinin bir anlam taşımadığı inancıyla hareket etmekle, bilim adamları alacakları karara önyargılı bir hava vermişlerdir. İnanın, kimi aklı başında bir meraklı (emin olun, ispritizmaya epeyce kafa yoran zeki insanlar var, hepsi aptal değil), evet, bu akıllı kişi, Bay Mendeleyev'in konferansıyla ilgili olarak gazetelerde yer alan rapordaki:

"... Belirlenmiş bir alfabeye göre bu tıkırtılardan tam sözcükler, tümceler, *seansı yürüten medyumun zekâ düzeyini gösteren* güzel sözler oluşuyor; bu gerçektir" cümlesini okuduktan sonra, herhalde aklından şöyle geçirir: "... seansı yürüten medyumun her zaman zekâ düzeyini gösteren vs..." tümcesinin, ruh çağırma olaylarının incelenmesinde neredeyse en önemli olay olduğu anlaşılıyor; çok titiz deneylere dayalı olarak hüküm verilmiş olmalı. Oysa bizim komisyon oturduğu yerden (uzun süre mi çalışmıştır?), umursamazca *'bu bir gerçektir'* diye kestirip atmıştır. Nasıl gerçekse! Bu durumda komisyona bir Alman ya da ne bileyim bir Fransız düşüncesi öncülük etmiştir belki, öyleyse bu bilim adamlarının kişisel bilgi ve deneyimleri nerededir peki? Buradaki sadece bir görüştür ve kişisel deneyimle varılan bir karar değildir. Yalnızca

Madam Kleir'e bakarak, genel bir gerçek gibi, "medyumların zekâ düzeylerine göre" masalardan alınan yanıtlarla karar vermek ne ölçüde doğrudur? Ayrıca şu Madam Kleir'i zihinsel yönden incelediklerini de pek sanmıyorum, ses çıkaran makineyi bulmuşlardır o kadar, ama onu da tamamen başka yerde... Bay Mendeleyev komisyon üyesiydi ve konferanslar verirken komisyon üyesi sıfatıyla konuşuyordu. *Böylesine önemli bir araştırmada* komisyonun, yangından mal kaçırır gibi *üstünkörü* aldığı bu karar, kibirden öte bir anlam taşımaz; üstelik bilimsel olduğu da kuşku götürür.

Doğrusu, böyle düşünebilirler. İşte buna benzer *bazı* yargılardaki kibirli hafiflik toplumun, en kötüsü de ispritizmaya inanmışların daha çok yanılgılar içine düşmesine neden olur: "Kibir, gurur, önyargı, kasıt... bu kadar da gevezelik yeter artık!.. " İspritizma da yaygınlaşır tabii.

* * *

PS. Bay Mendeleyev'in ispritizma üzerine ikinci konferansına ilişkin raporunu yeni okudum. Bay Mendeleyev komisyon raporunun yazarlar üzerinde yaptığı tıbbi etkiden söz ediyor: "Suvorin ispritizmaya inanmıyor; Bobrikin göründüğü kadarıyla şifa bulmuş, en azından düzeliyor. Nihayet Günlüğünde Dostoyevski de düzelmiş görünüyor: Ocak ayında ispritizmaya sıcak bakıyordu; mart ayında kötülüyor, öyleyse mesele yok." Saygıdeğer Mendeleyev ocak ayında ispritizmayı övdüğümü düşünmüş, öyle mi, yoksa şu şeytanlar yüzünden olmasın?

Bay Mendeleyev iyi kalpli biri olmalı, ilk konferansında ispritizmaya demediğini bırakmazken, ikinci konferansında, düşünebiliyor musunuz, gerçekten övmüştür! "Ruh çağırma düşkünlerini ne kadar övsek azdır!" Ne dersiniz buna? (Aman, şanlara şereflere kadar vardı iş! Birden, neyin nesi bu?) "Onlar gerçek gibi görünenden onurluca, önyargılardan çekinmeden, cesur bir savaşçı olarak çıkmışlardır", evet, böyle demiştir. Acıma duygusuyla söylenmiş olmalı; daha doğrusu, başarının getirdiği doyumla kibarlıktan, yalnız kibarlıktan mıdır, orasını bilemem. Bu tıpkı iyi kalpli yurt sahiplerinin, anne babaları önünde öğrencilerine not vermesine benziyor: "Efendim, ağabeye göre zihinsel

yetenekleri övülecek düzeyde olmasa da, kalbi çok temiz, akıllı uslu bir çocuk." Kardeşin bu sözleri dinlediğini bir düşünün! Bay Mendeleyev de maddeciliğin geçer akçe olduğu çağımızda ruhlarla ilgilendikleri için ruh çağıranları övmüştür. Hiç olmazsa bilimde değil, dinde... Tanrıya sağlam inanıyorlar. Sayın profesörün müthiş mizah yeteneği olmalı. Ama şaka olarak değil de, saf yürekliliğinden bu sözleri ediyorsa, o zaman sözlerimi geri alıyorum, asla usta mizahçı olamaz!..

IV
Hayatta Olmayan Birinin Adına

Bundan on iki yıl önce aramızdan ayrılan sevgili kardeşim Mihail Mihayloviç *Vremya* ve *Epoha* dergilerinin kurucusu ve yayınlayıcısıydı. Geçenlerde *Novoye Vremya*'da çıkan, kardeşimin hatırasını rencide edici bir alıntıyı derin üzüntüyle okudum. Bu anekdot *Delo* dergisinden alınmıştı. Yazıyı aynen veriyorum:

> 1862'de Şçapov o zamanın *Otoçestvenniye Zapiski* dergisiyle yollarını ayırmıştı, diğer dergiler yayınlarına geçici bir süre ara verince, Şçapov *Koşucular* adlı yapıtını *Epoha* dergisine vermişti. Kış kapıdaydı, paraya çok ihtiyacı vardı. *Epoha*'nın yayın işleri yönetmeni rahmetli Mihail Dostoyevski, hakkı olan parayı uzun süredir Şçapov'a ödemiyordu. Soğuklar başlamıştı, bir paltosu bile yoktu. Sonunda dayanamadı, Dostoyevski'yi evine davet etti. Aralarında geçen konuşma şöyleydi:
> "Afanasi Prokopyeviç, biraz daha bekleseydiniz, paranızın hepsini bir hafta sonra verecektim."
> "Ama anlayın efendim, para bana şimdi lazım!"
> "Neden hemen peki?"
> "Görmüyor musunuz, bir paltom bile yok, elbisem yok."
> "O halde beni dinleyin, tanıdığım bir terzi var; ondan taksitle alabilirsiniz, ben de sizin paranızdan ona ödeme yaparım."
> Dostoyevski, Şçapov'u Yahudi terziye götürdü; palto, ceket, yelek ve pantolonla bir güzel donattı tarihçiyi. Epeyi tuzlu-

ya mal olmuştu tabii. Bu işlerde pek deneyimi olmayan Şçapov bu duruma yakınacaktı sonraları.

Şçapov'un *Delo* dergisindeki nekroloğundan[12] alınmış. Kim yazmış, bilmiyorum. Adı geçen dergiye de sormadım, nekroloğu da okumadım. *Novoye Vremya*'da çıkan, yukarıda yer verdiğim kadarını okumuştum.

Kardeşim öleli uzun zaman oldu. Eski, karanlıkta kalmış bir olay olduğuna göre, savunulması da zordur, aralarında geçen konuşmanın da bir tanığı yok. O halde temelsiz suçlamadan öteye gidemez. Ancak bu alıntının baştan aşağıya saçmalık olduğuna kesin olarak eminim; bazı noktaları uydurma olmayabilir, ama olayların hiç yoksa çarptırıldığı ortadadır ve gerçek son derece zarar görmüştür. Bunu elimden geldiğince kanıtlamaya çalışacağım.

Kardeşimin gerek dergide, gerekse diğer ticari faaliyetlerinde parasal işleriyle hiçbir zaman ilgim olmadığını baştan belirteyim. *Novoye Vremya*'nın yazı işlerinde kardeşime yardımcı olurken de para hesaplarına girmediğimi, o zamana göre *Vremya*'nın hatırı sayılır dergilerden biri olduğunu çok iyi biliyorum. Yazarların paralarının sonradan ödenmesi şöyle dursun, tersine, büyük miktarda peşin ödeme yapıldığından da haberim var. Çoğu kez tanık olmuşumdur buna. Dergi, çalışanlarına muhtaç değildi: Dergi ilk kurulduğundan beri yazarlar yazılarını ya kendileri getirir ya da yollarlardı, o yıllarda edebiyatçıların büyük çoğunluğunun bu dergiye yazı verdiklerinden emin olmak için *Vremya*'nın iki üç yıllık sayılarına göz atmanız yeter. Kardeşimin çalışanlarına para ödememesi, daha doğrusu dürüst davranmaması, mümkün değildi. Aslında pek çok kişi, çalışanlarına peşin ödeme yaptığına şimdi de tanıklık edebilir. Bu iş kıyıda köşede yapılmazdı. Eski, hatta yakın zamanlara kadar çalışanlarının çoğu hayatta, hiç kuşku yok ki tanıklığı reddetmezler: Kendi bakış açılarına ve hatırladıklarına göre kardeşimin dergideki iş ahlakı üzerine bildiklerini söyleyebilirler. Kısacası: Kardeşim "Şçapov'a ödemelerde asla zorluk" çıkarmazdı. Üstelik bir palto alabilecek parası bile yokken asla yapmazdı bunu. Şçapov kardeşimi evine davet etmişse,

12 Ölmüş kişinin yaşamıyla ilgili kısa yazı.

ödenmeyen bir ücretten, "sabrını yitirdiğinden" falan değildir, her zaman olduğu gibi, *peşin ödeme yapması için* çağırmıştır. Kardeşim öldükten sonra yazı işlerinde kendisine ait birçok mektup ve not bulduk; aralarında Şçapov'la ilgili notlar bulunabileceğini umuyorum, o zamanki ilişkileri de aydınlanmış olur ve Şçapov'un, büyük olasılıkla peşin ödeme istemesi, gerçekle, eldeki notlarla ve *Vremya*'nın nasıl kurulduğunu ve yayın hayatına atıldığını bilen tanık ifadeleriyle doğrulanacaktır, buna kuşku yoktur. Yine söylüyorum, aradan on dört yıl geçmesine karşın bu gerçek, tanıklarla gün ışığına çıkarılabilir. Kardeşim "ciddi bir işadamı" olmasına rağmen zayıf bir yanı vardı ki kimsenin isteğini geri çevirmezdi, peşin ödeme yapar, kimi zaman da dergisine yazı vermeyeceklerini bile bile bazı yazarlara ödeme yaptığı da olurdu. Buna tanığım ve başka birini de gösterebilirim. Kardeşimin başına iş gelmiyor değildi. *Sürekli* çalışanlarından biri kardeşimden peşin 600 ruble istemişti ve hemen ertesi sabah Batı ülkelerinden birine göreve gitti, o zamanlar memur olarak yurtdışında kalınabiliyordu, öyle de oldu. Ne yazı gönderdi, ne de kardeşime peşin aldığı parayı ödedi. Asıl önemlisi, kardeşim elinde senet olmasına rağmen parasını almak için çaba göstermedi, ancak uzun zaman geçtikten, kardeşim öldükten sonra (hali vakti yerinde olan bu adamdan) mahkeme yoluyla ailesi istedi bu parayı. Herkese açık bir yargılamaydı, isteyen ayrıntılı bilgi edinebilir. Kardeşimin nasıl kolayca, tereddüt etmeden isteyene para verdiğini, ihtiyacı olan bir yazarı bekletecek biri olmadığını dile getirmek istedim sadece. Şçapov'un nekrolojisti kardeşimle tarihçinin konuşmalarına kulak misafiri olmuşsa, özellikle hangi paradan söz edildiğini tam olarak bilmeyebilirdi: Borç muydu, peşin ödeme miydi? Kardeşimin Şçapov'a taksit yapan tanıdığı bir terziyi önermesi çok mümkündür, çok olağan işlerdir bunlar: Şçapov'u geri çevirmeye gönlü razı olmayarak, bazı gerekçelerle Şçapov'a bu yolla para vermeyi yeğlemiş olabilir.

Nihayet, adı geçen konuşmada kardeşimi inanın tanıyamadım: *Bu üslupla* asla konuşmaz, kimsenin etrafında dört dönmezdi. Böyle biri değildi. Kardeşim hiçbir zaman birinin karşısında tatlı sözlerle "s"[13] kullanarak konuşmazdı; "anlayın artık,

13 Herhangi bir sözcüğün sonuna geldiğinde, saygı ifadesi belirtir. Örneğin: Hayır-s: Hayır efendim.

para bana şimdi lazım!" gibi sözlere asla meydan vermezdi. Bu cümleler yazarın anılarında, on dört yıl içinde değişikliğe uğramış, uydurulmuş olabilir. Kardeşimi tanıyanlar (çok fazlaydı) bu tonda konuşup konuşmayacağını söylesinler. Kardeşim son derece edepli bir insandı, herkese çok kibar davranırdı, gerçekten böyleydi. Çok kültürlüydü, yetenekli bir yazar, Avrupa edebiyatını bilen, şair, Schiller ve Goethe'nin ünlü çevirmeniydi. Böyle bir insanın "yazıda" aktarıldığı gibi Şçapov'un önünde yaltaklanacağını düşünemiyorum.

Rahmetli kardeşimin bir olayını anlatacağım; sanırım 1849 yılında Petraşevski olayı nedeniyle bir kalede iki ay tutuklu kalmıştı. İki ay sonra suçsuz, davayla ilgisi olmayan pek çok kişiyi serbest bırakmışlardı. Gerçekten de kardeşim ne Petraşevski, ne de Durov[14] örgütünde yer almıştı. Bununla beraber Petraşevski'nin gizli gece toplantılarına katılıyordu ve Petraşevski'nin evindeki kitaplıktan gizlice yararlanıyordu. Kardeşim o zamanlar Furyerciydi ve tutkuyla Fourier okuyordu. Bu nedenle kalede tutuklu kaldığı iki ay kendini güvende hissetmemişti, serbest bırakacaklarını da beklemiyordu. Furyerciydi ve Petraşevski'nin kitaplığını kullandığı açıktı. Sibirya olmasa da, şüpheli biri olarak uzaklarda bir yere sürgün bekleyebilirdi. İki ay sonra müteveffa çarımızın buyruğuyla serbest bırakılmasaydı böyle bir sürgün kaçınılmazdı (kesin olarak söylüyorum), bunu o zamanlar Petraşevski davasını yürüten Prens Gagarin'den duymuştum. En azından kardeşimin bırakılacağını öğrenmiştim, Prens Gagarin tutuklu kaldığım yerden beni komutanın evine çağırtmış ve beni sevindirmek için bu haberi vermişti. Yalnız yaşayan biriydim, bekârdım, çoluk çocuğum yoktu; kaleye düşen kardeşimse evde endişe içinde bekleyen karısını ve üç çocuğunu bırakmıştı, çocukların en büyüğü yedi yaşındaydı. Üstelik hiç paraları yoktu. Nasıl severdi çocuklarını, gözlerimde canlandırıyorum da, o iki ayda ne acılar çekmiştir kim bilir! Oysa kardeşim kendini kurtarmak amacıyla kimseyi zor duruma düşürecek *ifade* vermemiştir; pekâlâ konuşabilirdi, çünkü olaylara hiç katılmadığı halde *çok şey biliyordu*. Sorarım: Onun gibi

14 Dostoyevski'nin katıldığı gizli bir örgüt.

davranacak kaç kişi vardır? Kendimden emin olarak soruyorum bunu. İnsanların bu gibi talihsiz olaylarda nasıl davrandıklarını biliyorum, gördüm! Havaya konuşmuyorum. Kardeşimin davranışını kim nasıl istiyorsa öyle değerlendirsin, nereden bakarsanız bakın kendini kurtarmak amacıyla inançlarına aykırı düşecek bir harekete asla kalkışmamıştır. Sözlerimin temelsiz olmadığını belirtirim: Hepsini şaşmaz belgelerle kanıtlayabilirim. Oysa sevgili kardeşim bu iki ay boyunca ailesini nasıl perişan ettiğinin ıstırabıyla her gün, her saat en değerli varlıkları üç çocuğunu, karısını nelerin beklediğini hiç aklından çıkarmayarak ne işkenceler çekmişti! İşte, böyle bir insanın birkaç rubleyi cebine indirmek için Yahudi bir terziyle Şçapov'a düzen kurduğunu söyleyebiliyorlar. Ne saçmalık, tuh, yazıklar olsun!..

MAYIS

Birinci Bölüm

I
Özel Bir Mektuptan

Kairova davasını yazıp yazmayacağımı soruyorlar. Bu konuyla ilgili çok mektup aldım. Biri hayli ilgi çekici geldi bana, basın için yazılmadığı belli; gizliliğe bağlı kalmak kaydıyla birkaç satırına yer vermeyi yararlı görüyorum. Sayın mektup sahibinin bana kırılmayacağını umarım; çok takdir ettiğim içtenliğine inandığım için bu alıntıya yer veriyorum:

> ... Kairova davasını derin bir tiksintiyle okuduk. Objektifin odağı gibi, bu dava ilkel güdülerin resmini yansıtıyordu sanki ve başrol oyuncusu (Kairova) kültürleşme sürecinden geçerek ortaya çıkmış bir tip: Gebelik döneminde anne kendini içkiye vermiş, baba tam bir ayyaş, kardeşi içkiden aklını yitirmiş ve sonunda intihar etmiş, kuzeni karısını bıçaklamış, babanın annesi akıl hastası; işte bu yetişme ortamından ilkel dürtüleriyle hareket eden, despot, gemi azıya almış bir kişilik çıkmış ortaya. İddia makamı bile kadının karşısında şaşkınlık içinde, kendine şu soruyu soruyor: "Yoksa bu kadın akıl hastası mı?" Bazı bilirkişiler bu savı kesinlikle reddediyorlar, bir kısmı da kişilik olarak değil, davranışları açısından akıl hastası olabileceğini söylüyor. Ancak bu davada akıl hastası değil, kutsal değerleri yadsımanın üst sınırlarında dolaşan bir kadın kişiliği öne çıkmaktadır: Bu kadın için ne aile, ne de başka bir kadının – bırakın kocası üzerinde,

kendi hayatı üzerinde– hakkı önemliydi, her şey yalnızca kendisi ve cinsel dürtüleri içindi...

Beraat etti, herhalde deliye saymışlardı. Buna da şükür! Hiç değilse ahlaken düşmesini zekâsına değil, ruhsal hastalığına vermişlerdi.
Sadece kadınların bulunduğu alt bölümden alkış sesleri duyuldu (*Birjevıye Vedomosti* dergisi).
Neyi alkışlıyorlardı? Deliliğin aklanmasını mı, yoksa bu kadının kişiliğinde ortaya çıkan utanmazlığı, azgın tutkulu bir kadının zaferini mi, neyi?
Üstelik kadınlar, anneler, evli kadınlar alkışlıyor! Böyle davranacaklarına, kadın idealleri böylesine hayasızca ayaklar altına alındığı için ağlamaları gerekirdi...
[Not: Burada sarf ettiği çok ağır bir sözü çıkardım.]
Soruyorum, bunu suskunlukla mı karşılayacaksınız?

II
Bölgesel Yeni Bir Sözcük

Kairova'nın yaşamöyküsünü anlatmamıza artık gerek yok (sanırım herkes biliyor), ayrıca günümüzde yaşanan buna benzer ilginç olayları ve halkımızın öncelikle bu dönemde içinde bulunduğu ruh durumunu dikkate aldığımızda sözlerimin pek önem taşımayacağını düşünüyorum; ancak bu "davayla" *ilişkili olarak* biraz geç kalmış da olsam, yine de söz etmeye değer, çünkü hiçbir şey yerinde durmuyor, bu nedenle geç kalınmış sayılmaz; tersine, her dava ilk merciinde olmasa bile sürüyor, yeniden açılıyor, özellikle mektuptan alıntı yaptığım için sahibi beni bağışlasın. Aldığım mektuplara bakarak Rus hayatından son derece ilgiye değer olaylar üzerine bir yargıya varmak mümkün, geçenlerde buna üstü kapalı olarak değinmiştim: Herkes endişeli, sorunlarla ilgileniyor, düşüncelerini dile getirmek, kendini göstermek istiyor. Yalnız en çok neyi istediklerine karar veremiyorum: Her biri kendi dünyasına mı çekilsin, yoksa ortak uyumlu bir koroya mı katılsın? Bu özel mektup taşradan gönderilmişti, söz açılmışken, bizim taşranın her zaman kendine özgü, neredeyse başkentten tam anlamıyla özgür

yaşamak istediğini belirteyim. Bunu gören tek ben değilim, benden önce basın da buna benzer sonuçlar çıkarmıştır. İki aydır masamda bir edebiyat derlemesi duruyor. Kazan'da yayınlanmış, adı *İlk Adım*. Başkentin değil, bölgenin "yaşamsal gereksinimlerine ilişkin" yeni düşünceler söylemek gibi bir amacı olduğu için bu yapıttan daha önce söz etmem gerekirdi. Bunlar eski Rus korosu havasında söylenen yeni sözler olsun! Bu nedenle yararlıdır, ne olursa olsun ilgiye de değerdir. Bu yeni eğilim bir yerlerden çıkmıştır. Aslında bütün bu tasarlanan yeni sözlerden hiçbiri henüz söylenmemiştir, gerçekten illerimizden, kasabalarımızdan bu zamana kadar hiç duyulmamış sözler, düşünceler çıkıyor. Kuramsal olarak baktığımızda bunların olması gerekiyor: Petro'dan beri Rusya'yı Petersburg ve Moskova yönetti; Petersburg'un işlevinin ve Avrupa'ya pencere açılma döneminin sona erdiği günümüzde, evet, özellikle şimdi akla ister istemez şu soru takılıyor: Gerçekten de Petersburg ve Moskova işlevlerini tamamlamışlar mıdır? Bence çok az bir değişiklikle sürmektedir. Bundan 150 yıl önce, sorarım, Rusya'yı gerçekte Petersburg ve Moskova mı yönetmiştir? Böyle midir gerçekten? Tersine, bu 150 yıl boyunca Rusya'nın dört bir yanından insanlarımız Petersburg'a, Moskova'ya akın akın gelmemişler midir? Aslına bakarsanız Rusya, taşrasından –illerinden, kasabalarından, köylerinden– gelen taze diri güçlerle yeniden canlanarak kendi kendini yönetmişti. Bu arada unutmadan, onların da amaçları, Moskova'da ya da Petersburg'da, Riga'da ya da Kafkasya'da, her neresi olursa olsun, yaşayan Rusların aynısıydı. Kuramsal olarak bir bakın, Petersburg'la Moskova gibi birbirine zıt iki kenti nerede görürsünüz? Petersburg Moskova'ya ve onun *tüm ülküsüne* zıtlık olsun diye kurulmuştur sanki. Oysa Rus yaşamının bu *iki merkezi* gerçekte tek merkez oluşturmuştur, değişik özelliklerine karşın, daha baştan, yeni yapılanmadan beri bu böyledir. Petersburg'da doğan ve gelişen her şey *aynı özgünlükte* Moskova'da da güçlenmiş ve gelişmiştir, aynı biçimde *tersi de*... Özü birdir ve *ruhu*, sadece bu iki kentte değil, bu iki kentle birlikte bütün Rusya'dadır, *öyle ki Rusya'nın her yerinde bütün Rusya vardır*. Rusya'nın her köşesinin yerel özelliklere sahip olması gerektiğini ve bu özelliklerini tam olarak geliştirmeye hakları olduğunu anlıyoruz; tinsel kopukluk ya da doğrudan kuşkulu bir şaşkınlık doğurabilecek özellikler değil midir bu? Aslında geleceğimiz "bulanık su gibi",

ama başka yerlere göre burası bana daha aydınlık gibi geliyor. Her ne durumda olursa olsun dileğim, yurdumuzun her köşesinin olabilecek en yüksek düzeyde gelişmesidir, elbette iyi yönde – bu birincisi; ikincisi ve en önemlisi de: Birliğimizi bütünlüğümüzü hiçbir zaman yitirmemek... Dünyayı ayaklarımızın altına serseler bile, ayrı düşmektense her durumda felakette de, mutlulukta da birlik olmak en iyisidir. Yeni sözler yeni düşünceler çıkacaktır; bunun kuşku yaratacak bir yanı yoktur, ama yine de taşramızdan, bölgelerimizden en azından şimdi yeni ve özgün, bugüne kadar hiç duyulmamış, kişinin sabrını zorlayabilecek sözler söyleneceğini pek sanmıyorum. Velikorus yeni yeni kendine geliyor, farklı sözler söylemeye hazırlanıyor, belki de bunu tüm dünyaya söyleyecek, bunun için Moskova, Velikorus'un bu merkezi, bence uzun zaman ayakta kalmalıdır, dileğim bu. Moskova henüz üçüncü Roma olmadı, ama kehanet gerçekleşmeli artık, çünkü "dördüncü Roma olmayacaktır,"[1] dünya Romasız edemez. Petersburg da eskiye göre şimdi Moskova'yla daha sıkı işbirliği içinde. Kazan, Astrahan bundan alınmasın, Moskova'yı, ne yalan söyleyeyim, kimliğinden çok, bir alegori olarak kullandım. Onların derlemelerine seviniyoruz. "İkinci Adım" yayınlanırsa çok iyi olur.

III
Duruşma ve Bayan Kairova

Konudan uzaklaştık. Güdülerin kokuşmuşluğu, zapt olunmaz hayvani arzular şeklindeki görüşlerine katılmamla birlikte, sözlerini fazlasıyla katı, hatta amaçsız ve çok abartılı bulduğumu saygıdeğer mektubun sahibine iletmek isterim (çünkü kendisi de suçlunun akli dengesinin yerinde olduğunu hemen hemen kabul ediyor). Üstelik *çevrenin* mücadele edilemeyecek kadar *güçlü* olduğunu kabul ederek bitiriyor mektubunu. Bana gelince, Kairova'nın sadece salıverilmesi memnun etti beni, ama beraatına sevindiğimi söyleyemem, bilirkişiler görüş bildirdikleri

1 Rus metropolit Zozima'nın sözleridir (1492): "İki Roma düştü, 'üçüncü Roma' Moskova olacaktır. 'Dördüncü Roma' olmayacaktır."

halde, suçunu işlerken cinnet halinde olduğuna hiç inanmıyorum: Kişisel görüşüm olarak bana kalsın bu. Kaldı ki aklı başındayken bu zavallı kadının durumu daha içler acısıdır. Cinnet halinde "ne yaptığını bilmiyordun", tamam, şimdi aklın başında, "git hadi, onca acılarını da yanın sıra götür bakalım!" Eğer katil "kupa oğlanı"[2] değilse, cinayet ağır, karışık bir iştir. Âşığının evine karısının gelmesiyle Kairova'nın birkaç gün yaşadığı kararsızlık, giderek artan tahkir, geçen her saat çoğalan bu duygu (ah, kırıcı olan Kairova'nın kendisi, daha aklımı yitirmedim, düşme halindeyken suçlu olduğuna varamadığı, tam tersini gördüğü ve düşündüğü için daha zavallı!) ve en sonunda geceleyin "fedakârlığın" son saatinde, merdiven basamağında elinde bir gün önce satın aldığı ustura... Hayır, bütün bunlar Kairova gibi dağınık, dengesiz ruh yapısında olan biri için çok ağırdır! Bu yükü kaldıramazdı, burada ezilen birinin çığlığı duyuluyor gibidir. Sonra cehennem gibi on ay, akıl hastaneleri, bilirkişiler, oraya buraya sürükleyip durdular, üstelik kadın bir katildi, tamamen suçluydu; aslında burada kendiliğinden ortaya çıkan, öylesine ciddiyetten uzak, savruk, tamamlanmamış, anlaşılmayan, hâkim olunamayan, boş, ortada bırakılan, üstelik duruşmanın son anına kadar bu şekilde süren bir hava vardı ki kadını serbest bıraktıklarında herkes birden rahatlayıverdi. Ancak üzücüdür, kadını aklamadan serbest bırakmak olacak iş değil, ne derseniz deyin bir skandaldır bu. Davavekili Bay Utin bence beraat kararı verileceğini kestirebilir, bu yüzden basit konuşmayla yetinebilir, bilmeden suçu övme talihsizliğiyle karşı karşıya kalmazdı, evet, neredeyse *suçu övmüştü!*.. Burada olan, bize özgü olan, her çeşit ölçünün kaçırılmasıdır. Batı'da Darwin kuramı dâhice bir hipotezdir... Oysa bizde çoktan aksiyom haline gelmiştir. Batı'da suçun çoğunlukla bir hastalık olduğu görüşünün büyük anlamı vardır, çünkü derinliğine *fark edilir*. Bizde hiç ayrımsanmadığı için, bu görüş herhangi bir anlam taşımaz, bizde kupa oğlanının bile yaptığı her çeşitten alçaklık hastalık kabul edilir, yazık! Buna liberal anlam bile yükleyenler var. Ağırbaşlı insanlardan söz etmiyorum elbette (hoş, bu anlamda bizde ciddi, ağırbaşlı insan çok mudur, tartışılabilir!). Yeteneksiz ortadaki adamı, sokağı, bir

2 Kadın eline bakan.

yandan liberalizm sömürüsü yapan madrabazları, öte yandan liberal havalara girip hiçbir şeyi umursamayanları kastediyorum. Avukat Utin'e gelince, herhalde avukat olarak başka türlü davranamayacağını düşünerek, "cinayeti bir çeşit övmüştür", demek ki aklı başında insanlar da bazen işin dozunu kaçırıyor ve hiç de akıllıca olmayan bir sonuç ortaya çıkıyor. Jüri üyeleri farklı koşullarda bulunsalardı, daha doğrusu farklı karar verme imkânları olsaydı, olayı olmadık biçimde abartarak müvekkiline zarar verdiği için Bay Utin'e öfke duyarlardı sanıyorum. Ama burada asıl sorun, kesinlikle, başka türlü bir karar veremeyecek olmalarıdır. Bazı yayın organları aldıkları karar için onları göklere çıkardı, bazısı da yerdi. Burada ne övgüye, ne de yergiye yer olduğunu düşünüyorum: Açıkça başka türlü davranamayacakları için böyle karar almışlardır. Gazetede çıkan şu yazıyı okuyun, kendiniz bir yargıya varın:

> İsnat edilen suça göre, mahkemenin yönelttiği: Sanık Kairova, *Aleksandra Velikanova'nın "hayatına kastetmek amacıyla* başında, boynunda ve göğsünde usturayla yaralar açarken, *eylemini önceden düşünerek ve tasarlayarak mı gerçekleştirmiştir?* Suçlunun öldürme girişimini Velikanova ve kocası mı engellemiştir?" şeklindeki sorusuna jüri "olumsuz" yanıtı vermiştir.

Burada duralım. İlk soruya bir bakalım. Yahu, *bu biçimde* sorulan soruya yanıt verilebilir mi? Kim ve hangi vicdan bu soruya olumlu yanıt verebilir? (Doğrusunu isterseniz burada olumsuz yanıt vermek olanaksız, ama biz jürinin olumlu kararından söz ediyoruz.) Burada böyle bir soruya ancak Tanrısal güce sahip olan, doğaüstü bir güç "evet" yanıtı verebilir. Hem Kairova'nın kendisi "öldürüp öldürmeyeceğini" bilemezdi, bir de kalkıp jüriye soruyorlar: "Ona engel olmasalardı, öldürür müydü, öldürmez miydi?" diye; evet, usturayı bir gün önce niçin satın aldığını biliyordu tabii, ama ne olursa olsun, "bırakın öldürmeyi, eyleme girişeceğini bile" bilemezdi. Daha doğrusu, elinde usturayla merdiven basamağında otururken, arkada yatağında rakibi ve sevdiği adam yatarken ne yapacağını bilemezdi. Kimse, evet,

dünyada hiçbir Allah'ın kulu nasıl davranacağını kestiremezdi. Dahası, çok kişiye deli saçması gelebilir, ama, iddia ediyorum, usturayı kullanırken bile, işi öldürmeye kadar götürüp götürmeyeceğini, *öldürme kastıyla mı* bu eyleme kalkıştığını hâlâ *bilemezdi*. Dikkatinizi çekerim, bilinçsiz durumda bulunduğunu kesinlikle söylemiyorum; cinnet halinde olduğunu asla düşünmüyorum. Tersine, usturayı kullanırken *ne yaptığının bilincindeydi*, ama bilinçli olarak, *belirli bir amaçla* rakibini ortadan kaldırmayı istiyor muydu? İşte bunu asla bilemezdi, Allah için bunu saçma görmeyin: Aşırı bir kinle, öfkeyle, sonucunu hiç düşünmeden bu eyleme girişebilirdi. Bu savruk, hayatından bezmiş kadının yaradılışına baktığımızda aşağı yukarı böyle olmalıydı; düşünsenize, zavallının geleceği "eylemini sonuna kadar götürürdü, zaten niyeti kadını öldürmekti" şeklinde jürinin alacağı karara bağlıydı. Burada bir yıkım, burada bir kürek cezası söz konusuydu. Jüri bu ağır sorumluluğu nasıl olur da gönül huzuruyla üzerine alırdı? Onlar da suçlu bulmadılar; zaten kararları başka türlü olamazdı. Siz, Kariova'nın eyleminin hayali, kafadan uydurulmuş değil, tersine, "bayağı bir kadının işi" olduğunu, çok basit, sıradan, gündelik hayatta her zaman karşılaştığımız olaylardan değişik bir yanının bulunmadığını, ayrıca kadının yatağında da rakibinin yattığını söyleyeceksiniz. Öyle mi, bu o kadar basit mi? Ya Velikanova'nın boğazına usturayı ilk vurduğu anda bağırsaydı, tir tir titreyerek ardına bakmadan kaçsaydı? Böyle olmayacağını nereden bileceksiniz? Olabilirdi, hem de büyük olasılıkla ve olay mahkemelik olmazdı. Oysa şimdi sizi köşeye sıkıştırıp, elbette sizlerin vereceği yanıta göre karara varmak amacıyla: "Niyeti onu öldürmek miydi, değil miydi?" diye soruyorlar. Yanıtınızdaki en ufak bir çeşitleme yıllarca hapis, kürek cezası demekti! Ya kadın usturayı ilk değdirdiğinde dehşete kapılarak kendini doğramaya başlasaydı, bu olamaz mıydı? Nihayet, korkmayıp da, tersine, ilk kanın fışkırmasıyla çılgına dönüp, Velikanova'yı öldürmek bir yana, cesedin başında küfürler savurarak "başını gövdesinden" ayırsaydı, burnunu, dudaklarını kesseydi ve sonra başı ellerine alsaydı, ne yaptığının bilincinde olur muydu? Bütün bunlar olabileceği için, bu kadından, şu ya da bu ortamda, bu ruh hali içinde bunlar beklenebilirdi diye soruyorum:

Bir ölçüde yanılmadığımı hissettiğim, düşündüğüm için söylüyorum. Öyleyse mahkemenin bu karmaşık sorulara yanıtı nasıl olurdu? Burası evde çay masasında sohbet etme yeri değil, burada insanın yazgısına karar veriliyor. Yanıt almamayı göze alarak böyle soruları öne sürmek mümkün.

Eylem cinayete kadar gitmemişse ya da kurban iyileşmişse, öldürme ya da öldürmeye tam teşebbüsten ne suçlama, ne de yargılama söz konusu olabilir diyenler çıkacaktır. Hayır, bence bunun için endişelenmeye gerek yok, çünkü (katilin kendi iradesiyle olsun) eylem gerçekleştirilmese bile, bu açık bir cinayete teşebbüs olayıdır, bu eylemin salt *öldürme amacıyla* yapıldığı, başka bir amacı olmadığı açıkça ortadadır. En önemlisi de, yine söylüyorum, jüri üyelerinin vicdanına kalan çok ciddi, büyük bir meseledir bu; yeni mahkemelerimizin yararı işte buradadır ve jüri üyelerinin alacakları kararlarda onlara işte bu vicdan ışık tutacaktır. İnsan böylesine önemli bir anda "Evet, suçludur!" yanıtını verebiliyorsa, büyük olasılıkla kişinin suçlu olduğuna inandığı içindir. Hiç değilse, yapılan yanlışlıklar mizah konusu olmaktan çıkar. Tek dileğimiz, jürinin vicdanının gerçekten aydınlık ve yurttaşça sorumluluk duygusuyla güçlü olması, şu ya da bu tarafa yönelmekten, başka deyişle acımasızlığa ya da yıkım getirecek bir aşırı duygulanmaya sürüklenmekten kaçınmasıdır. Aslında bu ikinci istek, yani aşırı duygulanmadan kaçınmak o kadar kolay değildir. Duygulu olmak herkese yakışır, çok kolaydır, çaba falan gerektirmez, duygusallık öyle verimlidir ki bir eşeği bile aydın kafalı bir adama dönüştürebilir...

Mahkemenin jüri üyelerine yönelttiği: *Aynı amaçla*, "öfke ve nöbet halinde mi kurbanın bedeninde bu yaraları açmıştır?" sorusuna jüri yine "Hayır, yapmamıştır"dan başka yanıt verememiştir, çünkü burada "aynı amaçla" ifadesi "Velikanova'nın hayatına önceden tasarlanarak kastetme" anlamına geliyordu. "Öfke ve nöbet" çoğunlukla "önceden tasarlanmışlığı" ihtimal dışı bırakacağından bu soruya yanıt vermek çok zordu; dolayısıyla mahkemenin bu sorusu biraz anlamsız kaçıyor.

Buna karşılık mahkemenin: "Kairova cinnet halinde mi hareket etmiştir?" şeklindeki üçüncü sorusu saçmalığın dik alasıdır, çünkü ilk iki soru varken, bu iki soru ve üçüncüsü birbirle-

rini tamamen devre dışı bırakır; jürinin ilk iki soruya hayır yanıtı vermesi ya da doğrudan yanıtsız bırakması halinde, "Böyle mi davranmıştı?" sorusunun ne amaçla sorulduğu ve ne anlama geldiği, yani hangi davranışın kastedildiği ve nasıl belirlendiği havada kalırdı. Jüri mutlaka *evet* ve *hayır demek* zorunda olduğundan asla değişik yanıt veremezdi.

Gelelim mahkemenin *dördüncü* sorusuna: "Eğer cinnetin etkisiyle hareket etmemişse, az önce birinci ve ikinci soruda geçen eylemi nedeniyle sanık suçlu mudur?" Kuşkusuz ilk iki sorunun tekrarı olduğu için jüri de bu soruyu yanıtsız bıraktı.

Böylece mahkeme Kairova'yı *serbest bıraktı*. Jüri üyelerinin: "Hayır, yapmamıştır!" yanıtı hiç kuşku yok ki saçmalıktı, çünkü herkes için apaçık olan ve kimsenin çürütemeyeceği yaralama olayı bir kenara atılmış oldu, ancak soruların bu şekilde yöneltilmesi başka türlü yanıt verilmesini güçleştirmiştir. Kairova'yı, deyim yerindeyse, acıyarak serbest bırakırken, mahkemenin sanığı *akladığı* hiç değilse söylenemez. Oysa Bay Utin suçlu kadının davranışlarını hoş görmüş, onu haklı ve dürüst biri saymıştır. Elbette bu akıl almazdır, ama yazık ki böyle olmuştur.

IV
Bay Avukat ve Kairova

Bay Utin'in konuşmasını değerlendirecek değilim; ayrıca ustalıkla hazırlanmamış. Ağdalı üslup, "çeşit çeşit duygular" edebiyatımızda, "söylevlerde", günümüzde hemen hemen herkesin başvurduğu baştan aşağıya koşullu liberal bir insancıllık; yapıtına hoş bir anlam katmak ve böylece "geçer not" almak için yeteneksizliğin uçurumuna dalanlar (Bay Utin'e bile bu kadarı yersiz gelirdi)... Bu koşullu liberal insancıl tavır bizde giderek kendini ele veriyor. Günümüzde herkes bunun yalnızca el altında bulunması gereken bir araç olduğunu biliyor, bundan hoşlanacakların az olduğunu sanırdım – on yıl önce değil– oysa çevrenize bir bakın, ortalık bu safdillerle kaynıyor, özellikle Petersburg! "Toplum adamı" bu safdillerden hoşlanır. Onun "işle" uğraşacak, kafa yoracak zamanı yoktur; öte yandan hemen

hemen hepsi geçen onca yılın başarılarıyla bir ölçüde doyuma ulaşmışlardır ve ayrıca insanlığa epeyce hizmetleri dokunmuştur; eziyetler çeken, savruk, başının etini yiyen zıpır bir müvekkilin dertleriyle uğraşacak hali yoktur, nasıl derler, insancıllık eleğini duvara asmıştır artık, gerçi bu müvekkillerden çoğunun göğüslerinde uzun zamandır kalp yerine yavan bir et parçası atmaktadır ya. Her neyse, işte bizim faaliyet adamı ilerideki acil olaylar için, hiç kuşkusuz, liberal modaya uygun olarak belirlenmiş cümleler, sözcükler, duygular, düşünceler, jestler, kavramlar deposu kiralıyor ve sonra hayatı boyunca rahata ve gönence batıyor. Hemen her zaman da aranıyor. Yine söylüyorum, bu çizdiğim yeni toplum adamını kesinlikle Bay Utin'le ilişkilendirmiyorum. O, yetenekli, duygusu da büyük olasılıkla doğal. Ancak konuşması ölçüyü kaçıracak denli cafcaflı cümlelerle dolu, bu da kuşku uyandırıyor; aslında üslubun yetersizliği değil bu, bir çeşit özensizlik, belki de şu durumda davaya karşı tavrı pek insancıl değil. İtiraf etmek gerekir ki bizim avukatlar yetenekleri güçlendikçe daha çok işe veriyorlar kendilerini, böylece zamanları kalmıyor. Bay Utin'in biraz zamanı olsaydı, kanımca, davaya daha gönülden yaklaşırdı ve o zaman davaya daha çok verirdi kendini, düzeysizce işin hile tarafına saparak, sanığa olmadık övgüler düzmezdi, "yavrularından koparılmış yüreği yaralı aslan" gibi tumturaklı benzetmelere girişmez, kurbana, Bayan Velikanova'ya böylesine safdil bir kudurmuşlukla saldırmaz, ölmediğine neredeyse üzüldüğünü belli eden konuşmalar yapmazdı (hemen hemen gerçek bu!), nihayet, İncil'den İsa'nın günahkâr kadın için söylediği sözlerini, beklenmedik bir kelime oyunu katarak dile getirmezdi. Gerçekte böyle cereyan etmemiş olabilir, Bay Utin gayet ciddi, ağırbaşlı bir tavır sergileyerek yapmıştır konuşmasını; mahkemede değildim, ama gazetelerde yazılanlara bakılırsa, sanki bir şeyler, nasıl denir, bir kibirli kokuşmuşluk var gibi... İnsanın hiç düşünemeyeceği aşırı gülünç kaçan bir şeyler...

Konuşmasının daha başında şaşıp kaldım ve anlayamadım: Müvekkili Kairova hakkında hazırladığı iddianame ve ayrıca çok güzel, insancıl, suçlamadan çok savunmayı andıran konuşması nedeniyle savcıya teşekkürlerini bildirirken alay mı ediyordu?

Savcının sözlerinin pek güzel, insancıl ve son derece hoşgörülü olmasından kuşku edilemez, aslında bu baylar birbirlerini müthiş överler, jüri de dinler. Utin savcıyı, müvekkilini *savunur yönündeki konuşması* nedeniyle, övdükten sonra müvekkili Bayan Kairova'yı savunmak yerine suçlayarak sergilediği ilginç tavrı sonuna kadar uzatmak istemedi.

Yazık, çok eğlendirici olabilirdi, çünkü davaya da yakışabilirdi. Jüri üyeleri de pek şaşırmazlardı diye düşünüyorum, çünkü bizim jüri üyelerini şaşırtmak zordur. Bunlar masumane görüşüm, elbette bir şaka: Bay Utin aslında suçlamamış, müvekkilini savunmuştur, yani yukarıda belirttiğim ve "davaya" ilk başta biraz özensiz yaklaşmasına yorduğum konuşması yetersiz gibi görünmüşse, tersine bu, savunmasını büyük bir istekle yapmasından ve işin dozunu kaçırmış olmasındandır: "Zamanı gelince sözleri güzel bir üslupla 'art arda sıralar', işi bitiririm, bu da yeter." İşte çok meşgul avukatlarımız günümüzde sık sık böyle düşünüyorlar. Mesela Bay Utin, müvekkilini elinden geldiğince ideal, romantik ve olağandışı gösterebilmek için adeta kendinden geçiyordu, oysa hiç de buna gerek yoktu: Abartıya kaçılmasa Bayan Kairova'yı anlamamız daha kolay olurdu, ama Bay Avukat jürinin yakışıksız tavrına gönderme yapıyordu. Kairova her bakımdan ideal bir kadındı, her adımı olağanüstü, soylu, zarifti, ya sevgisi, bu, bu, adeta pınar gibi fışkırıyordu, bir romandı!.. Sözgelimi Kairova hiç sahneye çıkmadığı halde, birden oyuncu olarak kontrat imzalıyor ve Rusya'nın bir ucuna Orenburg'a gidiyordu. Bay Utin, kadının bu tavrında "alışıldık bir uysallık ve özveri bulunduğu"nu ileri sürmüyor, ısrar etmiyor, ama şöyle sürdürüyor konuşmasını: "Burada bir idealizm, bir çeşit delişmenliğin belirli bir türü, en önemlisi de 'feragat' vardır. Annesine yardım etmek için işe ihtiyacı vardı ve sonunda kendisine hiç uymayan bir işi kabul ediyor, Petersburg'u bırakarak, Orenburg yolunu tutuyordu vs vs vs..." Eh, göründüğü kadarıyla burada öyle olağanüstü, şaşırtıcı bir durum yok! Az mıdır böyleleri! İş bulabilmek için Orenburg'dan daha uzaklara gitmeye ve Bayan Kairova'dan daha kötü koşullarda çalışmaya razı, mutsuz, tertemiz, yetenekli kızlarımız az mıdır? Ama gördüğünüz gibi Bay Avukat oyunculuk işinde özveriye yakın bir feragat çı-

karıyor. Sonraları olanlar da aynı türden. Kairova kısa sürede grubun şefi Velikanov'la ilişkilerini güçlendiriyor. Adamın o sıralar işleri iyi gitmiyordu: "Kairova adam için sağa sola koşturmuş, para aramış, borçların bir süre ertelenmesini sağlamıştı." Burada da bir fevkaladelik yok, hem Kairova gibi hayat dolu, girişken bir kadın, hoş bir adam için, bir de aralarında yakın ilişki doğmuşsa "seve seve koşardı." Velikanov'un karısıyla çatışmaları başlamıştır, Bay Utin o sahnelerden birini anlatırken o andan itibaren Kairova'nın Velikanov'u "kendine ait" saydığını ve onda kendi yarattığı "şirin çocuğu" bulduğunu belirtiyor. Bu arada, anlattıklarına göre "şirin bir çocukmuş", irikıyım, uzun boylu, muhafız kıtası eri görünüşünde, ensesine inen bukleli saçlarıyla bir çocuk... Utin konuşmasında, müvekkilinin adama "kendi çocuğuna", "kendi yaratısına" bakar gibi baktığını, onu yüceltmek istediğini ileri sürüyordu. Bay Avukat, anlaşılan, Kairova'nın adama özel bir amaç gütmeden bağlanabileceğini kabul etmiyor, tersine, bu "sevimli çocuğun", "bu yaratının" bir nebze olsun yücelmek isteğinde olmadığı gibi, gittikçe kötüleştiğini öne sürüyor.

Özetle, Bay Utin'de bu kişilere, bu ortama hiç uymayan, zaman zaman insanı şaşırtan yüce bir ruh hali beliriyor. Serüven başlıyor; "sevimli çocuk" ve Kairova Petersburg'a geliyorlar, kısa bir süre sonra iş bulmak amacıyla adam Moskova'ya gidiyor. Kairova adama çok samimi, tutkulu aşk mektupları yazıyor. Velikanov karşılık vermiyor, bu bakımdan "tam bir değerbilmez". Bay Utin konuşmasında: "Bu mektuplarda kısa bir süre sonra gökyüzünü saracak fırtına bulutlarının varlığı hissediliyordu" diyor, ama bunu öyle basitçe anlatmıyor, konuşmasının her yerinde bu üslup göze çarpıyor. Sonunda Velikanov dönüyor ve Petersburg'da yeniden birlikte yaşamaya başlıyorlar (maritalement[3] tabii...). İşte, hikâyenin en önemli bölümü başlıyor, birden Bayan Velikanova çıkageliyor ve Kairova "yavrusundan koparılan aslan gibi silkiniyor." Burada avukatın hakkını yememek lazım, gerçekten harika bir üslupla anlatıyor. Bu tumturaklı ifadeler olmasaydı, karı koca arasında çırpınıp duran ve nasıl davranacağını bilemeyen bu zavallı çılgın kadın daha acınası du-

3 Karı koca gibi. (Fransızca)

ruma gelirdi tabii! Velikanov "sinsi", düpedüz silik bir kişilik. Bir yandan sevdiğini söyleyerek karısını kandırıyor, öbür yandan kır evini terk edip Petersburg'da Kairova'nın yanında alıyor soluğu ve karısının kısa bir süre sonra yurtdışına çıkacağı yalanına sığınarak Kairova'yı avutuyordu. Bay Avukat müvekkilinin aşkını çekici tarzda sunmakla kalmıyor, nasihat çeker gibi, deyim yerindeyse ahlak dersi verir gibi anlatıyor. Bakınız, Kairova, kocasını terk etme önerisiyle Velikanova'yla görüşmeyi de istemişti (nedense adamın üzerinde hakkı olduğunu düşünüyordu): "Onu istiyorsanız alın, onunla yaşamak istiyorsanız alın, ya birlikte yaşayın, ya da buradan uzaklaşın, yoksa ben çeker giderim. Kararınızı verin!" Böyle sözleri geçirmiştir içinden, ama söyleyip söylemediğini bilemem. Ama kimse karar vermeye yanaşmadı. Kairova da ayrılmak yerine (sona erdirmek istediği bir şey varsa) hiç soru sormadan, hiç ilgilenmeden, olanaksız kararlar beklemeden kendini yiyip bitiriyordu, yerinde duramıyordu. "Adamı savaşmadan vermek... Bu yaradılışta bir kadın değildi" diyor Utkin. Öyleyse sorular, istekler ve "önerilere" değgin bunca söz niçindi? Utkin: "Tutku Kairova'yı sarmıştı "diye devam ediyor. "Kıskançlık kemiriyor, aklını köreltiyor, korkunç bir oyuna doğru itiyordu onu ve sonra kıskançlık sağduyusunu yok etti, geriye ondan bir şey kalmadı. Bu durumda elbette kendini yönetemezdi. On gün sürdü bu. İşkenceler çekiyor, yemiyor, uyumuyor, ateşler basıyordu, kâh Petersburg'a, kâh Orenburg'a gidip geliyordu, o uğursuz 7 Temmuz pazartesi günü de yorgunluktan bitmiş durumdaydı. Bu talihsiz günde bezgin kadın kır evine, kendi evine geliyor ve Velikanov'un karısının içeride olduğunu öğreniyor, birden yatak odasına süzülüyor ve...

"Sayın jüri üyeleri, soruyorum, kadının sakin olabilmesi mümkün mü? Böyle davranmak için insanın yüreği taştan olmalı. Tutkuyla bağlandığı adam yatak odasında, kendi yatağında başka bir kadınla! Buna dayanmak onun gücünün üstünde bir şey. Duyguları yoluna çıkan her şeyi yıkıp geçen azgın seller gibi boşanıyordu, yanardağ gibi patlamaya hazırdı. Etrafındaki her şeyi yok edebilirdi (!!!) Boşanan bu sele sorsaydık bu içindeki öfke ne diye, bize yanıt verebilir miydi? Hayır, susar kalırdı!"

Vay vay, ne cümleler, ne "duygular" öyle! "Taşkın olsun, ke-

yif versin de!" Bu cümleleri bırakalım, hiç hoş değiller; işin kötü yanı da Bay Avukatın savunmasında en önemli yer tutması.

Kairova'nın anlattığınız sahne karşısında sakin olamayacağı görüşünüze tamamen katılıyorum, Bay Avukat, ama o bir Kairova, yani zayıf biri olduğu için; iyi kalpli de olabilir, isterseniz şirin, yapışkan, tuttu mu bırakmayan sadık biri de diyelim (kadının bu özelliklerini şu ana kadar yaptığınız konuşmalardan çıkarıyorum), aynı zamanda ahlaksız biri, ne dersiniz? Bunu karakterinin bozuk olduğu anlamında söylemiyorum: Talihsiz bir kadın o, onu aşağılayamam, özellikle bu açıdan suçlamaya kalkışmam. Söylemeye çalıştığım, kadının aklının ve kalbinin ahlaksız oluşudur ki bundan hiç kuşku duymuyorum. Evet, işte bu özelliği nedeniyle o meşum anda, meseleyi düşündüğünden farklı çözememiştir. Sizin Bay Avukat, belirlediğiniz gibi, başka biçimde karar vermesinin nedeni "taş olması gerekirdi, kalbi olmaması gerekirdi" olamaz. Biraz düşünün bayım, bunu öne sürerek adeta başka, daha aydınlık, daha yüce gönüllü ve soylu bir çıkış yolunu hiç kabul etmemiş duruma düşüyorsunuz. Böyle bir anda usturayı elinden bırakma gücü gösteren bambaşka bir kadın olup çıksaydı da olayın seyrini değiştirseydi, demek ki onu taş görür, kalpsiz, duygusuz bir kadın olarak değerlendirirdiniz. Böylece siz, yukarıda söylediğim gibi "cinayeti neredeyse övdünüz". Hiç kuşkusuz bu sizin aşırı düşkünlüğünüzdü, elbette soylu yanı vardı, ama bu düşünmeden sarf edilen sözleri gençlerimiz toplumun kürsüsünden dinliyor. Bay Avukat, sözlerinizi bu denli ciddiye aldığım için beni bağışlayın. Sonra da düşünün: Yüce kadın örnekleri ve idealleri vardır. Bu idealler dünyada her zaman var olmuştur, tartışmasızdır. Bayan Kairova bile son anda, elinde ustura, başına neler geleceğini görebilseydi (yüzünüzü buruşturmayın öyle, bu bazen çok mümkündür, özellikle son anda), ne acınası durumda olduğunu (çünkü böyle tıynetsiz bir adamı sevmek talihsizliktir), düştüğü utancı, rezilliği, düşüşünü birden anlasaydı (çünkü Bay Avukat, bu "günahkârlarda gerçekte gönül yüceliği ve özveri" değil, çok yalan, günah, utanç ve düşüş de vardır), yeni bir hayata doğan bir kadını duysaydı içinde ve aynı zamanda bir "inciten" olduğunu, ayrıca bu adamı bırakmakla onu yüceltmiş olacağını düşünseydi ve bütün bunları hissettikten sonra gözyaşları içinde "Ah, nasıl ol-

du da bu kadar düştüm!" diyerek kalkıp gitseydi. Evet, Bay Avukat, bunlar Kairova'nın bile başına gelseydi, acaba ona acır mıydınız, kuşku duymadığım temiz kalbinizde sevgi duyguları uyanmaz mıydı, ruhen yeniden doğan bu kadını kalpsiz, taştan bir varlık olarak nitelerdiniz de, herkesin can kulağıyla dinlediği bizim gençliğin kürsüsünden milletin önünde onu aşağılar mıydınız?

Ancak kulağıma sesler geliyor: "Herkesten bunu beklemeyin, insafsızlık bu." Biliyorum, ben de yapmayacağım zaten. Yatağın yanında Kairova'nın onları gizli gizli dinlemesini okurken irkildim, o son anda elinde ustura, ne ıstıraplar çektiğini çok iyi anlayabiliyorum, serbest bıraktıkları zaman çok sevindim ve içimden Onun şu yüce, kutsal sözlerini mırıldandım: "Taşınamaz çok ağır bir yük yüklediler ona" bu sözü söyleyen günahkârı bağışladığında şöyle dedi: "Git ve günah işleme!"[4] Demek ki günah yine günah olarak görülmüştü; O bağışlamıştı, ama aklamamıştı, oysa Bay Utin: "O bir kadın olamazdı" diyor. "Taştan, kalpsiz bir yaratık olurdu." Başka türlü davranmanın mümkün olabileceğini yine de anlamıyor adam. Çekinerek şunun altını çizmek istiyorum: insanlığı bir tarafa bırakarak, kötülük ne olursa olsun kötülük olarak değerlendirilmeli ve özveri katına çıkarılmamalıdır.

V
Bay Avukat ve Velikanova

İnsanlıktan dem vuruluyorsa, Bayan Velikanova'yı da düşünmeli, değil mi? Katile çok acıyan biri kurbana acımayabilir. Bizim Bay Utin, Bayan Velikanova'yı "cinayet kurbanı" bile saymıyor, bu sıfatı ortadan kaldırıyor. Bay Utin'in konuşma boyunca Bayan Velikanova'yı sürekli kötülemek istediği yargısına varırken kesinlikle yanılmadığımı sanıyorum. Ne yalan söyleyeyim, safdilce bir yöntem, çok acemice görünüyor; Bay Utin'e: "Sayın avukat, müvekkilinize insanca davranıyorsunuz, yani görev gereği, peki sizce bu doğru mu?" diye sorabilirler. Velikanova'nın öfke içinde: "Beni bu kocadan kurtaracak insanın elleri-

4 İncil'den.

ni ayaklarını öperim" diye bağırdığı, orada bulunan Kairova'nın hemen: "Onu ben alacağım" dediği, Velikanova'nın da: "Peki, alırsan al!" diye karşılık verdiği o "vahşi ve korkunç" sahneye mal bulmuş Mağribi gibi atıldınız. Bu *olayı* aktarırken, bu andan sonra Kairova'nın adamı sahiplendiğini, onda kendi yaratısını, "kendi sevimli çocuğunu" görmeye başladığını bile söylediniz. Bunlar çok safça. Bir kere burada "vahşi ve korkunç!" da neyin nesi oluyor? Sahne ve iğrenç sözler ortada; güzel de, siz, elinde usturayla Kairova'yı bağışlamayı mümkün görürken, onun yatışamayacağını kabul ederken –ki size son derece inanıyorum– o halde nasıl oluyor da zavallı Velikanova'nın dayanılmaz, biraz da anlamsız kaçan haykırışını hoş görmüyorsunuz? Aslında Velikanov'un çekilmez bir adam olduğunu, hatta adama duyduğu aşkın Kairova'nın çılgınlık derecesini göstermeye yeteceğini kendiniz de kabul ediyorsunuz. Bundan sonra kalkıp, Velikanova'nın: "ellerini ayaklarını öperim" sözlerine şaşkınlığınızı belirtiyorsunuz. Zor kişilerle ilişkiler de bazen dayanılmaz özellikler taşır ve akıl almaz sözler havada uçuşabilir, ama *zaman zaman*, alt tarafı bir cümle: Doğrusunu söyleyeyim, Bayan Kairova, Velikanova'nın gerçekten kocasını kendine bırakacağını ve o andan sonra adamı kendisine ait sayacağını ciddi ciddi anlasaydı, büyük bir nükteci olur çıkardı. Büyük olasılıkla da olay başka biçimde sonuçlanırdı. Zavallı, perişan bir insanın sarf edebileceği değişik cümlelere böyle tepeden bakılmaması gerekir. Bu ailelerde (sadece bu ailelerde değil, hangi ailelerde olduğunu bilir misiniz?) bu tür konuşmalar olmaz. Bir ihtiyaç, yaşamsal sıkıntılar olur, bu sıkıntıların baskısıyla ailesel ilişkiler istemeden çirkinleşir; öyle ki sözgelimi Lord Byron'un Leydi Byron'a ya da Lermontov'un *Maskeli Balo* adlı oyununda Arbenin'in[5] ilişkileri kopma noktasına gelen eşi Nina'ya söyleyemeyeceği türden kimi sözcükler uygun görülür. Bu özensizliği hoş görmek elbette mümkün değildir, çirkin de olsa, sabırsız, yakışıksız bir üslup da olsa, yürek belki de bizimkinden daha temiz kalır; o kadar ki yalın olarak baktığımızda aslında daha insanca olduğunu görürsünüz. Kuşkusuz Kairova'nın yediği herze, "onu alırım" demesi daha iğrenç: Bu söz Velikanova için ağır hakaret içeriyor, acı var,

5 Arbenin kıskançlık sonucu karısını öldürüyordu.

işkence var, kocasını elinden alan muzaffer metresin gözlerinde alaylı parıltılar var... Siz de Bay Avukat, tutup bu zavallı kadın için zehir zemberek sözler ediyorsunuz. Örneğin mahkemeye gelmemesine, hasta olduğuna ilişkin rapor göndermesine esef ederken, duruşmada bulunması halinde karşılarına sağlıklı, güçlü, güzel bir kadın çıkacağından, raporun doğru olmadığını anlayacaklarını belirttiniz jüriye. Efendim, bu durumda kadının sağlığından, güzelliğinden size ne? Daha sonra şöyle diyorsunuz: "Sayın jüri üyeleri! Bu nasıl bir kadındır ki başkasıyla yaşayan kocasının yanına geliyor, kocasının metresine ait eve giriyor, Kairova'nın orada olduğunu bile bile gece kalmayı göze alıyor ve Kairova'nın yatağına uzanıyor? Bu benim anlayışımı aşar." Aşarsa aşsın be adam, aristokratsınız, ama dürüst değilsiniz! Biliyor musunuz Bay Avukat, Bayan Velikanova'nın mahkemeye gelmemesi aslında müvekkilinizin lehine olmuştur. Duruşmada kadın hakkında iyi şeyler söylenmemiştir, örneğin karakteri hakkında... Kadının karakterini bilmiyorum, ama duruşmada bulunmayışına nedense sevindim. Kadın belki de onuru yaralandığı için ya da kocasına acıdığı için gelmemiştir. Kaldı ki mahkemeye gelmemesine kimse bir şey diyemez... Göründüğü kadarıyla tutkularını, duygularını topluluk önünde anlatmayı seven insanlardan değildi. Duruşmaya gelseydi, sizi epeyce şaşırtmış görünen ve utanmazlıkla suçladığınız, kocasının metresinin odasında niçin kaldığına ilişkin kadının açıklamaları kim bilir belki de hiçbir değer ifade etmeyecekti. Benim düşünceme göre, kadın, Kairova'da değil, pişmanlık duyarak karısını çağıran kocasının yatak odasında kalmıştır. Bayan Velikanova'nın evin kirasını Kairova'nın ödediğini bildiği söylenemez. Eve geldiğinde bile bunu anlaması zordu. Kocası çağırdığına göre evin sahibi oydu; büyük olasılıkla adam karısına böyle demişti; adam o günlerde iki kadına da yalan söylüyordu. Tıpkı sizin yatak odası ve yatak üzerine döktüğünüz yalanlar gibi... Burada bir saç teli, önemsiz bir ayrıntı belki de her şeyi bir anda aydınlatabilirdi. Aslında bu zavallı kadına herkes haksızlık etmiştir bence; Velikanova, Kairova'yı kocasıyla birlikte yatak odasında yakalasaydı da, kadını usturayla biçseydi, korkunç bir eş olarak utanç ve kürek cezasından başka bir şey elde edemeyeceğini bilmemiz ge-

rekir. Kairova on ay tutuklu kaldığı halde, olaydan birkaç gün sonra sahneye çıktığı ve kış boyunca oyununu sürdürdüğü için, Velikanova'nın bu "yaralama olayından" pek etkilenmediğini nasıl söylersiniz, evet, insan bu sözleri nasıl söyleyebilir? Müvekkilinize en az sizin kadar biz de acıyoruz, ama Bayan Velikanova'nın az çekmediğine hak vermeniz gerekir. Bir eş ve kendine saygı duyan bir kadın olarak (kendine saygı duymayan bir kadın olduğunu kesinlikle söyleyemem) çektiklerini bir kenara bırakalım, o anı hatırlayın Bay Avukat, konuşurken insanca tavırlar sergileyen usta hukukçu, o gece, usturanın boynuna dokunduğu anda kadının yaşadığı dehşeti canlandırın gözünüzde. *Ölüm korkusunu* bir iki dakika yaşadı (hatta fazlasıyla)! Ölüm korkusunun nasıl bir şey olduğunu bilir misiniz? Ölümün kıyısından geçmeyenlerin bunu anlaması zordur. Geceleyin birden usturanın soğuk dokunuşuyla uyandı ve katilin kinle buruşmuş yüzünü gördü; çırpınmaya başladı, ustura işliyordu: Kuşkusuz bu korkunç dayanılmaz anda kaçınılmaz bir ölümle burun buruna olduğuna emindi. Bu dayanılmaz bir şeydi! Tam bir karabasandı, öyleyse yüz kat acı verici bir şeydi; başına çuval geçirilmiş, direğe bağlanmış, kurşuna dizilmeyi bekleyen idam mahkûmunun duyduğu dehşete eşitti! Allah aşkına Bay Avukat, bu tür işkenceyi pek mi önemsiz sayıyorsunuz? Jüriden sözlerinize gülen olmamış mıdır? Hem sonra Velikanova'nın iki hafta sonra sahneye çıkmasında büyütülecek ne var? Kadının iki hafta önce yaşadığı o dehşeti azaltır, müvekkilinizin suçunu mu hafifletir? Dinleyin, bir anne geçenlerde altı yaşındaki üvey kızını dördüncü kattan aşağıya attı, çocuk hiç zarar görmedi, ayağa kalktı: Bu hafifletici bir neden olabilir mi? Küçük kız acı çekmemiş midir? Bu arada avukatların üvey anneyi nasıl savunacaklarını şimdiden gözümde canlandırıyorum: Karmakarışık bir durum, baskıyla ya da kendi hatasıyla dul bir erkeğe varan genç bir kadın. Yoksul insanların yoksul yaşantılarından görüntüler ortaya serilecek, hiç değişmeyen aynı işler, aynı laflar... Efendim, bu saf, tertemiz, deneyimsiz kız evlenirken koca evinde hep mutlu olacağını düşünmüştü (özellikle bizim yetişme koşullarında!), mutluluk yerine karşılaştığı, sabahtan akşama kadar çamaşır, yemek, çocuk bakımı ve diğer bir yığın işlerdi, başını kaşıyacak zamanı

yoktu. "Sayın jüri üyeleri, takdir edersiniz ki bu koşullarda üvey çocuğuna kin duyması doğaldır (kim bilir, belki de bir 'avukat' çıkacak, çocuğu karalamaya, kötü, çirkin yanlarını araştırmaya girişecek!); anne derin bir umutsuzluk içinde çırpınırken birden kendini kaybetmiş, çocuğu ayaklarından tutup... Evet, sayın jüri üyeleri, içinizden kim aynı biçimde davranmazdı? Kim çocuğu pencereden dışarı atmazdı?"

Sözlerim elbette bir şaka, ama avukatın konuşmasını yazmaya kalkışırsam buna çok yakın, yani eğlenceli sözler etmek pekâlâ mümkündür. İşte, bu acımasız üvey annenin davranışları gerçekte çok tuhaf olduğu halde, işin mizah tarafına kaçılması insanı çileden çıkarıyor, ama suçlu kadının lehine ince ve derin araştırmalar bile gerekebilir. Bunun için çok usta avukatlarımızın çeşitli nedenlerle arada bir kullandıkları kalıplaşmış, saf yöntemlere kızarız. Öte yandan şöyle düşünürüz: Yeni mahkemelerimizin kürsüleri halkımız için, toplumumuz için bir çeşit ahlak dersi verilen bir okuldur. Burada doğruları ve ahlaklı davranmayı öğrenir çünkü; bazen o kürsüden duyulanları nasıl soğukkanlılıkla karşılayabilir? Gerçi çok masumane, çok eğlenceli konuşmalar duyarız. Bay Utin konuşmasının sonunda müvekkili için İncil'den ayetler okudu:" "O çok sevdi, bağışlanacaktır." Bu kuşkusuz hoş bir şey. Ama İsa'nın günahkâr kadını böyle bir sevgi için "bağışlamadığını" Bay Avukat çok iyi biliyor aslında. İncil'deki bu yüce ve dokunaklı bölümün bu biçimde kullanılmasını dine saygısızlık olarak değerlendiriyorum; çok eski, çok küçük, ama hayli ilgi çekici bir görüşüme burada yer vermeden geçemeyeceğim. Bu düşüncem Bay Utin'le asla ilgili değil. Askeri öğrencilik yıllarımda, pek çok gençte –gimnasyum öğrencilerinde (bazılarında), yunkerlerde[6] (daha çok), eski kadetlerde[7] (hepsinden fazla)– İsa'nın günahkâr kadını o aşk için, yani zina yaptığı, daha doğrusu zinada ısrarcı olduğu için bağışladığına, nasıl derler, bu çekici illet için acıdığına ilişkin bir anlayışın yer ettiğini fark etmiştim. Bu kanı günümüzde çok, ama çok kişide görülmektedir. Ben de çoğu kez kendime ciddi ciddi sordum: Bu delikanlılar İncil'in bu bölümünü neden böyle yorumlamaya

6 Harp okulu öğrencisi.
7 Askeri lise öğrencisi.

eğilimliydiler? Tanrı'nın kitabını gelişigüzel mi öğreniyorlardı yoksa? Ama İncil'in diğer ayetlerini çok doğru yorumluyorlardı. Neden sonra bir sonuca vardım, galiba burada fizyolojik bir etken söz konusuydu: Rus delikanlısının tartışmasız iyi kalpliliğinde, her kadına bakış açısında ortaya çıkan, kendine özgü, o yunker gücü fazlalığı şöyle ya da böyle harekete geçiyordu. Hoş, bunun bir saçmalık olduğunun farkındayım, gündeme getirmeseydim daha iyi olurdu. Yine söylüyorum, Bay Utin bu metni nasıl yorumlayacağını elbette çok iyi biliyor, konuşmasını bitirirken biraz şaka yapmak istemiştir, bundan hiç kuşkum yok, ama niçin, bilmiyorum.

İkinci Bölüm

I
Bir Kurum Üzerine. Uygun Düşünceler

Yalan ve ikiyüzlülük, görüyorsunuz işte, her taraftan, ama bazen hiç de çekilmiyor!

Bayan Kairova davası sürerken yolum bir gün Çocuk Yuvasına düşmüştü, hiç gitmemiştim. Uzun zamandır gezmeyi istiyordum. Tanıdığım bir doktorun yardımıyla iyi bir inceleme yaptık. Edindiğim izlenimlerimi ayrıntılı olarak az sonra anlatacağım; hiç not tutmamış, ne çocukların yaş durumunu, ne de rakamları kaydetmiştim. Bir günde incelenemeyeceği ve birkaç defa gelmeye değer olduğu, dolaşmaya başladığımız ilk anda belli oldu. Çok saygıdeğer müdürle –aynı zamanda doktordu– çocukların bakılmak üzere teslim edildiği köylerdeki Finli kadın bakıcıları da yerlerinde görmek istedim. Dolayısıyla yazım ilerde biçimlenecek, şimdilik izlenimle yetineceğim: Betskoy[8] Anıtı, çocuklara ait bir dizi güzel salon, inanılmaz bir temizlik, geniş, ferah bir mutfak, çiçek aşısı için sığır "yetiştirilen" hayvan çiftliği, masa çevresinde kümelenmiş çocuklar, oyuncaklarla oynayan beş altı yaşlarında kız çocuklar, bakıcılığa hazırlanan, belki de yuvanın eski öğrencileri 16-17 yaş grubu kızlar: Çok şey biliyorlar, Turgenyev okuyorlar, aydın görüşlere sahipler, sizinle çok tatlı sohbet ediyorlar. Bayan gözetmenleri çok beğendim: Çok hoş, çok cana yakınlar (yalnızca ziyaretçilere böyle davrandıklarını hiç sanmıyorum), tavırları çok rahat, sevecen, aklı ba-

8 Rus devlet adamı ve eğitimci.

şında insanlar. Bazıları kültürlü görünüyordu. Bu binada (yani bu kurumda) büyüyen bebeklerde, dışarıya göre daha az ölüm olayına rastlanması çok ilgimi çekmişti; ancak köylere dağıtılan çocuklar için aynı şeyi söylemek mümkün değil. Sonunda, annelerin çocuklarını devamlı bakım için bıraktıkları yeri de gördüm. Buna sonra döneceğim. Bu yavrulara nasıl özel ve bir çeşit tuhaf ilgiyle baktığımı hatırlıyorum. Sizlere çok saçma gelecek, bana çok küstah gibi görünmüşlerdi, bu düşünceme kendi kendime güldüğümü hatırlıyorum. Evet, bir yerlerde doğdular ve buraya getirildiler; ciğerlerinin sağlam olduğunu, yaşamak istediklerini göstermek istercesine, nasıl bağırıyorlar, çığlıklar atıyorlar! Pembe parmakçıklarını oynatıp duruyorlar, öyle çığlık atıyorlar ki sizi rahatsız etmeyi adeta kendilerine hak görüyor keratalar! Meme arıyor yavrucak, meme emmeye hakkı varmış gibi; dışarıdaki aile çocukları gibi, bakım istiyor, bakım hakkı varmış gibi... Herkes işini gücünü bırakıp onlara koşacak sanki, yaramazlık, yaramazlık efendim!.. Şaka yaptığımı sanmayın, aslında insan burada arada bir çevresine bakınca ister istemez şöyle bir düşünceye kapılıyor: Bu bebeklere kızan gerçekten yok mudur? Ya biri tutup ağzının payını verirse: "Al sana, tosuncuk, kendini prens evladı mı sanıyorsun ne?" Böyle davranıyorlar mı? Bunlar üvey anne değil, üvey anneler pencereden bile atıyorlar, on yıl önce, üvey anneydi sanırım (şimdi unuttum, üvey anne olması tercih edilir) sancısı nedeniyle çığlık çığlığa ağlayan çocuğunu kucağında taşımaktan usanıp yavrunun parmakçıklarını kaynayan semaverin altına koymuş ve musluğu çevirmişti. O zamanki gazetelerde bu olay yer almıştı. Yavrusunu böyle susturmuştu işte! Kadın hüküm yedi mi, bilmiyorum. Yoksa "her türlü hoşgörüye değer mi" bulmuşlardır, ne dersiniz? Bu veletler öyle çığlık çığlığa ağlarlar ki insanı canından bezdirirler, bir yandan çamaşır, yemek, yoksulluk, ha, ne dersiniz? Hoş, bazı anneler, ortalığı velveleye veren bebeği aynı yöntemle "sustururlar" ya, daha insaflı davranırlar hani: Güzel, çekici bir kız kuytu bir köşede bulur kendini, birden kendini kaybeder, olup bitenleri hatırlamaz sonra, ortaya çığlık çığlığa ağlayan bir bebek çıkmasın mı! Her nasılsa bebek kazayla soğuk sulara düşer, boğuluverir. Boğulmak kaynar sudan daha iyidir, öyle değil mi! Böyle bir

kadını yargılamak olmaz: Zavallı, aldatılmış güzel bir kızcağız, şeker yeme zamanı, birden kendini kaybediyor ve... *Faust*'un Margarita'sını nasıl hatırlamaz insan! (Jüri üyeleri arasında edebiyat düşkünlerine çok rastlanıyor.) Ee, nasıl yargılasın, imkânsız bir iş, yani güvence altına almak bile gerekir. Çocukların buraya, bu yuvaya düşmelerine insan sevinir bile. İtiraf etmeliyim ki o sıralar kafamda boş, avare düşünceler, gülünç sorular uçuşmuştu. Örneğin kendime soruyordum, kesin olarak bilmek istiyordum: Daha kötü bir ürün olduklarını, yani "öteki çocuklara" benzemediklerini, en beteri de, hakları olmadığı halde sırf "merhametten" burada yaşadıklarını acaba ne zaman öğreniyorlardı? Büyük bir deneyim edinmeden, çocuklar üzerine derin bir gözlem yapmadan bunu anlayabilmek olanaksızdır; yine de *a priori*[9] çözdüm ve bu zavallıların kendilerine "insanca" davranıldığını çok erken, hem de inanılmayacak kadar erken yaşta öğrendikleri kanısına vardım. Gerçekten küçük çocuk salt bilimin araçları ve oyuncaklarıyla büyüseydi ve dünyayı "kurmaca" olarak algılasaydı, sanıyorum, bilinmez bir yöntemle, erişilmez gibi gördüğü kimi düşüncelerle başa çıkmasını sağlayan anlayışın korkutucu, inanılmaz derinliğine asla varamazdı. Beş altı yaşında bir çocuk bazen Tanrı ya da iyilik ve kötülük üzerine öylesine şaşırtıcı ve beklenmedik derinlikte kavramları biliyor ki insan ister istemez doğanın bu çocuklara –bizlere yabancı gelmesi şurada dursun, pedagoji bilimine dayanarak kabul bile etmeyeceğimiz– bir kavrayış gücü sunduğu sonucuna varır. Hoş, bu yaşta elbette çocuğun Tanrı kavramından haberi yoktur, usta bir avukat altı yaşındaki çocuğun iyilik ve kötülük kavramını öğrenmeyi denesin, kahkahalara boğulur. Yalnız biraz sabırlı, biraz ilgili olursanız (çünkü buna değer), onu hoş görürseniz, örneğin, kimi olguları ve saçmalıkları kabul eder, anlayış derinliğine varırsanız, çocuğun belki de en az sizin kadar Tanrıyı, iyilik ve kötülük, utanç ve övgü kavramlarını sizden ve çok usta, ama bazen aceleci davranmakla işin ölçüsünü kaçıran avukattan bile daha iyi bildiğini göreceksiniz. Çocuğun umulmadık biçimde kavradığı bu zorlu düşünceler arasına, az önce sözünü ettiğim yuva çocuklarının, yaşamları boyunca değişmeyecek olan o sağ-

[9] Deneye bağlı olmadan doğruluğu kabul edilen bilgi, önsel. (Latince)

lam, kendilerini "herkesten kötü görme" anlayışını da koyuyorum. Çocuğun bunu dadılardan, bakıcı annelerden öğrenmedikleri düşüncesindeyim; üstelik "öteki çocukları" görmeden yaşıyor, bir karşılaştırma yapamıyor; oysa sizler kalkıp gereksiz bir acelecilikle onun artık çok şey bildiğini, anladığını sanıyor ve böyle görmek istiyorsunuz. Kuşkusuz, felsefeye dalmış, o zaman düşüncelerimin kanatlanışına engel olamamıştım. Sözgelimi aklıma şöyle bir veciz söz gelmişti: Kader bu çocukları ailelerinden, anne babalarıyla büyüme mutluluğundan yoksun bırakmışsa (çünkü anne babalar çocuklarını ya pencereden atıyor, ya da kaynar suyla haşlıyor) başka bir yolla ödüllendirmiş olamaz mıydı? Örneğin bu mükemmel yuvada büyüdükten sonra, isim vermek, eğitim, hatta üniversite eğitimi sağlamak, sonra onlara iş bulmak ve düzenli bir hayat kurmak gibi, kısacası olanakların el verdiği ölçüde, uzun zaman bu çocukları devlet olarak bırakmamak, yani devlet çocuğu olarak kabul etmek vb... Evet, bağışlanacaksa, tamamen bağışlamak... O zaman şöyle düşünmüştüm: Bazıları belki de bunun ahlaksızlığa prim tanıyacağını söyleyecek, öfke kusacaktır. Bu güzel kızların, üniversiteye kabul edileceklerini duyar duymaz bile bile ısrarla çocuk doğurmaya başlayacaklarını düşünmek ne kadar saçma!

"Hayır" demiştim kendi kendime, "bağışlanacaklarsa tam bağışlanmalı, değil mi ki bağışlanacaklar, eksiksiz olmalı!" Doğrusu bu ya, çok insan imrenmeye başlayacak, en dürüst, en çalışkan insan bile: "Nasıl olur?" diye düşünecek, "hayatım boyunca hayvan gibi çalıştım, asla kirli işlere bulaşmadım, çocuklarımı sevdim, okutmak, yurduna yararlı bir insan gibi yetiştirmek için çırpınıp durdum, ama olmadı, başaramadım; gimnazyumda bile okutamadım. Şimdi hastayım, nefesim daralıyor, haftaya kalmaz ölürüm, elveda sevgili yavrularım, canlarım, tamı tamına sekiz çocuk! Okulu yarıda bırakacaklar, sokaklara, sigara fabrikalarına dökülecekler, Tanrı korusun!.. Ya o şırfıntılar, üniversiteyi bitirecekler, iş sahibi olacaklar, bu yetmiyormuş gibi her yıl onlar için devlete vergimi ödeyeceğim."

Bu monolog yüzde yüz söylenecek. Bu nasıl bir çelişkidir gerçekten? Neden hep böyle oluyor? Uzlaşmak olanaksız. Bir düşünün, gerçekten şu babanın çığlıklarından daha anlaşılır, daha

adaletli ne olabilir? Oysa bu monolog aynı zamanda kesinlikle kabul edilemez, adil değildir... Yani hem anlaşılır, hem değil, ah, bu ne saçmalık, bu ne karmaşadır!

Yalnız, o sıra görür gibi olduklarımı anlatmadan geçemem. Sözgelimi: "Bağışlanırlarsa, kendileri de bağışlayıcı olacaklar mı?" Bu, soru işaretidir. Kimi yüksek karakterlidir, bağışlar; kimi de öçten yana tavır alır, kime, neye karşı? Hiçbir zaman nedenini bilemeyecek, bir çözüme varamayacaktır, ama öç duygusu sürecektir. "Kapıya konmuşların toplumdan öç alma" meselesine gelince, bu olursa, şöyle derim ben: Öç her zaman olumlu olmaktan çok olumsuzdur. Doğrudan ve bilinçli olarak kimse öçten yana olmaz, hem bu duyguyu algılayamaz bile; tersine, onlara eğitim verin, çoğu saygı ve sevgi duygularıyla, aile, çoluk çocuk sahibi olma isteğiyle yanıp tutuşarak bu "yuvadan" ayrılacaktır; idealleri yuva kurmak, isim sahibi olmak, toplumda bir yer edinmek, çocukları üzerine titremek ve eğitim çağları geldiğinde asla "yuvanın" ya da devletin yardımına başvurmamak... Aslında ilk kural yuvayı tamamen bu anlamda kafadan silmek olacaktır. Tersine, bu yeni aile reisi çocuklarını kendi hesabına üniversitede okuttuğu zaman kim bilir ne kadar mutlu olacak! Ne ki bu istek şu an onu hayatı boyunca izleyecek olan burjuva düzeninin isteğidir. Bu nedir? Uşaklık mı, yoksa yüce bir bağımsızlık mı?

Bence sonuncusu daha muhtemel, ama ruh ölene kadar ne olursa olsun asla bağımsız ve "kendinin efendisi" kalmaz ve bu yüzden çok şey, yüksek ölçüde onurlu görünmekle beraber pek de güzel olmayacaktır. Eksiksiz ruh bağımsızlığı tamamen başka bir şey verir... Bundan ileride söz edeceğim, uzun hikâyedir.

II
Tutarsız Bir Düşünce

Şimdi "özgünlükten, bağımsız olmaktan" mı söz ettim ben? Ama bizde özgünlük hoşa gider mi? İşte soru... Bağımsızlık bizde ne anlama gelir? Onu aynı biçimde anlayan iki kişi bulabilir misiniz? Sonra, bilemiyorum, bizde birinin ciddi ciddi inanacağı böyle bir düşünce var mıdır? Gelenekçi yaşantımız hem sığ,

hem de zengindir, insanımız hiç düşünmemeyi sever ve basitçe, kafa yormadan, gücü varsa ve neşesi de yerindeyse, gününü gün etmekten hoşlanır. Daha tekdüze yaşayanlar, kümeler halinde "kendilerini soyutlarlar"; inançları varmış gibi davranırlar, ama kendilerini zorla kandıran tiplerdir bunlar. Şu slogana yapışan özel tipler de vardır: "Ne kadar kötü, o kadar iyi!" Nihayet paradoksçular, kimileyin çok dürüsttürler, çoğunun yeteneği hayli sınırlıdır; bir de dürüstlerse yaşamlarını intiharla noktalarlar. Aslına bakarsanız, son zamanlarda bizde intihar olayları o kadar çoğaldı ki kimse özel ilgi bile göstermiyor. Rusya toprağı insanlarını bir arada tutma gücünü büyük ölçüde yitirdi sanki. Oysa ne dürüst, ne erdemli insanlar, özellikle kadınlar yaşıyor bu topraklarda! Kadınlarımız silkiniyor ve çok şeyi belki de kurtaracaklar. Bu önemli konuyu yine ele alacağım. Kadınlarımız geleceğimiz, büyük umudumuzdur, belki de en ağır, en kaçınılmaz anda Rusya'ya büyük hizmetleri dokunacaktır. Ama sıkıntı şurada: Çok, pek çok dürüst insanımız var, başka deyişle iyi kalpli insanımız dürüstlerden daha fazla, ama kimse dürüstlüğün nerede olduğunu bilmiyor, kimse dürüstlüğün o iyileştirici formülüne inanmıyor, en açık eski formüllerini bile yadsıyor şimdi; her yerde, herkeste bu böyle. Bu ne tuhaf bir şey! Onsuz dünyada hiçbir toplumun ayakta kalamayacağı o "canlı güç" denen var olma duygusunun Tanrı bilir nerelere kaybolduğunu! Bu yurt çocuklarına, bu yavrulara bakarken, ne diye intiharlara getirdim ki sözü? İşte bu çelişkidir.

Tutarsız düşünce yığınladır bizde ve eziverir insanı. Kaya gibi insanın tepesine yuvarlanıverir, yarı yarıya ezer, debelen dur altında, kurtulmak ne mümkün! Kimi böyle ezilmiş durumda yaşamayı kabullenir, kimi de dayanamaz, kurtuluşu intiharda bulur. *Novoye Vremya*'da intihar eden genç bir kızın çok dikkat çekici, uzun bir mektubu yer aldı. 25 yaşındaydı, soyadı Pisareva'ydı. Bir zamanlar hali vakti yerinde olan bir toprak sahibinin kızıydı, Petersburg'a gelmiş, kendini geliştirmeye vermiş ve Ebe Okuluna girmiş. Sınavları geçmiş ve zemstvo sağlık merkezinde iş bulmuş, mektubunda paraya hiç ihtiyacı olmadığını, epeyce kazandığını, ama çok "*yorulduğunu*" yazmıştı. O kadar yorulmuştu ki dinlenmek istemişti. "Ölümden daha iyi dinlene-

bilecek neresi var?" diye düşündü. Bu nasıl bir yorgunluk, bu ne korkunç yaşamdan bıkmışlıktı böyle! Zavallı kızın mektubu baştan sona bu ağır yorgunluğu yansıtıyor. Mektup bile kavgacı, aceleci bir üslupla kaleme alınmıştı: "Artık beni rahat bırakın, yoruldum, yoruldum!", "Üzerimdeki gömleği, çoraplarımı çekip çıkarsınlar, söyleyin unutmasınlar, masa üzerindeki eski gömleğimi, çoraplarımı giydirsinler bana!.." Dikkat edin, çıkarsınlar demiyor, çekip alsınlar diyor, baştan aşağıya böyle, yani her şeyde korkunç bir sabırsızlık! Sabırsızlıktan, bezginliğin getirdiği sabırsızlıktan sert, hatta ağır sözler kullanıyor: "Eve döneceğime sahiden inandınız mı? Ne cehenneme oraya döneyim ki?" Ya da: "Şimdi, Lipereva bağışlasın beni, Petrova da [kendini bu kızın dairesinde zehirlemişti], özellikle Petrova. Bir domuz gibi, bir alçak gibi davrandım... " Yakınlarını anlaşıldığı kadarıyla seviyor, ama şöyle ifadeler kullanıyor: "Lizanka'ya haber vermeyin, o da kız kardeşime söyler, başucuma gelir, ulumaya başlar. Cesedimin üzerinde ulumalarını istemem, ölenin yakınları hep böyle davranırlar." Ağlamak yerine ulumayı kullanıyor; her yerde: "Çabuk, çabuk, yeter ki hemen olsun; sonsuz uykuma çekileyim!" der gibi bir söylenme ve yorgunluk var. Çok korkunç ve acı çektirici yoğunlukta tiksinç ve umursamazca bir inançsızlık var zavallının içinde; çok sevdiği Lipereva ve Petrova'ya inanmıyor. Zaten mektup da şu sözlerle başlıyor: "Kendinizi kaybetmeyin, ağıtlar yakmayın ve sabırlı olup notu sonuna kadar okuyun; sonra 'daha iyi ne yapabilirdi?' diye düşünün. Petrova'yı korkutmayın. Belki de kahkahadan başka bir şey çıkmayacak. Oturma iznim bavulun kapağında."

Kahkahadan başka! Hem de kimin –arkadaşları Lipereva ve Petrova'nın– cesedinin üzerinde güleceklerini böyle bir anda aklına getirebiliyor. Korkunç bir şey!

Bıraktığı az miktarda parayla çok garip biçimde ilgileniyor: "Bu paraları sakın yakınlarım almasın, Çeçotkinler'in bana yol parası olarak verdikleri 25 rubleyi Petrova alsın, gidip onlara teslim etsin." Parayı bu kadar kafasına takması, yaşadığı bu kısacık ömründe "ekmeğe dönüşen taşlar"[10] üzerine boş inancın bir yansımasıydı belki de. Tek kelimeyle tüm yaşamına yön veren

10 İncil'den.

bir inançtı bu, başka biçimde söylersek, "herkesin hali vakti yerinde olsaydı, mutsuz insan olmazdı, ne yoksul, ne suçlu kalırdı. Suç hiç olmazdı. Suç, yoksulluğun, mutsuz çevrenin vb yol açtığı bir hastalıktır." Kişiyi hayata derinden bağlayan (insanoğlunun çok çabuk inancından ve hayatından bıkmasına rağmen), her şeyin, canlı bir yaşamın, dünyayla bağlantısının, gerçeğe inancın, evet, her şeyin yerini alan, gündelik yaşamın ilgiye değer, küçük, ama kusursuz bir inançlar katehizisi bu olay... Her şey apaçık ortada, gerçeğe ve sorumluluğa olan tüm inancını yitirdikten sonra, can sıkıntısıyla yaşamaktan yoruldu; özetle, yüce var olma ülküsünün tam anlamıyla yitirilmesiydi.

Zavallı kız öldü. Ey bahtsız kız, senin deyiminle, başucunda ulumayacağım, hiç değilse sana acımama izin ver! Artık sonsuza dek yorulmayacağın başka bir hayatın içinde ruhunun huzur bulması için dua etmeme izin ver! İyi kalpli, dürüst insanlar, güzel insanlar (bu niteliklerin hepsine sahipsiniz) nereye gidiyorsunuz böyle? Bu ıpıssız karanlık mezar niçin kurtuluşunuz oluyor, niçin? Bakın, gökyüzünde ilk yaz güneşi nasıl parlıyor, ağaçlar çiçeklenmiş, doğa canlanmış. Sizlerse yaşamaktan yorulmuşsunuz. Anneler başucunuzda nasıl ulumasınlar, ağıtlar yakmasınlar! Onlar ki sizler için saçını süpürge etmiş, sizleri yedirmiş, içirmiş, büyütmüş, kim bilir ne derin bir sevgiyle okşamıştı bebek yüzlerinizi! Bu yavrucuklarda öylesine umut var ki! Şu "kapı kenarına bırakılan" yuva çocuklarını izliyorum, yaşamaya hakları olduğunu, yaşamak istediklerini nasıl belli ediyorlar! Sen de bebektin, yaşamak istemiştin, annenin bu yaptığını unutacağını mı sandın, bembeyaz ölü yüzünle, o bebek yüzünde gördüğü ve hiç unutmadığı ilk gülüşü ve sevinci nasıl karşılaştırabilir? Nasıl ağlayıp dövünmesinler, bu analar uludukları için kınanmayı nasıl hak edebilirler? Bana Dunya adlı bir kız çocuğu gösterdiler: Özürlü, bacakları birbirine dolanmış şekilde doğmuş, bacağını hiç mi hiç kullanamıyor, bacaksız yani. Bir buçuk yaşında, sağlıklı ve çok sevimli, herkes çok seviyor, herkese kafasını sallıyor, gülücükler gönderiyor, dilini şaklatıyor. Bacaklarının durumunu henüz bilmiyor, yazgısı böyle diye hayata, nefretle mi bakacak? Onu severken doktor: "Bacak takarız, koltuk değneği veririz, yürümeyi öğretiriz, *farkında olmaz*!" demişti. Dilerim fark etmez; evet, yorulmak, hayattan nefret etmek, herkesten nef-

ret etmek demektir, oh, hayır, hayır, devrilen kayaların altında çırpınıp duran bu perişan, bu sakat, vaktinden önce doğan bu acınası kuşak geçecek, tıpkı bir güneş gibi, yüce yeni düşünceler parlamaya başlayacak; debelenip duran akıllar güçlenecek ve herkes: "Hayat güzel, biz alçağız!" diye bağıracak. Alçak dediğim için suçladığımı sanmayın. İşte, bir köylü kadını görüyorum, kaba saba bir bakıcı, "ücret karşılığı bebeklere süt veriyor", tuttu bebeği öptü, "kapı kenarına konmuş" bir yavrucağı öptü! Sütannelerin çocukları sevip okşayacağı aklıma gelmezdi. Yalnızca bunu görmek için buraya gelmeye değermiş! Öpmüştü, ona baktığımı ne görmüş, ne de fark etmişti. Para için seviyor olabilirler mi? Bebekleri beslemeleri için tutuyorlardı onları, öpmelerini, sevecen davranmalarını istemiyorlar ki! Köylerdeki Finli bakıcılara emanet edilen bebeklerin daha kötü durumda olduklarını söylemişlerdi, ama bazıları sütannelerine öyle alışıyorlarmış ki yeniden yuvaya teslim edildiklerinde çığlığı basıyorlarmış, bana anlatmışlardı, sonra bu bebekleri, yanlarında basit hediyelerle görmeye gelirmiş bakıcıları, "çocukları seyrederken ağlayıp dövünürlermiş". Hayır, hayır, nedeni para olamaz: Pisareva'nın ölmeden önce bıraktığı mektupta yazdığı gibi "yakınlar hep ulurlar!", bu kadınlar da ağlamaya, dövünmeye geliyorlardı, çocukları öpüp okşuyorlar, gösterişsiz köy hediyeleri getiriyorlardı. Bu, sadece kiralanmış sütanne meselesi değildir. Burada *annelik duygusudur* söz konusu olan. Pisareva'nın bezdiği "canlı yaşamın" ta kendisidir bu. Evet, ne diyorsunuz, Rus toprağının Rus insanını üzerinde taşıma gücünü kaybettiğini kim söyleyebilir? Hayat yakında, burada, şu yuvada pınar gibi çağlamıyor mu?

Hiç kuşkusuz burada, yazlığının merdivenine oturan ve sonra rakibine ustura sallayan ilginç annelerin çocukları da fazlasıyla var. Sözümü bağlayayım: Bu usturalar bir bakıma çok sevimli görünebilirler, Kairova davasını izlediğim sırada buraya, bu yurda gelişim beni üzdü. Kairova'nın yaşamöyküsünü bilmiyorum ve bu yuva üzerine duygularımı ve düşüncelerimi Kairova olayına bağlarsam kesinlikle haksızlık ederim, bu onun hikâyesidir, duruşmada tutkularının cafcaflı dille ortaya dökülmesi, bu yuvadan dışarı adımımı atmamla birlikte, daha önce bu kadına olan sempatimi yok etmiştir. Bunu açıkça itiraf ediyorum, Bayan Kairova "davasını" böyle sert ifadelerle yazmamın nedeni bu olsa gerek.

III
Tartışmasız Demokrasi. Kadınlarımız

Aldığım bir mektuba da burada yer vermenin gerekli olduğunu düşünüyorum. Nisan sayısında siyasal sorunlara değinirken, söz arasında bir hayalimden söz etmiş, şöyle demiştim:

"Avrupa'nın büyük devletleri ortadan kalkacakları için, Rusya Avrupa'da en güçlü devlet olacaktır. Nedeni gayet basit: Aşağı halk tabakalarının –işçilerin, köylülerin, yoksulların– karşılanamayan demokratik talepleriyle baş edemeyen bu büyük devletler zayıflayacak, çalkantıların içine gömüleceklerdir. Rusya'da asla böyle bir durum yaşanmaz: Halkımız halinden memnundur, gittikçe daha memnun olacaktır, çünkü genel havaya, daha doğrusu uyuma baktığımızda gidiş bunu gösteriyor. Bu nedenledir ki Avrupa'da tek güç kalacak: Rusya!"

Mektubu gönderen kişi, bu görüşüm üzerine çok ilgiye değer ve ders verici bir olgunun altını çiziyor ve "halkımız halinden memnundur, ihtiyaçları giderilmektedir" görüşünü kuşku nedeni olarak gösteriyor. Kısa bir süre sonra ele alma fırsatı bulacağıma umudumu yitirmekle beraber, bana bildirdiği bu olayı neden söz konusu etmediğimi ve yanıt vermediğimi sayın mektup sahibi (bu satırları okursa) çok iyi anlayacaktır. Ama şimdi halkımızla ilgili iki çift söz etmek istiyorum. Çünkü "halkın" halinden memnun olduğu görüşüme ters düşen bazı değişik düşünceler olduğunu duydum. Düşüncelerime karşı çıkanların dikkatlerini nisan sayısındaki şu satırlara çekmek istiyorum: "... çünkü genel havaya, daha doğrusu ortak uyuma baktığımızda gidiş bunu gösteriyor." Aslında bu genel *hava* ya da *uyum*, düşüncemin tersini savunanlarda da olmasaydı, görüşüme karşı çıkmadan geçerlerdi. Bu yüzden sözünü ettiğim hava vardır, kuşkusuz demokratiktir ve çıkar duygusundan uzaktır; dahası geneldir. Gerçekte bugünün demokratik söylemlerinde çok yalan vardır, basında da düzenbaz çok, taşkın hareketlerle sık sık karşılaşıyoruz, örneğin demokrasi karşıtlarına yapılan saldırılardaki aşırılık gibi; unutmadan, bu saldırılar bizde çok az şimdi. Buna karşılık demokrasinin dürüstlük, çıkar gözetmezlik, açıksözlülük, açıklık gibi ilkelerinden Rus halkının büyük çoğunluğu kuşku etmiyor. Bu bakımdan belki de bizler, demokra-

sinin her yerde kendini hâlâ toplumun aşağı katında ifade ettiği, sadece boğuştuğu, kaybeden yukarı sınıfın (sözde!) hâlâ müthiş direndiği Avrupa'da, henüz söylenmemiş bir olayı ortaya koyduk ya da en azından buna giriştik. Bizim yukarı yenilmedi, demokrat, yani halkın kendisi oldu, kim yadsıyabilir bunu? Eğer böyleyse, halkımızı mutlu bir geleceğin beklemekte olduğunu kabul edin! Günümüzde hoş olmayan pek çok yanımız olabilir, ama en yukarıdan başlayarak bütün insanlarımızı saran o *ortak demokratik bilinç ve uyum* gibi büyük *başlangıçların* (çünkü başka biçimde nitelendirilemez) sürekli etkisiyle halkımızın geçici sıkıntılarından kurtularak yeniden canlanacağı büyük umudunu hiç değilse besleyebiliyoruz. İşte, bu anlamda "halkımız durumundan memnundur ve gittikçe daha memnun olacaktır" diye vurgulamıştım. Eh, buna inanmak da zor olmasa gerek.

Bitirirken çok kısa olarak Rus kadınlarından söz etmek istiyorum. Büyük umudumuz ve yeniden canlanmamızın güvencelerinden biri olduklarını daha önce söylemiştim. Rus kadınların son yirmi yıl içinde seslerini duyurduklarına hiç kuşku yoktur. Taleplerindeki coşku büyük ve korkusuzcadır. Bu heyecanları başladığı ilk günden derin saygı uyandırmıştır; bu hareket, içinde görülen bazı uyumsuz seslere ve yanlışlıklara rağmen, hiç değilse insanı düşünmeye yönlendirmiştir. Ama şimdi hiç çekinmeden bir sonuç çıkarmak ve muhasebesini yapmak mümkündür. Rus kadını bu düzeye tertemiz yüreğiyle, engellere, alaylara aldırmadan gelmiştir. Ortak davaya katılma isteğini kesin tavrıyla göstermiştir ve çıkarını düşünmediği gibi, özveriyle katılmıştır buna. Rus erkeği son on yıl içinde sefih yaşamıyla kazanma hırsına, kinizme ve maddeselliğe fazlasıyla kendini kaptırmıştı; kadınlarımız düşüncelere gerçek saygı duymada ve onlara hizmet etmede erkeklerden daha sadık ve inançlı görünmüşlerdir. Yüksek öğrenim taleplerinde ağırbaşlılık, sabır ve büyük cesaret örneği sergilediler. "Yazarın Günlüğü" bana Rus kadınını yakından inceleme olanağı sağlamıştır; kadınlarımızdan çok ilgi çekici mektuplar alıyorum; benim gibi acemi, beceriksiz bir adama "Ne yapmalıyız?" diye soruyorlar. Sorularına değer veriyorum ve yanıt vermedeki yetersizliğimi içtenlikle ödemeye çalışıyorum. Burada çok şey söyleyemediğim ve buna hak-

kım olmadığı için üzgünüm. Ayrıca, çağdaş kadınlarımızın bazı eksikliklerini de görüyorum; bunlardan en önemlisi, erkeklerin bazı düşüncelerine aşırı bağlı kalmaları, doğru olarak kabul etmeleri ve ince eleyip sık dokumadan inanmalarıdır. Bunu bütün kadınlarımız için söylemiyorum elbet; yalnız bu eksiklik kalplerinin güzelliğini gösterir: Onlar yeni duygulara, canlı söze daha çok değer veriyorlar, en önemlisi de her şeyden önce içtenliğe... İçtenliğe inanırlarken bazen sahte, yalan düşüncelere kapıldıkları da oluyor; bu bazen aşırıya kaçıyor. Gelecekte üniversite öğreniminin buna büyük katkısı olabilir. Rusya, kadınlarımızın yüksek eğitimden geniş ölçüde yararlanmalarını gönülden kabul etmekle, insanlarımızın yenilenmesi yüce davasında, tüm Avrupa'nın önünde karakter yapısına özgü büyük bir adım atmış olacaktır. Tanrıdan tüm dileğim Rus kadınının, Pisareva gibi "yorulmaması", düş kırıklıklarına uğramamasıdır. Acısını, daha çok özveriyle, sevgiyle yatıştıran Şçapov'un eşi gibi olsunlar. Şu ya da bu kadın: biri, az ödüllü yüksek kadın enerjisiyle, diğeri, zavallı, yorgun, yapayalnız, savrulmuş, yenilmiş bir varlık olarak...

HAZİRAN

Birinci Bölüm

I
George Sand'ın Ölümü

George Sand'ın ölüm haberini gazetelerde okuduğumda (27 Mayıs-8 Haziran) Günlüğün mayıs sayısını dizgiye çoktan vermiştim. Bu yüzden ölümü nedeniyle birkaç cümle de olsa yazma imkânım olmadı. Oysa haberi okurken bile bu adın yaşamımda ne kadar büyük yeri olduğunu bir kez daha anladım, bir zamanlar bu yüce şair, yüreğimde ne coşkular, hayranlıklar bırakmıştı, okurken yüreğim ne büyük coşku ve sevinçle dolup taşardı! Bu duyguları, tümüyle yaşadığım için, cesaretle dile getirebiliyorum şimdi. Çağdaşımız, otuzlu ve kırklı yılların idealistiydi. Güçlü, kendine aşırı güveni olan ve aynı zamanda en anlaşılmamış ülkülerle, çözümlenmemiş isteklerle dolu bu hastalıklı yüzyılımızın önde gelen isimlerinden biriydi; bu isimler ki orada, kendi "kutsal harikalar ülkesinde" doğduktan sonra, Rusyamızın ve bizlerin düşüncelerini, inançlarını, sevgi anlayışlarını derinden etkilemişlerdir. Ancak buna yakınmamamız gerekir: Bu isimleri yüceltirken ve önlerinde eğilirken Rus insanı doğrudan doğruya kendi görevine hizmet etmiş, etmeye de devam edecektir. Bu sözlerime ve özellikle George Sand için dile getirdiğim duygularıma kimseler şaşırmasın. Hâlâ tartışılan ve yüzde doksanımız olmasa bile, en azından yarıya yakınımızın unutmayı başardığı bu büyük yazar yine de bir zamanlar ülkemizde insanlarımızı etkilemeyi başarmış, görevini yerine getirmişti. Onun çağdaşı olan bizlerden başka kim mezarı başında

toplanıp onu anacak? Slavcı olarak nitelendirilsek bile, biz Rusların iki yurdu vardır: Rusya ve Avrupa. (Slavcılar bunun için bana kızmasınlar!) Bunu tartışmak gereksizdir. Kendi geleceğinde Rus insanının kavrayacağı en yüce görev, tüm insanlığı içine alan görev bilinci, tüm insanlığa hizmet etme bilincidir, yalnızca Rusya'ya, yalnızca Slav dünyasına değil, tüm insanlığa hizmet etme görevi, ruhudur bu. Düşünün ve kabul edin ki Slavcılar da aynı olguyu –kendilerini neden daha sert, daha katı ve daha sorumlu Rus olarak gördüklerini– Rus insanının görevinin ve en belli başlı karakter özelliğinin evrensellik olduğunu özellikle anlayarak kabul ediyorlar. Gerçi bunların daha ayrıntılı açıklanması gerekir. Bir yandan evrensel ülküye hizmet, öbür yandan yurdunu kendi isteğiyle ve söylene söylene terk ederek Avrupalarda sürtme... İşte bu zıt iki olguyu hâlâ birbirine karıştırıyorlar. Tersine, Avrupa'dan aldığımız bu düşüncelerden çoğunu kendimize aktardık, Potuginlerin mutlaka bekleyeceği gibi, kölenin efendisinden alması gibi kopya etmekle kalmadık, canlı yapımıza, bedenimize, kanımıza şırınga ettik; kimimiz bu süreçten geçti, hatta Avrupa'yı, tıpkı onlar gibi her şeyiyle vatanı gibi görenler, yalnız başlarına acı çektiler. Avrupalı buna asla inanmak istemiyor; ayrıca onlar bizi tanımıyorlar: Böyle olması şimdilik bizim için daha iyi. Tüm dünyanın, zamanı gelince, hayretler içinde kalacağı kaçınılmaz süreç hissettirmeden, yavaş yavaş gerçekleşecektir. İşte bu süreci tüm açıklığıyla, somut belirtileriyle bir ölçüde diğer ulusların edebiyatına duyduğumuz ilgide görebiliriz. Avrupalı yazarlar, şairler, en azından bizim kültürlü, aydın insanlarımızın çoğuna Batı insanına olduğu kadar yakın gelir. Yine söylüyorum, her Avrupalı yazarın, düşünürün kendi ülkesinden başka, dünyada en çok Rusya'da yakın kabul göreceğini iddia ediyorum. Shakespeare, Byron, Walter Scott, Dickens, sözgelimi bir Alman'a göre, bize hiç kuşkusuz daha anlaşılır ve yakın gelir. Üstelik bu yazarların çevirileri, çok kitap basılan Almanya'yla karşılaştırdığımızda bizde neredeyse onda biri basılmaktadır. 1793 Fransız Konvansiyonu, *Au poeté allemand Schiller l'ami del'humanité*[1] yurttaşlık beratını gönderirken, kusursuz ve öngörülü bir tavrı ortaya koymakla kalmıyor, Schil-

1 İnsanlığın dostu Alman şair Schiller'e.

ler'in, Avrupa'nın diğer ülkelerine göre, barbar Ruslara daha çok ulusal ve yakın geldiğini kuşkuya yer bırakmayacak biçimde gösteriyordu, sadece o dönemde değil, bulunduğumuz yüzyılda da Schiller'in Fransız yurttaşı ve *l'ami del'humanite*[2] olduğunu Fransa'da yalnızca edebiyat profesörleri biliyordu, üstelik hepsi değil, çok azı. Oysa Schiller bizde Jukovski'yle beraber Rus ruhuna işlemiş, derin izler bırakmıştır, hemen hemen kültürel gelişim tarihimizde bir dönem anlamı taşımıştır. Bütün dünya edebiyatına olan bu derin Rus ilgisi bir olaydır, tüm dünya tarihi boyunca diğer uluslarda bu ölçüde tekrarlanması çok güçtür, bu gerçekten Rusların ulusal özelliğiyse, o halde hangi buruk yurtseverliğin, hangi şovenizmin bu gerçeğe karşı söz söyleme hakkı olabilir? Tersine, her şeyden önce tüm genişliğiyle geleceğimize ilişkin haberler veren, öngörüsel bir olay olduğunu belirtmemiz gerekir. Yukarıda G. Sand'a verdiğim önem üzerine yazdıklarımı okurken, kuşkusuz çok kişi gülecektir, ama gülerlerse haksızlık ederler: Evet, aradan çok uzun bir zaman geçti, sonra G. Sand 70 yaşında yaşlı biri olarak öldü, belki de ünü çok önceden kendiliğinden bitmişti. Fakat bu şairin belirmesiyle ortaya konan "yeni sözün", "evrensel" ülkünün tümü, evet, bunların hepsi bir zamanlar Rusya'mızda hemen yankı bulmuş, bizde güçlü ve derin bir etki yaratmıştır, bunun bizleri etkilemeden geçmediğinin göstergesi, yeni düşünceyle, yeni güçle gelip geçen Avrupalı her şairin, yenilikçi yazarın arasında Rus düşüncesinin, Rus yazarının, Rus gücünün olduğudur. Bu, G. Sand üzerine kesinlikle eleştiri yazısı değil, sadece hayata gözlerini yuman bir insanın mezarı başında son yolculuğuna uğurlarken taziyelerimi sunmaktır.

II
George Sand Üzerine

George Sand'ın yazın alanında ünlenmesi ilkgençlik yıllarıma rastlar, o günlerin çok geride kalmasından memnunum, çünkü otuz, otuz beş yıl sonra düşüncelerimizi hemen hemen açıkça dile getirebiliyoruz artık. O dönemlerde yalnızca roman çevi-

2 İnsanlığın dostu.

rilerine izin verildiğini belirtmeliyim, bunun dışında geriye ne kalıyorsa, hemen hemen her düşünce, görüş, hele Fransa çıkışlıysa, kesinlikle yasaktı. Elbette sıkı, sürekli bir denetim yapılmıyordu, sonra nereden öğreneceklerdi ki? Bizim özenti budalaları şöyle dursun, Metternich bile izleyemezdi. "Korkutucu kişiler, olaylar" artık yoktu (örneğin Belinski). Bununla beraber kaçırmamak için her şeye yasak koymaya başladılar, o kadar ki, hepimizin bildiği gibi pankartların da sonu geldi. Her nasılsa romanlara izin veriliyordu, hem de eksiksiz, işte burada, özellikle George Sand'da bizim edebiyatın bekçileri müthiş bir gaf yapmışlardı. Şu dizeleri hatırlayın:

Raboue'yu, Toma Thiers'i
O bilir ezberinden.
Tutkulu Mirabeau gibi
Odur özgürlüğü yücelten...

Eşsiz ustalıkla yazılmış dizeler, tarihsel olduğu için de daima belleklerde kalacaktır; şair, yazar, dürüst Rus insanı Denis Davidov kaleme aldığı için çok değerli. D. Davidov, Thiers gibi birini o zamanlar tehlikeli görmüş (devrim sürecinde kuşkusuz), Raboue diye birini (böyle biri vardı demek, ama ben bilmiyorum) şiirine koymuşsa o zamanlar bu tür yazılara resmi makamlarca çok az izin verilmesinden olsa gerektir. Bakın neler oldu: O zamanlar sadece roman olarak bizlere dayatılan şey, aynı amaca hizmet etmekle kalmadı, tersine, o dönemin koşullarına göre daha "tehlikeli" bir durumu ortaya çıkardı; çünkü bu Raboue'ya kimse itibar etmedi, ama George Sand'ın binlerce meraklısı çıktı. Burada bir noktanın altını çizmemiz gerekir, Magnitski, Liprandi gibilere rağmen, geçen yüzyıldan itibaren Avrupa'daki her aydın hareketi bizde hemen benimsenmiş, yüksek aydın tabakasında hemen yankı bulmuş ve yeterli sayıda olmamakla birlikte ilgilenen ve düşünen kitlelere hızla yayılmıştır. Otuzlu yılların Avrupa düşünce akımları aynı şekilde bizde de yaşanmıştır. Otuzlu yılların başından itibaren Avrupa edebiyat alanında görülen büyük ilerlemeler üzerine kısa sürede bizde yeni kavramlar ve anlayışlar geliştirilmişti. Avrupa'da birçok ta-

rihçi, profesör, kürsü sahibi, çok ünlü kişilikler çıkmıştı. Bu hareketin nerelere kadar gittiği kısmen de olsa biliniyor. Bu hareket tutkulu biçimde genellikle sanatta, edebiyatta ve özellikle George Sand'da kendini gösterdi. Romanları daha Rus diline çevrilmeden Senkovski ve Bulgarin, George Sand konusunda okur kitlesini uyarmada doğrusu gecikmemişlerdi. Erkekler gibi pantolonla dolaştığını yazarak, özellikle Rus kadınlarını ahlaksızlıkla korkutmaya, Sand'ı gülünç duruma düşürmeye çalışmışlardı. Geoge Sand'ı çevirmeye hazırlanan Senkovski, *Okuma Kitaplığı* adlı kendisine ait dergide, ona "Yegor Sand" adını yakıştırmıştı, sanırım bu nüktesinden hayli keyif almıştır. Sonraları 1848'de Bulgarin *Severnaya Pçela*'da [Kuzey Arısı] G. Sand'la ilgili bir yazı yayınladı, yazısında şöyle diyordu: "Her gün sınır karakollarında Piere Leroux'la içiyor, İçişleri Bakanlığı'nda, bakan Ledru Rollin'le ve haydutlarla beraber Yunan gecelerine katılıyordu." Ben de okudum, çok iyi hatırlıyorum. 1848'lerde Sand'ı Rus okurların neredeyse tamamı tanıyordu. Bulgarin'i kimse takmıyordu tabii. Yapıtlarından ilk örnekler Rusçaya 1830 ortalarında çevrilmişti; yalnız ilk yapıtının nasıl ve ne zaman çevrildiğini hatırlamıyorum, ama herkesi mutlaka hayran bırakacak bir etki yaratmış olmalıydı. Sanıyorum, benim gibi delikanlılığa henüz adım atmış birini, tiplerdeki ve ülkülerdeki ahlak temizliği, o yüce saflık, öykülerdeki o ölçülü ton, yalın, gösterişsiz güzellik herkesten çok sarsmıştı, böyle bir kadın pantolonlar giysin de düşkün bir hayat sürsün! Sand'ın ilk dönem yapıtlarının en seçkin örneklerinden biri olan *L'uscoque*'u ilk kez okuduğumda sanırım on altı yaşındaydım. Hatırlıyorum, gece sabaha kadar yatağımda ateşler içinde çırpınıp durmuştum. O zamanlar Avrupa'nın her yerinde büyük isim yapmış, derin yankı uyandırmıştı, yeni kuşak yazarların arasında bizde ilk sırayı alanın George Sand olduğunu söylersem asla yanılmış olmam. Ülkemizde onunla hemen hemen aynı dönemde tanınmaya başlayan Dickens'ın bile, okurumuzun ilgisini dikkate aldığımızda, yerini Sand'a bıraktığı söylenebilir. Sand'dan önce otuzlu yıllarda yazın alanında adını duyurmuş ve bizlere *Eugénie Grandet* ve *Goriot Baba* gibi ünlü yapıtlar kazandırmış Balzac'a bir şey demiyorum. (Fransız edebiyatındaki önemini gözden kaçıran Belins-

ki *Goriot Baba*'ya haksızlık etmiştir.) Sadece meseleye eleştirel açıdan bakmıyorum; sadece, o zamanın Rus okur kitlesinin ilgisini ve yarattığı doğal etkiyi hatırlatmak istedim. Burada önemli olan, okurun o zamanlar kendisinden sakındıkları her şeyi bu romanlarda bulabilmesidir. En azından kırklı yılların ortalarında okur kitlemiz, kısmen de olsa bir George Sand'ı, geçen yüzyılın sonlarındaki kanlı Fransız Devriminin (daha doğrusu Avrupa Devriminin) işlerliği sona eren "olumlu" kazanımlarını yadsımayla ortaya çıkan o zamanın Batı Avrupalı yeni insan sınıfının en yalın ve parlak, en dürüst temsilcilerinden biri olan G. Sand'ı tanımıştı. Devrimin sona ermesiyle (I. Napolyon'dan sonra) yeni istekler, yeni denemeler, yeni ülküler dile getirilmeye başlandı. Öncü akıllar, tiranlığın sadece biçim değiştirdiğini, "ôte toi de là que je m'y mette"[3] sloganının geçer akçe olduğunu, dünyanın yeni muzafferlerinin (burjuvalar) eski tiranlardan (soylular) daha kötü çıktıklarını ve *"özgürlük, eşitlik ve kardeşlik"* sloganın artık gösterişli sözlerin ötesinde bir anlamı kalmadığını anlamışlardı. Üstelik bu ünlü slogandan akıl almaz deyişler icat eden yeni öğretiler doğdu. Zaferi kazananlar, gelenek halini almış bu kutsal üç sözü alaylı gülüşle söylüyorlardı artık, daha doğrusu hatırlıyorlardı; bilim (ekonomistler) bile o zamanlar güya yeni sözlerle, uğrunda onca kanın akıtıldığı bu üç sözün ütopik anlamını ve önemini sorgulamak ve alaya almak için parlak temsilcileriyle boy gösterdi. Böylelikle, zaferlerini kutlayan galiplerin yanı sıra yılgın, kederli, galiplerden korkan tipler belirmeye başladı. İşte tam bu dönemde birden yeni sözler doğdu ve yeni umutlar duyuldu: Davanın gereksiz ve yanlış yere durdurulduğunu, iktidarı ele geçirenlerin hiçbir köklü politik değişim getirmediklerini, davanın sürmesi, insanlığın köklü ve toplumsal bir yapıda yeniden yaratılması gerektiğini haykıran insanlar ortaya çıktı. Elbette bu çığlıkların yanında yıkıcı, çarpık birçok yargı da kendini gösterdi, ama burada önemli olan, umudun yeniden yeşermesi, inancın yeniden doğmasıydı. Bu hareketin öyküsü biliniyor: o hâlâ sürüyor, durmaya da hiç niyetli görünmüyor. Amacım bu harekete karşı olumlu ya da olumsuz bir görüş bildirmek değil, yalnızca G. Sand'ın bu hareket içindeki gerçek

3 "Çekil git, yerine ben geçeceğim". (Fransızca)

yerini vurgulamak istiyorum, onun yerini bu hareketin en başında aramak gerekiyor. O zamanlar Avrupa'da onunla karşılaşanlar, onun her yerde kadının yeni konumu üzerine düşünceler yaydığını, "kadınların özgürlüğü" üzerine peygamberce nutuklar çektiğini söylüyorlardı (Senkovski'nin kullandığı ifadeler); bu, kesinlikle doğru değildi, çünkü ne kadınların yeni konumundan söz etmiş, ne de "kadın hakları" gibi bir mesele icat etmişti. G. Sand sadece kadın hakları savunucusu değil, kendi davasının insanıydı. Doğrudur, kendisi bir kadındı ve doğal olarak *erkek kahramanlar yerine kadın kahramanlara* ağırlık veriyordu ve onları daha çok seviyordu, evet, bütün dünya kadınları yas tutmalılar, çünkü onların en büyük, en güzel temsilcilerinden biri öldü. O, ayrıca, zekâsıyla ve yaratıcı dehasıyla olağanüstü bir kadındı, tarihte hak ettiği yeri alacak bir isim; Avrupalıların hiçbir zaman unutamayacakları, önemini asla kaybetmeyecek büyük bir insandı.

Kadın kahramanlara gelince, yine söylüyorum, yapıtlarını ilk okuduğumda daha on altı yaşındaydım; gördüklerimle onun hakkında yazılanlarda ve söylenenlerdeki çelişkinin tuhaflığı beni çok şaşırtmıştı, Evet, gerçekten de kadın kahramanlarının çoğu, en azından birkaçı, öyle yüce ruh temizliği sergiliyordu ki, yazarın ruhunda yüce bir ahlaki talep ve eksiksiz görev duygusu inancı, merhamette, sabırda ve doğrulukta yüce güzellik anlayışı ve bilinci olmadığını düşünmek olacak iş değildir. Gerçekte, acıma duygusunun, sabrın ve görev sorumluluğu bilincinin içinde talep ve karşı duruştan gelen aşırı bir gurur vardır; ancak bu gurur değerlidir, çünkü insanlığın onsuz ahlaki yükseltide tutunmasının asla mümkün olmadığı yüce gerçekten çıkmadır. *Quand même*[4] bu gurur, "ben senden daha iyiyim, sense benden daha kötüsün" anlayışına dayalı düşmanlık değildir. İç temizliğinin yalanla ve ahlaksızlıkla bağdaşması mümkün değildir, bir kez daha söylüyorum, bu duygu ne bağışlamayı, ne de merhameti saf dışı bırakır; dahası, bu gururla orantılı olarak çok büyük bir görevi de gönülden üstlenebilir. Sand'ın kahramanları özveriyle ve kahramanlık duygularıyla dolup taşıyorlardı. O zamanlar *Venedik Öyküleri* adı altında ya-

4 Bununla birlikte, yine de. (Fransızca)

yınlanan ilk dönem yapıtlarındaki birkaç kadın tipini (*L'Uscoque* ve Aldini bunlar arasındadır); sonraları, Jeanne d'Arc'ın tarihsel sorunsalına aydınlatıcı, belki de tartışmasız çözüm sunan ünlü *Jeanne* romanıyla tamamlanan tipleri çok beğenmiştim. Adı geçen yapıtta bugünün köylü kızında Jeanne d'Arc'ın tarihsel imgesi kusursuz biçimde gözlerimiz önünde canlanır, bu yüce ve olağanüstü tarihsel olayın olabilirliğini doğrular – bu da tamamen G. Sand'a özgü bir görev anlayışıdır, çünkü çağdaşı olan yazarlar arasında, ondan başka hiç kimse böylesine saflıkla, temiz ve güçlü genç kız idealini yüreğinde taşımamıştır. Yukarıda sözünü ettiğim bütün bu kadın tipleri birkaç yapıtında art arda aynı amacı, aynı izleği yinelerler. Sadece kadın kahramanlarda değil tabii: İlk dönem yapıtlarından biri olan *La Marquise* adlı mükemmel öyküsünde de bu tema yinelenmiştir. İçi dışı bir, dürüst, ancak deneyimsiz, ahlaksızlığa bulaştığında, hatta ahlaksızlığın en batağına düştüğünde bile kirlenmekten çekinmeyen, gururlu, iç güzelliğiyle genç kadın örneğini verir. (Ondan adeta bekleniyormuş gibi) soylu bir özveri talebi, genç kızın ruhunu sarsar ve hiç duraksamadan ve kendine acımadan özveriyle, korkusuzca birden en tehlikeli ve uğursuz adımı atar. Gördükleri, yaşadıkları ne aklını karıştırır, ne de korkutur, tersine, masumluk, dürüstlük ve temizlik gibi erdemleri ilk kez tadan genç yüreği birden cesarete gelir, enerjisi iki misli artar; kendini henüz tanımayan, ancak yaşamın ödünleriyle henüz kirlenmemiş diri akla yeni yollar, yeni ufuklar gösterir. Aynı zamanda yapıtlarının biçimi de kusursuz ve harikadır: G. Sand özellikle masumluğun, içtenliğin, genç, korkusuz bir saf yürekliliğin zaferiyle, yapıtlarını mutlu sonla bitirmeyi severdi. Böyle imgeler mi, böyle yüksek duygular ve düşünceler mi toplumu bozacak, korku ve kuşku yaratacaktı? Tersine, en katı babalar anneler aile içinde Sand okunmasına izin verdiler, ama şaşmaktan da geri kalmıyorlardı: "Peki, hakkında neden böyle konuşurlar ki?" Derken o malum uyarıcı sesler duyulmakta gecikmedi: "İşte bu gururlu kadın talebi, günahla iç temizliğin bu uzlaşmazlığı, günah karşısında her türlü geri adım atmayı bu reddediş, masumiyetin mücadeleye girdiği ve onur kırıklığına açıkça meydan okuduğu bu cesaret

bir zehir barındırıyor içinde; gelecekteki kadın başkaldırısının, kadın özgürlüğünün zehrini..." Eh, zehir konusunda haklı olabilirler; gerçekten bu zehir bulaşmıştır, ama toplumu yıkıma mı götürüyor, öldürücü mü, yoksa bir kurtuluş mu? İşte bu sorular sorulmuş, ancak uzun zaman yanıtı alınmamıştır.

* * *

Günümüzde bu sorunlar çoktan çözüldü (herhalde böyledir). Aklıma gelmişken belirteyim, kırklı yılların ortalarında G. Sand'ın ünü, dehasının gücüne duyulan inanç o kadar yüksekti ki onun çağdaşı olan bizler ondan henüz duyulmamış yeni sözler ve kesin çözümler bekledik. Ama bu umutlar gerçekleşmedi, buradan anlaşılan şudur: O dönemde, yani kırklı yılların sonunda, o söyleyeceğini söyledi; bunları insanlara ulaştırmaya o seçilmiş, o görevlendirilmişti, şimdi de mezarı başında son sözü söylemek bize düşüyor artık.

George Sand bir düşünür değildi, ama insanlığı bekleyen daha mutlu bir geleceğe ve ideallere bir gün mutlaka ulaşılacağına yaşamı boyunca cesaretle, gönül yüceliğiyle inanan –çünkü bu ideali yükseltme yeteneği ve gücü vardı– öngörüleri çok güçlü sezgicilerden biriydi (böyle cafcaflı bir tümceyi kullanmak uygunsa...). Bu inancın ömür boyu korunması genelde bütün yüce gönüllülere, gerçek insanseverlere vergi bir özelliktir. Sand, deistik[5] olarak, Tanrıya ve kendi ölümsüzlüğüne inanarak bu dünyadan göçtü, ama onu anlatmak için bu kadar söz yetmez: Ayrıca biçimsel olarak (Katolik olarak) her ne kadar İsa'ya derinden bağlı olmasa da yaşıtları Fransız yazarlarından daha Hıristiyandı belki de. Kuşkusuz bir Fransız kadını olarak, yurttaşlarının anlayışına uygun biçimde, Ortodoksluğun ana akidesi olan "Evrende Ondan başka Kurtarıcı yoktur" düşüncesini bilerek söyleyemezdi. Görünen biçimsel çelişkilere karşın, yine söylüyorum, G. Sand kendisi de farkında olmadan, İsa'ya derin inananlardan biriydi belki. O kendi sosyalizmini, kendi inançlarını, umutlarını ve ideallerini, kaçınılmaz görünen bir karınca uygarlığının değil, insanın ahlaki duyguları, tinsel susuzluğu,

5 Vahiyi reddeden, "doğal dine" inanan yaradancılık felsefesi (deizm) yandaşı.

kusursuzluğu ve ahlak temizliği çabaları üzerine temellendirmişti. İnsan imgesine inandı (ölümsüzlüğe bile), bu onu yükseltmiş, bu inancıyla ilgili düşüncelerini hayatı boyunca geliştirmiştir; her yapıtında düşünceleri ve duyguları, Hıristiyanlığın temel akideleriyle, başka deyişle insan kimliği ve özgürlüğü (dolayısıyla insan sorumluluğu) bilinciyle el ele gitmiştir. Buradan da insanlığın kusursuz sorumluluk bilincine olan sağlam ahlaki taleplere ve görev bilincine ulaşıyordu. Onun zamanında Fransa'da: "İnsan yalnız ekmekle yaşamaz!"[6] erdemine varan bir düşünür ya da yazar belki de yoktu. Sand'ın taleplerinde ve karşı duruşlarında gurura gelince, yine söylüyorum, bu gurur asla merhamet duygusunu, özrü, kırgınlığı, hatta gönül kırıcıya merhametle kendini gösteren sonsuz sabrı dışta bırakmaz; tersine, Sand yapıtlarında bu gerçeklerin çekiciliğine sürekli kapılmış ve en içten bağışlama ve sevgi örneklerine sık sık yer vermiştir. Güzel bir anne olarak, ölene kadar çevresindeki köylü dostlarıyla çalışarak, dostlarını sınırsız severek öldüğünü yazmışlardı. Sanırım içinden çıktığı soylu sınıfa (anne tarafından Saksonya Hanedanına bağlıydı) kısmen de olsa değer verme eğiliminde olmuştur, kesin olarak söyleyebiliriz ki George Sand, eğer insanoğlunun içindeki soyluluğu değerlendirseydi, bunu salt insan ruhunun kusursuzluğuna dayandırırdı: Yüceliği sevmemesi, bayağıyla uzlaşması, düşüncelerini terk etmesi ona göre olanaksızdı, işte bu anlamda fazlasıyla gururluydu. Büyük Hıristiyan Dickens'ın hemen hemen her romanında işlediği gibi, ezilmiş, dürüst, ancak dünyadan elini ayağını çekmiş, hayata küsmüş, unutulmuş tiplere yapıtlarında yer vermeyi sevmezdi; tersine, kadın kahramanlarını gururla yükseltti, düpedüz çariçeler yarattı. Bunu seviyordu, bu özelliğinin altını çizmemiz gerekir. Çok özel bir insandı.

6 İncil'den.

İkinci Bölüm

I
Paradoksum

Avrupa'yla yine sürtüşme (savaş değil daha, savaştan bize ne, daha doğrusu Rusya'nın şimdilik savaştan uzak olduğu söyleniyor), karşımızda yine bitmek bilmeyen Doğu Sorunu, Avrupa'da yine Ruslara karşı bir kuşku, güvensizlik... Ama Avrupa'nın bu kuşkuculuğun peşinden koşması neden? Avrupa Rusya'ya ne zaman güvenle bakmıştır ki? Bu düşmanlık dolu duygularını terk edip bize zamanla güvenle bakacağı günleri görecek miyiz bakalım! Ah, elbette bu bakış açısı *zamanla* değişecek, bizi dikkatli inceleyecek ve daha iyi anlayacaktır, *zamanı gelince* bundan çok, evet, çok söz edeceğim, ama şimdi, konuyla pek ilgisi olmayan ikinci derecede bir mesele aklıma takıldı, birkaç gündür bunu çözmekle uğraşıyorum. Düşüncelerime isterse kimse katılmasın; bir ölçüde de olsa, sanıyorum haklıyım.

Avrupa'da Rusların sevilmediğini söylemiştim. Niçin sevmediklerini, bildiğim kadarıyla, kimse sormamıştır kendine. Avrupa'da hemen hemen herkes bizi aşırı liberal, üstüne üstlük devrimci ve bir çeşit tutkuyla Avrupalı tutucu unsurlardan her zaman daha fazla yıkmaya eğilimli kişiler olmakla suçluyor. Bu nedenle pek çok Avrupalı bize alaylı ve tepeden bakıyor, bizlere kin duyuyor: *Elâlemin davasında* neden inkârcı olduğumuzu bir türlü anlamıyorlar, Avrupa "uygarlığının" bir parçası olmadığımız gerekçesine sığınarak Avrupa'yı yadsıma hakkımızı tümüyle elimizden alıyorlar. Avrupa'yı baştan aşağıya sallayan, ne ve neresi olursa olsun yalnızca yıkmayı düşünen, yıkmak için,

bunu sırf seyretmek için yapan, nasıl bir değeri yok ettiğinden habersiz, Eski Roma'yı ve kutsallığını yerle bir etme cinnetine kapılan vahşi Hunlardan daha barbar görüyorlar bizi. Oysa Avrupa'daki Rusların büyük çoğunluğu kendilerini liberal olarak gösterdiler, bu gerçektir ve çok ilgi çekicidir. Kimse kalkıp: "Bu neden böyle?" diye sordu mu? Nedeni Rusların neredeyse yüzde doksanının, bulunduğumuz yüzyılda, orada Avrupa kültürünü benimserken "sola eğilimli" liberal Avrupalılar arasına, yani kendi kültürünü, kendi uygarlığını yadsıyanların –kuşkusuz bir ölçüde– saflarına katılmasıdır (hem Thiers'in, hem de 1871 Paris Komününün çok farklı biçimde yadsıdığı). Farklı farklı düşünceleri olan liberal Ruslar Avrupa'da "aşağı yukarı" böyleydiler, ama bir kez daha söylüyorum, onlar liberalizmin aşağı katlarında dolaşmak yerine, işin daha başında Avrupalılardan daha fazla aşırı sola katılma çabası içinde olmuşlardır. Kısacası Rusların içinde Tiyerciler komüncülerden daha azdı. Bu rüzgâra kapılıp gidenlerin hiç de basit insanlar olmadıklarına, aralarında en azından ciddi, ağırbaşlı, uygar kişilerin, bakan düzeyinde bile olanların bulunduğuna dikkatinizi çekerim. Anlaşılan Avrupalılar buna inanmıyorlar: "Grattez le russe et vous verrez le tartare" (Rus'u kazıyın, altından mutlaka Tatar çıkar!) diyorlar. Bunlar belki de doğru olabilir, bakın aklıma ne geldi: Öyleyse bizim Rusların çoğunluğu Tatar olduğu ve barbarlar gibi yakıp yıkmaktan zevk aldığı için mi, Avrupa'yla temasa geçtiğinde hemen aşırı sol saflarda yer alıyor, yoksa başka nedenler mi onu buna sürüklüyor? İşte soru! Çok ilgiye değer olduğunu lütfen kabul edin! Avrupa'yla çatışmamız yaklaşıyor. "Avrupa'ya pencere açılması görevi tamamlanmıştır"[7]; değişik, yeni bir şeyler başlıyor, en azından başlamak zorunda, biraz olsun düşünen herkes bunu anlıyor şimdi. Kısaca, yeni koşullara, değişikliklere hazırlıklı olmamız gerektiğini gittikçe daha çok hissetmeye başlıyoruz ve Avrupa'yla karşı karşıya gelmemiz bu zamana kadar olandan çok daha farklı ve özgün olacaktır, Doğu Sorununda mı, yoksa başka konularda mı, Tanrı bilir!.. Bu nedenle benzer sorular, araştırmalar, hatta olasılıklar, paradokslar bile sırf düşün-

7 Büyük Petro, Petersburg kentini kurarken, "Avrupa'ya buradan pencere açılacak" demişti.

ceye yöneltmesi bakımından hayli ilginç gelebilir. Bizde kendilerini daha çok Avrupalı sayan "Batıcı" dediğimiz ve bu tanımla gururlanan ve övünen Ruslar, hâlâ kvasçı, kaba zibunlu[8] öteki Rusların yarısını heveslendirmeye çalıştıktan sonra herkesten daha çabuk uygarlığın yadsınmasına, yıkılmasına, "aşırı sola" kapılanıyor ve bu durum Rusya'da kimseleri şaşırtmıyorsa, hatta bunları asla sorun olarak önüne koymuyorsa, evet, nasıl ilginç olmasın ki?

Doğrudan söyleyeyim: Bir yanıtım var; ancak düşüncemi kanıtlamayacağım, şöyle hafiften değineceğim, geliştirmeyi deneyeceğim sadece. Sonra hepsini gösteremedikten sonra bunu kanıtlamak mümkün değildir.

Benim görüşüm şöyle: Bu olayda (yani aşırı sola –işin doğrusu bizim en azılı Batı yanlılarının bile Avrupa'nın inkârcılarına– katılmasında), Petro'dan beri çok, ama pek çok açıdan Rus ruhuna yabancı Avrupa kültüründen her zaman nefret eden, o protestocu Rus bilinci etkisini göstermiş olamaz mı? Evet, böyle düşünüyorum. Gerçi bu karşı duruş tavrı hemen çoğu zaman bilinçsizce ortaya çıkmıştır, ama Rus sezgisinin ölmediğini göstermesi bakımından değerlidir: Bilinçsiz de olsa, bu Rus ruhu, kendi Rusçuluğu adına, Rus olması ve bastırılan gelenek ve görenekleri adına mı başkaldırıyordu? Eğer böyleyse, kuşkusuz bunun hiç de kıvanç duyulacak bir durum olmadığını söyleyecekler: "Yine de inkârcıdır –bir Hun, bir barbar, bir Tatardır– yüce bir amaç adına değil, iki yüzyılda Avrupa'nın büyüklüğünü seçemeyecek kadar düşük düzeyde olduğu için inkâra yönelmiştir."

Evet, tartışmasız, böyle söyleyecekler. Bunun bir sorun olduğunu kabul ediyorum, ama bu yargıya bir yanıtım olmayacak, yalnız Tatar'a değgin görüşe kesinlikle katılmadığımı, kanıtsız da olsa, bildiriyorum. Elbette ya, Rusların içinden, kim peki özellikle her şey olup bittiğinde (çünkü bu dönem gerçekten sona ermiştir), evet, kim çıkıp Petro'nun davasına karşı, açılan pencerelere karşı bir tartışma başlatacak, Petro'ya karşı duracak ve kadim Moskova Çarlığını hayal edecek? Mesele hiç de bu değil, sözünü ettiğim bu değil, asıl mesele, bunlar, yani pence-

8 Yakasız köylü kaftanı.

reden gördüklerimiz, yararlı olmasına karşın, o kadar berbat ve zarar vericiydi ki Rus sezgisi buna karşı durmadan, başkaldırmadan edemezdi (ama bu sezgi öylesine yolunu şaşırmıştır ki çoğunlukla ne yaptığını kendisi de bilmiyordu) ve Tatarlığından filan değil, kim bilir belki de gerçekten pencerede gördüklerinden, daha yüce, daha güzel bir şeyleri içinde barındırdığı için isyan ediyordu. (Elbette her şeye karşı durmuyordu: Çok yararlı kazanımlarımız oldu, değerbilmez duruma düşmek istemeyiz; evet, en azından yarısına karşı tavır alınabilir.)

Yine söylüyorum, bunların hepsi son derece özgün biçimde olup bitmiştir: Özellikle şu bizim en azılı Batıcılar, reformlar için savaşım verenler aynı zamanda aşırı sol saflarda yer alarak Avrupa'nın inkârcıları olmuşlardır... Peki, sonuçta ne oldu? Öyle bir durum ortaya çıktı ki bu tavırlarıyla kendilerini Rusya için, Rus ruhu için en çok çaba gösteren ve savaşım veren Rus olarak gösterdiler, bunu vaktiyle açıklasalardı, kuşkusuz, ya kahkahalarla gülerlerdi, ya da dehşete kapılırlardı. Bu karşı duruşun büyüklüğünü de kavrayamadıkları besbellidir; tersine, tam iki yüzyıl kendi büyüklüklerini sürekli inkâr etmişler ve bununla kalmayıp kendilerine saygı duymayı bile reddetmişlerdir (böyle sevdalılardı işte!); o kadar ki Avrupa'yı bile hayretler içinde bırakmışlardı; öyleyse bu tipler kendilerini su katılmadık Rus olarak görüyorlardı. İşte bu muammayı paradoksum olarak değerlendiriyorum.

Örneğin Belinski, yaradılışı gereği kendini aşırı coşkulara, heyecanlara kaptıran bu adam, doğrudan Avrupa uygarlığını ve mevcut düzenini yadsıyan Avrupalı sosyalistlere katılan ilk Ruslardan biriydi; öte yandan Rus yazınında Slavcılarla yaşamı boyunca mücadele etmişti, göründüğü kadarıyla tamamen karşıt düşünceliydi. Eğer Slavcılar o zamanlar kalkıp ona Rus gerçeğinin, Rus kimliğinin, Rus gelenek ve göreneklerinin ve özellikle Avrupa uğruna Rusya'da masal olarak gördüğü ve yadsıdığı bütün değerlerin aslında en aşırı savunucusu olduğunu söyleselerdi, dahası, bu zamanın değer ölçülerine göre, asıl Avrupa'da sosyalist ve devrimci olduğu için tutucu olduğunu kanıtlarıyla gösterselerdi kim bilir nasıl şaşırırdı! Durum gerçekten de hemen hemen böyleydi. Burada her iki taraf için büyük bir yanılgı ortaya çıkıyordu,

öncelikle bu hata, o zamanın Batı yanlılarının Rusya'yı Avrupa'yla karıştırmaları ve onu ciddi ciddi Avrupa gibi görmeleriydi. Avrupa'yı ve düzenini yadsırken bunun Rusya'ya yarar sağlayabileceğini düşünüyorlardı, oysa Rusya hiç de Avrupa değildi, sadece Avrupa giyim kuşamıyla dolaşıyor, ama bu giysinin altında bambaşka bir varlık barınıyordu. Bu varlığın Avrupa olmadığını bildiren Slavcılar, Batı yanlılarının aynı kefeye konması mümkün olmayan iki benzemezi eşit kılmaya çalıştıklarını, Avrupa için faydalı, ancak Rusya'ya uygulanamaz yargıların peşinden gittiklerini, Avrupa'da aradıklarımızın tümünün çok uzun zamandan beri Rusya'da rüşeym halinde bulunduğunu, bu özün salt devrimsel değil, dünya insanının yeniden yaratılması düşüncelerini de içinde barındıracak şekilde –Tanrısal gerçek ve zamanla dünya üzerinde gerçekleşecek olan ve tamamen Ortodokslukta yaşatılan İsa gerçeği şeklinde– var olduğunu vurgulayarak Rusya'nın bambaşka bir varlık olduğunu duyuruyorlardı. Önce Rusya'yı öğrenme, sonra da bundan sonuçlar çıkarma çağrısı yapıyorlardı; o zamanlar bilgi edinmek olanaksızdı, evet, gerçekte yeterli araç ve donanımımız yoktu. Hem o yıllar Rusya hakkında bir şeyler bildiğini kim söyleyebilir? Slavcılar elbette Batı yanlılarından yüz misli (bu minimumdur) fazla biliyorlardı, ama genellikle olağanüstü sezgilerine dayanarak, neredeyse el yordamıyla, çok soyut hareket ediyorlardı. Sadece son on yılda bir şeyler öğrenme fırsatı bulmuşlardır: Peki, bugün Rusya'yı kim biliyor, tanıyor? Çok çok işin başındalar daha, ama ardından önemli bir sorun ortaya çıkıyor, herkes bir anda sürtüşmenin, anlaşmazlığın içinde buluyor kendini. İşte, Doğu Sorunu yine başlıyor: Haydi itiraf edin, bu sorun üzerinde ortak kararda buluşma becerisine sahip kaç insanımız var? Böylesine önemli, büyük, böylesine hayati ve milli sorunumuzda, söyleyin! Doğu Sorunu da neymiş canım! Böyle büyük sorunlarla işimiz yok bizim! Gündelik hayatımızın içindeki yüzlerce, binlerce soruna bir bakın, bu ne kararsızlık, bu ne temelden yoksun bakış açısı, bu ne vurdumduymazlık ve meseleyi yadırgamadır böyle! Görün işte, Rusya'yı çöle çeviriyorlar, toprak sahipleri ve köylüler kudurmuşçasına ormanlara saldırıyorlar. Odunun pazarda onda bir fiyatına gittiğini söyleyebiliriz, evet, arz en fazla ne kadar sürer ki? Pazarda odun on misli azalınca, bu durum çocuklarımızın

geleceğini olumsuzca etkileyecektir. Peki, sonunda ne olacak? Yıkım tabii! Öte yandan ağaç kesme hakkının kısıtlanması üzerine bir iki söz etmeye davranın bakalım, görürsünüz o zaman dünyanın kaç bucak olduğunu! Bir yandan devletin, ülkenin temel gereksinimi, öte yandan kişisel hakların çiğnenmesi: birbirine zıt iki durum... Hemen kamplaşmalar başlayacak, her şeye çözüm bulan liberal görüş hangi tarafa katılacak belli değil. Sadece iki kamp mı? Bu sorun uzun zaman süreceğe benziyor. Biri çıkıp, her kötülükte bir hayır olduğunu, Rus ormanının tümünü kesseler de bunun zarar değil, fayda sağlayacağını, kırbaç cezasının kesin olarak son bulacağını, çünkü kadınıyla erkeğiyle suç işleyen köylülere sopa cezası veren bucak mahkemelerine artık gerek duyulmayacağını söyleyerek zamanımızın liberal ruhuyla dalgasını geçti. Kuşkusuz bu teselli edicidir, ancak inandırıcı değil: Orman tamamen tükense de dayak her zaman olacak, yurtdışından ithal edilecektir. Bakın işte, Yahudiler toprak sahibi oluyorlar; Yahudilerin Rus toprağını yok ettikleri, yurtluk satın aldıktan sonra, harcadıklarını paraya çevirmek için, satın aldıkları toprağın bütün araç ve gereçlerini çürüğe ayırdıkları her yerde konuşuluyor, yazılıp çiziliyor. Buna karşı iki çift söz etmeye kalkın, o saat ekonomik özgürlüğün ve yurttaşların kanun önünde eşitliği ilkesinin çiğnendiğine değgin ne gürültüler kopardı kim bilir! Burada her şeyden önce apaçık skolastik bir status in statu[9] dururken, ilk planda bırakın toprağın yok edilmesini, eski toprak sahibinden özgürlüğünü elde etmişken, kuşku yok ki çok yakın zamanda çözülecek köy birliğiyle, bu kez en âlâsından bir köleliğe ve daha acımasız bir toprak sahibinin –Batı Rus köylüsünü iliklerine kadar emecek, yeni palazlanmış toprak ağalarının– eline düşecek köylümüzün geleceğini karartırken, sorarım, bu nasıl bir hak eşitliğidir? Bu yeni ağalar malikâneleri, köylüleri elde etmekle kalmayıp liberal düşünceyi de satın almaya başlamışlardır ve bunu başarıyla sürdürmektedirler. Bizde neden bunlar oluyor? Nasıl bir karar olursa olsun, gösterdiğimiz bu kararsızlığın ve sürtüşmenin sebebi ne? (Dikkatinizi çekerim, bunlar gerçektir.) Bence sebep hiç de işe karşı beceriksizliğimiz değildir, Belinski ve Slavcıların zamanından beri yirmi yıllık bir deneyim geçirmiş olmamıza rağmen, Rus-

9 Devlet içinde devlet. (Lat.)

ya'yı ve Rus benliğini, önemini ve ruhunu anlamaya çaba göstermememiz, koyu bilgisizliğimizi sürdürmemizdir. Aslına bakarsanız bu yirmi yıllık, Rusya'nın öğrenilmesi sürecinde etkin olarak ilerlemeler bile kaydedilmiştir, ama Rus sezgisi eskiye oranla azalmış görünüyor. Peki neden? Eğer Rus sezgileri Slavcılara o zamanlar çıkış yolunu gösterseydi –bu sezgi Belinski'de de vardı– Slavcılar belki de en iyi dostları sayarlardı onu. Yine söylüyorum, burada her iki taraf için bir yanlış anlama söz konusudur. Bazen çok incelikli, değişik düşüncelerin adamı olan Apollon Grigoryev: "Belinski biraz daha yaşasaydı, herhalde Slavcılara katılırdı" sözünü boşuna söylememiş. Bu cümlede bir fikir vardır.

II
Paradokslardan Çıkış

Bana: "Öyleyse," diyecekler, "her Rus, Avrupalı komüncüye dönüşürken, böylece hemen Rus muhafazakârı olacağını mı ileri sürüyorsunuz?" Bunu soracaklarını biliyorum. Hayır, böyle bir yargıda bulunmak son derece riskli olurdu. Ben sadece, kelimesi kelimesine alınan bu düşüncelerde bile, birazcık gerçek payı olduğunu söylemeye çalıştım. Burada bilinçsizce söylenmiş sözler olduğunu kabul ediyorum, ama uçsuz bucaksız Rus sezgisine ve Rus ruhunun canlı gücüne duyduğum derin inanç olabilir bu. Tamam, tamam, burada bir paradoks olduğunu biliyorum, ama bakınız, sonuç olarak şunu göstermek istedim: Bu da bir olgu ve olgudan çıkış...

Rus insanının Avrupa'da farklı liberal özellikler gösterdiğini, Avrupa'yla ilişkiye girer girmez hiç yoksa yüzde doksanının sola, aşırı sola katıldığını yukarıda söylemiştim. Bu rakamda ısrar etmiyorum, biraz abartılı olabilir; ancak Rus liberallerinin, liberal olmayanlardan kıyaslanmayacak kadar çok olduğunda ısrarcıyım. Liberal olmayan Ruslar da vardır, evet, gerçekten vardır. Avrupa uygarlığını yadsımak şöyle dursun, tersine, onun önünde eğilen, o kadar ki içindeki son Rus sezgisini, kimliğini, dilini yitiren, yabancı uyruğa geçmese de yurdunu değiştiren, en azından çoluk çocuğuyla Avrupa'ya yerleşen Ruslar her za-

man vardı (çoğu tanınmış kişilerdi). Ancak bu tiplerin, Rus liberallerinden, onların tanrıtanımazlığından, komüncü düşüncelerinden tümüyle farklı olarak hemen sağa, hem de aşırı sağa katılıp, katışıksız Avrupalı tutucular oldukları bir gerçektir.

İçlerinden birçoğu dinini değiştirmiş, Katolik olmuştur. Muhafazakârlık bu mu peki, bu mu aşırı sağ? Müsaade buyurun: Avrupa'daki muhafazakârlar Rusya'nın kusursuz inkârcılarıdır. Rusya'nın yıkıcıları, düşmanları olmuşlardır! Böylelikle Rus'u övüte övüte, ondan tam bir Avrupalı yaratma ve uygarlığın gerçek evlatları haline getirme anlamına geliyordu bu: iki yüzyıllık deneyimle kazanılmış ilgiye değer bir olay!.. Gerçek Avrupalı olan Rus'un aynı zamanda Rusya'nın doğal düşmanı olmaması mümkün değildi, işte sonuç. Pencereyi açan bunu mu istemişti? Bunu mu amaçlamıştı? Sonuçta iki uygar Rus tipi ortaya çıktı: Aynı zamanda Avrupa'yı inkâr eden Avrupalı Belinski Rusya'ya değgin tüm yanılgılarına karşın yüksek derecede Rus görünmüştür, kökleri çok eskiye dayanan Rus prensi Gagarin Avrupalı olurken sadece Katolikliğe değil, Cizvitliğe bile atlamayı zorunlu görmüştü. Şimdi söyler misiniz, hangisi Rusya'nın gerçek dostudur? Onlardan hangisi daha çok Rus kalabilmiştir? Bu ikinci örnek (aşırı sağdan), Rus-Avrupacı sosyalistlerin ve komüncülerin, öncelikle Avrupalı olmadıkları ve şaşkınlıkları ortadan kalkıp Rusya'yı da öğrenmeye başladıkları zaman, o köklü ve şanlı Rusluklarına yeniden dönmeleriyle serüvenlerini tamamlayacakları ve ikinci olarak, içinde birazcık Rusluk kalmışsa, bir Rusun asla ciddi anlamda Avrupalı olamayacağı, öyleyse Rusya'nın da Avrupa'ya hiç benzemeyen kendine özgü bambaşka karakter yapısına sahip olduğu üzerine ilk paradoksumu doğrulamıyor mu? Ayrıca Avrupa, Rusları sorgularken ve devrimciliklerine gülerken belki de tamamen haksızdır: Hunlar gibi, Tatarlar gibi yıktıktan sonra yerine bir şey koymadığımız için değil, gerçekte kendimizi tanımadığımız için devrimciyiz (tanıyanlarsa kendilerine saklıyor). Özetle, bizler devrimciyiz, yani özel bazı kaçınılmaz nedenlerden, deyim yerindeyse tutuculuktan... Az önce söylediğim gibi bunlar geçici, konuyla ilgisi olmayan ikinci derecede konular, oysa şimdi karşımızda çözümü Allaha kalmış bir Doğu Sorunu bulunuyor.

III
Doğu Sorunu

Doğu Sorunu! İçimizden kim bu ayını hiç alışılmadık duygularla, gazetelerdeki bir yığın yorumla geçirmemiştir! Kimi kafalarda o ne karışıklık, yargılarda o ne ikiyüzlülük, kimi kalplerde o ne dürüstçe titremeler, Yahudilerde o ne yaygaradır öyle! Ortada doğru olan tek şey: Korkan çok insan olmasına rağmen, korkmanın yersiz olduğudur. Hem Rusya'da bu kadar ödlek olsun, düşünmek bile zordur. Rusya'da *bile bile* yaratılan bir korku bu, ama gerçek; bu tipler sanırım zaman konusunda yanılıyorlar, artık korkmak için çok geç, faydası da yok! Zaten başaramayacaklardır. Yalnız bilerek korkak görünenler bunu nereye kadar vardıracaklarını kuşkusuz biliyorlar ve Rusya ne olursa olsun uzun zaman önce yaşadığına benzer bir şerefsizliğe yanaşmayacaktır: Çar İvan Vasilyeviç Grozni (Korkunç İvan), Kral İstvan Bathory'ye elçilerini göndererek ondan saldırılarını durdurmasını, barış yapılmasını istemişti, her türlü eziyete katlanmaya razıydı. Kısacası, kamuoyu nasıl bir barış için olursa olsun dayakları kabul etmediğini gösterdi.

Şimdi, Sırp Prensi Milan, Karadağ prensi Nikolay Tanrıya ve sonra da davalarının haklılığına güvenerek Sultana karşı harekete geçti, bu satırlar okunduğunda belki de o kaçınılmaz karşılaşmayla ya da kesin bir çatışmayla ilgili haberler ulaşacak. Olay şimdi hızla tırmanışa geçmiş durumda. Büyük devletlerin kararsızlığı, işi ağırdan almaları, Berlin Konferansı görüşmelerine katılmayı reddeden İngiltere'nin politik oyunları, sonra İstanbul'da ansızın baş gösteren darbe, İslam fanatizminin alevlenmesi, nihayet "başıbozukların" ve Çerkezlerin yaşlı, kadın, çoluk çocuk demeden 60 bine yakın sivil Bulgar'ı kılıçtan geçirmeleri: işte bütün bunlar bir anda patlamış ve savaşı başlatma nedenleri olmuştur. Slavlar umutluydu. Bütün güçlerini sayarsak 150 bin kadar askerleri vardı, yarısından çoğu düzenli ordu biçimindeydi. Ama en önemlisi azimli ve kararlıydılar: Haklılıklarına ve zaferlerine inanarak yürüyorlardı, oysa fanatizmlerine karşın Türklerde başsızlık, büyük bir karışıklık egemendi ve bu kargaşa sürerse, daha ilk karşılaşmada büyük panik yaşarlarsa kimseler şaşırmasın. Bir de Avrupa işe burnunu sokmazsa Slav-

ların mutlaka zafere ulaşacaklarını söyleyebiliriz. Göründüğü kadarıyla Avrupa'nın karışmayacağı kesin, ancak yaşadığımız bu süreç içinde Avrupa'da sağlıklı ve kusursuz bir siyasetin izlendiğini söylemek güçtür. Birden patlak veren bu büyük sorun nedeniyle herkes sessizce beklemeyi ve alınacak nihai bir kararda ağır davranmayı yeğliyor gibi.

Ancak üç büyük Doğu devletinin ittifakının sürdüğü söyleniyor, üç hükümdar arasında kişisel görüşmeler yapılıyormuş. Bu duruma göre Slavlar savaşa müdahale edilmeyeceğine *şimdilik* inanmış görünüyorlar. Yalnızları oynayan İngiltere kendine müttefik arıyor: Bulup bulmayacağı bir sorun. Eğer başarırsa, bu herhalde Fransa olmayacaktır. Özetle, Avrupa devletleri karışmadan, ancak bir noktaya kadar –mirasın bölüşülmesine kadar– Hıristiyanlarla Sultanın savaşını izleyecektir. Bu miras paylaşımı gerçekleşecek mi? Sonra bu paylaşım nasıl olacak? Tanrı Slavlara zaferi bağışlarsa, Avrupa hangi sınıra kadar onlara izin verecek? Hasta adamı yatağından kaldırıp ötelere sürmesine izin verecek mi? Bunu önceden kestirmek epeyce güç. Sorun kökünden çözülecek mi, yoksa yeni bir tedavi biçimiyle hastayı yeniden ayağa mı kaldıracaklar? Slavlar büyük bir başarı elde etmeleri durumunda bile küçük, geçici bir ödüllendirmeyle karşı karşıya kalabilirler.

Sırbistan kendi gücüne güvenerek bu savaşa girdi, ama kesin kaderinin Rusya'ya bağlı olduğunu kuşkusuz biliyor, büyük bir felaketle karşılaşması durumunda kendisini yok olmaktan yalnızca Rusya'nın kurtaracağını, kazanması halinde de muhtemel maximum[10] kazancını korumak üzere Rusya'nın yardım elini uzatacağını biliyor. Evet, Sırbistan bunu anlıyor ve Rusya'ya güveniyor; yine de bütün Avrupa'nın Rusya'ya gizli bir güvensizlikle bakacağını, bu durumun Rusya'yı tedirgin ettiğini de ayrımsıyor. Kısacası, her şey ileride belirginleşecek, bakalım Rusya nasıl bir adım atacak?

Soru bu mudur? Her Rus için olmayabilir, herkes bu soruyu sormaya gerek duymayabilir. Rusya *onurlu* bir adım atacaktır: işte sorunun yanıtı budur. İngiltere'nin başbakanı parlamentoda politik nedenlerle gerçeği istediği kadar saptırsın, 60 bin Bulgar'ı

10 Metinde Latin harfleriyle yazılmış.

Türklerin ya da "başıbozukların" değil, Slav kökenli grupların katlettiği yalanını uydurup dursun, İngiliz Parlamentosu politik nedenlerle ona inanıp bu yalanı yutsun bakalım! Rusya'da buna benzer bir yaklaşım asla olamaz, zaten gereği de yoktur. Kimileri şöyle diyecek: "Rusya her durumda apaçık bir kayıpla karşılaşmayacak mı peki? Öyleyse Rusya'nın çıkarı nerede?" Rusya'nın asıl çıkarı, gerektiğinde belirli bir insan kaybını göze alarak, doğru yoldan sapmamasıdır. Rusya yüzyıllardan beri kendisine miras kalan ve hiç sapmadan izlemiş olduğu yüce düşüncesine ihanet edemez. Bu, Slavların birleştirilmesi ülküsüdür, ancak bu birleşme ne saldırı, ne de toprak ele geçirme emelleri taşır; tüm insanlığa hizmet amacı taşır. Ayrıca, Rusya ne zaman politikada doğrudan kendi çıkarlarına göre hareket etmiştir ki? Tam tersine, Petersburg tarihi döneminde, Avrupalıyı bile hayrete düşürecek biçimde, çıkar gütmeden sık sık yabancıların çıkarlarına hizmet etmemiş midir? Avrupa bunu açıkça görebilseydi, hiç de bize kuşkuyla, güvensizlikle, düşmanca bakmazdı. Evet, Avrupa'da bu "çıkar gözetmezliğe" gerçekte kimse inanmıyor, Rusya'nın çıkar gütmemesine değil, daha çok düzenbazlığa ya da aptallığa inanırlar. Varacakları hükümlerden korkacak halimiz yok elbet: Rusya'nın bu özverili çıkar gütmeme politikası onun gücüdür, daha doğrusu, kişiliği, Rusya'nın gelecekte üstleneceği görevidir. Yazık ki bu güç bazen çok yanlış yönlendirilmiştir.

IV
Ütopik Tarih Anlayışı

Petro'dan bu zamana kadar geçen 150 yıl biz sadece, bütün uygarlıklarla ilişkiye girmenin ve onların tarihleriyle, ülküleriyle yakınlaşmanın dışında bir şey yapmadık. Bizleri hiçbir zaman sevmedikleri, sevmeyi de asla düşünmedikleri halde Fransızları, Almanları, kısaca tüm Avrupalıları adeta kardeşimiz görerek öğrenmeye çalıştık ve kendimizi onları sevmeye alıştırdık. Reformlarımızın, tüm Petro davasının özü şuydu: Yüz elli yılda belki de hiçbir halkta –eski dünyada da, yenisinde de– tekrarlan-

ması mümkün olmayan bir bakış *genişliği* ve derinliği kazanmamızdı. Siyasal alanda yavaş gidiliyor olsa da Petro öncesi Rusya hareketliydi, güçlüydü, kendi içinde birliği ve bütünlüğü sağlamış, uç bölgelerini güçlendirmeye koyulmuştu; artık hiçbir toplulukta göremediğimiz bir cevheri –Ortodoksluğu– içinde barındırdığını, İsa gerçeğinin –diğer mezheplerde ve halklarda anlamını yitirmiş olan asıl gerçeğin, gerçek İsa imgesinin– koruyucusu olduğunu anlıyordu. Rusya'ya özgü olan ve ona bu gerçeğin korunmasını sağlayan bu sonsuz değer, o zamanın en seçkin Ruslarının bakış açısına göre, vicdanlarını değişik kültürlerin sorumluluğundan kurtarıyordu. Ayrıca, Moskova'da Avrupa'yla gereğinden fazla yakın ilişkinin Rus aklına ve *düşüncesine* zararlı ve ahlak bozucu etki yapabileceği ve "diğer bütün halklarda örneği görüldüğü gibi" Ortodoksluğunda sapmalara yol açacağı ve Rusya'yı yıkıma sürükleyeceği anlayışları doğmuştu. Böylece, sizinle aynı kaptan yemek yemeyen, herkesin kendi kâsesi, kaşığı olmasını kutsallık sayan kimi raskolnikler gibi, eski Rusya kendi kapanıklığı içinde değerini, Ortodoksluğunu bırakmaya ve Avrupa'dan, yani insanlıktan kendini soyutlamaya karar vererek insanlık önünde *yanlış bir adım atmaya hazırlanıyordu*. Bu karşılaştırma doğrudur, çünkü Petro'dan önce Avrupa'yla hemen hemen aynı dinsel ve siyasal ilişkiler geliştirilmişti. Petro devrimleriyle de sınırsız bir bakış derinliği ortaya çıktı, yine söylüyorum, Petro'nun özverisi işte buradadır. Günlüğün bir önceki sayısında değindiğim gerçek hazine budur, evet, bizlerin, Rus aydınlarının tam yüz elli yıl Rusya'yla bağlarını kopardıktan sonra halkına götüreceği ve halkın gerçeği önünde eğildikten sonra, halkın *sine qua non* bizden alması gerektiği, "onsuz her iki tarafın kaynaşmasını olanaksız kılan ve yıkımına yol açacak" bir değerdir bu. Neyin nesidir bu bakış genişliği, ne anlama geliyor? Sözün gerçek anlamında bu ne aydınlanma, ne bilimdir, ne de Avrupa uygarlığı adına Rus halkının ahlaki ve tinsel değerlerine bir ihanettir, hayır, bu sadece Rus halkına özgü bir özelliktir, çünkü benzer dönüşümler hiçbir yerde, hiçbir zaman yapılmamıştır. Bu gerçekten de, evet, gerçekten de onlarla ilişkiye girdiğimiz andan sonra tam iki yüzyıl yüreğimizde yaşattığımız, öteki halklara beslediğimiz kardeş sevgisidir; kendi çıkarlarımı-

za önemli ölçüde zarar vermiş de olsa, bu, tüm insanlığa hizmet etme isteğimizdir; onların uygarlığıyla uzlaşma, bizlere ters gelmekle birlikte ideallerini hoş görme bilincidir; Avrupa uygarlıklarının her birinden, daha doğrusu her Avrupalı kimlikten, birçoğuyla uyuşmamız mümkün olmamasına karşın, içinde barındırdığı gerçeği aralama ve bulma yeteneğimizdir. Nihayet bu, her şeyden önce dürüst olmak ve salt gerçeği arama talebidir. Özetle, bu belki de, tüm insanlığa hizmet görevinde hazinemizin, Ortodoksluğumuzun –ki gelecekte kendine çizdiği yol ve gerçek özü budur– etkin kullanılmasının başlangıcı, ilk adımıdır. Böylelikle Petro devrimleriyle eski düşüncelerimizin, Moskova düşüncelerinin genişliği ortaya çıktı ve kavramları gittikçe daha bir geliştirildi: Bununla evrensel görevimizin, tüm insanlık önünde üstlendiğimiz görevin ve kişiliğimizin bilincine vardık, bu görev ve rolümüzün başka halklarınkine benzemediğini anlamıştık, çünkü her ulusal kimlik yalnızca kendisi için ve kendi içinde yaşar, biz de zamanı geldiğinde tüm insanlığı içine alan bir barış için, herkese hizmet etmekten başlatacağız görevimizi. Bu asla utanılacak bir görev olamaz, tersine, büyüklüğümüzü gösterir, çünkü bütün bu çabalar, özveriler sonunda tüm insanlığın mutlak birleşmesini getirecektir. Kim herkesten çok Tanrının Egemenliğinde[11] olmak istiyorsa herkese hizmet etsin. İşte, Rus insanının görevini, kendisine saptadığı yolu bu *ülküsü* içinde anlıyorum. Petro'dan sonra yeni politikamızın ilk adımları kendiliğinden belli olmuştu: Bu ilk adım tüm Slavların, deyim yerindeyse Rusya'nın kanatları altında birleştirilmesi olmalıdır. Bu birleşme ne toprak ele geçirmek, ne zorbalık, ne de koca Rus devletinin karşısında Slav kimliğini yok etmek içindir, hayır, onları yeniden canlandırmak, Avrupa'yla, tüm insanlıkla olan gerekli ilişkilerini yoluna koymak, nihayet yüzyıllarca çektiği acılardan sonra ona esenliği ve huzuru sağlamaktır; cesaretini yeniden kazandırmak, yeni gücünü duyumsarken, insan ruhunun hazinelerine katkıda bulunmasını ve uygarlıkta varlığını hissettirmesini sağlamaktır. Ah, kuşkusuz az önceki, Rus halkının gelecekte üstleneceği göreve değgin "hayallerime" güleceksiniz, öyleyse söyler misiniz –Avrupa'nın kuşku duyduğu gi-

11 İncil'den.

bi, onları kesinlikle siyasal olarak egemenliğimiz altına almak ve böylece siyasal gücümüzü artırmak amacıyla değil, eksiksiz özgürlükleri ve Slav ruhunun yeniden canlandırılması için– bu temeller üzerinde Slavların yeniden doğuşunu hangi Rus istemez? Ne dersiniz, gerçek değil mi bu? Öyleyse geleceğe ilişkin de olsa "hayallerimden" bir kısmı doğrulanmış olmuyor mu? Bu amaç için ister istemez İstanbul er ya da geç bizim olmalıdır...

Aman Tanrım, bu hayallerimi bir Avusturyalı ya da bir İngiliz okuma fırsatı bulsaydı, kim bilir dudakları ne alaylı bir gülümsemeyle büzülürdü! Sonuna kadar okuyup bir de şu *olumlu* yargımla karşılaşsaydı: "İstanbul ve Haliç dünyanın en önemli siyasal merkezidir, bu bir ele geçirme midir?"

Evet, İstanbul ve Haliç bizim olacak, ama zorla ele geçirmek amacıyla değil, yanıt veriyorum: Bir kere, kendiliğinden gerçekleşecek bu, öncelikle zamanı geldiği içindir; eğer şu an zamanı henüz gelmemişse de, gerçekten çok yakındır, belirtileri bunu gösteriyor. Bu doğal bir sonuçtur, nasıl denir, doğanın sözüdür. Daha önce gerçekleşmemişse zamanı gelmediği içindir. Avrupa'da bir "Büyük Petro vasiyetine" inanılmaktadır. Bu, Lehlerin bastığı sahte banknottan başka bir şey değildir. O zamanlar Petro, Petersburg kentini kurmak yerine, İstanbul'u ele geçirmeyi düşünseydi, bana öyle geliyor ki, Sultanı darmadağın edecek kadar gücü olsaydı bile, kimi nedenlerden bu düşüncesinden hemen vazgeçerdi, çünkü zamanı değildi ve Rusya'nın yıkımıyla bile sonuçlanabilirdi.

Bize birtakım faydaları dokunmuş olmakla birlikte –asıl yolu belli olmadan önce– Çuhon[12] Petersburg'unda Rus gelişimini felce uğratan komşu Almanların etkisinden kurtulamamışken, güçlü ve kadim uygarlığın mirasıyla kendine özgü başlı başına koca bir kent olan İstanbul'da, kaba ve bize hiç benzemeyen Almanlardan kıyaslanmayacak derecede ince olan, daha çok ortak noktamız bulunan, kalabalık nüfuslu, saraylarda yaşayan, iktidarı etkileyebilecek güçte ve Ruslardan önce bilime, kültüre ermiş, denizcilik bilgileri ve becerileriyle değil Petro'nun ardıllarını, Petro'yu bile büyüleyebilecek Yunanlıların etkisinden kendimizi nasıl kurtarabilirdik? Sözün kısası, onlar Rusya'yı si-

12 Petersburg'un kenar semtlerinde yaşayan Finlilere Rusların verdiği ad.

yasal olarak ele geçirebilirler, adım adım onu, ne bileyim, yeni bir Asya yoluna sürükleyebilirlerdi, Rusya yeniden kendi kabuğuna çekilir, kuşkusuz, o zamanın Rusya'sı bunu kaldıramazdı. Rusya'nın gücü, ulusallığı kendi akışında durmuş olurdu. Kudretli Velikorus kasvetli karlarla kaplı Kuzeyde kendi dünyasına çekilirdi, Çargrad'ın[13] yenilenmesine hizmet etmekten öteye gidemezdi ve belki de sonunda onun peşinden gitmeyi bile zorunlu görmezdi. Rusya'nın Güneyi Yunan tehdidine maruz kalırdı. Hatta belki de Ortodoksluğun iki ayrı dünyaya bölünmesi izlerdi bunu: Yenilenmiş İstanbul ve köhne Rusya... Özetle, bu iş tam anlamıyla zamansız olurdu. Ama şimdi durum hayli farklıdır.

Şimdi artık Rusya Avrupa'da bulunuyor, üstelik eğitimli, bilgi düzeyi yüksek. En önemlisi de kendi gücünün bilincinde, gerçekten de güçlendi; ne bakımdan daha güçlü olduğunu öğrendi. Şimdi Rusya İstanbul'un Rusya'nın başkenti olamayacağını anlıyor, oysa Petro iki yüzyıl önce İstanbul'u ele geçirdikten sonra başkenti mutlaka buraya taşırdı ve bu, Rusya'nın felaketiyle sonuçlanırdı, çünkü İstanbul Rusya'da değildi, *Rusya olamazdı*. Eğer Petro bu yanlışa düşseydi, yakın ardılları kesinlikle ayakta kalamazdı. İstanbul şimdi başkentimiz olamazsa, kimilerinin hayal ettiği gibi, bütün Slavların da başkenti olamaz. Kendi aralarında siyasal bütünlüklerini sağlasalar bile, Slavlar, Rusya olmadan Yunanlılarla mücadelelerinde güçlerini tüketirler. İstanbul'un Yunanlıların mirası olduğunu kabul etmek asla mümkün değildir: Dünyanın en önemli yeri olan İstanbul sadece Yunanlılara bırakılamaz, ayrıca onlara büyük gelir. Başında Rusya'nın bulunduğu bir Slav dünyası – ah, kuşkusuz bu çok farklı bir mesele; iyi midir, kötü müdür, buyurun yine bir soru!.. Rusya'nın, Slavları siyasal olarak ele geçirmesi anlamına gelir mi? Bu bize hiç de gerekli değil! Öyleyse Rusya ne adına, hangi *ahlaki* hak adına İstanbul'la ilgilenirdi? Hangi yüce amaçlara dayanarak onu Avrupa'dan talep edebilirdi? Evet, Ortodoksluğun öncüsü olarak, onun koruyucusu ve kollayıcısı olarak, Rusya'nın kadim arması üzerine İstanbul'un çift başlı kartalını koyan III. İvan'dan beri kendisine saptadığı ve kuşkusuz Büyük

13 İstanbul.

Petro'dan sonra belirginleşen ve Rusya'nın kendi görevini yerine getirme gücünü kavradığı ve fiilen Ortodoksluğun da, Ortodoks halkların da gerçek ve tek koruyucusu durumuna geldiği zaman üstleneceği roldür bu. İşte bu nedeni, kadim Çargrad üzerindeki bu *hakkı*, bağımsızlıklarına kıskanılacak derecede bağlı olan Slavlar ve Yunanlılar anlayacaklar ve üzülmeyeceklerdir. Üstelik bununla, kaçınılmaz olarak Rusya'dan başlatılacak tüm Ortodoks unsurları – Slav olsun, Yunanlı olsun, fark etmez– ilgilendiren siyasal ilişkilerin gerçek özü kendini gösterecektir: Rusya onların koruyucusudur, lideri de olabilir, ama efendisi değil; anasıdır, ama sahibi değil... Zamanla bu unsurların çarı olacaksa, bağımsızlıklarını ve kimliklerini kendileri belirlemekten çok, Rusya'nın hamiliğini ancak kendileri istemeleri halinde olabilir, öyle ki bu birliğe zamanla Ortodoks olmayan Avrupalı Slavlar da katılabilir, çünkü yalnızca Rusya'nın koruyuculuğunda bir birleşmenin her Slav halkının bağımsız kimliğini pekiştireceğini göreceklerdir, oysa bu büyük birleştirici güç olmaksızın, şimdi egemenliği altında bulundukları Avrupalılara ve Müslümanlara karşı zamanla siyasal bağımsızlıklarını kazansalar bile, kendi aralarında sürtüşmeler ve çatışmalarla yine zayıf düşebilirler.

"Kelime oyununa ne gerek var" diyenler çıkacaktır: "Ortodoksluk da neyin nesi, burada bambaşka bir düşünce mi vardır, halkların birliği hakkı özel bir şey midir? Tıpkı benzerleri gibi basbayağı siyasal bir birlik değil midir? Çok geniş temeller üzerinde olmakla birlikte ABD gibi ya da daha da kapsamlı bir yapı mı aklınızdan geçenler?" Sorulacak sorular bunlar olabilir, yanıt vereyim: Hayır, böyle olmayacaktır, ayrıca burada bir söz oyunu da yoktur, burada gerçekten de çok özel ve hiç duyulmamış bir şey vardır; salt siyasal bir birlik olmayacaktır, hele hele, Avrupa'nın başka türlüsünü düşünemeyeceği gibi, siyasal ele geçirme ya da bir zorbalık kesinlikle olmayacaktır; gerçekte *ayaktakımından* başka kimselerin inanmadığı, resmi Hıristiyanlık kisvesi altında tanrılaştırılan günahlar ve kişisel çıkar peşinde koşmalar adına da değildir. Hayır, yalnızca Doğu'da yaşatılan İsa gerçeğinin yeniden yükselişi, İsa haçının yeniden dikilmesi ve başında uzun zamandan beri Rusya'nın bulunduğu Orto-

doksluğun son sözü olacaktır bu. Dünyanın bütün güçlüleri için ve bu zamana kadar sürekli kazanmışlar için, buna benzer "beklentilere" her zaman küçümsemeyle ve alayla bakanlar için ve tüm insanların kardeş olduğuna, halkların barış içinde bir arada yaşamalarına, tüm insanlığa hizmet ilkeleri üzerine dayalı bir birliğe ve nihayet İsa'nın gerçek öğretileri üzerinde insanlığın yenileneceğine ciddi ciddi inanmayı kavrayamayanlar için de özellikle çekici gelecektir bu. Bu "yeni söze" inanmak, birleşik Ortodoksluğun önderinin Rusya olduğunu dünyaya duyurmak sadece alayla karşılanabilecek bir "ütopya" olarak görülüyorsa, varsın olsun, ütopyacı saysınlar beni. Alaya alınmayı içtenlikle kabul ediyorum...

"Efendim, bu aynı ütopya" diye hâlâ itiraz edenler olacak: "Rusya'nın gelecekte Slavların başına geçmesi ve İstanbul'a girmesi düşüyle aynı kapıya çıkıyor. Hayal kurmak kolay, altı üstü düş işte!"

Öyle mi? Ancak Rusya kendisinin bile tahmin edemeyeceği kadar güçlü bir ülkedir. Ayrıca, Avrupa'da hüküm süren büyük güçler gözlerimizin önünde, şu son on yıl içerisinde ortaya çıkmamış mıdır ve onlardan biri ilahi bir kasırgayla bir günde toz gibi dağılırken, yerine yeryüzünde olabilecek en büyük güçte yeni bir imparatorluk yükselmemiş midir?[14] Bunu önceden kim kestirebilirdi? Zamanımızda, hem de gözlerimizin önünde böylesi köklü değişimler yaşanabiliyorsa, insan aklı Doğu Sorununun kaderini yanılgısız önceden sezemez mi? Slavların yeniden doğmasında ve birleşmesinde umutsuzluğa düşmenin gerçek dayanağı nedir, neredediir, söyler misiniz? Tanrının çizeceği yolu kim bilebilir!

V
Yine Kadınlar Üzerine

Gazetelerin hemen hemen hepsi, kurtuluş için başkaldıran Sırp ve Karadağlı kardeşlerimize Rus halkının derin ilgisini haber yapmış. Rus toplumu bütün tabakalarıyla onların çatışmalar-

14 1870-71 Fransız-Alman Savaşı Fransa'nın ağır yenilgisiyle, Almanya'da ise bütün eyaletlerin Bismarck'ın önderliğinde birleşerek Alman Birliğini kurmalarıyla sonuçlandı.

da elde ettikleri başarıları heyecanla takip ediyor. Ama Slavlara yardım gerek. Alınan haberlere göre –sağlam olduğuna kuşku yok– kaynağı belirsiz olmakla birlikte Avusturya ve İngiltere'nin Türklere etkin biçimde yardım ettikleri söyleniyor. Aslında ne olduğu belli: Para, silah, araç gereç, mühimmat ve insan yardımı yapılmış; Türk ordusunda çok sayıda yabancı subay bulunuyor. Büyük bir İngiliz donanması İstanbul açıklarında demir atmış durumda, siyasal mülahazalara göre, daha doğrusu ne olur ne olmaz diye tetikte bekliyor. Avusturya da her olasılığa karşı büyük bir orduyla beklemede... Avusturya basını Sırplara ve Rusya'ya karşı öfke kusuyor. Belirtmek gerekir ki şimdi Avrupa Slavlara böylesine *duygusuzca* bakıyorsa bunun tek nedeni elbette Rusların Slav olmalarıdır. Yoksa Avusturya basını durduk yerde, Avusturya karşısında askeri güç olarak hiçbir önemi olmayan Sırplardan çekinmez ve onları Piemonte'yle[15] bir tutmazdı...

İşte bu nedenle Rus toplumu Slavlara tekrar kollarını açmalı, yardım etmelidir, elbette yalnızca para, araç gereç vs... General Çernyayev, Petersburg'da, Sırp ordusunun seyyar askeri hastanelerinin son derece yetersiz olduğunu bildirdi: Doktor yokmuş, yaralıların tedavisi için ilaç yetersizmiş. Moskova Slav Komitesi, Sırp Kilisesinde düzenlenen ayinde çok sayıda kalabalığın huzurunda, ayaklanan Sırp soydaşlarına yardım için tüm Rusya'ya kesin bir dille çağrıda bulundu. Sırp ve Karadağ ordularının zaferi için dualar okundu. Petersburg gazetelerinde okurları bilgilendirmek amacıyla şehit olanların listesi yayınlanmaya başladı. Bu hareket "ölü yaz mevsimine karşın" gözle görülür biçimde ülkenin dört bir yanına yayılıyor. Petersburg'da ölü olan "yaz" sadece...

Günlüğümü tamamlamış, son hazırlıkları gözden geçiriyordum ki kapımın çıngırağı çaldı, gelen genç bir kızdı. Günlüğümü yayınlamaya başladıktan sonra kışın karşılaşmıştık. Zorlu bir sınava girecekmiş, harıl harıl hazırlanıyormuş, kuşkusuz başaracak. Varlıklı bir aileden, geçim sıkıntısı gibi bir derdi yok, ama varsa yoksa eğitim, çok istekli. Neler okuması ve en çok nelere dikkat etmesi gerektiği vs... gibi konularda bana akıl danışmaya

15 Sardunya Devleti.

gelirdi. Ayda bir kez uğrar, on dakikadan fazla kalmazdı, sadece işinden söz eder, utana sıkıla ve az konuşurdu, çok alçakgönüllüydü. Bana son derece güvenle bakardı. Kararlı, tuttuğunu koparan bir yapısı vardı. Yanılmamıştım. Bu kez de konuya doğrudan girdi:

"Sırbistan'da yaralıların bakıma ihtiyaçları var" dedi. "Sınavımı şimdilik ertelemeye karar verdim, hemşire olarak oraya gitmek istiyorum. Bu konuda bana ne söylerdiniz?"

Bana çekinerek bakmıştı, ama kararını verdiği, asla dönmeyeceği yüzünden okunuyordu. Yol yordam göstermem gerekiyordu. Aramızda geçen konuşmanın ayrıntılarına girmeyeceğim, küçücük bile olsa gizliliği bozmamak için bir bölümünü vermekle yetineceğim.

Birden içim bir tuhaf olmuştu; henüz çok gençti, onun adına üzülmüştüm. Karşılaşacağı zorluklarla, savaşla, revirlerdeki bulaşıcı hastalıklarla, ne bileyim, tifoyla vs... korkutmak tam anlamıyla yersiz olurdu: Yangına körükle gitmek demekti. Burada yalnızca özveri, kahramanlık, yararlı bir davaya hizmet isteğiyle dolup taşan bir yürek vardı. En önemli tarafı da şöhret peşinde koşma, bir esrime hali değildi, evet, bu her şeyden daha değerliydi; "yaralılara" bakmak, insanlara yardımcı olmak isteğiydi bu.

"Ama yaralılara bakamazsınız ki?"

"Doğru, ama araştırdım, komiteye gittim. Gönüllülere iki haftalık süre veriyorlar, bu sürede kuşkusuz hazır olurum."

Hazırlanacağına kuşku yok, sözle iş omuz omuza gider.

"Dinleyin!" dedim. "Sizi ne ürkütmek, ne de caydırmak isterim, ama sözlerimi anlamaya çalışın, vicdanınıza göre ölçün. Bakın, o ortamda büyümediniz, hayatınız iyi bir çevrede geçmiş; etrafınızda terbiyeli, ahlaklı, kavgasız gürültüsüz insanlar yaşıyor, ama oradakiler savaşıyor, kimi zaman ağır koşullarda insan çok farklı davranış özellikleri gösterir. Gece sabaha kadar tek tek hastaları yoklamışsın, onlara bakmışsın, oraya buraya koşturmuş, ayakta duramayacak derecede yorulmuşsun ve birden doktor –kendi halinde, iyi bir insan olabilir– daha birkaç dakika önce kol bacak kesmiş, canı burnunda, yorgun mu yorgun, size dönüyor: 'Bozmaktan başka bir iş yapmıyorsun!' diye durduk yerde bağırıyor. 'Madem bu işe bulaştınız, daha dikkatli çalışmanız

gerekir vs... vs... vs...' Bu ağırlığı kaldırabilecek misiniz? Mutlaka hesaba katmanız gerekir bunları, anlattıklarım yalnızca en hafif olanları. Bazen insan en umulmadık olaylarla karşılaşabiliyor. Nihayet buna dayanabilecek misiniz? Gitmeye kesin kararlı olmanıza rağmen bu ağır koşullara dayanacağınıza gerçekten inanıyor musunuz? Ölümler, yaralılar, ameliyatlar... Görünce düşüp bayılmaz mısınız? Kişinin istenci dışında olur bunlar, bilinçsizce..."

"Eğer bana çalışmadığımı, işi bozduğumu söylerse, bu doktorun yorgun, sinirli olduğunu düşünürüm, içimden de kabahatli olmadığımı, verilen her görevi gerektiği şekilde yerine getireceğimi geçiririm."

"Ama daha çok gençsiniz, kendinize nasıl hâkim olabilirsiniz?"

"Genç olduğumu da nereden çıkardınız? Ben artık *on sekizindeyim*, genç sayılmam..."

Sözün kısası, kızı ikna etmek olanaksızdı: Onu yüreklendiremediğimin üzüntüsüyle yarın olsun hiç düşünmeden giderdi kuşkusuz.

"Gidin öyleye!" dedim. "Tanrı yanınızda olsun! Olaylar yakında biter, çabucak dönersiniz."

"O, elbette, sınava girmem gerek" dedi ve ekledi: "Ah, bana nasıl cesaret verdiğinizi bir bilseniz!.."

Aydınlanan bir yüzle çıkıp gitti, sanırım bir hafta sonra *orada olacak*.

Bu Günlüğün başında George Sand'la ilgili yazımda, onun çok beğendiğim erken dönem yapıtlarından birindeki bir genç kız karakterinden söz etmiştim. İşte aynı kız karşımdaydı. Özü sözü doğru, onurlu ve dürüst, ama ahlaksızlıkla iç içe yaşasa bile kendisine bulaşacağından asla korkmayan, gururlu, ahlak güzelliğiyle dolu, deneyimsiz bir kız... Sanki kendisinden bekleniyormuş gibi, özveri bir dava talebidir burada olan, başkalarından beklediğin ve talep ettiğin iyi adına ne varsa, tereddüt etmeden başlamaya kendini zorunlu hissetme inancıdır, son derece sağlam ve tinsel, ama heyhat, çoğu kez, ilkgençlik masumiyetine ve saflığına özgü bir inançtır. Ama asıl önemlisi, yine söylüyorum, bu davada ne en ufak bir şöhret peşinde koşma, ne kendini beğen-

mişlik, ne bireysel kahramanlık, ne de bir esrime söz konusudur, tersine, bu inancı günümüz gençliğinde, yeniyetmelerde bile sık sık görüyoruz.

Kızın bu gidişi üzerine ülkemizde kadınların yükseköğrenim talebini düşünmeden edemedim, zamanımız kadınının eğitime, ortak davaya katılma ve ciddi çalışma isteğine baktığımızda bunun ısrarlı bir talep olduğu görülüyor. Babalar ve anneler, çocuklarını gerçekten seviyorlarsa, kendileri için kızlarını buna hazırlamada ısrarlı olmak zorundadırlar diye düşünüyorum. Gerçekten yükseköğretim, kadınlarımız arasında başlayan bu heyecanı yatıştıracak kadar öneme, çekiciliğe ve güce sahiptir. Zihni güçlendirmek için, daha doğrusu çelişken, tutarsız düşünceleri gözetim altına almak için onların sorunlarına yalnızca eğitim yanıt verebilir. Bu kıza gelince, gençliğine üzüldüm, ama onu durduramazdım; başka türlü davranmak elimden gelmezdi, bir dereceye kadar bu yolculuğun ona yararlı olacağını düşünüyorum: Yine de orası kitaplarda yazılan dünya değil, soyut inançlara, görüşlere orada yer yok, ama ona ölçüsüz yarar sağlayacağı, geleceğe yönelik büyük bir deneyim kazandıracağı kuşkusuzdur, onu korumak için Tanrı yanında olacaktır. Burada gerçek hayatın ona hazırladığı bir ders var, burada kızın gelecekteki düşünce ve bakış açılarının derinliği var, burada mayıs Günlüğünde yer verdiğim canına kıyan bahtsız Pisareva gibi hayata küsmeyerek, yorulmayarak, onu hayata sıkı sıkıya sarılmaya yönelten, katıldığı davadaki değerler ve güzellikler üzerine ömrünün sonuna kadar geleceğe taşıyacağı kutsal hatıralar olacaktır.

TEMMUZ-AĞUSTOS

Birinci Bölüm

I
Yurtdışına Çıkış.
Trenlerde Ruslarla İlgili İzlenimler

Okurlarımdan ayrı kalalı iki ay oldu. Haziran sayısını çıkardıktan sonra (bu sayıyla yayınımız altı ayını tamamlamış oluyor) trene binip Ems'e hareket etmiştim, ah, dinlenmek için olmadıktan sonra insan Ems'e neden gider? Kuşkusuz bu kişisel bir durum, ama asıl mesele, Günlüğümü bazen okurlarım için değil, kendim için yazıyor olmam. (İşte bu yüzden bazı yazılarım her halde pürüzlü ve alışılmadık olabiliyor bazen, başka şekilde söylersek, geliştirdiğim düşünceler bana çok doğal ve hayli düzenli görünmesine rağmen, okurlara nedense bir önceki tümceyle bağlantısız, atlanmış gibi gelebiliyor.) Yurtdışıyla ilgili izlenimlerime Günlüğümde yer vermememin nedeni bu olabilir mi? Ah, elimde olsaydı Rusya'nın güneyine bir yerlere giderdim:

... Oraya, her zamanki cömertliğiyle
Zahmetsiz bir emekle
Çiftçinin bire yüz ürün aldığı
Bereketli tarlaların olduğu yere...
Uçsuz bucaksız çayırlarında
Şırıltısında köpüklü dalgaların,
Delişmen kısrak sürülerinin
Gururla dolaştığı o yerlere...

Heyhat! Ozanın bu ülkeyi hayal ettiği döneme göre, kim bilir oralar nasıl da değişmiştir şimdi, bırakın zahmetsiz emeği, aşırı çalışmanın karşılığında bile, bir zamanlar verimli olan bu topraklar yüz misli ürün vermekten uzaktır bugün. Kısraklara gelince, herhalde inanılmayacak derecede durulmuşlardır. Aklıma gelmişken, geçenlerde *Moskovskiye Vedomosti*'de Tatarların Kırım'dan zorla göçe tabi tutulmaları ve ülkenin ıssız bırakıldığı üzerine bir yazı okudum. Adı geçen dergi, Tatarlara acımanın yersiz olduğunu bildirerek, buradan sürülmelerinin ve yerlerine Rusları yerleştirmenin daha iyi olacağına ilişkin cesur bir düşünceyi dile getiriyor. Bu düşünceyi epeyce cesur buluyorum: Günlüğün haziran sayısında söz ettiğim, "bizde hemen fikir ayrılıkları" yaratacak sorunlardan ve görüşlerden biridir bu. Gerçekten karar vermek güç. Bu "Kırım sorunu" üzerine uzun zamandan beri böyle düşündüğüm için, *Moskovskiye Vedomosti*'nin gönülden katıldığım bu görüşlerini bizde paylaşan çıkacak mı bakalım, merak ediyorum. *Tehlikeli* bir düşünce olduğu kesin, günümüzde sözü geçen liberal düşünce buna katılır mı, bilinmez. Doğrusunu isterseniz, *Moskovskiye Vedomosti* "Tatarlara acımamak gerektiği vs" dileğini ifade ediyor; salt siyasal açıdan, bölgenin sadece güçlendirilmesi açısından değil, doğrudan o ülkenin ekonomik taleplerini ortaya koyuyor. Bir gerçek olarak, Kırım Tatarlarının Kırım topraklarını gereğince işlemede yetersizliklerini gösterdiklerini, Rusların, özellikle güneydeki Rusların bu konuda daha becerikli olduklarını, bunu Kafkasya'da gösterdiklerini dile getiriyor. Aslında Rusların Kırım'a yerleşmeleri (yavaş yavaş tabii) devletin çok büyük harcamalarını gerektirse de, sanıyorum bunu göze almak ilerisi için büyük yarar sağlayacaktır. Ama buraya Ruslar yerleştirilmediği takdirde, her durumda, Kırım yüzde yüz Yahudilerin akınına uğrayacak, ülke boydan boya çoraklaşacaktır...

* * *

Petersburg-Berlin arası epeyce uzun, tam iki gün sürüyor, bu yüzden ne olur ne olmaz diye yanıma birkaç broşür, dergi, gazete almıştım. Özellikle "ne olur ne olmaz" diyorum, çünkü her yerde

–trende olsun, gemide olsun ya da bir toplantıda olsun– karşılaşabileceğim tanımadığım Rus aydın grubu arasında bulunmaktan oldum olası çekinirim. Bu tavrımın biraz zayıflık olduğunu itiraf etmeliyim, bunu her şeyden önce kişisel kuruntuma bağlıyorum. Yurtdışında yabancılar arasında bulunmak her zaman rahatlatır beni: Burada herkes nereye gitmeyi aklına koymuşsa doğru oraya yürüyor, kendi yolundadır; oysa bizim Rus yürürken çevresine kuşkulu kuşkulu bakar: "Yoksa benden mi söz ediyorlar?" demekten kendini alamaz. Hoş, kendinden emin, oturaklı biri gibi görünür, ama kendine güveni olmayan, boş gezenden başka bir şey değildir. Tanımadığınız bir Rus sizinle konuşmaya başlayınca sanki kırk yıllık dostunuz gibi en mahrem konulara dalıverir; ancak daha ilk sözlerinde ondaki derin bir güvensizliği ve gizli asabi bir kuşkuyu hemen fark edersiniz, öfkesi öyle yavaş yavaş değil, bir anda çıkıverir, hatta "aydın" görünmesine rağmen inceden dokundurmalarla, durup dururken işi kabalığa kadar götürür. Bu tip sanki değersiz oluşunun öcünü birinden çıkarmak istiyor gibidir; oysa belki de hiç de değersiz değildir, tam tersi de olabilir. Şu sözleri söyleyecek bir Rus'la karşılaşmanız olanaksızdır: "Benden söz edeceklermiş... vız gelir bana!.." ya da "toplumun düşüncesi beni hiç ilgilendirmez!" Rus insanı kadar (üstelik uygar olanı), evet, Rus insanı kadar, hakkında konuşulacağından, düşünüleceğinden, toplumun düşüncesinden ürken bir Allahın kulu dünya üzerinde yoktur. Bu, elbette, sınırsız bir kuşku ve şöhret düşkünlüğüyle, ruhun derinlerinde kapalı kalmış özsaygı eksikliğinin getirdiği bir korkudur. Bu iki zıt özellik *hemen hemen* her Rus aydınının içinde çöreklenmiştir ve bu iki karşıt özelliğin her biri "ruhunda adeta bir cehennemi" barındıracak kadar dayanılmaz acı verir. Yurtdışında, tanımadığınız bir Rus'la karşılaşmak tam bir felakettir; yüz yüze geldiğiniz, kaçmanızın mümkün olmadığı bir ortamda, hele hele trende yakalanmışsanız yandınız demektir. Oysa "iki yurttaşın gurbet ellerde karşılaşması ne hoş rastlantıdır" aslında! Sizin Rus, yurttaş olduğunuzu öğrenir öğrenmez söze yüzde yüz şöyle başlayacaktır: "Siz Rus musunuz? Yabancı bir ülkede insanın yurttaşıyla karşılaşması ne güzel! İşte ben de buradayım" derken, dostça, deyim yerindeyse kardeşçe, yaban ellerde kucaklaşan bu iki yurttaş arasında hemen samimi bir hava oluşur. Ancak bu tavra sakın

aldanmayın: Yurttaş gülücükler gönderiyordur ya, size kuşkuyla bakmaya başlamıştır bile, bunu gözlerinden, sözcüklerin üstünde durarak, şirin görünmeye çalışarak peltek peltek konuşmasından anlayabilirsiniz; sizi ölçüyordur ve sizden de bu arada mutlaka çekiniyordur; sıra yalana gelmiştir artık; Rus olduğunuzdan, kendisini ister istemez sizinle kıyaslamak isteyeceğinden, size kuşkuyla bakmaktan, yalan söylemekten kendini alamaz; belki de bunu gerçekten hak ettiğiniz için böyle davranacaktır. Çok ilginçtir, her zaman ya da en azından sık sık, yurtdışında (neredeyse her zaman) tanımadığınız bir Rus ilk bir iki sözden sonra sözü döndürür dolaştırır, filanca kişiyi az önce gördüğünü ya da filanca kişiden, yani ünlü, tanınmış bir Rus'tan duyduğunu söyler, aynı zamanda yakın dostuymuş gibi senli benli bir üslup kullanır; bunu hem kendisi için, hem de sizin için yapar: "Kuşkusuz, siz de biliyorsunuz, zavallı adam! Burada gitmediği doktor kalmadı, onu kaplıcalara gönderiyorlar, ama öldürecekler zavallıyı, onu tanıyor musunuz?" Eğer hiç tanımadığınızı söylerseniz, adamcağız bu yanıtınızdan kendine hemen üzüntü payı çıkarır: "Bu ünlü kişiyle tanıştığımı söylemekle, senin karşında caka satmak istediğimi anlamadın mı be adam?" Elbette bu sözleri yüzünden okuyacaksınız; ayrıca belki buna benzer sözler de edebilir. Eğer o zatı tanıdığınızı söylerseniz, bu kez daha beter alınacaktır, doğrusu bu ya, nedenini inanın ben de bilmiyorum. Kısacası, iki taraf arasında bir samimiyetsizlik, bir düşmanlık gelişecek ve konuşma birden kesiliverecektir. Yurttaş size sırtını dönecek, sizi boş verip, bütün zamanını karşısında oturan, diyelim bir Alman fırıncıyla geçirmeye koyulacaktır. Niyeti başkasıyla konuşabileceğini size göstermektir. Alman'la ahbaplığı geliştirirken sizinle bütün ilişkilerini kesecek, kabaca, siz orada yokmuşsunuz gibi davranacaktır. Uyku saati gelince, yer de varsa, ayak tabanlarını neredeyse burnunuza dayayacak biçimde koltuğa uzanacak, belki de bunu bile bile yapacaktır, yolculuk sona erip vagondan çıkarken size selam vermeden basıp gidecektir. Siz büyük bir şaşkınlıkla: "Ne ettim de bu bayı gücendirdim?" diye içerleyeceksiniz. Ama bir Rus generalle karşılaşmak en iyisidir. Rus general, rütbesi nedeniyle, yurtdışında karşılaştığı bir Rus'un konuşmasını engellemek için herkesten çok çaba gösterir. "Beyler, yurtdışında bulunuyoruz, haliyle eşitiz, değil mi?"

Bu yüzden daha ilk dakikadan itibaren, örneğin yolculukta adeta bir mezar sessizliği yaşanır; bundan daha iyisi olamaz, kimse kimseyi rahatsız etmez. Söz açılmışken, yurtdışına çıkan Rus general bazen sivil giyinmeye bayılır, usta Petersburg terzilerine şöyle en güzelinden elbise diktirir, Avrupa'nın ön gözde kadınlarının bulunduğu kaplıcalara gelince kurumlana kurumlana dolaşmaktan hoşlanır. Tatilini büyük bir keyifle bitirdikten sonra, Petersburg'daki dostlarına ya da mahiyetindekilere dağıtmak üzere sivilleriyle güzel bir resim çektirir. Özellikle Ruslardan kurtulmak için, yolculukta her ihtimale karşı yanınıza birkaç kitap, gazete almanız yararınıza olacaktır: "Beni rahatsız etmeyin, kitap okuyorum."

II
Petersburg "Baden Baden"i Üzerine

Birjeviye Vedomosti dergisini okuyordum ki birden haziran Günlüğüme verip veriştiren bir yazıyla karşılaştım. Aslında fazla bir sataşma yoktu, sevimliydi de, ama pek değil. Fıkra yazarı Bay B***, kibarca, ama biraz da tepeden bakarak "İstanbul'un ele geçirilmesi" üzerine paradokslarımı uluorta dile getirdiğim için beni müthiş alaya alıyor ve şöyle diyor: "Demek oluyor ki İstanbul zapt edilmiş. Biraz tuhaf, olmadık bir iş, ama zapt edilmiş işte! Şu savaşa katılmadık, ama olsun, salt bize ait olması gerektiğinden İstanbul bizim olmalıdır..." Ama saygıdeğer beyefendi B***, bunları kafanızdan uydurmuşsunuz: Şu an sürmekte olan "katılmadığımız savaşı" konu ederek İstanbul'dan söz etmedim ki, "zamanı" gelince gerçekleşeceğini söyledim ve ardından yakın zamanda olabilir diye ekledim, kim bilir belki de gerçekten yanılmadım. Rusya'ya ve üstlendiği göreve bakış açınızın sonunda, Petersburg'da bir Baden Baden ya da şu anda oturup bu yazıyı kaleme aldığım Nassav Oteli ölçülerine düşmesinin suçlusu zaten ben değilim. Bakın siz, Rusya'nın sadece Petersburg olduğunu sanıyorsunuz. Oysa şimdi taşra basını bölgelerinde kendini göstermek istiyor, Petersburg'a karşı (aslında pek Petersburg'a değil, sizin gibi kendini toplumdan soyutlamış, kente kazık çakmışlara karşı) yer yer karşı çıkışlar, başla-

mıştır; öfke şimdilik alıkoyuyor onu, öfkesi dindiğinde konuşacaktır, o zaman içinizden neler geçireceksiniz bakalım. İstanbul düşüncesi ve Doğu Sorununun geleceğiyle ilgili yazımda, bu düşüncenin eski olduğunu, asla Slavların icadı olmadığını vurgulamıştım. Ne eskisi, tarihsel *kadim* Rusya ülküsüdür ve bu nedenledir ki hayali değil, gerçekçidir. III. İvan döneminden beri vardır. Sizin şimdi her yerde, her şeyde Baden Baden olmanızdan[1] kim suçlu? Yalnızca sizden söz etmiyorum; sadece siz olsaydınız sözünü bile etmezdim, Ne var ki, Petersburg'da farkına varmadığınız pek çok "Baden Badenlik" yaratılmıştır. Anlıyorum, sizi şoke şu cümleler: "Uluslar ailesi içinde Rusya'nın gelecekteki misyonu budur," bu görevi yazımda şöyle bağlamıştım: "Rusya'nın bu görevini, onun bu *ülküsü içinde* anlıyorum." Evet, sizi bu öfkelendirmiş. İnsanlığın geleceği, yakın geleceği korkunç sorunlarla doludur. Avrupa'daki bizim ilerici akıllar, "meselenin son aşamasında" bulunduğumuzu uzun zaman önce kabul etmişlerdir. Bakın, siz Rusya'nın bu çözüme katılabileceği ve tüm insanlığın davasında yeni sözü Rusya'nın söylemeye cesaret edeceği olasılığından bile *utanıyorsunuz*. Bu sizin için utanmak, bizim içinse inançtır. Bu inanç ki sadece kendine özgü olanı değil, kesin sözü de söyleyecektir. Evet, her Rus buna inanmalıdır, kendini büyük bir ulusun, insanlığın yüce birliğinin, nihayet dünya ailesinin bir üyesi görüyorsa buna inanmak zorundadır. Ulusal köklerimizin, Ortodoksluğumuzun (bununla, hiç sapma göstermeyecek *ülküyü* kastediyorum) insanlığın geleceğinde canlı yaşamın sözünü Rusya'nın söyleyebileceğinin güvencesi olduğunu cesaretle dile getirmem mi size saçma geliyor? Slavcılar üzerine ne diyebilirsiniz? Haklarında bir şeyler diyebilmek için onları tanımanız gerek. Peki, onları kim tanıyor şimdi? En fazla kulaktan dolma bilgilerle ve eski anılarla... Çoğu insanımız şimdi unutmuştur, yeniden öğrenmeye ne kadar çaba gösterirse göstersin melekesini çoktan yitirmiştir. Doğrudan, işin sonundan başlamakla hatalı davrandım, inancımla ilgili son sözü başta söyledim. İnsanın başına iş açabiliyormuş demek. Beni şöyle alaya alıyorsunuz: "Ah, insan bunu söylemeye utanır, ama o söylüyor; gülünç duruma düşüyor tabii!" En iyisi

1 "Avrupalı ağzıyla konuşup oturduğu yerden ahkâm kesme" anlamına.

hiç konuşmamak, kişinin daha yararınadır bu. Yaz yazabildiğin kadar, üstü kapalı geç, ama görüşünü asla dile getirme: Bu daha bir saygı kazandırır kişiye, yazdıklarında düşünce falan olmasa bile seni düşünür bile kılabilir. Evet, bunları yazmak istemezdim. Biliyorum, okurlarım, çoğu kez yaptıkları gibi, "bu eleştiriye de yanıt verdiğim için" beni ayıplayacaklar. Ama bu, adı geçen zata değil, çok kişiye verilen bir yanıttır. Burada bir gerçek var. Yanıt verilmese bile en azından altını çizmek gerekiyor.

III
Almanların Savaşçılığı

Alman topraklarına girer girmez, kompartımanımızda bulunan 6 Alman, bizleri de içeriye kapattıkları gibi, aralarında savaş ve Rusya üzerine sohbete başladı. İlgimi çekmişti, Alman basınında özellikle bugünlerde Rusya'yla ilgili geniş haberlerin yer aldığını biliyordum, ama yine de ülkelerinde bunu uluorta konuştuklarını düşünmemiştim. Sözünü ettiğim Almanlar "yüksek sınıftan" değillerdi; göründüğü kadarıyla aralarında ne bir baron, ne de bir Alman subay vardı. Zaten konuştukları "üst düzeyde" bir politika değildi, Rusya'nın şu anki gücünden, özellikle askeri gücünden söz ediyorlardı; muzaffer bir edayla, biraz da kibirli bir rahatlıkla, Rusya'nın askeri açıdan hiçbir zaman bugünkü kadar zayıf olmadığını konuşuyorlardı. Petersburg'dan yola çıkan burnu havada iriyarı bir Alman, en yetkili devlet görevlisi ağzıyla, Ruslarda seri atış yapan kullanılabilir tüfek sayısının 270 binden fazla olmadığını, geriye kalanların eski tüfeklerden bozma olduğunu, ele geçirilenlerle birlikte seri atış yapan bütün tüfeklerin 500 bini aşamayacağını söylüyordu. Stoktaki mermi miktarının 60 milyonu geçemeyeceğini, başka deyişle her askere –Rus ordusunun savaş zamanında 1 milyon olacağı düşünülürse– topu topu 60 mermi düştüğünü, üstelik fişeklerin kötü imalat olduğunu ileri sürüyordu. Neşelerine diyecek yoktu. Rus olduğumu bildiklerini de unutmadan belirteyim, kondüktörle konuşmama bakarak Almanca bilmediğim sonucu çıkarmışlardı besbelli; Al-

mancam kötüydü, ama iyi anlıyordum. Bir süre geçtikten sonra artık dayanamadım, müdahaleyi "yurtseverliğin bir gereği" saydım, sözlerimin iyice anlaşılması için, elimden geldiğince sinirlenmemeye çaba göstererek, bu rakamların, bilgilerin abartılı olduğunu ve gerçeği yansıtmadığını, Silahlı Kuvvetlerimizin daha dört yıl önce istenilen düzeye ulaştığını, o zamandan beri askeri faaliyetlerin aralıksız sürdürülmesi nedeniyle ordumuzun çok mesafeler aldığını, kimselerden aşağı kalır yanımızın bulunmadığını söyledim. Yarım yamalak anlattığım halde beni dikkatle dinlediler, üstelik sözcükleri unutup duraksadığımda yardım bile ettiler, beni anladıklarını başlarını sallayarak göstermişlerdi. (Almancayı kötü konuşuyorsanız eğitim düzeyi yüksek Alman sizi daha çabuk anlayacaktır; sokaktaki adamla, örneğin bir uşakla konuşurken iş değişir: Bütün tümcede tek sözcük unutsanız bile size bön bön bakar, halk arasında sürekli kullanılan sözcükler yerine değişik, az kullanılanları seçerseniz yandınız demektir: Dediklerinizi hiç mi hiç anlamazlar. Bilmiyorum, Fransızlar, İtalyanlar da böyle midir? Kırım Savaşında esir düşen Fransız askerlerle bizim askerlerin el kol hareketiyle anlaşabildiklerini yazmışlardı, demek ki Fransız çat pat konuşsa da derdini anlatabiliyor.) Almanların sözlerime hiçbir itirazı olmadı, sadece konuşmama gülmüşlerdi; küçümsemedikleri gibi yüreklendirmişlerdi beni. Rusya'nın onurunu koruyan bir Rus yurttaşı olarak araya girmeme hak vermişlerdi; yüzlerinden söylediklerimin tek kelimesine inanmadıkları belli oluyordu. Ama beş yıl önce, 1871'de hiç de kibar değillerdi. O sıralar Dresden'de bulunuyordum. Savaş sona erdikten sonra Saksonya ordusunun dönüşünü hatırlıyorum; görkemli bir karşılama töreni hazırlamışlardı. Oysa bu birliklerin savaşa gideli ve Dresden kentinin her köşesine *Krieg ist erklart!* (savaş ilan edildi!) afişleri asılalı sadece bir yıl olmuştu. Bu orduyu o zaman görmüştüm, hayran olmamak elde değildi: Yüzlerindeki o ışıltı, o coşku neydi, bakışlarındaki o gururlu anlatım! Hepsi gençti, geçen bölükleri izlerken, duruşları ve hiçbir askerde göremediğimiz inanılmaz serbestlikteki uygun adım yürüyüşleri, her adım atışta yüzlerinde beliren bilinçli kararlılık insanı adeta büyülüyordu. Onları zorlayan yoktu, kendiliğinden böyle yürüyorlardı. Petro'dan beri ordusunu, çavuşunu, sopasını

kendi ordumuza aktardığımız Almanlarda artık eli sopalı çavuşlar yoktu. Hayır, bu Almanlar sopasız, tek bedenmişçesine, müthiş bir kararlılıkla ve zafere tam bir inançla savaşa gitmişlerdi. Savaş Alman halkıyla bütünleşmişti: Bireyleri savaşla ışıldıyordu adeta, ne yalan söyleyeyim, Almanları perişan edeceklerine inandığım halde, o zaman Fransızlar adına tüylerim diken diken olmuştu. Tam yüzyıl boyunca şereflerini iki paralık eden Fransızları sonunda yenerek, bir yıl sonra zaferle Dresden'e giren askerlerin coşkusunu, heyecanını bir düşünün. Buna bir de, başarı karşısında o hiç değişmeyen ölçüsüz Alman böbürlenişini ekleyin, en ufak övünmede bile Almanlar işin dozunu kaçırarak küstahlığa kadar götürürler işi, hayli sevimsiz, şaşırtıcı, tüm Alman halkına özgü ulusal özelliktir bu: Bu milletin çok şeyle övünme özelliğini başka hiçbir ulusla kıyaslayamazsınız, ama bu onlar için olağanüstü bir onurdu, o zaman gerçekten hiç beklemedikleri büyük bir zafer kazanmışlardı ve bu coşkuyu, bu taşkınlığı Ruslara sataşmaya kadar götürmüşlerdi. O yıllar Dresden'de pek çok Rus yaşıyordu, sonraları çok kişiden duymuştum, Alman esnafı, dükkânına sırf alışveriş için geldiği halde, bir Rus'la konuşmaya başlar başlamaz lafı evirip çevirip savaşa getiriyormuş: "Fransızların işini bitirdik, şimdi sıra sizde!" Ruslara karşı bu öfke Alman halkında kendiliğinden baş göstermişti, buna rağmen savaş sırasında Rusya'nın politikasını onaylayan Alman gazeteleri: "Almanlar bu politikayı görmezlikten gelirlerse, zaferin meyvelerini yemeleri hayal olur" diye yazmıştı. Aslına bakarsanız bu, hiç de beklenilmeyen askeri zaferin ilk anda duyulan coşku ve sevinciydi, ama bu sevinç gösterilerinde akla hemen Rusların gelmesi de bir gerçektir. İstem dışı ortaya çıkan bu aşırı Rus karşıtı söylemler, bu öfke o zamanlar beni çok şaşırtmıştı, gerçi hayatım boyunca, Almanların her zaman ve her yerde, özgür oldukları Moskova'da bile Ruslara pek iltifat etmediklerine tanık olmuştum. O sıralar Dresden'de yaşayan Rus kontes K***, kente giren Alman ordusunun o çılgınca karşılanması sırasında, izleyiciler için ayrılmış bölümde oturuyormuş, arkada oturan birkaç Alman Rusya'ya ağza alınmadık küfürler ediyormuş. "Onlara şöyle bir döndüm, sokak diliyle Almanca küfrettim!" diye anlatmıştı sonraları. Hepsi bir anda susmuş: Almanlar kadınlara karşı çok kibardırlar, Rus er-

kekleri olsaydı ona haddini bildirirlerdi yüzde yüz. Bizim gazetelerde okumuştum, Petersburglu Almanlar o günlerde iyice azıtmışlar, bir araya gelerek sürekli içiyor, büyük taşkınlıklar yapıyorlarmış, askerlerimizle aynı masada içerken kavgaya kadar götürmüşler taşkınlıklarını, bunun asıl nedeni "yurtseverliktir." Bu arada son zamanlarda Alman gazetelerinde yoğun biçimde Rusya aleyhine edep sınırını zorlayan öfke dolu yazılar yer alıyor. Rusya'nın Doğu'yu ve Slav topraklarını ele geçirme ve Avrupa uygarlığını yok etme emelleri taşıdığına inanan Alman basınının bu öfkesine dikkat çeken *Golos* geçenlerdeki başyazılarından birinde şöyle diyor: "Bu düşmanlık dolu yaygaraların, üç imparatorun karşılıklı görüşmelerinden hemen sonra çıkmış olması özellikle şaşırtıcıdır, en azından tuhaftır. Burada ince bir hesabın yattığı kesindir".

IV
Uygarlığın En Son Sözü

Evet, Avrupa adeta kaçınılmaz bir sürece doğru gidiyor. Doğu Sorunu büyüyor, gelgitler gibi bir duruluyor bir kabarıyor. Belki de her tarafı kaplamakla sonuçlanacak ve böylece ne barış çabaları, ne sağduyu, ne kesin kararlılık savaşı durdurmaya yetecektir. Her şeyden önemlisi de korkunç bir olgunun, "uygarlığın son sözüdür" lafının bugünlerde açıkça dile getirilmesidir. Bu söz söylenmiş ve yankı bulmuştur, herkes biliyor. 18. yüzyıl gelişmelerinin, insanı insanlaştırma çabalarının sonucudur bu. Tüm Avrupa, en azından en önde gelen temsilcileri, insanlığa aykırı hareketlere karşı seslerini yükselten, zenci ticaretini ortadan kaldıran, tiranlığa kendi içinde son veren, insan hakları savunucuları, bilimi yaratan ve gücüyle tüm dünyanın hayranlığını kazanan, insan ruhunu sanatla ve sanatın kutsal ülküleriyle yücelten ve coşturan, yakın bir gelecekte dünya üzerinde doğruluğun ve adaletin kurulacağı sözleri vererek insanoğlunun yüreğinde coşku ve inanç kıvılcımlarını ateşleyen insanlar, evet, hepsi (en azından yüzde doksanı) nedense birdenbire, milyonlarca bahtsız varlığa, onuru ayaklar altına alınmış, ezilen Hıristi-

yana, kardeşlerine şimdi sırt çevirdiler; bekliyorlar, hepsinin tahtakuruları gibi ne zaman ezileceğini, nihayet Avrupa'yı artık usandıran ve endişelendiren bu insanların çaresiz imdat çığlıklarının ne zaman kesileceğini handiyse umutla ve sabırsızlıkla bekliyorlar. Daha kötüsü, yüzlerce, binlerce Hıristiyan zararlı böcekler gibi eziliyor, yeryüzünden kökleriyle birlikte yok ediliyor. Öldürülen erkeklerin gözleri önünde kız kardeşlerinin ırzına geçiliyor: anaların gözleri önünde çocuklar, bebekler süngülere geçirilerek havaya kaldırılıyor; köyler, kasabalar tek tek yok ediliyor, kiliseler yakılıp yıkılıyor, aklınıza ne geliyorsa *yerle bir ediliyor*. İşte, bu canavarlıkları yapanlar uygarlığın can düşmanı vahşi, rezil Müslüman yığınlarıdır. Sistemli olarak bir halkı toptan yok etmektir bu. Kanundan kaçan, savaş kargaşası içinde fırsattan yararlanarak baskınlar düzenleyen eşkıya çetelerinin işi değildir. Hayır, büyük bir imparatorluğun savaş yöntemi ve sistemidir bu. Eşkıya, bakanların, devlet yöneticilerinin talimatına, bizzat sultanın fermanına göre hareket ediyor. Oysa Avrupa, Hıristiyan Avrupa, büyük uygarlığın beşiği Avrupa "bu tahtakuruları ne zaman ezilecek" diye dört gözle bekliyor... Bu yetmiyormuş gibi, bu olaylar Avrupa'da tartışmalara bile neden oluyor; meclislerinde bu olanları kabul etmiyorlar, inanmıyorlar, inanmış görünmek istemiyorlar. Aslında ülkelerini yöneten bu insanların her biri olayların gerçek olduğunu bile bile, gözlerini birbirinden kaçırarak diyorlar ki: "Bu doğru değil, olmamıştır, çok abartılı, 'Türkler yaptı' havası yaratmak için 60 bin Bulgarı kendileri yok etmiştir." "Sayın ekselansları, onlar kendi kendilerini hırpalamışlardır!.." Hlestakovlar, Skvoznik– Dmuhanovskiler sıkıntıda! Neden böyle oluyor, bu insanların korktukları ne, neden görmeyi, dinlemeyi istemezler, kendilerini kandırarak küçük duruma, rezil duruma düşerler? "Görüyor musunuz, Rusya Doğu'yu, İstanbul'u, Akdeniz'i, limanları, ticaret yollarını ele geçirmeye çalışıyor; Rusya, barbar sürüsüyle Avrupa'ya saldırıyor, uygarlığı (işte bu barbarlığa meydan veren uygarlığı!) yerle bir edecek!.." Şimdi İngiltere'de, Almanya'da, hem de koro halinde böyle bağırıyorlar; oysa kendileri bu suçlamaların, tehlikelerin tekine bile inanmıyorlar. Bütün bu sözler halk yığınlarında kin duyguları uyandırmak için sarf ediliyor. Rus-

ya'nın uygarlığı yok edebilecek güçte olduğuna ve Rusya'nın bunu istediğine inanan aklı başında, aydın bir insana Avrupa'da rastlayamazsınız. Belirli bir çıkarla hareket etmediğimize isterse inanmasınlar, art niyetli olduğumuzu yazıp dursunlar: Bu anlaşılabilir bir durumdur; ancak inanılmaz olan, onca örnek ve deneyimler önlerinde dururken, hâlâ birleşmiş bir Avrupa'dan daha güçlü olduğumuzu söylemeleridir. Rusya'nın İstanbul'u elinde tutması halinde bile, Avrupa'nın ondan iki misli güçlü olduğunu bilmemesi inanılacak gibi değildir. Gerçekte bu Rusya'nın, kendi topraklarına bir saldırı durumunda düşmanından dört misli zayıf da olsa, yurdunu savunmada gücünün doruğuna çıkacağını da unutmamak gerekir. Ah, bunları pekâlâ biliyorlar ya, yine de masallarını yutturuyorlar, İngiltere'de, kendi çıkarlarından, cebini doldurmaktan başka gözü bir şey görmeyen son derece takıntılı, birkaç para babası tüccar ve iş sahibi için bu hikâyelerini sürdürüyorlar. Rusya'nın kendisi için en elverişli koşullarda bile Avrupa'nın sanayisiyle ve ticaretiyle baş edemeyeceğini, bunun yüzyılların sorunu olduğunu bal gibi biliyorlar; ama birilerinin ticarette en ufak atağı, denizlere şöyle ufaktan açılma girişimi, onlarda öyle bir endişe ve panik havası estiriyor, çıkarlarına dokunacak diye içlerine öyle bir acı çörekleniyor ki sormayın: Bu yüzden "uygarlık" silinip gidecek sanki! Ya şu Almanlara, gazete sayfalarındaki o telaşa ve endişeye ne diyeceğiz? Rusya'nın onların arkasında olması, Almanya'nın ellerini kollarını bağlaması, bir daha Fransa endişesi yaşamamak için, onu yeryüzünden kesin olarak silebileceği *en uygun anı* Rusya yüzünden kaçırmasından bütün bu endişeler... "Rusya engel oluyor, öyleyse Rusya'yı kendi sınırlarına sürmek gerekir, iyi de, bunu nasıl ve ne zaman yapacaksın, diğer tarafında Fransa hâlâ *ayakta* değil mi?" Evet, Rusya Rusya olduğu için, Rus Rus, yani Slav olduğu için kabahatli: Avrupa Slav unsurlara kin besliyor, *les esclaves*[2], oysa Almanların o kadar kölesi var ki başkaldırabilirler. Buyurun işte, Hıristiyanlığın, insanlaşmanın, bilimin, ilerlemenin 18. yüzyılı ansızın anlamını yitiriveriyor; zayıf yerine dokunmaya görün, çocuk masalları, o bilinen ahlak dersi devreye giriveriyor. Ama asıl dert, o korkunç, "uygarlığın son sözü" söy-

2 Köleler. (Fransızca)

lemidir, bu söz olduğu gibi söylenmiş ve söylenirken de utanç duyulmamıştır. Gerek Avrupa'da, gerekse İngiltere'de, yok edilmekte olan insanlara parasal bağışlarla, karşı duruşlarla ve taleplerle bir toplumun ayağa kalktığını görmezlikten gelin daha: Ama bu daha da üzücü bir durumdur; hepsi tek tük olaydır, kendi ülkelerinde genel, resmi, ulusal eğilimlere karşı ne kadar zayıf kaldıklarını gösterir. Akıllar karışık: Peki, gerçek nerede, yoksa dünya bu gerçeğin çok mu uzağında? Bu kavga, çekişme ne zaman son bulacak, insanlar ne zaman birbirleriyle kaynaşacak, buna engel olan ne? Ahlaksızlığı, kinizmi, bencilliği ortadan kaldıracak güçte bir gerçek, zamanla egemen olacak mı? Acıyla sınanmış gerçekler, insanlık nerede? Bunlar gerçekler değil de ne? *Gerçek ve pratik* bir işte elde bulundurulacak, bir söylevci, bir ilkokul öğrencisi ya da "yüksek duygular" için bir çeşit idman değil midir bunlar? Ülküler bir kenara, ülkülerin canı cehenneme öyle mi? Ülküler saçma, şiirsellik, ince duygular saçma!.. Yoksa gerçek, bir Yahudi'nin her yerde saltanatını "yeniden değil, sonsuza dek sürdürmesi mi?" (Bu yazı temmuzda yazılmıştır.)

İkinci Bölüm

I.
İdealist Kinikler

Ünlü profesör, unutulmaz Rus insanı Timofey Nikolayeviç Granovski'nin, Avrupa'yla savaşımızın en kızıştığı 1855'te, Sivastopol kuşatmasında kaleme aldığı –bu doğruysa– Doğu Sorunuyla ilgili yazısını bilmem hatırlayanınız var mı? Yolculukta yanıma almıştım, Doğu Sorununun yeniden gündemde olması nedeniyle gözden geçirmek istemiştim. Bu eski, önemli yazı birden müthiş ilgimi çekti, hemen hemen her sayfasını onayladığım bu yazıyı şimdi, ilk okuduğumdan daha ilginç bulmuştum. Bu kez bambaşka bir görüş beni çok şaşırtmıştı: İlkin, o zamanın Batı hayranlarının halkımıza bakış açıları, ikincisi ve en önemlisi, yazının psikolojik yanıydı. İzlenimlerimi okurlarımla paylaşmadan duramam.

Granovski o dönemin, en dürüst, en temiz insanlarından biriydi; kusursuz, mükemmel bir insandı. Sözün tam anlamıyla kırklı yılların idealistiydi ve tartışmasız o dönem ilerici aydınlarımız arasında, tamamen özel, olağanüstü özgün yanları olan ünlü eski kurtlardandı. Bizim son derece dürüst Stepan Trofimoviçlerden biriydi o (kırklı yılların bu idealist tipini *Ecinniler* romanında işlemiştim ve eleştirmenlerimizden de tipin doğruluğu konusunda olumlu eleştiriler almıştım. Stepan Trofimoviç'i gerçekten sevdim ve ona derin saygı duyuyorum); güldürü öğelerini çıkarırsak söz konusu tipe çok benzer. Yazının psikolojik öneminin beni şaşırttığını söylemiştim, bana hayli eğlendirici görünmüştü. Düşüncelerime katılır mısınız bilmem, bizim Rus

idealisti, idealist sayıldığını, daha doğrusu "*güzel ve yüce*" şeylerin "patentli" yayıcısı sayıldığını bilen tescilli idealist, herhangi bir olay nedeniyle bir konu üzerinde (ama "gerçek", gündelik yaşamla ilgili bir konuda, öyle edebiyatta falan değil, *ciddi*, önemli bir işte, yani toplumsal bir konuda) yüzeysel, laf olsun diye değil, kesin saptamalarla düşüncelerini ortaya koymak ve mutlaka etki yaratmak amacıyla düşüncesini açıklamayı kaçınılmaz gördüğünde, birden su katılmadık gerçekçiye dönmesi bir yana, kinikliğe kadar vardırır işi... Bu yetmezmiş gibi, bu kinizmle, bu yavanlıkla böbürlenir durur. Düşüncelerini söyler ve "ben neymişim!" der gibi damağını şaklatır. İdealler çöp sepetine atılmıştır; idealler, şiir, şiirsel güzellik, hepsi saçmadır artık!.. Bunlar yerini "katı bir gerçekçiliğe" bırakır, bunun ardından da her zaman kendini beğenmişlik gelir. Gerçeği bu kinizmde arar, gerçeği kinizmde düşünür. Ne kadar kaba, ne kadar yavan, ne kadar ruhsuz olursa kendince o kadar gerçekçi olur. Neden böyledir bu? Çünkü bizim idealist bu gibi durumlarda idealist olmaktan bir çeşit utanç duyar. Şöyle diyeceklerinden utanır ve korkar: "Efendim, siz idealistsiniz, 'bu işlerin' ne olduğunu anlarsınız, *güzel ve yüce* ülküleri yayın yeter, işleri halletmeyi bize bırakın!" Puşkin'de bile bu özellik vardı: *Sırf* şair olduğundan utanç duyduğu günleri olmuştu bu büyük şairin. Bu özellik başka halklarda da olabilir, bu doğru mu? En azından bizdeki kadar olacağını pek sanmam. Oralarda çok eskiden edindikleri iş alışkanlığıyla, görev ve bireysel uğraşılarını birbirinden ayırmayı bilmişlerdir. Oralarda hemen hemen herkes kendi işinin ve görevinin ne olduğunu biliyor ve kendine saygı duyuyor. Bizde iki yüzyıllık batılılaşma dönemimizde her işi yadırgama hastalığı (bu biraz farklı bir meseledir), bu derinlere gizlenmiş özsaygı eksikliği güdüsü Puşkin ve Granovski gibi kişilere bile bulaşmaktan geri kalmamıştır. Gerçekten de Granovski, tarih profesörlüğünden birden diplomatlığa yelken açarken, bu en saf, en dürüst, bu en doğru insan, yargılarında insanı hayretler içinde bırakan konulara dalıyor. Sözgelimi Macaristan'la sürtüşmesinde Avusturya'ya yardım edip onu kesin bir yenilgiden kurtardığımız için, Avusturya'nın bize minnettarlığını bildirmesi gerektiği görüşünü asla kabul etmiyor. Karşı çıkışı Avusturya'nın

"sinsi" politika izlemesinden, Rusya'nın da bunu önceden anlaması gerektiğinden değil; hayır, bir kere bu olayda asla bir sinsilik görmüyor ve doğrudan, Avusturya'nın başka türlü davranamayacağına bağlıyor meseleyi. Ama bu ona az geliyor ve şu şekilde bir yargıda bulunuyor: "Avusturya başka biçimde davranmak *zorunda* değildir, tersine, canı nasıl istiyorsa öyle davranmalıdır, dolayısıyla Avusturya'dan bir teşekkür beklememiz, politikamızın bağışlanmaz, gülünç yanlışlıklarından biri olur. Birey ve devlet birbirinden farklı iki olgudur; devletin o güne ilişkin büyük hedefleri ve kendine ait kazançları vardır; kendi çıkarlarından özveride bulunmak pahasına bir minnettarlık talep etmek düpedüz saçmalıktır." Granovski devam ediyor: "Bizde nedense Avusturya'nın sinsiliği ve değerbilmezliği üzerine genel bir hava hâkimdir. Oysa siyasal konularda değerbilmezlikten ya da minnettarlıktan dem vurmak bu kavramların anlaşılmadığını gösterir. Devlet özel kişi değildir, kendi çıkarlarını kuru bir minnettarlığa kurban edemez, hele hele siyasette yüce gönüllü *çıkar gözetmezlik gibi bir ilkenin asla yeri yoktur*" (bu düşüncenin hiç ağza alınmaması mı gerekiyor ne?). Özetle, sayın idealist çok mantıklı, en önemlisi de *gerçekçi* konulardan söz edip duruyor: Şiir yazmak her şey değilmiş demek! Evet, mantıklı olmasına mantıklı, bu doğru, ama yeni değil, dünya üzerinde diplomasi var olduğundan bu yana yaşıyor, yine de Avusturya'nın bu tutumuna ateşli sözlerle hak vermek, bununla kalmayıp "*başka türlü davranmak zorunda değildir*" biçiminde keskince vurgulamak sizin bileceğiniz iş, ancak aklı iki parçaya bölmektir bu. Gelgelelim burada olağanüstü politik ve pratik zekâya rağmen, tarihçimizin –şair ve kendini "güzel ve yüce" ülkülere adamış bu değerli insanın– beklenmedik biçimde öne sürdüğü bu görüşlerinde asla paylaşamayacağım, yadırgadığım noktalar var. Gündelik çıkarların, dolaysız ve aceleyle elde edilen kazançların kutsallığını kabul etmekle ve sırf düğüm çözülsün diye onur ve vicdanın ayaklar altına alınmasını haklı görmekle işin dozunu kaçırdığı söylenebilir. Evet, bu yaklaşımla devletin büyük ve *gerçekçi* hedeflerinden ancak Metternich politikası aklanabilir. Hem sonra "Şillerci" duygulardan, ideallerden vs... farklı olarak, sadece bu günlük çıkarlar mı ulusun gerçek çıkarlarını ve onun "yüksek

politikasını" belirleyecektir? İşte sorun buradadır. Tam tersine, *büyük bir ulus için* asıl, onurlu, dürüst, yüce gönüllü, adaletli haliyle ulusal çıkarlara bir bakıma zarar verici bir politika (uygulamada asla zararlı değildir) en iyi politika değil midir? Görünüşte bu düşüncelerin gülünç ve uygulanabilir olmamasına, Metternich ve diplomatlarının gözünde yerden yere vurulan idealizmine rağmen bu yüksek ve dürüst düşüncelerin (yalnızca kazanç ve düğümün çözülmesi değil) sonunda halklarda, uluslarda heyecanlar uyandırdığını, dürüst ve çıkardan uzak bir politikanın yüce olması bir yana, büyük devlet için –özellikle büyük olduğu için– en *yararlı* politika olduğunu tarihçimiz bilmiyor mu yoksa? Birazcık yarar ve gereksinim uğruna ikide bir oraya buraya atılarak güdülen günlük politikalar o devletin değersizliğini, içteki zayıflığını ve acıklı durumunu gösterir. Diplomatik kurnazlık, pratik ve *gündelik* çıkar hesabı her zaman gerçeğin ve onurun gerisinde yer almıştır, gerçeklik ve dürüstlükse her zaman kazanan olmuştur. Böyle sonuçlanmasaydı, her zaman insanların istedikleri olurdu. Zenci köle ticaretine son verildiği zaman, "köleliğe" son verilmesinin pratik olmadığı, devletlerin ve halkların en hayati çıkarlarına zarar vereceği biçiminde derin zekâ kokan itirazlar olmamış mıdır? İşi öyle bir noktaya getirmişlerdir ki zenci köle ticaretinin ahlaki açıdan zorunlu olduğunu öne sürmüşler, zencilerin farklı insan topluluğu kategorisinde yer aldığı gerekçesine sığınarak bu ticareti haklı görmüşler ve zencilerin insan olmadığı yargısına bile varmışlardır. İngiltere'nin Kuzey Amerika sömürgeleri başkaldırdığı zaman, işini bilen İngiltere'de, bu sömürgelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları halinde İngiliz çıkarlarının sonunun geleceği, büyük sarsıntıların ve felaketlerin yaşanacağı kıyametleri yıllarca koparılmamış mıdır? Bizde de köylülerin özgür olmalarıyla birlikte yurdun dört bir yanında buna benzer gürültüler koparılmadı mı ve "derin pratik zekâlılar", gidişin gidiş olmadığını, devletin bilinmez korkunç bir yola sürüklendiğini, temellerinin sarsıldığını ve gerçek çıkarları gözeten yüksek politikanın böyle olmaması gerektiğini, günün geçerli ekonomik görüşlerine ve kuramlarına değil, "duygululuk" temeline dayalı bir politika gerektiğini söylemediler mi? Gerilere gitmemize ne gerek! İşte önümüzde duran

Slav sorunu: Slavları toptan kafamızdan silmek!.. Örneğin Granovski, ısrarla, Rusya'nın Slavlarla sadece güçlenmeyi düşündüğünü ve bu tutumuyla gündelik çıkarları uğruna hareket ettiğini söylüyor, bence burada dili sürçmüş. Efendim, onlardan ne gibi bir pratik çıkar elde edeceğiz, gelecekte de nasıl güçleneceğiz? Akdeniz'le mi, bize asla koklatmayacakları İstanbul'la mı? Gökte uçan turna[3] misali, yakalasan da başına iş alırsın. Bin yıl uğraşırsın. Bu esenlikli yol mudur, sağgörülü bir bakış açısı mıdır, gerçek pratik bir kazanım mıdır? Slavlar sadece başımıza bela, hem de bize ait olmadıkları günümüzde. Avrupa bu yüzden yüz yıldır bize yan gözle bakıyor, şimdi bırakın yan gözle süzmesini, en ufak hareketimizde bile hemen silaha sarılıyor, topunu tüfeğini üzerimize yöneltiyor. Açıkçası, Avrupa'yı memnun etmek için Slavlardan elimizi eteğimizi çekmeliyiz, üstelik bırakmakla yetinmemeliyiz: Bu Avrupa, onları terk edeceğimize şimdi inanmayacak, bunu iyisi mi açıkça göstermeliyiz. Slavlara saldırmalı, Türkiye'yi desteklemek için onları kardeş duygularıyla ezmeliyiz: "Dinleyin aziz Slav kardeşlerimiz, devlet özel şahıs değildir, yüce gönüllülük adına çıkarlarımızı feda edemeyiz, sizler bunu bilmiyor musunuz yoksa? vs vs vs..." Ne pratik, ne hızlı, gelecekte bile hayalinden geçiremeyeceği kadar büyük yararlar elde ederdi Rusya! Doğu Sorunu hemen sona ererdi! Avrupa eski kuşkuculuğunu bırakır, bize güvenle bakardı, sonuçta askeri harcamalarımız azalır, kredimiz artar, rublemiz gerçek değerine ulaşırdı. Peki, yalnızca bu kadar mı? Şu turna hiçbir yere kaçamaz, sürekli uçardı! Oysa şimdi yüzümüzü asmış bekliyoruz: "Devlet özel şahıs değildir, çıkarlarını asla feda edemez, eh, zamanla da..." Yok eğer Slavlar bizsiz edemezlerse, zamanı geldiğinde kendileri katılacaktır bize ve o zaman yine kardeşçe ve sevgiyle kollarımızı açacağız onlara. Durum böyleyken Granovski bunu özellikle politikamız olarak görüyor ve 19. yüzyılda Rusya'nın güttüğü politikanın Slavları ezdiğini, "onları yıprattığını ve Türklerin kucağına attığını", Slav politikamızın da her zaman toprak ele geçirmek ve baskı uygulamak olduğunu ve başka türlüsünün beklenmemesi gerektiğini söylüyor ve herkesi buna inandırmaya çalışıyor (yani böyle olması mı gerekiyor-

3 Hayal anlamında.

du? Aslına bakarsanız böyle bir politika için başkalarını hoş görüyor, bize de hak verse ya!). Eğer bu böyleyse, evet, gerçekten de Slav sorununda politikamız her zaman böyleyse ve günümüzde de henüz belirlenmemişse, işte bunun üzerinde enine boyuna düşünmemiz gerekiyor!

II
İdealist Olmak Utanılacak Bir Şey mi?

Granovski kuşkusuz gururuna düşkün bir insandı; ancak kimileyin öfkeli bir gurur düşkünlüğüne varıyordu bu, bana öyle geliyor ki o yılların yetenekli, güçlü Rus insanında bu özellik olsa gerekti; iş yokluğu, kendine bir uğraşı bulmanın zorlukları, daha doğrusu işe, çalışmaya duyulan bir özlemdi bunun nedeni. İşi gücü olanlar (örneğin kimi profesör, yazar çizer, şair, en büyük şairler bile) mesleklerini önemsememeye kadar götürüyorlardı işi, bu tavırları kendilerine ve mesleklerine karşı duydukları bir can sıkıntısından değil, hemen hemen hepsi başka uğraşıları –kendi anlayışlarına göre– kendi işlerinden daha önemli, daha yararlı ve daha yurttaşça görme isteklerinden kaynaklanıyordu. İlerici, aydın, üstün yetenekli insanlarımızda görülen gurur düşkünlüğünden ileri gelen öfkenin (kuşkusuz bazılarında) o hep aynı nedenlerden, günümüzde de görülmesi şaşırtıcıdır. (Gerçi ben yetenekli, özellikleri olan insanlardan söz ediyorum, kendilerini dev aynasında gören birçok yeteneksiz, zamanımızın içi boş "işini bilenlerinin" dayanılmaz, çirkin, asabi kendini beğenmişliğini ve gurur düşkünlüğünü şimdilik geçiyorum, günümüzde özellikle göze batıyor.) İşe, eyleme duyulan özlem, iki yüzyıllık uyuşukluğumuzdan doğan ve yaklaşmayı bile beceremediğimiz, üstüne üstlük –işin özünü ve nerede bulacağımızı bilemediğimiz– biteviye iş arama isteği insanımızda korkunç asabi bir durum yaratıyor ve kimi zaman da çirkin bir kendini beğenmişlik ortaya çıkıyor. Kişinin ahlaki yükseltisine baktığımızda, onu neredeyse gülünç duruma düşürüyor; bunun nedeni, yüksek ahlaklı kişinin bazen kendi eğilimini belirlemede, gücünü ve önemini kavramada yetersiz kalması, başka bir deyiş-

le özgül ağırlığını, gündelik hayatta gerçek değerini bilememesidir. Bunu anladığı zaman yüksek karakterli bir insan olarak yeteneksizliğini itiraf etmeyi, kuşkusuz, kendisi için alçaklık saymazdı, oysa günümüzde bu kişi çevresine küserken, öfke içinde sık sık hiç ilgilenmediği işlere kalkışır. Yine söylüyorum, Granovski'nin makalesi o zamanın Avrupa'sına ilişkin politik saptamalarında yanlışlıklar bulunsa da –yanlış olduğu zamanla ortaya çıkmıştır– çok akıllıca kaleme alınmıştır; hatalarını gösterebilirim, ancak istemiyorum, niyetim Granovski'yi yargılamak değil. Yazıyı ikinci kez okuduğumda aşırı asabi oluşu şaşırttı beni. Aman, bu asabi havayı Granovski'nin gurur düşkünlüğüne yormuyorum; *yüklendiğim*, yazının önyargılı oluşu da değil, yazının bütününde yansıtılan "güncel sorun"u, yurttaşlık duygularını, yurttaşlık acılarını tamamen anlıyorum. Hasılı, çok dürüst bir insanın yansız davranamayacağı kimi anları vardır. (Ne yazık, Granovski, o zamanlar hayalinde bile canlandıramadığı, köylülerin özgür oluşunu göremedi!) Hayır, bunun için yüklenmiyorum ona, ama neden Doğu Sorununda halkımıza küçümseyerek bakıyor ve ona gereken önemi vermiyor? Bu davada halkın katılımını, halkın düşünce ve duygularını asla görmek istemiyor. O zamanki savaşta Slav davasında halkın hiçbir düşünce üretmediğini öne sürmüştü, ona göre halk askeri yükümlülüklerini yerine getirmiş, ağırlığını hissetmiştir sadece. Anlaşılan bir düşünceye sahip olmasına da gerek yoktu. Granovski şöyle diyor:

> Her şeyden önce bu savaşların (1853-54 ve 1855 savaşları...) kutsal olduğu düşüncesini kafalarımızdan silip atmamız gerekiyor; devlet, dindaşlarımızın ve Hıristiyan kilisesinin savunulması amacıyla bu savaşı başlattığına halkı inandırmaya çalışmıştır. Ortodoksluğun ve Slav toplulukların savunucuları sevinçle bu savaşımı başlattılar ve Müslümanlara karşı bir Haçlı Seferi başlattılar. Ancak *Haçlı Seferleri dönemi artık geride kalmıştır; çağımızda hiç kimse İsa'nın mezarının savunuculuğuna kalkışamaz* [Slavların savunulmasına da mı?]. *Hiç kimse Müslümanlara Hıristiyanlığın ebedi düşmanı olarak bakamaz;* Vifleyemski tapınağının anahtarı politik hedeflere ulaşmada

yalnızca bir bahanedir. [Yazının başka bölümünde Slavlardan açıkça söz ediyor.]

Yaşadığımız yüzyılda Slav sorununa ilişkin Rus politikasında kimi zaman kusurlu davranıldığını elbette kabul etmeye hazırız; zaman zaman çok ölçülü ve ihtiyatlı hareket edildiği olmuştur, bu yüzden meselelere sabırsızca bakanlara içten görünmeyebilir. Bazı dış diplomatik telkinler, ertelemeler, yetersiz önlemler nedeniyle gündelik çıkarlar ve getirdiği yersiz korkular baş göstermiş olabilir, ama Rus politikasının bütününe baktığımızda, amacının *sadece* Slavları egemenlikleri altına almak ve kendi gücünü ve politik önemini pekiştirmek olduğu kuşku götürür. Hayır, elbette böyle değildir, doğrusunu isterseniz tarihimizin Petersburg dönemi içinde bile Slav sorununda, başka deyişle Doğu Sorununda kadim tarihsel antlarımızdan, gelenek ve göreneklerimizden ve halkımızın dünya görüşünden farklı bir tutum sergilendiğini sanmam. Devletimiz de bu davada çağrısını duyar duymaz halkımızın hep birlikte bu çağrıya cevap vereceğini çok iyi biliyordu, işte bu nedenledir ki Doğu Sorunu yüksek anlamı içinde daima ulusal sorunumuz olmuştur bizim. Gelgelelim Granovski bunu asla kabul etmiyor. Ah, Granovski halkına her zaman derinden sevgi beslemiştir! Yazısında, devletimizin savaşta uğradığı kayıplara kederleniyor, iç çekerek gözyaşları döküyor. Evet, Granovski gibi kişiler halkı nasıl sevemezler? Bu kederleniş, bu sevgi onun ruh güzelliğini göstermektedir, aynı zamanda da halkta güzel filizlenmeler görmeye hazır, ancak halkın gerçekte gösterebileceği etkinliğe her zaman "durağan", "kendi içine kapalı", dingin kır yaşantısı düzeyinde, "iyisi mi hiç kurcalamayayım" yaklaşımıyla bakan bizim tiryaki Batıcılarımızın halkımıza bakış açısını yansıtmaktadır ister istemez. Batıcının gözünde halkımız ne olursa olsun, geri kafalı, ağzı laf yapmayı bilmez, dilsiz, bilinçsiz bir sürüden başka bir şey değildir. Ne var ki o zamanlar neredeyse hepimiz ona derinden inanç besliyorduk. İşte, Granovski'ye "çatmamamın" nedeni bu, sadece o dönemi gözler önüne seriyorum, Granovski'yi değil. O günler bu yazı elden ele dolaşmış, toplumda derin yankı bulmuştu: İşte, beni en çok şaşırtan, bu önemli yazıyla ve dayandığı görüşle günümüz ve yaşadığımız dakikalar arasında büyük benzerliklerin olmasıydı.

Hayır, Batıcı Granovski bile şimdi, gördükleri karşısında şaşar kalır, olur a, *inanırdı* belki. Ortodoks Slavlar için halkımızın gönülden yaptığı bağışlar, staroverlerin[4] kendi cemaatlerinden oluşturdukları sağlık ekiplerini sevk etmeleri, fabrika işçilerinin, mir[5] kararı uyarınca da bütün köylerin ellerinden geldiğince yaptıkları bağışlar, askerlerin, denizcilerin maaşlarından yaptıkları yardımlar ve nihayet toplumun her kesiminden ezilen Ortodoks kardeşleri için ölüme giden Rus gönüllüler... hayır, bütün bu olanları edilginlik, sıradan olaylar olarak görmek, bir değer ifade etmediğini söylemek olanaksızdır. Hareket kendini göstermiştir, artık tartışılamaz. Bayanlar, ünlü hanımefendiler arabalarla sokak sokak, ev ev dolaşıp Slav kardeşleri için bağış topluyorlar, halkımız kendisi için çok değişik olan bu harekete ağırbaşlılıkla, derin bir duygululukla bakıyor ve şöyle diyor: "Demek ki herkes yeniden bir araya gelebiliyormuş, sürtüşmeler, dargınlıklar unutulabiliyormuş. İşte, gerçek Hıristiyanlık budur!" Evet, halkımız kesinlikle böyle düşünüyor. Kuşkusuz haberler ona ulaşıyor: Gazete haberlerini bir okuyandan dinliyor, hatta kendisi de okuyor artık. Halkının davası uğruna canını veren Nikolay Alekseyeviç Kireyev'in ruhunun huzur bulması için hiç kuşkusuz kilisede dualarını esirgememiştir, kim bilir belki de şu halk türküsü bu ölüm, bu şehitlik için yakılmıştı:

Şehit düşse de, o yaşayacak daima,
Gönüllerinde ve anılarında halkın
O da, ateşli coşkusu da
Kusursuz ruhun ve özgürlüğün
Halkı için canını veren...

Evet, sadece Slav halkı için değil, ortak dava uğruna, Ortodoksluk ve Rusya'nın davası uğruna "halk için ölmekti bu." Halkımız bunu her zaman en iyi şekilde anlayacaktır. Hayır, halkımız maddeci değildir, gündelik ihtiyaçlarını ve çıkarlarını düşünecek kadar düşmemiştir. Manevi olarak mutludur, yüce

4 Ortodoksluktaki reformları kabul etmeyen, eskiye bağlı din mensupları, raskolnikler.
5 Köylü komünü.

bir amaç önüne serilmeye görsün, bunu manevi gıda olarak kabul edecektir. Halkımız yaşadığımız süreçte "Slav davasının" zamanla Rusya'yı savaşla burun buruna getireceğini, savaş ateşini tutuşturacağını bilmiyor, sezmiyor mu? Yirmi yıl önceki Doğu Savaşında olduğu gibi, bugün de kendisine düşen sorumlulukları ve askeri yükümlülükleri yerine getirecektir; şimdi ona bir bakın: Hiç korku, endişe duyuyor mu? Hayır, halkımızda, onun "erbabı" kesilen kimilerinin düşündüğünden daha çok, tinsel ve bedensel güç var. Granovski bu bakış açısını başkalarına, "halkı çok iyi bildiğini" sanan, hatta bütün ömrünü Rus köylüsünü öğrenmekle geçiren, Rus yabancılar olarak ün yapmış bazı halk yazarlarımıza bıraksaydı daha iyi ederdi.

Sonuç olarak tekrar ediyorum: Bizim idealist, idealizmin hiç de utanılacak bir şey olmadığını sık sık unutur. Aslında idealisti de, gerçekçisi de eğer dürüst, yüce gönüllü insanlarsa, ikisinde de öz aynıdır: insan sevgisi, konu aynıdır: insan; sadece konuların sunulma *biçimleri* farklıdır. İdealizmden utanmak gereksizdir: Hedef aynı, yol aynıdır. Dolayısıyla idealizm aslında realizm kadar gerçekçidir ve asla silinip gitmez. Granovskiler "güzel ve yüce"yi yaymak için yola çıkmalarından utanç duymamalılar. Eğer Granovskiler yüce divanın alaycı ve kibirli akıl hocalarından çekinecek, utanacaklarsa ve handiyse Metternichçi kesileceklerse, peki o zaman bizlere yol gösteren kim olacak? *Granovski gibi bir tarihçi*, halk için ideallere sahip olmanın, onları yaşatmanın her şeyden değerli olduğunu ve kimi kutsal düşüncelerin her ne kadar başlangıçta zayıf, bazı ukalaların gözünde uygulanması güç, hayali ve gülünç görünürse görünsün, hâlâ ışık tutuculara inanan ve aralarındaki çok bilmişlerle bağlarını koparmaktan çekinmeden, aydınlık yola katılan bir yüce divan üyesi ve "Famar" adında bir kadının her zaman çıkabileceğini nasıl bilmez? İşte bu küçük, zamansız ve pratik olmadığı söylenen "gülünç düşünce" yeşeriyor ve gittikçe yayılıyor ve sonunda barış kazanacak. Yüce divanın pek bilmişleri de susuyorlar.

III

Almanlar ve Çalışma Düzeni. Akıl Almaz Beceriler. Keskin Zekâ Üzerine

Ems harika ve gözde bir yer. Dünyanın dört bir yanından, öncelikle göğüs ve "solunum yolları hastalıklarından" rahatsız pek çok hasta buraya geliyor ve kısa zamanda burada şifa bulabiliyor. Yazın gelenlerin sayısı 14-15 bine ulaşıyor, çoğu da varlıklı ya da en azından sağlığını düşünen insanlar... Buraya iyileşmek amacıyla *yürüyerek* gelen dar gelirli insanlar bile var. Yüzlercesi geliyor gidiyor; hepsi yaya değil tabii, çoğu ulaşım aracıyla geliyor. Alman demiryollarının icadı *dördüncü sınıf vagonlar* beni hayli ilgilendirmişti, Hepsinde var mı, bilmiyorum. İstasyonun birinde durduğumuzda kondüktöre şu dördüncü sınıf vagonları göstermesini rica etmiştim. (Alman demiryollarının hemen hemen bütün kondüktörleri yalnızca amirlerine değil, yolculara da gereken ilgiyi ve kibarlığı gösteriyorlar.) Bana boş, daha doğrusu koltukları olmayan bir vagonu gösterdi. Anlaşılan yolcular ayakta gidiyorlardı.

"Yere mi oturuyorlar?"

"O, evet, keyfi nasıl istiyorsa öyle tabii."

"Vagon azami kaç kişilik?"

"Yirmi beş kişiyi alabilir."

Vagonun ölçülerini içimden hesapladığımda, yirmi beş yolcu olursa, ayakta, hem de omuz omuza yolculuk ettikleri sonucuna vardım; 25 kişi, yani tam kadro doluştukları zaman, kimse "istediği gibi" hareket edemez, eşyalarını da eline almak zorunda, hoş, yanlarında küçük bir torbadan başka bir şeyleri olacağını da sanmıyorum.

"Her şeye rağmen üçüncü sınıf vagonlardan yarı yarıya ucuz, dar gelirli için son derece hesaplı."

Evet, gerçekten de bu zorlukların bir getirisi var. Ems'e gelen bu "garipler", tedavi gördükleri gibi, birinin hesabına yiyip içiyorlar... Kimin hesabına, tam bilmiyorum. Ems'e gelip bir otele yerleştikten (Ems'te her ev, pansiyon amaçlı hizmet veriyor) iki, bilemediniz üç gün sonra mutlaka ellerinde defterleri, peş peşe iki bağışçı sökün ediyor. Görünüşlerine göre onurlu insanlar olmalarına karşın *uysal*, sabırlı davranıyorlar. Bu görevli-

ler, işte bu geçim sıkıntısı çeken insanlar için bağış topluyorlar. Bu bağış defterlerinde, buraya gelen müşterilere, yoksul hastaları hatırlatmak amacıyla Ems doktorlarının çağrı mührü basılı. Gönlünüzden ne kopuyorsa veriyorsunuz ve adınızı yazıyorsunuz. Deftere şöyle bir göz attım; bağışların azlığı beni şaşırtmıştı: Yarım mark, bir mark... üç mark çok az, beş mark neredeyse hiç yok, oysa bağışlar için kimseyi sıkboğaz etmiyorlar. Bu iki görevliden başka kimseye izin verilmiyor. Bağışınızı yapıp defteri imzalarken memur (bu görevliyi memur olarak adlandırıyorum) odanın ortasında karşınızda saygıyla dikiliyor.

"Sezon boyu topladığınız yeterli mi?"

"Bin *taler*[6] kadar, *mein Herr*[7], ihtiyaca göre çok az: Bazen bu kişilerin sayısı yüzleri buluyor, onları sağlıklarına kavuşturuyoruz, yemek veriyoruz, yatırıyoruz."

Gerçekten yetersizdi; bin taler üç bin mark demekti; on beş bin kişinin Ems'e uğradığını düşünürseniz, her hasta için ne kadar bağış toplanacağı ortaya çıkar. Bağış toplayanları geri çeviren, kapı dışarı eden, bağış yapmak istemeyenler var demek. Evet, özellikle *kovuyorlarmış* (sonra öğrendim). Oysa buraya gelenler varlıklı, seçkin insanlar. Kaplıcalara su içmeye gittiğinizde ya da müzik dinlerken çıkın seyredin bu topluluğu.

Yeri gelmişken, bizim gazetelerde, ayaklanan Slavlar için çok az bağış toplandığını (kuşkusuz bu yazı, şu anda yapılan yardımlardan önce kaleme alınmıştır), kendi topraklarına göç eden on binlerce isyancı için birkaç (?) milyon gulden toplayan Avusturya'yı saymazsak, bağışların Avrupa'da bizden çok daha fazla olduğunu okudum, örneğin Fransa'da, İngiltere'de ve İtalya'da bizden daha çok bağış toplanmış; ancak bu sizin hesabınız, Avrupa'da Slavlar için bu kadar bağış toplandığına inanmıyorum. İngiltere'den çok söz ediyorlar, anlaşıldığı kadarıyla kimsenin tam bilmediği bu bağışlar için gerçek rakamları öğrenmemiz ilginç olurdu. İsyanın ilk başladığı günden beri Bosna'nın bir bölümünü ele geçirmeye niyetlenen Avusturya'ya gelince (şimdi diplomasi dünyasında bundan söz ediliyor), öyleyse iyi niyetle falan değil, düpedüz gelecekteki çıkarlarını düşünerek yardımda bulunmuştur ve yaptıkları bu yardım da halkın katkılarıyla

6 Üç mark değerinde gümüş para.

7 Bayım. (Almanca)

değil, doğrudan devlet hazinesinden karşılanmıştır. Ama şu *birkaç* milyon gulden kuşkuya neden olmaktadır. Tamam, bağış, daha doğrusu devlet hazinesinden tahsis edilen ödenek vardır, ama yapılan yardım çok mu fazla, bunu zaman gösterecek.

Ems'te bir başka bağış görevlisi hiç aksatmadan "Blödige Kinder", yani zihinsel özürlü çocuklar için bağış topluyor. Buranın bir kurumu. Bu doğuştan özürlüleri sadece Ems'teki bu kuruma yerleştirmiyorlar tabii. Küçük bir kentte bu kadar özürlü bulunması tuhaf kaçardı. Bu kuruma devlet bütçesinden ödenek ayrılıyor, ama anlaşılan bağışları olumsuz etkiliyor bu. Kibar bir beyefendi ya da güzel bir bayan buranın kaplıcaları sayesinde şifa buluyor, sağlığına kavuşuyor, gönül borcu olarak değil, hiç olmazsa buranın hatırına iyi bir bağış yapabilirler, ama bir köşeye terk edilmiş bu talihsiz küçük varlıklara bıraktıkları iki üç markı geçmiyor. Bu ikinci deftere göz attığımda, bağışlar yine çok az, bir iki mark, on mark çok ender. Görevli memur bir mevsimde 1500 taler kadar topladığını söylemişti. "Eskiden daha iyiydi, daha fazla verirlerdi" diye üzüntüsünü bildirdi. Defterde bir bağış gözüme takıldı, belirli bir amaçla yapılmış izlenimi veriyordu: Bağış 5 fenikti: yarım gümüş kapik. Bu bana birinci dereceden bir devlet memurunun Pyatigorsk'ta inşa edilecek Lermontov anıtına yapmış olduğu bağışı hatırlattı: Gümüş 1 kapik bağış yapmış ve imzasını da atmıştı. Üstünden bunca yıl geçtiği halde bugüne kadar basının ilgi odağı olmuştur bu olay; yalnız bağış yapanın adı gizli tutuluyordu, bence tamamen yersiz, zira bu danışman efendi imzasını alenen atmıştı, kim bilir, şan şöhret hayalleri kurmuştu belki de. Bu zat açıkça zekâsını, görüşünü, eğilimini göstermeyi düşünmüş olmalıydı, "gerçekçilik" çağında, gemiler, demiryolları çağında sanata, şiirselliğe karşı olduğunu gösteriyordu sözümona, başka bir deyişle üçüncü sınıf her liberal eskisinin (yani başkasının ağzıyla liberallik taslayanların) başkaldırdığı her şeye karşı tavrını koyuyordu. Ya peki Ems'teki özürlü çocuklar için 5 fenik bağışlayan neyi kanıtlamaya çalışmıştı? Anlamış değilim, böylesi bir tavır nasıl açıklanabilir? Blödige Kinder – bunlar yoksul ailelerin bir kenara bıraktığı küçük zavallı çocuklar– ile dalga geçmenin, onları alaya almanın yeri mi? "Bu zavallıya bir bardak su

içirin, Gökyüzü Egemenliğinde[8] büyük sevap kazanırsınız". Hay Allah, ne diyorum ben: Ems'te bir bardak su, kuşkusuz, 5 fenikten fazla etmez, sözü bile edilmez; öyleyse, 5 feniğe cennete gitmek mümkün. Minimum[9] masrafla cennete gitmek varken "fazlasını vermeye ne gerek?" Basitçe zamanın çocuğu! Bundan böyle kimseyi kazıklayamayacaksın...

* * *

Ems'e ilk gidişimden bu zamana kadar, yani üç yıldır, daha ilk günden bir konu sürekli ilgimi çekiyor ve her gelişimde ilgi çekiciliğini sürdürüyor. Ems'te birkaç tane kaplıca olmasına rağmen, iki tanesi –Krenchen ve Kesselburgen– daha gözde. Kaynakların yukarısında bir yapı var, suyla insanları birbirinden ayıran korkuluk biçiminde bir bölüm mevcut. Görevli birkaç kız bu bölümün gerisinde bulunuyor, her kaynakta güler yüzlü, genç, tertemiz giyinmiş üç kız görevli. Bardağınızı bölme gerisinden uzatıyorsunuz, suyunuzu dolduruyorlar. Sabahleyin su içme seansı iki saatle sınırlı, su içmeye binlerce hasta geliyor; her biri bu zaman süresince iki üç dört bardak, hatta istediği kadar su içiyor; akşam içme vaktinde de. Böylece bu üç kızdan her biri su dolduruyor ve dağıtıyor, iki saatte bardakların sayısını bir düşünün, ama tamamen bir düzen içinde, gayet sakince görevlerini yapıyorlar, bir kez olsun sizi bekletmiyorlar, asıl şaşırtıcı olan, bu kızların handiyse doğaüstü bir kavrayış yeteneğine sahip olmaları. İlk kez gelmişsiniz ve ona: "Bu benim bardağım, ölçüsü de şu şu..." diyorsunuz, görevli kız bir ay boyunca bir kez olsun yanlışlık yapmıyor. Sizi belleğine kazıyor, kalabalık arasında bile fark ediyor. Bölmenin önünde büyük bir kalabalık, arka arkaya birkaç sıra olmuş, hepsi bardaklarını uzatıyor; görevli kız beşer altışar, bardakları bir anda alıyor, on beş yirmi saniyede dolduruyor ve kırmadan, dökmeden herkese hatasızca dağıtıyor, bardağı kendisi uzatıyor, binlerce bardağın içinden sizinkini tanıyor: "Buyurun efendim, bu sizin!" Ölçünüzü, size kaç bardak tavsiye edildiğini biliyor. En ufak hata yapmıyor; bunun

8 İncil'den.
9 Metinde Latin harfleriyle yazılmış.

nasıl olduğunu anlamaya çalıştım, araştırdım. En önemlisi burada birkaç bin hasta bulunuyordu. Belki de bunlar çok olağan bir uğraşı, aslında şaşılacak bir yanı yok, ama benim için –bu üçüncü yılım oluyor– akıl almaz bir durum, inanılmaz bir *hokus pokus* izliyorum, hâlâ işin içinden çıkamıyorum. Olaya akıl sır erdiremeyişim herkese gülünç gelecektir, ama bu bilmeceyi tamamen çözebilmiş değilim. Anlaşılan bu müthiş beceriyi Alman kızların olağanüstü belleklerine, kavrayış yeteneklerine bağlamamız gerekiyor, belki de burada sadece bir iş alışkanlığı, küçük yaştan itibaren işi benimseme, yani *zorlukların üstesinden gelme* gibi bu kızlara vergi bir yetenek var. Hele hele Almanların çalışma tarzına gelince, araştıran bir Rus için inanılmaz derecede şaşırtıcıdır. Otelde kaldığım bir ay boyunca (kaldığım yer otel değil aslında, burada bir iki büyük otelin dışında, neredeyse her ev, anlaşmalı olarak her türlü hizmetin verildiği, hizmetçisi olan pansiyon şeklinde düzenlenmiş) hizmetçi kız beni hayretler içinde bırakmıştı. Kaldığım yerde on iki oda vardı ve hepsi de doluydu, bazılarında kalabalık aileler bulunuyordu. Müşterilerin bütün hizmetlerine bu 19 yaşındaki kız koşuyordu, herkes çıngırağı çalıyor, kıza siparişlerini veriyordu, merdivenleri günde birkaç kez inip çıkması gerekiyordu; ayrıca pansiyoncu kadın onu getir götür işlerinde de kullanıyordu: Müşteriler için şarap, ilaç vs almak, pansiyoncunun isteklerini yerine getirmek için kaç kez dışarı çıktığını düşünün. Pansiyon sahibi üç küçük çocuğu olan dul bir kadındı, çocuklara bakmak, giydirmek, okula hazırlamak işi bu kıza düşüyordu. Her cumartesi bütün döşemelerin silinmesi gerekiyordu. Her gün odaları toplamak, yatak takımlarını, masa örtülerini değiştirmek; cumartesiyi beklemeden boşalan odaları kullanılır duruma getirmek kolay iş değildi. Bu kızcağız ancak gece yarısı uyuyabiliyordu, sabahleyin de pansiyoncu kadının ziliyle beşte uyanıyordu. Bu anlattıklarım kelimesi kelimesine doğrudur, asla abartmıyorum.

Bizim Petersburg'da çok, ama çok düşük bir ücretle çalıştığını bir düşünün; üstelik iyi giyinmesi de gerekiyor. Kendini asla küçülmüş hissetmediğini, yılgınlık göstermediğini belirtirim: Sarsılmaz bir dinginlik içinde, neşeli, girgin, sağlıklı, hayatından çok memnun bir hali vardı. Hayır, bizde kimse böyle çalışmaz;

hiçbir hizmetçi böyle ağır bir işin üstesinden gelemez, yüklü bir ücret alsa bile; hem böyle çalışamaz, yüz kez unutur, döker, taşıyamaz, kırar, yanlışlık yapar, sinirlenir, "kabalaşır," buradaysa Alman kızı tam bir ay hiç sızlanmadan çalışır. Bana göre çok şaşırtıcı bir durum, bir Rus olarak, doğrusu bilemiyorum: Bu tavrı övmeli mi, yermeli mi? Üzerinde uzun boylu düşünmek gerekirse de, göze alıp bu davranışı öveceğim. Burada herkes kendi durumunu, neyse öyle kabul etmiş; kimseye imrenmeden, kuşkuyla bakmadan sakince işini yapıyor, buna alışmış, bir dereceye kadar tatmin edici, hiç değilse büyük çoğunluğunda bu böyle. Yüzyılların deneyimiyle kazanılan, gelişen, her bireyin neredeyse doğduğu günden beri edindiği belirli yöntem ve usullerle oluşan çalışma ortamı onları çekiyor; bu nedenle her biri işini kavrıyor ve tümüyle *hâkim oluyor*. Yalnızca kendi işini biliyor, ötesine karışmıyor. Burada herkes böyle çalıştığı için söylüyorum bunları, sadece hizmetçi değil, patronu da aynı şekilde çalışıyor.

Şu Alman memura bir bakın, altı üstü bir postane memuru. Halkla her gün karşı karşıya olan Rus memuru herkes tanır: Her zaman suratı asık, sinirli bir ruh hali içindedir, her zaman göstermese de davranışlarından bu gizli öfkeyi hemen anlarsınız, Zeus mübarek, kendini beğenmişlik, bir çalım ki sorma! Hele hele oturduğu yerden müşteriye bilgiler veren, para alan, makbuz kesen vb küçük memurlarda bu çok daha belirgindir. Ona bakarsınız, sizinle hiç ilgilenmez, işini bırakmış "başka işle" meşguldür: Uzun bir kuyruk oluşmuş, kalabalık bir bilgi, yanıt, ne bileyim, ödediği paranın makbuzunu almak için debelenip durmaktadır. Nihayet sıra size gelir, bir iki söz edeyim dersiniz, dinlemez, bakmaz bile, başını öte yana çevirir, arkada oturan memurla sohbete girişir, siz iyiden iyiye umudu kestiğinizde, birden işlem yapacakmış gibi evrakı eline alır, içinizi sevinç sarmıştır, umutla beklerken, o ne, yerinden kalkıp, çekip gitmiyor mu! Saat vurur ve daire kapanır. "Haydi dışarıya, paydos!" Alman'la karşılaştırdığımızda bizim memur günde bir saat çalışmaz. Yurttaşa karşı bir ilgisizlik, umursamazlık, hatta düşmanlık doludur içi!.. Bunun tek nedeni, müşteriyi kılı kırk yaran bir Zeus görmesidir...

Kendisine karşı elinizin kolunuzun bağlı olduğunu söyleyecektir size: "Ben kimim, biliyor musun? Bu bankonun ardı benden sorulur, benim sözüm geçer burada, sinirlenirseniz *polis* çağırırım, sizi kapı dışarı ederler!" Geçmişte uğradığı bir hakaretin, kendi önemsizliğinin hıncını sizden çıkarıyordur. Burada Ems postanesinde genelde iki, en çok üç memur çalışıyor. Mevsim süresince (sözgelimi haziran, temmuz) postaneye binlerce insan girip çıkıyor, işin yoğunluğunu bir düşünün, mektuplar, koliler; iki saat öğlen paydosu hariç bütün gün sürekli çalışıyorlar. Kolileri, mektupları almak, göndermek gerekiyor, bine yakın insan gelip *poste restante* ya da başka konularda danışıyor. Yığılmış onca mektubu gözden geçiriyor, herkesi dikkatle dinliyor, bilgi veriyor, izah ediyor, bunları sabırla, kibarca, sevecen, aynı zamanda onurunu koruyarak yerine getiriyor. Küçük bir böcekken insan oluyor, insanken böcek değil... Ems'e geldiğimden beri, okurlarımdan sabırsızlıkla beklediğim mektuplar henüz elime geçmemişti, her gün *poste restante* gidip soruyordum. Bir sabah kaplıcalardan dönerken masamın üstünde bir mektup buldum. Mektup yeni gelmiş, ismimi hatırlayan, ancak hangi pansiyonda kaldığımı bilmeyen memur, Ems'te bulunanlara ait listeden nerede kaldığımı araştırıp bulmuş, mektup adresi *poste restante* olmasına rağmen, mektubu bana ivedi ulaştırmıştı. Bunun tek açıklaması olabilir: mektup gelmeden bir gün önce postaneye uğramıştım, çok tedirgin oluşum, haliyle, memurun gözünden kaçmamıştı. Söyleyin, bizde kim böyle davranır?

Yukarıda çalışma tarzlarıyla ilgili olarak değindiğim Almanların keskin zekâsına, kavrayış yeteneğine gelince bu konuda dünyada birtakım farklı görüşler hâkim. Almanlardan hiç hoşlanmayan Fransızlar Alman zekâsını biraz durgun buluyorlar, bunda ısrarlılar; elbette bönlük düzeyinde değil. Almanlarda bir çeşit "geç intikalin" söz konusu olduğunu öne sürüyorlar. Biz Ruslar, bilimlerine içten bir hayranlık duymamıza karşın, Almanların akıl durgunluğunu ve kalın kafalılığını her zaman fıkralarla süslemişizdir. Ama bana sorarsanız, Almanların çok güçlü, inatçı karakter özellikleri vardır. *Küstahlığa varan*, kimileyin insanı sinirlendirecek kadar şaşırtıcı ulusal özellikleri var, bu

yüzden onlar hakkında yanlış hüküm veriliyor. Almanya'ya ilk gelen yabancılar üzerinde, günlük hayatın içinde Alman insanının tavır ve hareketleri başlangıçta bazen gerçekten ilginç izlenimler yaratıyor.

Berlin-Ems yolunda bir istasyonda tren beş dakikaya yakın durmuştu. Geceydi, vagonda oturmaktan yorulmuş, biraz açık havada dolaşmak, sigara içmek istemiştim. Herkes vagonlarında uyuyordu, koskoca trende benden başka kimse dışarı çıkmamıştı. Düdük çaldı, o malum dalgınlığım burada da gösterdi kendini, vagonumun hangisi olduğunu hatırlayamıyordum, kapıyı da dışarı çıkarken kapatmıştım. Birkaç saniye durdum, trenin en ucundaki kondüktöre sorayım dedim, birden penceresi açık bir vagondan birinin bana seslendiğini duydum: "Hişt hişt..." "Tamam" dedim. "Bu benim kompartımanım." Almanlar *maximum* sekiz kişiyle yerleştikleri kompartımanda yol boyunca sürekli birbirlerini gözlerler. Büyük bir istasyonda öğlen ya da akşam yemeği için uzun süreli kalınacaksa, vagondan ayrılırken uyuyan kompartıman arkadaşını yemek vs... ihtiyaçlarını kaçırmaması için mutlaka uyandırmaya özen gösterirler. Bu kişinin bizim kompartımanımızdan olduğunu, yerimi kaybettiğimi fark ederek bana seslendiğini düşündüm. Yaklaştım. Alman'ın endişe dolu yüzü belirdi:

"Was suchen sie? (Ne aramıştınız?)"

"Vagonumu. Sizinle beraber miydik, bu benim vagon mu?"

"Hayır, değil, burası sizin değil, peki vagonunuz nerede?"

"Eyvah, vagonumu kaybettim!"

"Vagonunuzun nerede olduğunu bilmiyorum."

Son saniyede ortaya çıkan kondüktör bana vagonumu gösterdi. Bu Alman'ın bana niçin seslendiğini, ne istediğini sordu. İnsan Almanya'da yaşayınca, her Alman'ın böyle davrandığı kanısına varıyor.

On yıl önce Dresden'de bulunuyordum, geldiğimin ertesi günü otelden çıktım, resim galerisini gezecektim. Yolu bilmiyordum: Dresden resim galerisi dünya çapında ün yapmıştır, bu nedenle her rastladığım Dresdenlinin bana yolu göstereceğini düşünmüştüm. Caddeyi geçerken bir Alman'ı durdurdum, görünüşüyle kültürlü, ağırbaşlı birine benziyordu.

"Resim galerisinin nerede olduğunu öğrenebilir miyim?"

"Resim Galerisi mi?" dedi Alman bir an duraksadıktan sonra.

"Evet!"

"Kra-li-yet Resim Galerisi mi? (Kraliyeti özellikle vurgulamıştı.)"

"Evet!"

"Nerede olduğunu bilmiyorum."

"Efendim, şey... burada başka galeri var mı acaba?"

"Hayır, yok."

Üçüncü Bölüm

I
Rusça mı, Fransızca mı?

Ems gibi gözde Alman kaplıcaları Ruslarla dolup taşar. Ruslar genelde tedavi olmaya çok meraklıdırlar; Münih'e yakın, suları olmayan bir klinikte Wunderfrau'ya önemli sayıda hasta kontenjanının Rusya'dan sağlandığı söyleniyor. Gerçi bu *frau*'ya[10] çoklukla kalburüstü kişiler, yani generaller vs... geliyor, Petersburg'dan hastalıklarıyla ilgili belgelerini yollayarak bin bir rica minnetle daha kış ayından yer ayırtma telaşına girerler. Bu kadın korkunç, şirret mi şirret biriymiş.

Ems'te Rusları hemen fark edersiniz, öncelikle aksanından; Rusça-Fransızca karışımı bu dil yalnızca Ruslara özgüdür. Bu Rus aksanlı Fransızcanın yabancıları bile şaşırtmasından bu zamana uzun yıllar geçti. "Uzun yıllar geçti" diyorum, ama kullandığımız bu aksana hâlâ övgüler düzüyoruz. Biliyorum, şimdi bana, Ruslara özgü Fransızcanın çok eski olduğunu, konularının da, ahlaki öğretilerinin de aşındığını söyleyecekler. Ruslar kendi aralarında Rusça konuşmadıkları için (Rusça konuşsalardı garip kaçardı zaten) benim için bu hiç de şaşırtıcı değildir. Beni hayrete düşüren, Fransızcayı çok iyi konuştuklarını sanmalarıdır. Bu budalaca önyargıyı kafamıza kim soktu? Hiç kuşkuya yer yoktur ki bu önyargı koyu bilgisizliğimizi gösteriyor. Fransızca konuşan Ruslar (yani Rus aydınlarının büyük çoğunluğu) iki genel sınıfa ayrılır: Fransızcası tartışmasız kötü olanlar ve tam bir Paris aksanıyla konuştuğunu sananlar (yüksek sosyetemiz...), oysa kuşkusuz bu ikinci grup da birinciler kadar kötü konuşur.

10 Kadın. (Almanca)

İlk gruba giren Rus insanı konuşurken işi saçmalığa kadar vardırır. Bir örnek vereyim: Bir akşam Lann kıyısında tek başıma dolaşırken orta yaşta bir Rus çifte rastladım, tedirgin görünüyorlardı, anladığım kadarıyla onları çok ilgilendiren ve kaygılandıran ailevi bir sorunu tartışıyorlardı. Heyecanla konuşuyorlardı, ama kullandıkları dil Fransızcaydı, öyle hantal, kötü, ölü, kitabi cümlelerle konuşuyorlardı ki düşüncelerini ifade etmekte zorlanıyorlar, birbirlerini ikna etmek için adeta yırtınıyorlardı. Rusça konuşmak akıllarına bile gelmiyordu, tersine, birbirlerini anlamamayı göze alarak kötü konuşmayı sürdürüyorlardı, yeter ki Fransızca olsundu! Bu beni hayretler içinde bırakmıştı, bana müthiş anlamsız görünmüştü ya, bu tip olaylarla hayatımda kim bilir kaç kez karşılaşmıştım. İşin en önemli yanı da, az önce "yeğliyorlardı" dememe rağmen burada aslında bir tercihin ya da dil seçiminin söz konusu olmamasıdır: Düpedüz alışkanlıktan, hangi dilde konuşmanın daha uygun olacağını bile sorun yapmadan iğrenç bir Fransızca konuşuyorlardı. Kullandıkları bu ölü dildeki kabalık, yavanlık ve beceriksiz ifadeler tiksindiriciydi. İkinci grubun, yani yüksek tabakanın Rus aksanlı Fransız dili telaffuz açısından farklı özellik taşır, gerçekten Parisli gibi konuşur, oysa hiç de öyle değildir, daha ilk tümcesinde, öncelikle *R* ve *L* harflerini çok abartılı ve çirkince *G* gibi telaffuz edişle, özenti kabalığıyla ve nihayet ahlaki bakımdan küstahça bir kendini beğenmişlikle aşırı bir zorlama hemen kendini gösterir. Bu kibirle Petersburg berber çırağı özentisiyle birbirlerine karşı caka satarken, gizlemedikleri çocuksu bir övünmeyle *R*'leri *G* gibi telaffuz ederler. Burada uşaklık, mide bulandırıcı bir kibir vardır. Her ne kadar siz, bunlar geçmişte kalmış derseniz deyin, sağlıklı, güçlü insanların cılız, sığ, hastalıklı bir dille konuşmayı yeğlemesi şaşırtmaya devam ediyor. Kuşkusuz, bu insanlar konuştukları dilin ne kadar berbat ve sığ olduğunun ayrımında değiller (yani Fransızca değil, kullandıkları dil), gelişmemiş ve sığ olan düşüncelerini dile getirmek için, yeğledikleri bu malzemeyle şimdilik çok hoşnut görünüyorlar. Düşünme yetenekleri yoktur, ilk Fransızca sözcükleri dadılardan ve sonra mürebbiyelerden öğrenmelerine rağmen, Rusya'da doğmuş ve büyümüşse, bir Fransız haline gelmesinin imkânsız olduğunu kavrayacak

güçte değildirler; bu dilleri mutlaka ölü olacaktır, ama canlı ve doğal değil, uydurma, hayali ve saçma sapan bir dil olduğunu anlayamıyorlar, çünkü bunu ısrarla gerçek bir dil olarak kabul ediyorlar, kısaca, bu dil hiç de Fransızca değildir, çünkü diğer halklar gibi, bir Rus, Fransız olarak doğmamışsa, yaşayan Fransız dilinin özünü, temelini özümseyecek güçte olamaz, tıpkı berberin kendini beğenmişlikle kullandığı tümceler gibi, benimseyeceği dil yabancı jargon bir dil olacak, ardından da herhalde düşüncelerde küstahlık gelecektir. Bu, hırsızlama bir dildir, bu nedenle hiçbir Parisli Rus ömür boyu bu hırsızlama dille ne kendi deyimlerini, ne de sokağa yakışan, haliyle her berber çırağının kullanabileceği özgün, yeni bir sözcüğü yaratabilir. Turgenyev bir romanında bu tiplerden biriyle ilgili şöyle bir anekdot anlatır: Paris'de *Café de Paris*'ye giren bir Rus, garsona: "*Garçon, bifteck aux pommes de terre!*"[11] diyor. Bifteğin yeni usule göre nasıl sipariş edileceğini bilen başka bir Rus: "*Garçon, bifteck-pommes!*"[12] diyor. Eski usulde: "aux pommes de terre" diye seslenen Rus zor durumda kalıyor tabii. Bu yeni "bifteck-pommes" deyimini bilmediği ve atladığı için, garsonların kendisine küçümsemeyle bakacaklarını düşünerek endişe ve üzüntüye kapılıyor. Bu bir öyküdür, ama yazar belli ki gerçek bir olaydan almıştır bunu. Dilin biçimleri önünde, garsonların düşünceleri önünde kölece yüz sürerek bizim Parisli Rus doğallıkla Fransız düşüncesi önünde de köle durumuna düşecektir. Böylelikle zavallı beyinlerini hazin bir yazgıya mahkûm edecekler, hayatları boyunca kendi düşüncelerini üretemeyeceklerdir.

Evet, en küçük yaşlardan itibaren anadil yerine yabancı dil öğrenmenin sakıncası üzerine laf ebeliği yapmak –kuşkusuz çok saçma ve geçerliliğini yitirmiş bir konu– çirkinlik derecesinde saf-dilliktir, ama bence bu konu üzerinde bir çift de olsa söz etmeyecek, düşüncelerimi dile getirmeyecek kadar da eskimiş değildir. Ayrıca, her eski konunun tartışılacak bir yanı mutlaka vardır. Elbette *Yenilik* savında değilim (ne haddime!), ancak yüksek sosyeteden bir annenin beni okuyacağı umuduyla ne olursa olsun, pek yaygın olmayan argümanlarımdan söz etmeyi çok istiyorum.

11 Garson, patatesli biftek! (Fransızca)

12 Garson, biftek-patates! (Fransızca)

II
Anayurdun Babası Hangi Dilde Konuşmalı

Anneye şöyle sorardım: Böyle bir dilden haberi var mıydı, sözün doğuş nedeni üzerine ne düşünüyordu? Kuşku yok ki dil (düşüncenin ne olduğunu açıklamayarak) bir kalıptır, gövdedir, düşüncenin dış kabuğudur; başka bir deyişle, örgensel gelişimin son sözüdür. Buradan anlayacağımız şudur: İfade etmek için kavradığım düşünce biçimleri ne kadar zengin olursa o kadar mutlu olurum, kendime de, başkalarına da daha anlaşılır gelir, daha hâkim ve başarılı olurum, söylemek istediğimi daha güçlü dile getiririm; daha derinlikli anlatır, söylediğimi daha güçlü kavrarım; tinsel yönden daha güçlü ve huzurlu, kuşkusuz daha akıllı olurum. Yine sorardım: Bu anne, örneğin insanın elektrik hızıyla düşünebileceğini biliyor mu? Ama bu hızla asla düşünemez; düşünce, konuşmadan hızlı olmakla birlikte, yine de yavaştır. Neden? Mutlaka herhangi bir dilde düşünmek gerekir de ondan. Gerçekten de her hangi bir dille düşündüğümüzün farkında olamayız, yalnız, sözcüklerle düşünmüyorsak bu böyledir, başka biçimde söylersek sözcüğü içimizden geçirirken düşünmeyi yeğlediğimiz –böyle ifade etmek mümkünse– dilin kendiliğinden oluşan temel gücüyle düşünürüz. Açıktır ki düşünmeyi yeğlediğimiz dili ne kadar esnek, zengin ve çok çeşitliliğiyle benimsersek, bu dilde düşüncelerimizi daha rahat, daha derinlikli, daha zengin olarak ifade ederiz. Peki, Avrupa dillerini, örneğin Fransızcayı neden öğreniriz? Bir kere Fransızca okumak, ikincisi de bir Fransız'la karşılaştığımızda anlaşabilmek için tabii; asla kendi aramızda ve kendi kendimize değil... Yabancı dil insana yüksek bir yaşam, düşünce derinliği sağlamaz. Ne olursa olsun bize yabancı gelecektir, çünkü bunun için anadil, yani doğduğun dil gerekir. İşte burada duralım: Rus insanının, hiç değilse yüksek tabakadan Rus insanının büyük çoğunluğu, çok uzun zamandan beri anadilleriyle doğmamıştır, gerçi zamanla yapay Rus dilini gramer ağırlıklı okullarda öğrenmiştir. Elbette büyük bir istek ve çabayla –ölü dille doğduğu halde– yaşayan Rus dilini bir ölçüde kendi kendine öğrenebilir. Bir Rus yazar

biliyorum, isim yapmış bu yazar dilini pek bilmediği halde, sonraları sadece genel Rus dilini değil, Rus köylü dilini de öğrenmiş ve köylülerin yaşantısını anlatan romanlar yazmıştır. Bu gülünç durum kimi zaman ciddi boyutlara vararak bizde sık sık tekrarlanmıştır: Büyük Puşkin halkının ruhunu ve dilini dadısı Arina Radionovna'dan istemeye istemeye öğrendiğini ve kendisini eğittiğini itiraf etmişti. "Dil öğrenme" deyimi tam bize, Ruslara göre, çünkü biz yüksek sınıf, uzun zamandan beri halkından, yani anadilinden bütün bütüne kopuk yaşamışızdır (dil ve halk, dilimizde eşanlamlı iki sözcüktür. Burada ne zengin, ne derin bir düşünce vardır!). "Yaşayan bir dili öğrenmek gerekiyorsa bu ha Rusça, ha Fransızca olmuş, ne fark eder!" diyenler çıkacaktır, ama burada söz konusu olan, Fransız dadılara ve o malum çevreye rağmen Rus dilinin Rus insanına daha kolay gelmesidir, vakit varken bu kolaylıktan mutlaka yararlanmak gerekir. Rus dilini, kendini aşırı zorlamadan, işin bilimine de kaçmadan (bilimden kastım, elbette ilkokulda öğretilen gramer değil sadece) daha doğal kavramak için küçük yaştan itibaren mutlaka, Arina Radionovna örneğinde olduğu gibi, çocuğa boş inançların aşılanacağı korkusuna kapılmadan Rus dadılardan kapmak gerekiyor, –örneğin "Üç Balina" masalı (Tanrım! O çocuk hayatı boyunca bu balinaları unutabilir mi?); ayrıca bazı çok bilmiş anne babaların çocuklarını uzak tutmaya çaba gösterdikleri basit halktan, uşaklardan da çekinmemek gerekir. Sonra ezberin gerici bir eğitim sistemi olmasına bakmadan, okullarda çok eski dönemlerden –vakayinamelerden, bılinalardan,[13] hatta Slav kilise dilinden– kelimeler öğretilmesi yararlı olur. Böylelikle anadili, yani düşündüğümüz dili olabildiğince canlı bir dile benzeyecek kadar kavramakla ve kesin olarak bu dilde düşünme alışkanlığı kazanmakla özgün Rus dilinden, Avrupa dilbiliminin ve çokdilliliğin özelliklerini çıkarmamız çok kolay olacaktır. Gerçekten ilk kaynakları, başka deyişle öz dilimizi mükemmele yakın kavrayınca, yabancı dili de kusursuzca –ama eskisi gibi değil– kavramış olacağız. Yabancı dilden, dilimize yabancı gelen bazı kalıpları hissetmeden alacağız ve düşünce biçimimizle yine

13 Destan.

kendiliğinden o yabancı öğeleri kaynaştıracağız ve zenginleştireceğiz. Burada çok ilgiye değer bir konu ortaya çıkıyor: Bizim henüz tam temeline oturmamış, yeni, genç dilimizle Avrupa dillerinin çok derin kavram ve düşüncelerini aktarabiliriz: Avrupalı şairler ve düşünürlerin birçok yapıtı dilimize çevrilmiş ve tam doğrulukla aktarılmıştır, bazı çeviriler kusursuzdur. Gelgelelim Rus halk dilinden, edebiyat yapıtlarımızdan pek çoğu Avrupa dillerine, özellikle Fransızcaya kusursuzca çevrilemez ve aynı anlamı asla veremez. Kırklı yılların ortalarında Petersburg'da ünlü bir opera sanatçısının kocası olan Bay Viardo'nun Gogol'den Fransızcaya yaptığı çeviriyi her hatırladığımda gülmeme engel olamam (artık günümüzde bu tür çeviri hataları çok az yapılıyor). Bu çeviride Fransız Viardo'ya, şimdi haklı bir ün yapmış bir yazarımız yardımcı olmuştu, o zamanlar edebiyat alanına yeni girmiş genç bir yazardı.[14] Bu çeviriden Gogol yerine korkunç bir saçmalık çıkmıştı. Birçok yönden Puşkin de çevrilemez; "Kilise Babası Avvakum'un" öyküsü gibi bir yapıt çevrilseydi, Gogol'deki gibi bir saçmalık çıkardı diye düşünüyorum; daha doğrusu hiçbir şey çıkmazdı. Neden bu böyledir? Söylemesi korkunç, ama Avrupa ruhu kuşkusuz bizden daha olgun ve daha açık kendini gösteriyor olmasına karşın bize göre daha az çeşitli ve daha kendine kapalı olabilir: Evet, bunu söylemek müthiş bir şeyse, hiç değilse umutla ve sevinçle ruh dilimizin tartışmasız çok çeşitli, zengin, çok yönlü ve evrensel olduğunu, çünkü kusursuz bir yapıya henüz sokulmadığı halde, Avrupa düşüncesinin değerini ve hazinelerini aktarabildiğini kabul etmemeniz mümkün değildir, bu değerlerin tam ve doğru biçimde dilimize aktarıldığını düşünüyoruz. İşte, bu "malzemeden" çocuklarımızı yoksun bırakıyoruz. Neden? Basit, bu "malzemeyi" küçümsüyoruz, zavallı görüyoruz, bu dili, yüksek sosyeteye özgü duygu ve düşüncelerin çirkince ifade edildiği taklit dil sayıyoruz.

Yeri gelmişken, bundan beş yıl önce ülkemizde eğitimde klasik reform denilen bir olay yaşanmıştı. Matematik ve eski iki dil – "Latince ve Grekçe" – zihinsel, hatta ruhsal olarak en ge-

14 Turgenyev'den söz ediliyor.

lişmiş kültür aracı olarak kabul edilmişti. Bunu ne bizler kabul etmiş, ne de icat etmiştik: Bu gerçek, evet, yüzyıllar boyu Avrupa'nın deneyimiyle gelişen, hayat bulan bu dilleri onlardan kaptığımız tartışmasız bir gerçektir. Ama mesele şu: Bu iki büyük eski dil ve matematik yoğun biçimde öğretilirken öbür yandan Rus dili tamamen bastırılmış, ikinci plana itilmiştir. Adama sorarlar: Rus dili gerileme sürecine girerken, çocuklarımız nasıl, hangi yöntemle ya da hangi malzemeyle bu iki eski dilin yapısını kavrayacaklar peki? Acaba Latince ve Grekçe eğitimi (üstelik Çek öğretmenlerce) çocuklarımıza gelişme gücü ve yetenek kazandıracak bir mekanizma olabilir mi? Ayrıca *yaşayan* dilin yoğun ve derinlikli öğrenilmesi buna koşut yürütülmediği takdirde bu mekanizmayla baş etmek mümkün müdür? Eski barbar Avrupa'yı uygarlığın ve ilerlemenin yukarı aşamasına çıkaran bu eski iki dilin, insan düşüncesinin bu en kusursuz iki formunun tinsel geliştirici gücü, evet, bütün bu güç, özellikle dilimizin onun içinde zayıflaması sonucu doğal olarak yeni okulumuzu geride bırakmıştır. Yoksa bizim reformcular Rus dilini öğrenmeye hiç de gerek olmadığını, ayrıca anadiliyle doğmadıktan sonra "*yat*"[15] harfinin nerede kullanılacağının ne anlamı olacağını mı düşünmüşlerdir? Şu da var, Rus aydın zümresi anadiliyle doğmuyor, uzun zamandan beri bu böyle. Halkla tam anlamıyla bütünleşmedikçe canlı dilimizin gelişeceğini beklemek hayal olur.

Kendimi kaptırdım, sözde anneyle konuşacaktım, birden klasik reformdan tutun, halkla bütünleşmeye kadar götürdüm konuyu.

Anne, kuşkusuz, sözlerimden sıkılmıştır; sinirle, oturduğu yerden el kol hareketi yapıyor, alaylı bir gülümsemeyle sırtını dönüyordur. Oğlu hangi dilde düşünürse düşünsün anne için hava hoş, daha zarif, daha akıllıca, daha keyifli bir Paris dili olsun da! Gelgelelim anne, böyle bir Fransızcayı öğrenebilmesi için oğlunun tümüyle bir Fransız olması gerektiğini bilmiyor. Fransız dadılarla, mürebbiyelerle bu mutluluğa kesinlikle ulaşamazsınız; yolunuzun üzerindeki ilk istasyona varırsınız ancak. Yani Rusluktan vazgeçmeniz gerekir anlayacağınız... Ah, şu anne, daha iki yaşında Fransız dadının eline teslim ederek çocuğu-

15 Uzatılarak telaffuz edilen E harfi; aynı zamanda Slav kilise dilinde "almak" fiili.

nu zehirlediğini anlamıyor! Her anne baba, örneğin kimi talihsiz çocuklarda aşağı yukarı on yaşlarında başlayan ve gerekli bakım ve ilgi gösterilmemesi halinde onları bazen bir budalaya, iskelete, henüz çocukken kara kuru bir ihtiyar haline getiren o korkunç fiziksel değişimleri bilir. Çekinmeden söyleyebilirim ki dadı, başka biçimde nitelersek Fransız dili, küçükken, konuşmaya ilk başladığından itibaren yine de fiziksel olarak o korkunç alışkanlık, ne olursa olsun tinsel anlamda vardır. Çocuk doğuştan aptal ya da dümdüz biriyse mesele yok; bu durumda ömrünü sığ düşünceleriyle, berber çırağı kültürüyle Fransızca şakalar yaparak geçirir ve yaşamı boyunca aptal olduğunu fark etmeden ölür gider. Ama ya bu kişi yetenekli, düşünen, aklı başında, yüreğinde soylu duygular barındıran biriyse, acaba mutlu olabilir mi? Düşüncelerini ve tinsel gereksinimlerini derinliğine biçimlendirecek malzemeyi kullanmayı bilmemekle ve kendi için açımlanmamış sinik, hastalıklı, hırsızlama, ezbere ve kaba bir dili kullanmakla kendini ve yüreğindekini ifade ederken, sürekli zihinsel ve ruhsal zorlamayla ömrünün sonuna kadar acı çekecektir. (Oh Tanrım! Bu dilin ölü, doğal olmadığını anlamak bu kadar zor mu?) Bu kişi, düşüncesinin kıt, sığ ve kinik, bütün yaşamında anlamını bulan önemsiz, değersiz kalıpların sonucu olarak, özellikle kinik olduğunu, nihayet ruhunun bile kokuştuğunu acıyla fark edecektir. Bu ahlaki düşüş tasadan gelecektir. Kuşkusuz kariyeri zarara uğramayacak: Fransız dadılarla doğan bu gençleri annecikleri mutlaka yurdumuzun gelecekteki babaları olarak hazırlayacaklar, bu çocukların da dadısız bir şey yapamayacaklarını düşünmeye hakları olacaktır. Yüksek makamlara erişecek, hükmedecek ve "milletin canını çıkaracaktır", düzenler koyacak, emredecektir, kısacası, *plus de noblesse, que de sincerité*[16] sloganıyla, yabancının düşüncesiyle ve cümleleriyle söylevler çekerken sık sık kendinden hoşnut olacaktır. Oysa birazcık adam olsa bütünde mutsuz olacaktır. Güçsüzlüğünden sürekli acı çekecek, özellikle iğrenç alışkanlıkları nedeniyle, zamanından önce tükenmişliğiyle ıstırap çeken kocamış delikanlılar gibi acılar içinde kıvranacaktır. Çok yazık, bu facianın nedeninin Fransız dili ve dadısı olmadığına hangi anne inandırabilir

16 İçtenlikten çok, soyluluk. (Fransızca)

beni! Abartmadığımı söyleyecek bir tek annenin çıkmayacağını hissediyorum. Gerçeği hiç şişirmeden anlattım, ne var ki düşüncelerime karşı çıkıp, tersine, yabancı dilde yaşamanın daha iyi olduğunu, daha kolay ve rahat, daha tatlı bir yaşam sürülebileceğini, özellikle hayatın sorunlarından ve gereksinimlerinden kaçınmak gerektiğini, Fransızcanın, sadece Fransız dili olarak değil, anadilin yerini alan yabancı bir dil olarak benimsenmesinin hayatın zorluklarını karşılayabileceğini söyleyeceklerdir. Nasıl? Dadılarla büyüyen bu parlak çocuk, sosyete salonlarının yakışıklı delikanlısı mutsuz mu olacak? Üstü başı pırıl pırıl, sağlıklı, yüzü aristokrasinin renkleriyle boyanmış, süslü püslü, yakasına gül takmış bu adam mutsuz olsun! Anne kibirle gülümsüyordur şimdi. Oysa bu olmadan (yani Fransızca eğitimi almadan) zaten Rus aydınların büyük çoğunluğu günümüzde hâlâ kafa işçisinden başka bir şey olamaz, bastığı yeri olmayan, toprağından, köklerinden bağlarını koparmış, Avrupa rüzgârlarıyla savrulan beynelmilel bir budaladır. Oysa dadıların, mürebbiyelerin elinden geçen bu insan, en iyi koşullarda olsa bile, hatta bir şeyler düşünüyor, hissediyor olsa bile, aslına bakarsanız silme züppe bir gençten farksızdır; belki de günün modası birkaç yapıt yutmuştur, ama aklı sonsuz *ténèbres*'lerde[17] dolaşmakta, yüreği *argent*'a[18] susamaktadır. Bir kez daha söylüyorum, bu delikanlı elbette yurdun babası olacaktır, bunu yapabilir, o olmayacaksa kim olacak? (Ülkenin babaları bizde gizli danışman sıfatıyla başlıyorlar işe.) Eh, anneye söyleyeceklerim şimdilik bu kadar, ama sadece anneye tabii!..

17 Karanlıklar. (Fransızca)
18 Para. (Fransızca)

Dördüncü Bölüm

I
Kaplıcalar Ne Sağlar? Şifa mı, Görgü mü?

Ems'ten söz etmeyeceğim; zaten Ems'le ilgili çok ayrıntılı Rusça kitapçıklar var; örneğin doktor Girshgorn'un Petersburg'da yayınlanan *Ems ve Şifalı Suları* adlı kitabı. Bu kitapta sağlık bilgilerinden tutun (kaynak sularıyla ilgili) konaklama yerleri, gezilip görülecek yerler, sağlık merkezleri, hatta Ems halkı üzerine en ufak ayrıntılarına kadar bilgiler yer alıyor. Bana gelince, bu tür yazıları beceremem, ama okurlarım ısrarlı olurlarsa, yurduma döndüğümde öncelikle pırıl pırıl güneşiyle, gerçekten harika bir manzarası olan Ems kentinin yerleşmiş olduğu Taunus vadisini, dünyanın dört bir yanından gelen zarif kalabalığı ve bu kalabalık arasında derin, çok derin yalnızlığımı anlatırım! Ama bu yalnızlığıma rağmen yine de bu kalabalık hoşuma gidiyor, özel bir ilgim nedeniyle tabii. Bu kalabalık arasında tanıdık bir Rus'a rastlamıştım, tam bir *paradoksçu*, bir zamanlar, çok yıllar önce benimle tartışırken savaşı savunuyor ve günümüz toplumunda asla duyamayacağınız bir yaklaşımla bütün gerçeği savaşta buluyordu (Günlüğün nisan sayısına bakınız). Çok alçakgönüllü, birinci dereceden devlet memuru görünüşlü biri olduğunu söylemiştim. Herkesin bildiği gibi, biz Ruslar, daha doğrusu Petersburglular, yaşantılarımızı öyle bir düzenlemişizdir ki, birbirimizle görüşürüz, Tanrı bilir kimlerle zaman zaman iş yaparız, dostlarımızı da unutmayız (Petersburglu bir şeyi ya da birini hiç unutabilir mi?), ama bazen tam bir yıl görüşmediğimiz de oluyor. Dostum Ems'e her nasılsa tedavi için gelmişti. Oysa kırkındaydı, belki de daha az.

"Bunda siz haklısınız" dedi. "Buradaki kalabalıktan bir dereceye kadar hoşlanıyor insan, nedenini bilmese bile. Üstelik her yerde bu kalabalıktan, toplumun bu kaymak tabakasından hoşlanıyorlar işte. Bu topluluktan kimseyle senli benli olmanıza da gerek yok, ama bütününe baktığımızda dünyada şimdilik daha iyi bir şey yok..."

"Hadi canım!"

"Sizinle tartışmıyorum, tartışmıyorum!" dedi telaşlı. "Yeryüzünde daha güzel bir toplum düzeni kurulmaya başladığında, insanoğlu, deyim yerindeyse daha mantıklı yaşamaya razı olduğunda, günümüz toplumuna bakmayı, hatta ağzımıza almayı bile istemeyeceğiz, sadece dünya tarihinden bir iki söz, o kadar... Ya şimdi, onun yerine en iyi neyi sunabiliriz, söyler misiniz?"

"Şimdi hali vakti yerinde şu kuru kalabalıktan daha iyi sunulacak ne olabilir? Kaplıcalar için gelmeselerdi ne yapacaklarını, nasıl zaman geçireceklerini herhalde bilemezlerdi. Ayrı ayrı iyi insanlar – bu doğru, bu kalabalık arasında da vardır, ama bütününde, evet, bütününde, bırakın övgüyü, özel ilgiye bile değmezler!"

"İnsanlara derin nefret duyan biri gibi ya da günümüzde geçerli olduğu için belki de böyle konuşuyorsunuz. 'Ne yapacaklarını, nasıl zaman geçireceklerini bilemezlerdi!' diyorsunuz. İnanın, her birinin işi gücü vardır ve bu işleri için hayatlarını bile harcamışlardır. Yaşamı cennet kılamadıkları için suçlu değiller, bu yüzden de acı çekiyorlar. Bakın, bu zavallı çilekeşlerin güldüklerini görmek hoşuma gidiyor."

"Kibarlıktan gülüyor olmasınlar!"

"Onları perişan eden, cennet oyununa katılmaya zorlayan bir alışkanlıktan gülüyorlar, herhalde böyle nitelendirilebilir. Cennete inanıyor, gönülsüz de olsa bu oyunu oynuyor, ama oyalanmak, vakit geçirmek için oynuyorlar. Şu gelenek, alışkanlık dediğimiz şey çok güçlüdür. Bu alışkanlığı bayağı ciddi bir olay gibi görenler bile var, kuşkusuz onlar için daha iyidir bu: Artık gerçek cennettedirler. Bu insanları severseniz (sevmelisiniz), evet, dinlenme olanağı buldukları ve sıkıntılarını bir an unuttukları için–hayal de olsa mutlu olacaksınız."

"Canım, şaka mı yapıyorsunuz, onları niçin sevmek zorundaymışım?"

"İnsanlık bunu gerektirir, efendim, başka türlü olamaz, insan nasıl olur da sevilmez! Şu son on yılda insanı sevmemek olur mu? Burada insanları seven bir Rus bayan vardı. Asla şaka yapmıyorum. Sözü fazla uzatmamak için size doğrudan vardığım sonucu bildireceğim, görgülü her toplum, işte şu karşınızda aristokrat sınıfın oluşturduğu kalabalık birtakım erdemlere sahiptir. Örneğin: bu aristokrat tabaka, size gülünç gelebilir, ama kimi topluluklara, örneğin her yerde alışılmadık bir yaşantı sürdüren tarım toplumlarına göre doğayla daha yakın ilişkide olduğu için iyidir. Fabrikaları, orduyu, ilköğretim okullarını, üniversiteleri artık söylemiyorum; bu saydıklarım anormalliğin üst perdesidir. Buradakiler varlıklı oldukları için daha özgürdürler, bu bakımdan hiç değilse diledikleri gibi yaşayabilirler. Oh, elbette sadece nezaketin ve görgü kurallarının izin verdiği ölçüde doğayla temasa geçerler. Doğaya karşı, masmavi gökyüzünden biz günahkârları aydınlatan şu güneşin altın rengi ışıklarına karşı, açılmaya, çözülmeye, çırılçıplak olmaya– şimdi ikimizin ya da orada bir şairin isteyeceği ölçüde bir kabalıkla tabii– seçim yapmadan değer miyiz, değmez miyiz! Eskiden olduğu gibi, edebin küçük çelik kilidi her yürekte, her akılda asılı duruyor. Bununla birlikte görgünün, doğayla buluşma yolunda sadece çağımızda değil, kuşağımızda da ufacık da olsa bir adım attığını kabul etmemek olmaz. İnceledim: Çağımızda ileriye gittiğimiz sürece, insanların, doğayla buluşmanın– ilerlemenin, bilimin, mantığın, sağduyunun, beğeninin ve kusursuz tarzın son sözü olduğunu daha iyi anlayacakları ve kabul edilecekleri sonucunu çıkardım. Girin, bu kalabalığın arasına dalın: Şu yüzlerindeki sevince, neşeye bakın! Birbirleriyle çok az konuşuyorlar, yani alışılmadık bir incelikle; hepsi güler yüzlü, tatlı, olağanüstü neşeli. Bir an düşünürsün, yakasına gül takmış şu delikanlının bütün mutluluğu, yanındaki 55 yaşlarındaki şişman bayanı eğlendirmek diye. Gerçekten de kadının etrafında pervane kesilmesine onu iten nedir? Kadının mutlu ve neşeli olmasını mı istiyor gerçekten? Kuşkusuz hayır, mutlaka özel, hem de çok özel, sizinle beni ilgilendirmeyen nedenlerle böyle davranıyor, ama burada asıl önemli

olan, hiçbir özel nedeni olmadan, görgü denen şeyin genci bu davranışa yönlendirmesidir; son derece önemli bir sonuçtur bu, görgünün, zamanımızda kimi gencin yaban doğasını ne kadar değiştirdiğini gösterir. Şiir bir "Byron"u ve bir "Korsan"ı, bir "Harold"u, bir Lara'yı[19] çıkarıyor, ama bakın bu kişiliklerin ortaya çıkmalarından az bir zaman geçtiği halde, görgü, bu kahramanları çürüğe çıkarmıştır, çirkin, kötü karakterler olarak kabul edilmişlerdir; hele bizim "Peçorin", "Kafkas Tutsağı"[20]: Ahlaki bakımdan tamamen olumsuz tiplerdir; kısa zamanda başarıya ulaşmış Petersburg memurudurlar. Peki, neden çürüğe çıkmışlardır? Çünkü gerçekten kötücül tiplerdir bunlar, sabırsızdırlar, açıktan kendileriyle cenkleşirler, o kadar ki, bireyin toplum için, toplumun birey için yaşamasını sağlamak zorunda olan edebin uyumunu bozarlar. Bakın, çiçek taşıyorlar, bu buketler hanımefendilere, sevgililere sunulacak gül demetleri; bu güllerin nasıl seçildiğine, demetin nasıl süslendiğine bakın bir! Kırların kızı asla çiçeği özenle seçip toplamaz, sevdiği delikanlı için ince ince budamaz. Oysa bu güllerin tanesini beş on Alman feniğine satmaya götürüyorlar, kırların kızı asla onlara dokunmaz. Altın çağ henüz gelmedi, şimdi endüstri çağındayız, ama bu sizi ilgilendirmiyor, değil mi? Bu insanların şık giyinmeleri, güzelleşmeleri... Gerçekten de bir cennet. Doğru ya, 'cennetmiş, cennete benzer bir şeymiş', sizin umurunuzda mı? Oysa anlamaya çalışsanız, ne keyifli, ne gerçek bir düşüncedir bilseniz! Evet, çiçekler değil de, daha çok ne gidebilir su içmeye, yani iyileşmek umuduna, sağlığa? Çiçek umuttur. Ne tat vardır bu düşüncede! Şu ayeti bir hatırlayın: "Ne giyeceğiz diye endişelenmeyin, bakın şu kır çiçeklerine! Süleyman da zafer günleri için bu çiçekler gibi giyinmedi, çünkü daha iyisini Tanrı giydirecektir!'[21] Tamı tamına hatırlamıyorum, ama ne güzel sözlerdir bunlar! Bu sözlerde hayatın tüm şiirselliği, güzelliği, doğanın gerçeği vardır. Doğanın gerçeği hükmünü sürdürünce insanlar yürek sadeliği ve sevinciyle, gönülden insan sevgisiyle birbirlerine çiçeklerden taç örecekler, heyhat, bu çiçekler şimdi sevgisiz, 5 feniğe alınıp

19 Byron'un yapıtlarının kahramanları.
20 Puşkin'in *Kafkas Tutsağı* adlı öykülü şiirinin kahramanı.
21 İncil'den.

satılıyor. Yine söyleyeceğim, bunlar sizi ilgilendirmiyor, değil mi? Evet, bence en uygunu bu, aslında insan değişik aşktan kaçınır, minnettarlık gerektirir çünkü, oysa burada parayı çıkarıyorsun, hesap tamam. Aslında altın çağın bir benzeri çıkıyor ortaya, hayal gücünüz varsa bu size yetebilir. Hayır, zamanımızda zenginlik, başkalarının hesabına olsun, özendirilmelidir. Bu zenginlik, geri kalan insan kalabalığına bana asla veremeyeceği bir debdebe ve görgü sağlıyor. Burada beni neşelendiren zarif görüntülere sahibim; oysa mutlu olmak için sürekli para harcanıyor. Mutluluk, neşe her şeyden daha değerlidir; oysa yoksul bir adamım, ama para ödemeden bu genel sevince katılabiliyorum, hiç değilse dilimi şaklatıyorum. Dinleyin: Müzik sesi geliyor, gülüyorlar, kadınlar kuşkusuz, Süleyman'ın zamanında kimsenin giymediği elbiselerle dolaşıyorlar; gerçi bunların tümü bir serap, ama sizi ve beni neşelendiriyor ya! İşin doğrusunu konuşalım, vicdanen düzgün bir adam mıyım? (Bunu tek başıma içimden söylerim.) Ama sular sayesinde, bakın, ben de onların arasına, nasıl denir, kaymağı yiyen insanların arasına katılmış bulunuyorum. Ah, şimdi şu iğrenç Alman kahvesini kim bilir ne keyifle içmeye gideceksiniz! Her neyse, iyi toplumun olumlu yanları olarak görüyorum bütün bunları..."

"Yo, şaka ediyorsunuz, bunlar çok yeni değil."

"Şaka yapmıyorum, söyleyin, buraya içmelere geldiğinizden beri iştahınız düzeldi, değil mi? "

"Oo, hem de nasıl!"

"Demek ki mideyi etkileyecek kadar görgünün olumlu yanları varmış, öyle değil mi?"

"Yapmayın Allah aşkına! Suyun etkisi bu, görgünün değil."

"Yo, görgünün olduğuna kuşku yok. Kaplıcalarda suyun mu, görgünün mü etkili olduğu henüz bilinmiyor. Hangisine karar vereceklerini buranın doktorları da bilmiyor; çağımızda tıp biliminin ne kadar ilerleme kaydettiğini belirlemek gerçekte zor. Zamanımızda tıp dalında birtakım düşünceler doğmuştur, oysa eskiden sadece ilaç vardı."

II
Zamanımız Kadınından İyilik Gören Biri

Bu eskinin adamıyla yaptığım sohbetin tümünü aktarmayacağım tabii; ancak onun için en nazik konunun kadınlar olduğunu biliyordum. Bir gün kadınlar üzerine de sohbet ettik. Çok ilgili olduğumu söyledi.

"Evet" dedim, "örneğin İngiliz kadınlarını inceliyorum, ama özel bir amaçla. Buraya gelirken yolda okumak üzere yanıma birkaç dergi almıştım, biri Granovski'nın Doğu Sorunu üzerine uzun bir yazısı, diğeri de kadınlar üzerine bir kitaptı. Kadınlarla ilgili kitapçıkta çok güzel, çok olgun düşünceler vardı; bir tümce, dikkatle dinleyin, kafamı karıştırmıştı. Yazarı durup dururken şöyle diyor:

> ... gelgelelim İngiliz kadınlarının nasıl olduğunu dünya âlem bilir. Onların kadın güzelliğinin, ruh güzelliğinin yüksek örneğidir. Bizim Rus kadınları bu bakımdan asla İngiliz kadınlarıyla boy ölçüşemez...

Nasıl olur? Buna asla dayanamam. İngiliz kadını, Rus kadınından daha üstünmüş ha! Kesinlikle kabul edemem bunu!"

"Bu kitabın yazarı kim?"

"Yazarın şiddetle karşı çıktığım bir tek bu tümcesini çıkarın, aslında kitapçık övülebilir de, ama bunu yapmadığıma göre adını söylemeyeceğim."

"Bu yazar bekâr olsa gerek, Rus kadınının bütün özelliklerini daha keşfedememiş."

"Bunu ince bir alayla söylediniz, ama Rus kadınının 'nitelikleri' derken gerçeği dile getirdiniz. Evet, Rus erkeği kadınlarımıza sırtını dönmemelidir. Ama ne olursa olsun Rus kadını nasıl aşağı görülür, anlayamıyorum doğrusu! Puşkin'in Tatyana'sından, Turgenyev'in, Lev Tolstoy'un kadın kahramanlarına kadar yazarlarımızın gözlerimizin önüne serdiği ideal kadın örneklerini –büyük kanıt olmalarına rağmen– göstermeyeceğim: Sanatta, edebiyatta bu güzellik idealleri işlenmişse, bir yerlerden alınmışlardır, asla uydurma değillerdir. Dolayısıyla bu kadın

kahramanlar gerçek hayatta vardır. Örneğin Dekabristler'in eşlerinden, belleklerimizde hâlâ olanca canlılığıyla yaşayan binlerce başka örnekten söz etmeyeceğim. Rus gerçeğini kavrayan bizlerin gözlerden uzak, sonsuz bir özveriyle, o korkunç, karanlık köşelerinde, derme çatma evlerinde, bodrumlarda ahlaksızlığın, çürümüşlüğün batağında yaşamlarını tüketen binlerce kadınımızdan nasıl olur da haberimiz olmaz! Özetle, Avrupa kadınlarının yüksek konumuna bakarak Rus kadınının haklarını savunma gibi bir çabanın içine girmeyeceğim, sadece şunu söyleyeceğim: Bence her erkeğin öncelikle kendi halkından, kendi ulusundan kadın aramasını, onu sevmesini sağlayacak her halkın, her ulusun bir doğa yasası olmalıdır, ne dersiniz? Erkek kendisinden üstün yabancı kadınla beraber olur, bir de çekiciliğine kapılırsa, o erkeğin ülkesi için ayrışmalar, sarsıntılı günler geliyor demektir. İnanın, son yüz yılda halktan derin kopuşumuzla birlikte buna benzer örnekler sık sık yaşanmıştı. Polonyalı, Fransız ve Alman kadınlara kapıldık; şimdi de birçok erkeğimiz İngiliz kadınlara gözlerini dikmiş durumda. Bu belirti bence hiç de rahatlatıcı değildir. Burada iki nokta var, ülkenle manevi olarak bağlarını koparma ve harem zevkleri... Kadınlarımızı anlamayı unutmuşsak, bugünden tezi yok yüzümüzü ona çevirmemiz, onu öğrenmeye çabalamamız gerekmektedir..."

"Düşüncelerinizi seve seve paylaşmaya hazırım, ama bilemiyorum, böyle bir doğa ya da ulus yasası olabilir mi? Sormama izin verin: Adı geçen kitabın yazarının bekâr olduğunu alaylı ifadeyle söylediğimi neden düşündünüz? Yüksek nitelikleri olan Rus kadınıyla tanışmamış olabilirdi. Burada en ufak alayım söz konusu olamaz, bir Rus kadınının bana çok iyilikleri dokunduğunu, beni mutlu ettiğini söyleyebilirim çünkü. Evet, nasıl olursam olayım, size nasıl görünürsem görüneyim, hayatımın bir döneminde bir Rus kadınıyla nişanlanmıştım. Bu güzel kız, nasıl desem, konumu açısından benden üstün biriydi ve erkekler çevresinde dört dönüyordu, o seçimini yaptı ve..."

"Sizi mi tercih etti? Bağışlayın, bilmiyordum!"

"Tam tersi, çürüğe çıkardı beni. Bütün mesele burada zaten! Her şeyi olduğu gibi anlatacağım: Nişana kadar *her şey yolundaydı*; benim için çok özel bir yeri olan bu kızı her gün görü-

yor, mutluluktan uçuyordum. Bu arada unutmadan, üzerinde pek kötü izlenim bırakmadığımı belirteyim. Evinde aşırı özgür davranan bir kızdı. Bir gün, bir benzerini asla yaşamayacağım bir anda (böyle ifade edebilirim) evlilik sözü verdi. O anda bana neler olduğuna inanamazsınız. Kuşkusuz, bütün bunlar ikimizin arasında geçmişti, hâlâ olanlardan şaşkın eve döndüğümde, bu harika varlığın benim olacağı duygusu gülle gibi ezip geçmişti beni. Mobilyalarıma, kırık dökük, ama benim için gerekli olan eşyaya kaydı gözlerim; kendimden, toplum içindeki konumumdan, görünüşümden, saçlarımdan, berbat eşyamdan, sınırlı aklım ve sığ yüreğimden öylesine utanmıştım ki benim gibi böylesine değersiz bir insanın asla layık olmadığı hazinelere sahip olacağı düşüncesiyle yazgıma binlerce kez lanet etmeye hazırdım. Evlilik gerçeğinin pek bilinmeyen yanını, daha doğrusu –üzülerek söyleyeyim– nişanlı erkeklerin çok az beslediği bir duyguyu dile getirmek için bunları anlatıyorum, şöyle ki: Evlenmek için çok, ama çok fazla budalaca bir kibre, bakın, en budalaca, en alçakça bir gurura sahip olmak gerekir ki kibar bir erkeğin asla anlayamayacağı, olmaz saçmalıkta şeylerdir bunlar. Eğitiminden, zülüflerinden, ipek giysilerinden, danslarından, masumiyetinden, saf, aynı zamanda yüksek sosyete inceliği taşıyan yargıları ve duygularından başlayarak, kusursuz güzellikteki bu sosyete dilberiyle, bu harika varlıkla bir anda kendimi nasıl bir tutabilirdim? Düşünün, evime bu haliyle gelecek, bense basit bir gömlekle karşısına çıkacağım. Ne o, gülüyor musunuz yoksa? Oysa bu dehşet verici bir düşünce! Bakın, bir sorun daha var, size şöyle diyebilirler: Mükemmellikten ürküyorsanız, kendinizi bu konuda işe yaramaz hissediyorsanız, kir pas içinde bir çocuk alın (ne olursa olsun ahlaki kirlilik değildir bu); yazık ki her şey bir hiç: Öfkenle uyuşamazsın, amacım bir şeyleri yumuşatmak değil; her neyse, artık ayrıntıya girmeyeceğim, buna benzer işler işte. Örneğin umutsuz, gücüm tükenmiş yatağıma uzandığım zaman (söylemem gerekirse, bitpazarından alınmış, yayları kırık, dünyanın en iğrenç divanı) hiçten, incir çekirdeğini doldurmayan düşünceler üşüşür kafama: 'Sonunda evleniyorum işte, kadın pılı pırtısı da olacak bundan sonra, patron mu ne işte, üzerinden tüyleri almak...' Bu düşünceden doğal ne olabilir, bu-

nun neresi korkutucu görünür? Bir geliyor, bir gidiyordu bu düşünce; elimde olmadan geliyor, bir anda zihnimi meşgul ediyordu. Bunu anlamak zorundasınız, çünkü insanın ruhunda ne düşünceler parlayıp sönüyordur, kim bilir; giyotine giderken bile... İşte bunlar geçmişti aklımdan. Çelik kalem uçlarının kirli bırakılmasından oldum olası hazzetmem, sinir krizleri geçirmeme neden olur, sevmediğim için bunları düşündüm, hoş dünyada herkes yapıyor bunu. Neler mi oldu? Böyle büyük bir olayda, zaman bulup da düzeyi düşük düşüncelere kafa yorduğum, aklımı tüylü kadın giysileriyle bozduğum için kendime verdim veriştirdim. 'Bundan sonra neyi hak edeceksin be kardeşim!' Kısacası, ömrümü, attığım her adım için, her düşüncem için kendimi sorgulamakla geçirdiğimi hissettim. Bakın neler oldu: Birkaç gün sonra yüzünde alaysı bir gülümsemeyle birden, şaka yaptığını, yüksek mevki sahibi biriyle evleneceğini bana bildirdiği zaman, ben... ben... aslında sevineceğime, öyle bir korkuya kapıldım, öyle çöküverdim ki birden, o bile irkildi ve hiç konuşmadan bir bardak su almak için aceleyle ayrıldı. Kendimi toparladım, korkumun bana yararı olmuştu: Onu ne kadar çok sevdiğimi ve ona ne kadar çok değer verdiğimi anlamıştı... Evlendikten sonra bana bir gün şöyle demişti: 'O kadar bilgili, o kadar gururluydunuz ki beni küçük göreceğinizi düşünmüştüm,' evet, böyle demişti. O zamandan beri hep dost kaldık; yine söylüyorum, biri bir zamanlar bir kadın tarafından, daha doğrusu bir Rus kadın tarafından, elinden tutulmuş, çok mutlu edilmişse işte o kişi bendim ve bunu hiçbir zaman unutmayacağım."

"Demek, bu özel kadınla arkadaş kaldınız, öyle mi?"

"Evet, biliniz ki çok güçlü bir dostluğumuz oldu, ama seyrek görüşüyoruz; yıldan yıla, belki de daha az. Rus dostlar beş yılda bir görüşürler, fazlasına katlanamazlar zaten. Başlangıçta ziyaretlerine gitmedim, kocasının toplumdaki yeri benden yüksekti çünkü, ama şimdi, evet, şimdi başına bir felaket geldi; onu böyle görmek derinden üzüyor beni. Kocası 62 yaşındaydı, evlenmelerinden bir yıl sonra adam mahkemelik oldu. Bulunduğu görevde verdiği açığı kapatmak zorundaydı, adamın neredeyse tüm servetiydi. Tutukluyken ayaklarından oldu. Şimdi Kreinshnah'da bulunuyorlar, on gün kadar önce ikisini orada görmüş-

tüm; adam tekerlekli sandalyede geziyor. Bilseniz, kocasına öyle ilgi gösteriyor ki! Sürekli sağ tarafında yürüyor, günümüz kadınının yüce görevini yerine getiriyordu, dikkatinizi çekerim, kocasının bıktırıcı yakınmaları, iğneleyici yüze vuruşları da cabası... Onu böyle görmek beni derinden üzmüştü, daha doğrusu ikisini de... Çünkü kime daha çok acınması gerektiğini de hâlâ çözmüş değilim; onları öyle bıraktığım gibi doğru buraya geldim. Size adını söylemediğim için memnunum; ayrıca bu kısa görüşmemizde mutluluk ve Rus kadınının sorumluluğu üzerine görüşlerimi açıklamaya kalkışınca onu sinirlendirmiştim, bu benim için talihsizlik oldu."

"Oo, elbette, bundan daha iyi bir fırsat arasanız bulamazdınız."

"Ne o, eleştiriyor musunuz beni? Bunları ona başka kim söyleyebilirdi? Tersine, hiç değilse mutsuzluğumun nedenini bilmek her zaman büyük bir mutluluk gibi görünmüştür bana. İzin verirseniz, konu açıldığına göre, mutluluk ve Rus kadınının sorumluluğu üzerine düşüncelerimi açıklamaya çalışayım. Kreinshnah'da olanların hepsini anlatmadım."

III
Çocuk Sırları

Burada şimdilik duracağım. Bu adamın kişiliğini gözler önüne sermek ve okurlarımla tanıştırmak istiyorum. Onu küçük öykücü olarak anlatmaya çalışmıştım, ama görüşlerine kesinlikle katılamam. Daha önce bu kişinin "paradoksçu" olduğunu söylemiştim. "İçindekileri bir çeşit öfkeyle döküyor olsa da, zamanımız kadınının mutluluğu ve sorumluluğu üzerine" görüşleri özgün olmaktan uzak, ama onun en hastalıklı yanının bu olduğunu düşünmeden edemiyor insan. Onun anlayışına göre, kadın mutlu olmak ve sorumluluklarını yerine getirmek için mutlaka evlenmek ve olabildiğince çok çocuk, "kadın güçten kesilinceye kadar öyle iki üç değil, yedi, sekiz, dokuz çocuk doğurmalı. Ancak o zaman yaşamla ilişkiye girer, hayatın gerçek yanlarını öğrenir"miş.

"İnsaf edin, yatak odasından çıkmadan..."

"Tersine, tersine! Tepkileri önceden seziyorum ve biliyorum. Her şeyi ölçüp biçtim: 'Üniversite, yükseköğrenim vs... ' Erkeklerin ancak on binincisinin bilim adamı olacağını artık söylemiyorum; size ciddi ciddi soruyorum şimdi: Üniversite evliliğe ve çocuk doğumlarına nasıl karışır? Tersine, üniversite mutlaka tüm kadınlar için, geleceğin bilim insanları için, kısacası bilgili, kültürlü insan yetiştirmek için var olmalıdır, 'evlilik ve çocuk' sonra gelmelidir. Daha akıllıca çocuk doğurmak bugüne kadar yeryüzünde icat edilmemiştir. Bunun için ne kadar akıl depolasan o kadar iyi olur. Çatski[22] yanılmıyorsam şöyle diyordu:

... çocuk sahibi olmaya
Akıl ne gerek!

Böyle duyuruyordu, çünkü koyu bilgisiz, ömrü boyunca başkasının sözleriyle, Avrupa kültürü üzerine nutuklar çeken bir Moskovalıydı; o kadar ki, sonradan anlaşıldığı gibi, vasiyet bile yazamamış ve malını mülkünü 'dostum Soneçka'ya' diye tanımadığı birine bırakmıştı. 'Akıl ne gerek!' üzerine ironi tam elli yıldır süregelmektedir, bizde ancak 50 yıl sonra kültürlü adam çıkmıştır da ondan. Tanrıya şükür şimdi eğitimli, bilgili insanlar var, inanın, dünyada en önemli, en ciddi işin öncelikle çocuk sahibi olmak, çocuk dünyaya getirmek olduğunu ve olmaya da devam edeceğini anlayacaklardır. 'Kimin aklı kıt, lütfen söyler misiniz?' Alın size akılsızlık örneği: Avrupa'da bugünün kadını çocuk doğurmayı bırakıyor. Bizler için şimdilik susuyorum."

"Çocuk doğurmayı mı bırakmış, neler diyorsunuz siz?"

Bu adamın ondan hiç beklenmeyecek tuhaf bir huyu olduğunu bu arada söylemeliyim: Çocukları çok seviyor, çocuk düşkünü; özellikle minimini, "melek gibi" olanları... Peşlerinden koşacak kadar hayran çocuklara. Ems'te bu davranışını herkes biliyor. Çocukların yaya olsun, arabayla olsun dolaşmaya çıkarıldığı ağaçlı yolda gezinmekten hoşlanıyor; bir yaşındaki çocuklarla bile dostluk kurmuş, o kadar ki çocuklar onu görür görmez hemen tanıyorlar, yanlarına gelmesini bekliyorlar, gülücükler

22 Rus güldürü ve oyun yazarı Aleksandr Griboyedov'un *Akıl'dan Bela* adlı oyununun kahramanı.

gönderip minnacık ellerini uzatıyorlar. Bir Alman dadıya çocuğun kaç yaşında ya da kaç aylık olduğunu sormadan geçmez, onu yere göğe sığdıramıyorlar, bizimki Alman dadıya yaranmak için sezdirmeden gönlünü okşuyor kadının. Özetle, bu sevgisi tutku halini almış. Her sabah kaplıcalarda, ağaçlı yolda, kalabalığın arasında okula giden süslü püslü, ellerinde sandviçleri, sırt çantalı çocukları görmesin, müthiş bir heyecana kapılıyor. Bu çocuk kalabalığının, dört beş yaşında olanların, yani en küçüklerin gerçekten çok sevimli olduklarını kabul etmek gerek.

Bir sabah olağanüstü bir sevinçle:

"*Tel que vous me voyez*"[23] dedi. "İki düdük satın aldım, ilkokul çocukları için değil, onlar büyük, dün öğretmenleriyle tanışma onuruna eriştim: Olabilecek en erdemli, dürüst insanlardan biri. Ne diyordum, evet, benimkiler tombalak iki kardeşti, biri iki, öteki üç yaşındaydı. Büyük olanı kardeşinin elinden tutmuştu; ikisi de zekiydi; oyuncakların sergilendiği çadırın önünde durmuşlar, ağızları bir karış açık, oyuncakları hayran hayran seyrediyorlardı, ağzınla kuş tutsan bu çocuk hayranlığını sergileyemezsin. Satıcı kurnaz bir Alman kadındı, çocuklara baktığımı fark edince çocukların eline hemen birer düdük tutuşturdu: Efendim, iki markım gitti. Çocukların sevincini anlatamam, düdüklerini öttüre öttüre dolaşıyorlardı. Bu bir saat önceydi, çocukları tekrar görmeye çıktım, hâlâ düdüklerini çalıyorlardı. Size bir ara bu topluluğu göstererek, dünyanın şimdilik bundan daha iyi bir topluluk kuramayacağını söylemiştim. Yanlıştı, ama siz, inkâr etmeyin, inanmıştınız. Tersine, en güzel olan, mükemmel olan: Ellerinde sandviçleri ve sırtlarında çantalarıyla okula giden şu çocuklar... Güneş, Taunus vadisi de neymiş, Allah aşkına! Çocuklar, kahkahaları, sandviçleri, dünyanın dört köşesinden gelen çocukları hayranlıkla seyreden zarif milord ve markizler topluluğu, hepsi bir arada, harika! Kalabalığın çocuklara her gün nasıl hayranlıkla baktığını gördünüz. Ne derseniz deyin, bu, insanlarda ilgi belirtisi ve ciddiyet sıçramasıdır, ama Ems budaladır, saçmalık yapmadan duramaz; bu yüzden çocuk doğurmayı sürdürüyor; ya Paris, Paris bunu erteledi bile!"

23 "Gördüğünüz gibi." (Fransızca)

"Ne demek erteledi?"

"Paris'te, Articles de Paris[24] adlı geniş bir sanayi kolu bulunuyor. İpekle, Fransız şarabı ve meyvesiyle tam beş milyar savaş tazminatının ödenmesine katkıda bulunan bir şirket... Paris bu endüstri koluna öylesine saygı duyuyor, öylesine ilgileniyor ki çocuk yapmayı bile unutuyor. Paris'in ardından da bütün Fransa. Bakan, meclislere resmi olarak, *la population reste stationnaire*[25] üzerine günlük bilgi sunuyor. 'Düşünebiliyor musunuz!' diyor. 'Çocuklar doğmuyor, doğsa bile fazla yaşamıyorlar. ' Buna karşılık övünerek ekliyor: 'Yaşlılarımız ayakta, Fransa'da uzun ömürlü yaşlılarımız var.' Fransa'nın, meclislerine doldurduğu bu yaşlı insanlar nefes alıyor olabilirler, ama nereden bakarsanız bakın, yine de içi geçmiş ihtiyarlar bence. Uzun ömürlü olmalarına sevinmek neden? Nasıl derler, iskeletleri çıkmamış mı?"

"Sizi, inanın, anlamıyorum; bu Articles de Paris'nin nasıl böyle bir işe yararı dokunur?"

"Mesele çok basit. Bir yazar olduğunuza göre, tutarsız mı tutarsız, ama çok yetenekli Fransız yazar ve eski akımın idealistlerinden Alexandre Dumas Fils'i sanırım tanırsınız. Yine de bu yazarın birkaç iyi, daha doğrusu dişe dokunur çalışmaları var. Fransız kadınının doğurmasını istiyor. Hem de o herkesin bildiği sırrı, burjuva kadınlarının Fransa'da hep ikişer çocuk doğurdukları ve ikiden ne az, ne çok, çocuk yapmama konusunda kocalarıyla bir şekilde anlaştıkları sırrını açığa vuruyordu. Burjuva kadınları iki çocuk doğurduktan sonra isyan bayrağını çekiyorlar, mesele bu. Fazla çocuk istemiyorlar, bu sır şaşılacak biçimde hızla yayılıyor. İki çocuklu bir kuşak ortaya çıkıyor, üstelik mülk altı kişiye kalacağına iki kişiye bölünmüş oluyor. Evet, ikincisi, kadın güzelliği korunmuş oluyor: Uzun zaman sağlıklı kalıyor, böylece dansa, giyime, eğlencelere, yurtdışı gezilerine daha fazla zaman ayırabiliyor. Anne baba sevgisine gelince de, yani olayın tinsel yönüne bakarsanız, iki çocuk, altı çocuktan daha çok seviliyor; ayrıca altı çocuğun yapacağı yaramazlığı bir düşünün, canından bezdirir insanı, etrafı kırar geçirir, işin yoksa

24 Fransız işi.

25 Nüfus aynı duruyor.

uğraş dur! Alacağınız altı çift ayakkabıyı sayın yeter, yandınız demektir vs vs vs. Dumas'yı asıl küplere bindiren bu değil; bu sırrın varlığını bildirmeyi göze alması: Başka deyişle, iki çocuk ne az, ne de çok, hem de kocalarıyla doğal evlilik ilişkilerini zevkle sürdürecekler, tek kelimeyle durumu kurtaracaklar. Dünyada nüfusun hızla artışından ürken Malthus bile böyle fanteziler üretmemiştir. Eh, bütün bunlar bayağı çekici... Bilindiği gibi, Fransa'da kent ve köy burjuvazisinde çok sayıda mülk sahibi vardır: Onların icadıdır. Evet, onların buluşudur. Ancak bu buluş Fransa'nın dışına da taşmaktadır. Bakın, yirmi beş yıl geçecek, Ems'in akıllandığını göreceksiniz. Dediklerine göre, Berlin bu bakımdan müthiş akıllanmış. Gelgelelim Fransa'da çocuk sayısı azalmış görünse de konuya burjuvanın, yani hali vakti yerinde olanın gözüyle baktıkça, toplumun öteki kesimini dikkate almadıkça, bakan bunun ayrımına varamazdı. Öteki kesim işçi sınıfıdır, dokuz, on, belki de on iki milyon farklı dinden, evlilik dışı yaşayan, 'zorbalıktan kaçmak' için, evlilik yerine 'kendi aralarında mantıklı cemiyetler' kuran işçi sınıfı... Bu düpedüz çocukları sokağa salıvermektir. *Gavroş*'lar[26] doğuyor, fazla yaşayamadan ölüp gidiyorlar; ayakta kalabilenler yetiştirme yurtlarını, çocuk ıslah evlerini dolduruyor. Bizde gerçekçi olarak nitelendirilen Zola o dönem Fransız işçi sınıfının evlilik kurumunu, yani evlilik dışı yaşama biçimini *Le ventre de Paris*[27] adlı romanında işlemişti. Dikkat buyurmanızı isterim: Gavroşlar artık Fransız değildir; evet, işin bir başka dikkat çekici yanı, mülk sahiplerinin gizlilik içinde ikişer ikişer doğan çocuklarının da Fransız olmamasıdır. Bunu en azından iddia edebilirim, çünkü bu iki karşıt sınıf birbirine benzemektedir. İşte ilk sonuç: Fransa Fransa olmaktan çıkıyor. (Fransa'yı on milyonluk bir ülke olarak görmek mümkün mü?) Şöyle diyenler çıkacağını biliyorum: 'En iyisi Fransızlar ortadan kalksın, geriye insanlar kalsın'; gerçekten de insanlar mı? Tamam, insan diyelim, ama bunlar yarınların Avrupa'yı yutacak vahşileridir. Yavaş yavaş işlenecekler, niyetlerinden sapma göstermeden, geleceğin ruhsuz, duygu-

26 Gavroş (Gauroche), V. Hugo'nun *Sefiller* yapıtının kahramanlarından bir sokak çocuğu, barikatlarda çarpışmıştı.

27 Paris'in Göbeği.

suz aşağılık yaratıkları olacaklar. Bu kuşak fiziksel olarak bozulacak, zayıflayacak, yozlaşacaktır, bunun kuşku götürür yanı yoktur. Ardından da ahlaki çürümüşlük gelecek tabii. Burjuva krallığının ürünüdür bu. Bence bütün bunların nedeni topraktır, yani tarladır ve zamanımızda toprağın özel mülkler halinde bölünmesidir. Hay hay, size bundan da söz edeyim."

IV
Toprak ve Çocuklar

Paradoksçum: "Toprak her şeydir" diye konuşmasını sürdürdü. "Toprağı çocuklardan ayrı tutmam. Bu düşünce bende kendiliğinden ortaya çıkıyor. Aslında bu konuyu uzatmak istemiyorum; kafa yorarsanız, anlarsınız. Asıl sorun, toprakta yapılan yanlışlıktır. Evet, diğer tüm insani felaketler işte bu toprakta yapılan yanlış uygulamadan meydana gelmiştir. Milyonlarca yoksulun toprağı yok, özellikle toprağın zaten yetersiz olduğu Fransa'da, çocuklarını doğuracakları yerleri yok, kadınlar ahırlarda doğum yapmak zorunda bırakılmıştır; çocuklar demek doğru değil, yarısına yakınının babasını, hatta annesini bile bilmeyen Gavroşlardır bunlar... Tek sınıfın, yani yukarı toplum katının neden olduğu yanlışlık diye düşünüyorum, evet, bir sınıfın ötekine yaptığı insanlığa aykırı bir yanlışlıktır bu. Olaya hangi yönden bakarsak bakalım, toprak konusunda yapılan büyük bir hatadır. Bir sınıfın ötekine yaptığı bir haksızlık değildir sadece, belki de Galya fatihi Hludowicus'dan[28] beri böyle olagelmiştir: Herkese yetecek kadar çok toprakları olmuştu; çok, ama çok geniş bir toprak parçasını ele geçirmişlerdi, hem de hiçbir engelle karşılaşmadan, ülkeyi çok kısa sürede zapt etmişlerdi, öyle ki hiç de olağan değildi bu. Bir şeylerin yapılması, değişmesi, özellikle herkesin toprağı olması, çocukların kaldırımlarda değil, toprakta doğması gerekiyordu. Bunlar nasıl düzelecek bilmiyorum, bilmiyorum, bildiğim şey sadece kadınların hâlâ çocuklarını doğuracak yerleri olmamasıdır. Bence fabrikada çalışsın: Fabrika yasal bir işyeridir, yakınında her zaman işlenmiş toprak oluşur: Bu da

28 Hludowicus (Clovis I) (466-511) Galya fatihi Frank kralı.

onun yasası... Her fabrika işçisi bir yerlerde, güneşin altın ışıklarını döktüğü, üzüm bağlarıyla kaplı özel bir yer, daha doğrusu topluma ait bir *Bahçenin* var olduğunu ve bu Bahçede kendisini seven –öyle sokaklarda yetişme değil– anlı şanlı köylü eşinin bulunduğunu, tahta atlarıyla oynayan ve babaları olduğunu bilen çocuklarıyla karısının kendisini beklediklerini bilir. *Que diable*[29], her düzgün ve sağlıklı çocuk tahta atıyla beraber doğar, her düzgün baba mutlu olmayı eğer istiyorsa bunu bilmek zorundadır. İşte buraya, bu cennet bahçesine alın teriyle kazandığı parayı getirecektir, bu paranın sokakta bulduğu bir kadınla yenmeyeceğini bilir. Bu Bahçe olmazsa, en kötü ihtimalle ailesiyle birlikte geçimini sağlayacak bir yol da bulamazsa (toprağı az Fransa'da örneğin), fabrikasız edemez, ama olsun, çocuklarının orada toprakla, ağaçlarla, avladıkları bıldırcınlarla büyüdüklerini, okula, kırdaki okula gittiklerini, hayatı boyunca eşek gibi çalıştıktan sonra dinlenmek ve sonra da ölmek için buraya geleceklerini hiç değilse bilsin yeter. Kim bilir, belki de ailesinin geçimini tamamen sağlayacaktır, sonra fabrika işçisinin endişelenmesine gerek yoktur, belki de Bahçenin ortasına bir fabrika kurulur. Sözün kısası, bunlar nasıl olur, bilemem, ama gerçekleşecek, Bahçe olacaktır. Ems'te, yapay insanlar arasında, yapay bir Bahçede bundan söz ettiğimi, yüz yıl da geçse hatırlayacaksınız. İnsanlık bu Bahçede yeniden doğacak ve bu Bahçede düzelecek, işte reçete. Bakın neler olmuştu: Önce şatolar kuruldu, şatoların yakınında da toprak damlar; şatolar baronların, toprak evler vasallarındı[30]. Sonra, çevrelenmiş kentlerde, azıcık da olsa, yavaş yavaş burjuvalar ortaya çıkmaya başladı. Zamanla şatolar ömrünü tamamladı ve yüzyılımızın sonuna doğru kral sarayları ve başkentleriyle, saray gibi otelleriyle büyük kentler kuruldu. Çağımızda müthiş bir devrim oldu, burjuvazinin zaferiyle sonuçlandı. Burjuvaziyle birlikte insanoğlunun düşünde bile göremeyeceği koca kentler inşa edildi. 19. yüzyılda yükselen bu kentleri geçmişte görmemiz asla mümkün değildir. Kristal sarayları, dünya sergileri, dünya otelleri, bankaları, bütçeleri, kirlenmiş ırmakları, yüzer iskeleleri, çeşit çeşit şir-

29 Hay aksi şeytan, Allah kahretsin! (Fransızca)

30 Büyük toprak sahibine bağlı ve ona karşı çeşitli yükümlülükleri olan küçük toprak sahibi.

ketleri, çevresinde de fabrikaları ve atölyeleriyle kurulan koca bir kentti bu. Şimdi üçüncü evre bekleniyor: Burjuvazi işlevini sona erdirecek ve yerini bu kez *Yenilenmiş İnsan* alacak. İnsan, toprağı komünlere bölecek ve Bahçede yaşamaya başlayacak. 'Bahçeyle yenilenecek, Bahçeyle yeniden hayat bulacak.' Demek ki sırasıyla şatolar, kentler ve Bahçe... Bunlar elbette benim düşüncelerim, bence çocuklar, gerçek çocuklar, yani insanların çocukları, sokakta değil, toprakta doğmalılar. Sokaklarda sonra yaşanabilir, ama bir ulus, ürünün, ağacın yetişeceği toprakta, tarlada doğmak ve *yeşermek* zorundadır. Oysa Avrupa'da işçi sınıfı şimdi sokaklarda yaşıyor. Çocuklar Âdem gibi topraktan fışkıracaklar ve canları oynamak istediğinde, daha dokuz yaşında tezgâhlarda sırt kemiği kırmak için, lanet olası makinenin önünde zihnini köreltmek için, sayısız gaz borularının karşısında hayal gücünü yok etmek için ve *Sodom*'un bile görmediği fabrika ahlaksızlığını yaşamak için burjuvazinin taptığı fabrikaya girmeyecek. On yaşlarında kızlar, oğlanlardır bunlar. Burada olsa neyse, toprağın alabildiğine geniş, fabrikalarınsa yok denecek kadar az olduğu, üç kalem memuruna bir kasabanın düştüğü Rusya'da peki? Oysa geleceğin verimli tohumunu ya da ülküsünü gördüğüm yer, yurdumuz Rusya'dır. Neden mi? Halkımızın hiç değişmeyen bir ilkesi var ki toprak *her şeydir* onun için, bütün geçimini yeraltı ve yerüstü kaynaklarından sağlayacağı inancını taşır yüreğinde; halkımızın geniş çoğunluğunda bu inanç, bu ilke yaşamaktadır. En önemlisi de bu ilkenin doğal insanlık yasası olmasıdır. Toprakta, tarlada kutsallık, gelenek halini almış bir kutsallık vardır. İnsanı iyi yönde kökünden değiştirmek istiyorsanız –vahşi bir sürüden insan yaratmak diyebiliriz buna– toprağı paylaştırın, amacınıza ulaşırsınız. Toprağımızın ve köy topluluğumuzun çok kötü olduğunu hiç değilse kabul ediyorum; ancak geleceğin ülküsü için yine de geniş bir kaynak var, bu da bir şeydir. Bence düzen topraktadır, toprakla biçimlenir, her yerde, bütün dünyada bu böyledir. Her ülkenin düzeni –siyasal, toplumsal her çeşit düzeni– her zaman toprakla ve o ülkenin toprak mülkiyeti biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Diğer özellikleri toprak mülkiyetine bağlı olarak biçimlenir. Günümüzde Rusya'da aşırı bir düzensizlik varsa bunun nedenini

toprak mülkiyeti biçiminde, toprak sahipleriyle köle ve işçilerin karşılıklı ilişkilerinde ve toprağın işlenme biçiminde aramak gerekir. Şimdilik bunlar gerektiği gibi bir düzene oturtulmamıştır, bu durumda diğer sorunların da düzeleceğini beklemek hayal olur. Aslında kimseyi, hiçbir şeyi suçlamıyorum: Dile getirdiğim, bütün dünya tarihidir, bunu anlayalım. Kanımca, toprağın *dirliği* sayesinde toprak köleliğinden bayağı ucuza kurtulduk. Geriye kalanlarda da işte bu dirliği arıyorum. Bu uyumun halkçı kökleri– aramızdaki Potuginlerin hâlâ yadsıdıkları– halkın köklü ilke ve gelenekleridir. Efendim, bütün bu demiryollarımız, yeni bankalarımız, şirketler, krediler, hepsi, bana sorarsanız şimdilik gelip geçici şeylerdir, demiryollarından sadece stratejik olanlarını alıyorum. Bu saydıklarım toprak düzenlemesinden sonra yapılmalıydı, böylece bunlar doğal sürecinde ortaya çıkardı, oysa şimdi yalnızca borsa oyunudur. Bakın, Yahudi'nin kalbi nasıl gümbür gümbür atıyor! Güleceksiniz, kabul etmeyeceksiniz, olsun, dinleyin: yüzyılımızın ortalarında kaleme alınmış, yirmi yıl içinde kölelerini azat etmeyi isteyen bir toprak sahibinin anılarını okumuştum geçenlerde. O yıllar böyle bir haber çok ender duyulurdu. Bir ara köyüne uğrayan toprak sahibi bir okul yaptırıyor ve köy çocuklarına kilise şarkıları öğretmeye başlıyor. Komşusu toprak sahibi ona bir gün şöyle diyor: 'İnanın, hayırlı bir yol bulmuşsunuz kendinize; çocukları eğitiyorsunuz, umarım bu koro için iyi bir alıcı da bulursunuz. Bu herkesin hoşuna gider, sanırım, hatırı sayılır para da öderler.' Küçücük çocukları anne babalarından 'koparark' satmak doğal görülüyorsa, o halde köylüleri azat etme tezkeresi, Rus yurdunda hâlâ çapraşık, çok garip, anlaşılmayan bir olguydu. Toprak sahibi işte bu garipliği köylülere açıklamaya koyuluyor; köylüler dinliyorlar, şaşırıyorlar, küfrediyorlar ve aralarında uzun süre tartıştıktan sonra sahiplerinin yanına geliyorlar: 'Ya, peki toprak!' diyorlar. Toprak sahibi: 'Toprak benim,' diyor. 'Sizin kulübeleriniz, bitişiğinde de toprağınız var ya! Toprağımda her gün yarıcı olarak çalışacaksınız.' Kafalarını kaşırlar: 'Yo, en iyisi eskisi gibi olsun! Biz sizin olalım, toprak da bizim!' Toprak sahibi hayretler içinde kalıyor: 'Vahşi sürü, başka ne denir!' diye kendi kendine söyleniyor. 'Sefih hayatlarına rağmen özgürlüğü

istemiyorlar; insanoğlunun ilk nimetini geri çeviriyorlar vs...' Zamanla, 'Biz siziniz, toprak da bizim!' deyimi, daha doğrusu formülü herkesçe benimsendi ve kimseler de yadırgamadı. Ama her şeyden önemlisi şuydu: 'Böylesine doğal olmayan, dünya tarihinde bir benzerine rastlanmayan' anlayış –sadece Avrupa'yla karşılaştırsak bile– nereden çıkmış olabilirdi? Dikkat buyurun, özellikle bugünlerde bizim ukalalar arasında: 'Gerçekten aydınlarımızın ilgisine değecek, halkın kökleri denen şey bizde var mıdır, yok mudur?' tartışması kudurmuşçasına sürdürülmektedir. Hayır efendim, izin verin: Rus insanının daha işin başından topraksız kalmayı asla aklının ucundan geçirmediği anlamına gelir bu. Burada asıl şaşırtıcı olan, toprak köleliği kaldırıldıktan sonra da halkın bu formülden vazgeçmek istememesidir; büyük çoğunluğunun topraksız bir hayatı asla hayalinde canlandıramamasıdır. Topraksız özgür olmayı istememek, her şeyin temelinin toprak olduğu anlamını taşır; geriye kalanlar, yani özgürlük de, hayat da, onur da, aile de, çocuklar, düzen, kilise de, hasılı onun için değerli olan her şey topraktan çıkmadır. İşte bu formül nedeniyle komün tipi bir yapıya sarılıyor. Neyin nesidir peki bu komün? Kimi zaman toprak köleliğinden bile ağırdır! Kolektif mülkiyet biçimini herkes tartışıyor, en azından ekonomik gelişmeye nasıl engel oluşturduğunu herkes biliyor, ama aynı zamanda bu yapıda yeni bir tohum, çok verim beklenen, nasıl ortaya çıkacağı belirsiz, ama bizde, rüşeym halinde bulunan, savaşla, başkaldırıyla değil, yüce ve ortak bir uyumla yalnızca bizde gerçekleşmesi mümkün geleceğe ilişkin daha güzel ülküsel bir şeyler yok mudur? Evet, uyumla, çünkü bunun için şimdi büyük kurbanlar veriliyor. Evet, çocuklar Bahçede dünyaya gelecekler ve düzelecekler; on yaşındaki kız çocuklar işçilerle meyhane köşelerinde iğrenç votkalar içmeyecek. Efendim, zamanımızda çocuklarımızı yetiştirmek ne zor şeymiş! Hep çocukları, yalnızca çocukları konuşmak istedim, onları anlattım, sizi de bu yüzden rahatsız ettim. Ama çocuklarımız yarınlarımız değil mi? Ya geleceği seveceksin, ya da bugünden endişe duyacaksın, kuşkusuz ne ben, sanırım ne de siz... Bu nedenle çocuklar her şeyden çok sevilmelidir."

V
Rusya İçin Çok Önemli Bir Yaz

Ertesi gün garip dostuma şöyle dedim:

"Siz çocuklardan söz edin daha, kaplıca gazinosunda, Rus gazetelerinde yeni okudum, buralı Ruslar da yanımdaydı, bir kadın muhabirin bir Bulgar anneyle ilgili haberiydi, Bulgaristan'da tüm kasaba ve köyleriyle insanları yok etmişler. Köyde sadece bu yaşlı kadın sağ kalmış, yıkılan evinin çevresinde deli gibi dolaşıyormuş. Olayın nasıl olup bittiğini kadına sorduklarında, bilinen sözcüklerle konuşmamış; sağ elini yanağına koyup başlamış ağıt yakmaya; olayı doğaçlamayla anlatmış; evini, ailesini, kocasını, altı çocuğunu, torunlarını... Zalimler gelmişler, ihtiyar kocasını evin içinde yakmışlar; şahinlerini –çocuklarını– kılıçtan geçirmişler, küçük bir kızın ırzına geçmişler, genç bir kızı da alıp götürmüşler, bebeklerin karınlarını yatağanlarla delik deşik etmişler, sonra da evi ateşe vermişler; kimi yakaladılarsa ateşe atmışlar, yaşlı kadın her şeyi görmüş, çocuk çığlıkları duymuş."

"Evet, ben de okudum" dedi antika dostum. "Mükemmel, mükemmel! Her şeyin başı şiir... Oysa bizim Rus eleştirmen şiiri arada bir göklere çıkarsa da, şiirin yaramazlık için yazıldığını düşünme çabası içinde olmuştur hep. Bu doğal destanı, nasıl derler, kendiliğinden fışkıran bu özgün destanı dinlemek ilgiye değer. Sanatın işi..."

"Ee, yeter artık, numara yapmayın! Gerçi, Doğu Sorunu üzerine konuşmaktan pek hoşlanmadığınızı fark etmedim değil."

"Hayır, ben de ne günlerimi harcadım! Elbette Doğu Sorununda gerçekten saygı duyduğum bir nokta var."

"Ne gibi?"

"Sözgelimi sevda!.."

"Yok canım, ben eminim ki..."

"Biliyorum, biliyorum, söylemenize gerek yok; tamamen haklısınız. Üstelik işin daha başında kurban etmiştim kendimi. Bakın, Doğu Sorunu gerçekten bu zamana kadar, deyim yerindeyse, bir sevgi sorunu olmuştur ve Slavcılardan çıkmıştır. Çok kişi geçen kış Herseklilerle beraber bu sevda için yü-

rümüştür; bu aşk handiyse meslek haline gelmiştir. Dikkat buyurun, henüz bir şey söylemiyorum; öte yandan sevdada bir mükemmellik vardır, ama bir deri bir kemik kalmış beygirin canını çıkarmak pekâlâ mümkün, işte bu nedenle bahardan korkuyorum; inanmamamın nedeni bu. Yazın burada kardeşliğin birden elimizden uçup gideceği korkusuna kapılmıştım. Ama şimdi, evet, şimdi korkmuyorum artık; üstelik Rus kanı aktığı halde, akan kan önemli bir şeydir, ama birleştiricidir de!"

"Kardeşlikten kopacağımızı gerçekten düşündünüz mü?"

"Günahkâr adam öyle sanmıştı. Hem canım, nasıl düşünmesin? Ama artık böyle düşünmüyorum. Bakınız, burada, Ren'e on kilometre uzaklıktaki Ems'te bile, Belgrad'dan haber alınabiliyor. Buraya yeni gelenler, Belgrad'da Rusya'nın suçlandığını duymuşlar; öte yandan *Temps* ve *Debats*'da okudum, Türkler, Sırbistan'a girdikten sonra Belgrad'da halk: 'Çernyayev defol!' diye bağırmaya başlamış. Başka muhabirler ve görgü tanıkları, bunun safsata olduğuna, tersine, Sırpların yaptıkları tek işin Rusya'ya tapmak olduğuna, Çernyayev'den de çok şey beklediklerine inandırmaya çalışıyorlar. Bilin ki bu haberlere de, ötekine de inanıyorum. Elbette farklı sesler çıkacaktır, tersi zaten olamaz: Genç bir ulus, askeri yok, savaşmayı bilmiyor, beceri yok, gönül yüceliği hak getire! Çernyayev orada ordu kurmak durumunda kaldı, Sırpların büyük çoğunluğunun bu kadar kısa sürede, bu koşullarda bir ordunun nasıl kurulacağını bilmediklerine adım gibi eminim; iş işten geçtikten sonra anlayacaklar ve o zaman da yeni bir dünya tarihi yazılacak... Ayrıca inanıyorum ki Rusya'nın Sırbistan'ı egemenliği altına alma ve böylece politik olarak sınırsız bir güce ulaşma hayalleriyle yatıp kalktığına inanan çok sayıda Sırp üst düzey yetkili var. Dolayısıyla bu tavrın kardeş sevgisini soğutabileceği endişesi de duydum. Oysa tam tersi oldu, pek çok Rus için bile bu sonuç beklenmedikti. Birdenbire bütün Rusya –askeri, tüccarı, profesörü, Allahın yaşlısı– hep birlikte en önemli sözünü söylemeye başladı. Dikkatinizi çekerim, bu seslerde bir tek olsun toprak ele geçirme söylemi yoktu. 'Ortodoksluk davası için' bırakın para bağışlamayı, şimdi başını bile vermeye hazır. Ay-

rıca, bu üç kelime 'Ortodoksluk davası için' önemli, son derece önemli bir çağrıdır, günümüzde de, geleceğimizde de... Hatta geleceğimizin kesin parolası olduğunu söyleyebiliriz. 'Toprak ele geçirmeyle' ilgili hiçbir yerde tek ses olsun duyulmaması çok, ama çok ilginçtir. Avrupa toprak ele geçirme dışında bir yol seçemeyeceği için asla inanmaz buna, bu yüzden bize karşı gürültü koparıyor diye onu suçlamamız yersiz olur. Bunu anlıyor musunuz? Kısacası, Avrupa'yla bu kez kesin çatışmamız başlamıştır ve... ve... bu mutlaka bir kuşku, bir şaşkınlıktan mı başlamalıydı? Avrupa için Rusya bilinmezdir; Rusya'nın her hareketi müthiş şaşkınlığa neden oluyor, sonuna kadar da böyle sürecektir. Evet, Rus yurdu uzun zamandır böylesine tutarlı, bilinçli göstermemişti kendini; ayrıca gerçekten kendimize yakın kardeşler bulduk, bu yalnızca büyük bir söylem değildir artık. Sadece Slav Komitesi aracılığıyla değil, doğrudan bütün Rusyamızla bunu keşfettik. Benim için beklenmedik olan işte bu, buna asla inanmazdım. Evet, bu ortak uyuma, hep birlikte, yani *kimselerin beklemediği* bu mutabakata biri daha önce söyleseydi yine de inanmakta zorluk çekerdim. Oysa olması gereken gerçekleşmişti. Siz bahtsız Bulgar-Anadan söz etmiştiniz; ben de biliyorum ki, bu yaz başka bir ana sahneye çıktı: Rusya-Ana, yeni öz çocuklarını buldu ve onların yüce hazin çığlıklarını duydu. Özellikle çocukların, anaların çığlıklarını... Geleceğe yönelik güçlü siyasal yol işaretidir bu. Ayrımına varmanız gerek: Rusya 'onların anasıdır, ama efendisi değil!..' Rusya bu duygular içinde olsa bile, yeni evlat, meseleyi kavramayarak başlangıçta –gerçi bir zaman için– Rusya'ya yakınacaktır: Korunmaya ihtiyacı olmadığını, onu dinlemesi gerekmediğini, ama her anne gibi, sonsuz bir sabırla dualarını sürdürmesini söyleyecek belki. Bu yaz, evet, bu yaz olanların tarihimize geçeceğini biliyor musunuz? Rusya üzerine soru işaretleri, belirsizlikler ortadan kalkmıştır. Bu yaz Rus bilinçlenmesinin bir dönüm noktası olmuştur."

Post Scriptum[31]

"Rus halkı bazen müthiş *inanılmaz* oluyor": Bu sözü yazın ben de duydum, yazın olanlar, bu sözü söyleyen için beklenmedik ve *"gerçekten inanılmayacak" bir olay* gibi görünüyor çünkü. Güzel de, böyle bir olay neden yeni olsun, aslında Rus halkının yüreğinde uzun zamandan beri yaşayan duyguların, isteklerin dışa vurumu değil midir bu olanlar?

Bir kere bu, ulusal ülkü ve duyguların şahlanışıdır: Bu duygu, ezilen bahtsız Slav kardeşlerine beslediği karşılıksız sevgidir; düşünce de "Ortodoks davasıdır." Bu hareket gerçekten de sanki beklenmedik gibi algılanmıştır. Bu umulmadık olan (herkes için değil gerçi), halkımızın yüksek düşüncesini –"Ortodoksluk davasını"– unutmaması, iki yüzyıllık kulluk ve cehalet döneminde, son zamanlarda artış gösteren ahlaksızlığı, maddeciliği, Yahudiliği, ayyaşlığı unutmasıdır. İkinci beklenmedik olan, kendilerini halkından tam anlamıyla kopmuş sayan yüksek aydın zümrenin, halkın iddiasıyla, "Ortodoks davasıyla" hemen hemen aynı düşünce ve duyguda birleşmesidir. Bu olağanüstü coşkunun ve ruhsal beraberliğin basınımızda da görüldüğünü ayrıca belirtmek isterim. Allahın garibi yaşlı bir kadın elindeki tek kuruşunu Slavlara veriyor ve "Ortodoks davası için!" diye bağırıyor. Gazeteci bu sözü kapıyor ve gazetesinde gerçek bir saygıyla başlık yapıyor, bu gazetecinin tüm benliğiyle kendini "Ortodoks davasına" adadığını görüyorsunuz: Okurken bunu hissediyorsunuz. Belki de hiçbir inancı olmayanlar bile şimdi Rus halkı için Ortodoksluğun, "Ortodoks davasının" ne anlama geldiğini kavrıyor. Ayrıca bunun asla bir kilise ayini, öte yandan bir *fanatisme religieux*[32] olmadığını (Avrupa'da bu ortak Rus hareketi nedense böyle ifade ediliyor), asıl, insanlığın ilerlemesi ve evrensellik anlamı taşıdığını, her şeyi İsa'dan öğrenen, bütün geleceğini İsa'da ve İsa gerçeğinde özdeşleştiren ve İsasız kendini kudretli görmeyen Rus halkınca benimsendiğini de anlıyor. Liberaller, inkârcılar, kuşkucular, adeta sosyal ideoloji yayıcıları gibi, birdenbire –en azından çoğunluğu– coşkulu Rus yurtseve-

31 Yazıya ek. (Latince)
32 Dinsel fanatizm. (Fransızca)

ri oluveriyor. Ya, demek ki onlar da böyleymiş, ama bunu bildiğimizi iddia edebilir miyiz, şimdi ne denli boş olduğu anlaşılan o son derece acı verici karşılıklı karalamaları düne kadar işitmemiş miydik? Rus'un, gerçek Rus'un düşündüğümüzden çok fazla olduğunu gördük birden, hem de *hakiki* Rus. Bu insanları kaynaştıran, birleştiren, daha doğrusu aslında özsel olarak geçmişte birbirinden kopmamış olanlara yol gösteren neydi peki? Burada asıl olan, geniş anlamıyla Slav düşüncesinin Slavcılığa özgü olmaktan çıkmış olmasıdır, koşulların zorlamasıyla birden geçip gidivermiştir, Rus toplumunun yüreğinde ortak bir bilinçle apaçık ifadesini bulmuş, *capcanlı* bir duyguda ulusal hareketle birlikte yürümüştür. Şu "geniş anlamıyla Slav düşüncesi ne demektir?" Bunun ne olduğu herkesçe açıktır: bu her şeyden önce, yani her türlü tarihsel, siyasal vs... yorumlardan önce, bir özveri, kardeşleri için kendini feda etme talebidir; Slav kavimlerinden en güçlüsünün, özgürlükte ve siyasal bağımsızlıkta kendiyle aynı düzeye getirdikten sonra zayıf olanı gönülden gözetme ve bununla İsa gerçeği adına– yani dünya üzerindeki tüm ezilen zayıf halkları savunma ve tüm insanlığa hizmet etme ve sevgi temeline dayalı olarak– gelecekte büyük Slav birliğini kurma görevi duygusudur. Bu asla kuram değildir, tam tersine Avrupa'yla barış halinde olsak da, en hayati çıkarlarımızı bile feda etme bilincine varan bu kardeşlik temeline dayalı Rus hareketi artık bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır, ileride de zayıf toplulukların korunması ve insanlığa hizmet etme gibi farklı amaçlarla Slavların birleşmesi zamanla gerçekleşecek mi? Slav topluluklarının geniş çoğunluğu ne acılardan ve korkunç deneyimlerden geçmiştir, gerçekleşmesi bu bakımdan zorunludur... Toprak köleliği düzeninde, cehalet ve onca baskı altında Rus halkının büyük "Ortodoks davasını", yüce Ortodoks sorumluluğunu unutmaması, tersine, çıkar endişesine kapılan, kendi kabuğuna çekilmiş karamsar bir bencil, bir sürü olmaması karşısında düştüğümüz şaşkınlığı az önce belirtmiştik. Galiba bu, Slavlara özgü bir özellik, yani acıyla tinsel yüceliğe ermek; onca aşağılanmışlığa, ezilmişliğe ve köleliğe karşın politik olarak güçlenmek ve karşılıklı sevgi anlayışı içinde, İsa gerçeğinde birleşmek...

Sırtında çarmıhın ağırlığıyla
Yorgun, ey yurdumun toprağı seni
Köle suretiyle kutsayarak geçti
Kutsal babamız İsa!.. [33]

İşte bu nedenledir ki Rus halkının kendi ezilen olmuştur, yüzyıllardır çarmıhın ağırlığını taşımıştır, bu yüzden "Ortodoks davasını" ve çilekeş kardeşlerini unutmamış ve tüm ezilen halklara gönülden yardım etme isteğiyle moralini ve yüreğini sağlam tutmuştur. Yüksek aydın zümrenin anladığı işte buydu, tüm benliğiyle halkın bu coşkusuna katılmış ve halkıyla kaynaşmış hissetmiştir kendini. Herkesi saran bu hareket soylu ve insancıldı. Yüce ve birleştirici her düşünce, insanları kaynaştıran sağlam duygular ulusun yaşamında en büyük mutluluk kaynağı olurlar. Bu mutluluk bizi sarmıştır. Toplumsal uyumun yükseldiğini, geçmişimize ait tereddütlerin aydınlandığını, bilincimizin yükseldiğini hissetmemiş olamazdık. Birden toplumla, halkla varılan siyasal bir düşünce belirmişti. Duyarlı Avrupa bunu hemen gördü; olağanüstü dikkatle Rus hareketini izliyor şimdi. Halkımızdaki bu bilinçli siyasal düşünce Avrupa için hiç beklenmedik bir olaydır. Bu harekette mutlaka dikkate alması gereken yeni bir şeyler sezinliyor; onun gözünde saygımız artmıştır. Rusya'nın millet olarak siyasal ve toplumsal çözülmüşlüğüne değgin her Avrupalı'da yer etmiş yanlış anlayışlar ve yapılan yorumlar, şimdi hiç kuşkusuz Avrupa'nın gözünde esaslı bir çürütmeyi hak ediyor: Rusların gerektiğinde birbiriyle kaynaşmayı başarabileceklerini göstermiştir. Ayrıca kendilerini toplumdan soyutlayan aydın güçlerimiz –Avrupa bu tiplerin var olduğuna inanmayı sürdürüyorsa– bundan böyle ister istemez başka eğilimleri ve çıkış yollarını kabul etmek durumundadırlar. Evet, bu dönemden birçok görüş ileride mutlaka değişmelidir. Özetle, Rus halkının hep birlikte katılımıyla gerçekleştirilen bu ortak hareket bazı önemli aşamaları bakımından ulusal bilinci ve olgunluğu göstermektedir ki bu nedenle saygıyı hak ediyor.

Rus subaylar orada, Sırbistan'da can veriyorlar. Rus subayların ve Çernyayev'in ordusundan ayrılan Rus askerlerin bu da-

33 Fyodor Tyutçev'in bir şiirinden.

vaya katılımı gün geçtikçe artıyor. Kendilerini ateşin içine atan bu insanların, ülkesinde yapacak işi olmayan, serüven ve ün peşinde koşan insanlar olduğunu söyleyebilirler. Ancak bu "serüvencilerin" hiçbiri parayla tutulmadıkları gibi (alınan sağlıklı haberlere göre), çoğu bin bir güçlükle ulaşmıştır oraya; ayrıca bazıları hâlâ orduda görevliydi, geçici süre ayrılmış olmalarına rağmen görevlerini kaybedecekleri kuşkusuzdur. Kim olursa olsunlar, yaptıklarını duymuyor, okumuyor muyuz? Birçok çatışmada kahramanca savaşıyorlar. Çernyayev'in kurduğu, isyancı Slavlardan oluşan genç ordu bu insanlar sayesinde ayakta durabiliyor. Onlar Avrupa'da Rus adını yüceltiyorlar; kanları kardeşlerimizle kaynaşmamızı sağlıyor. Bu kahramanca ölen gönüllüler asla unutulmayacak, her zaman saygıyla anılacaklardır. Hayır, serüvenci değillerdir: Onlar bilinçli olarak bu davayı başlatmışlardır. Onlar Avrupa önünde gösterdikleri Rus siyasal düşüncesinin ve taleplerinin, Rus iradesinin neferleridir...

Yeni bir Rus kişiliği daha çıkmıştır ortaya, sert, aynı zamanda da dingin ve güçlü – bu, general Çernyayev'dir. Askeri faaliyetleri hâlâ ikide bir değişen başarılarla yürüyor, ama bütününde üstünlük apaçık ondan yana. Sırbistan'da bir ordu kurdu, kararlı, sert, düşüncelerinden sapmayan bir tavır ortaya koydu; ayrıca Sırbistan'da görevi kabul etmekle, Rusya'da kazandığı ününü, geleceğini de bir anlamda kaybetmeyi göze almış oluyordu, geçenlerde açığa çıktığı gibi, Sırbistan'da sadece bağımsız bir ordunun komutanlığını üstleneceğini söyledi ve başkomutanlığa getirilişi de yeni onaylandı. Kurduğu ordu, milislerden, acemi erlerden, eline hiç silah almamış sivillerden oluşuyordu. Son derece riskliydi, başarı kuşkuluydu: Yüce bir amaç için hayatını vermek demekti bu. General Çernyayev ordusunu kurarken, eğitirken, yönlendirirken elinden geldiğince cesur ve kesin sonuç alınabilecek operasyonlar gerçekleştiriyordu. Çok önemli başarılar da elde etmiştir. Ancak son zamanlarda kendisinden iki misli güçlü düşmanın artan baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ordusunu koruyarak, olası bir kargaşayı engelleyerek geri çekilmiştir ve "savaşta üstünlüğü elinde tutan Türklerin" saldırmayı göze alamadıkları sağlam mevzileri elinde tutmuştur. Olaya gerçekçi bir yorum getirirsek, ana harekâtı-

nı güçlükle başlatmıştır. Düşmanın gücü gitgide artarken, Çernyayev'in ordusu hiçbir yerden takviye alamamıştır. Öte yandan Sırbistan Hükümetinin siyasal mülahazaları, Çernyayev'in, davasını sonuna kadar götürmesine engel olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Çernyayev'in bu harekâtta etkinliği açıkça kendini hissettirmiştir: Askeri yeteneği tartışılmazdır, karakteriyle, azmiyle Rus emelleri ve hedefleri katında kuşkusuz yerini almıştır. General Çernyayev'den ileride söz edeceğiz. Sırbistan'dan ayrılıp Rusya'ya döndüğünde büyük bir saygı ve sevgiyle karşılanması önemli bir olaydır, adı ulusal kahramanlar arasında yerini almıştır. Bilgin olmaya gerek yok: Rusya, Çernyayev'in kendi isteklerine ve emellerine uyan bir davayı başlattığını ve yürüttüğünü, bu tavrıyla Rusya'nın isteğini Avrupa'ya açıkça gösterdiğini anlıyor. Sonu nasıl biterse bitsin, Çernyayev bu davasından kıvanç duyuyor, Rusya onu hiç unutmayacak, her zaman sevgi ve saygıyla anacaktır.

EYLÜL

Birinci Bölüm

I
Piccola Bestia[1]

Bundan yedi yıl önce yazı, eylüle kadar Floransa'da geçirmiştim. İtalyanlara göre, Floransa yazları en sıcak, kışları en soğuk kent... Yazın Napoli'yi Floransa'dan daha çekilir buluyorlar. Temmuz ayında bir gün, kaldığım otel odasında müthiş bir panik yaşamıştık, pansiyonun sahibi kadınla iki hizmetçi çığlıklarla odama daldılar: Korku içinde, az önce odama koridordan bir *piccola bestia* girdiğini söylediler, bu yaratığı ne olursa olsun bulup yok etmemiz gerekiyordu. Piccola bestia: bir tarantula... Can havliyle aramaya koyulduk; masa, koltuk, kanepe, tüm mobilyaların arkası, sonra yatak odası, anlayacağınız aramadığımız yer kalmadı. Döşemede tepindik durduk, nafile, sır olmuştu. Ertesi gün oda temizliği sırasında da aradık; sonunda buldular, icabına baktılar tabii. Ama benim için çok tatsız bir geceydi, düşünün, bütün geceyi bir piccola bestia'yla birlikte geçirmiştim, neler çektiğimi Allah bilir. Tarantula zehrinin pek öldürücü olmadığını söylerler, ancak tanık olduğum bir olay bunun tersini söylüyor. Bundan 22 yıl önce Semipalatinsk'te bulunduğum dönemde, tedavi görmesine rağmen bir sınır Kazak muhafızı örümcek sokması sonucu öldü. Genelde korkunç bir ateşle, havaleyle kendini gösteriyor. İtalya gibi tıbbın ileri olduğu bir ülkede bu, sorun olmasa gerek; bilemem, doktor değilim, ne olursa olsun böylesi iğrenç bir yaratıkla geceyi geçirmek dehşet verici bir

1 Küçük iğrenç yaratık. (İtalyanca)

şey... Başlangıçta bu düşünceyi kafamdan kovmuştum, gülmüştüm bile, uyumadan önce Kuzma Prutkov'un "Kondüktör ile Tarantula" masalını (kendi türünde kusursuz bir yapıt...) belleğimden şöyle bir geçirmiş, sonra da uyumuştum. Elbette rahat uyuduğum söylenemez. Uykuyla uyanıklık arasında karabasanlar gördüm, ama sebep tarantula değildi; güneş doğduğunda ancak rahat uyuyabilmiştim. Başımdan geçen bu küçük eski olayı neden anlattığımı biliyor musunuz? Söyleyeyim, sebebi Doğu Sorunu tabii! Bu günlerde kimsenin Doğu Sorununu hiç ağzına almaması, hakkında bir şey yazmaması doğrusu beni bile hayrete düşürmüyor artık!

Bakın, ben şöyle düşünüyorum: Bir piccola bestia Doğu Sorunuyla birlikte Avrupa'ya kaçtı, insanlığı ve onun refahını, barışı seven herkesin, iyi niyetli, dürüst tüm insanların, nihayet, ulusların başlangıçtan beri süregelen kaba çekişmelerinin son bulacağı o mutlu anın özlemini çeken insanların huzurunu kaçırıyor. Aslında insan şöyle bir oturup düşünse, Avrupa'daki diğer tüm siyasal çekişmelerin, Doğu Sorununun kesin olarak çözümüyle ve şu formülle son bulacağını *görebilir*: Doğu Sorunu belki de kendi içinde bilinmez bir olgudur; geriye kalan tüm siyasal sorunlar doğrudan Avrupa'nın şaşkınlığı ve önyargısıdır. Kısacası, yeni bir dönemin başlangıcı olur, çok açıktır ki Rusya için de farklı bir aşamaya geçiş süreci başlardı, çünkü salt bu sorunun nihai çözümüyle birlikte Rusya toplumsal hayatı içinde Avrupa'yla ilk kez yakın ilişkiler kurar, Avrupa bizi anlamaya başlardı. İşte, bu şansı engelleyen bir piccola bestia'dır, o her zaman vardı, ancak Doğu Sorunuyla şimdi yuvasına çekilmiş durumda. Herkes beklemede, endişeleniyor, karabasanlar, kötü düşler görüyor. Kimdir, neyin nesidir bu piccola bestia, bu kadar kargaşaya yol açan bu yaratık nasıl bir şey? Genel bir çılgınlık hali yaşandığı için bunu tanımlamak olanaksız. Herkes kendi kafasına göre takılıyor, kimse birbirini anlamak istemiyor. Herkes adeta ağılanmış. Bu zehir hızla büyük bir buhrana doğru götürüyor: Şimdi Avrupa'da herkes Babil Kulesi dönemindeki gibi birbirini anlamayı kesmiş durumda sanki, her biri ne istediğini bile anlamayı bırakmış. Yalnızca bir konuda birleşiyorlar: Herkesin gözü, kulağı şimdi Rusya'da; zararlı sürüngenin her defasında buradan

çıktığı kanısında. Oysa yalnızca Rusya'da, Doğu Slav kardeşlerinin derin acılarından, evet, insan ruhunu aydınlatan, yüreği yücelten o acılardan başka her şey kuşkusuz alabildiğine açık. Rusya'da Doğu Sorunu her zaman Avrupa'nın tam tersi bir yol izlemiştir: Herkes birbirini açıkça anlıyor, neyi istediklerini tam ve doğru olarak seziyor ve birbiriyle uyum halinde olduklarını hissediyor; bizim garip köylü bile en kültürlü insan gibi, neyi istemesi gerektiğini biliyor. Çarmıha gerilen kardeşlerine karşılık beklemeden, gönül yüceliğiyle yapılan yardımların halkımızda yaşattığı güzel, yüksek duygular insanımızı birbirine kaynaştırıyor. Gelgelelim Avrupa buna inanmak istemiyor. Rusya'nın ne çıkar gütmemesine, ne de bu yüce gönüllü tavrına inanıyor. Özellikle bu "çıkar gütmeme" politikasında ona göre, derin bir muamma ve çekicilik, en önemlisi de akılları karıştıran, herkese karşı düşmanca bir tutum var, işte bu nedenle inanmak istemiyor ve buna inanmaması yönünde herkese baskı yapıyor. Oysa "bu çıkar gözetmezlik" dikkate alınsaydı sorun Avrupa için on misli daha anlaşılır olurdu; ne var ki "çıkar gözetmeme", bir muamma, bilinmezlik, karanlık bir gizdir! Ah, sizi Avrupa'nın ağılanmışları! Bu giz, yaptıklarını kimseye açıklamak istemeyen, ama hedeflerine sinsice, yavaş yavaş, emin adımlarla, herkesi yanıltarak, bıkmadan usanmadan yürüyen Rusya'daymış! O Rusya Avrupa'ya, Avrupa uluslar topluluğuna, Avrupa uygarlığına kendini zorla kabul ettirerek iki yüzyıldır yaşamaktadır, ama Avrupa her zaman bir kötülük sezerek, nereden çıktığını ancak Tanrının bildiği, ama neye mal olursa olsun çözülmesi gereken meşum bir muammaya bakar gibi süzmüştür Rusya'yı. İşte, her defasında, özellikle Doğu Sorununda Avrupa'nın, Rusya'ya değgin şaşkınlığı aşırı derecede artıyor, ama bu yaklaşım hiçbir soruna çözüm getirmiyor: "Kimdir, neyin nesidir şu Ruslar? Evet, ne zaman öğreneceğiz onları? Kim onlar, Rus mu? Asyalı mı, Tatar mı, nedir? Hoş, böyle olsaydı mesele hiç değilse daha aydınlanmış olurdu; ama hayır, şu da var, bakın ne diyeceğim, bizden olmadığını kendimiz anlamalıyız. Bir kere bize hiç benzemiyorlar... Peki, şu Slav birliği de ne oluyor? Niçin, hangi amaçlarla? Ne ifade ediyor ve bu tehlikeli birlik yenilik adına bize ne söyleyebilir?" Evet, geçmişte ve her zaman

olduğu gibi, sorunu hep kendi kafalarına göre çözmekle bitireceklerdir: "Toprak ele geçirme, fetih anlamına gelir, şerefsizliktir, saman altından su yürütme politikasıdır, gelecekte Batı uygarlığının yıkılması, birleşmiş bir Moğol-Tatar güruhu demektir bu!"

Ancak, Rusya'ya beslenen en derin kin bile ağılanmışları bir araya getirmeyi başaramaz: Doğu Sorunu ne zaman gündeme gelse, tüm Avrupa ülkeleri –bu artık çoktan beri bilinmektedir– o saat kendi çıkarlarını düşünerek ayrı telden hava çalmaya başlarlar. Burada her şey "kim ne istiyorsa zapt edebilir, yağmalayabilir" şeklinde gerçeğe aykırı bir düşünceden çıkmaktadır: "Böylece her şey benim olmalı; başkaları kaparsa, bana hiçbir şey kalmaz yoksa!" Öyle ki bu meşum sorunun sahneye çıktığı her defasında Avrupa'nın o eski, iflah olmaz hastalığı, siyasal didişmeleri nüksetmeye ve gelişmeye başlar. Bu yüzden doğal olarak her ulus, geçici de olsa, sorunu soğutmaya çaba gösterir; en önemlisi de ne yapıp ne edip Rusya'yı bu sorundan uzak tutmak, vazgeçirmek, elini kolunu bağlamak ve korkutmaktır.

İşte, karşınızda Disraeli, Beaconsfield vikontu (İsrail kökenli), bir yemekte yaptığı konuşmada, Avrupa'ya çok gizli bir konuda açıklama yapıyor: "Slavları kurtarmak amacıyla Türkiye'ye saldıran Çernyayev'in komutasındaki bütün Rus gönüllüleri, sosyalist, komünist ve komüncü düşünceler besleyen, kısacası Rusya'yı baştan aşağıya saran yıkıcı unsurlardır. Bana güvenebilirsiniz. Ben Beaconsfield'im; Rus gazeteleri yazılarına önem katmak amacıyla bana başbakan diyor: Birinci bakanım, yani gizli belgelere sahibim, öyleyse sizlerden daha bilgili olmam çok doğal. Pek çok şey biliyorum." İşte bu Beaconsfield'den her tümcesinde bu inciler dökülüyor.

Bizim Lenskileri, Greminleri[2] hatırlatan, kraliçeden rica minnetle soyluluk unvanı elde eden bu albümlük ismi kendisinin uydurduğu kanısındayım; o bir yazardı zaten. Unutmadan, yukarıda şu esrarengiz piccola bestia üzerine birkaç satır karalarken aklıma da gelmedi değil hani, ya okurlarım bu alegoride Beaconsfield'i kastettiğimi düşünmüşlerse!

2 Çaykovski'nin *Yevgeni Onegin* operasından iki karakter. Lenski, adı geçen yapıtın kahramanlarından. Gremin'i Çaykovski yaratmış.

Ama sizi temin ederim ki piccola bestia diye bir yaratık yok, bu yalnızca bir fikirdir, kişi değil; ne yalan söyleyeyim, Bay Beaconsfield'in piccola bestia'ya benzediğini söylemek ona büyük bir onur bahşederdi aslında. Çektiği söylevde, Sırbistan'ın Türkiye'ye saldırmasını şerefsizce bir davranış olarak gördüğünü ve Sırbistan'ın yol açtığı bu savaşın kirli olduğunu, bu Rus hareketine, Rus heyecanına, bağışlara, bilmemesi olanaksız isteklere ve imdat çağrılarına veryansın ederek, "Haysiyet yargıcı, İngiltere'de, bu yeni bir İsrail'dir!" diyor ve hazret bakın neler yumurtluyor (kelimesi kelimesine aktarmıyorum):

> Rusya kuşkusuz bu düzen bozucu unsurları –gerçi birlik ve dayanışma içine girdiklerini, kaynaştıklarını, uyum içersinde olduklarını ve güç oluşturacak biçimde örgütlendiklerini gözden kaçırsa da– Sırbistan'a göndermekten hayli memnun kalmıştır... Bu yeni korkutucu gücü Avrupa dikkate almalıdır. Rusya gelecekte kurulacak bir Doğu sosyalizmiyle İngiliz toprak sahiplerine gözdağı vermek istiyor. Sosyalizme ilişkin bu küçültücü sözlerim Rusya'da da dikkate alınmalıdır [bunu kuşkusuz içinden söylüyor], Rusya'yı da korkutmak gerekiyor."

Örümcek, örümcek... Piccola bestia, gerçekten korkunç benziyor; evet, küçük iğrenç tüyleriyle bir bestia! Nasıl da hızlı kaçıyor! Alın size Bulgar kırımı: buna meydan veren odur, kendi bulup çıkarmıştır; yazar değil mi? Bu onun *chef-d'oeuvre*[3]'üdür, yetmiş yaşına erdi, neredeyse yerlere değecek, ölümü yakın, kendi de bunun farkında. Vikontluğundan kim bilir ne kurumlanıyordur! Ömrü boyunca, yazarlığı döneminden beri mutlaka hep bunu hayal etmişti. Bu insanlar neye inanırlar, geceleri nasıl uyurlar, nasıl düşler görürler, yalnızken ne yaparlar acaba? Aman, kalpleri ne inceliklerle doludur!.. Nükteci muhataplarının meclisinde her gün böyle nefis yemekler yerler, akşamlar bir başka olur, sosyete insanları, harika leydiler, iltifatlar, kur yapmalar, ah, yaşamları ne renklidir! İşkembelerine de pes doğrusu! Bir bebek gibi de mışıl mışıl uyurlar. İki papazın başıbo-

3 Başyapıt. (Fransızca)

zuklar tarafından çarmıha gerildiklerini okumuştum birkaç gün önce, insanın hayal gücünü bile zorlayacak şekilde tam 24 saat işkence görmüşler ve sonunda can vermişler tabii. Beaconsfield mecliste her türlü işkenceyi –en küçüğünü bile– kabul etmiyor görünse de, bu olanları, iki papaz olayını elbette biliyor, "öyle ya, gizli belgelere sahip olduğunu söyleyen kendisi değil mi?" Hiç kuşkusuz, bu sıradan, pis, çirkin, yakışıksız görüntüleri kafasından atmaya çalışacak; ancak tam 24 saat çarmıhta derin acılar çeken bu iki insanın kararmış cesetleri hiç beklemediği anda, sözgelimi şatafatlı yatak odasında, az önceki harika baloda yaptığı nükteli konuşmasının hazzı içinde, dudaklarında huzurlu bir gülümseme, yatmaya hazırlanırken birden Beaconsfield'in başına düşebilir.

"Ee, ne olmuş?" diye düşünmüştür Beaconsfield, çarmıha gerili, kararmış iki ceset bunlar... hmm kuşkusuz... "devlet özel şahıs değildir, duygusallık adına çıkarlarımızdan özveride bulunmak olmaz... hele hele siyasette yüksek düşünceler besleyerek çıkarını göz ardı etmek olacak iş değildir." Beaconsfield: "Hayret verici olan" diye devam edecektir, "ne güzel deyimler kullanıyorum ama, yepyeni, değişik, en önemlisi de derli toplu... Gerçekte devlet dediğin... her neyse, en iyisi yatayım... Hımm... Bu iki papaz da kimin nesi? Papazlar? Onlara göre papazdır *–les popes...–* orada, bir yerlere gizleselerdi ya; divanın altına.... *Mais, avec votre permission, messieurs les deux crucifiés,*[4] sizin budalaca inceliğiniz dayanılmaz biçimde bıktırdı beni, *et je vous souhaite la bonne nuit à tous les deux!*"[5]

Beaconsfield yatağında tatlı tatlı uyuyor. Düşünde vikont oluşunu görüyordur, çevresinde güller, inci çiçekleri, harika mı harika leydiler... Kusursuz konuşmalar yapıyordur: Ne "bon mots"[6] koalisyonu ezer ezmez büyük alkış alıyordur.

Yüzbaşılarımız, binbaşılarımız, eski püskü giysileriyle, boyunlarında haçları, yaka işaretleriyle eski Sivastopollular, Kafkasya'da çarpışanlar (çoğu böyle anlatılıyor) sosyalist öyle mi? Aralarında kuşkusuz ayyaşlar da vardır; duyuyoruz, biraz sefih

4 Ama izninizle, iki kez çarmıha gerilen beyler! (Fransızca)
5 Ve sizlere iyi geceler dilerim. (Fransızca)
6 Güzel sözcükler, nükte. (Fransızca)

askerlerdir, ama asla sosyalist değillerdir. Buna karşılık, bakın, Rus adını yücelterek çarpışmalarda taburunun ön saflarında nasıl kahramanca can veriyorlar, korkak, acemi erler bile ne kahramanlık örneği gösteriyorlar! Sizce bunlar sosyalist, öyle mi? Annelerinin ellerinden tutup getirdiği şu iki delikanlı komüncü ha! (Bu gerçektir.) Oğullarıyla beraber şu yaşlı asker, Tuileries sarayını[7] mı yakmaya can atıyor yoksa? Şu eski erler, Don Kazakları, gezici sağlık ekipleri ve gezici kiliseleriyle oraya giden şu Rus grubu, başpiskoposun kurşuna dizilmesini mi arzulamaktadır? Kreyevler, Rayevskiler, hepsi Avrupa'ya korku salacak yok edici unsurlar mı? Ya Çernyayev, saf, temiz Rus kahramanlardan biri, *Ruskiy Mir*'in eski yayımcısı, Rus sosyalizminin önderi mi, söyleyin? Tuh yazıklar olsun, gerçekler ancak bu kadar saptırılır! Beaconsfield, Ruslar açısından bunların ne biçimsiz, ne utanç verici ve kendi sözlerinin ne ipe sapa gelmez olduğunu bilseydi, konuşmasını belki de bu denli saçmalıklara götürmeyi göze alamazdı.

II
Sözler... Sözler... Sözler...

Bizim de, Avrupalıların da Doğu Sorununun çözümü üzerine bazı düşüncelerimiz insanı hayretler içinde bırakacak cinsten. Yeri gelmişken, bizim basın dünyasında da ağılanmışlar var. Hoş, bütün izlenimlerime burada yer vermek istemiyorum, zira söyleye söyleye dilimde tüy bitti. Bir tek "özerk yönetim biçimi" bile insanın beynini felç etmeye yeter! Bakın, Bulgaristan'a, Bosna'ya, Hersek'e Müslüman nüfusla birlikte aynı hakları vermeye ve bu hakları güçlendirecek yöntemler aramaya başlarsanız, "Doğu Sorunun vs... nereye varacağını asla göremeyiz". Herkesin bildiği gibi, bu düşünceden Avrupa'da söz sahibi kişiler yararlanmaktadır. Özetle, Avrupa'yı yeniden kurmaktan, suyu topraktan ayırmaktan ya da aklınıza her ne geliyorsa bunlardan daha zor bir kombinasyonu sunmaktadırlar, oysa so-

7 Paris'te Sen ırmağı kıyısında saray; 1871'de kundaklanmıştı.

runu çözdüklerini düşünürler, rahat ve hoşnutturlar. Hayır efendim, Rusya buna yalnızca *prensipte* evet derdi, uygulamaya gelince sorunu *kendince* masaya yatırır, enine boyuna incelemeyi yeğlerdi; elbette Bay Fraizer'in gönlünü hoş tutmak için yapmazdı bunu. "Özerklik vermek, kombinasyonlar üretmek, öyle mi?" Peki, nasıl gerçekleştirilecek bu, kim, nasıl yapacak? Kim dinleyecek, kim sözünü dinletecek, söyler misiniz? Nihayet, kim Türkiye'yi yönetecek, hangi gruplar, hangi güçler? Diğer Türklerden *eğitim düzeyi daha yüksek olan* İstanbul'da bile, bu "özerklikten" gerçekten bir şey çıkacak şekilde, Hıristiyan *reayayı* kendine eşit kabul edecek –inancı nedeniyle– bir tek Türk var mıdır? Söylüyorum: "bir tek kişi bile." Eğer böyleyse, tek kişi olsun çıkmayacaksa, o zaman böyle bir devletle nasıl masaya oturup görüşmeler, anlaşmalar yapılabilir? "Denetim kurmak, tertipler bulmak" diye bazı akıl hocaları buna itiraz edecekler. Öyleyse kendiniz bulun kombinasyonunuzu! Kendine özgü sorunlar vardır, çözülmesi hemen hemen olanaksızdır, sürüncemede bırakılan, geciktirilen tıpkı günümüzdeki sorunlar gibi... Gordion düğümünü ellerinizle çözemezsiniz, oysa parmaklarla çözülürmüş gibi nasıl uğraşmışlardır! Ama İskender geldi, kılıcıyla bitirdi işi, düğüm de böylece çözülmüş oldu!

Örneğin gazetelerde yer alan şu görüşe şimdi ne buyrulur, gazetelerle kalsa iyi: Bu çok eski diplomatik bir görüştür, üstelik pek çok bilim adamı, profesör, romancı, fıkra yazarı, politika üzerine yazı yazanlar, Batıcıların, Slavcıların, düşünceleridir: "İstanbul sonunda kimsenin olmayacaktır, serbest bir kent görünümünde, bütün uluslara açık, kısacası bir çeşit 'ortak bir kent' olacaktır. Bu statüyü Avrupa dengesi vs koruyacaktır". Kısacası basit, düz, açık bir çözüm yerine daha karışık, doğal olmayan bilimsel bir tertip ortaya çıkacaktır. Yalnız sormak isterim: Avrupa dengesi de ne demek oluyor? Bu denge bu zamana kadar hep en güçlü, eşit ağırlıkta beş Avrupa devleti arasında kurulmuştur (birbirine denk olması, deyim yerindeyse kibarlıktan tabii). İşte, bu beş kurt sere serpe uzanmış, bu iştah açıcı parçanın (İstanbul) ortasında avını birbirinden sakınıyor. Sorunun *meisterstück*[8] çözümü olarak görüyorlar bunu! Çözüm getirecek öyle mi? Ama hep-

8 Şaheser. (Almanca)

si bir yığın ilkel saçmalık, hayali ve gerçekleşmesi olanaksız olgular, hatta doğal olmayan dengeler üzerine kurulmuştur. Dünyada siyasi dengeler gerçekten de ne zaman tam anlamıyla kurulmuştur ki? Kesinlikle hiçbir zaman! Kurnaz insanların enayileri kafeslemek için bir zamanlar buldukları sinsice bir formüldür sadece. Rusya enayi değildir, onurludur ve bu yüzden bu denge yasalarına ve gerçeklerinin bozulmazlığına bütün ülkelerden daha çok inanmaktadır, çoğu kez içtenlikle uygulamış ve bu dengelerin koruyucusu olmuştur. Avrupa bu anlamda Rusya'yı son derece küstahça sömürmüştür. Buna karşılık, diğer denge unsuru devletlerden hiçbiri ciddi biçimde bu denge yasalarını enine boyuna düşünmemiştir, ilgilendikleri olmuştur, ama belirli bir zamana kadar kalıcılıktan uzak, biçimci bir yaklaşımı yeğlemişlerdir: Kendi hesaplarına uygun bir sonuç aldıklarında da her biri bu dengeyi hiç endişe duymayarak bozmuştur. İşin en gülünç tarafı da, her zaman yaptıklarının yanlarına kâr kalması ve hemen yeni "bir dengenin" kurulmuş olmasıdır. Rusya, bırakın bir şeyleri bozmayı, birazcık kendi çıkarını düşünecek olduğunda, diğer denge unsurları hemen hep birlikte Rusya'ya karşı tavır almışlardır. "Dengeleri bozarsın ha!" İşte, uluslararası bir İstanbul'da aynı yönteme başvuracaklarına inanın: Beş kurt uzandıkları yerden birbirlerine dişlerini gösterecek, her biri kendi kombinasyonunu üretecektir: Komşu devletle ittifak içine girmek, diğer kurtları saf dışı bıraktıktan sonra leziz parçadan daha çok yararlanmak gibi... Acaba bu çözüm müdür? Oysa koruyucu kurtlar arasında da kendine özgü yeni tertipler ortaya çıkacaktır: Beş kurttan biri, hem de en siliği, bir gün ansızın çok talihsiz bir olayla, havlamayan bir finoya dönüşecektir. Tabii, dengede bir çatırtı! Bununla kalmayıp kim bilir belki Avrupa'nın geleceğinde, bu beş denge gücünden yalnızca ikisi kalacaktır, o zaman, soruyorum çok bilmiş beyler, sizin kombinasyonlarınıza ne olacak? Aklımdayken bir aksiyomu belirtmeme izin verin: "*İstanbul'un kimseye ait olmayacağı* gibi siyasal bir durum, böyle bir süreç Avrupa'da asla geçerli olamaz." Bu bir aksiyomdur ve başka türlü olması da bence imkânsızdır. Biraz şaka yapmama izin verirseniz, devletler hâlâ dengeyle uğraşırlarken, İngiltere'nin Cebelitarık ve Malta'da yaptığı gibi, en son anda İstanbul'u da

aynı şekilde ele geçireceğini söyleyebilirim. Şimdi Türkiye'nin dokunulmazlığını bir anne şefkatiyle koruyan, onda büyük bir gelecek ve uygarlık gören, onun canlı kaynaklarına inanan İngilizler işin son aşamaya geldiğini görünce Sultanı ve İstanbul'u yutacaklardır. Bu özellikleri, bu eğilimleri o hiç değişmeyen bayağı kibirlerine, zorbalıklarına ve sinsiliklerine de tam uyar doğrusu! Cebelitarık'ta olduğu gibi İstanbul'da da tutunur mu? Bu ayrı meseledir! Söylediklerim şaka elbette, ama fena da sayılmaz hani, yine de bu latifeyi göz ardı etmemek gerek, gerçeğe hayli benziyor çünkü...

II
Tertipler, Tertipler, Tertipler...

Demek ki Doğu Sorununun çözümünde en açık, en sağlıklı, en basit ve doğal yollar ortadayken çeşitli kombinasyonlar peşinde koşuluyor. Hatta diyebiliriz ki bu doğal olmayan çözümler üretildikçe, toplumun ve kamuoyunun daha çok ilgisini çekecektir. Alın size bir "gariplik" daha: Rusya çıkarlarına göre davranmadığını Avrupa'ya yüksek sesle bildirirse sorun bir çırpıda çözülür, son bulurmuş. Hangi saf bu sözlere inanır? Rusya, çıkarsız davrandığını bildirmesi şöyle dursun, bunu *de facto*[9] olarak gösterseydi, Avrupa buna daha çok şaşırırdı. Hiçbir kazanç elde etmeyelim, "insanları kollayalım, gözetelim" ve hiç yarar sağlamadan gerisin geri dönelim, yeter ki Avrupa'ya çıkarsız davrandığımızı gösterelim: bu ne anlama gelir peki? Avrupa için bu daha kötüdür: "Onlara hiçbir çıkar beslemeden iyilik yaptıkça, bağımsızlıklarına el uzatmadığını daha güçlüce göstermiş olacaksın; böylelikle sana daha bir güvenle bakacaklar, daha bağlı olduklarını hissedecekler, seni böylece geleceğin güneşi, bir lideri, bir imparatoru olarak göreceklerdir. Gerçi tam bir bağlılık olmayacak tabii, özerk bir yapıda bulunacaklardır: Buna karşılık kendilerini ruhen size bağımlı görecek, hatta bunu ister istemez kabul edeceklerdir." Slavların Rusya'ya işte bu manevi olarak kaçınılmaz katılımı, Avrupa için dehşet verici gerçeğin, nasıl de-

9 Fiili. (Latince)

nir, olabilirliği ve geçerliliği en sonunda bir karabasan gibi üzerine çökecek, gelecekte onun için başlıca tehlike oluşturacaktır. Avrupa sadece güçlerle ve kombinasyonlarla uğraşadursun, bizim işimiz doğa yasaları, doğallık, kardeşlik ve gerçeklerdir. Öyleyse bu durumda Slav topraklarının geleceğini kim belirleyebilir?

Öte yandan Avrupa'da tam anlamıyla karşıt ilkelere dayalı, bir geleceği de *olabilecek* bir kombinasyon var. Bu da İngiliz işidir, İngiltere'nin, Slavları zaman geçirmeden esenliğe kavuşturması ve böylece Slavların yüreğinde sonsuza dek bir Rus düşmanlığı yaratma temeline dayalı, Tory[10] Partisinin, deyim yerindeyse bütün yanlışlıklarını ve tutarsız politikasını bir anlamda düzelten bir kombinasyon... Nihayet Türklere sırtını dönmek ve artık hiçbir özellikleri kalmayan, bir sıkımlık canı kalmış Türkleri saf dışı bırakmak, Balkan Yarımadası Hıristiyan topluluklarından, İstanbul başkent olmak üzere federatif esaslı bir devlet kurmak gibi amaçlar taşıyor. Kurtarılan ve huzura kavuşturulan Slavlar, doğallıkla, bir kurtarıcı olarak İngiltere'nin kollarına atılacak, İngiltere de Slavlara Rusya'yı göstererek: "İyice bakın, sizin asıl düşmanınız orada; sizi kolluyor gibi görünerek, sizi yutmak ve kaçınılmaz şanlı politik geleceğinizden sizleri yoksun bırakmak için topraklarınızı ele geçirme aşkıyla yanıp tutuşuyor." Böylelikle Slavlar, Rusya'nın saman altından su yürüttüğünden iyice emin olduktan sonra, hiç beklemeden Rusya'ya karşı yeni ve çok güçlü bir kale oluşturacak, "Rusya da hiçbir zaman İstanbul'u göremeyecek ve kıyısından bile geçemeyecektir."

Çok kurnazca, ilk bakışta bu kadar isabetli olamaz gibi görünüyor insana. Aslında çok basit ve gerçek olgulara dayandırılmış. Bir ara buna satır aralarında değinmiştim. Slav aydınlarının bir bölümünde, bazı yüksek temsilcilerinde ve liderlerinde, Rus emellerine karşı gerçekte gizli bir güvensizliğin var olduğu, bu yüzden de Rusya'ya ve Ruslara karşı düşmanca duygular besledikleri gerçeğidir bu. Aslında ben ne halkı, ne de yığınları kastediyorum. Slav halkları (Sırplar ve Karadağlılar) için Rusya hâlâ yollarını aydınlatan bir güneştir, bir umuttur, yoldaştır; bir anadır, koruyucudur, geleceğinin kurtarıcısıdır! Ancak Slav ay-

10 İngiliz muhafazakâr parti.

dın sınıfını ele alacak olursak, işte bu tamamen farklı bir durum. Bütün aydınlarını katmıyorum tabii; hepsi hakkında böyle konuşmaya cüret edemem. "*Çoğu bundan uzak* olsa bile, yine de içlerinde bakan düzeyinde olanlardan bile (ağustos Günlüğümde söz etmiştim) Rusya'nın sinsi bir politika izlediği, topraklarını ele geçirmek ve kendilerini yutmak hevesinde olduğu düşüncesine kapılanlar bulunabilir." Slav aydınlarından birçoğunun Rusları sevmediğini kendimizden gizlememize gerek yok. Örneğin bizleri hâlâ, kendilerine kıyasla daha olumsuz, handiyse barbar görüyorlar. Toplumsal yaşamımızda, iç düzenimizde, reformlarımızda ve edebiyatımızda elde ettiğimiz başarılarla ilgilenmekten çok uzaklar. En aydını, en kültürlüsü bile Puşkin hakkında ne biliyor? Bilenlerin arasında da Puşkin'in büyük Slav dehasını kabul edenlerin fazla olduğu kuşkuludur. Sözgelişi kültürlü Çeklerin çoğu, Puşkin gibi, kırk elli şaire sahip olduklarına inanır. Ayrıca bu Slav topluluğu, yaşam deneyimi olmayan bir millet olarak, siyasal açıdan şimdi gururuna düşkün, öfkeli bir kişilik örneği veriyor. Kullanılsaydı, İngiliz kombinasyonu böyleleri arasında başarılı olabilirdi. İngiltere'de Whiglerin[11] zaferiyle birlikte sıra bu kombinasyona gelmişken, rağbet görmemesinin nedenini çözmek güç; öte yandan bu kombinasyon o kadar yapay, sahte ve akıldışı ki!

Bir kere, birbirine benzemeyen, farklı kökenli Balkan Yarımadası halklarının –üstelik İstanbul merkezli– birleşmeleri nasıl mümkün olacaktır? Burada Yunanlılar, Slavlar, Romenler bulunuyor. İstanbul kime kalacak peki? Hepsine mi? İşin başında, daha ilk temasta Slavlar ve Yunanlılar arasında (bütün Slavların uyum içinde hareket edeceğini varsaysanız bile) sürtüşmeler başlayacaktır. "Bir devlet çatısı altında başlarına biri getirilebilir" diyenler çıkacak. Evet, istediğiniz kadar hayal kurabilirsiniz. Peki, kim hükümdar olacak: Slav mı, Yunanlı mı, yoksa Habsburg Hanedanından biri mi? Ne derseniz deyin, hemen ikilikler, çatallanmalar baş gösterecektir. Hele hele olmayacak, düzmece hayallerle, her birine şanlı siyasal gelecek sözleri vererek, Yunanlı ve Slav unsurlar birleştirilemez: Hayır, İngiltere Türkleri defterden silmeyi göze alsaydı o zaman daha farklı olurdu

11 İngiliz liberal parti.

her şey. Bakın, yukarıda şakaya getirdiğim kombinasyon, yani İngiltere'nin İstanbul'u "Slavların hayrına" yutma kombinasyonu bence pekâlâ gerçekleşebilirdi. "Ey Slavlar, İstanbul'un yüzünü ona göstermemek için kuzeyin büyük devletine karşı, sizlerden kuzeyde bir ittifak, güçlü bir kale oluşturuyorum, çünkü o, İstanbul'u ele geçirirse hepiniz yandınız demektir! O zaman, o yüce, şaşaalı siyasal geleceğiniz gerçekleşmez. Yunanlılar, siz endişelenmeyin, İstanbul sizindir; özellikle sizlerin olmasını istiyorum, bu yüzden onu işgal ediyorum ya! Yeter ki Rusya'nın olmasın! Slavlar İstanbul'u kuzeyden koruyacak, ben de denizden, kimselere bırakmayacağız. İstanbul'da bir süre için kalacağım, ta ki sizleri burada güçlendirene, sağlam ve deneyimli birleşik bir imparatorluk kurana kadar... O zamana kadar da sizin önderiniz, koruyucunuz olacağım. Cebelitarık, Malta az şey mi? Sonra, ver elini Ege adaları..."

Sözün kısası, Whigler'in faaliyeti yoluna girseydi, yine söylüyorum –bir zaman için de olsa– başarıdan kuşku duymak güç olurdu. Dahası, uzun zaman sürebilirdi de, ancak doğal sınırlara dayanıldığında, bu kombinasyon kara çalmalar, yalan ve akıldışı varsayımlar üzerine kurulmuş olduğundan kesin çöküşler yaşanır, kaçınılmaz olarak çok canlar yanardı.

Rusya'ya atılan iftiraların gerçekle ilgisi yoktur. Hiçbir sis bulutu gerçeğin ışığı karşısında dayanamaz, dağılır gider. Slav halkları Rusya'nın çıkar gözetmediği gerçeğini zamanla anlayacaklar ve bu zaman yaklaştığında da bizlerle manevi birliklerini tamamlamış olacaklardır. Slavlarla etkin beraberliğimiz zaten çok eskilere dayanır, ama şimdi, evet şimdi, asla durmayacak, gittikçe daha güçlenecektir. Slavlar, her türlü kara çalmalara rağmen, Rusya'nın kardeş sevgisiyle yaklaşacağına inanacaklar. Yüce ve kudretli Rus ruhunun tartışmasız çekiciliği aynı kandan olan Slavları etkileyecektir. Küçük birlikler oluşturmakla, sürtüşmeyle, kavgayla, birbirini çekememeyle manevi olarak gelişmenin mümkün olmadığını, bunun ancak bütün Slavların birleşmesi halinde gerçekleşebileceğini hissedeceklerdir. Rusya'nın büyüklüğü ve gücü kafaları bulandırmayacak ve hiçbirini ürkütmeyecektir; tam tersine, onları aynı merkeze ve aynı köke çeker gibi çekecektir. Bu inanç birliği olağanüstü bir bağ meydana getirecektir. Rus halkının kutsal bildiği

değerlerin tümü Rus dini, Rus Ortodoksluğudur; ideallerini, hayatın gerçeğini onda buluyor. Peki, Slav halklarının bu inancı olmasaydı, dört yüzyıl İslam boyunduruğu altında geçirdikleri acılar döneminde onları dinleri değil de, sorarım, ne birleştirir ve ayakta tutardı? Dinleri uğruna öyle acılara katlandılar ki, salt bu, dinlerine ne kadar derinden bağlı olduklarını gösterir. Sonunda Slavlar için Rus kanı da aktı, bu kan hiçbir zaman unutulmayacaktır. Akıl hocaları bu gerçeği gözden kaçırıyorlar; Rusya'yı Slavlara kötüleme fırsatı doğması onları yüreklendirecek, görüşlerini güçlendirecektir. Ancak böyle bir başarı sonsuz değildir. Yine söylüyorum, bir zaman için olabilir bu. Whigler üstün gelirlerse bu kombinasyon kesinlikle rağbet görebilir, bunu aklımızdan çıkarmamamız gerekir. İngilizler son gün gelip çattığında: "Bundan böyle Slavları esenliğe biz kavuşturacağız" diye Rusya'yı uyarmayı göze alabilir.

Gelelim akıtılan kana, ya Rusya savaşa girmeden, orada bulunan gönüllülerimiz Türkleri püskürtüp, Slavları özgürlüğüne kavuşturursa? Haberlere göre Rusya'dan akın akın gönüllü gidiyormuş oraya; bağış ve yardımlar da aralıksız sürüyor; böyle giderse sonunda Çernyayev Ruslardan tam bir ordu kurmayı başarabilir. Böyle bir sonuç, her durumda Avrupa'yı ve diplomatlarını çok şaşırtırdı: "Türklerin hakkından sadece Rus gönüllüleri gelirse, Rusya'yı sert dille eleştirmenin ne anlamı kalır o zaman?" Evet, Avrupa kesinlikle böyle geçirecektir aklından.

Tanrı, Rus gönüllüleri korusun! Rus subayların birçok çatışmada can verdikleri haberi geliyor. Ruhları şad olsun!

Küçük bir eleştiri yersiz kaçmaz umarım. Bence çok gereklidir. Sırbistan'a giden Rus gönüllülerin artmasıyla çarpışmalarda can veren kahramanlar için, az zaman önce gazetelerimizde bir bağış kampanyası başlatıldı; başlık şöyle: "Balkan Slavlarının kurtuluşu için Türklerle çarpışmalarda can veren Rusların aileleri yararına..." Böylece bağışlar akmaya başladı. *Golos*'ta 3000 ruble toplandı; ne kadar çok toplanırsa o kadar iyi olur tabii; ancak bu bağış usulü bana eksik gibi geldi. Görevliler sadece savaşta *can verenlerin* aileleri için bağış toplamaktadırlar. Peki savaş malulleri? Bu bağışla ne kazanacağız? Sonra bu aileler için daha büyük yıkım olmayacak mı? Ölen öldü, ardından gözyaşları dökülüyor, ya diğeri? Kolu bacağı gitmiş ya da sürekli bakım

gerektirecek, doktor denetimine gereksinim duyulacak şekilde yaralanmış, sakat dönmüş. Sakat olsa da yiyecek, içecek, geçim sıkıntısı çeken aileye, söylemek yerindeyse, fazladan bir yük binmiş. Bana soracak olursanız, bu bağış kampanyasında yanlışlık var. "Can verenlerin aileleri yararına!" ifadesi açık değil. Bu aileler içinde hali vakti yerinde olanlar da, pek gereksinim duymayanlar da ve elbette çok muhtaç olanlar da var. Her aileye yardım yapılırsa, darda olanlar için yeterli olmaz; bence başlık şöyle olmalıydı: "*Balkan Slavlarının kurtuluşu için Türklerle çarpışmalarda can veren ya da sakat kalanların muhtaç aileleri yararına...*" Gerçi bu benim düşüncem, ama birileri çıkar da bu biçimde bir uygulamayı başlatırsa daha isabetli, kuşkusuz, daha yararlı olacaktır. Bu bağış kampanyasının hızla arzu edilen rakamlara ulaşması biricik dileğimdir. Son derece yararlı bir faaliyettir, kesinlikle zorunludur ve belki de Rus düşüncesi uğruna çarpışan yüce gönüllü kahramanlarımıza büyük manevi destek olacaktır.

IV.
Cüppeler ve Sabunlar

Doğu Sorunuyla ilgili görüşler arasında inanılmaz derecede gülünç birine rastladım. Bu garip yazı geçenlerde dış basında çıktı: Sayın kalem sahibi, Türkiye'nin darmadağın edilip Türklerin ötelere, Asya'ya sürülmesi halinde dünyada baş gösterecek olayları müthiş bir hayal gücüyle anlatıyor: Bunun korkunç bir felakete, bir kaosa yol açacağı sonucunu çıkarıyor. Arabistan'da ya da Asya'nın bir yerinde yeni bir halifenin ortaya çıkacağı, dinsel fanatizmin hortlayacağı, Müslümanların yeniden Avrupa'ya saldıracağı kehanetinde bile bulunuyor. Bir ulusun toptan, Avrupa'dan Asya'ya sürüleceğini ve topraklarının zapt edileceğini düşünmek elbette olanaksız, aslında aklın alacağı bir şey değil, ancak derin düşünceli beyinlerin işi olur bu. Yazıyı okuduğumda şaşıp kalmıştım; önce, neden söz edildiğini anlayamadım. Kısa bir süre sonra bunun hayal budalası diplomatların zırvaları olduğunu, yani Türkiye İmparatorluğu[12] siyasal olarak ortadan

12 Yani Osmanlı İmparatorluğu.

kaldırıldıktan sonra, ardından fiili olarak topraklarının zapt edilmesi ve Türklerin Asya'da bir yerlere sürülmesi gibi bir sürecin başlayacağını sözün gerçek anlamıyla bir sorun olarak ortaya attıklarını anladım. İnsanlarda böyle bir anlayışın yer etmesini kesinlikle anlayamıyorum; korkunç bir kargaşanın ve ardından bir felaketin yaşanacağını söyleyerek toplantılarda, mitinglerde insanları en azından dehşete düşürmüşlerdi. Oysa hiçbir şey olmazdı, bence kesinlikle bir tek Türk bile Asya'ya göç etmezdi. Rusya'da geçmişte buna benzer bir olay yaşanmıştı. Altın Ordu devletinin çöküşü sonrasında Hazar Hanlığı birden o kadar güçlenmişti ki sonunda Rusya toprağının Müslümanlara mı, Hıristiyanlara mı kalacağını hiç kimse kestirememişti. Kazan Hanlığı o zamanlar Rusya'nın doğu tarafındaydı, Astrahan'la hemhuduttu, Volga'yı ellerinde tutuyorlardı, Rusya'nın güneyinde de Kazan Hanlığının güçlü müttefiki Kırım Hanlığı çıkmıştı ortaya ve Rusya içlerine, Moskova'ya kadar yağma akınları düzenliyorlardı. Durum ciddiydi, genç çar İvan Vasilyeviç, Korkunç İvan lakabını almamıştı daha, Doğu Sorununu kökünden halletmenin, Kazan'ı ele geçirmekten geçtiğini kavramıştı.

Bu korkunç kuşatmayı Karamzin sonraları olağanüstü bir dille anlatmıştır. Kazanlılar kentlerini müthiş bir direniş göstererek amansızca savunuyorlardı. Ancak yeraltından gedikler açıldı, ardından büyük bir saldırıya geçildi, Kazan zapt edilmişti! Çar İvan Vasilyeviç Kazan'a girdikten sonra nasıl davransa beğenirdiniz! Bütün sakinlerini, Velikiy Novgorod'da gelecekte çıban başı olmasınlar diye kılıçtan mı geçirdiğini sanıyorsunuz? Tatarları Asya bozkırlarına mı sürmüştü yoksa? Kesinlikle hayır, bir tek Tatar bile göçe zorlanmadı, eski yerlerinde kaldılar, yiğitçe karşı koyan, geçmişin gözünü budaktan sakınmayan, tehlikeli Kazanlıları sonsuza dek sindirilmişti. Çok basit ve tamamen mantığa uygun önlemlerle gerçekleştirilmişti bu: Kentler, kasabalar ele geçirilir geçilmez, hemen Kutsal Meryem'in tasvirleri taşındı, kurulduğundan bu yana ilk kez Kazan'da Hıristiyan duaları okundu. Sonra Ortodoks tapınağının ilk temelleri atıldı, Kazan halkının elindeki silahlar titizlikle toplandı, başında bir Kazan Hanı olmak üzere Rus yönetimi getirildi, işte bu kadar, bunlar inanılmayacak kadar kısa sürede gerçekleştirildi.

Bir süre geçtikten sonra Kazanlılar bizlere cüppe, sabun satmaya başladılar (bu ticaretin bir düzene göre yapıldığını sanıyorum, yani önce cüppe, sonra da sabun...). Evet, mesele bu şekilde sonuçlandı. Halifeliği siyasal olarak kaldırmak için buna benzer sağlıklı düşünceler akla gelseydi, Türkiye'de de aynı sonuçlar alınabilirdi.

Önce, hiç zaman geçirmeden kutsal Sofya'da Hıristiyan duaları okunurdu: sonra patrik Sofya'yı yeniden kutsardı; Moskova'dan, sanırım aynı gün bir çan yetiştirilir ve gerektiği gibi bir de sultan getirilirdi ve her şey bu şekilde sonuçlanırdı. Aslında bir Türk yasası var, Kuran ayetlerinden geldiği söylenebilir: Silahı yalnızca Müslüman olan taşıyabilir, Hıristiyan reayaya yasaktır. Son zamanlarda Hıristiyanlara da silah taşıma izni verilmeye başlanmış, ancak yüklü bir gümrük vergisi ödemek koşuluyla, yani devlet yeni bir gelir sağlamak amacıyla buna izin vermişti, buna rağmen silah taşıyanlar yine de çok az. Evet, aynı kural, daha ilk gün, yani kutsal Sofya'da ilk Hıristiyan duaları edildiği gün uygulanabilir, tam tersi yapılabilir, silah taşıma Hıristiyanlara zorunlu kılınabilir, ancak gelir için bile olsa Müslümanlara asla izin verilmezdi. Böylece düzen sağlanırdı. İnanmanızı isterim, daha fazlasına hiç gerek yoktu. Bir zaman sonra da Türkler bize hemen cüppe, ardından sabun satmaya başlarlardı ve belki de Kazan'da olanından daha iyi bir sonuç alınırdı. Tarıma, tütün ve üzüm üretimine gelince hepsi yeni düzende, yeni kurallara göre, sanırım öyle hızla, öyle başarıyla gerçekleştirilirdi ki kuşkusuz yavaş yavaş eski Türk devletinin Avrupa'ya olan ödenmemiş borçları bile ödenirdi. Hasılı, faydadan başka bir sonuç alınmaz, ne ufacık bir sarsıntı yaşanır, ne de bir tek Türk Avrupa'dan başka yerlere göçe zorlanırdı...

Doğuda da hiç değişiklik olmazdı. Bir yerlerde, Asya bozkırlarında, ne bileyim, çöllerde belki de bir Halife ortaya çıkabilirdi, ama bırakın Müslüman fanatizmini, İngiliz fanatizmi bile bu yeni halifeye, Avrupa'ya saldırmak üzere yardım edecek durumda olamazdı, çünkü çağımızda askeri ihtiyaçların karşılanması için hazine bütçesinden daha çok paraya, yeni tip silaha, araç gerece, toplara, yeni yeni fabrikalara ve atölyelere gereksinim duyulacaktı. Özetle, hayırlı bir işten başka bir sonuç çıkmazdı. Umarım bu güzellikler kısa zamanda gerçekleşir, yoksa bu dünyada öylesine kötülükler var ki!..

İkinci Bölüm

I
İflah Olmaz Tipler

"Yüce ve birleştirici her düşünce, insanları kaynaştıran sağlam duygular bir ulusun yaşamında en büyük mutluluk kaynağı olurlar. Bu mutlu hava bizi sarmıştır. Toplumsal uyumun arttığını, geçmişe ait tereddütlerin aydınlandığını ve bilincimizin yükseldiğini hissetmemiş olamazdık."

Evet, ağustos Günlüğünde yazımı bitirirken bunları demiştim, yanılmadığım kanısındayım. Toplumu birleştiren sağlam duygular gerçekten ulusların hayatında mutluluk kaynağı olurlar. Bir noktada yanıldığım düşünülürse, sanırım bu olsa olsa "uyum ve anlayış gücümüzün geliştiğini" söylerken bir parça abartıya kaçmam olabilir. Ancak bu konuda şimdilik geri adım atacak değilim. Rusya'yı seven herkes yukarı toplum tabakasının aşağıyla, halkla, halkın yaşamıyla derin kopukluğuna uzun zamandan beri üzülmektedir. Bu kopukluk kimselerin kuşku duymayacağı biçimde ortadadır; işte, bu birbirinden kopuk yaşama alışkanlığı, bana göre, bu yıl Slav davası nedeniyle, bütün halkımızın başlattığı bir Rus hareketinin ortaya çıkmasıyla kısmen de olsa azalmıştır. Elbette bu, halktan kopukluğumuzun tümüyle ortadan kalktığını ve duvarların yıkıldığını göstermez. Bu sürüyor, sürmeye de devam edecektir: ancak bu yıl yaşadığımız tarihsel anların "toplumsal uyumun yükselmesine ve şaşkınlıkların giderilmesine" katkıda bulunacağına kuşku yoktur.

Özetle, bir yandan Rus halkını ve yaşamını daha belirgin biçimde anlamamıza yardımcı olurken, öte yandan, halkımızın adeta Rus olmayan bir yabancı gibi gördüğü ve bu zamana dek "bayım!" diye hitap ettiği bizlere yakınlaşmasını sağlayacaktır.

Bu yıl hep birlikte katıldığımız bu hareket içinde halkımızın aydınlarımızdan daha sağlıklı, daha açık, daha tutarlı bir tutum sergilediğini itiraf etmemiz gerekir. Halkımızda özlü bir duygu, yalın, güçlü ve sağlam bir anlayış belirmiştir; en önemlisi de şaşırtıcı bir birlik ve beraberlik bilinci... "Slavlara neden yardım edecekmişiz, yardım gerekli mi? Kim daha çok yardım etmeli, kim hiç etmemeli? Ya bir şekilde ahlakımız bozulursa! Yardımı fazla tutarsak devletimize zarar vermez mi? Sonra, kiminle savaşıyoruz, savaşmak illa gerekli mi? vs..." türünden tartışmalara halkımız girmemiştir. Kısacası, bunun gibi binlerce soru yalnızca aydınlarımızın kafasında dolaşıp durmaktadır. Özellikle yüksek aydın sınıfımızda halka hâlâ tepeden bakan, aldığı Avrupa eğitimi ve kültürüyle onu küçümseyen (kimi zaman tümüyle yapmacık) bu yüksek "zümrede" aşırı uyum bozuklukları, sağlıksız bakış açıları, en basit sorunları bile bazen anlamama, ne yapacağını, nasıl davranacağını bilememekten ileri gelen saçma sapan tereddütler belirmiştir: "Slavlara yardım etmeli mi, etmemeli mi? Eğer yardım etmemiz zorunluysa, neden? Yardım yaptığımız takdirde niçin ahlaklı ve temiz olacağız?" Bu garip, şaşırtıcı, gülünç sorular sorulmuş, sohbetlerde duyulmuş, bazı olaylarda görülmüş ve basında da yer almıştır. İçinde bulunduğumuz ay, *Vestnik Yevropı*'da [Avrupa Postası] "Ülkemize İçeriden Bakış" başlıklı bir yazı çıktı, bu türde yazılan yazılar içinde beni bu kadar hayretler içinde bırakan bir yazı hiç okumamıştım. Yazarı, ezilen Slavlara yapmakta olduğumuz kardeşçe yardımla başlayan Rus hareketine bir yorum getiriyor ve olayı olabildiğince ayrıntılı ele alıyor. Rus halkı ve toplumuyla ilgili bölüm fazla uzun değil, dört beş sayfa; bu bölümü kendimce incelemeye alacağım, daha doğrusu sırasına göre, elbette hepsini aktarmayacağım. Bence bu sayfalar son derece ilginç, deyim yerindeyse başlı başına bir belge niteliğinde. Amacım, yapacağım çalışmanın sonunda kendiliğinden ortaya çıkacak; ayrıca bundan bir ders çıkarmanın da gerekmediğini düşünüyorum.

Bu çok kısa uyarıyı, yazı sahibinin, çeyrek yüzyıl önce toplumumuzda ortaya çıkan artık eskimiş kuramcı Batıcı, bir başka deyişle aydın güçlerimizin şahikası olduğuna dikkati çekmek için yapıyorum; bu kuram günümüzde o kadar eskimiştir ki o ilk, duru haliyle bile çok seyrek karşılaşır insan. Halkından ve Rus yaşamından köklerini koparıp Avrupalılaşmış Rus'un, nasıl derler, türünün son örnekleri, artıkları bunlar, bu Avrupalılaşma, zamanında varlığının kaçınılmaz nedenselliğine sahipti ve özellikle bir bakıma faydayı içinde saklı tutuyordu, ama aslında çok zarar verici ve hâlâ zarar verici olmayı sürdüren önyargılı saçmalıklara yol açmıştı. Bu insanların belli başlı tarihsel faydası olumsuzluk ve çılgınlığın son perdesi kuramlar üretmeye kadar varan sonuçlardaki aşırılıktı (çünkü bu tipler o kadar kibirliydiler ki kararlarından kesinlikle dönmüyorlardı). Bu aşırılık ister istemez zihinsel uyanışa, halka dönmeye, halkla bütünleşmeye yardımcı olmuştur. Yirmi, yirmi beş yıldan sonra, daha önceleri hiç duyulmamış ve Rus yaşamının pratik incelenmesiyle varılan yeni gerçeklerden sonra, eski kuramın bu "son Mohikanları", kendilerine saygın bir hava vermelerine karşın gülünç duruma düşmüşlerdir. Onların başta gelen gülünç özellikleri, kendilerini hâlâ genç ve tek koruyucu güç, daha doğrusu kendi görüşlerine göre gerçek Rus yaşamının geçtiği yolları aydınlatan "ışık taşıyıcı" olarak görmeyi sürdürmeleridir. Oysa bu yaşamdan öyle kopmuşlardır ki öğrenmeyi tümüyle bırakmışlar, bu yüzden kendi hayal dünyalarına çekilmişlerdir. Bu kuramsal sahte Batıcılığın halktan ve toplumdan ne kadar kopuk ve toplum yaşamının kimi olağanüstü anlarında, bu kuramın koyduğu görüş ve çözümlerin geçmişte olduğu gibi ne kadar kibirli, tepeden bakan, ama aslında halkın duyguları ve sağduyusunun açık, yalın, sağlam ve sarsılmaz yargılarına kıyasla ne denli zayıf, kararsız, karanlık ve yanılgılarla dolu olduğunu güçlü toplumsal coşku anlarında izlemek ne ilgiye değer ve ibret vericidir! Her neyse, biz yazımıza dönelim.

Yazıyı kaleme alanın hakkını yememek gerek; Slavlar için ulusal ve toplumsal bir hareketi kabul ediyor, başka deyişle, kabul etmeye razı oluyor, bu hareketi hayli içten bile buluyor. Bir de kabul etmeyecekti! İflah olmaz bir Batıcı için fena hizmet sayılmaz. Ancak hâlâ bir şeylerden hoşnut değil gibidir, nedense

hareketin başlamasından hoşlanmıyor sanki. Aslında bu hoşnutsuzluğunu doğrudan göstermiyor, ama kendi kendine söyleniyor, homurdanıyor, ayrıntılara takılıp kalıyor. Bana öyle geliyor ki kuramcı Batıcılarımızın en katışıksızı, başta gelen temsilcilerinden olan, bir zamanlar Doğu Sorunu üzerine yazılar yazan, 1854-1856 savaşlarında şimdikinin bir benzeri ulusal bir hareketi kaleme almış Granovski de, diyorum, bu ulusal hareketimizden pek hoşlanmazdı (ağustos Günlüğümde Granovski'yle ilgili yazıma bakınız), kuşkusuz, halkımızı, bir ölçüde gelişmemişliğiyle, yani ilkel biçimleriyle, Avrupai çağımıza yakışmamasıyla, eskisi gibi tembel, geri kafalı bir yığın görmeyi yeğlerdi. Gerçekte bu eski, yaşlı kuramcıların hepsi halkı sevmesine seviyorlardı, ama (yine de bizler için pek belirgin değil bu) o kadar; kuramsal olarak, yani halkı görmek istedikleri biçimlerde ve hayal dünyalarında seviyorlardı ki doğrusunu isterseniz bu asla sevgi olamazdı. Gerçi gerekçeleri belli, kabul etmemiz gerekir, *gerçekleri saptırmalarını bırakın*, halkı hiçbir zaman tam anlamıyla öğrenememişler, öğrenmeyi ve onunla kaynaşmayı gereksiz bulmuşlardır; onu hiç anlamamışlar, böylece çoğu kez halkın ruhunun ve öneminin, derin ve saf duygularının katışıksız temizliğini, doğrudan Rus halkının kalın kafalılığına, bayağılığına, koyu cehaletine yormuşlardır. Karşılarında halk, hoşlandıkları bir hayal, bir imge olarak beliriyordu (çoğunlukla Paris ayaktakımı gibi), halkı tümüyle yadsımışlardı belki: "Her şeyden önce bu savaşın kutsal olduğu düşüncesini kafalardan silmemiz gerek", evet, Granovski Doğu Sorunuyla ilgili yazısında böyle söylüyordu. "Şimdi bir Haçlı Seferine kalkışamazsın, zaman Haçlı Seferleri zamanı değildir, kimse bir ölüyü kurtarmak için hareket etmez." vs... *Vestnik Yevropı*'nın kuramcısı da aynı havalar içinde: O da sütun başlıklarından hoşlanmıyor, cebelleşip duruyor. Hele hele halkımızın ve toplumumuzun gazete çağrılarına göre değil, kendi istenciyle bağış yapması hiç hoşuna gitmiyor, o, çağımıza yakışan daha aydın bakış açısı istiyormuş. Yine konumuzdan uzaklaştık.

Yazının Slavlardan yana Rus hareketiyle ilgili bölümünün baş kısmını ele alacağım, bu bölüm kendi çapında çok ilgiye değer çünkü; her satır üzerinde durmayacağız kuşkusuz. Bakın yazarımız neler diyor:

II
Kifomokiyevlik[13]

> ... Gerçi bu konuyla ilgili gazetelerde yer alan birçok görüş içinde ilginç ve hayli cüretkâr olanların bulunduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Kişiliğini sergileme isteğinden öteye geçmeyen bu görüşler üzerinde durmaya değmez, çünkü bunların bir önemi yoktur, Rus olmayan Rusya yurttaşlarının duygu ve düşüncelerinin de bir bakıma kovuşturmaya uğradığına da dikkat çekmemiz gerekmektedir. Rus ulusunun bünyesindeki bütün etnik topluluklar açısından olayın aslına baktığımızda, bu iyi bir alışkanlık değildir; üzülerek söyleyeyim ki hâlâ bırakamadık. Slavlar için başlatılan bu harekete, "Bizim dindaşlarımız!" söylemini sürekli ön plana çıkararak dinsel bir anlam katmanın aslında yersiz olduğunu dikkatlerden uzak tutmamak gerekir. Slavlara yardım çağrısı, Rus toplumunun heyecanı için, Rus yurttaşlarını kaynaştıran ve birbirinden kopmadığını gösteren hayli yeterli bir gerekçedir. Özellikle dindaşlarımız olduğu için Slavlara sempati gösterirken, ya peki Türkler yararına bağış toplamaya kalkışacak ya da Türk ordusuna katılmak isteyecek Rusya Müslümanlarına ne diyeceğiz? Kafkasya'nın bazı bölgelerinde meydana gelen olaylar endişe vericidir. Ortodoks Velikorus, Rusya'nın büyük evladı olsa bile, Rusya ailesi içinde yalnız olmadığını bizlere hatırlatıyor...

Kimi eski "yol göstericilerin", bu iflah olmaz kuramcı Batıcılığın günümüzde toplumsal önemden ne kadar kopuk olduklarını, işi nasıl aylakça "Kifomokiyevliğe" kadar vardırdıklarını göstermek bakımından, yukarıda aktardığım bu bölüm yeter de artar bile. Yazar bize sorular soruyor; uydurma, yapay, hayali kuramlarla ve en önemlisi de amaçsız oluşuyla insanı hayretler içinde bırakan bu sorularla adeta bize işkence ediyor. Neymiş efendim, "Bizler dindaşlarımıza bağış yaparsak, bizim Müslü-

13 Gogol'ün *Ölü Canlar* romanında birkaç satırla yer verdiği bir tip. Rusya'nın bir köşesinde kendi dünyasına çekilmiş, ailesiyle ilgilenmeyen, saçma sapan düşüncelerle aklını bozmuş bir kişilik.

man yurttaşlarımızdan Türklere bağış yapacaklara, yok efendim Türklere katılmak isteyenlere nasıl davranacakmışız?" Allah aşkına, böyle saçma bir soru sorulabilir mi ve insan yanıtlarken en ufak bir tereddüt gösterir mi? Sıradan, her aklı başında Rus hiç duraksamadan en doğru yanıtı verecektir size. Hem sadece Ruslar değil, her Avrupalı da, her Kuzey Amerikalı da bu soruya açık ve net yanıt verir, ancak Avrupalının, yanıt vermeden önce size korkunç bir şaşkınlıkla bakacağından hiç kuşkunuz olmasın. Unutmadan belirtelim, aslında bizim Rus Batıcılığı, yani Avrupacılığı Rus toprağında kök salarken yavaş yavaş kabul görür ve sık sık Avrupa çizgisinden uzaktır, öyle ki kimi "yol göstericiliğe soyunanların" bizlere dayattığı değişik bir Avrupa düşüncesini, Rus anlayışlarında ve Rus kuramcıların hiç bilmediği ve öğrenmeyi de gereksiz bulduğu Rus hayatında öğütürken ne kadar değişime uğradığını öğrenmek bazen olanaksızdır. "Ülkemiz Müslümanlarının şu ya da bunu yapmaları durumunda nasıl mı davranacağız?" Çok basit: İlkin, Türklerle savaşa girdiğimizde, sözgelişi bizim Tatarlar, Türklere para yardımı yapmaya ya da saflarına katılmaya başlarlarsa, o zaman devletimiz onlara nasıl davranacağını düşünmeden önce, sanırım vatan haini ilan edecektir onları ve böylece işin başında bu hareketi durdurmuş olacaktır. İkincisi, savaş ilan etmememiz durumunda, Türkler, Rus halkının acılarını paylaştığı Slavları kılıçtan geçirecektir, eğer Rusya Müslümanlarının Türkleri bağış yapma ve saflarına katılma biçiminde desteklemesi durumunda acaba siz düşünüyor musunuz ki bir tek Rus'un çıkıp bu olayı öfkelenmeden, yüreği yaralanmadan karşılayacağını? Size göre bütün dert, yapılan yardımlarda öne çıkan din karakteri mi, yani Rus, *dindaş* olarak Slavlara yardım ederken, yurttaşların kanun önünde eşitliği ilkesi göz önünde bulundurularak, Rusya Tatar'ın, dindaşı olan Türkler için bağış yapmasını nasıl yasaklayabilir? Bunu mu söylemeye çalışıyorsunuz? Tersine, buna tam anlamıyla hakkı vardır; çünkü Rus, Türklere karşı Slavlara yardım ederken, Tatarları düşman olarak görmediği gibi, ona savaş da açmaz, oysa bir Tatar, Türk'e yardım etmekle Rusya'dan bağını koparmış, Türklerin safına geçmekle Rusya'ya karşı tavır almış bir vatan haini durumuna düşer. Ayrıca Rus olarak Türklerle savaşan

Slav'a yardım etmemin nedeni, dindaşım olmasıyla birlikte, Türkler üzerinde zafer kazanmalarını arzulamam değil, Müslümanların Slavları dünya haritasından silmeyi kafalarına koymalarıdır, oysa Tatar, Türklerin safına geçerken, salt Hıristiyan olduğum ve sözde Müslümanları yok edecekmişim düşüncesinden hareketle böyle davranır, ama ben hiç de Müslüman'ı kırmaktan yana değilim, amacım yalnızca dindaşlarımı savunmaktır. Slavlara yardım ederken, Tatarların dinine saldırmak aklımın ucundan geçmediği gibi, Türklerin Müslümanlığı beni hiç ilgilendirmiyor: Müslüman olarak kalsınlar, yeter ki Slavlara dokunmasınlar! Burada şöyle diyenler çıkabilir: "Eğer Türklere karşı dindaşlarına yardım edersen, Rusya Tatarlarına da, dinine de tavır almış olursun, çünkü ortada bir şeriat vardır ve Osmanlı sultanı, tüm Müslümanların halifesidir. Kuran'a göre Hıristiyan tebaa özgür olamaz, Müslüman'la eşit haklara sahip değildir; Rus, Hıristiyan tebaaya yardım edince, her Müslüman bu tavrın yalnızca Türklere değil, tüm Müslümanlığa karşı olduğunu düşünür." Ancak bu durumda çıkacak bir din savaşının tertipçisi ben değil, Tatar olacaktır, bunun tamamen farklı bir anlayış olduğunu kabul etmelisiniz, bu dava için bin bir kurnazlık düşünerek hangi sloganı kullanırsan kullan, sonuç alamazsın... Siz bütün derdin dindaşlıktan ileri geldiğini düşünüyorsunuz, Slavlara dindaşım olarak yaptığım yardımı Tatarlardan gizleseydim, Slav'a başka gerekçeyle, diyelim ki "Türkler tarafından ezildiği ve özgürlüğü elinden alındığı için!" yardım ettiğimi gösterseydim, Tatarlar buna inanırlar mıydı? Tersine, sizi temin ederim ki Müslüman'ın gözünde, Müslüman'a karşı Hıristiyan tebaaya yardım etmek, hangi gerekçeyle olursa olsun, benim Hıristiyan reayaya din uğruna yardım etmeye gitmemle aynı kapıya çıkar. Oysa siz tutup şöyle diyorsunuz: "Slavlara yardım faaliyeti, Rus toplumunu heyecana getirmede, bütün Rus yurttaşlarını kaynaştıran ve birbirinden kopmadığını gösteren hayli yeterli bir gerekçedir." Dindaşlıktan, birbirinden kopma gerekçelerinden, Rusya Müslümanlarından –bunu da konu ettiniz– yazıp durdunuz. Slavlar yararına Rus yardımları için, ifade ettiğiniz gibi, en güzel ve yüce bir gerekçe ya da "sebep" olarak "özgürlük uğruna mücadeleyi" öneriyorsunuz, anlaşılan "Slavların özgürlüğü

için mücadele!" sloganından Tatar'ın çok hoşlanacağına, onu çok rahatlatacağına bayağı eminsiniz, ama inanın, Türklere yardımı göze almışsa, Rusya Müslüman'ı için, savaş hangi sloganla başlatılırsa başlatılsın, gerekçe aynıdır, yine de onu bir din savaşı olarak görecektir. Tatar'ın anlayışı böyleyse, Rus ne yapsın!

III
Bir Önceki Bölümün Devamı

Konuyu uzatmak zorunda kaldığım için üzgünüm. Gelecekte Türkiye ile Fransa arasında bir savaş çıkıp da bu arada Fransa Müslümanları, Cezayir Bedevileri galeyana gelseydi, Fransızların tüm enerjilerini kullanarak onları sindirmeyeceğini mi düşünüyorsunuz yoksa? Ülkesindeki Müslümanlar aman üzülmesin, gönülleri kırılmasın endişesiyle en güzel, en soylu "gerekçelerini" utançla gizlemeye ve kibarlaşmaya başlarlardı, öyle mi? Siz de Rusya için cafcaflı sözlerle ahlak dersi vermeye kalkışıyorsunuz: "Kafkasya'nın bazı bölgelerinde meydana gelen olaylar endişe vericidir (endişe verici olduğunu siz söylüyorsunuz) ve Ortodoks Velikorus'un, Rusya'nın büyük evladı olsa bile, Rusya ailesi içinde yalnız olmadığını hatırlatıyor bize." Tamam, bunların güzel sözler olduğunu kabul edelim, Kafkasyalı galeyana gelirse Rusya ne yapacak peki? Müslüman Kafkasyalı, Rus ailenin bu küçük evladı, dini konusunda o kadar duyarlı ki Rus onun ağabeyi Türke savaş açınca, kendisine de, tüm Müslümanlığa da savaş açılmış anlayışıyla hareket ediyor, bu durumda ailenin ağabeyi neden suçlu olsun? Siz, aile içindeki ağabeyin (Velikorus), küçük kardeşin (Tatar ya da Kafkasyalı) ne yapıp ne edip kalbini kırmasın diye endişe duyuyorsunuz. Bu ne insancıl, bu ne aydın bir bakış açısının getirdiği endişedir! Ortodoks Velikorus'un "Rusya'nın ağabeyi olsa bile, yalnız olmadığını" söyleyip duruyorsunuz. Bu ne demek Allah aşkına! Rus toprağı Rus'a aittir, *sadece* Rus'a ve burası Rus yurdudur ve *zerre kadar Tatarlara ait toprak parçası yoktur içinde.* Tatarlar Rus yurdunun eski zalimleri, bu toprağın yabancıları, istilacılarıdır.

Ancak onları sindirip kendi bölgelerine ittikten, kesin bir zafer kazandıktan sonra, iki yüzyıl çektiğimiz acıların yine de öcünü almaya kalkmadık, Müslüman Türk'ün daha önce hiç incinmemiş Hıristiyan reayaya zulmetmesine ve onurunu ayaklar altına almasına benzer bir davranışı kendimize hak görmedik, tersine, size göre aydınlanmış Batı'nın en uygar ülkelerinde bile göremeyeceğiniz eşit haklar bile verdik Tatarlara. Rusyalı Müslümanı, kimileyin Ruslardan, Rus toprağının asıl sahibinden daha çok ayrıcalıklar elde etmiştir... Rus hiçbir zaman Tatar'ın dinini küçümsememiştir, üzerinde asla baskı kurmamış, topraklarından sürmemiştir, inanın, Batı'da, dünyanın hiçbir ülkesinde, gerçek Rus insanının kalbindeki gibi, böylesine geniş, insancıl dinsel hoşgörüye rastlayamazsınız. Tatar'ın bir an önce Rus'tan uzaklaşmaya can attığına da (özellikle Müslüman olması nedeniyle) inanın, Tatar'dan Rus olmaz. Tatar'a komşu olan herkes buna sizi inandırır. Ne derseniz deyin, Rusya toprağının sahibi yalnızca Rus'tur (Velikorus, Malorus, Belarus, evet, hepsi aynı köktendir) ve sonsuza dek de böyle kalacaktır; Ortodoks Rus, Müslüman Türk'le savaşmak zorunda kalırsa, inanın, kime olursa olsun Rus kendi toprağında kimseye *veto* imkânı tanımaz. Tatarlar nedeniyle kimseye dokunmayacak, yüce gönüllü ve içgüdüsel bir duyguyu –dindaşlarına, ezilen bir Slav'a acıma duygusunu– belli etmekten korkacak kadar Tatarların suyunda gitmek ve ayrıca üstlendiği görevi, geleceğini, en önemlisi Rus davasını devindiren olguların tümünü Tatar'dan gizlemeye çalışmak gerçekten bir Rus için anlamsız ve onur kırıcı bir istek olurdu... Dinime ve din kardeşlerime ilgi gösterdiğim için niçin Tatar'ı tahkir etmiş, nasıl onun inancını hiçe saymış oluyorum? Türklerle her savaşımızın mutlaka dinsel nitelikte olacağına kafayı takmışsa, suçlu olan neden ben olayım? Rus, Müslümanlığın temel kavramlarını değiştiremez ki! Diyorsunuz ki: "Efendim, nazik ol, gizlemeye çalış, onun onurunu kırmamaya özen göster!" Müsaade buyurun, eğer duyguları böyleyse, örneğin camisinin bulunduğu sokakta bir Ortodoks kilisesinin varlığı ona dokunabilir, üzülmesin diye bu kiliseyi hemen kaldırmalı mıyız? Bu davranış, Rus'un kendi topraklarından uzaklaşması anlamına gelmez mi? Rus yurdunda küçük kardeş –Tatar– yaşıyor

diye, ne gör, ne duy politikası izleyerek, soruyorum, masaların altına mı saklanmamız gerekir?

"Kovuşturma"dan dem vuruyorsunuz: "Bizim" diyorsunuz, "'Rus olmayan' Rus yurttaşlarımızın duygularının bir bakıma *kovuşturmaya* uğradığına da dikkat çekmemiz gerekmektedir (Rus gazetelerindeki yazılar), Rusya'nın bünyesindeki tüm etnik topluluklar açısından olayın aslına baktığımızda bu iyi bir alışkanlık değildir; üzülerek söyleyeyim ki hâlâ bırakamadık." Bizimki nasıl bir alışkanlıkmış? Bunun Avrupa'dan aktarılan düşünceyi bile adamakıllı kullanmayı beceremeyen ve kendini liberal sayan eski kuramcıların düzmece uyarısı olduğuna inandırmak isterim sizi. Hayır efendim, dinsel hoşgörü ve vicdan özgürlüğü üzerine halka söylev çekmek ne size, ne de bize düşer. Bu konuda halk size de, tüm Avrupa'ya da ders verir. Durum böyleyken gazetelerden ve gazete yazarlarından söz ediyorsunuz. Bu kovuşturma da ne oluyor? Yerleşmiş *hangi alışkanlığımızın* ardından böyle gözyaşları döktünüz? Edebiyatımızdaki izleme alışkanlığı mı bu? Bunlar gerçeklerle doğrulanmayan, kuramcı liberalizmin fantezileridir. Edebiyatımızda hiçbir zaman inançları uğruna, hatta bölgesel yurtseverlik duyguları beslediği için kimsenin kovuşturmaya uğramadığını bilin. Zaman içinde özel durumlar yaşandıysa, bunlar o kadar ender ve kuraldışı olaylardır ki "bu alışkanlık hâlâ bizi bırakmadı" söylemleriyle, bunu genel ilke katına çıkarmak günahtır, ayıptır. Bu izleme ve kovuşturma ne anlama geliyor, söyler misiniz? Söylemeden geçemeyeceğimiz gerçekler vardır. Hangi yazıdan söz ettiğinizi, neyi ima etmeye çalıştığınızı bilmiyorum. Hatırlıyorum, Kafkasya'da başlayan fanatizm dalgasına ilişkin bir yazı okumuştum; *gerçekten yaşanmış bir olay* anlamında bu endişeyi yazan sizdiniz zaten. Söylendiğine göre, Türkiye'den Kırım'a fanatizmi yaymak için vaizler gitmiş; bu heyecan dalgası gerçekten olmuş mudur, olmamış mıdır, bu durumda bir tahmin yürütemem, doğrusu ben de bilmiyorum. Size sadece şunu soracağım: Gazetelerden biri buna benzer bir söylentiyi ya da olayı yazsaydı, acaba bu, "dinimizden olmayanların duygularını bir bakıma izleme" olarak görülebilir miydi? Evet, buna benzer heyecanlı olaylar gerçekten oldu diyelim, peki, olayları haber olarak vermekle

görevli bir gazete nasıl olur da susmayı yeğler? Tehlikeyi önceden haber vererek uyarmayacak mıdır? Susmayı yeğleyip olayları, yani fanatizmi kendi akışına bıraktığında fanatikler de, oradaki Ruslar da zarar görecektir. Devlete bildirmek ve bir kovuşturma ortamı yaratmak için gazete *kasten* yalan haber çıkarıyorsa, kuşkusuz, o zaman bir kovuşturma söz konusu olurdu, olaylar gerçekse ses çıkarmayacak mı, ne? Sonra bizde, inançları, hatta değişik "dinsel duyguları" ya da basitçe duyguları nedeniyle başka dinden olanlardan, doğrusunu söylemek gerekirse, kim zorla toprağından sürülmüştür? Avrupa'nın en uygar bazı devletlerinde yapılanların tersine, bizde bu konuda her zaman gevşek davranılmıştır. Dinsel duygulara gelince, günümüzde bırakın Rus olmayan toplulukları raskolnikleri de kimse dışlamamaktadır, eğer son zamanlarda (Ştunda tarikatının izlenmesi gibi) tek tük olaylar meydana geliyorsa, basınımız sertçe sorgulamıştır bunu. Bu arada, ülkemizdeki Ostsee[14] Almanlarını *dinleri ve duyguları nedeniyle* sürekli izlediğimiz ve baskı altında tuttuğumuz suçlamasında bulunan bazı Alman gazetelerinin iddiasını kabul etmemiz mümkün değildir... Çok, çok yazık, sözünü ettiğiniz kovuşturmaların eksiksiz bilinmesi için herhangi bir olay ortaya koymadınız, bir yazı göstermediniz siz. İnsan kullandığı sözcüklere dikkat etmelidir, anlamını bilmelidir. "Kovuşturma" gibi sözcüklerin şakaya gelir yanı yoktur.

Tabii asıl önemlisi "dindaş" başlığından hoşlanmamanızdır. "Din kardeşliğiyle" olmasın da, başka hangi gerekçeyle yardım edersen et! Bir kere bu "gerekçe" uydurulmamış, icat edilmemiştir, kendiliğinden ortaya çıkmış, etkisini göstermiş ve herkes tarafından benimsenmiştir. Tarihsel bir gerekçedir ve bu *süreç* hâlâ devam etmektedir. Şöyle diyorsunuz: "Slavlar için başlatılan bu harekete 'bizim dindaşlarımız' söylemini sürekli ön plana *çıkararak* dinsel bir anlam katmak *gereksizdir*". Ama tarihi ve gerçek canlı yaşamı ne yapacağız? Dinsel nitelik katmak gerekir mi, gerekmez mi – bu kendiliğinden oluşur. Türk'ün Slav'ı Hıristiyan reaya olarak kendisi gibi eşit haklar istemeye kalkıştığı için öldürdüğünü anlayın artık. Bir Bulgar İslam dinine geçince Türk hemen zulmü bırakacak, onu kendinden bilecektir, Kuran'a

14 Baltık Denizi.

göre de böyledir. Dolayısıyla Bulgar bu dayanılmaz acılara katlanmayı göze almışsa, kuşkusuz Hıristiyanlığı içindir, gün ışığı gibi apaçıktır bu. Rus, Slav için özveride bulunurken "din meselesinden" çekinecek midir? Hayır, bir Rus bunu asla düşünmez! Ayrıca tarihsel ve günümüz gerçeklerinden başka, bir Rus hiçbir olguyu Hıristiyanlığın üzerinde tutmaz, düşünmez bile. O, kendi toprağını, toplumunu, Rusya'yı Hıristiyan-"Krestyanstvo"[15] olarak adlandırır. Ortodoksluğu anlamaya çalışın: Bu hiç de kilise ve dinsel gerekler değildir sadece, halkımızın içinde var olan, onsuz hiçbir ulusun yaşayamayacağı temel canlı bir güce dönüşen yaşamsal bir duygudur. Zamanımız Rus Hıristiyanlığında asla mistisizm yoktur, insancıllık, en önemlisi de İsa imgesi vardır, çok önemlidir bu. Avrupa'da uzun zamandır ruhban sınıfını ve kiliseyi tehlikeli görmeyi kendine hak sayanlar var: Orada, özellikle birkaç ülkede, mutlu hayatlara ve hayatın canlı akışına karışıyorlar kuşkusuz, dine de burunlarını sokuyorlar. Bizim dingin, gösterişsiz Ortodoks dinimiz, Avrupa'nın boş inançlarına, karanlık, komplocu, kurnaz, acımasız klerikalizmine hiç benzer mi? Halkla nasıl iç içe olmaz! Ulusal emelleri yaratan halktır, dergilerin yazı işleri değil: "Gerekir ya da gerekmez", gerçekte nasılsa öyle olacaktır. Sözgelimi yazının devamında şöyle diyorsunuz: "Soylu özgürlük hareketi, kendi savunucularını, Rusları gördü saflarında. Bu açıdan Slav davası –kutsal bir davadır– din kardeşliği ve kabile birliği dayanışmasından bile daha yüce ve soylu bir anlam taşır." Doğrularınız çok yüce gerekçelere dayandırılmış, iyi de, bu yaklaşım din kardeşliği motifi göstermiyor mu? Burada din kardeşi, bahtsız, ezilen, horlanan, çarmıha gerilen, zulüm görmesine isyan ettiğim, öfkelendiğim insanlar demektir. Şu anlama gelir: "Zulüm görenler için, yakının için canını ver, bunun üzerinde özveri ve kahramanlık yoktur." Buyurun, size din kardeşliği motifi! Ayrıca insanlığa hayırlı bir dava için "slogan" derdine düşmenin tehlikeli olduğunu belirtmeliyim. Örneğin dindaşım olarak Slav'a yardım ediyorsam, bunun sloganla filan hiç ilgisi yoktur, bu sadece o andaki tarihsel durumun belirtisidir: "O dindaştır, dolayısıyla Hıristiyandır, bunun için ezilmiş ve acılara maruz kalmıştır!" Eğer

15 Köylü.

"soylu bir özgürlük davası" için yardım edeceğimi söylersem, o zaman bununla yardımımın nedenini ortaya koymuş olurum. Yardıma bir gerekçe aranacaksa, örneğin daha soyluca özgürlük arayışları gösteren Karadağlılar ve Hersekliler o zaman herkesten daha çok yardıma değer görülecektir, Sırplar da daha az; Bulgar kadın ve erkekleriyse –başlangıçta dağlarda önemsiz gruplar dışında– özgürlükleri için hiç de başkaldırmamışlardır. Zalimler çocukları, kundaktaki bebekleri, beş dakika aralıklarla parmaklarını keserek acı çektire çektire öldürürlerken sadece ağıt yakmışlardır anne babalar, yavrularını koruyamamışlar, ağlayıp dövünerek çıldırmış gibi işkencecilerin önünde yerlere kapanmışlar, işkenceyi sona erdirmeleri ve çocuklarını vermeleri için yalvarıp yakararak zalimlerin ayaklarını öpmüşlerdir. Evet, bu böyleyse, yalnızca acı çekmekle yetindikleri, "insanoğlunun biricik nimeti" soylu özgürlük davasını yükseltemedikleri için herkesten daha az yardım görmeleri gerekirdi! Bu kadar kötü düşünmediğinizi varsayalım, yalnız insancıllığa nedenler ve "gerekçeler" gösterirken, çoğu her zaman insanın bazen buna benzer yargılara ve sonuçlara varabileceğini anlamalısınız. En doğrusu, felakete uğradığı için o insana doğrudan yardım etmek! Dindaşına yardım anlamı da taşır bu; yine söylüyorum, "dindaş" sözcüğü hiç de dinsel bir parola değildir, yalnızca tarihsel bir olgudur. "Dindaşın" gönül yüceliğiyle dolu özgürlük davasına tutkuyla bağlandığına ve değer verdiğine, üstelik gerektiği zaman canını verebileceğine inanın. Ben yalnızca Avrupa düşüncelerinin Rus gerçekliğine yanlış uygulanmasına karşıyım...

IV
Korkular ve Tehlikeler

En eğlendirici tarafı da sayın kuramcımızın günümüz heyecanı içinde, Slavlar için başlattığımız hareketin bizler için ciddi tehlike oluşturduğunu düşünmesi ve bütün gücüyle bizleri uyarma telaşına kapılmasıdır. Bizler hareketin çekimine kapılırken kendimize "olgunluk diploması" vereceğimizi ve fırının üzerine çıkıp uyuyacağımızı düşünüyor. İşte yazdıkları:

> Sık sık okuduğumuz Slavlar yararına yardımlar ve bağışlara bakarak: "Bu olaylar Rus toplumunda sevindirici bir canlılığın belirtisidir ve toplumumuzun olgunluğa erdiğini vs... gösterir" gibi sonuçlar çıkarmak bir anlamda tehlikelidir. Ülkeler arası sorunlara eğilme ve uluslara destek bildirileri nedeniyle aynada hayranlıkla kendini seyretme ve sonra da görevini yerine getiren bir memurun huzuruyla uyuma eğilimi bizde o kadar fazladır ki bütün bu benzer yargılar, belli dereceye kadar doğru görünmekle birlikte, tehlikelidir. Gerçekten de Kırım Savaşının başlangıcında özveriye ve kahramanlığa hazır oluşumuz bizleri çok sevindirmişti, 1863'te şansölyemizin bildirisi (telgraf), ülkemizde Kuzey Amerikalı deniz subaylarına yapılan sevgi gösterileri, Giritliler için yapılan bağışlar, Petersburg ve Moskova'daki Slav yazarlara övgüler nedeniyle toplumsal olgunluğumuza alkış tutmuştuk. O dönemde çıkan gazete yazılarını bir gözden geçirin, kimi sözlerin tıpkı tıpkısına yinelendiğini göreceksiniz. Sırayla kutladığımız ve yere göğe sığdıramadığımız bu "olgunluklardan" ne çıktığını ve bizleri ne düzeye getirdiğini kendimize soralım... Bu eğilim içinde olurken "olgunluk diploması" almayı henüz talep etme hakkımız olmadığını hatırlamak zorundayız...

Bir kere, burada baştan sona kadar sarf edilen sözlerin gerçekle uzaktan yakından ilgisi yoktur. "Görevini yerine getirmiş bir memurun huzuruyla uyuma eğilimi bizde o kadar fazladır ki" vs... gibi... Bu "uykuya eğilim", önyargılı, gevezelik yapmayı aşırı seven, hiçbir şey yapmayan, her zaman fırının üzerine çıkıp yan gelip yatan ve ahlak dersi nutukları atan, yakışıklılığıyla kendinden geçerek sürekli kendini aynada seyreden iflah olmaz kuramcıların gerçekdışı suçlamalarından biridir. Yalınkat suçlamalarla şimdi yerden yere vurulan bu önyargı Rus'un iş olanağı sağlanamadığı, bir şeylerle uğraşmasına izin verilmediği ve sürekli yasaklamalarla karşılaştığı için fırın üzerinde tembel tembel uzandığı ya da kumar oynadığı zamanlarda ortaya çıkmıştı. Gelgelelim duvarlar yıkılır yıkılmaz Rus insanı fırına tırmanma isteğini bir kenara bırakarak kendini bıkmadan usanma-

dan çalışmaya vermiş, işe karşı aşırı bir istek ve sabırsızlık örneği göstermiştir. İşi hâlâ beceremiyorsa nedeni kesinlikle yapamaması değil, tam iki yüzyıl aklımıza gelen her işi yadırgama alışkanlığıyla, işe sağlıklı yönden yaklaşmanın, işi becerebilmenin o kadar kolay olmamasıdır. Sizin yaptığınız, eski anılara dalarak nasihat çekmekten, insanımızı azarlamaktan öteye geçmiyor. Evet, eski zamanların batıl görüşlerini hiç değilse yeniden gözden geçirirler ve düzeltirler diye, bulundukları yükseltiden lütfedip de Rus yaşamının anlamını kavramayı, hiç yoksa bu hayatın içinde bir şeyler öğrenmeyi kendilerine yediremeyen eski kuramcılar içindir bu sözlerim.

"Olgunluk diploması" saçmalıkları tam Kifa Mokiyeviç'e yakışır bir endişedir. Olgunluk diplomalarını kendimize dağıtıp rahatlayacak ve hem de huzurla uyuyacakmışız, bakın hele! Tersine, uzun zamandır kendine olgunluk diploması veren, esrimeye, öğütler vermeye, tatlı bir uyuşukluğa eğilimli eskimiş kuramcıların işidir bu, oysa bu yıl olduğu gibi, insanlarımızı bir araya getiren, kaynaştıran canlı, diri hareketler gelecekteki büyük başarıları ve olumlu gelişmeleri ateşleyen güç kaynağı olurlar, böyle anlar sadece olumlu iz bırakır. Rus toplumunun kendine hayran olduğunu ve sürekli aynada kendini seyrettiğini de nereden çıkardınız? Gerçekler bununla çelişmektedir. Tam tersine, dünya üzerinde kendine en güveni olmayan, kendini en çok eleştiren millettir Rus halkı. Bizler yalnızca Slavlara acımakla kalmadık, köylüleri de özgür kıldık, soruyorum, Rus ulusunun tarihinde ne zaman Rus hayatının şu son on yılı kadar kuşkucu, kendi kendini denetleyen bir dönem yaşanmıştır? Bu yıllarda kendimize güvensizlikte işi hastalık derecesine, kendimizi haksız yere küçümsemeye, dayanılmaz alaylara kadar vardırdık ve olgunluğumuzla kendimizden geçtiğimiz günler çok çok gerilerde kaldı. Giritlilere ilgi gösterdiğimizi, denizcileri karşıladığımızı ve her defasında da olgunluğumuzu ön plana çıkardığımızı, ama bu olgunluktan da bir sonuç çıkmadığını söylüyorsunuz. Anlaşılan, sadece Rusya'nın değil, tüm insanlığın günlük yaşamındaki olayları da anlamayı büsbütün bırakmış görünüyorsunuz. Biraz abartıya kaçarak o zamanlar başarılarımızla ve kendimizle kıvanç duymuşsak, bu tavrın yaşamaya hevesli, hayata

daha sıkı sıkıya sarılan, inanan, üstlendiği göreve ciddiyetle bakan diri, genç toplumda doğal karşılanması gerekir. Her yerde, her zaman, her ulusun başından geçmiştir bu. Dünyadaki en eski kitaplardan birini alın, zaferi üzerine duyduğu o *ilk*, capcanlı coşku yeryüzünün en eski kabilelerinde bile vardır, dolayısıyla bu genç halklar yeni bir hayata ve geleceğe inançla bağlı oldukları koşullarda bu heyecan, kuşkusuz, dünya kuruldu kurulalı var olmuştur. Başarılarımıza ve nihayet aylaklığı bırakıp kendimizi işe vermeye duyduğumuz coşkulu heyecan zamansız olabilir, ama uyarıcının endişelere kapılarak abarttığı kadar tehlikeli midir? Tersine, gerçek bir hayatı ağırbaşlılıkla, içten ve coşkun duygularla anlamış olan bu insanlar kendilerini bir böbürlenmenin uyuşukluğuna kaptıramazlar. Sıcak bir kaynak gibi doğan, fışkıran hayatın asla durmayacağına inanın, kendine duyulan hayranlık, esrime hemen geçiverir, güçlendikçe kurtarıcı silkiniş, sürekli ileri devinimle daha baskın çıkacaktır. Kendimize gelmekle birlikte, yine de kurtarıcı, diri, soylu, o masum coşkumuza saygı duyacağız. "Bu olgunluktan ne çıkar?" diye soruyorsunuz. İşte, yaşadığımız anlar karşımızdadır, belki de çıkmıştır. Slav konukları kabul sırasında Giritlilere duyduğumuz heyecan yaşanmazdı, hiçbir şey çıkmazdı tabii. Toplum kendine çeki düzen verdi, düşüncelerin ve hayat anlayışının o bilinen döngüsüyle tanıştı. İnsaf edin, bunlar dünyada aşama aşama gerçekleştirilir, halklar da yavaş yavaş biçimlenir, öyle sığ düşünceli, kılı kırk yaranların işi değildir bu. "Harekete kendimizi çok kaptırmışız" diyerek neden sinirleniyorsunuz öyle? Ancak, yaşlı rolü oynayan zamanımızın sağduyulu gençliğinin öküzün altında buzağı araması tehlikeli bir yöneliştir. Canlı bir hareketi kesinlikle sevmiyorsunuz, ukalalık yapmaktan hoşlanıyorsunuz sadece, ne diyeyim, bu sizin tarzınız! Kuşkusuz şimdi Avrupa'yı öne süreceksiniz: "Slavlara yaptığımızı, Fransa İtalya'ya yapmadı mı? Fransız toplumu İtalya'nın kurtuluşundan sonra kendisini eskiye göre daha mı olgunlaşmış gördü?" diye. Şu yazdıklarınıza bir bakın, bu örneğiniz yenilir yutulur cinsinden değil! Yalın örnek olarak bula bula Fransa'yı mı buldunuz? Fransız ne zaman kendini aynada seyretmemiştir, güzelliğine hayran olmamıştır? Örneğin I. Napolyon döneminde dayanılmaz kibirleri, kendini be-

ğenmişlikleri ve refah içinde yaşamaları tüm Avrupa'nın nefretini üzerine çekmişti. Gerektiği gibi her zaman böyleydiler, ta ki 1871 yılı gelip çatana kadar... Şimdi Fransa içten dağılmış bir ulus görünümündedir, bu nedenle onu bu açıdan incelemek hayli zordur. Peki, bir İngiliz ya da özellikle Alman hakkında bakalım neler söyleyeceksiniz? Aman efendim, şu Almanlar aynada kendilerini seyretmekten nasıl hoşlanmazlar, nasıl övünmezler! Tarihsel yargılarınız ne kadar isabetli: "Slavlara şimdi yaptıklarımızı Fransa İtalya'ya yapmamış mıdır?" Hayır, hele Fransa, inanın, İtalya için asla buna benzer bir hareketin içine girmemiştir. III. Napolyon sırf kendi siyasal gerekçeleri nedeniyle kurtarmıştır Kuzey İtalya'yı, III. Napolyon olmadan, onun politik öngörüsü olmadan, Fransız halkının *kendisi* İtalya'yı kurtarma çabasına girer miydi, orası bilinmez!.. Fransa, siyasal olarak ele geçirmek için değil, İtalya'nın yalnızca kurtuluşu için yola çıksaydı, bu kurtuluş gerçekleşebilir miydi? Bu konuda bir kararara varmak, en azından çok güçtür... Bize öyle geliyor ki III. Napolyon da, Fransa da kendilerini birkaç kez yanıltan Kont Cavour'un sonraları gösterdiği özveriyi yine de pek heyecan duymadan izlemişlerdi, İtalyanların Roma üzerinde gelecekteki her türlü hak iddiaları üzerine, Fransız hükümeti *"Jamais!"*[16] diye karşı durduğu zaman, Fransa halkı belki de bu jamais'e duygululukla kulak vermiştir. Hiç kuşkuya yer yoktur ki yine de bizim şu anda Slavlara yaptığımızdan daha fazlasını İtalya'ya yapmıştı. Bu dava daha sonuçlanmadı, gelecekteki sonuçlarını ancak Tanrı bilir, ama böylesine gönülden, sevgiyle ve büyük özveriyle desteklenen Slav hareketinin, Kuzey İtalya'nın III. Napolyon tarafından kurtarılması gibi ibret verici kahramanlık örneğine ihtiyacı olduğunu düşünmek yine de güçtür. Hoş, siz Macarları bile Rus halkına soylu bir örnek olarak gösterdiniz. Özellikle şu yakışıklı, yüce gönüllü Macarları, öyle değil mi, ha, ne dersiniz? Slav ilgisinin büyümesini sağlayacak her çeşit düşünceye ve girişime bu ne sığ, körü körüne nefrettir? Evet, Rusya'ya karşı bu ne kin, bu ne öfkedir!.. Böyle bir halkı örnek olarak nasıl önümüze getirmeyi düşünebilirsiniz?

16 Asla! (Fransızca)

V
POST SCRIPTUM

Yine söylüyorum, konuyu uzattığım için çok üzgünüm; iyi kalpliliğinden, zekâsından kuşku duymayacağımız, ancak biraz eskimiş bir yazarın bu çok masum sözlerinde ve bu sözlerin üslubunda pek de hayırlı olmayan yakın bir geleceğin seslerini duyar gibi oldum ve bu nedenle kendime hâkim olamadım... Elbette bu geleceğin muhtemel seslerinin *Vestnik Yevropı*'da yazılanlarla ortak bir yanı yok, nedense bana öyle geldi işte! Slavlar için başlatılan bu hayırlı, soylu Rus hareketi koşulların zorlamasıyla gerçekten de tam bir başarısızlıkla sonuçlansaydı da herkes bir köşeye çekilip sesini kesseydi, ah, muzaffer bir edayla, zafer kazananların masumiyetten uzak, ne alaylı ve zehirli yeni çığlıklarını duyardık!.. Bir süre için susanlar ya da "soylu coşkulara" övgüler düzenler o zaman nasıl seslerini yükselteceklerdir kim bilir! Bu yüce heyecanlara kahkahalarla gülecekler, bu coşkuya kendini kaptıranlar nasıl utanacaklar, sineceklerdir. Hatta birçok zavallı: "Evet, bunu daha önceden anlamamız gerekirmiş" diye içinden geçirecektir. Zaferlerini kutlayanlar: "Ee, inananlar, ne kazandınız bakalım? Bir araya gelmenizden, 'ortak düşüncelerinizden' ne çıktı, gördünüz işte!" diye yüzlerine haykıracaklar. "Yiğitler burunlarını çekmekle kaldılar! Aklı başında insan işin nereye varacağını önceden kestirir; bakın işte, bir şey çıktı mı? Beş paraya değmezmiş! Kendilerine bir de olgunluk diploması hazırladık; söyleyin beyler, büyüdünüz mü şimdi? Hayır, kardeşim, kendi köşeciğine çekilsen, eskisi gibi kıs kıs gülsen daha hayırlı bir iş yapmış olurdun." Evet, bunlar duyulacaktır, ayrıca kişinin kâğıda dökemeyeceği bir yığın başka sözler... Çok geçmeden yine ne kinik davranışlar göreceğiz, bir o kadar da kendi gücüne, Rusya'nın gücüne karşı bir kuşku ve güvensizlik... Rusya'yı yeniden karalamaya, pislik atmaya başlayacaklar! Ne çok kupa oğlanı bitecek! Kim bilir ne kadar çok yüreği tertemiz genç yine toplumdan uzaklaşacak! Yeniden ayrılmalar, yeniden sarsıntılar... Aklıma

gelmişken, Vikont Beaconsfield kuşkusuz bizim yıkıcı unsurlardan söz ederken yalanlar kıvırdığını biliyordu. Ona göre Rusya'daki toplum düzenini bozan bu unsurların –varsa tabii– Rusya'nın bu yıl gerçekleştirdiği bu coşkulu hareketin etkisiyle değişebileceğini Beaconsfield sezmişti belki de, kuşkusuz böyle bir düşünce Vikont tarantulanın hayli canını sıkardı, o zaman, yani bu "coşkusal atılımın" başarısızlığı kim bilir onu ne kadar sevindirirdi! Neye sevineceğini o artık biliyor! Ama... ama bu gerçeğe benzemiyor mu? Bu gerçekleşecek mi acaba? Bir karabasan bu, evet, bir düş, başka bir şey değil!..

EKİM

Birinci Bölüm

I
Basit Gibi Görünen Karışık Bir Dava

Altı ay önce 6 yaşındaki üvey kızını dördüncü kat penceresinden atan kadının davası ekimin on beşinde karara bağlandı, hatırlarsınız, küçük kız mucize eseri kurtulmuştu. Sanık Yekaterina Kornilova 20 yaşındaydı, köylü kadınıydı ve dul bir erkekle evlenmişti. Verdiği ifadeye göre, kocası sürekli tartışma çıkarıyormuş, akrabalarını ziyaret etmesine izin vermediği gibi, onları evine kabul etmiyormuş, ölen eski eşini ikide bir örnek göstererek onu sürekli azarlıyor, önceleri evde işlerin daha düzeninde gittiğini yüzüne vuruyormuş. Kısacası, adam, karısını "kendisinden nefret edecek duruma getirmiş", kadın kocasından intikam almak için, sürekli itilip kakılmasına neden olan kocasının eski karısından olma kızını pencereden atmayı aklına koymuş. Kısaca olay, çocuğun mucizevi biçimde kurtulması dışında, göründüğü kadarıyla çok basit ve açık. Mahkeme davaya bu açıdan, yani "olayın basitliği" açısından baktı ve on sekiz yaşından büyük olduğu için cezai ehliyeti olan Yekaterina Kornilova'yı 2 yıl 8 ay kürek ve bitiminde de ömrünün sonuna kadar Sibirya'da sürgün cezasına çarptırdı.

Ancak olayın basitliği ve açıklığına rağmen karanlıkta kalan yanları var. Sanık (çok hoş bir yüzü vardı) hamileliğin son döneminde yargılanmıştı ve bu yüzden her ihtimale karşı mahkemeye bir doğum uzmanı da çağrılmıştı. Suçun işlendiği mayıs ayın-

da (demek ki sanık 4 aylık hamileydi) Günlüğümde pek ayrıntıya girmeden, bizim "avukatların" her zamanki o alışıldık, beylik yöntemlerine değinerek bu olaydan satır aralarında söz etmiş, şöyle demiştim: "İnsanı isyan ettirecek bir olaydır bu... Yalnız, canavar olarak gösterilen bu üvey annenin davranışları *çok tuhaf*, belki de sanığa verilecek cezanın hafifletilmesini sağlayabilecek titiz bir araştırmanın yapılması gerekir." İşte bunları yazmıştım o zaman. Şimdi olayı şöyle bir izleyelim. İlkin, sanık suçunu kabul etmiş, eylemini gerçekleştirdikten hemen sonra, kendiliğinden karakola gitmiş ve suçunu itiraf etmiş. Kocasına duyduğu öfke yüzünden, nefret etmeye başladığı üvey kızını, bir gün önce, öldürmeyi tasarladığını, ancak o akşam kocasının evde olmasının o gün için eylemini engellediğini anlatmış. Ertesi gün sabah işe gitmeden önce pencereyi açmış, pencere denizliğindeki saksıyı kenara çekmiş, kızın pencereye çıkmasını ve aşağıya bakmasını söylemiş. Kız, anlaşılan, pencereye çıkmış –kim bilir, belki de pencereden bakmayı kendi istemişti– pencereye tırmanır tırmanmaz dizleri üzerinde durmuş, pencereye yaslanarak aşağıya bakmış; üvey anne arkadan yaklaşıp ayaklarından kaldırmış ve zavallı kız aşağıya düşmüş. Suçlu kadın, çocuğun boşlukta uçuşunu kısa bir an izledikten sonra (kendisi böyle anlatıyor) pencereyi kapatmış, giyinmiş, odanın kapısını da kilitledikten sonra olanları anlatmak için doğruca karakolun yolunu tutmuş. İşte olay bu, epeyce basit görünüyor, ama bir o kadar da olağandışı, öyle değil mi? Sanıkları hayal ürünü gerekçelerle akladıkları için bizim jüri üyelerini hâlâ sık sık kınıyorlar. Bazen insanların, daha doğrusu yabancıların ahlaki duyguları kabarıyor. Suçluya merhameti anlıyoruz, ama mahkeme gibi önemli ve yüce bir kurumda kötüyü iyi olarak nitelemek olmaz, oysa buna yakın beraat kararları her zaman alınmış, yani kötülük *neredeyse* iyilik olarak görülmüştür. Burada ortaya çıkan ya sahte bir duygululuk ya da mahkemenin temel ilkesini anlamamadır; mahkemede ilk işin, ilk prensibin, kötülüğün olabildiğince saptanması ve kamuoyu önünde kötülük olarak gösterilmesi ve nitelendirilmesi olduğunu kavramamadır bu. Oysa mahkemede, suçlunun ıslah olacağı düşüncesi ve alacağı cezanın azaltılması yönünde bir eğilim, bir istek söz konu-

sudur; bunlar değişik, mahkeme davalarından tamamen farklı, geniş ve derin boyutta, toplumsal yaşamın diğer alanlarıyla ilişkili olan sorunlardır ve itiraf etmek gerekir ki bu alanlar belirlenmekten, toplumsal faaliyetleri buna göre biçimlendirmekten hayli uzaktır, işin doğrusu konunun esasından, abecesinden bile habersiziz. Mahkemelerimizde şimdilik *bu farklı iki düşünce* birbirine karışıyor ve nasıl sonuçlanacağını da Tanrı bilir... Suçun hiç de suç olarak kabul edilmemesi gibi sonuçlar ortaya çıkıyor; tersine, mahkeme, topluma suç diye bir kavramın olmadığını, suçun sadece –dikkat edin– toplumun anormal olmasıyla ortaya çıkan bir hastalık olduğunu ilan ediyor adeta! *Kimi* özel uygulamalarda ve belli olaylar kategorisinde dâhiliğe yakın, şaşmaz, ama bütününe, topluma uygularken tam anlamıyla yanlış bir düşünce gibi görünüyor, çünkü burada birkaç çizgi var ki bunu çiğneyip geçmek mümkün değildir; yoksa insanı tamamen kişiliksiz kılmak, benliğini ve hayatını elinden almak ve ilk rüzgârla savrulan bir tüy parçası durumuna düşürmek, kısacası günümüzde yeni bir bilimin keşfettiği, yeni bir insan kişiliği gibi ilan etmek gerekirdi. Hem böyle bir bilim henüz yoktur. Zira katilin kesin itirafıyla kanıtlanan ve güçlenen bir suçu: "Suçlu değildir, yapmamıştır, öldürmemiştir" diyerek kabul etmeyen jüri üyelerinin, acıma duygusuyla aldığı bu karar (gerçekten hatasız oldukları, yerinde karar verdikleri ender durumlar hariç) halkı hayretler içinde bırakmış, toplumda alaylara ve akıl karışıklıklarına yol açmıştır. Köylü Kornilova için verilen kararı (2 yıl 8 ay kürek cezası) şimdi okuduktan sonra aklıma ne gelse beğenirsiniz: İster misiniz şimdi onu aklasınlar: "Suçlu değildir, öldürmeye teşebbüs etmemiştir, pencereden atmamıştır" desinler! Her neyse, düşüncemi geliştirmek için kendimi birtakım duygulara, soyut düşüncelere kaptırma niyetinde değilim; bana öyle geliyor ki bu davada sanığı aklamak için aslında çok geçerli bir neden var: hamile olması...

Herkesin bildiği gibi, hamilelik döneminde bir kadın (üstelik ilk bebeğiyse) akıl almaz biçimde boyun eğdiği birtakım tuhaf etkilere ve duygulanmalara maruz kalır sık sık. Kimi zaman bu etkilenimler –gerçi ender durumlarda– anormal, olağanüstü saçmalıklara varabilir. Burada dikkat çekici olan şey ender gö-

rülmesidir (yani olağanüstü olaylar olmasıdır); bu durumda insanın yazgısına karar verecekler için, bu tür olaylara her zaman rastlanabileceği düşüncesi aslında yeterlidir. Suçlunun ruh halini inceleyen doktor Nikitin (suçun işlenmesinden sonra), öfke ve etkilenim söz konusu olmakla birlikte Kornilova'nın suçunu *bilerek* işlediğini belirtmiştir. Ama bu *bilerek* sözü burada ne anlama gelmektedir? İnsan böyle bir eylemi çok ender olarak bilinçsizce gerçekleştirir, ancak uyurgezer durumda, hezeyan içinde, ne bileyim, ateşler içinde yanarken eyleminin bilincinde olmayabilir. Gelgelelim tıp bile sanığın cezai ehliyetinin bulunup bulunmadığını tam doğrulukla saptayamaz. Delileri ele alalım: Çılgın davranışları bilinçleri tamamen yerindeyken ortaya çıkar, yaptıklarını hatırlarlar; dahası bilinçlerinin yerinde olduğunu gösterirler ve karşınızda kendilerini savunmaya bile kalkarlar, sizinle tartışırlar; bazen sizi aptala çevirecek kadar mantıklı sözler ederler. Elbette doktor değilim, ama örneğin çocukken duyduğum, Moskova'da hamile bir kadınla ilgili bir olayı hiç unutmam. Her hamile kalışında, belli dönemlerde dayanılmaz bir hırsızlık tutkusuna kapılıyordu. Misafirlikte olsun, kendi evinde olsun tanıdıklarının eşyalarını, paralarını aşırıyordu; dışarıda –mağazalarda, dükkânlarda, nerede olursa olsun– bu isteğine engel olamıyordu. Sonra bu çaldığı eşyayı ait olduğu yere iade ediyordu. Oysa varlıklı, kültürlü, iyi bir çevresi olan bir kadındı; birkaç gün geçtikten sonra da bu tuhaf tutkusundan arınıyor, hırsızlık yapmak hiç aklına gelmiyordu. O zamanlar doktorlar başta olmak üzere herkes bu davranışın, gebelik döneminde geçici olarak görülebilen bir etkilenim olduğuna karar verdi. Oysa hiç kuşku yok ki hırsızlığı bilinçli yapıyordu, hem de göstere göstere... Bilinci tamamen yerindeydi, yalnız o anda kendine hâkim olamıyordu. Tıp biliminin bu olaylara hâlâ tam doğrulukla yanıt vereceği şüphelidir, yani bu olayların psikolojik yanına: İnsan ruhunda yarattığı kırılmalar, olaya kendini kaptırma ve etkilenme, aklı başındayken deli gibi davranma hangi yasalara göre ortaya çıkmıştır, ne anlama gelmektedir, bilinç burada ne gibi rol oynamaktadır? Gebelik döneminde kadının etki altında kalması ve istemi dışında hareket etmesi yeterlidir ve herhalde tartışmasızdır... Burada olan, bir kez daha söylüyorum, bu olağan-

dışı etkilenimin çok seyrek de olsa görülmesidir: Yargılayanların vicdanlarına seslenebilir, böyle durumlarda, bu olayların her zaman olabileceği konusunda onlarda yeterli ölçüde bir kanaat oluşabilir. Şöyle dediklerini varsayalım: "O kadın gibi hırsızlık yapmamış ya da olağandışı bir şey bulmamıştır, yani basitçe, hakaretlere uğramasına neden olan, kocasının eski karısından olma üvey kızını öldürmeye teşebbüs etmiştir." Ancak bu sizin düşünceniz: O kadar *basit değil*, mantıklı olmakla beraber kabul ediniz ki hamile olmasaydı bu mantık pekâlâ geçerli olmayabilirdi. Sözgelimi şöyle olurdu: Kocası tarafından hakarete uğrayan kadın, üvey kızıyla yalnız başına kaldığında, kocasına duyduğu kinle aşırı sinirli halde, içinden şöyle geçirirdi: "Herifçioğluna inat, şu çocuğu pencereden bir fırlatsam!" Evet, böyle düşünürdü, ama *yapmazdı*. İçinden geçirmekle yetinir, eyleme dönüştürmezdi. Ama hamileyken *düşündü ve eylemini gerçekleştirdi*. Mesele, iki durumda da aynı mantığın olmasıdır; ancak aralarında büyük fark var.

Jüri sanığı aklasaydı en azından şuna dayandırabilirdi: "Bu aşırı etkilenimler çok seyrek görülse de yine de vardır; ya bu olayda da hamileliğin etkisi varsa?" Buyurun size bir görüş... Hiç değilse bu acıma duygusu herkesçe anlaşılır bir durumdur ve kafa karışıklığı da yaratmaz. Burada asıl mesele, yanlışlığın su yüzüne çıkmasıdır: Cezalandırma yerine merhamet etme yanlışlığına düşme her zaman yeğdir ve bunu denetimden geçirmek de asla mümkün değildir. Kadın kendini suçlu sayıyor, sonra suçunu itiraf ediyor, bu tavrını duruşma boyunca 6 ay sürdürüyor. Vicdanen ve ruhen kendini suçlu bularak öylece Sibirya'ya gidecek ve son anında pişmanlık duyarak, kendini bir cani olarak görerek ölecek; üstelik dünyada hiç kimse, kendi de, suçunu belki de hamileyken meydana gelen bir etkilenmeyle işlediğini bilmeyecek; her şeyin nedeni bu etkilenme, hamile olmasaydı bu olay meydana gelmeyecekti... Hayır, bu iki hatadan en iyisi merhameti seçmekti, insana rahat bir uyku verirdi... Neler söylüyorum ben? Kafası meşgul insan uyku filan düşünmez; böyle yüzlerce işi vardır; kendini yatağa atar atmaz zaten yorgunluktan derin bir uykuya dalar. Bütün yıl buna benzer bir, bilemedin iki işi olan boş gezen birinin düşünecek çok zamanı olur. Böyleleri can sıkıntısından iş yapacakmış gibi görünürler. Kısacası, aylaklık bütün kusurların anasıdır.

Oysa duruşmaya bir doğum uzmanı da çağrılmıştı, bakınız: Suçlu kadınla beraber daha doğmamış bebeği de mahkûm etmişlerdi. Ne dersiniz, bu garip bir durum değil mi? Diyelim ki yanlış, ama gerçeğe ne kadar benzediğine de hak verin. Gerçekten de daha doğmadan, onu emzirecek anneyle birlikte Sibirya'ya sürgün cezasına mahkûm oluyor. Anneyle giderse babadan yoksun olacak; eğer dava döner dolaşır da çocuk babaya bırakılırsa (adam bunu yapabilir mi, bilemem) bu kez annesiz kalacak... Kısacası, daha dünyaya gelmeden zavallının bir ailesi olmayacak, sonra büyüyecek ve annesiyle ilgili her şeyi öğrenecek. Zararı yok, en iyisi olaya *basit* tarafından bakmak. Böyle yaparsanız tuhaf hayaller kaybolur. Hayatımızda da böyle olmalı. Akıl almaz gibi görünen bu çeşit olayların gerçekte her zaman çok olağan ve çirkinliğe yakın bayağılıklar olduğunu düşünüyorum. Gerçekten şöyle bir bakın: kocası Kornilov yine dul kalacak, öyle ya, karısı Sibirya'ya gönderileceğine göre evlilik yasal olarak bozulacak ve adam özgür kalacak, karısı ya da değil, yakında ona bir çocuk dünyaya getirecek (yola çıkmadan önce bu doğum gerçekleşecek çünkü), sancılar başlayınca iyi bir hastanede ya da onu kapatacakları bir yerde çocuğunu dünyaya getirecek, korkarım, Kornilov ziyaretlerde kadına gayet soğuk davranacak; belli mi olur, belki de pencereden uçan kızı da yanında olacaktır, çok sıradan, zorunlu ihtiyaçlardan, efendim, önemsiz bir keten parçasından, kadının yolda giyeceği, ayağını sıcak tutacak bir bot ya da keçe çizmeden söz edecekler. Kim bilir belki de ayrı düştükleri için samimi davranacaklar, öncelikle tartışmayacaklardır. Birbirlerini belki de suçlamayacaklar, kısacası, yalnızca kaderlerine üzülecekler, birbirlerine acıyacaklardır. Pencereden atılan kız, yine söylüyorum, herhalde babasından kaçarak, her gün "anacığına" yiyecek taşıyacak: "Al anacık, babam sana çay ve şeker gönderdi, yarın da kendi gelecek." Nihayet kesin ayrılık anı gelip çattığında, ikinci ve üçüncü zil arasında demir kapılarda vedalaşırken ağlamaları çok dokunaklı bir sahne yaratacak, kız şaşkın, anne ve babasına bakarak hüngür hüngür ağlamaya başlayacak, onlar da birbirlerinin ayaklarına kapanacak, adam: "Bağışla, cancağızım Katerina Prokofeyna, beni kötülükle anma!" diyecek, kadın da: "Sen de beni bağışla

efendim, Vasiliy İvanoviç!" (ya da nasıl diyecekse) diye karşılık verecek. "Ben senden daha suçluyum, suçum büyük..." Herhalde bu sahnede yer alacak kucaktaki bebek de çığlığı basacaktır (giderken çocuğu yanına mı alacak, yoksa babaya mı bırakacak?). Özetle, halkımızdan hiçbir zaman böyle bir şiir çıkmaz, öyle değil mi? Dünyanın en yavan halkıdır bizimki, bu, utanç verici bir özelliğimizdir. Sözgelimi Avrupa'da böyle mi "olurdu?" Kim bilir ne tutkular, ne intikamlar yaşanırdı! Hadi buyurun, böyle bir olayı öykü haline getirmeyi bir deneyin, tüm ayrıntılarıyla, genç kadından başlayarak pencereden küçük kızın atılmasına, kadının, çocuğun yaralanıp yaralanmadığına bakış anına ve hemen karakola gitmesine; duruşmadaki doğum uzmanına, şu son veda sahnesine ve birbirlerinin ayaklarına kapanmalarına kadar... Evet, gözlerinizde canlandırın; aslında ben yazmayı isterdim, "kuşku yok ki bir şey çıkmazdı." Oysa "bölünmüş hayatlarla, sezgisel yönü güçlü" tipleriyle romanımızdan, poemalarımızdan daha güzeli çıkabilirdi. Doğrusunu isterseniz, benim anlayamadığım, yazarlarımızın bu tip ayırtıları neden göremedikleridir: Önümüzde konu duruyor işte, sadece asıl gerçeği, tüm özelliklerini katarak yaz, olsun bitsin!.. Hay Allah, neler söylüyorum? Eski kuralı birden unutuverdim: Mesele konuda değil, bakışta; bakış varsa konu da bulunur; hayır, körsünüz siz, hangi konuda olursa olsun şöyle elle tutulur bir şeyler bulup çıkaramazsınız! Ah, bakış önemli bir iştir: Kiminin bakışına göre yapıtın bir anlamı vardır, kimi için de entipüften şeylerdir...

Kornilova için verilen kararın zaman içinde hafifletilmesi olanaksız mı? Gerçekte bu davada bir hata olabilir. Evet, bir hata varmış gibi görünüyor.

II
Basitlik ve Küçümseme Üzerine

Şimdi değişik bir konuya gireceğim. Basite alma üzerine düşüncelerimi belirtmek istiyorum. Başımdan geçen küçük, çok eski bir olayı hatırladım. Aşağı yukarı otuz yıl önce, kimine göre "en karışık", kimine göre de "düz düşünmenin" egemen ol-

duğu dönemimizde, bir kış akşamı Meşçanskaya Sokağındaki, evime çok yakın olan okuma salonuna uğramıştım: O zamanlar eleştirel bir yazı yazmayı düşünüyordum, alıntı olarak kullanmak üzere Thackeray'in bir romanına ihtiyacım vardı. Salonda beni bir bayan karşıladı (o günlerin hanımı). Kitabı sordum, sert bir tavırla dinledi.

"Bu tür saçmalıklara dayanmamız mümkün değil!" diye birden çıkıştı. Sesinde anlatılmaz bir küçümseme vardı; inanın, bunu hak etmemiştim.

Elbette pek şaşırmadım, işin aslını biliyordum. O yıllar buna benzer çok olay yaşanıyordu, nedendir bilinmez birden heyecanla, beklenmedik biçimde başlayıvermişti. Düşünce ayağa, tam anlamıyla sokağa düşmüştü. O zamanlar bundan büyük ölçüde nasibini alan Puşkin'di ve "Çizmeler"[1] göklere çıkarılıyordu. Altta kalamazdım, sinirlenmemeye çalışarak:

"Nasıl, anlamadım, Thackeray'i saçma mı buluyorsunuz?" dedim.

"Bunu sorduğunuz için utanmalısınız. Geçmiş geride kaldı. Şimdi mantıklı talep zamanı..."

Bayanı bana verdiği dersin hazzı içinde bırakarak oradan ayrıldım. Bu bakış açısındaki sıradanlık beni çok şaşırtmıştı, o zaman gerçekte bu *basitliği* ve buna bağlı olarak Rusların genelleştirmeye olan o müthiş ataklığını düşünüp durmuştum. İşi kolayından almaktan, önemsememekten haz almamız en azından çok şaşırtıcı... Bu olayın küçük, aynı zamanda gülünç, kadının da gelişmemiş, özellikle eğitim görmemiş aptalın biri olduğu, bu kadına, bu küçük olaya yer vermeye değmeyeceğini, bu kadına gelinceye kadar Rusya'nın ne aptallarla dolup taştığını, Rusya'da birdenbire ukala tiplerin türediğini, kadının da bunlardan biri olduğunu söyleyecekler. Bunu ben de biliyorum; sonra bu kadının sadece konuşmayı becerdiğinin, üstelik "mantıklı talepten" ve Thackeray'den söz ederken başkasının ağzıyla konuştuğunun farkındaydım. Yine de bu küçük olayı bir mukayese, bir apolog, hatta bir simge olarak bugüne kadar hiç unutmadım. Bugünün düşüncesini, "mantıklı talebini" ve sadece Thackeray'e değil, bütün Rus halkına değgin yargıları iyice anlama-

1 Puşkin'in bir şiiri.

ya çalışın: Bu ne işi kolayından almadır, bu ne düzlüktür, entipüften şeylere karşı bu ne çabuk tatmin olma, fazla kafa yormamak için hükümle yetinmeye, endişeden uzak kalmaya bu ne genel çabadır!.. İnanın, daha uzun zaman süreceğe benzer. Bakın: Şimdi herkes bu yıl ortaya çıkan halk hareketinin içtenliğine ve gerçekliğine inanıyor; ama bu inanç artık doyurmuyor, daha basiti aranıyor. Komisyon üyelerinden biri pek çok mektup aldığını anlatmıştı bana, mektuplarda şöyle sorular varmış: "Neden illa Slavlar? Slavlara Slav olarak niçin yardım etmemiz gerekiyor? Böyle bir durum İskandinavya'da yaşansaydı, bizler Slav olarak onlara aynı biçimde yardım etmeyecek miydik?" Tek kelimeyle, bu soruların nedeni, Slav söyleminin ön plana çıkarılmasıydı. (Geçen ay Günlükte değindiğim, *Vestnik Yevropı*'da din kardeşliği sloganıyla ilgili yaşanan endişeyi bir hatırlayın.) Görüldüğü kadarıyla ilk bakışta burada ne basitlik, ne de sorunu basite indirgeme isteği vardır; bu sorularda, tersine, bir tedirginlik duyumsanıyor, ama bu olayda basitlik nihilizme ve *tabula rasa*'ya varma isteğinde yatıyordu, bir bakıma rahatlama anlamı taşıyordu. Bu sorularda üstü kapalı da olsa "mantıklı talep" ve "bu sizin utancınız" gibisinden bir şeyler kendini gösteriyordu.

Kuşku yok ki aydınlarımızdan, daha doğrusu yüksek aydın zümresinden, halkımızın söylediği dingin, gösterişsiz, ancak güçlü ve sağlam sözlerden hiç hoşlanmayan çok insan var, nedeni bu sözleri anlamamaları değil, tam tersine, bu sözlerin bazılarını o kadar güzel anlamışlardır ki onların gücü karşısında şaşkınlığa uğramışlardır. En azından şimdi, güçlü tepki belirtileri görülüyor. Eski temalara, sözgelimi, "Slavlara kardeşimiz vs diye yardım etmek gibi tamamen kaba ve aydınlanmayla ilgisi olmayan meselelerde aceleci davranmak, kendini kaptırmak gereksizdir" gibi sözlere, temalara tutku derecesinde bağlanmanın yol açtığı güdüsel homurdanmalar ve her düşünceye karşı çıkma biçiminde eskiden olduğu gibi şimdi de duyduğumuz masum sesler değildir söylemek istediğim. Hayır, zamanı geçmiş kuramları nedeniyle her düşünceye karşı olumsuz yaklaşan, sürekli eski ezberlenmiş tümceleri ağızlarına sakız eden bu akıllı liberal ihtiyarcıklardan söz etmiyorum, asıl üzerinde durmak istediğim konu, belirtilerine bakacak olursak bu halk hareketine kar-

şı çok yakın zamanda yüzünü gösterecek olan gerçek tepkidir, işte bu tepki doğallıkla, hiç sağa sola sapmadan, Rusya'ya bakış açılarını uzun zamandır en basit düzeye indirerek "her şeyin eskisi gibi gelenekçi düzen içinde kalması için bütün bu oluşumları aslında yasaklamak gerekir" demeye hazır bayları içine alıyor ister istemez. İşin kolayına kaçan insanların bu "olaydan" hoşlanmamaları ham hayal olması değildi; başka deyişle, böyle gerici, ipe sapa gelmez sıradan bir eylemin sanki bilinçli, gerçek bir hareket gibi ortaya çıkması anlamında değil hoşnutsuzlukları. Böyle olsaydı bir anlam ifade ederdi, basit bir kırgınlık olurdu, hepsi o kadar. Tersine, olaydan hazzetmemelerinin asıl nedeni, hayal ürünü olarak görülen bu hareketin herkes tarafından anlaşılır olmasıydı: "Efendim, nasıl böyle rahatlıkla anlaşılır, nasıl böyle kolayca, yalın ve akla yatkın bir durum alır?" İşte bu öfke, az önce söylediğim gibi, bütün güçleriyle bu "oluşumu" küçümsemeye, akla uygunluktan sürü güdüsüyle ortaya çıkan, ilkel, örgütsüz, iyi niyetli de olsa zarar verici bir hareket düzeyine düşürmeye çaba gösteren küçük yaşlı aydınlarımız arasında destek buldu. Özetle, bu tepkilerini, her yolu deneyerek, bütün güçlerini kullanarak, öncelikle davayı küçümseme çabalarında yoğunlaştırmışlardır: Oysa kimi olaylarda bu aşırı küçümseme anlayışından kişisel dava kaybedilebilir bazen. Bazı olaylarda basitlik sahibine zarar verir. Basitlik değişime kapalıdır; basitlik "düzlüktür", kendini beğenmişliktir aynı zamanda. Basitlik analizin düşmanıdır. Giderek mesele anlaşılmaz olmaya, görünmemeye bile başlar size; öyle ki tam tersi olur, yani bakış açınız bu basitlik yüzünden ister istemez fantastik bir durum alır. Bu, karşılıklı ilişkilerimizden, uzun zaman önce başlayan ve gittikçe güçlenen– bir Rusya'nın, ötekiyle bağlarını koparmasından ortaya çıkmıştır. Kopukluğumuzun asıl kaynağı *bir Rusya'nın öteki Rusya'ya bakışındaki basitliktir*. Çok uzun zaman önce, bilindiği gibi, yüksek Rusya'nın halkçı Rusya'ya o alışılmadık, garip bakışındaki küçümsemenin ilk ortaya çıktığı Petro döneminde başlamıştı bu. İşte o zamandan beri de bu küçümseme, olayları basite indirgeme anlayışı kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelmiştir.

III
İki İntihar Olayı

Geçenlerde yazarlarımızdan biriyle (büyük bir sanatçı) hayatın gülünç yanları ve olayları saptamanın, bunu bugünün sözü olarak nitelendirmenin zorlukları üzerine sohbet etme fırsatım oldu. Daha önce, *Akıldan Bela*'yı[2] kırk yıldır bilen biri olduğumu, fakat bu güldürünün en parlak tipi olan Molçalin'i gereği gibi ancak, Molçalin'i bana anlatan ve onu yergisel yapıtlarından çıkardığını söyleyen yazarıyla görüştükten sonra anlayabildiğimi belirtmiştim. (Hâlâ Molçalin'den söz açabiliyorum, bilinen, ünlü bir izlektir aslında.)

Muhatabım bana: "Biliyor musunuz!" dedi birden. Düşüncelerimin onu uzun zamandır derinden şaşırttığı belliydi. "Dinleyin, ne yazarsanız yazın, ne çıkarırsanız çıkarın, ağzınızla kuş tutsanız gerçeği asla olduğu gibi anlatamazsınız. İstediğiniz kadar betimleyin, gerçeğine göre yavan kalacaktır. Bir yapıtta, günlük yaşamımızdan belli bir olayı aktarırken en gülüncüne ulaşabileceğinizi, en ilginç yanını yakalayabileceğinizi mi sanıyorsunuz? Asla! Gerçeklik, gözlemlerinizin ve imgeleminizin yaratabileceği her şeyi aşan, sizin henüz düşünmediğiniz evreyi sunar bir bakıma size."

Yazmaya başladığım 1846 yılından beri, belki de daha önceden bunu biliyordum, bu olgu, sanatın –göreceli cılız döneminde– faydacılığı aklımı karıştırmış, çoğu kez şaşırtmıştır beni. Gerçekten, farklı yönden bir inceleyin, gerçek yaşamın olayları, ilk bakışta, hiç de sanıldığı gibi açık değildir, eğer yetenekliyseniz ve bakış derinliğine de sahipseniz Shakespeare'de olmayan ne derinlikler bulursunuz onda. İşte işin püf noktası da burada zaten: "*Kim bu bakış derinliğine sahip ve kim bu güçtedir?*" Yazınsal yapıtları yaratmak ve yazmakla yetinmeyip olayı derinliğine sezmek için insanın bir şekilde sanatçı olması gerekir. Kimi gözlemci için gündelik yaşamın olayları dokunaklı bir basitlikle geçip gider, üstünde düşünmeye ve incelemeye değmeyecek kadar anlaşılırdır. Bir başka gözlemci için aynı olaylar kimi kez o

2 A. Griboyedov'un ünlü oyunu.

denli endişe verici olur ki, (sık sık karşılaşırız)– onları genelleştirme, basitleştirme, doğru çizgiye çekme ve bununla rahatlama gücünü kendinde bulamaz– başka bir kolaycılığa yönelir ve *doğrudan*, bütün sorunlarını da yanında götürmek, yitik, yorgun beynini dağıtmak için sıkar kurşunu. Ancak bu, birbirine zıt iki durumdur, ama ikisi arasında insanın var olan önemi yer alır. Doğaldır ki gündelik hayatın olayları bizler için hiçbir zaman ne tükenir, ne de sonuna ve başına varılabilir. Bize tanıdık gelen gündelik yaşamın sadece görünen vazgeçilmez tarafıdır, ancak başlangıçlar ve sonlar kişioğlu için şimdilik fantastiktir.

Aklıma gelmişken, bana pek çok mektup yazan okurlarımdan biri, tuhaf, çözülmemiş bir intihar olayı bildirdi, bu olaydan kısaca söz etmek istiyorum. Gerek içten, gerek dıştan bakıldığında bu intihar bir muamma! Bu bilmeceyi, insan doğasının özelliklerini dikkate alarak, "herhangi bir konu üzerinde durmak ve rahatlamak" için bir şekilde anlamaya çalıştım. İntihar eden 23-24 yaşlarında bir kızdı, tanınmış bir Rus göçmenin yurtdışında doğan, safkan Rus, ancak yetişme tarzıyla Rus olamamış kızıydı. Gazetelerde, o günler herhalde, bu kızla ilgili biraz bulanık, ama çok ilgi çekici ayrıntılar yer almıştı. "Pamuğa kloroform dökmüş ve yüzüne bağlamış, böylece ölmüştü". Ölmeden önce de aşağıdaki notu bırakmıştı:

> Je m'en vais entreprendre un long voyage. Si cela ne réussit pas, qu'on se rassemble pour fêter ma résurrection avec du Cliquot. Si cela réussit, je prie qu'on ne me laisse enterrer que tout à fait morte, puisqu'il est très désagréable de se réveiller dans un cercueil sous terre. Ce n'est pas chic.[3]

Bu çirkin ve kaba tavırda, bence bir meydan okuma gösteriyor kendini, belki de öfke, hınç... ama neden, neye karşı? Basitçe, kaba yaradılışlı olanlar maddesel, görünen, dış nedenlerle canlarına kıyarlar, oysa bıraktığı notun üslubundan kızın böyle bir nedeni olmadığı anlaşılıyor. Bu öfkenin nedeni ne olabilirdi? Sıradan-

3 "Uzun bir yolculuğa çıkıyorum. Eğer kendimi öldürmeyi başaramazsam, Cliquot kadehleriyle kutlasınlar yeniden dirilişimi. Eğer ölürsem, tek dileğim, öldüğümden emin olarak beni gömmeleridir; yoksa toprağın altında tabutta uyanmak hoş olmaz, ayrıca şık da olmaz!"

lığa, hayatın yavanlığına mı? Bu tipler yaşamın inkârcıları, o malum yargıçları mıdır ki insanoğlunun dünyaya geliş "saçmalığına", bu olgunun anlamsız rastlantısallığına, o uzlaşmaz, gerici nedenin zorbalığına hınç dolu olsunlar? Küçükken baba ocağında ona öğretilen düz düşünme katına yükselemeyen, olayların düzlüğüne isyan eden bir varlıktır karşımızdaki. İşin en olumsuz ve pis tarafı da bu zavallı kızın, besbelli, her çeşit somut kuşkulardan yoksun ölmesiydi. Bilinçli kuşku, sözü edilen sorunlar, büyük olasılıkla onun yüreğinde yoktu; çocukken öğretilen her şeye, her söze doğrudan inanmıştı, en doğrusu da budur. Öyleyse basitçe "soğuk karanlıklardan, can sıkıntısından" acılar çekerek yaşamına son vermişti, daha doğrusu, hayvani ve bilinçsiz bir ıstırapla yaşamayı boğucu bulmuştu; yetersiz hava gibi bir şeydi bu. Ruhu güdüsel olarak bağnazlığa dayanamamış, yine güdüsel olarak karmaşıklığı talep etmişti.

Bir ay kadar önce Petersburg gazetelerinde küçük puntolarla Petersburg'daki bir intihar olayına ilişkin haber yer almıştı: Dikiş dikmekle geçimini sağlamaya çalışan bir kız dördüncü kattan kendini aşağıya atmıştı. "Boğaz tokluğuna bile çalışacak bir iş bulamamıştı çünkü." Kendini boşluğa bırakırken sıkı sıkıya yapıştığı *bir tasvir tutuyordu elinde.* Tasvir elde bir intihar tuhaf, duyulmamış özellikte bir olaydı. Uysalca bir boyun eğmeyle gerçekleştirilen intihar olayıydı bu. Göründüğü kadarıyla burada bir yakınma, bir serzeniş yoktu: Basitçe, yaşamak dayanılmaz gelmişti ve "Tanrı böyle istemişti," dua ederek ölmüştü kızcağız. Ne kadar *basit* görünürse görünsün, uzun süre insanı düşündüren bazı olaylar vardır; gözlerinizin önünden bir türlü gitmezler; kişide suçluluk duygusu bile uyandırabilirler. Canına kıyan bu uysal varlık elimde olmadan kafamı kurcalıyor. Geçen yaz ayındaki göçmen kızın intiharını bana işte bu olay hatırlatmıştı. Ama ne kadar birbirinden farklı iki can, tıpkı birbirinden çok farklı iki gezegen gibi... Ah, bu ne farklı iki ölüm!.. Bu iki candan –böyle gereksiz bir soru yakışık alırsa ve uygun görülürse– dünyada en çok acı çekeni hangisiydi acaba?

IV
Hüküm

Can sıkıntısından, kuşkusuz, maddesel nedenlerden intihar eden birinin son sözleri:

"... Gerçekten de: Bu doğa hangi değişmez yasaları nedeniyle beni dünyaya getirme hakkını kendinde buldu? Bilinçle yaratıldım ve doğayı *kavradım*: Düşünen bir varlık olarak istencim dışında beni, bilinçli bir varlığı nasıl yaratma hakkını kendinde bulabilir? Düşünen, dolayısıyla acı çeken ben daha fazla acı çekmek istemiyorum, çünkü acı çekmeye niçin razı olayım ki? Doğa, bilincim yoluyla bütünün içinde bir uyumu bildiriyor bana. İnsanoğlunun bilinci dinlerin bildirisiyle işlendi, gelişti. Doğa bana ne olduğumu, 'bütünün uyumuna' katılamayacağım, hiçbir zaman içinde yer alamayacağım, dahası bu uyumun ne olduğunu hiç anlamayacağım halde, yine de bildiriye boyun eğmemi, sinmemi ve bu uyum nedeniyle acı çekmeyi kabullenmemi ve yaşamaya razı olmamı söylüyor. Seçim bilinçli olarak bana bırakılsaydı, yaşadığım sürece elbette mutlu olmayı isterdim; ben sonsuza dek yok olduktan sonra, bütünden ve uyumundan bana ne! Bu bütün ve uyum benden sonra yaşayacak mı, daha doğrusu benimle birlikte yok olup gitmeyecek mi? Öldükten sonra onu yaşatmak için kendimi ne diye yorayım? İşte soru budur... Bir hayvan gibi, yani canlı, ama düşünemeyen bir varlık olarak yaratılsaydım benim için belki de daha iyi olurdu; oysa bilincim uyumu değil, tersine, uyumsuzluğu seçiyor, çünkü uyumla mutlu olamam. Bakın, bu dünyada kim mutludur ve hangi insanlar *yaşamayı kabullenirler*! Asıl, hayvana benzeyen, az gelişmiş bilinçleriyle onlara yakın varlıklar... Bunlar seve seve yaşamayı isterler, ama hayvan gibi yaşamak koşuluyla, yani yemek, içmek, uyumak, yuva kurmak, çocuk doğurmak için... İnsanoğluna göre, yemek, içmek, uyumak malına mal katmak ve yağmalamak anlamı taşır; hele hele yuva kurmak tam bir yağmalama demektir. 'Bugüne kadar olduğu gibi yağmalamadan, çalıp çırpmadan mantıklı temeller üzerine, bilimsel, şaşmaz toplumsal ilkeler üzerine

pekâlâ yuva kurulabilir, hayat düzene sokulabilir' diye karşı çıkanlar olabilir. Olsun, yine de soracağım: Neden? İnsan toplumunda doğru, adaletli, mantıklı, ahlaki ilkeler koymaya ve bunları uygulamaya bunca çaba niçin? Buna elbette kimseler yanıt veremez. Verecekleri yanıt ancak şu olurdu: 'Haz almak için.' Evet, bir bitki ya da inek olsaydım ben de haz alırdım, ama şimdi kendime sürekli sorular sorarken nasıl mutlu olabilirim? Anne babama, yakınlarıma, onların da bana duydukları en büyük, *en özlü* sevgide bile mutlu olamam, çünkü yarın bütün bunlar yok olacak: Ben de, mutluluk da, sevgi de, tüm insanlık da hiçliğe, geçmişin kargaşasına gömülecek, bunu biliyorum. İşte bu koşullar altında asla mutlu olmayı kabullenemem; ne mutluluğu kabul etmeyi istediğimden, ne de ilkeler nedeniyle inadımdandır; nedeni benim için açık, yarın bir hiç olacağımı bile bile mutlu olamam. Bu, doğal bir duygudur, baş edemem, yenemem onu. Ben öldükten sonra insanlık benim yerime sonsuz kalsaydı o zaman teselli bulabilirdim belki. Oysa gezegenimiz sonsuz değil, insanoğlunun vakti –benimki gibi– bir anlık!.. Yeryüzünde ne kadar hakça, akla uygun, mutlu, dürüst bir toplum kurarsanız kurun, yarın bir hiç olacaktır. Doğanın eski, erki sınırsız, değişmez ölüm yasalarına göre bu nedense kaçınılmazdır, ama inanın bu düşüncede, burada kimsenin suçu olmadığı, bana dayanılmaz ve onur kırıcı gelen insanoğluna aşırı saygısızlık vardır.

Nihayet, yeryüzünde insanlığın mantık ve bilimsel temeller üzerine kurulduğu masalını varsaysak –insanoğlunun eninde sonunda mutluluğa ulaşacağına inansak– bile insanı isyan ettiren, dayanılmaz bir düşünce var ki bu, mutluluğa ulaşana kadar insanoğluna binlerce yıl acı çektirmenin, kendi değişmez, tutucu yasalarına göre doğa için zorunlu olmasıdır, bir de buna doğanın, insanoğlunun mutlu olmak için ödemek zorunda olduğu acılara rağmen, –üstüne üstlük bir hayvandan gizlediği halde, benden ve bilincimden hiç gizlemeden– nedense her şeyi bir anda hiçe dönüştürmesinin kaçınılmaz olduğunu da ekleyelim. İnsanın aklına ister istemez çok eğlenceli, ama dayanılmaz şu hüzünlü düşünce geliyor: 'Ya insanoğlu yeryüzünde uyuşabileceği benzer bir varlık var mı yok mu diye salt bakmak için dünyaya arsız bir örnek olarak salıverilmişse?' Bu düşüncenin asıl acı verici ya-

nı, bir suçlunun olmaması, kimsenin örnek kılınmaması ve lanetlenmemesi, sadece ve sadece her şeyin bana tümüyle anlaşılmaz gelen, bilincimin asla uyuşamayacağı doğanın ölü yasalarına göre olup bitmesidir. Ergo:[4]

Mutlulukla ilgili sorularıma, mutlaka bütünün uyumu içinde mutlu olabileceğim yanıtını bilincim yoluyla doğadan aldığım için (benim için bu apaçık ve hiçbir zaman anlayacak güçte değilim)

Doğa, ondan hesap sorma hakkını bende görmediği ve bana yanıt veremediği için (istemediğinden değil, yanıt veremediğinden)

Doğa, sorularıma yanıt vermek amacıyla bana *beni* görevlendirdiği için (bilinçsizce) ve bana bilincimle yanıt verdiğine inandığım için (çünkü bütün bunları kendi kendime konuşuyorum).

En nihayet, böyle kurulmuş bir düzende, ben hem davalı, hem de davacı –sanık ve yargıç– rolünü üstlendiğim için doğanın bu gülünesi durumunu tam anlamıyla budalaca bulduğum, bu saçmalığa katlanmayı da kendi açımdan aşağılanmak olarak gördüğüm için,

Öyleyse tartışmasız olan davalı-davacı, sanık-yargıç görevimde bana teklifsizce ve hayasızca acılar çektiren doğayı kendimle birlikte ortadan kaldırmaya mahkûm ediyorum, çünkü doğayı yok edemem, bu nedenle kendimi yok edeceğim, yalnızca can sıkıntısı sonucu, içinde yaşayan bir suçlunun olmadığı tiranlığı alaşağı etmek için yapacağım bunu..."

N. N.

4 Öyleyse, demek ki. (Latince)

İkinci Bölüm

I
Doğu Sorununun Yeni Evresi

Doğu Sorunu ikinci aşamasına girdi. İlki sona erdi, ancak Çernyayev'in yenilgisi sonucu değil. Suvorov da İsviçre'de, geri çekilmek zorunda kaldığından yenilgiye uğradığı söylenmişti: Suvorov'un acaba yenildiğini kabul edebilir miyiz? Rusların olumsuz koşullarda Fransa'ya sürülmesinin suçlusu o değildi. Suvorov'la Çernyayev'i karşılaştırmıyoruz, söylemeye çalıştığımız sadece Suvorov'u geri çekilmeye zorlayan nedenleri ortaya koymak. Aslında Petersburg'da geleceğin kimi komutanları Çernyayev'i, askeri faaliyetlerimizi yüksek sesle eleştirmeye başladılar; şimdi siyasetçiler de Slavları ve Rusları "elverişsiz koşullarda savaşa soktuğu" gerekçesiyle Çernyayev'i suçlu buluyorlar ve demediklerini bırakmıyorlar. Gelgelelim bizim bu geleceğin komutanları daha Çernyayev deneyimlerini yaşamamışlardır; bunlar sıcağı sıcağına çatışmaya girmeden, barut koklamadan düşünmeyi yeğliyorlar. Politikacılara gelince, İsviçre'deki Suvorov çukuru destanını hatırlamaları yerinde olur: Bir çukur kazılmasını emrediyor ve çukura atlayarak, askerlerine: "Madem bana itaat etmiyorsunuz, ardımdan gelmek istemiyorsunuz, öyleyse!.." diyerek, üzerini toprakla örtmelerini söylüyor. Bu davranışı erleri derinden etkiliyor tabii, komutanlarını hemen çukurdan çıkarıyorlar ve ardından yürüyorlar. Eh, Sırbistan'da Çernyayev'e kazılan entrikalar çukurundan, anlaşılan, onu çekip çıkaran Rus halkı olmuştur. Çernyayev'in ulusal kah-

raman olduğunu unutmuşsunuz beyler, onu çukura gömmek kimin haddine!

Doğu Sorunu bütün Rusların yüreklerinde kutsal bir çağrı gibi yankılanan, düşmanlarımızın yüreklerinde de korku salan çarımızın sert buyruğuyla ikinci aşamasına girmiş oldu. Porte[5] köşeye sıkıştı, notayı yedi, ya sonrası... zamanla daha belirsiz bir durum alabilir. İstanbul'da bir konferansın yapılacağı söyleniyor (nerede olursa olsun, bu o kadar önemli değil), diplomat toplantıları işte. Bu durumda yine diplomasi düşkünleri düğün bayram edecek!

Ve işte Rusya'nın bu sert çıkışından sonra Avrupa basınının bizlere karşı o her zamanki kibirli havalara gireceği elbet belliydi. Macarlar bile ültimatomdan bir gün önce, onlardan korktuğumuzu, bu yüzden de karşılarında hık mık ettiğimizi ve irademizi göstermeye çekindiğimizi yazdılar. Onlardan çekindiğimizi düşünen İngilizler yine oyunlar çevirecekler, bizi gösterecekler. Şu Fransa bile konferansta kibirle, "ne istediği ya da istemediğine dair" boy gösterecek, oysa Fransa'dan, kendi ülkesinde "ne isteyip, ne istemediğinden" bize ne? Artık 1853'lerde değiliz[6], belki de hiçbir zaman Rusya'nın düşmanlarından bu kadar zarar gördüğü bir dönem yaşanmamıştır. Ama olsun, bizim Petersburglu meraklıları rahatlatmak bakımından diplomasi yine hükmünü sürdürsün varsın. Ya Bulgarların, Slavların bu iki ay içinde başlarına neler gelecek bakalım, işte soru... Bir dakika beklenmesi bile hayati sorunlarla bizi karşı karşıya bırakabilir. Evet, bu iki ayda başlarına neler gelecek? Belki de yine Bulgar kanı akıtılacak! Osmanlı bu notayı korkaklığından almadığını softalarına göstermek zorunda. Bakın, Bulgaris tan bunun cezasını çekecek: "Konferansa Bulgar kelleleri keseceğimize göre, Ruslardan falan korkmuyoruz zahir." Böyle bir durumda bizler ne yapacağız peki? Konferansta öfkemizi dile getirecek miyiz? Ancak Osmanlı hükümeti yaptıklarını inkâr edecek, her şeyi Bulgarların üstüne yıkacak, belki de incinmiş bir tutum sergileyecek ve hemen bir araştırma komisyonu görevlendirilmesini isteyecek ve şöyle diyecek: "İşte, Avrupa temsilcileri beyler, Rus-

5 Kapı: Batı dillerinde, kısaca, Babıâli (yüksek kapı) karşılığı.
6 Kırım Savaşı'nın başladığı yıl.

ya'nın bizi nasıl yaraladığını ve olanlardan bizi sorumlu tuttuğunu gözlerinizle gördünüz!" Öte yandan Bulgarlar toptan kılıçtan geçirilecek, Avrupa basını da belki yine "başıbozukları" destekleyecek ve Rusya'nın gururundan Türkleri suçladığını, konferansı bile bile karıştırarak savaş istediğini bile söyleyecektir... Avrupa'nın savaştan daha kötü bir barış önereceği olasıdır; silah zoruyla, ulusların heyecanları ve endişeleriyle, karanlık beklentilerle geçecek bir barış belki de bütün yıl sürecektir. Koca bir yıl yine belirsizlik... Evet, bu barış sürecinden sonra kuşkusuz yine savaş davulları çalacaktır. Slavlara barış gerek, ama böylesi değil. Hem onların gereksinimi barış değil, kesin bir sonuçtur.

Çernyayev'e karşı hâlâ sesler yükseliyor, şimdilik ilk başlatanlardan geliyor bu sesler. Bekleyin, bu koro gitgide çoğalacak ve sertleşecektir. Burada önemli olan Çernyayev değil, bu yılın gelişen hareketine tepkidir. *Petersburgskaya Gazeta* Çernyayev'e yüklenenlere mükemmel bir yazıyla karşılık verirken, *Birjeviye Vedomosti*, abonelerini yitireceği, okurların dergiden uzaklaşacağı konusunda uyardı, ama bunun şimdi gerçekleşeceği kuşku götürür: *Birjeviye Vedomosti*'nin tatmin etmeye çabaladığı çok, pek çok insan var şimdi. Gözlerini hırs bürümüş, kötü niyetli, sinirli, öncelikle kendilerini düzenin insanı gören kişilerdir bunlar. Onlar için bu yılın hareketi yalnızca bir kargaşadır, Çernyayev de utanmaz adamın teki: Bir general, ama heyecan peşinde koşan gönüllü bir serüvenci. Düzenin, daha doğrusu bürokrasinin bu insanları arasında başka bir cins daha vardır ki bunlar düzen âşıklarıdır, "böyle Ortaçağ işi bir harekete, bunca gücün harcanmasına, örneğin okullar vs... dururken" diyerek üzüntüyle bakan yüksek aydın tabakanın insanlarıdır. Çernyayev'e saldıranlar, Rus kanının boşuna akıtıldığını, *Rusya için yararsız olduğunu* haykırıyorlar. *Novoye Vremya* nedense herkesin utandığı *idealizm* sözcüğünden çekinmeden yarar üzerine güzel bir yanıt verdi. Hareketin daha başında, haziran ayı Günlüğümde Rusya'nın bu hareketten ne gibi bir çıkar sağlayacağını dile getirmiştim. Rusya gibi koca bir organizma yüce ve manevi bir değerle ışımak zorundadır. Rusya'nın çıkarı Slav kasabalarını ele geçirmede değil, onlara içten ve sıcak yaklaşmada, onların koruyucusu olmada, kardeşçe kaynaşmada ve Slav dünyasının birleş-

tirilmesine bakışımızın ve ruhumuzun onlara ulaştırılmasındadır. Tek maddi yarar sadece "üründür." Rusya gibi devasa yapının tatmin olması kolay değildir. Bu ne bir hayaldir, ne de kuru sözlerdir: Bunun yanıtı bütün Rus halkı ve onun bu yıl başlattığı harekettir. Özveriyle, çıkarını düşünmemeyle, *haklı bir dava uğruna manevi acı çekme* isteğiyle öne çıkan *bu hareketin* başka halklar arasında hemen hemen bir örneği yoktur. Böyle bir halk düzen için kaygı uyandırmaz, ipten kazıktan kurtulmuş bir halk değildir, tersine, sağlam bir görüşü olan, sarsılmaz, ilkeleri olan bir halktır, gerçeği arayan ve nerede bulacağını bilen, uysal, ama güçlü, dürüst, yüce idealler peşinde koşan, kutsal bildikleri yiğit İlya Muromets[7] gibi, özveri aşkıyla dolup taşan, yüreği temiz bir halktır. Böyle bir halkın koruyucusu yürek bu halkla kıvanç duymalıdır, o yürek sevinecektir, halk biliyor bunu! Hayır, Rus halkı düzensiz bir sürü değildir!

II
Çernyayev

Çernyayev'in savunucuları bile, onu cesur bir generalin dışında bir deha olarak görmüyorlar artık. Oysa Slav davasında tüm hareketin başında bulunması bile derin öngörüsünü gösterir; bu tür davaların ruhuna varabilme yalnızca üstün güçlerin işidir. Slav davası her ne pahasına olursa olsun *başlamak* zorundadır, daha doğrusu etkin bir aşamaya geçmek zorundadır; Çernyayev olmadan da bu dava gelişim kazanamaz. Asıl derdin onun bu harekete itilmesi, dolduruşa getirilmesi ve suçunun harekâta zamansız başlaması olduğunu söyleyecekler. Ancak büyük Slav davasına mutlaka ivme kazandırılmalıdır; zamanı konusunda tartışmalara girmek doğru mudur bilemem. Ama Slav hareketi başlamışsa, başında Rusya değil de kim bulunacaktı? Rusya'nın bu harekette kendine çizdiği hedefi Çernyayev anlamış ve Rus mücadelesini başlatmıştır. Karar vermek, bu adımı atmak... Hayır, hayır, üstün yeteneği olmayan insan bunu yapamaz.

7 Ünlü Rus destan kahramanı.

Bütün bunlara gurur düşkünlüğünün neden olduğunu, Çernyayev'in bir serüven arayıcısı, ün peşinde koşan biri olduğunu söyleyecekler. Ama gurur düşkünleri bu gibi durumlarda doğru olana ulaşmayı severler, kesin bir başarısızlığın söz konusu olduğu o bilinen sınıra gelip dayandıklarında, göze de alırlarsa, işi hemen bırakırlar. Rusların yardımı olmadan yalnızca Sırplarla *çok kısa sürede* askeri bir başarının kesinlikle elde edilemeyeceğini Çernyayev kuşkusuz sezmişti: Şimdi çok şey biliniyor artık ve kuşku götürmeyecek biçimde kendi içinde açıklama bulmuş durumda. Ama Çernyayev bu işi bırakmaz, çünkü mesele sadece *ivedi* bir askeri başarıyla sınırlı değil: Bu davada Rusya'nın ve Slav topraklarının geleceği söz konusu, Rusya'nın acil yardımına duyulan umut bile ne olursa olsun yanlış değildir, zira Rusya kararlı olarak kendini göstermiştir. Bu biraz erken olabilir, ancak Çernyayev hiçbir konuda yanlış adım atmamıştır. Ah, onun yerinde kim olsa bu kadar uzun süre beklemezdi; özellikle gurur peşinde koşan şu kariyer sahibi beyler... Çernyayev'i eleştirenlerin onun çektiklerinin yarısına bile dayanamayacaklarına eminim. Çernyayev yüce bir davaya hizmet etmiş biridir; ortada söylendiği gibi gurur düşkünlüğü falan yoktur ve her şeyini –geleceğini, unvanını, kariyerini ve belki de davayı bırakmayarak hayatını bile– hiçe saymayı yeğlemiştir. Rusya'nın onuru ve *çıkarı* için çalıştığından ve bunun bilincinde olduğundan böyle davranmıştır. Slav davası Rus davası demektir ve kesin çözümü sadece Rusya'nın ve Rus düşüncesinin bulacağı anlamına gelir bu. Çernyayev de Rus düşüncesinin temsilcileri olarak onun saflarına katılan ve bayrağı altında birleşen Rus gönüllüleri için kalmıştır orada. Bu gönüllüleri kaderleriyle bir başına bırakamazdı, kuşkusuz yüce gönüllü bir davranıştır bu. Çernyayev'i eleştirenler onun yerinde olsalardı, her şeyi –Rusya'yı, ülküsünü, gönüllüleri, bu dava uğruna orada kimler bulunuyorsa hepsini– bırakır kaçarlardı! Doğruları dile getirmek gerek...

Çernyayev'i askeri yönden de sorguluyorlar. Bir kere, bu tür askeri harekât Çernyayevvari kıskaç taktikleri değildir, ikincisi Çernyayev'in "elverişsiz koşullarda" yürüttüğü askeri harekâtın tümünü, onu eleştiren beylerden hiçbiri gerçekleştiremezdi.

"Bu olumsuz koşulların" askeri faaliyetleri ne dereceye kadar etkilediğini tarih gösterecektir; ancak belli başlı özellikleri artık bilinmektedir, taktik açıdan bile yanından geçilmeyecek kadar kendine özgüdür. Eğer doğruysa, Çernyayev'e karşı tezgâhlanan oyunlar öyle bir noktaya gelmiştir ki Rus generale kuşkulu bir nefretle bakan Sırp üst düzey görevlileri, Çernyayev'in ordusu için hayati olabilecek taleplerini en kritik anda *dikkate* almamışlar, onu son ve kesin çatışmadan bir gün önce topçu mühimmatından yoksun bırakmışlardır. Bu noktaları açıklamadan askeri faaliyetleri eleştirmek, sorarım, gerçekle ne ölçüde bağdaşabilir? Bütün bunlar benzerine rastlayamayacağınız oyunlar ve öfke nöbetleridir: Kuşkuyla baktıkları general hâlâ birliklerinin komutanıdır ve Sırbistan topraklarına orayı savunmak için girmiştir, işte can sıkıntısıyla ve nefretle sadece hoşlanmadıkları bir insanı silmek için her şeyi –yurdunu, askerini bile– feda edebiliyorlar. En azından alınan kesin bilgilere göre bu doğrudur. Avrupa'nın tüm muhabirleri ve gazeteleri bu oyunun canlı tanıklarıdır: Çernyayev Sırbistan'a ayak bastığından itibaren bu oyunlar Belgrad'da başlamış ve kesilmeden sürmüştür. İngiliz politikacıları bu oyuna epeyce katkıda bulunmuşlardır; nedendir bilinmez, bazı Ruslar da buna yardımcı olmuşlardır. Çernyayev'in başlangıçta Sırp yöneticilerini yaralamış olabileceği çok mümkün. Ama asıl neden, Çernyayev'e karşı kuruntulu, dinmek bilmeyen öfkeleriydi; kuşkusuz yukarıda sözünü ettiğim neden, yani pek çok Sırp'ın, Rusların kendilerini kurtarmaları halinde bunun sadece Rusya'nın işine yarayacağı, topraklarını ele geçireceği ve böylece "şanlı politik geleceklerinden" yoksun kalacakları önyargısına saplanıp kalmasıdır. Bilindiği gibi, Sırbistan, Slav hareketinin başında olmak üzere sultanı yendiği takdirde, birkaç milyonluk Sırp Krallığının "o şanlı gelecekleriyle" Slav birliğine dönüşeceğini hayal ederek Çernyayev gelmeden önce Türkiye'ye savaş ilan etmiştir. Bunu hayal edenler Sırp egemenleridir sadece. Kısacası, bu hayalcilerin, omuzlarına oyuncak apolet takan ve kendilerini general sanan yedi yaşındaki çocuklardan farkları yoktur. Çernyayev ve gönüllüler de doğal olarak, kendilerinden sonra Rusya'nın bu toprakları "ileride ele geçireceği" tehdidiyle *bu grubu* korkutmuş olmalılar. Geçen-

lerdeki askeri yenilgiden sonra hiç kuşkusuz şimdi yoğun bir kampanyaya başlayacaklar, başlamış bile olabilirler. Bu hayalciler içlerinden, belki de yüksek sesle, bu yenilginin Ruslardan kaynaklandığını öne sürerek işi küfre kadar vardırmışlardır. Ama bir süre geçtikten sonra kurtarıcı bir tepki ister istemez oluşacak, çünkü bu kuruntu sahibi Sırplar yine de sıkı yurtseverdirler. Bu topraklar için hayatlarını ortaya koyan Rusları unutmayacaklar. Ruslar zamanla topraklarından çekilecek, ama bu büyük düşünce yaşayacaktır. Yüce Rus ruhu onların kalplerinde kalıcı izler bırakacaktır, onlar için akıtılan Rus kanından kahramanlıklar gelişecektir. Zamanla, zaten Rus yardımının çıkar gözetilmeksizin yapıldığına ve toprakları uğruna canlarını veren hiçbir Rus'un onların topraklarını ele geçirmeyi düşünmediğine inanacaklardır!

Ancak bu yaşanan tatsızlıklar bizi Slavlardan ayırmamalıdır. İki Sırbistan vardır: Sırp yukarı tabakasıdır biri, heyecanlı, ateşli, deneyimsiz, henüz ayakta duramayan, yürürlükte olmayan, ama buna karşılık tutkuyla geleceğe ait düşler kuran, aralarında partileriyle ve Sırbistan'la kıyaslanmayacak ölçüde büyük ve bağımsız olan, çok uzun zamandan beri varlığını sürdüren ulusların bile hiçbirinde göremeyeceğimiz boyutlara varan oyunlarıyla bir Sırbistan... (Heyecanlı, deneyimsiz olmanın sonucudur bu.) Ötekisi, siyasal açıdan yaşamak için çırpınan, yalnızca Rusya'yı kurtarıcısı ve kardeşi sayan, Rus çarını yollarını aydınlatacak bir güneş gibi gören, Rusları seven, onlara inanan halkçı Sırbistan'dır. Tartışmasız en seçkin siyasi gazetemiz olan *Moskovskiye Vedomosti*'de bu konuda yazılanlar bu denli güzel ifade edilemezdi. İşte yazı:

> Düşmanca oyunlar her iki tarafı olumsuz etkilese de, Rus halkının Sırbistan'a beslediği duyguların değişmeyeceğine inanıyoruz. Sırp Prensliği tarımcı toplumdur, barışseverdir; askeri alanda gösterdikleri destansı kahramanlıklarını uzun barış sürecinde unutmayı bilmiş, buna karşılık uzun geçmişleri olan her ulusta birlik beraberliği sağlayan köklü ulusal bilinci geliştirmeyi henüz başaramamıştır. Sonuç olarak Sırp Prensliği ulus olarak nitelendirilemez: Bir örgen olarak önemi olmayan bir halktır. Ama Sırpların coşkuyla ve hep birlik-

te zulüm altında ezilen aynı kandan kardeşlerine yardıma koştuğunu da unutmuyoruz. Rus halkı Sırpları bu korkunç dönemde yalnız bırakmamıştır, akan Rus kanı bu harekete katılanların ne kadar temiz, ne kadar özverili ve çıkarını düşünmeden hareket ettiğini, Rusya'nın Sırbistan'ın durumundan kendisine çıkar sağlamaya çalıştığı yaygaralarıyla sürdürülen düşmanca karalamaların ne kadar akıldışı olduğunu göstermiştir! Kan ve inanç bağı olan iki halkın kardeşçe sevgisinin bir halkası olarak Sırbistan için canlarını veren kahraman Rusların hatırası herkese örnek olsun!

Bağlıyorum: Bu yaz yaşadığımız *endişeler* (?) dışında, maddi kayıplara da uğradık diyelim, ordumuzun teşkili ve geliştirilmesine birkaç milyon harcadık (bu kuşkusuz iyi bir şey), olsun, bu yılın hareketiyle *seçkin* insanlarımızın ortaya çıkması, evet, yalnızca bu, hiçbir şeyle kıyaslanmayacak kadar önemli bir sonuçtur. Hoş, Avrupa'nın en kültürlü ulusları kesin olarak bilselerdi ve hep birlikte kimin gerçek seçkin insan sayılabileceğini belirleselerdi, o kişi acaba Avrupa'ya, Avrupa insanı gibi görünür müydü?

III
Seçkin İnsanlar

Seçkinler: üzerinde biraz durmaya değer bir konu. En geniş hak eşitliğinin sağlandığı koşullarda bile, onlar olmadan ne ulus, ne de toplum varlığını sürdürebilir. *Seçkinler* doğallıkla iki çeşittir: Birincisi, gerçek bir kahraman gibi, halkın da, ulusun da gönül rızasıyla ve özgür iradesiyle önünde derin bir saygıyla eğildiği, ikincisi, halkın ve ulusun tamamının ya da büyük bölümünün önlerinde bir çeşit zorlamayla eğildiği seçkinlerdir, bu ikincilerin seçkin sayılması, öyle tam anlamıyla değil, şarta bağlıdır. Bu "şarta bağlı" seçkinler sınıfının, başka deyişle sağlam bir yönetim ve düzen gibi büyük amaçlar için resmi olarak en iyi kabul edilenlerin varlığından yakınmak olmaz: Çünkü bu tür "seç-

kinler" tarihin yasalarına göre ortaya çıkmış ve bu zamana kadar bütün uluslarda ve devletlerde dünyanın başlangıcından beri yaşayagelmişlerdir; yoksa hiçbir toplum kurulamaz ve üzerinde bir bakıma gönülden kabul edilen bir baskı olmadan, kendini bir bütün halinde birleştiremezdi. Her toplum ayakta kalabilmek, varlığını sürdürebilmek için birine ya da bir güce mutlaka saygı duymak zorundadır; en önemlisi de toplum olarak, herkes dilediği gibi değil. İlk kategoride yer alan seçkinler, yani karşılarında herkesin ya da ülkenin büyük çoğunluğunun yürekten ve kuşku duymadan eğildiği, gerçekten kahraman ruhlu insanlar, mükemmel oldukları için bazen tutulmaz olurlar, zaman zaman tanımlanmaları zorlaşır; tuhaflıklarıyla, özgün yanlarıyla gösterirler kendilerini, oysa dıştan bakıldığında sık sık çirkin, uygunsuz davranışlar bile sergilerler; işte bu durumda, ilk seçkinlerin yerine *koşullu seçkinler*, daha doğrusu, "Bu adamlara saygı göstereceksiniz!" diyen seçkin insanlar tabakasının resmi korunması altında ikinci grup seçkinler oluşur. Bu "şarta bağlı" olanlar, aynı zamanda birinci kategorinin seçkinleriyle de uyuşurlarsa (birinci sınıf içinde ne olursa olsun çirkin davranışlar pek sergilenmez çünkü), gerçek bir kahramanlık ve erdemlilik örneği gösterirlerse hedeflerine ulaşacakları gibi, çok fazlasını da elde ederler. Önce prens drujinası,[8] sonraları boyarlar[9], rahipler (sadece üst düzey), bazı ünlü tüccarlar bile bu tür seçkin insanlar sınıfını oluştururlar bizde, ancak tüccarlar fazla değildir. Altını çizmek gerekir ki bu seçkin insanlar bizde de, Avrupa'da da sonunda her zaman kahramanlık ve erdem yasalarını geliştirmişlerdir; gerçi bu yasa, kuşkusuz, bütünün içinde hep şarta bağlı olmuştur ve kimi zaman halkın düşünceleriyle de büyük farklılıklar göstermiştir, yine de bazı açılardan bu yasa hayli yüksek değerler taşıyordu. "Seçkin insan" –kahramanca davranması kendisinden talep edilmişse– sözgelişi yurdu uğruna ölmek zorundaydı ve gerektiği şekilde gerçekten ölüyordu, "bu nedenle bizim sınıfımızın acıları da büyük olacaktır" sözü onların sloganı olmuştur, kuşkusuz bu, onursuzca davranmaktan daha iyiydi yine de, çünkü kişi onursuzluğu seçmişse tehlike anında

8 Silahlı müfreze, muhafız.

9 Zengin toprak sahipleri sınıfı. Valilik, komutanlık gibi görevler yaparlardı.

her şeyi, herkesi bir kenara bırakır ve köşe bucak saklanmaya çalışır, kaçar: "Ben yaşayayım, hedeflerim var olsun, bu bana yeter, dünyanın canı cehenneme!" Bu tavır uzun sürmüştür bizde, bir kez daha belirteyim, Rusya'da bu koşullu seçkinler, çok ama çok sık, pek çok yönden halkın koşulsuz seçkinleriyle ülkülerde buluşmuşlardır. Elbette hepsi değil, ama en azından söyleyebiliriz ki o zamanlar boyarların halkına manevi yakınlaşması, Avrupa'da hemen hemen aynı dönemde gücü elinde tutan tiran-şövalyelerin kölelerine yakınlaşmasından daha güçlüdür.

Ne var ki birdenbire bizim seçkinler organizasyonunda köklü değişimler baş gösterdi: Seçkinler, çarlık fermanına göre, birinin ötekine üstün tutulduğu on dört sınıfa ayrıldı, bu oluşum sınıf adı altında basamaklar şeklindeydi. Öyle ki bu on dört sınıf için tamamen Almanca terimler kullanıldı. Bu değişim, bir sonraki gelişiminde, konan ilk hedeflerine kısmen ulaşamadı, çünkü eski "seçkinler" hemen bu yeni 14 sınıfta yerlerini aldılar, boyar yerine "dvoryan"[10] unvanı aldılar. Ne olursa olsun bu değişim bir dereceye kadar amacına ulaşmıştır, çünkü bu değişimle eski duvar iyice aralanmıştı. Aşağı toplum katından, terminolojimize göre demokratik güçlerden –özellikle seminaristlerden[11]– yeni güç dalgaları oluştu. Bu dalga seçkinler için hayat verici ve çok verimli oldu, eski köklerini aşırı küçümsemelerine, unvan hırsıyla katışıksız dvoryanlar haline gelmelerine rağmen, o döneme göre parmak ısırtacak kadar, yeni dünya görüşüne sahip, yetenekli, kültürlü insanlar ortaya çıktı. Seminaristlerin dışında, örneğin halktan, tüccarlardan bu "seçkinler" sınıfına girenlerin çok az olduğunu ve soyluların ülkenin başında kalmayı sürdürdüğünü de belirtmemiz gerek. Bu sınıf ahlaksızca örgütlenmişti, o yıllar Avrupa'nın her yerinde zenginlik, özel mülkiyet, para babaları uzun zamandır egemenliklerini sürdürürken, orada yine de erdeme, özveriye, seçkin, nitelikli insanlara gönülden saygı duyuluyordu. Rusya'da –hâlâ belleğimizdedir– sözgelimi bir generale o kadar değer veriliyordu ki çok zengin bir tüccar onu evine yemeğe davet etmeyi büyük onur sayıyordu. Birkaç

10 Soylu.
11 Papaz Okulu öğrencisi.

gün önce, gerçek olduğunu bilmeseydim asla inanmayacağım küçük bir anekdot okudum, yüksek sosyeteden Petersburglu bir hanımefendiyle ilgiliydi: bir konserde insanların gözü önünde, on milyonluk serveti olan bir tüccar, karısını koltuğundan atıyor ve kendi oturuyordu; üstelik milletin önünde kadına ağzına geleni de söylüyordu. Şunun şurasında 30 yıl önce olmuş bir olaydı bu! Söylemek gerekir ki aslında bu "seçkinler" yerlerini sağlamlaştırırken, çok faydalı bazı kuralları da benimsemiş, örneğin kendileri için eğitimi *zorunlu* kılmışlardır; dolayısıyla bu seçkinler tabakası aynı zamanda Rusya'nın aydın sınıfını oluşturuyordu; ne olursa olsun, Rus aydınlanmasının koruyucusu ve taşıyıcısıydılar. Söyleyecek sözümüz yok, şeref kurallarının da tek koruyucusu ve taşıyıcısıydılar; yalnız Avrupa kalıplarına göre tabii; öyle ki, bu kuralların biçimi sonunda muhtevanın içtenliğine tamamen üstün gelmiştir: Onur çoktu ya, onurlu insanlar gitgide azalıyordu. Bu dönemde, özellikle dönemin sonuna doğru "seçkinler" sınıfı, "iyi insan" kavramını dikkate aldığımızda halktan kopmuşlardır, o kadar ki halkın "seçkinler" üzerine anlayışlarına kahkahalarla bile gülüyorlardı. Ama birden Rusya'nın yaşadığı en büyük devrimlerden biri gerçekleşti: Toprağa bağlı kölelik düzenine son verildi ve her alanda köklü değişimler meydana geldi. Aslında 14 sınıf ayakta gibiydi, ama "seçkinler" sanki sarsılmıştı. Yığınların arasındaki eski güçlerini ve cazibelerini sanki yitirmişlerdi. "Seçkin insana" bakış açısı değişmişti. Doğrusunu söylemek gerekirse kısmen değişmişti, ama iyi yönde değil; dahası seçkin kavramında tutarsızlığa, belirsizliğe varan bir şeyler oluyordu; bununla beraber eski bakış açısı artık doyurmuyordu, böylece çok insan kendi kendine şu soruları sormaya başladı: "Peki, şimdi kim seçkin sayılacak, en önemlisi bunlar nereden çıkacaklar, kim onları seçkin ilan etmeyi üzerine alacak, hangi temeller üzerinde? Bunu kim üzerine alabilir? Nihayet bu yeni temeller yeterince biliniyor mu? Üzerine çok şeyin yeniden kurulması gereken bu temellere kimler inanacak sonra?" Gerçekte, pek çok insan bu soruları sormaya başlamıştı artık.

IV
Aynı Konu Üzerine

Bütün sorun, geçmişin "seçkin insanlarında" o otoriter koruyuculuğun zayıflamış olması, resmen ortadan kaldırılmasıydı. Böylelikle "seçkinler"in eski kast biçimi tam olarak bozulmamakla beraber, en azından iyice yerinden oynaması ve çözülmesi başlangıç için rahatlatıcıydı. Eski saygılarını ne kadar kazanmaya çabalasalar da, her birinin ister istemez "koşula bağlı seçkinlikten" doğal olanına geçmeleri gerekecekti. Böylece "bu doğallığın" yavaş yavaş eski "seçkinlerin" yerini alması umudu belirmişti. Ama bu nasıl gerçekleşecekti? Kuşkusuz, bilmece olarak kalıyordu bu. Çok saygın, ama heyecanlı, hoşgörülü birçok kişi için burada asla bir muamma söz konusu olamazdı. Kimileri her şeyi kitabına göre halleder, kimileri de amaca ulaşıldığını, "doğal" insanın, bugün ön safları henüz tutmuyor olsa da, yarın ışığı bir görsün, mutlaka gerçekleşeceğini bile düşünmüştür... Ancak meseleye fazla kafayı takan bu insanlar geçmiş üzerine sorular sormaktan geri durmamışlardır: "Bu doğal olanlar da kimmiş, günümüzde onları nasıl adlandıracağımızı bilenimiz var mı? Tersine, onların idealleri kesin olarak hükmünü yitirmedi mi? Herkesin kabul ettiği 'seçkinler' nerede şimdi? Toplum kimi ve neyi sayacak ve kime özenecek?"

Tamı tamına bu ifadelerle söylenmemiş olabilir, ama kuşku yok ki bu "heyecanı" toplumumuz şu ya da bu biçimde yaşamıştır. Coşkulu ve heyecanlı insanlar kuruntu sahiplerine "yeni insanın" keşfedildiğini, belirlendiğini ve yaratıldığını "haykırdılar." Sonunda bu yeni ve "seçkin" insanın kültürlü, aydın ve geçmişin *önyargılarından, boşinançlarından uzak* olduğu hükmüne vardılar. Kültürlü insanın her zaman dürüst insan anlamına gelmeyeceği ve bilimin henüz kişioğlunu erdemli kılamayacağı basit anlayışı çok insan tarafından kabul edilemezdi. Genel bir kararsızlığın ve belirsizliğin yaşandığı bu zamanda bazıları şöyle düşünmeyi denemişlerdir: "Acaba halka ya da halkın kaynaklarına mı dönmeli?" Ne var ki bu halkın "kaynakları" öteden beri çok kişinin karşı çıktığı, nefretle karşıladığı bir sözdü; üstelik halk da özgürlüğünü elde ettikten sonra, iyi yanlarını, erdemle-

rini olsun anlatmada nedense pek aceleci davranmıyordu; o kadar ki bu tür sorunların çözümünü halkta aramak, kuşkuları beraberinde getirmişti. Tersine, tam bir düzensizlik, ahlaksızlık, ayyaşlık, başarısız bir özyönetim, vurguncular, eski toprak sahiplerinin yerini alan toprak ağaları ve nihayet Yahudiler... Evet, konuşulanlar bunlardı hep. "En aklı başında" yazarlar bile, toplumda vurguncuların ve toprak ağalarının egemenliklerini sürdürdüklerini, üstüne üstlük halkın onları gerçek "seçkin" olarak kabul ettiğini yazıyorlar. Sonunda halkımızın da seçkin insan kavramını yaratmada geniş anlamda bilgili ve becerili *olamayacağı*, bilgili olması şurada dursun, bu özveriye katılacak gücü bulunmadığı, önce okuma yazma öğrenmesi gerektiği ve onu eğitmek, geliştirmek için okullara ihtiyaç duyulduğu gibi liberal bir anlayış belirdi. Kabul etmek gerekir ki bu kuruntulu tiplerin çoğu şaşkındı ve buna nasıl yanıt vereceklerini bilmiyorlardı.

Oysa yeni bir tehlike, yeni bir bela kapıya dayanmıştı: "para babaları!" Eskinin "koşullu seçkinlerinin" yerini şimdi, çok kazanan yeni bir *şarta bağlılık* almıştı. Ah, kuşkusuz para babası eskiden de vardı, her zaman milyoner tüccar olarak varlığını sürdürmüştü, ama hiçbir zaman son zamanlarımızdaki kadar önem kazanmamış, göklere çıkarılmamıştı. Avrupa'nın her yerinde para ve sermaye etkin rol oynamasına rağmen, ülkemizle karşılaştırdığımızda, bizim eski tüccar toplum hiyerarşisinde pek önemli bir yer tutmazdı. Gerçeği söylemek gerekir, tüccarın fazla bir değeri yoktu. İleride tekrar bu konuya döneceğim: Sadece zengin tüccarlardan söz edeceğim; paranın büyüsüne kapılıp ahlaken düşmeyenler, Ostrovski'nin tüccar tipleri gibi yaşantı sürüyorlardı, bir karşılaştırma yaparsak, belki de çoğu kötü değildi, sayıca fazla, aşağı tüccar sınıfı da halkla hemen hemen bir arada yaşıyordu. Ama geçmişte tüccar zenginleştikçe daha kötü olmuştur. Aslında o bir köylüydü, ama sefihti. Eski para babası tüccarlar iki sınıfa ayrılırlar; birincisi, milyonlarına bakmayarak sakal bırakmayı sürdürenler ve geniş konaklarındaki aynalarına ve parke döşemelere rağmen hem fiziksel, hem de manevi olarak domuz gibi yaşayanlar... Tek iyi yanları, çanlara ve dolgun sesli zangoçlara düşkün olmalarıdır. Ama bu meraka karşın halkla manevi bağlarını tümüyle koparmışlardır. Halk ve milyoner iş

sahibi kadar ahlaki bakımdan birbirine benzemezi düşünmeniz çok zordur. Ovsyannikov geçenlerde Kazan'dan Sibirya'ya götürülürken, görenlerin anlattığına göre, arabadan sadaka niyetine birkaç kapik atmış köylülere. Köylüler de saf saf toplayıp ona atmışlar: Halkın önemini ve ruhunu hiç anlamamanın, halkıyla bağlarını manevi olarak koparmanın en üst derecesidir bu olay. Halk hiçbir zaman bu beyefendilerin işyerlerinde olduğu kadar köle durumuna düşürülmemiştir!

Öteki sınıfa mensup zengin tüccar öncelikle frakı ve tıraşlı sakalıyla, debdebeli Avrupa tarzı konağı, piyano eşliğinde İngilizce, Fransızca dersleri alan kızları, sık sık düzenlediği bağış kampanyaları, kendisinden aşağı düzeyde olana karşı gösterdiği sabırsız kibri, olağan "ziyafet" generaline küçümsemeyle, aynı zamanda da yüksek makam sahibi olması nedeniyle önünde dalkavukça eğilmesiyle kendini belli eder, kim bilir nasıl bir çıkar sağlamak ya da oyun çevirmek için generali baloya, yemeğe davet etmiştir, bu balo da sırf general için düzenlenmiştir. Özel kişileri yemeklere davet etme çabaları gündelik hayatın bir programı haline gelmiştir. Aşırı hırstı bu: Neredeyse para babası tüccar dünyada sadece bunun için yaşıyordu. İster istemez bu eski zengin tüccar Tanrıya tapar gibi milyonlarına tapıyordu: Para onun gözünde her şeydi; para onu hiçlikten çekip alıyor, onu önemli biri kılıyordu. Bu "bozulmuş köylünün" kaba ruhunda (çünkü o, giydiği fraka rağmen köylü olmayı sürdürmüştür) hiçbir zaman ne bir düşünce, ne bir duygu filizlenebilirdi, oysa bu düşünceler, bu duygular hiç değilse bir an için onu milyonların üstünde düşünme katına çıkarabilirdi. Dış cilaya rağmen bu tür tüccar ailesi ister istemez eğitimsiz yetişiyordu. Milyonlar eğitimi engellemekle kalmıyor, koyu bilgisizliğin de kaynağı oluyordu: Böyle bir para babasının hiç eğitim almadan da her şeye sahip olan oğlu üniversiteye başlıyor, bu zengin çocukları paralara gömülürken bir de soyluluk unvanı alıyorlardı. Ahlaksızlığın dışında, bu zevk düşkünü bayağı gencin ruhunda, ilk gençlik yıllarından itibaren yurt, onur, görev ve dünya üzerine en çarpık anlayışlardan başka hiçbir zenginlik barınmıyordu. Dünya görüşündeki sapmalar dehşet vericiydi, çünkü onun için belit halini alan şu görüş her şeyin üstündeydi: "Parayla her şeyi satın alabi-

lirim, saygının her çeşidini, erdemi, onuru rüşvetle elde edebilirim, rüşvetle istediğim her şeyden sıyrılabilirim!" Zengin malikânelerde büyüyen bu gençlerin yüreklerindeki sığlığı düşünebilmek gerçekten güç. Kibirden ve başkalarından geri kalmamak için bu milyoner belki de yurdu için hatırı sayılır bağışta bulunuyordu, örneğin bir tehlike halinde (hoş, böyle bir olay yalnızca 1812'de yaşanmıştır), ancak bu bağışı ödül karşılığı yapıyordu ve her zaman, yaşamının her anında herkese, her şeye, çıkarı bunu gerektiriyorsa ihanet etmek için bir Yahudi'yle bile beraber olmaya hazırdı. Yurtseverlik, yurttaşlık duyguları kalplerinde hemen hemen hiç yoktu.

Elbette kast anlamında Rus tüccar sınıfından söz ediyorum. Her zaman her yerde istisnaları olur. Avrupa kültürüyle ve yurttaşça özveriyle öne çıkan tüccarlarımız bulunabilir, ama yükünü tutmuşların arasında bunlar çok az, hatta parmakla sayılacak kadar azdır; kastın özyapısını istisnalar bozmaz.

İşte, bu eski tüccarın eski çevresi günümüzde birdenbire yüzünü gösteriverdi. O, Avrupalı vurguncuya, Rusya'da önceleri pek bilinmeyen borsa oyuncusuna benzedi. Zamanımız tüccarının artık evine, yemeğe ya da bir partiye "önemli" kişi davet etmesine ihtiyacı yok; o artık borsada, hissedar toplantılarında, özel bankalarda gerekli kişilerle sık sık yakın ilişkiler kurabilmektedir; kendisi artık en saygın kişi sıfatı kazanmıştır. Daha önemlisi, kendini birdenbire toplumda yüksek mevki sahibi biri olarak görmesi, Avrupa'da uzun zamandır fiilen paranın hükmünü sürdürdüğünü düşünmesi ve elbette bu makama layık olduğundan hiç kuşku duymamasıydı. Özetle o, öncekilerin yerini aldığına ve "seçkinler" sınıfına mensup olduğuna aşırı bir saflikle gitgide inanmaya başlamıştı. Felaketin büyüklüğü, böyle saçmalıkları düşünmesi değildi, başkalarının da (epeyce çoktular) göründüğü kadarıyla onun gibi aynı düşüncede olmasıydı. Şimdi *büyük çoğunluk* paraya her şeyden fazla değer veriyor. Bu tehlikeye karşı 'kuşkusuz' tartışmalar başlayacaktır. Ancak bu aleni paraya tapmanın artık kuşku götürecek yanı olmadığı gibi, birden akıl almaz ölçülere vardığı da bir gerçek. Yine söylüyorum: Paranın gücü geçmişte de biliniyordu, ama Rusya'da hiçbir zaman, bugünkü kadar yüksek ölçüde değerlendirilmemiştir,

bu kadarını ancak dünyada görebiliriz. Resmi olarak Rus insanının sınıflandırılması içinde yer alan geçmişin paralı tüccarı bile, toplum hiyerarşisinde bir memurun yerini değiştiremezdi. Günümüzdeyse eski hiyerarşi, hiçbir zorlamaya uğramadan yeni seçkinin müşfik, harika, yeni "koşulu" önünde adeta ikinci planda kalmaya kendiliğinden hazır. Bugünün borsacısı kendine hizmet etmesi için yazar bile kiralıyor, avukat etrafında pervane kesiliyor, esip savuruyor: "Bu akıl cambazlığının, yürek kuruluğunun yeni tarzı, evet, olabildiğince her türlü sağlıklı duygunun saptırılması, talep ve istekler ölçüsünde bıkmadan usanmadan sürdürülen her çeşitten acımasız, cezasız kalan, haklara saldırı biçimidir." Bu yeni eğilim artık günümüz simsarına yaranıyor, ona övgüler düzüyor. Sakın "Strusberg davasını" ima ettiğimi sanmayın: Bu davada, yakayı ele veren müvekkillerini, ideal olarak ilan eden ve tüm Moskova'nın "en seçkinleri" kategorisine sokarak (aşağı yukarı buna yakın) onlara övgüler düzen avukatlar çam devirmişlerdir yalnızca. En ufak ciddi bir görüşe sahip olmadıkları gibi, sabırsız ve ölçü duygusundan uzak olduklarını, eğer ülkemizde "Avrupalı yetenek" rolünü üstlenmiş görünüyorlarsa, bunun adam yokluğundan ileri geldiğini göstermişlerdir. Gerçekten onlar, diplomatlar gibi, daha fazlasını elde etmek için olabildiğince araştırma talebinde bulunmuşlardır: "Hayır, efendim, haklı oldukları gibi, kutsallık derecesinde temizdirler!" diyerek ipin ucunu kaçırmışlardır. Bir defasında duruşma salonunda bulunanlar dayanamamış, yuh çekip ıslıklamışlar. Elbette avukatlar her şeyden önce diplomat değillerdir; esasında bu karşılaştırma doğru da değil. Aslına bakarsanız müvekkilinden söz ederken İncil üslubuyla şöyle sorması gerekirdi: "Sayın jüri üyeleri, içinizde günaha girmemiş olanınız var mı peki?" Durun, karara karşı değilim: Karar doğrudur, önünde eğiliyorum; sadece bir tek banka üzerinde de olsa, evet, böyle bir karar çıkmalıydı. "Kanundan kaçamayan" talihsiz Moskova İkraz Bankasının "toplum vicdanında" mahkûm olduğu ilginç bir davaydı bu. Buradan bütün bankalarımızın, borsamızın, tüm simsarların –henüz yakayı ele vermemelerine rağmen– halkın önünde yargılandıkları anlamı çıkmaz mı? İşin doğrusunu konuşalım, kim suçlu, kim kusurlu peki? Kimileri onla-

rın aldıkları cezayı az buldu. Liandow'u kastetmediğimi belirtmeliyim: Bu suç gerçekten olağandışı, bunun üzerinde pek durmak istemiyorum, ama "dolandırıcılıktan" hüküm yiyen Daniel Schumacher, inanın, daha çok ceza almıştır. Yüreğimizin sesine kulak verelim: Pek çok insanımız aynısını yapmaz mıydı? Yüksek sesle itirafa gerek yok, insan içinden geçirebilir. Ama yaşasın adalet, yine onlara hapishanenin yolunu gösterdik! "Alın size işte, borsa ve kokuşmuşluk dönemi için, bencil davranışlarımız için, yaşamın sevinci ve hazları üzerine kirli maddiyatçı anlayışlarımız, alçakça ve cılızca kendimizi koruma güdümüz için!.." Hayır, bir bankanın yargılanması, kişisel kusur ve günahlarımız için yararlıdır...

Aman Tanrım, nerelere dalıp gittim! "Strusberg davasını" mı yazmaya niyetlendim yoksa? Her neyse, uzatmayacağım. "Seçkin insanlardan" nerelere geldim, aslında gerçek seçkin insan kavramının, "doğal" olanının bile, toplumumuzda sarsıntılara neden olabileceği tehlikesini vurgulamaktı amacım. Eski yıpranmış, dağılmıştır; yeniyse hayal dünyasında dolaşmaktadır, gerçekten de gözlerimiz önünde Rusya'da henüz duyulmamış gelişimiyle olumsuz bir şeyler çıkmıştır. Bu yeni güce, paraya, zenginliğe olan eğilim aşırı kuruntulu insanları ürkütmüştür. Bizler, toplumun yüksek aydın sınıfı, yeni putların çekiciliğine kapılmış olabiliriz, ama ne olursa olsun öyle iz bırakmadan silinip gitmeyiz: Aydınlanmanın meşalesi tam iki yüzyıl boşuna yanmadı üzerimizde. Aydınlanmanın tüm silahlarıyla donanırsak canavarı alt edebiliriz. En kirli borsa ahlaksızlığını, işte Moskova İkraz Bankasının ipini çektik! Gelgelelim halkımız –100 milyonluk halkımız, Yahudi'nin içinde at oynattığı, bu "bilinçsiz", sefih, "duygusuz kitle"– paranın gücüyle palazlanan maddiyatçılık ucubesinin peşinden gidenlere nasıl dur diyecekti? İhtiyaçları, yırtık pırtık giysileri, vergileri, kıt ürünü, günahları ve kusurları, berbat votkası ve kırbaç cezasıyla mı? Halkımızın birden paranın artan gücü karşısında hemen teslim olacağından ve her kuşağın bir öncekini aratacağı cinsten iğrenç bir köleliğin baş göstereceğinden, sadece zor karşısında yılmakla kalmayıp manevi olarak da tüm istenciyle boyun eğeceğinden korktuk. Öncelikle şöyle diyeceğinden korktuk: "İşte, önemli olan bu,

güç burada, işte huzur, mutluluk burada! Bunun karşısında eğileceğim ve peşinden gideceğim!" Çok, çok tehlikeli, en azından uzun bir zaman sürebilecek tehlikeli günlerin habercisi olabilirdi. Çoğumuz böyle kara kara düşünüyorduk ki birden...

* * *

Birden bu yaz, ayrıntılarını gelecek Günlüğüme bırakacağım bir şeyler oldu. İşin "mizahına" kaçmadan, sade biçimde kalbimden geçenleri *kısaca* dökeyim. Bu yaz öylesine duygu yüklü ve kıvanç verici bir olay yaşandı ki, inanılmaz! İnanılmaz, çünkü biz bu halka gereken değeri vermemiştik, ondan umudumuzu kesip "seçkin Rus insanı nasıl olmalı?" sorusu üzerine kendini gösteremeyeceğini düşünerek, onu kabaca bu işten anlamaz ilan ettik. Bu halkın yapısı gereği maddiyatçılığın ve manevi ahlaksızlığın batağına saplandığını, manevi köklerini unuttuğunu, yüreğinde artık yaşatmadığını sandık; ülkülerini yoksullukla, ahlaksızlıkla yitirdiğini ya da saptırdığını düşündük. Birden bu "tekdüze yaşam süren, bilinçsiz sürü" (bazı aklıevvellerin bakış açılarına göre tabii), yüz milyonluk ve binlerce kilometre karelik bir alana yayılmış bu yığın, sessiz, cansız, sürekli rüşeym halinde, konuşurken ya da bir şey yaparken o sonsuz güçsüzlüğüyle, o doğal, ezeli boyun eğmesiyle gördüğümüz, bildiğimiz bu Rusya birdenbire silkiniveriyor, gösterişsiz, ama kendinden emin ben de varım diye haykırıyor... Üstelik coşkulu uğurlamalarla ellerinde değnekleri yüzlerce insan yeni bir Haçlı Seferine yürüyor (bu hareket artık böyle nitelendiriliyor, bu Rus hareketini Haçlı Seferiyle karşılaştıranlar İngilizlerdir), orada işkence ve zulüm gördüklerini duyar duymaz, kardeşleri için Sırbistan'a akın ettiler. Evinde sakin sakin oturmak yerine, galeyana gelerek yayan yollara düşen bir baba, yaşlı asker binlerce kilometrelik yolu sora sora, kardeşleri için Türklere karşı dövüşmeye gidiyor, yanına dokuz yaşındaki çocuğunu da almış (bu gerçektir). "Ben gideyim, geride kızımı koruyacak bir Hıristiyan bulunur" demiştir. Sorulara: "Gideceğim, Hak yolunda hizmet vereceğim!" diye yanıt veriyor ve yürüyor... Böyle binlerce örnekle karşılaşabilirsiniz! Önceden, örneğin kışın, biri çıkıp da

böyle bir olayın yaşanacağını söyleseydi inanır mıydık, gerçekte başlamış olan (ama gerçekleşmesi uzak) bir "Haçlı Seferi"ne, sorarım, inanır mıydık? Şimdi bile, gözüyle gördüğü halde insanın inanası gelmiyor; kişi ister istemez bazen kendi kendine soruyor: "Bu nasıl olabilir, kimsenin asla ummadığı böyle bir hareket nasıl gerçekleşebilir?" diye. Rus yurdunun neye derin saygı duyduğunun, neye inandığının, Rusya'nın neyi "en iyi" saydığının, kimi "seçkin insan" gördüğünün yüksek sesle dile getirilmesidir bu. Bu insanlar kimdi, hangi ülküler, düşünceler kendini göstermişti? İşte bu soruları gelecek Günlüğüme bırakıyorum. Aslında bu ülküler, bu "seçkin insanlar" ilk bakışta kendini belli ediyor zaten, açık seçik görünüyor: Halkın gözünde "seçkin insan" maddiyatçılığın çekiciliğine kapılmayan, ona tapmayan, yılmadan usanmadan kendisini Tanrı davasına adayan, gerçeğin üzerine titreyen, gerektiğinde gerçeğe hizmet aşkıyla evini, ailesini bırakarak, hayatını feda ederek yürüyen kişidir. Biz, aydınların, Rusyamızda "seçkin insan" imgesinin silinmediğine, tersine, geçmişe kıyasla daha güçlü parladığına; yayıcısının, koruyucusunun ve taşıyıcısının –aydın kibrimizle, aynı zamanda safdil cehaletimizle "yetkisiz" kıldığımız– o basit Rus halkı olduğuna şimdi yürekten ve kendimizden emin olarak inanmamızın nedenleri üzerinde durmak istiyorum; halkın "seçkin insana" göstereceği çok saf, çok basit biçimler olmasına rağmen, "eğitimimizin" talep ve ihtiyacının "seçkin insan" sorunsalında, halkın göstereceği yolla tam olarak ne şekilde uyuşabileceğini irdelemek isterdim. Biçim değil, içeriği önemlidir (gerçi biçimi de kusursuzdur). İçeriği tartışma götürmez. İşte sevinçle yeni bir umuda sarılmamızın nedeni: Ufkumuz tamamen açılmıştır, yeni güneşimiz bütün ihtişamıyla doğuyor... Yeter ki halkla barışalım ve anlayış içinde kaynaşalım: "Seçkin insan" sayacağımız kişi, bu yaz hareketinden sonra belki de Rus tarihinde yeni bir sayfa açmış olacaktır...

KASIM

Birinci Bölüm

Uysal Kız
(Fantastik Bir Öykü)

Yazardan

Günlüğün alışıldık kalıpları dışında bu kez bir öyküye yer verdiğim için sanırım okuyucularım beni bağışlarlar. Ama gerçekten de bu ayın büyük bölümünü bu öykü üzerinde çalışmakla geçirdim. Yine de okurlarımın beni hoş görmelerini isterim.

Şimdi gelelim öyküye: Bu öyküyü son derece gerçekçi olarak nitelediğim halde, "fantastik" başlığını attım. Öykü fantastik öğeler taşıyor aslında, özellikle öykünün biçimi; bunu baştan açıklamayı gerekli görüyorum.

İşin önemli yanı, bunun ne öykü, ne de bir not (anı) olmasıdır. Bir koca düşünün, birkaç saat önce pencereden atlayarak intihar eden karısı masada uzanmış cansız yatıyor. Adamın kafası karmakarışık, düşüncelerini henüz toplayamamış; olup bitenleri anlamak, "düşüncelerini bir noktada toplamak için" odada bir aşağı bir yukarı dolaşıyor. Üstüne üstlük, şu kendi kendine konuşan iflah olmaz ipohonri[1] hastalarından. Durmuş, kendi kendine konuşuyor; olayı anlatıyor, kendine *bir açıklama getirmeye çalışıyor*. Sözleri tutarlı olmasına karşın mantık yürütmede ve duygularında kimi kez kendiyle çelişiyor. Hem kendini aklıyor,

1 Hastalık hastalığı.

hem de kadını suçluyor; meseleyle ilgisi olmayan açıklamalar getiriyor: Düşünce ve kalpteki kabalık da, duygu yoğunluğu da hemen kendini gösteriyor burada. Yavaş yavaş olayı kendince *yorumluyor* ve "düşüncelerini bir noktada" toplamayı başarıyor. Gözleri önünde canlanan bir dizi anı, sonunda onu karşı konulmaz biçimde *gerçeğe* götürüyor ve gerçek, olağanüstü biçimde aklını ve yüreğini yüceltiyor. Başlangıcındaki düzensizliğiyle karşılaştırdığımızda, öykünün havası sonlara doğru değişiyor. Talihsiz adamın önünde –en azından kendisi için– gerçek apaçık biçimde ortaya çıkıyor.

Konusu bu. Öykünün süresi birkaç saat: Kuşkusuz, kopuk kopuk ve aralarla birbiriyle bağlantısı olmayan olaylarla: kâh kendi kendine konuşuyor, kâh bir yargıcı çağrıştıran, hayali bir dinleyiciye hitap ediyor. Gerçek hayatta da her zaman böyle olur. Bir stenograf kulak misafiri olup bu adamın söylediklerini bir bir not etseydi, benim kurguladığım kadar akıcı ve pürüzsüz olmazdı sanıyorum, ama bana öyle geliyor ki yine de psikolojik sıra aynı kalırdı. Öykümde hayali olarak değerlendirdiğim olgu işte bu not tutan stenografla ilgili düşüncedir (ancak bundan sonra yazıma biçim verirdim). Kısmen buna benzer yöntemler sanatta, edebiyatta birkaç kez kullanılmıştır: Örneğin Victor Hugo *İdam Mahkûmunun Son Günü* adlı başyapıtında böyle bir yöntem kullanmıştır, gerçi stenograf tutmamıştı, ama bir idam mahkûmunun, bırakın son gününde, son saatinde, hatta son dakikalarında bile anılarını yazabileceğini düşünerek çok güç, olağandışı bir kurgu yöntemine başvurmuştur. Bu fantastik tarza başvurmasaydı, yazdıkları arasında en gerçekçi olan bu yapıtı asla yaratamazdı.

I
Ben Kimdim, O Kimdi?

.... O şimdilik burada, her şey iyi: Yaklaşıyorum, her dakika ona bakıyorum; oysa yarın alıp götürecekler, o gidince burada tek başıma nasıl kalacağım? O salonda, iki oyun masasını birleştirmişler, üzerinde yatıyor öyle, yarın tabutu getirecekler, beyaz, ince ipek kumaştan bir tabut, gerçi konu bu değil, bu değil...

Odada sürekli dolaşıyor, olaya kendimce açıklama getirmeye çalışıyorum. İşte, altı saattir yaptığım bu, ne ki düşüncelerimi bir noktada toplayamıyorum. Yaptığım tek şey dolaşmak, dolaşmak, dolaşmak... Bakın, nasıl oldu! Her şeyi bir düzene göre anlatacağım (düzen!). Baylar, yazar falan değilim, bunu anlayacaksınız, ama olsun, olayı anladığım gibi aktaracağım, işin en dehşet yanı da bu işte: her şeyi anlıyorum!..

Her şeyi öğrenmek, yani olayı en baştan ele almak gerekirse, *Golos*'a verdiği ilan parasını ödemek için eşyasını rehin bırakmak üzere bana gelmişti; ilanda, kentten ayrılmayı da kabul eden bir mürebbiye olduğunu, evlerde ders verebileceğini vs... bildiriyordu. İlk böyle olmuştu, kuşkusuz, başkalarından ayrı tutmuyordum onu: Herkes gibi gelip giden bir müşteriydi. Sonra farklı görmeye başladım. Sarışın, incecik, orta boylu bir kızdı; bana karşı durgun, sanki utanıyormuş gibi davranıyordu. (Sanıyorum başkalarıyla da böyleydi; elbette beni de ötekilerle bir tutuyordu, daha doğrusu, onun gözünde bir rehineci değil, bir erkektim.) Parayı alır almaz, hemen sırtını döner, dükkândan ayrılırdı. Hiç konuşmazdı. Ya diğer müşteriler, fazla para koparmak için tartışır, yalvarır, pazarlık ederlerdi. Bu kız böyle değildi, ne verirsem alır giderdi... Sanırım her şeyi karıştırıyorum... Evet, öncelikle rehin bıraktığı eşyalar şaşırtmıştı beni: Gümüş yaldızlı küçük küpeler, silinmiş kötü bir madalyon –yirmi kapiklik bir şeydi– kız da on kapikten fazla etmeyeceğinin farkındaydı; ancak bu eşyaların onun için çok değerli olduğu yüz anlatımından belli oluyordu; gerçekten de anne babasından ona kalan sadece bunlardı, bunu sonradan öğrenmiştim. Eşyaları görünce gülmeme engel olamadım. Aslına bakarsanız böyle davranmam, müşterimle arama mutlaka mesafe koyarım: Az söz, nazik ve sert, "sertlik, sertlik, sertlik..." Gelgelelim bir gün eski püskü giysi kalıntısı (aynen böyleydi) getirince kendimi tutamayıp nükteli bir iki söz söyleyecek oldum. Aman Allahım, nasıl parlamıştı! İri mavi gözleri adeta kıvılcımlar saçıyordu! Getirdiği "kalıntıyı" hiç konuşmadan aldı ve çıkıp gitti. Derken bu kızda *bambaşka* bir şeyler olduğunu ilk kez fark ettim, evet, buna yakın, yani kendine özgü bir şeylerin olduğunu düşünmekten kendimi alamadım. Evet, hatırlıyorum, bir başka izlenim, yani

her şeyin kuşkusuz sentezi olan çok önemli bir izlenim: Ah, öylesine küçüktü ki daha on altı yaşındaydı. Tam olarak on altısına varmasına üç ayı vardı. Aslında söylemek istediğim bu değildi, sentez bu değildi. Ertesi gün yine geldi. Dobronravov ve Mozer'e o kürküyle gittiğini sonradan öğrendim, ama onlar altın dışında bir şey kabul etmezler, bu nedenle de ilgilenmemişler. Oysa bir defasında ondan işlemeli bir taşı kabul etmiştim (bu da berbat bir şeydi), sonra aklıma gelince şaşırmıştım: Ben de altın ve gümüşten başka bir şey kabul etmiyordum ki. Evet, ondan taşı almıştım, ikidir o kızı düşünmüştüm, hatırlıyorum.

Bu kez, yani Mozer'den çıktıktan sonra kehribar bir ağızlık getirdi, meraklısı için fena parça değildi, ama altınla çalıştığımızdan bizim için yine de bir değer taşımıyordu. Dünkü *isyanından* sonra geldiği için onu sert karşıladım. Sertlik dedimse yavan bir sertlik tabii. Ancak çıkarıp ona iki ruble verirken, kendimi tutamayıp biraz da kızgın: "Bunu yalnızca *sizin için* yapıyorum" dedim. "Mozer sizden böyle bir şeyi kabul etmezdi." "Sizin için"i özellikle ve *bilinen anlamda* vurgulamıştım. Kızgındım. "Sizin için"i duyunca yine parladı, fakat sesini çıkarmadı, parayı itiraz etmeden aldı. "Boşuna yoksulluk dememişler!" Ah, nasıl öfkelenmişti! Onu incittiğimi anlamıştım. Ayrıldıktan sonra kendi kendime söylendim: "Ona karşı kazandığım zafer iki rubleye değer miydi?" Ha ha ha!.. Hatırlıyorum, bu soruyu iki kez sormuştum kendime: "Değer mi, değer mi?" Gülerek evet anlamında başımı sallamıştım. O an çok neşelenmiştim. Fena bir duygu değildi bu: Bilerek, belli bir amaçla böyle davranmıştım; onu bir çeşit sınamak istemiştim, çünkü onunla ilgili birtakım düşünceler dolaşmaya başlamıştı kafamda. Onunla ilgili bu üçüncü düşüncenin *bambaşka* bir anlamı vardı.

... İşte her şey o günden sonra başladı. Onu konuşmaya zorlayarak hakkında bütün ayrıntıları öğrenmek için kolları sıvadım ve kızın gelişini özel bir sabırsızlıkla beklemeye koyuldum. Yakında geleceğini hissediyordum. Geldiğinde konuşmaya başladık, sesim inanılmaz derece yumuşaktı. İyi bir eğitim almıştım, nasıl davranılması gerektiğini çok iyi biliyordum. Hmm, derken onun uysal, sessiz biri olduğunu anladım. İyi huylu ve uysal yaradılışta olanlar uzun süre direnemezler, gerçi pek açılmazlar, ama sohbetten kur-

tulmayı da hiç beceremezler: Ağızları sıkıdır, ancak sohbet ilerledikçe çeneleri açılır; sohbeti sürdürmek istiyorsanız sıkılmayınız yeter! Kuşkusuz ilk konuşmamızda hiçbir açıklamada bulunmadı. *Golos*'a verdiği ilan ve bununla ilgili diğer ayrıntıları sonradan öğrendim. Kalan son gücüyle gazetelere ilanlar veriyordu. Başlangıçta sanırım kibirli bir dil kullanmıştı: "Kent dışında da çalışabilecek bir mürebbiyeyim, şartlarınızı postayla bildirin!", sonraları: "Ders vermeye, arkadaşlık etmeye, ev işlerine, hasta kadına bakmaya uygun biriyim, dikiş de dikebilirim" vb... bilinen şeyler! Elbette bunlara değişik yollarla yenileri ekleniyordu, ama sonunda iş umutsuz bir durum alınca, büyük olasılıkla: "Ücretsiz, boğaz tokluğuna" şekline dönmüş olmalıydı. Hayır, yine de bir iş bulamazdı! O zaman onu son bir sınamadan geçirmeye karar verdim: *Golos*'un o günkü sayısını elime aldım ve ona bir ilan gösterdim: "Öncelikle orta yaşlı bir dulun evinde küçük çocuklara mürebbiyelik işi arayan genç, öksüz bir kızım. Ev işleri de yapabilirim."

"Bakın, bu ilan bu sabah çıktı" dedim. "Bu kadın mutlaka akşama kadar iş bulmuştur. İlan dediğin böyle olur!"

Yine parladı, yine gözleri alevle yandı, arkasını döndü ve çıktı. Bu davranışı çok hoşuma gitmişti. Her şeyden artık emin olmuştum; korkmuyordum: İncik boncuklarını da kimseler almıyordu. Zaten verecek incik boncuğu da kalmamıştı. Öyle de oldu, üçüncü gün geldi, yüzü sapsarıydı, tedirgindi, evinde bir şeyler olduğunu anlamıştım, evet, gerçekten olmuştu. Bunu birazdan anlatacağım, önce onun üzerinde nasıl bir etki yarattığımı ve saygı kazandırdığımı hatırlatmak istiyorum. Kafamda birden bir plan oluşuverdi. Elinde tasviri görünce aklıma geliverdi (göze alıp getirmişti). Ah, dinleyin, dikkatle dinleyin!.. İşte, her şey o gün başladı, çok şeyi birbirine karıştırmışım... En ince ayrıntılarına kadar her şeyi anlatmaya çalışacağım, mesele bu. Düşüncelerimi bir noktada toplamaya çaba gösteriyorum, ama olmuyor. Ah, ayrıntılar, ayrıntılar!..

Bebeği kucağında bir Meryem Ana tasviriydi bu. Çok eskiden kalma bir aile tasviriymiş, çerçevesi gümüş yaldızlı, eh, altı ruble falan ederdi. Tasvirin onun için çok değerli olduğunu yüzünden anlamıştım. Tasviri, çerçevesini çıkarmadan rehin bırakmak istiyordu.

"Sadece çerçeveyi alsam, tasvir sizde kalsa olmaz mı?" dedim. "Nereden bakarsanız tasvir yine de."

"Sizi engelleyen bir şey mi var?"

"Hayır, efendim, böyle bir şey yok, belki de siz..."

"Ee, çıkarın o zaman!"

"Bakın!" dedim bir an düşündükten sonra. "Çerçeveyi çıkarmayacağım, şuraya kandilin altındaki kivota,[2] diğer tasvirlerin arasına koyacağım. (Dükkânı açtığım ilk günden beri her zaman kandili yanık bırakırdım.) Buyurun işte on ruble!"

"On ruble istemem, bana beş ruble verin, tasvirimi mutlaka geri alacağım."

"Ne, on rubleyi istemiyor musunuz?" Gözlerinin alevlendiğini görünce: "Tasvirin değeri bu" diye ekledim. Sustu. Beş rubleyi çıkarıp verdim.

"Kimseyi küçümsemeyin, ben de ne zorluklardan geçtim, daha da kötüsünü, bayan; şimdi gördüğünüz gibi böyle bir iş yapıyorsam... Katlandığım çok şeyden sonra ben..."

"Ne yani, toplumdan öç alıyorsunuz, öyle mi?" diye birden sözümü kesti. Sesinde ince bir alay vardı, ama masum bir alay gibi görünmüştü (yani öylesine, çünkü beni kesinlikle başka erkeklerden farklı görmüyordu, çünkü kırmadan söylemişti bu sözleri). "Vay, vay!.." diye içimden geçirdim. "Demek böyle bir kızsın, ha, öyle mi? kişiliğin hemen kendini belli ediyor, yeni eğilimlilerden..."

"Bakın!" dedim yarı şaka, yarı gizemli: "Ben, ben kötülük yapmak isteyip iyilik yapan o bütünün bir parçasıyım."

Birden çabucak büyük bir *ilgiyle* bana baktı, daha çok çocuksu ilgi gibi geldi bana.

"Bir dakika durun!" dedi. "Bu nasıl bir düşünce, nereden di? Bu sözleri bir yerlerde duymuştum..."

"Kafanızı yormayın. Mefistofeles kendini Faust'a bu sözlerle tanıtıyor. Faust'u okudun mu?"

"Hayır, yalnız..."

"Yani okumadınız. Okumak gerekir. Dudaklarınızdaki o alaylı kıvrımı görüyorum yine. Tefeci rolümü gizlemek için

2 Tasvirlerin konduğu dolap ya da onlar için ayrılmış bir bölme.

kendimi Mefistofeles olarak tanıtmaktan zevk aldığımı lütfen düşünmeyin! Tefeci tefecidir. Bunu biliyoruz, efendim."

"Ne tuhafsınız... Böyle bir şey söylemek aklımın ucundan geçmedi."

Aslında şöyle demek istiyordu: "Sizin kültürlü biri olduğunuzu beklemiyordum," ama böyle düşündüğünü biliyordum; kendimi müthiş beğendirmiştim.

"Görüyorsunuz" dedim. "İnsan her meslekte pekâlâ iyilik yapabilir. Kuşkusuz kendimden söz etmiyorum, diyelim ki kötülükten başka bir şey yapmıyorum, ama..."

"Elbette her işte iyilik yapmak mümkün" dedi çabucak, delici gözlerle bakıyordu. "Özellikle her işte..." diye ekledi. Ah, hatırlıyorum, her anını hatırlıyorum! Şunu eklemek isterim: Gençler, şu sevimli gençler, mantıklı ve dolu dolu, bir şeyler söylemek istedikleri zaman, bunu çok içten ve saf yüreklice doğrudan gösterirler, "işte sana akla yatkın, derinlikli bir şeyler söyleyeceğim" der gibi bir anlatım belirir yüzlerinde. Bizim gibi adamlarda olan şöhret düşkünlüğünden eser yoktur onlarda. Bunlara nasıl aşırı değer verdiklerini, inandıklarını, saygı duyduklarını ve onlar gibi sizin de saygı duyduğunuzu düşündüğünü görürdünüz. Ah, içtenlik! İşte başarı getiren budur. Bunu kızda görmek ne harika!

Hatırlıyorum, hiçbirini unutmadım! Dükkândan ayrılır ayrılmaz hemen kararımı vermiştim. Aynı gün onunla ilgili araştırmalarımı sürdürmek ve son kalan ayrıntıları en ince noktasına kadar öğrenmek için derhal işe koyuldum; geçmişiyle ilgili ayrıntıları, yanında çalışan ve birkaç gün önce eline bir iki ruble tutuşturduğum hizmetçisi Lukerya'dan öğrendim. Anlattıkları o denli korkunçtu ki bu kadar kötü durumdayken, geçenlerde yaptığı gibi gülebilmesini ve Mefistofeles'le ilgilenmesini doğrusu tuhaf karşılamıştım. Fakat... gençlik işte! Onun hakkında gururla ve sevinçle bunu düşünmüştüm o zaman, çünkü burada gerçekten bir yüce gönüllülük vardı: "Ölümün kıyısında olmasına rağmen, Goethe'nin sözleri ışık saçıyor!" der gibiydi. Gençlik azıcık yanlış yönlere sapsa da her zaman yüce gönüllüdür. Yani onun için, sadece onun için böyle düşünüyordum. En önemlisi de o zamanlar onu *kendime* aitmiş gibi görmem ve gü-

cümden asla kuşku duymamamdı. Bilin ki bu durumda hiç kuşku duymamanız, insana en haz veren düşüncelerden biridir.

Ama bana neler oluyor? Böyle davranırsam nasıl toparlayacağım kendimi? Çabuk, daha çabuk, bu iş böyle olmaz, Tanrım!..

II
Evlenme Teklifi

Onunla ilgili öğrendiğim "ince ayrıntıları" kısaca açıklayacağım: Bundan üç yıl önce anne babasını kaybetmiş, darmadağınık yaşayan teyzelerinin ellerine kalmıştı. Onlar için darmadağınık demek hafif kalırdı. Biri duldu. Çok nüfuslu bir aileydi; kadının birbirinden küçük altı çocuğu vardı. Öteki teyzesi hiç evlenmemiş iğrenç bir kocakarıydı. Hoş ikisi de iğrençti ya! Babası memurdu, kâtipti, meteliksiz bir soyluydu anlayacağınız, kısacası: Her şey lehimeydi. Bir bakıma yüksek bir çevreden gelmiş sayılırım: İsim yapmış bir alaydan emekli ştabs-kapitan'dım[3], doğuştan soyluydum, bağımsızdım vs vs vs... Tefeciliğime gelince, teyzeleri buna saygıyla bakarlardı ancak. Üç yıl teyzelerinin kölesi olmuştu adeta. Bu ağır koşullarda bile sınavlara girmiş, başarmıştı, günlük yaşamın ağır yükünden bir süre için kurtulması gerekiyordu, bu, yüce ve soylu bir şeylere duyduğu özlemini ve isteğini gösteriyordu! Peki, onunla neden evlenmek istedim? Gerçi beni boş verin şimdi, sonra konuşuruz... Sanki bu önemli! Teyzesinin çocuklarına öğretmenlik yapıyor, iç çamaşırı dikiyordu, zamanla işler çoğaldı, çamaşırla kalmayıp döşemeleri silmeye başladı. Bazen dövüyorlardı bile, bir lokma ekmeği bile başına kakıyorlardı. Onu satmaya kadar da vardırmışlar işi. Tuh, yazıklar olsun! İğrenç ayrıntılara girmeyeceğim. Bütün hayatını sonradan bana anlatmıştı. Komşuları göbekli bir bakkal tam bir yıl olup bitenleri izlemişti, ama sıradan bir adam değildi, iki bakkal dükkânı vardı. İki kadın eskitmişti ve bir üçüncüsünü arıyordu, işte, kıza göz koymuştu: "Sessiz birine benziyor, yok-

3 Çarlık Rusya'sında üsteğmen-yüzbaşı arası bir rütbe.

sulluk içinde büyümüş, yetimlerim için onunla evleneceğim." Gerçekten çok çocukluydu. Kızı istemişti; teyzeleriyle sık sık görüşmeye başlamış, üstüne üstlük adam elli yaşındaydı; kız dehşete düşmüştü. İşte, *Golos*'ta çıkan ilan için bana uğradığı bu sıralardı. Sonunda kendisine zaman vermeleri için teyzelerine yalvarmış. Zaman tanımışlar, ama sadece bunu, başka da hiçbir şey, başının etini yiyorlarmış: "Senin gibi fazladan bir boğaz olmadan bile nasıl geçineceğimizi bilmiyoruz!" Her şeyi biliyordum artık, o sabah kararımı verdim. Aynı akşam, elinde dükkânından aldığı 50 kapik değerinde yarım kilo şekerlemeyle bakkal onlara gitti; kız adamla otururken, mutfakta bulunan Lukerya'ya seslendim, kapıda beklediğimi, hanımıyla çok önemli bir konuyu görüşmek istediğimi gizlice kulağına fısıldamasını söyledim. Kendimden memnundum. Aslında o gün son derece keyifliydim.

Kız, çağırmamın şaşkınlığını henüz üzerinden atamamışken, Lukerya'nın yanında konuyu açtım, teklifimi kabul ederse bunu mutluluk ve şeref sayacağımı söyledim... İkinci olarak, ayaküstü yaptığım bu teklifin onu şaşırtmaması için: "Özü sözü doğru bir adam olduğumu, onunla ilgili her şeyi öğrendiğimi" ekledim. Dürüst biri olduğumu söylerken yalan atmıyordum. Ee, bırakalım bunları. Onunla konuşurken kibarca davranmanın, yani kültürlü biri olduğumu göstermemin dışında, farklı özelliklerimi de sergiliyordum, önemli olan da buydu. Eh, bunu kabullenmenin ne zararı olabilirdi ki! Kendimi yargılamak istiyorum, yapıyorum da, *pro et contra*[4] konuşmalıyım ve konuşuyorum. Aptalca da olsa, bunu sonraları keyifle hatırlamışımdır: O sıra hiç utanç duymadan ilkin ona ne çok yetenekli, ne de zeki olduğumu söyledim; hatta pek iyi biri olmadığımı, pis bir bencil olduğumu (bu ifadeyi hatırlıyorum, yolda yürürken uydurmuştum ve çok beğenmiştim), çok, ama pek çok olumsuz yanlarımın bulunduğunu da söyleyerek konuşmamı bitirmiştim. Bunları nasıl söylediğim malum: kibirle söylemiştim. Kusurlarımı yüce gönüllülük göstererek anlatırken elbette erdemlerimden söz etmeyecek kadar dikkatliydim. "Efendim, buna karşılık şu şu iyi özelliklere sa-

4 Leyhte ve aleyhte. (Latince)

hibim" gibi... Çok korktuğunun farkındaydım, ama hiçbir şeyi yumuşatmadım, bununla yetinmeyip korktuğunu göre göre üstüne gitmiştim: Karnını doyuracağımı, ama başlangıçta giysileri, tiyatroları, baloları unutmasını, amacıma ulaştığımda zamanla bunların da olabileceğini söyledim. Bu kararlı, sert tonumdan çok hoşlanmıştım. Bu arada, böyle bir işi üzerime aldıysam, yani tefecilik yapıyorsam bunun bir amacı olduğunu, özel bir durumum olduğunu eklemiştim... Ama böyle konuşmakta haklıydım: Gerçekten de bir amacım ve özel bir durumum vardı. Bir dakika beyler, bu tefecilik işinden hayatım boyunca nefret ettim, aslında insanın kendisi hakkında böyle gizemli cümleler kullanması gülünç gelebilir, ama "toplumdan hıncımı" alıyordum ya; gerçekten de, gerçekten de, gerçekten de!.. O sabah "öç aldığıma" ilişkin iğneleyici sözlerinde haksızlık etmişti. Daha doğrusu, bakınız, ona doğrudan: "Evet, toplumdan öç alıyorum" deseydim, birkaç gün önceki sabah gibi, kahkaha atsaydı, o zaman gerçekten de saçma sapan bir şey çıkardı ortaya. Ama derin imalarla, gizemli sözlerle karşındakinin hayal gücünü etkilemen mümkün. Kaldı ki o günler hiç korkularım yoktu: Onun karşısında kapıda bir kurtarıcı olarak dikilirken, her durumda şu göbekli bakkalın ona benden daha aşağılık geldiğini biliyordum. Evet, bunu anlıyordum. Ah, insan alçaklığı hemen anlar! Ama bu bir alçaklık mıydı? Bu durumda insan nasıl yargılanabilir? O zamanlar onu sevmemiş miydim?

Durun: Elbette ona evlenme teklifinde bulunurken, cennet sözleri vermiyordum; tersine, ah, tersine: "İyilik yapan ben değil, *siz* olacaksınız" gibi laflar etmiştim. Evet, kendimi tutamamış, bu sözler ağzımdan dökülmüştü, belki de budalacaydı, çünkü yüzünde belirip kaybolan kıvrımı fark etmiştim. Ama bütününde kesin olarak kazanan bendim. Durun, bütün bu pisliği anlatmak istiyorsam, son bir alçaklık daha yapayım, kapıda öyle dikilirken kafamdan şöyle geçirmiştim: "Uzun boylu, düzgün vücutlu, kültürlü birisin, övmek gibi olmasın ama yakışıklı adamsın da..." İşte kafamda bu düşünceler gezinip durmuştu. Elbette kapıda bana "*evet*" dedi. Ama, ama evet demeden önce uzun süre düşündüğünü de belirteyim: O

kadar düşünmüştü ki "Ee, peki?" demekten kendimi alamamıştım, hatta kendimi tutamayıp: "Evet, ne diyorsunuz, efendim?" diye kibarca sormuştum.

"Biraz bekleyin, düşünmeliyim."

Küçücük yüzüne öyle ciddi bir ifade yayılmıştı ki o heyecanlı anda bile fark etmiştim bunu! Alınmıştım: "Yoksa tüccarla benim aramda seçim mi yapıyor?" Ah, o zaman anlayamamıştım! Evet, hiçbir şeyi, hiçbir şeyi anlayamamıştım! Bugüne kadar da anlamış değilim. Hatırlıyorum, Lukerya peşimden koşmuş, yürürken durdurarak, telaşla: "Sevgili hanımımla evleneceğiniz için" demişti, "Tanrı sizi ödüllendirecek, efendim, yalnız bunu ona söylemeyin, o gururludur."

Vay, gururlu ha! Gururlu kadınları severim. Böyleleri, onlarda bıraktığınız etkiden kuşku duymadığınız zamanlar özellikle güzel olurlar, öyle değil mi? Ah, seni alçak, beceriksiz adam! Nasıl da memnundum! Biliyor musunuz, kapıda bana "evet" demek için düşünüp dururken, ben şaşkınlık içindeydim, o an kızın aklından neler geçtiğini söyleyeyim mi? "Orada ya da burada mutsuz olacaksam en kötüsünü, yani şu göbekli bakkalı seçsem daha iyi olmaz mı? Sarhoşken beni öldüresiye döver hiç değilse!" Ha? Siz ne düşünüyorsunuz, bunları aklından geçiremez miydi?

Şimdi bile anlamıyorum, evet, olanları hiç mi hiç anlamıyorum. İki mutsuzluktan en kötüsünü, yani tüccarı seçmeyi düşünebileceğini az önce söylemiştim. Peki, o günler en kötü kimdi – ben mi, yoksa bakkal mı? Goethe'den alıntılar yapan tefeci mi, o tüccar parçası mı? Al işte, bir soru daha, nasıl bir soru? Bunu anlayamazsın: Yanıtı masada yatıyor işte, sen de buna "soru" diyorsun! Lanet olsun bana! Hiçbir değerim yok, bir işe yaramıyorum... Ayrıca değerli olmuşum, olmamışım bu saatten sonra ne önemi olacak benim için? Buna artık karar veremem. En iyisi yatmak... Başım çatlayacakmış gibi ağrıyor.

III
İnsanların En Soylusuyum, Ama Buna Kendim Bile İnanamıyorum

Uyuyamadım. Başım böylesine zonklayıp dururken nerede? Her şeyi, bütün bu pisliği anlamayı nasıl da istiyorum! Ah, bu pislik! Onu nasıl bir bataklıktan çekip çıkarmıştım! Kendisi de bunu anlamış, davranışlarımı değerlendirmiş olmalıydı zaten! Değişik düşünceler o zamanlar hoşuma gitmişti, örneğin kırk bir yaşındaydım, o ise sadece on altı. Bu yaş farklılığı duygusu beni büyülemişti, çok, çok hoş bir duyguydu!..

Örneğin düğünün *a l'anglaise*[5] olmasını istemiştim, yani kesin olarak sadece ikimiz, yalnızca iki şahit huzurunda, bunlardan biri Lukerya olacaktı; sonra hemen trene binip, örneğin Moskova'ya gidecektik (orada ara sıra işim oluyordu), iki haftalığına bir otele yerleşecektik. Fakat o bu niyetime karşı çıktı, istemedi, ben de onu istemek için hayatta kalan tek yakınları olarak teyzelerine gitmek ve onlara saygılarımı bildirmek zorunda kaldım. Boyun eğdim ve teyzelere gerekeni yaptım. Bu iğrenç yaratıklara yüzer ruble verdim ve daha da vereceğime söz verdim; teyzelerinin bu adice davranışlarından üzülür diye elbette ona söz etmedim. Teyzeleri bir anda kuzu oldular! Çeyizi konusunda bir tartışma yaşandı: Hiçbir şeyi yoktu, evet, hiçbir şeyi, zaten kendisi de istemiyordu. Çeyizsiz asla olmayacağını nihayet ona kabul ettirmeyi başardım, ona çeyiz yaptım, çünkü benden başka kim yapacaktı ki? Ee, canım cehenneme! Bir şeyler öğrensin diye hiç değilse değişik düşünceler aşılayabilmiştim. Belki de çok tez canlı bir yapım vardı. En önemlisi de, daha ilk günden, kendini tutmaya çalışsa da, bana sevgiyle atılıyor, akşamları geldiğimde sevinçle karşılıyordu beni, çocukluğunu, doğduğu evi, anne babasını (sesinin o masum büyüleyici tonuyla) nasıl cıvıldayarak anlatırdı! Ne var ki kendinden geçercesine anlattıklarını buz gibi dinlerdim. Düşüncelerim bu kadar işte! Coşkularını, sevinçlerini suskun karşılardım, ama iyi niyetli, içten bir suskunluktu bu, kuşkusuz... Farklı insanlar olduğumuzu, benim bir muamma olduğumu çok geçmeden sezmişti. Hele hele muam-

5 İngiliz tarzı. (Fransızca)

ma benim işimdi. İşte bunun için, sırf gizemli bir hava yaratmak için bu saçmalıkları yapmıştım belki de! En başta sertlik, bu sertlikle onu evime getirmiştim. Sözün kısası, o günler memnun olmamla birlikte, tam bir düzen kurmuştum. Ah, hiç çaba göstermeden kendiliğinden oluyordu bu. Zaten başka türlü de olamazdı, karşı konulmaz bir durum nedeniyle bu düzeni yaratmak zorundaydım, sahi, ne diye kendimi kötülüyorum ki? Bu yol gerçekti. Hayır, bir dakika dinleyin, yargılayacaksanız, bilerek yapmalısınız bunu... Dinleyin!

Nereden başlayacağım, çünkü bu çok güç benim için. İnsan kendini aklamaya kalksın bocalar, kolay iş değildir bu. Bakınız: Sözgelişi gençlik paraya değer vermez, elinin tersiyle iter, oysa ben hemen parayı öne sürerdim, aklım fikrim paradaydı. Öyle çok sözünü ettim ki gittikçe sessizleşmeye başladı. Kocaman gözlerini açarak bana bakıyor, ses çıkarmadan dinliyordu. Dinleyin, gençlik yüce gönüllüdür, yani iyi kalpli gençler soylu, coşkulu duygulara açık olurlar, ama hoşgörüleri bazen en ufak bir olumsuzluk karşısında küçümsemeye dönüşür. Bense onun açık ve içten olmasını, yüreğini geniş tutmasını istiyordum, içten bir bakış açısı aşılamak istiyordum, söyleyin, bu doğru değil mi? Basit bir örnek vereceğim: Benim gibi biri, onun gibi ilginç yaradılışta olan birine mesleğini nasıl açıklamış olurdu? Elbette doğrudan girmemiştim konuya; yoksa iş başka şekle dönüşür, yaptığım iş için özür diliyorum anlamı çıkardı, ben de, nasıl desem, gururumla hareket ettim, neredeyse hiç konuşmadan söylemem gerekeni söyledim. Tek kelime etmeden konuşmakta ustayımdır, ömrümü suskun konuşarak geçirmişimdir ve bütün ıstırapları da tek kelime etmeden kendi kendime yaşadım. Ah, böylece mutsuz bir insan oldum! Herkes tarafından dışlanmış, bir köşede unutulmuştum, ama kimse, evet, kimse bu çektiklerimi bilemez! On altı yaşında bir kız birdenbire ciğeri beş para etmez adamlardan hakkımda bilgi edindi ve her şeyi öğrendiğini sandı; oysa ben her şeyi yüreğimin derinlerine gizlemiştim! Hep sustum, özellikle, evet, özellikle onun yanında sustum, ta ki o güne kadar. Niçin susmuştum? Çünkü gururlu bir adamdım. Bensiz, ama o şerefsiz adamların hikâyelerine aldırmadan hakkımda her şeyi kendisinin öğrenmesini istedim; bu insanı *kendi*

kendine anlamasını, ona ulaşmasını istedim! Evime aldığım için bana saygı duymasını bekledim. Çektiğim acılar yüzünden karşımda adeta yakarır gibi durmasını istedim, bunu hak ediyordum. Ah, her zaman gururluydum! Ya hep, ya hiç; başka türlüsünü istemiyordum! Yarım bir mutluluk asla bana göre değildi; çünkü tamamını istiyordum, işte bu yüzden o zaman şöyle davranmak zorundaydım: "Hakkımda her şeyi kendin anlamaya çalış ve değerlendir!" Kendimi anlatan ben olsaydım, karşısında hık mık etseydim, saygı görülmeyi isteseydim, kabul edersiniz ki, sadaka dilenmek anlamına gelirdi bu ...ama... ama... niçin bunlardan söz ediyorum ki!

Aptalca, aptalca, aptalca! Doğrudan ve acımasızca (acımasızlığı özellikle vurguluyorum), yüce gönüllü gençliğin kusursuz olduğunu, ama bunun bir değer ifade etmediğini o sıralar bir iki sözle ona açıklamıştım. Neden değeri yoktu? Çünkü gençliğe ucuza mal oluyordu; yaşanmadan kazanılıyordu, bütün bunlar, nasıl denir, "yaşamın ilk izlenimleriydi"[6], zorlu bir işin içinde görelim bakalım sizleri! Ucuz yüce gönüllülük her şeyden kolaydır; hayat bile feda edilebilir, bu da ucuza kaçmaktır, çünkü burada sadece "kanın kaynaması ve gücün fazla gelmesi,"[7] güzelliğin tutkuyla istenmesi söz konusudur! Kahramanca gönül yüceliğini ele alın bir, zorlu, dingin, hiç duyulmamış, ışıltısız, çok özverilere mal olan, bir parça olsun ün getirmeyen, kara çalmalarla dolu, evet, kahramanca bir gönül yüceliğini ve sizin gibi parlak bir insanı, dünya üzerinde herkesten daha onurlu olmasına rağmen herkesin önünde alçak duruma düşüren yüceliği bir düşünün! Hadi bakalım, deneyin bu kahramanlığı! Hayır, efendim, biliyorum, bunu hemen geri çevireceksiniz! Oysa benim, benim yaptığım hayatım boyunca bu kahramanlığı taşımaktı. Önce tartıştı, hem de nasıl! Sonra sustu, tek kelime konuşmadı bile; sadece kocaman, dikkatli gözlerini dehşetle açarak beni dinledi ve... ve... Birden yüzünde güvensiz, sessiz, iyiye işaret olmayan çarpık bir gülümseme gördüm. İşte bu gülüşle evime getirmiştim onu. Doğrusu, gidecek yeri de yoktu...

6,7 Lermontov'un bir şiirinden.

IV
Planlar, Planlar, Planlar

Önce hangimiz başlattık?

Kimse. Daha ilk günler, nasılsa kendiliğinden oluvermişti. Onu sertlikle eve getirdiğimi söylemiştim; ancak daha ilk adımda yumuşadım. Henüz nişanlıyken, rehine dükkânında çalışma biçimi, rehin alınan eşyalara nasıl para ödeneceği konusunda gerekli açıklamalarda bulunmuştum, o zaman hiç sesini çıkarmamıştı (bunu dikkate alın). Üstelik büyük bir hevesle işe koyulmuştu. Elbette daire, mobilyalar, her şey eskisi gibi kalmıştı. Dairem iki odalıydı: biri, bir bölümü dükkânın bölündüğü büyük bir salon, diğeri de daha geniş, bizim yatak ve oturma odası olarak kullandığımız bölümdü. Mobilyalarım dökülüyordu; teyzelerinin mobilyaları bile benimkilerden iyiydi. Üzerinde tasvirlerin bulunduğu lambalı komodin dükkân bölümündeydi; öteki odada kitaplığım ve anahtarı bende duran bir küçük çekmece vardı; yatak, masalar, sandalyeler vs... İhtiyaçlarımız, yani günlük mutfak masrafları için –tabii benim, onun ve kandırarak getirdiğim Lukerya için– günde bir rubleden fazla veremeyeceğimi nişanlıyken kendisine söylemiş: "Üç yılda otuz bin rublem olmalı, yoksa para biriktiremeyiz" diye eklemiştim. İtiraz etmemişti, ben yine de yemek parasına otuz kapik ilave etmiştim. Tiyatro konusunda da öyle. Evlenmeden önce, tiyatroya gitmemizin zor olacağını söylemiştim, ama ayda bir kez gitmeye razı olmuştum, hem de birinci sınıf bölümden... Birlikte gidiyorduk, üç kez gitmiştik, sanırım "Mutluluğu Kovalıyorum" ve "Öten Kuşlar" oyununu izlemiştik. (Ah, lanet olsun, lanet olsun!) Sessizce gidiyor, sessizce dönüyorduk. Niçin, niçin daha ilk günlerden suskunluğu kabullenmiştik? Başlangıçta aramızda tartışma hiç olmadı, öylece susuyorduk işte... Hatırlıyorum, o günlerde beni gizlice izliyordu; bunu fark eder etmez sessizliğim daha da arttı. Aslında sessizliği isteyen o değildi, bendim. Bir, bilemedin iki kez heyecanla bana koşmuş, beni kucaklamak istemişti, ne var ki hastalıklı, isterik bir taşkınlıktı bu, sağlıklı bir mutluluk ve kendime saygı duyulmasını istediğimden bu davranışlarını

soğuk karşılamıştım. Ayrıca haklıydım: Bu heyecanlı davranışlarının hemen ertesinde tartışmaya başlardık.

Hem tartışma falan değildi bu, suskunluk sürüyordu ve gittikçe daha küstah olmaya başlamıştı. "Başkaldırı ve bağımsız olmak..." İşte hepsi buydu, yalnız bunu pek beceremiyordu. Evet, o uysal yüz gitgide küstahlaşıyordu. İnanır mısınız, ona iğrenç bir yaratık gibi görünüyordum, evet, bunu anlamıştım. O taşkınlık anlarında çileden çıkıyordu, bundan en ufak kuşkum yoktu. Yoksa sözgelimi bu kadar pislik ve yoksullukta, yerleri temizlemekten kurtulduktan sonra maddi sıkıntıda olmamıza burun kıvırması düşünülebilir mi? Bakın efendim, darda değildik, sadece tasarruf yapıyorduk, ihtiyaç olan her şeyi sağlıyordum, örneğin çamaşır, temizlik vs... Derli toplu kocanın eşine çekici geldiğini düşünmüşümdür her zaman. Gerçi sıkıntıda oluşumuzdan değil, tasarrufta aşırıya gitmemden hoşlanmıyordu. "Bunun bir amacı var, karakterinin sağlamlığını kanıtlamaya çalışıyor," evet, buna benzer şeyler aklımdan geçiyordu. Sonra birden tiyatrodan da vazgeçti. Yüzündeki alaylı kıvrım gün geçtikçe daha sık görülmeye başladı. Ben de daha çok sessizleşiyordum, evet, suskunluğum gitgide derinleşiyordu.

Ya aklama! Burada önemli olan şu rehinci dükkânıydı. Müsaade buyurun efendim: Bir kadının, hem de 16 yaşında bir kadının kocasını dinleyeceğini biliyordum. Kadınların hiçbir özgün yanları yoktur, bu, bu bir belittir, şimdi bile, evet, şimdi bile benim için bir belittir bu! Ya orada, salonda yatan peki!.. Gerçek gerçektir, bu durumda Mill[8] bile hiçbir şey yapamaz! Oysa seven kadın, ah, seven kadın sevdiği insanın kusurlarına, zorbalığına bile tapar. Aklamak için öyle bahaneler uydurur ki erkek arasa kendi kötülüklerini, kusurlarını bulamaz. Bu soylu bir davranıştır, ama özgün değildir. Kadınları mahveden, bu özgünlükten yoksun olmalarıdır. Yine söylüyorum, niçin ikide bir o masayı bana işaret ediyorsunuz? Özgün bir şey mi masada yatan? Yok, hayır!..

Dinleyin: O zaman aşkından emindim. Boynuma sarıldığına göre seviyordu demek ki. Daha doğrusu sevmeye çaba göste-

8 İngiliz düşünür John Stuart Mill.

riyordu, sevmeyi arıyordu. Böyleydi işte, sevmeyi istiyor, arıyordu. Asıl sorun da burada bağışlanması gereken bir kötülüğün olmamasıydı. Siz: "Bir tefeci!" deyip kestirip atacaksınız, bunu herkes söylüyor. Tefeci olmamın neresi kötü? En gönlü yüce biri tefeci olabildiğine göre, bunun bir nedeni olmalı, değil mi? Bakın beyler, düşünceler vardır... yani insan kimi düşüncelerini kelimelere döktüğünde çok aptalca sonuçlar ortaya çıkabilir. Ben bundan utanırdım. Neden mi? Nedeni medeni yok, çünkü bizler kötü adamlarız ya da gerçeklere katlanamayız, fazla bildiğim bir şey yok bu konuda. Az önce "en gönlü yüce kişi" demiştim. Bu anlamsız gelebilir, ne var ki gerçektir. Gerçeğin ta kendisidir! Evet, o zamanlar kendimi sağlama almayı ve bu rehinci dükkânını açmayı istemekte *haklıydım:* "Sizler beni dışladınız, insanlar yani, sizler küçümseyen bir sessizlikle beni aranızdan kovdunuz. Sizlere olan tutkulu sevgime, davranışlarıma yaşamım boyunca utanç verici bir kınamayla karşılık verdiniz. Öyleyse şimdi sizinle kendi aramda duvar örmeye, 30 bin ruble biriktirmeye ve yaşamımı, ne bileyim, Kırım'da, güney kıyılarında, dağlarda, asma bağlarında, 30 bin rublemle satın aldığım çiftliğimde ve en önemlisi de sizlerden uzakta, ama sizlere kin duymadan, yüreğimdeki yüce düşüncelerle, sevdiğim kadınla, eğer Tanrı verirse çocuklarımla, çevre köylülerin destekleriyle yaşamaya hakkım var..." Kuşkusuz, içimden söylüyordum bunları, tutup bu düşlerimi ballandıra ballandıra ona anlatsaydım, bundan daha budalaca ne olabilirdi? İşte gururlu sessizliğimin nedeni, işte suskun oturmamızın nedeni... Bunu nasıl anlayabilirdi? 16 yaşındaydı, çocuk sayılırdı; gerekçe ve acılarımdan neyi anlayabilirdi? Burada olan, katı bir doğruculuk, hayatın anlamına varamama, gençliğin ucuz inançlarıdır, "güzel kalplerin" yanımızdan bakmadan geçmeleri ve... ve... asıl önemlisi rehinci dükkânı... artık yeter! (Dükkânda kötü olan kişi ben miydim, orada insanlara nasıl davrandığımı görmüyor muydu, milleti mi kazıklıyordum?) Ah, şu dünyada gerçekler ne kadar korkunç! Bu güzel, bu halim selim, bu göksel varlık bir zalimdi, ruhumun dayanılmaz tiranı, bir işkenceciydi! Bunu söylemezsem kendime iftira atmış olurum! Onu sevmediğimi mi sanıyorsunuz? Onu sevmediğimi kim söyleyebilir? Bakın: Burada bir alay, burada yazgının

ve doğanın acı bir alayı var! Bizler lanetlenmişiz, insanoğlunun hayatı gerçekte lanetlidir (bu arada benim de tabii...). Bazı konularda hatalı davrandığımı kabul etmem gerekirmiş. Evet, yanlış olan bir şeyler vardı. Her şey açıktı, planım gökyüzü kadar aydınlıktı: "Sert ve kibirli olacağım, kimsenin ruhumu yatıştırmasına ihtiyacım yok, suskun acılar çekerim." Evet, hepsi buydu, yalan söylemiyordum, yalan söylemiyordum... "Bunda gönül yüceliğinin olduğunu kendisi sonra görecek, ama şimdi sezemez. Bunu zamanla anlar anlamaz, bana on misli değer verecek ve ellerini göğsünde kavuşturarak bana yalvaracaktı." İşte plan... Ama unuttuğum ya da gözden kaçırdığım bir şeyler olmalıydı. Beceremediğim bir şeyler vardı sanki. Ama yeter, yeter artık. Kimden bağışlanma isteyeceğim ki şimdi? Her şey bitti, cesur ve gururlu ol be adam! Kabahatli olan sen değilsin...

Ne olmuş, gerçeği söyleyeceğim, gerçekle yüzleşmekten asla korkmuyorum: o kabahatliydi... o kabahatli!..

V
Uysal Kız Başkaldırıyor...

Aramızdaki kavgalar, birdenbire rehin bırakılan eşyalara kendi kafasına göre değerinden yüksek paralar vermesiyle başladı ve iki kez bu konuda benimle tartıştı. Bunu kabul edemeyeceğimi söyledim. Derken bir yüzbaşının karısı düştü.

Yaşlı kadın bir madalyonla gelmişti, ölmüş kocasından kalmıştı, yani bir hatıraydı. Otuz ruble vermiştim. Kadın madalyonu korumam için yalvarıp yakarmıştı bana. Elbette koruyacağımı söyledim. Sözün kısası, beş gün sonra çıkageldi ve madalyonu 8 ruble bile etmeyecek bir bilezikle değiştirmek istedi; tabii ki razı olmadım. O sıra karımın bakışlarından olumlu bir şeyler sezmiş olacak ki benim bulunmadığım bir gün gelerek madalyonu bilezikle değiştirmişti.

Aynı gün durumu öğrenince kısa, ama sert, mantık sınırlarını aşmamaya özen göstererek bir konuşma yaptım. Yatağa oturmuştu, gözlerini yere dikmiş, sağ ayağının ucunu ileri geri hareket et-

tirerek halıya sürtüyordu (her zaman böyle yapardı); dudaklarına kötücül bir gülümseme gelip oturmuştu. Hiç sesimi yükseltmeden, sakince, paranın *benim* olduğunu, hayata *kendi* gözlerimle bakmaya hakkım olduğunu ve onu evime kabul ederken, ondan hiçbir şeyi gizleme niyetinde olmadığımı bildirdim.

Ansızın ayağa fırladı ve tir tir titremeye başladı. Ne yapsa beğenirsiniz? Müthiş bir tekme savurdu bana, sinir kriziydi bu, vahşi bir hayvandan farkı yoktu. Şaşkınlıktan kalakalmıştım: Ondan böyle bir hareket asla beklemiyordum. Ancak kendime hâkim oldum, herhangi bir harekette bulunmadım ve yeniden eski sakin ses tonuyla, benim işlerime artık karışmamasını, dükkân tarafına geçmemesini söyledim. Yüzüme doğru bir kahkaha attı ve evden çıkıp gitti.

Evi terk etmeye hakkı yoktu. Bensiz hiçbir yere gidemezdi, nişanlıyken böyle bir anlaşma yapmıştık. Akşama doğru döndü, tek kelime konuşmadım.

Ertesi sabah yine ayrıldı, öbür gün de... Dükkânı kapattım ve teyzelerine gittim. Düğünden sonra onlarla ilişkimi kesmiştim; birbirimize gidip gelmiyorduk. Gördüğüm kadarıyla teyzelerinde değildi. Beni merakla dinlediler ve açık açık gülerek: "Bu er ya da geç başınıza gelecekti" dediler. Bana güleceklerini bekliyordum. Evde kalmış olan yaşça küçük teyzeye hemen 100 ruble vereceğimi söyledim, 25 rublesini peşin verdim. İki gün sonra bana geldi. "Bu işe Yefimoviç adlı bir subay karışmış." dedi. "Bir teğmen, sizin alaydan arkadaşınızmış." Çok şaşırmıştım. Bu Yefimoviç denilen adamın alayda yapmadığı kötülük kalmamıştı bana, bir ay kadar önce de bir iki kez rehin bırakma bahanesiyle utanmadan dükkânıma uğramıştı, hatırlıyorum, karımla birlikte bana gülmüşlerdi. Hemen ona yaklaşıp geçmişte aramızda geçenleri hatırlatarak bir daha buraya adım atmamasını söylemiştim; o zamanlar aralarında bir şeylerin olacağı hiç mi hiç aklıma gelmemişti. "Küstah, kendini bilmez adamın teki!" diye düşünmüştüm. Teyze geliyor ve durup dururken, bu adamın karısıyla buluşacağını ve işin içinde kendilerinin eski bir tanıdığı, hem de bir albayın karısı olan Yuliya Samsanovna adlı bir kadının bulunduğunu ve bildiriyor "karınız da şimdi ona gidiyor" diyor!

Bu olayı kısa geçeceğim. Bana aşağı yukarı 300 rubleye mal

oldu, ama 48 saat içinde düzen kuruldu, kararlaştırılan gün bitişik odada kapının ardında durup karımla Yefimoviç'in ilk *rendezvous*'sunu izleyip[9] dinleyecektim. Bu olayın beklentisi içindeyken, bir gün önce aramızda kısa, ancak ikimiz için de son derece önemli olan bir olay geçti.

Akşam olmadan eve dönmüştü. Yatağa oturmuş, yine alaylı, ayağının ucunu halıya sürterek bana bakıyordu. Bana böyle bakarken birden aklımdan şöyle bir düşünce geçti: Şu son bir ay, son iki hafta içinde tanınmayacak derecede değişmişti, denebilir ki yaradılışıyla taban tabana zıt davranışlar sergiliyordu: Saldırgan, kavgacı biri olup çıkmıştı; arsızlaşmış diyemeyeceğim, ama dağınık, sürekli kavga çıkarmak isteyen bir hali vardı. Evet, kavga arayan... Ancak uysallığı bir engeldi. Böyle bir kadın kendini kaybettiği, ölçüyü kaçırdığı zaman kendine zarar verdiğini, kendini sıkıştırdığını, utancıyla, iç temizliğiyle baş edemeyeceğini açıkça gösterir. Bu yüzden böyle kadınlar bazen ölçüyü öyle bir kaçırırlar ki gördüklerinize inanamazsınız. Oysa ahlaksızlığı meslek haline getirmiş bir kadın, tersine, her zaman olayı yumuşatır ve üzerinizde üstünlük talepleriyle dikilen bir edep ve düzen görünüşü altında olayı daha iğrenç bir hale sokar.

"Düello etmekten korktuğunuz için mi alaydan kovuldunuz?" diye sordu birden. "Bu doğru mu?" Gözleri hummalı bir ateşle yanıyordu.

"Doğru, subaylar aralarında karara varmışlar, alaydan uzaklaşmamı istediler, gerçi daha önce istifamı vermiştim."

"Korkak davrandığınız için mi kovdular?"

"Evet, korkaklıkla suçladılar beni. Ancak düelloyu geri çevirmem korktuğumdan değildi, kendimi hakarete uğramış saymadığımdan onların acımasızca verdikleri karara boyun eğmek istemedim ve hasmımı düelloya davet etmedim." Burada kendimi tutamayıp: "Bilin ki" dedim, "böyle zalimce bir kurala karşı olmak ve sonuçlarına katlanmak, düelloyu kabul etmekten çok daha fazla cesaret isteyen bir iştir."

Kendimi tutamamıştım, bu sözlerimle kendimi aklamaya kalkışmıştım; ona da bu gerekiyordu, bu alçalmamın yeni bir örneğiydi.

9 Randevu.

Kinle gülümsedi.

"Sonra üç yıl Petersburg sokaklarında serseri serseri dolaştığınız, iki üç kapik için dilendiğiniz ve bilardo masaları altında sızıp kaldığınız doğru mu?"

"Senna'da, Vyazemski sığınma evinde gecelediğim oldu. Evet, bu doğru, alaydan ayrıldıktan sonra birçok yüz kızartıcı şeyler ve düşkünlük yaşadım, ama ahlak olarak bir düşme değildi bu, çünkü o zamanlar davranışlarımdan tiksinen bizzat bendim. Sadece irademin ve aklımın dumura uğramasıydı, umutsuzluğun getirdiği bir düşmeydi bu. Ama bunlar geçti..."

"Tabii ya, şimdi de zengin bir adamsınız!"

Yani rehinci dükkânına bir göndermeydi bu. Ama kendimi tuttum. Hakkımda küçük düşürücü açıklamalar yapmayı çok istediğini fark etmiştim, ama izin vermedim. Tam bu sırada zil çaldı. Salona girdim. Bir saat sonra geldi, dışarı çıkmak için giyinmişti, önümde durdu:

"Düğünden önce bunlardan hiç söz etmemiştin ama!"

Karşılık vermedim, çıkıp gitti.

Böylece ertesi gün buluşma yerine gittim, yazgımın bana ne tür bir yol çizeceğinin beklentisi içinde kapının ardına gizlendim. Cebimde de bir tabanca vardı. Şık giysisiyle masada oturuyordu, Yefimoviç de karşısına oturmuş soytarılık yapıp duruyordu. Ne olduğunu mu soruyorsunuz? Aynen öyle oldu (bunu söylemeyi kendime şeref sayıyorum), evet, her şey aynen tahmin ettiğim gibi sonuçlandı; gerçi sezgilerimin bilincinde değildim. Anlaşılır biçimde ifade ettim mi, bilmiyorum.

İşte olanlar: Tam bir saat dinledim, bir saat boyunca, soylu ve yüksek ruhlu bir kadınla ahlaksız, bön bir adamın, sürüngen bir yaratığın karşılıklı söz düellosuna tanık oluyordum. Müthiş şaşkınlık içinde, nereden diye düşünüyordum, bu saf, uysal, bu az konuşan kız bunları nereden biliyordu? Nükte yeteneği güçlü bir gülmece yazarı bile, erdemlerin soylu biçimde küçümsendiği, böylesine alaycı, safdil kahkahaların olduğu bir sahne yaratamazdı. Kullandığı sözcükler ne kadar parlak, küçük sözcükler!.. Hiç duraksamadan verdiği yanıtlar nasıl da ince bir zekânın ürünüydü! Adamı kınayışı ne denli gerçekçiydi! Aynı zamanda da o kadar çocuksu, saf! Erkeğin aşk sözcüklerine, tavır ve hareketlerine,

tekliflerine sadece gülmüştü. Kolaylıkla kıza yanaşacağı düşüncesiyle buluşmaya gelen adam hiç beklemediği bu kararlılık karşısında süngülerini indirdi. Başlangıçta bir an karımın cilve yapacağını düşünmüştüm, evet, "ahlaksız, ama çok zeki bir yaratığın kendini olduğundan daha değerli göstermesi gibi cilve yapacağını düşünmüştüm." Ama hayır, gerçekten güneş gibi ışıyordu, artık içimde kuşku falan kalmamıştı. Deneyimsiz bir kız, bana olan yapmacık, ama taşkın nefretinden böyle bir buluşmayı gerçekleştirmiş, ancak olaylar bu kerteye varınca hemen gözleri açılıvermişti. Ne şekilde olursa olsun beni küçük düşürmek için kendini oraya buraya savuran biri görünümündeydi, ama böyle bir pisliğe bulaşmayı göze alamadı. Yüksek sosyetenin aşağılık yaratıklarından Yefimoviç ya da şu bu, kim olursa olsun günahsız, temiz, idealleri olan bir kızı ayartabilir miydi? Tersine, kahkaha uyandırdı yalnızca. Bütün gerçek kızın yüreğinden taşıverdi ve öfkesi alaysı bir patlayışla fışkırdı. Yine söylüyorum, bu soytarı adam sonlara doğru adeta sersemlemişti. Kelimeleri güçlükle bir araya getirerek konuşmuş, suratı asık oturmuştu, öyle ki düştüğü bu alçaltıcı durumun öcünü almak için kıza olmadık hakaretler savuracağından bile korkmuştum. Tekrar ediyorum, şerefim hakkı için, konuşulanları hemen hemen hiç şaşırmadan dinlemiştim. Sanki bildiğim bir şeyle karşılaşacakmışım gibi gitmiştim oraya. Hiçbir şey çıkmayacağı inancıyla, onu asla suçlamayı düşünmeden gitmiştim, ama yanımda yine tabanca getirmiştim, bu gerçek! Onun farklı davranabileceğini nasıl düşünmüştüm? Sonra onu niçin sevmiştim, neden ona değer vermiştim ve onunla evlenmiştim? Elbette o zamanlar benden çok nefret ettiğine inanıyordum, ancak bir o kadar da ahlaksız olmadığına inancım vardı. Birden kapıyı açarak buna son verdim. Yefimoviç ayağa fırladı, karımın elinden tuttum ve birlikte çıkmamızı rica ettim, Yefimoviç neden sonra kendine gelince, tiz bir kahkaha savurdu:

"Vay, vay, kutsal evlilik hakkına itirazım yok" dedi ve arkamdan: "Götürün, götürün!" diye bağırdı. "Gerçi onurlu bir insanın sizinle düello etmesi pek yakışmaz, ama karınıza olan saygımdan... yine de göze alırsanız emrinizdeyim..."

Karımı kısa bir an eşikte durdurdum: "Bak, duyuyor musun?" dedim.

Eve kadar yol boyunca hiç konuşmadık. Koluna girmiştim, karşı koymamıştı. Tersine, korkunç derecede şaşırmıştı; tabii bu durumu eve kadar sürdü. Eve girer girmez bir sandalyeye oturdu ve gözlerini dikerek bana bakmaya başladı. Yüzü son derece solgundu, ama dudaklarında yine o alaylı gülümseme vardı, bu kez ciddi ve sert bir meydan okumayla bakıyordu, herhalde buluşmanın ilk anında tabancayla onu vuracağım kanısındaydı. Silahı sessizce cebimden çıkardım ve masanın üzerine koydum. Bir bana, bir tabancaya bakıyordu. (Dikkatinizi çekerim: Tabancadan anlıyordu. Dükkânı açtığım ilk gün satın almıştım ve doldurmuştum. Dükkânı açarken, kocaman bir köpek almayı, Mozer'in yaptığı gibi güçlü kuvvetli bir uşak tutmayı hiç düşünmemiştim, kararım böyleydi. Dükkânda müşterilere kapıyı aşçı kadın açardı. Ama bu meslekle uğraşanların kendilerini düşünmeleri gerekir; her olasılığa karşı kendilerini korumak zorundadırlar, benim de dolu bir tabancam vardı. Evime geldiği daha ilk günlerde tabancayla çok ilgilenmiş, silah hakkında bilgi sahibi olmak istemişti, ben de silahın düzenini, özelliklerini anlatmıştım ona, hatta bir keresinde atış yapmaya bile ikna etmiştim. Evet, bütün bunları dikkate alınız.) Onun korku dolu bakışlarına aldırmadan yarı soyunmuş yatağa uzandım. Çok güçsüzdüm, saat on bire geliyordu. Hiç kımıldamadan sandalyede oturmasını sürdürüyordu, bir saat kadar böyle oturdu, sonra mumu söndürdü ve giyinik olarak divana uzandı. İlk kez benimle yatmıyordu, bunu da dikkate alınız...

VI
Korkunç Bir Anı

Şimdi sıra bu korkunç anıda...

Sabahleyin uyandım, sanırım saat sekizdi, oda tamamen aydınlıktı. Ansızın uyanmıştım, bilincim yerindeydi ve birden gözlerimi açtım. O, masanın yanında duruyordu ve elinde de tabanca vardı. Uyandığımı ve ona baktığımı fark etmedi. Birden elinde silah bana yaklaştığını gördüm. Hemen gözlerimi kapattım. Uyur numarası yapmaya başladım.

Yatağıma yaklaştı ve başımda durdu. Her şeyi duyuyordum, odada derin bir sessizlik vardı, bu sessizliği de duyumsuyordum. Kendimi kasmış olmalıyım, elimde olmadan gözlerim açılıverdi. Gözlerini bana dikmişti, ta gözlerimin içine bakıyordu; tabancayı şakağıma dayadı. Gözlerimiz karşılaştı, bakışımız bir saniyeden az sürmüştü. Gözlerimi kapadım ve o anda beni neyin beklediğini hiç düşünmeden, kımıldamamaya, gözlerimi açmamaya karar verdim.

Derin uykuda birinin birden gözlerini açtığı, hatta bir iki saniye başını kaldırdığı, çevresine göz gezdirdiği ve sonra bilinçsizce başını yeniden yastığa koyarak, hiçbir şey hatırlamadan uykuya daldığı gerçekten rastlanan bir durumdur. Gözlerimiz karşılaşıp tabancayı şakağımda hissettikten sonra hemen gözlerimi kapatmış, derin bir uykudaymışım gibi hiç kımıldamamıştım, gerçekten de uyuduğumu, hiçbir şeyin farkında olmadığımı kesin olarak düşünebilirdi, ayrıca benim gördüğümü gören birinin *öyle* bir anda gözlerini kapatması inanılacak gibi değildi.

Evet, gerçekten olağandışı bir durumdu. Ama gerçeği yine de tahmin edebilirdi. Bu düşünce şimşek gibi bir anda çakmıştı beynimde. Ah, insanın aklına birçok şey bir anda gelebiliyordu. Ah, bir saniyeden de kısa bir sürede ne düşünceler, duygular yaşamıştım! Yaşasın şu elektrik hızındaki insan düşüncesi! Eğer uyumadığımı tahmin etmişse ve biliyorsa (bunu seziyordum), o zaman ölümü kabullenme isteğimle onu ezmiş oluyordum ve eli titreyebilirdi. Eski kararlılığı bu yeni olağanüstü etkiyle kırılabilirdi. Uçurumun tepesinde duran birinin aşağıya, uçuruma gizil bir gücün çekimiyle sürüklendiğini söylerler. Bir çok intihar ve cinayet olayının silahın elde olmasıyla yakın ilgisi olduğunu düşünmüşümdür. Burada da bir uçurum söz konusuydu; burada da şaşırması olanaksız 45 derecelik bir açı ve tetiği çekmeye çağıran karşı konulmaz bir güdü vardı... Gelgelelim her şeyi gördüğüm, her şeyi bildiğim ve sessizce ölümü beklediğim bilinci hedefi tutturmasını engelleyebilirdi.

Sessizlik sürüyordu, birden şakağımda, saçlarımda demirin soğuk dokunuşunu hissettim. Siz şimdi soracaksınız: "Kurtula-

cağımı kesin olarak umut ediyor muydum?" diye. Tanrı biliyor, yanıtım şöyle olurdu: Hiçbir umudum yoktu, ancak yüzde bir şansım olabilirdi. Neden ölümü bekliyordum peki? Ben de şu soruyu sorayım: Taptığım kadın bana tabanca doğrulttuktan sonra yaşamışım, yaşamamışım ne önemi vardı? Ayrıca, aramızda süren bu savaşımın, bu korkunç ölüm kalım savaşının, arkadaşları tarafından korkaklıkla suçlanarak dışlanan, dünün ödleğinin bir çeşit düellosu olduğunu bütün benliğimle anlıyordum. Gerçeği, yani uyumadığımı sezmişse, bunun düello olduğunu benim bildiğim kadar biliyordu.

Ne bileyim, belki de böyle bir duyguya kapılmadım, belki de o zaman böyle düşünmemiştim; ancak aklıma gelmemiş olsa bile bunun böyle olması gerekiyordu, çünkü hayatımın her anında yalnızca, evet yalnızca bunu düşündüm.

Ama siz yine: Olası bir cinayetten onu niçin kurtarmadığımı soracaksınız. Ah, bu anı her hatırlayışımda sırtımdan soğuk terler boşanırken, bu soruyu binlerce kez sordum kendime. Ama o sıralar yüreğim korkunç bir umutsuzluğun karanlığına gömülmüştü. Ölecektim, kendi yok oluşumu hazırlıyordum; bu durumda bir başkasını nasıl kurtarabilirdim ki? Bu arada birini kurtarıp kurtarmayacağımı da nereden çıkarıyorsunuz? O zaman neler çektiğimi kim bilebilir?

Bilincim kaynayışlardaydı, saniyeler geçti, ölüm sessizliği sürüyordu; hâlâ tepemde dikiliyordu, birden bir umutla sarsılıverdim! Hemen gözlerimi açtım! Odada değildi. Yataktan kalktım: Kazanmıştım, o, sonsuza dek kaybetmişti!..

Semaverin bulunduğu odaya girdim, semaver her zaman birinci odada bulunur, çay servisini hep o yapardı. Hiç konuşmadan masaya oturdum, doldurduğu çayı ondan aldım. Dört beş dakika sonra bakışlarımı ona çevirdim. Yüzü ölü gibi bembeyazdı, dünden daha kötüydü, bana bakıyordu. Birden, evet, birden ona baktığımı fark edince yüzünde soru sorar gibi ürkek bir ifade belirdi ve solgun dudaklarıyla zayıfça gülümsedi. "Demek ki hâlâ bir kuşku var içinde: 'Biliyor mu, bilmiyor mu, gördü mü, görmedi mi?' diye hâlâ kendine soruyor olmalı!" Hiç ilgilenmiyormuşum gibi gözlerimi başka yöne çevirdim. Çay faslı bittikten sonra dükkânı kapattım, çarşıya çık-

tım. Demir bir karyola ve paravana satın aldım. Eve dönünce karyolanın salon tarafına yerleştirilmesini ve paravanayla da kapatılmasını söyledim. Bu karyola onun içindi, hiç konuşmadım, sözsüz de olsa anlamıştı, bu karyola her şeyin farkında olduğumu kuşkuya yer vermeyecek biçimde ona anlatıyordu. Geceleyin her zaman yaptığım gibi, tabancayı masanın üzerine koydum. Yatma saati geldiğinde hiç konuşmadan usulca yeni yatağına yattı. Evliliğimiz sona ermişti. "Kaybetmişti, ama bağışlanmamıştı!" Geceleyin sürekli sayıkladı, sabahleyin de ateşlendi. Tam altı hafta hasta yattı.

İkinci Bölüm

I
Gurur Düşü

Lukerya artık yanımda kalamayacağını, hanımının cenazesinden hemen sonra ayrılacağını bildirdi. Diz çöküp beş dakika yalvardım, bir saat bile yalvarabilirdim, düşünüyorum düşünüyorum, hepsi hastalıklı düşünceler, hasta bir beyin, yalvarıp yakarmak neye yarar, bu günah! İşin tuhaf yanı da uykularımın bozulması: Büyük bir acıda, en büyük bir acıda ilk güçlü patlayıştan sonra insanın uyuyası gelirmiş. İdam mahkûmları son gecelerinde bile derin derin uyurlarmış. Böyle olması gerek, doğal bir olay, yoksa buna dayanacak güçleri olmazdı... Divana uzanmıştım, ama gözüme bir türlü uyku girmiyordu.

.... Altı hafta süren hastalığı boyunca ben, Lukerya ve hastaneden getirttiğim deneyimli bir hemşire gece demeden, gündüz demeden ona bakmıştık. Paraya acımıyordum, onun için para harcamayı nasıl da istiyordum! Doktor Schroder'i çağırdım ve on ruble vizite ücreti ödedim. Karım artık kendine gelmeye başladığı zaman yanında artık pek görünmüyordum. Peki, ne diye bunları anlatıyorum ki? Tamamen ayağa kalktıktan sonra onun için yeni satın aldığım masada hiç konuşmadan oturuyordu. Evet, ikimizin de hiç konuşmadığı bir gerçekti; daha doğrusu bir süre sonra konuşmaya başladık, ama genel konulardı bunlar. Elbette bile bile konuşmayı uzatmak istemiyordum. Onun da gereksiz konuşmaktan kaçındığının farkındaydım. Onun yönünden bu gayet doğal geliyordu bana: "Çok sarsıldı ve tam anlamıyla kaybetti" diye düşünüyordum. Elbette olup bitenleri

unutması ve duruma alışabilmesi için zamana ihtiyacı vardı. Böylece sessizliğimizi sürdürüyorduk, ama her an kendimi geleceğe hazırlıyordum. Onun da böyle düşündüğünü sanıyordum, şimdi onun aklından neler geçirdiğini kestirmek benim için müthiş ilgi çekici olurdu.

Daha söyleyeceklerim var; evet, kuşkusuz hastayken onun için ne acılar çektiğimi, nelere katlandığımı kimse bilemez. Ama acılarımı içime gömmüştüm, iç çığlıklarımı göğsümde bastırıp Lukerya'dan bile gizlemeye çalışıyordum. Asla düşünmüyordum, olan biteni öğrenmeden ölüp gitmesini aklıma getirmek istemiyordum. Tehlikeyi atlatıp sağlığına yeniden kavuştuğunda, hatırlıyorum, ben de hemen endişelerimden kurtulmuş, yatışmıştım. Bununla yetinmeyip *geleceğimizi olabildiğince uzun bir zamana ertelemeye, kendi haline bırakmaya* karar verdim. Evet, o zaman bana tuhaf, değişik bir şey olmuştu. Nasıl nitelendireceğimi bilemiyorum: Bir zafer kazanmıştım ve bu zaferin bilincinde olmak tam anlamıyla bana yetiyordu. Böylece kış geçiverdi. Ah, o kış hiçbir zaman bu kadar mutlu olmamıştım.

Bakınız, o ana kadar, yani eşimin başına gelen o korkunç felakete kadar yaşamımda bir tek dehşet verici dış etkili bir olay vardı ve her gün, her saat ezdi beni: ünümü, adımı sanımı yitirmeme neden olan alaydan kovuluşumdu bu. Kısaca, bana acımasızca bir haksızlık yapılmıştı. Arkadaşlarım, anlaşılması güç yaradılışım, belki de gülünç yapım yüzünden beni gerçekten sevmemişlerdi, gerçi sizin için yüce, kutsal ve saygı duyulması gereken kimi özelliklerin, aynı zamanda arkadaşlarınız arasında nedense gülünç karşılandığı olmuştur. Ah, okul sıralarında bile hiç sevmemişlerdi beni! Hiçbir yerde, hiçbir zaman sevilmedim. Lukerya da beni sevmezdi. Alaydaki olay da bana olan sevgisizliğin bir sonucuydu; kuşku yok ki bu olay tümüyle bir rastlantının ürünüydü. Bir bulut gibi yanınızdan geçip giden, sizinle ilgili olmayan bir olay yüzünden mahvolmanızdan daha dayanılmaz ve insanı yaralayan bir şey yoktur. Bir aydın için acı veren bir aşağılanmadır bu. İşte olay:

Tiyatroya gitmiştim, ara verildiğinde bar bölümüne geçmiştim. İçeride otururken, süvari eri A... birden içeri daldı ve burada bulunan subayların huzurunda iki süvari erine, alayımızın su-

baylarından Yüzbaşı Bezumtsev'in az önce bir skandal çıkardığını, "zil zurna sarhoş" olduğunu söyledi. Bu konuşma fazla sürmedi, ama ortada bir yanlışlık vardı, çünkü yüzbaşı Bezumtsev sarhoş değildi ve hadise falan da çıkarmamıştı. Süvari erleri şimdi başka konudan söz ediyorlardı, olay böylece kapanmıştı, ama ertesi gün bu küçük olay alayımızda dilden dile konuşulmaya başlamıştı, olay döndü dolaştı bana dokundu; alayımızdan barda bulunan tek subay bendim, süvari eri A..., Yüzbaşı Bezumtsev hakkında atıp tutarken, benim olaya müdahale etmemem sorgulanıyordu alayda. İşte konuşulanlar buydu. Sonra hangi gerekçeyle eri uyaracaktım? Eğer o askerin Bezumtsev'le alıp veremediği bir şey varsa, bu ikisinin arasında bir konuydu, benimle ne ilgisi olabilirdi? Subaylar aralarında, bunun kişisel bir olay olmadığı, alayı da ilgilendirdiği yargısına varmışlardı; ben alayımızın mensubu olarak orada bulunuyordum ve sessiz kalmakla, böylece barda bulunan subaylara ve diğer kalabalığa, kendimin ve birliğimin onuru konusunda, alayımızda pek duyarlı olmayan subaylar olabileceğini göstermiştim. Böyle bir yargıya varmalarını kabul edemezdim. Şimdi biraz geç kalınmış olsa da asker A... ile resmen görüşerek bu sorunu kökünden çözmemi bildirdiler bana. Bunu istemedim, öyle kızmıştım ki gururla önerilerini reddettim. Ardından da hemen istifamı verdim. İşte bütün hikâye bu. Ordudan gururlu, ancak onuru yaralanmış biri olarak ayrıldım. Aklım ve iradem adeta felce uğramıştı. Bu arada Moskova'daki kız kardeşimin kocasının, içinde benim küçük de olsa payımın bulunduğu küçük servetimizi bitirmesi de bu döneme rastlamıştı, beş parasız ortalıkta kalmıştım. Özel bir işletmede çalışabilirdim, ama yapmadım: O parlak üniformalardan sonra sözgelimi demiryollarında bir memur olarak çalışamazdım. Öyleyse utançsa utanç, rezillikse rezillik, düşkünlükse düşkünlük – ne kadar kötü olursa o kadar iyiydi – seçimimi yapmıştım. İç karartıcı anılarla dolu üç yıl ve Vyazemski düşkünlerevi... Varlıklı olan yaşlı vaftiz annem bundan bir buçuk yıl önce Moskova'da ölmüştü. Hiç beklemediğim halde vasiyetinde birkaç eşyayla birlikte bana üç bin ruble bırakmıştı. Biraz düşündüm ve yazgıma nasıl yön vereceğime karar verdim. Rehinci dükkânı açacaktım ve insanlardan bir çeşit bağış dilenecektim: Yeterli

parayı biriktirdikten sonra küçük bir ev alacak, eski kötü anılardan uzak yeni bir hayata başlayacaktım, işte planım buydu. Bununla beraber karanlık geçmişim ve sonsuza dek lekelenen onurlu adım her saat, her dakika beni ezdi. Derken evlendim. Öylesine mi aklıma gelmişti, bilmiyorum. Onu evime götürürken bir dostu da yanım sıra getirdiğimi düşünmüştüm, bir dosta çok ihtiyacım vardı. Ama bu dostun, işlenmesi, biçim verilmesi ve hatta üzerinde egemenlik kurulması gereken bir dost olduğunu açıkça görmüştüm. İyi de, 16 yaşında ve önyargılı birine her şeyi bir çırpıda nasıl anlatacaktım? Örneğin tabancanın da içinde bulunduğu korkunç bir olayın rastlantısal yardımı olmadan korkak olmadığıma, alayda beni haksız yere korkaklıkla suçladıklarına nasıl inandırabilirdim? Ama bu tabanca olayı tam zamanında yetişmişti. Silahın karşısında dayanarak, karanlık, ezinçlerle dolu geçmişimin öcünü almıştım. Kimseler bilmese de *o* biliyordu ve bu benim için her şey demekti, çünkü o benim için her şeydi, hayallerimde yarattığım güzel geleceğimin umuduydu. Ömür boyu beraber olacağım tek insandı, başkalarına ihtiyacım yoktu ve işte her şeyi öğrenmişti; düşmanlarıma katılmakla haksız yere aceleci davrandığını en azından biliyordu. Bu düşünce büyülemişti beni. Onun gözünde artık alçak biri olamazdım, sadece tuhaf bir adamdım, ama meydana gelen olaylardan sonra bu düşünceden hoşlanmamazlık edemezdim: Gariplik kusur değildir, tersine, kimi zaman kadınlara çekici de gelebilir. Sözün kısası, finali bilerek uzatıyorum: Olup bitenler şimdilik huzurum için yeterliydi ve hayallerim için birçok görüntü ve malzeme vardı. Evet, işin en iğrenç yanı da hayalci olmamdı: Yeterli malzemem vardı, karım için de düşündüğüm – *o bekleyebilirdi...*

Böylece bütün bir kış bir şeylerin olacağının beklentisiyle geçti. Küçük masasına geçip oturduğu zamanlar ona gizlice bakmaktan keyif alırdım. Gündelik işlerle ilgilenir, akşamları bazen kitaplığımdan aldığı kitapları okurdu. Kitap seçimi de lehime olduğunu gösterecekti. Dışarıya hemen hemen hiç çıkmıyordu. Hafif karanlığın çöktüğü öğleüstleri yürüyüşe çıkarırdım onu, bir bakıma hava almaydı bu. Ama bu kez pek sessiz değildik. Sessiz olmamamız, konuşmamız gerektiği görüntüsü vermeye

özen gösteriyordum. Yalnız daha önce dediğim gibi, sözü ikimiz de pek fazla uzatmak istemiyorduk. Ona "zaman tanımanın" gerektiğini düşündüğüm için bile bile böyle davranıyordum. Kuşkusuz tuhaftı, ona gizlice bakmaktan hoşlandığımı bir kez olsun aklıma getirmemiştim, onu da kış boyunca beni gizlice süzerken yakalamamıştım. Bunu yapmaktan çekindiğini düşünüyordum. Hastalığından sonra zaten davranışları çok değişmişti, tavırlarında bitkinlik, ürkek bir uysallık vardı. Hayır, en iyisi beklemek – bir gün nasıl olsa birden sana gelecek.

Bu düşünce adeta büyülemişti beni. Bir ekleme yapacağım: Bazen bile bile kendimi ateşlediğim, gerçekten aklımı ve yüreğimi öyle bir yönlendirdiğim oluyordu ki sanki ona kırgın olduğum duygusuna kapılıyordum. Bir süre devam etti bu. Ama nefretim hiçbir zaman gelişemez, yüreğimde asla yerleşemezdi. Hem bunun sanki bir oyun olduğunu hissediyordum. O zamanlar bir karyola ve paravana satın alarak evliliğimi bitirirken asla, evet, asla ona suçlu gözüyle bakmadım. Suçu varsa, bunu hafiflik olarak görmem değil, daha ilk günden, yataklarımızı ayırmadan önce bile onu tamamıyla bağışlamadığımı düşünmemdi. Bu benim tuhaf yanım, çünkü ahlaki konularda katıyımdır. Tersine, o, gözümde öylesine kaybetmiş, öylesine ezilmiş, öylesine küçük düşmüştü ki bazen onun bu durumundan haz duymama karşın acı içinde, ona üzüldüğüm olurdu. Bu eşit olduğumuz düşüncesi hoşuma gidiyordu.

Kışın bilerek bazı iyi davranışlar sergilediğim olmuştur. İki borcu silmiş, yoksul bir kadına rehin almadan para vermiştim. Karıma da bunlardan söz etmedim, öğrensin diye de yapmamıştım bunu, ama yaşlı kadın gelip yerlere kadar eğilerek minnettarlığını bildirmişti. Böylece mesele ortaya çıkmıştı. Bana öyle geliyor ki yaptığım bu iyilik onun hoşuna gitmişti.

İlkbahar gelmişti, nisan ortalarıydı, pencerenin iki kepengini açmıştık; güneş suskun odalarımızı parlak ışıklarıyla aydınlatıyordu. Ama önümde bir sis perdesi vardı ve bu örtü aklımı köreltiyordu. Yomsuz, korkutucu bir perde!.. Bu sis perdesi birden gözlerimin önünden nasıl kalkmıştı anlayamamıştım, şimdi her şeyi bütün berraklığıyla görüyor ve anlıyordum. Acaba bir rastlantının ürünü müydü? O beklenen gün gelmiş miydi, güne-

şin parlak ışığı mıydı felç olmuş beynimde düşünceler, önseziler uyandıran? Hayır, ne düşünce, ne de sezgiydi, burada söz konusu olan, evet, burada olan birden tınlamaya başlayan bir sinir teliydi, uyuşmuş bir sinir teli... birden harekete geçmiş, canlanmış, uyuşmuş ruhumu ve şeytani kibrimi ışığa boğmuştu. Birden yerimden sıçradığımı hatırlıyorum. Evet, beklenmedik, olağanüstü bir olaydı. Akşam inmeden, öğleden sonra saat beşte olmuştu...

II
Perde Birden İniverdi

Asıl konuya girmeden önce bir çift sözüm daha var. Bir ay önce onda tuhaf bir dalgınlık fark etmiştim; sessizlik değil, dalgınlıktı basbayağı. Bunu da birden fark etmiştim. Başını eğmiş dikiş dikiyordu ve ona baktığımı görmüyordu. O kadar zayıf, yüzü o kadar solgundu ki birden sarsıldım, evet, dalgınlığıyla beraber bu görünüşü derinden etkilemişti beni. Birkaç gün önce, özellikle geceleri kuru kuru öksürdüğünü duymuştum. Hemen kalkıp, ona bir şey demeden, doktor Schroder'e koşmuştum.

Schroder ertesi gün geldi. Karım çok şaşırmıştı, bir bana, bir Schroyder'e bakıyordu.

Belli belirsiz bir gülümsemeyle: "Ama ben iyiyim" dedi.

Schroder onu iyi bir muayeneden geçirmedi (şu doktorlar da bazen işlerini nasıl da savsaklıyorlar), öteki odaya geçtiğimizde doktor, hastalıktan sonra böyle olayların görülebileceğini, baharda deniz kıyısına gitmemizin, bu olmazsa bir kır evine yerleşmemizin fena olmayacağını söyledi sadece. Sözün kısası karımın durumuyla ilgili hiçbir şey söylememişti. Schroder çıktıktan sonra bayağı ciddi:

"Ben çok iyiyim, çok iyiyim" dedi.

Konuşurken, sanırım utancından, kıpkırmızı olmuştu. Evet, herhalde utanmaydı bu. Ah, evet şimdi anlıyorum: Onun hâlâ *kocası olduğumdan* ve gerçek bir koca olarak üzerine titrememden utanıyordu. Ama o zaman anlamamıştım ve yüzünün kızarmasını alçakgönüllülüğüne yormuştum. (Ah, şu sis perdesi!)

İşte, bu olaydan bir ay kadar sonra parlak güneşli bir nisan günü, dükkânda oturmuş hesap yapıyordum. Birden, aman Tanrım, yan odada usuldan şarkı mırıldandığını duydum, masasında dikiş dikiyordu. Bu yeni olay üzerimde sarsıcı bir etki yaratmıştı. Bunu hâlâ açıklayabilmiş değilim. Şarkı söylediğini hiç duymamıştım, eve ilk geldiği günlerde, birlikte eğlendiğimiz, atış talimi yaptığımız zamanlarda söylemiş olabilirdi. O zamanlar sesi ne kadar güçlü, uyumlu, yanlış perdeden de çıksa ne kadar tatlı ve sağlıklıydı! Oysa şimdi şarkı öylesine zayıf çıkıyordu ki! Ah, bu içli içli söyleyiş değildi! (Bu bir romanstı.) Sanki sesinde çatlak, kırık bir şeyler vardı. Yapamıyordu, zayıf, hastalıklı bir sesti. Alçak perdeden söylüyordu, birden sesini yükseltince boğuklaştı, kesiliverdi. Ah, nasıl da acınası bir sesti! Boğazını temizledi ve yeniden ağır ağır söylemeye başladı...

Heyecanıma gülecekler, kimse beni anlayamaz, neden çok heyecanlandığımı kimseler anlayamaz! Hayır, onun için üzülmüyordum, bu tümüyle bambaşka bir şeydi. Önce, en azından ilk dakikalarda sersemlemiş, müthiş derecede etkilenmiştim, bu korkunç, tuhaf, hastalıklı, neredeyse kin dolu bir şaşkınlıktı: "Şarkı söylüyor, hem de yakınımda! *Beni unutmuş olmasın sakın!*"

Müthiş bir sarsıntıyla yerimde kalakalmıştım, sonra ayağa fırladım, şapkamı aldım ve kendimde değilmişim gibi dışarı çıktım. En azından niçin ve nereye gittiğimi bilmiyordum. Lukerya paltomu giydirmeye çalışıyordu.

Ruh gibiydim: "Şarkı mı söylüyordu?" dedim. Lukerya bir şey anlamamış gibi bana baktı. Şaşkınlığı bir süre devam etti; gerçekten anlaşılmaz biriydim ben.

"İlk kez mi şarkı söylüyor?"

"Hayır, siz olmadığınız zaman bazen söyler."

Her şeyi hatırlıyorum. Merdivenlerden indim, dışarı çıktım ve rastgele yürümeye başladım. Sokağın köşesine kadar yürüdüm, sağa sola bakınıyordum. Gelip geçenler bana çarpıyordu, aldırmıyordum. Arabacıya seslendim, Politseyski Köprüsü yönünü gösterdim; niçin oraya gidecektim, doğrusu bilmiyordum. Nedense arabaya binmekten vazgeçtim, arabacıya yirmi kapik verdim.

Anlamsızca gülerek: "Sizi rahatsız ettiğim için..." dedim. Yüreğime ansızın bir sevinç dalgası yayılmıştı.

Hızlı adımlarla eve döndüm. Yırtınırcasına çıkan titrek, zavallı ses yüreğimde yine çınlamaya başlamıştı. Soluğum kesilmişti. Gözlerimin önünden sis perdesi kalkıyordu, kalkıyordu! Değil mi ki yanımda şarkı söylüyordu, beni tümüyle unutmuş demekti – bu apaçık ortadaydı ve korkutucuydu. Yüreğimde hissediyordum bunu. Ama içimi dolduran sevinç bu korku duygusunu bastırıyordu.

Ah, kaderin acı alayı, hayır, başka hiçbir şey olamazdı, bütün kış yüreğimde coşkudan başka bir duygu olamazdı, peki, kış boyunca nerelerdeydim ben? Ruhumla birlikte miydim? Merdivenleri hızlı hızlı çıktım; içeri ürkerek mi girdim, hatırlamıyorum. Yalnızca döşemenin ayaklarımın altında sallandığını hatırlıyorum, ırmakta yüzüyor gibiydim. Odaya girdim, eski yerinde hâlâ oturuyor, başını eğmiş dikiş dikiyordu, artık şarkı söylemiyordu. Bana çabucak ve ilgisizce baktı, bakıştan çok, odaya giren birine karşı içgüdüsel bir davranıştı.

Doğru ona yürüdüm ve hemen yanındaki sandalyeye deli gibi çöktüm. Korkmuş gibi çabucak bana baktı: Elini tuttum, ona ne söylediğimi, neler söylemeye çalıştığımı hatırlamıyorum, çünkü doğru dürüst konuşamıyordum. Sesim çıkmıyor, adeta bana itaat etmiyordu. Evet, neler söylediğimi bilmiyordum, sadece nefes alıp veriyordum.

"Konuşalım... bak, bir şeyler desen..." Anlamsız, birbirini tutmayan sözler söylüyordum, mantıklı davranmanın yeri miydi? Korkudan irkildi, korku içinde, yüzüme bakarak geriledi, birden gözlerinde *sert bir şaşkınlık* belirdi. Evet, şaşkınlık ve *sertlik*... Gözlerini açmış bana bakıyordu. Bu sertlik, bu sert şaşkınlık bir anda beni allak bullak etmişti. "Senin aşkın demek böyleymiş, senin aşkın..." tek kelime söylemeden şaşkınlık içinde sanki bunu der gibiydi. Evet, yüzünden her şeyi okumuştum, her şeyi... Tepeden tırnağa sarsılmıştım. Ayaklarına kapandım. Kendini hızla geri çekti, ama tüm gücümle ellerine yapışmıştım.

Umutsuzluğumu anlıyordum, ah, anlıyordum! İçimde öylesine bir heyecan dalgası vardı ki, inanın, öleceğimi sandım. Mutluluktan müthiş bir esrimeyle ayaklarını öpüyordum. Evet,

mutlulukla, ölçüsüz, sınırsız bir mutlulukla, üstelik çaresiz umutsuzluğumun bilincinde böyle davranıyordum. Ağladım, bir şeyler söylemeye çabaladım, ama sesim çıkmıyordu. Kapıldığı dehşet ve şaşkınlık yerini kaygı verici bir düşünceye, olağanüstü bir soruna bırakmıştı, bakışları tuhaf, hatta vahşiydi, olanları öğrenmek istiyordu ve gülümsedi. Ayaklarını öpmemden çok utanmıştı, ayaklarını geri çekti, bu kez ayaklarının az önce durduğu yeri öpmüştüm. Bunu görmüştü, utancından gülümsedi. (İnsan utancından güldüğü zaman nasıl olur, bilirsiniz.) Histeri krizi başlamıştı, görüyordum, elleri titriyordu, ama bunları düşünmüyordum, onu sevdiğimi, yerden kalkmayacağımı söylüyordum. "İzin ver elbiselerini öpeyim, ömür boyu sana tapayım!.." Bilmiyorum, hatırlamıyorum, birden hıçkırmaya başladı, sarsıldı, korkunç bir sinir nöbetine tutuldu. Onu korkutmuştum.

Yatağına götürdüm. Kriz geçtiği zaman yatağında doğruldu, derin bir ıstırapla ellerime yapıştı ve yatışmam için yalvardı. "Yeter, kendine işkence etme, ne olur sakin ol!" dedi ve yeniden ağlamaya başladı. Sabaha kadar başından ayrılmadım, iki hafta sonra onu Bologna'ya denize götüreceğimi, o içli, kırık sesini az önce dinlediğimi, dükkânı kapatacağımı, Dobronravov'a satacağımı, yeni bir *hayata* başlayacağımı söyledim, en önemlisi "Bologna... Bologna..." dedim. Beni dinliyordu, ama korku içindeydi. Korkusu gitgide artıyordu. O an beni ilgilendiren bu değildi; evet, benim için önemli olan, ayaklarına yeniden kapanmayı, öpmeyi, ayaklarının durduğu yeri öpmeyi gittikçe artan bir yoğunlukta istememdi. "Senden başka hiçbir şey istemeyeceğim" diye yalvarmak... Evet, her dakika tekrarlıyordum bu sözleri, "İstersen bana yanıt verme, benimle hiç ilgilenme, yeter ki bir köşeden sana bakmama izin ver, kulun kölen olayım!.." Ağlamaya başladı.

"*Oysa beni öylece terk edeceğini sanmıştım.*" Bu sözler karımın dudaklarından istemeden çıkmıştı, o kadar kendiliğinden çıkmıştı ki belki de ne söylediğinin kendisi de hiç farkında değildi, oysa akşamleyin söylediği sözler benim için çok önemli, en acılı, en anlaşılır ve kalbime bıçak gibi işleyen sözlerdi! Her şeyi açıklıyordu bana, ama yanımdayken, karşımdayken karşı konulmaz bir umuda kapılıyor, çok mutlu oluyordum. Ah, o akşam

onu çok yormuştum, anlıyordum, ama her şeyi hemen düzeltebileceğimi düşünüyordum. Gece yarısına doğru tamamen güçten düştü, yatması, biraz dinlenmesi için yalvardım. Hemen derin bir uykuya daldı. Sayıklayacağını bekliyordum; bazen belli belirsiz sayıklardı. Sürekli ayaktaydım, ses çıkarmamaya özen göstererek onu yokluyordum. Üç rubleye aldığım acınası karyolada yatan şu hasta varlığa bakarak baş ucunda ellerimi göğsüme götürdüm. Diz çöktüm, ama uyurken (istenci dışında) ayaklarını öpmeye cesaret edemedim. Tanrıya dua etmeye durmuştum ki birden sıçradım. Lukerya durmuş bana bakıyordu, mutfaktan çıkmıştı. Onun yanına gittim ve yatmasını, yarının "bambaşka bir gün" olacağını söyledim.

Buna körü körüne, çılgınca inanıyordum. Ah, içimi ne büyük bir coşku ve sevinç kaplamıştı! Yalnızca sabahın olmasını bekliyordum. Asıl önemlisi de belirtilerine karşın kötü bir olayın olacağına hiç inanmıyordum. Sis perdesi kalkmış olduğu halde, aklım hâlâ karmakarışıktı, uzun süre kendimi toparlayamamıştım... ta ki bu güne kadar, bu güne kadar! Hem o sıralar kendimi nasıl toparlardım: O zaman henüz yaşıyordu, burada karşımdaydı, ben de onun yakınındaydım. "Yarın uyanacak, ona her şeyi anlatacağım, o her şeyi anlayacak!.." İşte o zamanki düşüncelerim basit ve açıktı, coşkumun nedeni buydu! Asıl önemlisi Bologna yolculuğuydu. Nedense Bologna'nın her şey olduğuna inanıyordum. Bologna'da kesinlikle bir şeyler vardı. "Bologna'da, Bologna'da..." Çılgın gibi sabahın olmasını bekliyordum.

III
Çok İyi Anlıyorum

Bunlar sadece birkaç gün önce olmuştu, beş gün, sadece beş gün önce, geçen salı günü... Ah, hayır, hayır, sadece birazcık bekleseydi, karanlığı hemen dağıtırdım! Yoksa yatışmamış mıydı? Ertesi gün şaşırmış görünmesine rağmen beni gülümseyerek dinlemişti... En önemlisi, bütün zaman, o beş gün, şaşkın ve utangaçtı. Korkuyordu da, evet, çok korkuyordu. Bunu tartışma-

yacağım, tersini düşünmek delilik olur: Evet, korkuyordu, nasıl korkmasın ki? Ne zamandır birbirimize yabancıydık. Durup dururken biri alışkanlıklarından vazgeçmişti ve ardından bu olanlar... Ama onun korkularıyla ilgilenmiyordum, karşımda yepyeni bir şeyler ışıldıyordu! Gerçek, hatalı davrandığım bir gerçek. Belki de birçok hata vardı. Ertesi gün kalkar kalkmaz, daha sabahtan (çarşamba günüydü) hemen bir hata yaptım: Birden ona arkadaşım gibi davrandım. Çok aceleci davrandım, çok, ama itiraf etmem gerekirdi, ama itiraftan daha fazlası gerekiyordu! Hayatım boyunca kendimden bile gizlediğim şeyi gizlememekti bu. Kış boyunca tek iş yapmıştım, sürekli aşkından emin olduğumu anlatmaya çabaladım. Tefeciliğin aklımı ve irademi yok ettiğini söyledim durdum. Kişisel günah çıkarma ve övünmeden başka bir şey değildi bu. Bardaki olayda gerçekten korkakça davrandığımı da söylemiştim, yaradılışımdan, kuruntumdan bulunduğum ortam, barın havası beni sersemletmişti, evet, sarsmıştı: Sonra nasıl çıkacaktım ortaya, budala durumuna düşmeyecek miydim? Düellodan değil, asıl budala duruma düşmekten korkmuştum... Sonra da bunu itiraf etmek istemedim, herkese de, ona da bu yüzden acı çektirdim. Sırf işkence etmek için evlenmiştim onunla. Sanki ateşler içinde yanıyor gibi konuşuyordum. Ellerimden tuttu, susmam için yalvardı: "Abartıyorsun, kendine boşuna işkenceler çektiriyorsun!" yine hıçkırmaya başladı, kriz geçirmek üzereydi! Artık konuşmamamı, belleğimi zorlamamamı rica etti.

Ricalarına aldırmıyordum, daha doğrusu dinlemiyordum: Bahar, Bologna... Orada güneş, ikimiz için yeni bir güneş doğacaktı, sadece bunları söylüyordum! Dükkânı kapattım, işleri Dobronravov'a devrettim. Karıma, vaftiz annemden kalan 3000 ruble hariç, geri kalan parayı yoksullara dağıtmasını söyledim, bu 3000 rubleyle Bologna'ya gider, döndüğümüzde de alın teriyle kazanacağımız parayla yeni bir hayata başlardık. Böyle planlamıştık, çünkü bu konuda olumsuz bir şey söylememişti, sadece gülümsemişti. Beni üzmemek için, nezaketen gülmüş gibiydi. Bir derdi olduğunu hissediyordum. Bunu anlamayacak kadar aptal ya da bencil olduğumu sakın düşünmeyin! En ince ayrıntılarına kadar görüyordum. Herkesten daha iyi görüyor ve biliyordum; çaresizliğim apaçık ortadaydı.

Ona kendimle, onunla, hatta Lukerya'yla ilgili her şeyi anlattım. Ağladığımı da söyledim... Gerçi konuyu değiştirmiştim, bazı olayları hiç hatırlamaması için özel çaba gösteriyordum. Hatta üzerine bir canlılık gelmişti, bir iki kez, hatırlıyorum, hatırlıyorum... Siz kalkıp, ona baktığımı, ama hiçbir şey görmediğimi nasıl söylersiniz? Ah, *bu* olmasaydı, her şey yeniden başlardı. Daha üç gün önce söz okumadan, bu kış okuduğu kitaplardan açıldığında Gil Blas ile Grenada Başpiskoposu arasında geçen sahneyi bana gülerek anlatmıştı[10]. Tıpkı evlenmeden önceki gibi ne çocuksu, ne hoş bir gülüştü (ama bir anlıktı, bir an!); ne kadar mutluydum! Beni iyice şaşırtmıştı, piskopos konusunda tabii: Kışın oturup bu seçkin yapıtı okuduğuna göre, demek ki yüreği bir ölçüde yatışmıştı, mutluydu. Bu aynı zamanda rahatladığı, onu *bırakacağıma* inanmaya başladığı anlamına geliyordu. "Beni *böylece* terk edeceğini düşünüyordum!.." Evet, salı günü böyle demişti! Ah, on on iki yaşında bir çocuk ancak böyle düşünür! Gerçekten inanmıştı, her şeyin *böyle* kalacağına gerçekten inanmıştı: O kendi masasında, ben kendi masamda, evet, 60-70 yaşına kadar böyle yaşayacaktık. Birden, bir koca olarak, sevgiye hasret bir koca olarak yaklaştım! Ah, ne korkunç bir yanılgı, ne yanlış anlama! Ah, körmüşüm ben, kör...

Diğer bir hatam da ona hayranlıkla bakmamdı; kendime hâkim olmam gerekirdi, yoksa bu aşırı sevinç gösterisi onu ürkütebilirdi. Kendimi dizginlemiş, ayaklarını öpmeyi bırakmıştım ya, bir kez olsun kocası, evet, kocası olduğumu göstermedim, ah, bu aklıma gelmemişti, yaptığım sadece ona tapmaktı! Ama sürekli sessiz olmam mümkün değildi, konuşmadan hiç duramazdım. Onunla konuşmanın bana haz verdiğini, benden daha kültürlü olduğunu söyledim karıma. Kıpkırmızı olmuştu, utanarak abarttığımı söyledi. Burada kendimi yine tutamamış, budalaca, kapının ardında durup, o aşağılık yaratıkla yaptığı söz düellosunu dinlerken, çocuksu saflığına rağmen keskin zekâsından, ince nüktelerinden ne büyük keyif aldığımı müthiş bir heyecanla anlatmıştım. İrkilmiş, yine abarttığımı mırıldanmıştı, birden yüzü asıldı, elleriyle yüzünü kapattı ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı... Yine kendimi tutamadım: Ayaklarına kapanıp yeri öpme-

10 Lesage'ın *Gil Blas'ın Maceraları* adlı romanı.

ye başladım, sahne yine salı günkü gibi sinir kriziyle son buldu. Bu dün akşamdı, oysa sabahleyin...

Evet, sabahleyin! Çılgın adam, bu sabahtı, bu sabah, daha birkaç saat önce!

Dinleyin ve iyice anlamaya çalışın: Birkaç saat önce semaverin önünde dünkü krizinden sonra karşılaştığımızda sakinliği çok şaşırtmıştı beni. İşte mesele buradaydı! Bütün gece, dün olanlar yüzünden korkudan titremiştim. Birden yanıma geldi, karşımda durdu, ellerini göğsünde kavuşturarak (ah, demindi daha, demin!) suçlu olduğunu, bunu bildiğini, suçluluk duygusuyla kış boyu acılar çektiğini, bu acının hâlâ sürdüğünü, yüce gönüllülüğümü takdir ettiğini söyledi ve sonra: "Senin sadık eşin olacağım, sana daima saygı duyacağım!" diye ekledi. Bu anda ayağa fırladım ve onu çılgınca kucakladım! Öptüm, uzun bir ayrılıktan sonra eşine kavuşan bir koca gibi yüzünden, dudaklarından öpüyordum. Sonra dışarı çıktım. Topu topu iki saat... Yurtdışı pasaportu için... Oh, Tanrım, yalnızca beş dakika, beş dakika erken dönebilseydim!.. Kapının önündeki kalabalık, bana çevrilen bakışlar... Oh, Tanrım!..

Lukerya (ah, şimdi onu asla bırakmam, o her şeyi biliyor, kış boyunca yanımızdaydı, bana her şeyi anlatır) "Siz eve dönmeden sadece yirmi dakika önce" diye olayı anlatmıştı: "Bir konuyu danışmak için hanımımın bulunduğu odaya girdim, ne soracağımı hatırlamıyorum şimdi, tasvirin (Meryem Ana tasviri) yerinden çıkarılmış durumda masanın üzerinde hanımımın önünde durduğunu, onun dua eder gibi eğildiğini gördüm. 'Neyiniz var efendim?' diye sordum. 'Bir şeyim yok Lukerya, sen çıkabilirsin.' dedi. Birden: 'Dur Lukerya!' diye seslendi. Yanıma yaklaştı ve beni öptü. 'Mutlu musunuz, efendim?' diye sorunca, 'Evet, Lukerya' dedi. 'Beyefendinin çoktan gelip sizden özür dilemesi gerekirdi,' dedim, 'Tanrıya şükür düzeldiniz!' 'Peki Lukerya!' dedi, 'Git artık!' Yüzünde tuhaf bir gülümseme vardı." İşin ilginç yanı Lukerya on dakika sonra tekrar hanımına bakmak için dönmüş. "Duvarın dibinde duruyordu, pencerenin önünde, kolunu duvara dayamış, başını da koluna yaslamıştı, öylece duruyor, düşünüyordu. Öyle dalmıştı ki odada durduğumu, ona baktığımı fark etmedi, baktım, sanki gülüyor gibiydi; duru-

yor, düşünüyor, bir yandan gülümsüyordu. Bir süre izledikten sonra usulca dönüp dışarı çıktım, dalmışım, birden pencere kanatlarının açıldığını duydum. Uyarmak için hemen yanına koştum, 'Efendim, dışarısı serin üşütürsünüz' diyecektim ki birden gördüm, pencereye çıkmıştı, kanatlar ağzına kadar açıktı, sırtı bana dönüktü ve elinde tasviri tutuyordu. Kalbim yerinden oynadı: 'Hanımım, hanımım!' diye haykırdım. Duymuştu, döner gibi yaptı, ama dönmedi, bir adım attı ve tasviri göğsünde bastırarak kendini boşluğa bıraktı."

Avlunun çok sıcak olduğunu hatırlıyorum sadece. En dehşeti, herkes gözlerini bana çevirmişti. Bir gürültü, uğultu koptu önce, sonra sesler kesildi, geçmem için yol açtılar, tasviriyle yerde yatıyordu. Ses çıkarmadan yaklaştığımı, uzun süre ona baktığımı hayal meyal hatırlıyorum, kalabalık çevremi almıştı ve her kafadan bir ses çıkıyordu. Lukerya da buradaymış, ama onu görmüyordum. Benimle konuştuğunu söylüyor. Sadece bana yüksek sesle bir şeyler diyen işçiyi hatırlıyordum: "Ağzından bir avuç kan geldi, bir avuç kan, bir avuç..." yerdeki kanı gösteriyordu. Sanırım parmağımla kana dokundum, iki parmağım arasında yaydıktan sonra kana baktım. (Bunu hatırlıyorum.) İşçi hâlâ bağırıyordu: "Bir avuç kan, bir avuç kan!"

"Ne demek, ne bir avucu?" diye haykırdım, anlattıklarına göre ellerimi kaldırarak adamın üzerine saldırmışım.

Ah, saçmalık! Yanlış anlama! İnanılmaz, imkânsız!

IV
Sadece Beş Dakika Geç Kalmıştım

Değil mi? Bu gerçek değil mi? Bunun olabileceğini kim söyleyebilir? Ne için, neden öldü bu kadın?

Ah, inanın anlıyorum, ama neden öldüğü yine de bir sır. Sevgimden ürkmüştü, bunu kabul edip edemeyeceğini ciddi olarak kendine sormuş ve bu soruya fazla dayanamayınca ölmeyi istemişti. Biliyorum, biliyorum, kafa yormama gerek yok: Çok umut vermişti; yerine getiremeyeceğinden korktu, bu açık. Burada son derece korkunç nedenler var.

Neden öldü? Bu soru büyük bir bilmece olarak önümde duruyor. Çınlıyor, beynime vuruyor. Eğer *böyle* kalmayı isteseydi, onu *öylece* bırakırdım. Ama o buna inanmadı, inanmadı. İşte bütün mesele bu! Hayır, hayır, doğru söylemiyorum, hiç de böyle değil. Açıkçası bana karşı dürüst olması gerektiği için: Sevmek tam anlamıyla sevmek demektir, bir tüccarı sevmek gibi değil. Saf, temiz bir ruha sahip olduğu için, bir tüccarı sevebileceği kadar bir sevgiyle yetinerek beni kandırmak istemedi. Yarım ya da daha küçük bir sevgiyle beni oyalamak istemedi. Çok dürüsttü, işte bütün olay bu, efendim! Yüreğini geniş tutmasını istemiştim ondan, aşılamaya çalışmıştım. Hatırladınız mı? Tuhaf bir düşünce!

En çok merak ettiğim şuydu: Bana saygı duyuyor muydu? Beni küçümseyip küçümsemediğini bilmiyordum. Beni küçük gördüğünü sanmıyorum. Gerçekten de çok tuhaf: Bütün kış beni küçümseyebileceği neden bir kez olsun aklıma gelmemişti? Bana *sert bir şaşkınlıkla* baktığı ana kadar beni hor görmediğine kesinlikle emindim. Şu *sert bakış*... Derken beni küçümsediğini anladım birden. Artık değişmezce anlamıştım, sonsuza dek böyle kalacaktı! Ah, yaşasaydı, yaşasaydı da ömrümün sonuna kadar beni aşağılasaydı! Daha birkaç saat önce etrafta dolaşıyor, konuşuyordu. Kendini pencereden niçin attığına kesinlikle anlam veremiyorum! Beş dakika önce bunu nasıl düşünebilirdim? Lukerya'yı çağırdım. Lukerya'yı asla bırakmam, asla!

Ah, ne olursa olsun anlaşabilirdik ikimiz. Ancak kışın birbirimizden kopmuştuk, yoksa birbirimize alışmamız imkânsız mıydı? Niçin, niçin bir araya gelemedik, yeni bir hayata başlayamadık? Ben yüce gönüllü biriyim, o da, işte birleşme noktamız! Birkaç kelime daha, bir iki gün daha, fazla değil, o her şeyi anlayacaktı.

En önemlisi, bütün bunların bir rastlantı –basit, ilkel, eski kafalılığın yol açtığı bir olay– olması, işin en acı veren yanıydı. İşte yakan, acıtan buydu! Beş dakika, hepsi hepsi beş dakika geç kalmıştım. Beş dakika önce gelseydim, kafasına koyduğu o korkunç eylem bir bulut gibi bir anda geçiverir, bir daha asla bunu aklına getirmezdi. Her şeyi anlamasıyla biterdi. Şimdi yine boş odalar, yine yalnızım!.. Saatin sarkacı tıkırdıyor, o kendi âle-

minde, üzüleceği bir şey yok... Kimsem yok, kalmadı, işte benim trajedim!..

Bir aşağı bir yukarı dolaşıyorum. Biliyorum, biliyorum, fısıldamayınız öyle: Rastlantılardan, beş dakika geç kalışımdan yakınmam gülünç mü geldi size? Ama bu apaçık duruyor ortada. Bir düşünün, not bile bırakmadı. Evet, intihar edenlerin hep yaptıkları gibi "Ölümümden kimse sorumlu değildir" gibi bir not bırakabilirdi. Lukerya'yı zor duruma sokacağını hiç mi düşünmedi? Onunla yalnızdı. "İtmiş olabilir" demezler miydi? En azından elinde tasviriyle pencerede durduğunu ve sonra kendini boşluğa bırakmasını avludan ve eve bitişik müştemilatın penceresinden dört kişi görmeseydi, onu suçsuz olduğu halde ite kaka götürmezler miydi? Çevrede bulunan ve olayı gören insanların olması da bir rastlantıydı. Hayır bütün bunlar ansızın olmuştu, bir güdüyle... Beklenmedik ve olağandışı! Tasvirin önünde dua etmesi ne anlam taşıyordu? Ölmeden önce son duası gibi açıklanamaz. Bu an, belki de on dakika sürmüştü, başını koluna yaslamış şekilde duvarın yanında durup gülümserken kararını vermiş olabilir. Aklından bir düşünce geçmiş, başını döndürmüş ve bu düşünceye karşı koyacak gücü bulamamıştır.

Siz ne söylerseniz söyleyin, bu apaçık bir yanılgıydı. Benimle pekâlâ yaşayabilirdi. Ya nedeni kansızlıksa? Düpedüz kansızlıktan, yoksa hayata karşı bütün enerjisini yitirmesi mi? Kışın bitkin düşmüştü, yorulmuştu, işte bu, bu...

Geç kalmıştım!

Tabutunda nasıl da ince görünüyor! Küçücük burnu nasıl da sivrileşmiş!.. Kirpikleri ok gibi... Düştüğünde hiçbir yeri kırılmamıştı, kırılmamıştı... Sadece o "bir avuç kan!" Yani bir tatlı kaşığı dolusu... iç kanamadan... Tuhaf, saçma bir düşünce: "Gömülmese olmaz mı?" Çünkü onu götürürlerse... oh, hayır, götüremezler, olmaz! Ah, onu götürmek zorundalar, biliyorum, deli değilim, hiç de sayıklamıyorum, tam tersine, zihnim hiçbir zaman böyle açık olmamıştı, yeniden kimsenin olmadığı ıpıssız bir ev, yine iki oda, yine dükkânımla birlikte yalnızlığım... Saçma, saçma, saçmalık işte burada! Ona çok acılar çektirdim: işte hepsi bu!

Yasalarınızdan bana ne? Gelenekleriniz neyime yarar, töreleriniz, yaşantınız, devletiniz, inancınız? Yargıçlarınız varsın

yargılasın beni, mahkemelere çıkayım, halk mahkemelerinize, hiçbirini kabul etmeyeceğimi söylerim. Yargıç öfkeli bağırır: "Lütfen susun, subay efendi!" Ben de ona bağırırım: "Bana boyun eğdirecek gücün nerede senin!" Benim için her şeyden de değerli olan varlığı neden koyu bir tutuculuk mahvetti? Şimdi yasalarınızdan bana ne! Alır başımı giderim. Benim için hepsi bir!..

O kör, sağır, bir ölü şimdi, beni duyamaz! Ah, biliyor musun, seni nasıl bir cennetle çevirecektim! Cennet benim içimdeydi, çevresine yayardım! Beni sevmişsin sevmemişsin, ne önemi var? Her şey *böyle* olurdu, her şeyi *öylece* olduğu gibi bırakırdım. Sen benimle arkadaş gibi konuşurdun, böylece mutlu olurduk, birbirimize bakar sevinçle gülerdik. Böyle yaşardık. Başkasını sevsen bile dert etmezdim, etmezdim... O adamla giderdin, gülerdin, ben de caddenin karşı kaldırımından bakardım sana!.. Ah, yalnızca bir kez gözlerini açsaydı! Bir an için, yalnızca bir an!.. Daha demin, sadık bir eş olacağına yemin ederken baktığı gibi baksaydı bana! Ah, tek bakışla her şeyi anlardı!

Geri kafalılık, ah, doğa! İnsanoğlu yeryüzünde yapayalnızdır. İşte felaket! Rus bahadırı: "Meydanda sağ kalan var mı?" diye gürler. Ben de bağırıyorum, kimse yanıt vermiyor. Güneş evrene hayat vermiş diyorlar. Güneş doğacak ve onu ışığa boğacak. Her şey ölü, ölüler her yerde... Sadece yalnız insanlar, çevrelerinde derin bir sessizlik. İşte dünya!.. İnsanlar birbirinizi sevin! Kim söylemişti bunu? Kimin öğüdü? Saatin sarkacı duygusuzca, sinir bozucu biçimde tıkırdıyor... Gecenin ikisi... Ayakkabıları onu bekliyormuş gibi küçük karyolasının yanında duruyor... Hayır, dayanamam, yarın onu götürecekleri zaman, ben ne olacağım?